ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE

TÖRTÉNETE

A RÓMAI KORBAN.

IRTA

DR. CSERNI BÉLA

FŐGIMN. TANÁR GYULAFEHÉRVÁRT.



NAGY-ENYED

NAGYENYEDI KÖNYVNYOMDA ÉS PAPIRÁRUGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1901.

Bevezetés.

Mikor az Alsófehér vármegye Monografiáját összeállitó bizottság megtisztelő felszólitására elvállaltam Alsófehér vármegye római hóditás alatti történetének megirását, jól ismertem a feladat nagyságát és sulyos voltát; de a már előre felismert nehéz körülményeket valódi, majdnem ijesztő színben csak akkor láttam tisztán, midőn az összegyüjtött adatok felhasználásához kezdve, a források nagy halmaza feküdt előttem, s én e mellett még azoknak sokoldalu hiányosságáról, hézagos voltáról, sőt némelyeknek megbizhatatlanságáról is meggyőződtem.

Első teendőm volt tehát kútforrásaimat tüzetesen átvizsgálni, összehasonlitani egymással s kiválogatni a legmegbizhatóbbakat, hogy annak alapján csakis a legjobbakat használjam fel ezen reám bizott nehéz, de ugy vármegyénk, valamint általában hazánkra nézve is igen fontos munkához.

S miután ezen magában véve is elég kényes és összebonyolitott dolgot elvégeztem volt, sajnálattal tapasztaltam, hogy nagyon is leapad a rendelkezésemre álló forrásanyag, melyet azonban legjobb tehetségem szerint használtam fel a kitüzött czél elérésére.

Alsófehér vármegye területe a rómaiak ittléte korában a Trajanus császár által felosztott Dacia tartomány felső részébe vagy *Dacia Superior*-ba jutott, később pedig, Antoninus Pius császár alatt, Daciának ujabbi felosztása szerint, főrésze volt az apulumi Daciának vagyis *Dacia Apulensis*-nek, de természetesen nem a mai politikai alakban és határvonalai közt mint külön terület, hanem összefüggvén a mostani szomszéd megyék területeivel, azokkal együtt egybeolvadott az egész tartománynyal. Vármegyénknek ókori, sőt még középkori története is természetes összefüggésben van tehát egész Dacia, illetőleg egész Erdély történelmével s igy előáll azon körülmény, hogy legtöbbje annak, mit a tudomány és a kutatás eddig ezen tartomány történetéből ki tudott deriteni, az a mai Alsófehér vármegye területére is vonatkozik; minek folytán egész Dacia históriájával kell foglalkoznunk, ha vármegyénk történetével a rómaiak által való elfoglaláskor és a foglalásra következő

korszakokkal akarunk megismerkedni, sőt a római hóditás előtti eseményekre is vissza kell pillantanunk, hogy az ó kor fölött uralkodó homályban legalább valamivel világosabban lássuk kitüzött czélpontunkat: vármegyénk területének történetét.

A nélkül, hogy túllépném feladatom határait, a mondottak alapján elkerülhetetlenül szükségesnek látom, hogy mielőtt azon terület történetének megirásához kezdenék, mely a mai Alsófehér vármegyét képezi, előbb a dákok országának általános földrajzát rövid vonásokban felhasználjam áthidalásul területünknek leirásához.

Szükségesnek tartom továbbá kellő rövidséggel Dacia eddigelé ismeretes legrégibb lakosaitól, az agathyrsoktól kezdve, átmenvén a dákok rövid történetére, ecsetelvén egyszerü vázlatban azoknak vallását, kormánylatát, nyelvét, Nagy Sándor és Lysimachossal vivott háboruit pedig bevezetésül venni a rómaiakkal való érintkezéséhez.

Kiindulási pontul okvetetlenül fel kell emlitenem Syrmus (Sarmiz), Dromichaites királyokat és azután Orole királynak első hadjáratát a rómaiak ellen.

Annál kevésbbé maradhatnak ki feladatom keretéből Boerebista, Koty (Cotys) királyok hadjáratai a római tartományokkal szemben; továbbá Decebalus hadjáratai Domitianus római császár ellen; a dákok győzelmei a rómaiak fölött és ezeknek szégyenletes adófizetése.

Ezek után már közelebb állok feladatom megoldásához, miért is Trajanus császár Dacia elleni hadjáratainak leirására csak kevés sort engedvén, Decebalus legyőzetése és halála futólagos rajzolása után már Dáciában látható leszen Trajanus, mint e tartománynak ura.

S midőn a rómaiaknak Dacia iránti érdeklődésük ecsetelésére áttérendek, Dacia kincseiről, arany- és sóbányáiról, gyógyfürdőiről fogok szólani, akkor már vármegyénk történetének kellő helyén lévén, bátrabban tárgyalhatom Daciának római tartománynyá való átalakitását.

De akkor is át kell csapnunk egy kissé vármegyénk mostani határvonalain, mert szerves összefüggésben valának a vármegyénk területén levő városok a jelenlegi szomszéd vármegyék területén levő akkori római városokkal és őrhelységekkel, összefüggésben állottak egymással az útak és általában az akkor létezett intézmények által is.

Vármegyénk területe akkor már főszerepre jutott Daciában; mert Antoninus Pius császár (K. u. 137—161) alatti felosztás alkalmával Dacia közbelső része, a tartomány szive, a *Dacia Apulensis* nevet kapta, s pedig Apulumról, vármegyénkben akkor már felviruló városáról s ez annál inkább kiemelhető, mert ugyanezen kerületbe esett Decebalus dák királynak volt fő- és székvárosa Sarmizegetusa is, mely Hadrianus császár (K. u. 117—138) óta Ulpia Trajana-, vagy Ulpia Trajana Augusta Dacia Sarmizegetusának neveztetett.

Sarmizegetusa (Hunyad vármegyében, Várhely mellett) a rómaiak által történt elfoglalása után mindenesetre mint Daciának akkori leg-

nagyobb városa sokáig fővárosa is maradt a tartománynak. A római legatusoknak székhelye és a tartományi országgyülés (Concilium trium Daciarum) fészke volt, mely K. u. 238 év óta metropolisnak is neveztetett; de nem maradt mindig az, mert a tények bizonyitják, hogy később a fönnebb emlitett római legatusoknak székhelye Apulum kellett hogy legyen, mert a legatusnak numerus singularium, equites és pedites singulares nevü törzsőrségei, melyek a főszékhelyen nevezetes szerepet játszottak, itt vármegyénkben, Apulumban laktak, miből teljes biztonsággal lehet következtetni, hogy Apulum a legatus consularis-nak rendes székhelye volt.

Ezen következtetés helyessége kitünik azon tényből is, hogy az Alsófehérvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi egyletnek az 1890—1895-iki években folytatott római ásatásai alkalmával főképpen a numerus singularium és a pedites singulares-nek bélyegeivel ellátott téglák tömérdek mennyiségben kerültek napvilágra, s nem képzelhető, hogy a legatusnak gardistái Apulumban éltek, mig maga a legatus consularis Sarmizegetusában lakott.*

Teljes joggal feltehetjük tehát, hogy Apulum, mely az ismeretes összes források szerint a római hadsereg főszékhelyének neveztetik, egyszersmind — legalább K. u. 248. év óta egészen a rómaiak ittmaradása végéig — a helytartónak székhelye is volt; miért is Daciának katonai és politikai élete vármegyénkben összpontosult, mely körülmény nagy előnyt és fontosságot kölcsönzött vármegyénknek a többi kerületek fölött.

S vármegyénk ezen fontosságát emeli még azon körülmény is, hogy a *Provincia Apulensis* procuratora is a legmagasabb rangu volt collegái közt, mert az a három provinciára felosztott Dacia helytartójának esetleg helyettese is lehetett; utána következett a *Provincia Parolissensis* procuratora, s a legkisebb rangu volt a *Provincia Malvensis-é.*

A vármegyénk területén lezajlott események minden bizonnyal mérvadók voltak ugyan egész Daciára nézve, de azért mégis feladatom keretében maradván, csakis a Provincia Apulensis történetét, még pedig Trajanus császártól (K. u. 101. é.) L. Claudius Domitius Aurelianus császárig (K. u. 274. 275. é.) fogom forrásaim szük és korlátolt terjedelméhez képest részletesebben közölni, mely alkalommal a római XIII. gemina legio története, a katonai élet, a közigazgatás, a köz- és magánélet rövid leirása munkám keretéből egyátalán ki nem maradhat.

Igen fontosnak tartom mindazon rómaiak előtti és a rómaiak korából való leleteket s főképpen azon feliratos vagy bélyeges kő és

* Az Alsófehérvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi egylet évkönyvei. 1891. 1892. 1894. 1895. 1896. 1897. — Mommsen, Eph. ep. IV. p. 404. Marquardt, II^3 p. 489. Domaszewski, Arch. epigr. Mitth. X. p. 22. XIII. p. 99. Zangemeister, Westdeutsche Zeitschrift XI. (1892) p. 283. Dr. Jung Julius, Fasten d. Prov. Dacien (1894) p. 179.

agyag tárgyakat, melyek Alsófehér vármegye területén ez ideig napvilágra kerültek, legpontosabban felvenni munkám körébe, mert ezeknek alapján Monografiánk kútforrásul fog szolgálni az ezen téren működő tudósoknak, kik könyvünkben összehordva találják mind azt, mit különben számos helyen szétszórva és sok müvekből kellene összegyüjteniök.

L. Claudius Domitius Aurelianus alatt (K. u. 274. v. 275. év) lejár a rómaiak uralma Daciában, s ekkor kezdődik vármegyénk története a népvándorlási korszak alatt a magyarok bejöveteléig.

Rövideden kell szólanom főképen a gótokról, a rómaiak Daciából való lassankénti kivonulásáról s pedig először a *Dacia Superiorból* (Dacia Parolissensis és Dacia Apulensis kerületekből) és áthuzódásokról Dacia Inferiorba (Moesia, Dacia Malvensisbe).

Kevés szóval érintem azután a Daciában uralkodó anarchiát, a bányák és városok elpusztulását.

Feladatom szabatos megoldása czéljából felosztom a tárgyalás alá eső történeti részt három szakaszra, u. m.

I. Vármegyénk területe a római hóditás előtt.

II. Vármegyénk területe a római hóditás alatt, mint a Dacia Provincia Augusti része, a rómaiak kivonulásáig.

III. Vármegyénk területén talált római maradványok és leletek statistikája és rövid leirása.

Szerény munkálatomat most sorsára bocsátván, csak azon — lélekből jött — kivánságnak adok kifejezést, hogy bár csak némi hasznot szereztem volna általa az olvasni és kutatni szerető, müvelt közönségnek.

I. KORSZAK.

Vármegyénk területe a római hóditás előtt.

Sötét homály födi általában az egyes népek történetének kezdetét, de főképpen akkor, ha oly népek sorsát, viszontagságait, beléletét, harczait akarjuk megirni, a melyek az ó kor legmüveltebb népei, t. i. a rómaiak és a görögök előtt is majdnem teljesen ismeretlenek valának, ekkor minden mozzanat oly homályos és zavaros, minden ügy, esemény oly annyi téves nézetekkel és ellenmondásokkal van körülvéve, hogy bizony nehéz, sőt tán joggal mondhatni lehetetlen dolog, hogy csak megközelitsük is a valóságot.

Kénytelenek vagyunk tehát, ha nem akarunk meséket felhozni, vármegyénk területének első őslakosaitól eltekinteni, s csak ott kezdeni leirásunkat, a hol már derengni kezd némi világosság vagy legalább a félhomály, a hol a meglevő kútforrások, ha nem is egész biztonsággal, de legalább némi valószinüséggel használhatók fel; mert hisz egész Erdélyről oly kevés és oly annyira hézagos források és emlékek maradtak fenn amaz ősidőkből, hogy azok alapján vármegyénkről is vajmi keveset tudhatunk s mondhatunk.

De hogy vármegyénk területe már a régi időkben is keresett földrészecske volt, az bizonyos, mivel kedvező természeti viszonyai már a régiek előtt is fontosak valának, mert, habár az itt lakó ősnép a nyers kor szellemének megfelelőleg harczias, szilaj és zordon erkölcsü lehetett, bizonyára bátorsága és szabadságszeretete mellett ezen vidék természeti mivoltánál fogva pásztoréletet, földmivelést, sőt bányászatot is folytatott, hisz mind e három életfoglalkozásra elég tér, elég anyag kinálkozott e helyen. Igaz, hogy e mellett azt is következtethetjük, hogy a viharos harczi kalandok és zsákmányolások e népnél is szorosan a mindennapi életkérdés megoldásához tartoztak.

A mi Erdély régibb állapotát illeti, adataink annyira megbizhatatlanok, hogy alig vagyunk képesek megkülönböztetni, hogy tulajdonképpen minő népek laktak e vidéken, minő államviszonyok közt éltek,

minő vallást követtek, minő szokásaik voltak; honnan jöttek ide, meddig birták e tartományokat s hová tüntek el egymásután vagy hosszabb-rövidebb időszakonként.

Ezekre feleletet adni, lehetetlenség.

Némi világosság csak akkor kezd útmutatóul szolgálni, mikor a sok zürzavar, a sok tusakodó nép conglomeratjából, több század után, a dák nép kezd kiemelkedni, mikor ezen harczias, de mindenesetre már magas müveltségü néppel a görögök után a rómaiak is érintkeztek; miért is ezen nép tulajdonképpeni története is csak ezen utóbbi időponttól kezdve képezheti a komoly történetirásnak kiinduló pontját, mert ez idő szerint a legjobb akarattal se mehetünk hátrább.

Mind e mellett kellő mértékben méltányoljuk mindazon nemes férfiak törekvéseit, kik feladatul tüzték maguk elé, hogy az emberiség történelem előtti időkben lefolyt életéről is minél bővebb ismereteket szerezzenek s közöljenek, mert ez által jobban betekinthetünk az emberiség müvelődésének történet-lapjaiba.

Téglás Gábor buzgó kutatónak sikerült kimutatni, hogy az eddig Erdélyben felfedezett 373 őstelepből legtöbb az erdélyi medenczének négy ötödét végig hasitó Maros mentére esik s hogy Gyulafehérvártól fel Vécsig, vagy a Maros középszakaszán, 70 telep létezett, melyek főleg az Erczhegység övében, a vad sziklaszálak közt bővebben vannak, a mennyiben ezeken a személy- és vagyonbiztonság teljes biztositékával telepedhetett meg az ősember, kire nézve az idevaló barlangok szükség idején fellegvárul s igy menhely gyanánt is egyaránt felhasználhatók valának.

Kimutatja Téglás Gábor vármegyénkben például *Csáklya* vidékén a kőkorszak, a bronzkorszak és rézkorszak nyomait s nézete szerint a daciai praehistoricus leletek elrendezése, fellépti sorrendje és stylje egyaránt délre vezeti az összeköttetések fonalát.

A phoeniciai hatás alatt kifejlett görög bánya- és fémipar szoros kapcsolatban állhatott már Herodotos idejében az erdélyi hegyek lakóival, mert a történetirás atyja hihetőleg űzérkedő vándor kereskedőktől veheté a marosmenti agathyrsekre vonatkozó értesüléseit. Bithynia, Thracia hegyeinek ércze, a Hebrus (Maricza) aranypora akkortájt a phoeniciaiak által teljesen ki valának zsákmányolva s az argonauták regéje szerint már a hőskortól kezdve elkalandoztak az aranymosók a Pontus Euxinus (Fekete-tenger) délkeleti vidékeire. Alig tételezhető fel tehát, hogy e kalmár nép figyelmét a daciai folyók aranybősége elkerülte volna. Sőt ellenkezőleg, Dacia annyira befolyásuk alatt állott, hogy a babyloniai, egyiptomi mintára készült s a phoeniciaiak által elterjesztett karikapénzek helyére Thasos (sziget az Aegei tengerben a thrak tengerparthoz közel) szolgáltatja az első rendszeres pénznemet, s Dacia a Kr. e. negyedik századtól kezdve a thrák-görög forgalom piaczává válik, mignem a második századtól kezdve Róma előhirnökeiként a családi és consularis érmek is belevegyülnek a kereskedelem közvetité-

sébe.[1] Vármegyénkre nézve igen fontos dr. *Reiner Zsigmond*-nak a vizaknai ősrégészeti leletekről szóló közleménye,[2] melyben a kő- és bronzkornak fölötte érdekes leleteiről értekezik.

Habár igen fontosak ezen leletek, azért még sem alkothatunk azokból világosabb történelmi képet, mert ezek csak az akkor élt emberek gondolkodásmódját, izlését és szükségleteit mutatják ki, melyekből aztán csupán általánosságokra lehet következtetni. De már a jövő, mely mindig több és több és különböző helyekről hoz napfényre ősrégi leleteket, erre nézve is igen szép és becses feladat megoldása előtt áll, melyből majd azután világosabb képet lehet alkotni az ősmultakról, mint az ez idő szerint még lehetséges.

A régi görög irók eleinte mindazon országokat, melyek Macedonia és a tulajdonképpeni Thrakiától északra a Duna mellékén innen és túl feküdtek, egyszerüen Thrakiához tartozóknak vélték, minélfogva ezen országok népeit is a thrakokhoz számitották.

Csak később a skythák barangolása és át-átcsapása, a perzsák hadjáratai és a macedon királyai, II. Fülöp és hős fia Nagy Sándor által ismerkedtek meg a görögök némileg ezen országok lakóival, természetével és határaival. Hogy azonban ismereteik mindezekre nézve igen korlátoltak és hézagosak voltak, azt látjuk, olvashatjuk a görögöktől fenmaradott kevés iratokból.

A mai Erdély amaz ősidőkben lényeges részét képezte az akkori európai Skythiának; de midőn az itt lakó sokféle népek közt a dákok mint uralkodók kiemelkedtek, akkor Dacia név alatt ismeretesebbé lett.

Dacia azonban nemcsak a mai Erdélyt (Magyarország Királyhágón túli része) foglalta magában, hanem sokkal messzébb kiterjeszkedett a mai szomszéd országokra is.

Igy a legtöbb földrajz-kutató által megállapitott határai voltak: Kelet felé a Fekete-tenger a Duna torkolatától a Dnjeszter torkolatán túlig. Dél felé Belgrádtól (Singidunum) a Duna torkolatáig. Nyugat felé a Duna Belgrádtól Slankemenig (Acumincum); onnan a Tisza (Pathissus, Tisia) és az abba torkoló egyesült Sajó, Bodva és Hernádig. Észak felé a Tisza, az Erdős-Kárpátok és a Dnjszter (Tyras) felső része majdnem egyenes vonalban és párhuzamosan az északi szélesség 48. fokával, itt-ott annak közelében észak felé haladván.[3]

Daciának szomszéd országai valának: Keleten a Duna torkolatától dél felé Havas-Alföld és Bulgáriának egy része (Moesia inferior). Dél felé Bulgaria és Szerbia Belgrádig (Moesia inferiornak nyugati része és Moesia superior). Nyugat felé Belgrádtól a Római-Sánczig, az északi szélesség 45° 40'-ig Magyarország Tiszán inneni része Szerém, Bács-Bodrog vármegyék (Pannonia inferior). Innentől a Hernád, Bodva és

[1] Téglás Gábor, A történelem előtti Dacia, Arch. Értesitő, 1892. 403—410. lap.

[2] Dr. Reiner Zsigmond, Vizaknai leletek. Arch. Ért. 1887. 157—159. lap.

[3] L. a mellékelt térképet, I. tábla.

Sajó egyesült torkolatáig a Tiszán inneni részből Bács-Bodrog vármegyének északkeleti része, Csongrád vármegyének nyugati fele (mert keleti fele a Tiszán túli kerületben lévén, már Daciához tartozott), Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, Jász-Nagykun vármegyének északnyugati része (mert a keleti része ennek is Daciához tartozott), Heves vármegye és Borsod vármegye (Jacyges Metanastae), mely felsorolt vármegyék területei a jacygok országát képezték. Északról való szomszéd területek valának Zemplén vármegye, Ung vármegye, Bereg vármegye északi fele (mert déli fele Daciához tartozott), Mármaros vármegyének északi harmada (mert déli két harmada Daciához tartozott), azután Galicziának délkeleti területe, legdélibb része már Daciához tartozott, Bukovinának északi része, mert déli része Daciához tartozott, és az Oroszországhoz tartozó Bessarabia és Podolia (Sarmatia).

Minő név alatt szerepelt, vagy minő kerülethez tartozott vármegyénk területe általában a régi Daciában, arról mit sem tudunk, ellenben van tudomásunk arról, hogy a rómaiak hóditása után D. Terentius Scaurianus Trajanus császársága alatt Daciának legelső helytartója Kr. u. 110-ik év körül az egységes tartományt szervezte s maga gyakorolta a kormányzósággal járó politikai és katonai hatalmakat s ekkor e tartomány neve »Dacia Augusti Provincia S. C.« volt. S. C. annyit jelent, mint Senatus Consulto.

A helytartó még azután is jó sokáig az egyedüli intéző maradott, mert csak Hadrian császár (Kr. u. 117—138. év) óta osztották meg a polgári és a katonai hatalmat a helytartó és a legio XIII. geminának legatusa közt.

A Kr. u. 129-ik év körül Dacia két részre volt osztva, ugymint Dacia Superior-ra és Dacia Inferior-ra. Dacia Superior a tartománynak nyugati, Italiához közelebb eső része, keleti része pedig Dacia Inferior volt.

Vármegyénk ezen időszakban *Dacia Superior*-hoz tartozott, mert ezen résznek keleti határai voltak az Aqua Herculis-tól (Mehadia) az erdélyi déli (Montes Serrorum) és keleti Alpes Bastarnicae havasokon áthuzódó vonal, melynél fogva e rész területébe esett vármegyénk is.

Későbbi időkben, mint már a bevezetésben emlitém, Antoninus Pius császár (Kr. u. 137—161. év) alatt Dacia három kerületre lett osztva, u. m. Dacia Porolissensisre, Apulensisre és Maluensisre (Malvensis). Vármegyénk ekkor a *Dacia Apulensis* kerületben foglalt helyet.

Dacia Porolissensis nevü kerület t. i. a mostani Erdély északi részét foglalta el, fővárosa Porolissum (Mojgrád) vala. E kerületnek déli határa a Maros felső folyása és az Aranyos völgye volt.

Dacia Apulensis kerülete a Maros felső folyásától és az Aranyos völgyétől a déli Kárpátokig huzódott, s Alsófehér, Hunyad, Szeben stb. vármegyéken kivül a mai Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyéket is magában foglalván, Daciának szive volt. Fővárosa a markomann háboruk befejezése után *Apulum* (Gyulafehérvár) lett.

Ezeknél fogva vármegyénk a Dacia Porolissensissel közvetlen

szomszéd volt s az akkori határok mai nap is azok maradtak Torda-Aranyos vármegyével, úgy, hogy a mai Torda-Aranyos vármegye már Dacia Porolissensishez tartozott.

Végre Dacia Maluensis — a hegyoldali Dacia — az alsó Duna síkságát foglalta el. Székhelye a Colonia Maluense vagy Maluensis (Celei) volt.

Daciának ezen felosztása Kr. u. 168-ik év után kétségtelen, mert M. Claudius Fronto (Kr. u. 169—170.) Dacia helytartójává Legatus Augusti pro praetor Moesiae superioris et Daciarum trium czím alatt lett.

Az egy helytartó alá egyesitett három daciai kerület ugyanannyi önálló tartomány, és administrativ tekintetben külön-külön procuratora* és saját hadserege is volt.

Miután vármegyénk területének földrajzi elhelyezését a római Daciában a fönnebbiek szerint elég világosan körülirtuk, nézzük most már, hogy Dacia lakosai tulajdonképpen kik voltak?

Erre a kérdésre csak azt válaszolhatjuk, a mint azt az előbbiekben is már mondtuk volt, hogy az egész Erdély régebbi története mély homályba van burkolva, tehát természetesen vármegyénk területeé is, s hozzá tehetjük még, hogy a legelső elég silány és hézagos értesitések, melyek ez országrészről és lakóiról szólanak, 2000 évnél nem sokkal messzébb nyulnak vissza a multakba.

Herodotos görög történetiró, ki Kr. e. 484-ik évben született, negyvennégyéves korában, tehát Kr. e. 440-ik évben egy kilencz könyvből álló történelmi müvet irt, melyet Görögország nemzeti ünnepélyénél az olympiai játékok és versenyek alkalmával nyilvánosan felolvasott.

Ez a legrégibb reánk maradott irat, a melyben Erdély, t. i. annak földterülete, határozottan emlittetik fel. Ezen müvében ugyanis mondja Herodotos: »Az agathyrsek országában ered a Maris (Maros) és ömlik az Isterbe (Duna); náluk sok arany van s országukat hegyek veszik körül.«

Szembeötlő, hogy ezen, habár rövid és száraz leirás csakis Erdélyre vonatkozhatik, mert habár a Maros nem is közvetlenül ömlik a Dunába, hanem csak a Tiszával való egyesülése után kerül oda, azért nincs semmi ok a kételkedésre, hogy a fenti jellemzéssel Herodotos csakugyan Erdélyt értette; mert azon tévedése, hogy t. i. a Tisza alsó folyását a Marosénak tekintette, megbocsátható. Hisz a Maros, torkolatánál, különösen vizbőség idején, vetélkedhetik a Tisza nagyságával, s ki a Dunán alólról jövén, a két folyó elágazásához jut, alig fogja hamarjában megmondhatni, hogy melyik a fő- és melyik a mellékfolyó.

Erdélynek ezen legősibb lakosairól, t. i. az agathyrsokról, nem

* A procurator augusti a helytartó mellett az első rangot foglalta el; lovagranggal birt, ő vette be az adót és fizette a zsoldot a katonáknak. De egyszersmind a helytartó ellenőre is volt és róla titkos jelentéseket tehetett Rómába, miért is sokszor a két hatalmas tényező rossz lábon állott egymással.

sokkal tudunk többet nevüknél, mert mindaz, a mit Herodotos, Strabo, Pomponius, Plinius, Vergil stb. azokról irtak, nagyon kevés ezen nép sorsáról, s a mit irtak, azt, úgy látszik, nem közvetlen kutatásból tudták meg, hanem inkább határozatlan mesékből és hagyományokból meritették.

A görögök eleinte, a mint már emlitém, mindazon országokat, melyek a Duna mentén és a Dunán túl terültek el, Thrakia egyikmásik részének tartották, s hitték, hogy azon országok összes népei a thrakokhoz számithatók.

Csak a skythák barangolásai, a perzsák hadjáratai, Fülöp macedon király és fia Nagy Sándor által lettek ama országok népei ismeretesebbé, valamint csak ezen időktől kezdve határozták meg közelebbről országaiknak határait és kiterjedését.

Herodotos ezen vidékre a taurokat, agathyrsokat, neurokat, androphagokat, melanchlainokat, gelonokat, budinokat és sarmatokat helyezi.

Ezek közül az agathyrsok első lakosai azon területnek, mely később a tulajdonképpeni Dacia nevet kapta.

Ezeknek első királya állitólag Hercules fia Agathyrsus lett volna, s e népnek erkölcsei és szokásai csakugyan sokban egyeztek a thrakokéival, s igen valószinü, hogy Thrakiából vándoroltak ide be, felkeresvén az aranyáról hires országot.

Herodotos szerint és Cl. Ptolemaeus Daciája szerint is ezen országokban mint dák törzsek laktak az északnyugati részben az anartok, teuriskok, kistobok; ezek alatt délkelet felé a predanvesek, a rakatensek, kik vármegyénk területe történetére nézve fontosak, a kaukoensek; alattuk a biefek, buridensek és kotensek. Ezek alatt dél felé az albokensek, potulatensek és simsiek; legdélebbre pedig a saldensek, keiagesek és a piefigek.

Ezek szerint vármegyénk területét azon időkben leginkább a *rakatensek* foglalták el, kiknek legközelebbi szomszédjai a biefek, buridensek és kotensek valának.

De lehetséges az is, hogy ezen utóbbi dák törzseknek vegyüléke is vármegyénk területén lakott.

Az itt felsorolt dák törzsek voltak tehát Erdélynek és ennélfogva vármegyénknek is őslakói.

Herodotos leirja azok királyainak történetét s müvében főképpen Scoposis, Taxaris, Spargabithen királyaikat emliti.

Idanthyrsus király kormánylata alatt történt talán először, hogy a perzsák vármegyénket is megközelitették, mert Darius perzsa király, hogy a skythákon megboszulja magát, kik ismételten Mediába rontottak volt és azt elpusztitották, a betörők ellen háborut inditott. Nagy hatalommal átkelt tehát a Dunán és behatolt Daciába.

A skythák, hogy a perzsák túlnyomó hatalma ellen biztositsák magukat, igyekeztek a szomszéd népekkel egyességet kötni, mire fel lettek szólitva az agathyrsok is; de ezek nem léptek a skythákkal szö-

vetségre és igy a skythák Dariust éppen az agathyrsok országának szük völgyeibe csalták, hol egész hatalmuk összpontositva vala.

Darius kényes és veszedelmes helyzetét belátván, tanácsosabbnak tartotta a visszavonulást, mely alkalommal az agathyrsok is fegyvert ragadtak és a közös ellenséget a Dunáig üldözték.

De ez a tény vármegyénk területének történetére nézve általában nem bir közvetlen nagy fontossággal, mert az agathyrsok csak időszakos lakosai voltak Dacia egyik részének és semmiképpen sem tekinthetők a geták vagy dákok ősatyáinak.

Ezeknél fogva nem is foglalkozunk e helyen bővebben velök. Ennyit is csak a kép szabatos kikerekitése kedvéért emlitettem.

A dákok, kik történetünk tulajdonképpeni szereplői, már korán hires és hatalmas népek valának, melyek ősidőkben az ázsiai Skythiában uralkodtak. Miután e nép annyira felszaporodott, hogy eredeti hazája már igen szűk lett, feloszlott több törzsre, hogy kényelmesebb, tágabb lakhelyeket keressenek.

Néhányan letepedtek a Kaspi-tenger mellé, ezeket *massageták*-nak nevezték; mások a Dnjeszter (Tyras) folyó mellett maradtak, ezek a *tyrageták* voltak. A Don (Tanais) folyó mellett maradtakat *tissageták*-nak hivták; a többi törzsek Thrakiát, Sarmatiát és a földet a Dnjesztertől (Tyras, Danastrus) a Dunáig (Ister) és a Tiszától (Tisia, Pathissus) a Fekete tengerig (Pontus Euxinus) lepték el. Ezért tartotta Herodotos is őket *thrakok*-nak és megjegyzi, hogy ama *geták,* kik Daciába költözködtek, Thrakiából kerültek ide.

Bizonyára ugy cselekedtek ők is, mint azt a skythákról tudjuk, kik mint nomád népek ismételten bebarangolták Európa tartományait. Mindig maradott ily alkalommal itt-ott egy néhány csapat vissza: az éghajlatot itt kedvezőbbnek találták, mint saját, jéggel és hóval boritott hazájukban, a földet termékenyebbnek és a tartózkodást kényelmesebbnek.

A körülményekhez képest elfoglalták tehát a lakatlan területet, vagy egyesültek a többi bennszülöttekkel. A hol ellenállásra akadtak, ott erőszakot gyakoroltak, részint elűzték, részint pedig alárendeltekké tették a régi lakosokat és úri módon helyezkedtek el az elfoglalt tartományokban.

Igy juthattak a geták is ezen területre, hol Dakia (Dacia) név alatt királyságot alapitottak.

A geta és dák nevek alatt előforduló népek tulajdonképpen ugyanegy nép. A rómaiak dákoknak, a görögök pedig getáknak nevezték el őket és innen származik azon téves felfogás, mely oly sokáig uralkodó vélemény volt, hogy t. i. geták és dákok különböző néptörzsek lettek volna. Ma már eldöntött tény, hogy e két név alatt ugyanegy törzsből származott népet kell érteni.

A dákok nem ismertek sem puhaságot, sem léha mulatságot, munkások voltak és egyszerü életmódot folytattak. Testi edzés és megelégedéshez való szoktatás által már gyermekségüktől kezdve, koruknak legügyesebb harczosai lettek; hősiességüket még jobban fokozta az

erős hit, hogy a halál csak átmenet egy jobb életre, és hogy kimulás után azonnal istenükkel, Zamolxissal egyesülnek.* Ezen hit annyira felbátoritotta őket, hogy a halállal oly örömmel és elszántsággal néztek szembe, mintha csak kellemes útra indultak volna.

Meg nem határozható azon időpont, hogy mikor jöttek a geták Skythiából Daciába; de annyi bizonyos, hogy már jóval Nagy Sándor (Kr. e. 336—323.) előtt ezen tartományban laktak, mert a triballokkal egyesülten meggátolták II. Fülöp macedon királynak ezen országon való átvonulását s midőn az erőszakhoz nyult, hősökhöz illő módon megverték őt és elvették tőle a skytháktól elfoglalt zsákmányt.

Nem egészen biztos az is, hogy a szóban levő geták honnan kapták a dák (dacus) elnevezést. A rómaiak azonban mindig igy hivták őket. Némelyek e nevet Dahistól, egy skytha nemzedéktől származtatják. Strabo dacos vagy davosnak nevezi e népet. Bizantinus mondja róluk: »A dakok azok, kiket davosoknak is nevezünk.«

De honnan származik e szó: dacus, vagy davus? E kérdés még nincs végképp eldöntve. Fasching e szót a görög dais-ból származtatja, mely annyit tesz mint tüz, égő fáklya, csata, háboru, s azt véli, hogy ezen nevet azért kapták, mert harczias nép volt. Praetorius e nevet a sarmat dakas szóból származtatja, mely annyit tenne, mint megvetésre méltó, mert a dákokat eleinte, mint vad, müveletlen embereket, a szomszéd népek megvetették.

Mások e nevet egy állitólagos Dakus (Dacus) nevü királytól vélik eredettnek. De lehetséges, hogy a szó: dacos, vagy davos, davából származik, mi a dák nyelvben »vár« szót látszik jelenteni és igy a daci vagy davi annyit jelentene, mint várlakók. Ezen vélemény némi támogatására, megerősitésére szolgáljon az, hogy több dák város neve davában végződik, u. m. Decidava, Sergidava, Marcidava, Sandava, Ramidava, Singidava, Utidava stb. Ezen vélemény azonban még csak a bebizonyitás előtt áll.

Már fennebb emlitettem, hogy a geták és a dákok ugyanegy nép vala. Ezt bizonyitják Strabo, Justinius, Horaz, Svetonius, Dio Cassius s még többen.

A geták vagy dákok nyelvéről azt állitják néhányan, hogy azon okból, mert Dacia Sarmatiának szomszédságában volt, nyelvük is ezekkel azonos lett volna. De Katanchich alaposan bizonyitja, hogy a geták, tehát a dákoknak tulajdonképpeni nyelve a szláv vala, természetesen sok görög és sarmát szavakkal vegyitve, s ez annál is valószinübb, mivel Daciában görög gyarmatok is voltak, a mint ezt Ovid is irja, ki számüzött létére itt is lakott vala.

Meg nem állapitható határozottan, hogy a getáknak Skythiában

* A dák istenek nevei sokáig ismeretlenek valának, mig a »Hunyadmegyei Régészeti Egylet« birtokában levő márványfelirat azokat napfényre hozta. Ezek valának: Malagbel, Bebella, Hamon, Benefal és Manavat.

és azután Daciában milyen államformájuk volt, mert erről most még hiányzanak a kútforrások. Az analogiából és a többi geták kormányformájából azonban következtethető, hogy az országot a megválasztott királyok mint monarchiát kormányozták. Maguk közül választották királyaikat és hadvezéreiket, kiknek engedelmességet és alattvalói hűséget esküdtek; csakhogy a király hatalma korlátolva volt egy főpap által, ki a nép és a király közt a közvetitő szerepet vitte, ki a király szándékait és akaratát a népnek kihirdette. Minthogy a nép ennek a főembernek vakon engedelmeskedett, könnyen belátható, hogy menynyire szükséges volt a királynak ezen főpapot nemcsak oldala mellett tartani, hanem a maga részére mindig meg is nyerni.

Királyaik Nagy Sándor idejéig a homályba vesznek el s ezen időből is csak annyit tudunk, hogy a triballoknak a szomszéd néppel egy közös királyuk volt, kinek neve Syrmus vagy Sarmis vala, s csak ettől kezdődik a dákok tulajdonképpeni története, körülbelül Kr. e. 330. évtől számitva.

Miután Nagy Sándor a thrákokat legyőzte és minden szomszédos népet félelembe ejtett, szükségesnek tartotta, hogy nagy tervét, t. i. Ázsia meghóditását kivihesse, minden népet, mely őt tervében gátolhatta volna, fensősége alá hajtani, esetleg szép szóval és különféle igéretekkel megnyerni; e kérdéses népek közt pedig a geták törzséből származó triballok, mint hatalmas és harczias nép, legkiválóbb helyet foglaltak el.

Syrmus vagy Sarmiz azon időkben nemcsak a triballok Dunán túli országában, hanem a Dunán inneni részben is, mely Daciát képezte, uralkodott mint közös király. Nagy Sándor tehát Sarmis király ellen indult; sok sikertelen kisérlete és némi vereségek után végre mégis csak sikerült neki a Dunán átkelni és a geták országába behatolni, hol minden ponton legyőzte őket s Sarmiz nevü fővárosukat leromboltatta, mire Sarmis király Nagy Sándorral békét kötött s országát a régi állapotba visszahelyezni igyekezett.

Dacia fővárosát Sarmizt újból helyreállitotta s Sarmiz-Fethusa, vagy Sarmiz-Egethusa névvel jelölte meg. Ez elnevezés talán annyit jelent, mint Sarmiznak háza, lakhelye, székhelye. Hihetőleg alatta keletkeztek a többi nagyobb dák városok is, mint Dierna, Napuca, Phrateria és *Tarnis*. Ezen utolsó város érdekel bennünket leginkább, mert több adat szerint ez az azutáni Apulum és mostani Gyulafehérvár helyén állott.

S valószinü, hogy ugyanazon időben a mai Alsófehér vármegye területén már több város és telep volt, mit részben a természeti viszonyokról, részben a föld alól sok helyen felszinre került régiségekből majdnem minden bizonynyal következtetni lehet.

Eltüntek már e városok vagy telepek utolsó kőfalai is a föld szinéről, de számos helyen mutatják még most is a föld alatt levő maradványok a városoknak, telepeknek ottlétezését.

Alsófehér vármegyében már azon ősidőkből is legalább 35—40 volt helyiséget lehet kimutatni, igy például *Csáklya* falu mellett, az ugynevezett római fürdő fölötti hegyoldalon minden ásóeszköz nélkül, csak egyszerü sétabottal 1—2 óra alatt 20-féle érdekesebbnél érdekesebb cserépedénydarabot gyüjtöttem, melyek mind a dák korszakból valók. Az egész hegyoldal képe olyan, mintha cserép- és csontdarabokkal hintették volna be.

A vármegyeszerte felszinre kerülő leletek mutatják, hogy a római hóditás előtt mely helyeken léteztek dák városok vagy telepek.

Könnyebb áttekintés végett majd azután felsorolom e helyeket, az egyeseken felszinre került leletek tüzetesebb megnevezésével és körülirásával.*

Ez alkalommal pedig éppen csak a helyneveket iktatom ide tájékoztatás végett, még pedig vármegyénk járásainak felosztása szerint északi részében kezdem meg az útat s dél felé haladok.

Leletek származtak: 1. a *csombordi járásban:* Ispánlakáról, Asszonynépéről; 2. a *marosujvári járásban:* Maros-Ujvárról, Felső-Ujvár- és Csongváról; 3. a *nagyenyedi járásban:* Nagy-Enyedről, Nyirmezőről, Felső-Orbóról, Csáklyáról, Fel-Gyógyról, Benedekről, Alsó-Gáldról, Tövis és Diódról; 4. a *verespataki járásban:* Verespatakról, Kerpenyesről, Kornáról, Korabia hegységről és Bucsumról; 5. a *magyarigeni járásban:* Magyar-Igenről, Czelnáról, Sárdról, Tiborról, Krakkóról, Vajasdról, Ompoiczáról, Tótfaluról, Zalathnáról és Valea-Doszuluiról; 6. az *alvinczi járásban:* Gyulafehérvárról, Maros-Portusról, Felső-Váradjáról, Poklosról, Borsómezőről, Borberekről, Karnáról, Szarakszóról, Tartariáról, Csóráról, Bervéről és Oláh-Herepéről; 7. a *kisenyedi járásban:* Vizaknáról, Buzdról, Gergelyfájáról, Kútfalváról, Oláh-Bogátáról és Vingárdról; 8. a *balázsfalvi járásban:* Székásról, Kis-Csergedről, Monoráról és Nagy-Csergedről stb.

A fönnebb megjelölt helyeken talált ősmaradványok eléggé mutatják, hogy Alsófehér vármegye már a számitásunk előtti időkben elég népes lehetett, s ezt annál is inkább állithatjuk, mert bizony még számos község határa nincsen kikutatva, hol kétségkivül új meg új adatokra találhatnánk.

A verespataki, kornai aranybányákat már azon ősidőkben is mivelték, mert Sarmiz király tudta azt jól, hogy az országnak legbiztosabb és leghatalmasabb támasza a gazdagság, miért is a fémek minél nagyobb méretekben való kiaknázására nagy gondot forditott. Ennek bizonyitékául azon arany pénzek szolgálnak, melyeket e király saját nevére veretett volt, miből egyuttal azt is lehet következtetni, hogy vagy *Sarmizegetusa*-ban (Várhely), vagy *Tarnis*-ban (Gyulafehérvár) pénzverő intézete volt. De legvalószinübb, hogy e pénzverde Tarnisban

* L. a római hóditás előtti leletekről szóló fejezetet.

foglalt helyet annyival is inkább, mivel az Érczhegységhez közelebb vala.*

Sarmiz király a hadügyet is nagy buzgalommal és tevékenységgel karolta fel, s hogy e tekintetben strategiai szempontból vármegyénknek is főszerep jutott volt, azt kétségtelenül és jogosan következtethetjük.

Nagy Sándor halála után országait az ő hadvezérei maguk közt felosztották s ezen felosztás alkalmával Thrakia Lysimachos hadvezér kezéhez jutott.

Ez a királyi méltóság felvétele után országát folytatandó győzelmek által igyekezett nagyobbitani.

A győzelmekhez szokott thrák király minden igaz ok nélkül egész hatalmával Kr. e. 283-ik évben Daciába betört, azt hivén, hogy mint Nagy Sándor idejében, most is minden népek meg fognak hajolni előtte.

De ez a czél nem vala oly könnyen elérhető, mert Sarmiz király utódja, Dromichaites, dák király, jól begyakorolt katonáival Lysimachos thrák királylyal szembe szállott és fényes győzelmet aratott fölötte.

Lysimachos egész hadserege tönkre ment, tábora és maga a thrák király a győzedelmes dák király kezébe jutott.

De a győztes király eljárásából, melyet Dromichaites, a szerencsétlenül járt király iránt tanusitott, látjuk, hogy a dákok már akkor is müveltek és nemes gondolkodásuak valának.

Nagy tisztességgel fogadta a fogoly királyt, vele békét, sőt barátságot is kötött és hazabocsátotta minden váltságdij nélkül.

Tiz évvel Lysimachos legyőzetése után a gallok Brennus vezérük alatt roppant nagy sereggel vonultak Görögország ellen, mely alkalommal Pannoniát és Daciát is bebarangolták, tehát vármegyénk területén is jártak. Legyőzték a dákokat és triballokat s erőszakkal útat nyitottak maguknak Macedoniába Kr. e. 273. évben.

Nem tudni, hogy még uralkodott-e akkor Dromichaites, vagy nem, de még utódját sem vagyunk képesek határozottan megnevezni.

Valószinüséggel elfogadhatjuk azonban, hogy Dromichaitesnek utódja Oroles király volt.

Keveset, ugy szólván semmit sem tudunk róla, a mi vármegyénkre is közvetlenül vonatkozhatnék; azért csak egyszerüen ide iktatjuk, hogy ő Kr. e. 298—173-ig élt.

A dákok azután a scordokkal, kik a Tisza és a Maros közt laktak, egyesültek és többször bebarangolták a római szomszéd tartományokat, de Kr. e. 112-ik évben Didius római praetor által megverettek.

* Az 1826-ik évben Torda mellett egy szántón arany pénzeket találtak, melyeknek aversén Sarmiz király jobbra néző szakállas arczképe van »Sarmiz basil« körirattal, a revers oldalán pedig egy tornyos várkapu és ennek baloldalán egy meztelen ember rúddal a kezében, jobboldalán egy bikának mellső fele és a kapu előtt két görbitett bot (?) keresztbe téve fekszik. A másik pénzen az aversen koronás kettős fej (Janusfej), a revers lapon a középen paizs és azon keresztül fektetett hármas osztatu hegygyel biró lándzsa (szigony) »Sarmiz basil« körirattal.

Drusus később a Dunán át visszanyomta őket s kényszeritette a dákokat, hogy e folyamot ezentúl határvonalul ismerjék el. Daciába behatolni azonban nem mertek a seregek, mert Dacia sötét erdei visszariasztották őket s megyénk nyugati erdős bérczei ijesztő jelül meredeztek ott első sorban.

C. Cribonius vala az első hadvezér, ki a Dunáig ért és Moesiát Kr. e. 76-ik évben a római uralom alá vonta.

Ez a korszak nem igen kedvezett a dákok belügyeinek felvirágoztatásában, de mindazonáltal mindinkább ismeretesekké és félelmesekké lettek a rómaiak előtt, különösen Boerebistes (Burivista) dák király kormánylata alatt, ki ellen vonulni szándékozott Caesar is, de mindketten Kr. e. 44-ik évben meggyilkoltattak. Boerebistes király sokat tett Dacia érdekében, de közvetlenül vármegyénk területére vonatkozó ténykedéséről nincs tudomásom.

Boerebistes utódja Cotis (Cotys, Cotyso) király vala, ki a rómaiak ellen sokat harczolt s midőn Octavianus császár kénytelen volt minden hatalmát a germanok ellen forditani, annyira fenyegette a rómaiakat, hogy még Rómában is kezdtek félni tőle.

A Tisza és a Duna közt lakó Jacyges Maetanastae (Jaczygok), kik a dákok által a Tiszán túl elfoglalt tartományokba betörtek, gátolták azonban Cotis királyt, hogy az valamit tegyen Róma ellen; de a mi több, egyúttal Corn. Lentulus is hatalmas római hadsereggel vonult Cotis ellen s visszanyomta őt ujból a Dunán át, s a Duna partján római őrhelységeket állitott fel.

Cotis király, ki negyven évig uralkodott, nagy felvirágzásra emelte Daciát, de egyúttal annyira ingerelte a rómaiakat, hogy azok Dacia teljes meghóditásánál nagyobb vágyat nem ismertek, mely vágyuk kielégitését nem sokára el is érték.

Cotis még Augustus császár korában, tehát Kr. u. 14-ik év előtt halt el. Halála után, a történelmi feljegyzésekben mutatkozó hézag miatt, egészen Decebalusig nincs más tekintélyesebb dák király felsorolva, legalább a teljesen megbizható források olyanokat egyátalán nem emlitenek.

Decebalus dák király fellépésével kezd némi világosság derengni a Daciáról szóló forrásmunkákban s ezzel egyúttal azon korszakhoz jutottunk, mely alatt Dacia római tartománynyá lesz.

A mint az előbbiekben már emlitém, Cotis dák király halála után, melynek Kr. u. 14. év előtt kellett bekövetkezni, egészen Decebalus királyig, ki Kr. u. 86-ik évben megkezdi a rómaiak elleni háboruit, reánk nézve nevezetesebb dák királyról nincsen szó Dacia történelmében.

Át kell ugranunk tehát egy körülbelül 72 évet magában foglaló időközt, hogy történetünk fonalát Decebalus királylyal újból felvehessük.

Decebalus Domitianus és Trajanus római császárok idejében volt a dákok hatalmas királya, ki Duras dák király lemondása folytán jutott a trónra.

Decebalus vitéz fejedelem és kitünő tehetségü király volt, mély belátásu a tanácskozásban, és ügyes a határozatok keresztülvitelében; jól fogta fel és tudta felhasználni az időpontot, mikor és hol kell megtámadni az ellenséget, és birt azon okossággal, hogy szükség esetén kellő időben s a mi fő, előnynyel vonuljon vissza, s jól alkalmazott hadi csellel éppen oly szerencsésen tudott élni, mint a nyilt csatákat vezényelni. Képes volt a győzelmet saját hasznára forditani, vagy esetleges legyőzetése után segélyforrásokat fedezni fel.

Tekintélyét, magas polczra való emeltetését csupán csak nagy tehetségeinek köszönhette, mert a királyi méltóság rokonára, Durasra szállott, ki párját ritkitó szerénységből azt annak engedte át, kiről feltette, hogy tehetségét nemzetének becsületére és hazájának javára legjobban fogja felhasználni. Decebalus azok várakozásának, kik e magas polczra emelték, megfelelni ohajtván, igyekezett néhány fényes tett által magát kitüntetni, felhasználta tehát azon zavarokat, melyek a Duna mellékén lakó népek közt kitörtek volt.

A gyengébb népek a rómaiakhoz folyamodtak segitségért azon reményben, hogy azok támogatásával békét és csendet nyernek. Decebalus azonban azokhoz csatlakozott, kik a rómaiak ellen voltak, egybe kapcsolta tehát hadseregét az övéikkel s hogy időt ne veszitsen, rögtön átkelt a Dunán s roppant hatalommal Moesiába tört, mindent legyőzött, mi ellene állott, s mindent tüzzel, vassal elpusztitott.

Oppius Sabinus, ezen időben Moesiában a római legióknak vezére, sietve vonta össze hadi erejét és szembe szállt a barbarokkal, hogy legalább rablásaiknak gátot vessen. De ugy a csatát, mint életét is elveszté e véres ütközetben.

A rómaiaknak ezen veresége után bebarangolta Decebalus az egész országot s hatalmába ejté a Duna mellékén épült római várakat, egyúttal meghóditván egész Moesiát, mert a szerencsétlen Oppius Sabinus elesése után senki sem vállalkozott arra, hogy a rettenetes királynak ellentálljon.

Domitianus római császár a népek jajgatására és hangos panaszaira valahára felébredt dorbézolásaiból, korhelykedés okozta mámorából és elhatározta, hogy Decebalus ellen vonul. Azt hitte e gyáva császár, hogy már Moesiában való puszta megjelenése is elég leszen arra, hogy Decebalus előrenyomulásának határt vessen és saját katonáiba ujból bátorságot öntsön.

Nagy hű-hóval fölkészült tehát a Moesiába való útra, de nem jutott tovább, mint a határig s részt sem vett a csatákban; hanem mikor látta, hogy a dákok előtte meghajolni nem akarnak, átadta a parancsnokságot Cornelius Fuscusnak, a praetorium praefectusának, ki minden tapasztalat és erély nélküli ember vala; maga a császár pedig visszatért Rómába.

Alig hogy C. Fuscus gárdaparancsnok a római hadsereg élére állott, rögtön elhatározta az ellenségnek gyors megtámadását, mert

remélte, hogy az által a dákokban félelmet gerjeszt, a rómaiak bátorságát pedig felébreszti. A dákok azonban óvatosan s kellő ravaszsággal visszavonultak saját országukba, Fuscus utánuk sietett, a Dunán átkelt, s a mint az ellenséget utólérte, elég vigyázatlanul megtámadta. A legiók sokáig vitézül harczoltak ugyan, de végre mégis csak megverettek és maga Fuscus számos tisztjeivel és a hadsereg nagy részével elpusztult a csatatéren. Odavesztek a római zászlók teljes hadi felszereléssel együtt; az életben maradt katonák pedig fogságba estek.

Ezen gyalázatos vereség hirére a tunya Domitianus több komolysággal és nagyobb erőmegfeszitéssel gondolt a Daciával folytatandó háborura. Ujból Moesiába ment s személyesen megkezdé a harcz iránti intézkedéseket; előbb azonban még békeajánlatok által igyekezett az elkeseredett ügynek véget vetni.

De Decebalus oly nagy mérvü feltételeket szabott ki, hogy azokat a rómaiaknak hirnevük megbecstelenitése nélkül elfogadni nem lehetett; a viszálykodás eredményét tehát ujból csakis fegyver által kellett eldönteni. Domitianus most is átadta a vezérlést egyik hadvezérének, de ezen alkalommal szerencsésen jobbat választott, mert Julianus vezér vitéz és mély belátásu férfiu lévén, hivatva volt Decebalus elbizakodottságát lejebb szállitani.

Julianus szintén Daciába tette át a harcztért s Tapaenál (talán Karansebes környékén) súlyosan megverte a dákokat s egészen Sarmizegetusa nevü főváros falai alá kergette.

Decebalus, a mennyire csak lehetett, összegyüjté ugyan szétvert hadseregét, de a győztes rómaiaknak most már nyitva állott az út Dacia fővárosához, s bizonyára el is foglalhatták volna azt, ha a kedvező alkalmat felhasználni el nem mulasztják; de Julianust Decebalus csel által visszatartotta a város bevételétől, Domitianus császár figyelmét pedig a körülmények más felé irányitották; mert a markomannok, quadok, suevek s talán a jazygok is megtámadták Pannoniát s gátolták a rómaiakat működésükben.

Miután Decebalus az őt lesujtással fenyegető baj alól oly ügyesen ki tudta huzni magát, belátta, hogy bizony a béke nagyon is szükséges megviselt országának. Ajánlatokat tett tehát Domitianusnak a béke megkötése iránt, de Domitianus a Julianus vitézsége által nyert némi előnyt túlbecsülvén, Decebalus békeajánlatát nem fogadta el s gondatlanul egész hatalmát és erejét a german népek ellen vezette, mi által Decebalus időt nyert hadseregét ismét jókarba helyezni és országát minden bekövetkezhető támadás ellen biztositani.

Domitianus első sorban a quadokat és a markomannokat akarta sújtani és megfenyiteni, mely utóbbiaknak tartománya azelőtti időkben Pannoniában egészen a Garam és Dráva folyókig nyult.

Már Augustus császár alatt is ismeretesek voltak, mint vitéz, harczias nép, és Tiberius, Cajus Caligula és Claudius alatt nagy szerepet játszottak. Domitianus császár alatt csendesen tartották magukat, a dák

háborukban semlegesek maradtak tán azért, hogy az azelőtti harczok által erejük kimerült, vagy pedig azon oknál fogva, hogy a german népek szabadságának közös ellenségével szemben, segitséget nyujtani nem akartak.

Mindkét néptörzs szerette volna elháritani magától a Róma felől jövő zivatart, azért tisztességes küldöttséget menesztettek a közeledő császár elé s alázattal esdekeltek békéért. De a kevélységtől eltelt Domitianus a követeket, a nélkül, hogy kihallgatta volna őket, megölette. Ily embertelen elbánás miatt csakhamar fegyverhez nyultak s jogos boszutól feltüzelve, nagy dühhel rontottak a rómaiakra, megverték őket, és a császárt hadseregének maradékával együtt átkergették a határon.

Most már kénytelen volt Domitianus Decebalushoz fordulni és azon békéért, melyet azelőtt el nem fogadott volt, folyamodni.

A nagy sietséggel tett békeajánlatokat Decebalus csak azon feltétel alatt fogadta el, hogyha a császár kötelezi magát évenként adót fizetni Decebalusnak, és Daciának annyi római kézmüvest és müvészt átengedni, a mennyien szükségesek voltak hadi és más tárgyak elkészitésére.

A császár minderre ráállott, csakhogy békét nyerjen; de hogy legalább a külső fényt megóvja s a római népet győzelmeivel elámitsa, mindenféle csaláshoz fogott s az akkori gyenge senatus nemcsak »Dacicus« czimmel tisztelte meg őt, de még a diadalbevonulást is megszavazta a császárnak.

Azon évek, melyekben Domitianus a Dacia elleni háborut megkezdette volt és melyekben az ily csúfos módon be lett fejezve, biztonsággal meg nem jelölhetők, mert a dák háboru chronologiájában az egykoru irók mit sem jegyeztek fel. Eusebius szerint a háboru a Kr. u. 86-ik évben kezdődött és tartott talán a Kr. u. 91-ik évig.

A béke azonban nem volt tartós, mert úgy a dákok nyugtalansága, valamint a rómaiak uralomvágya sokáig tétlen nem maradhatott, s ily körülmények közt közeledünk azon időponthoz, mikor Dacia a római járom alá kerül, római provinczává leszen, mely időponttal egyúttal feladatomnak a tulajdonképpeni főrészéhez érkezünk.

II. KORSZAK.

Vármegyénk területe a római hóditás alatt mint a Dacia Provincia Augusti része.

1. A meghóditás.

Az imént leirt előzmények után közeledett azon időpont, midőn a római büszkeség kielégitést nyert, a Decebalussal kötött béke feltételei által beszennyezett nevének becsülete visszaállittatott és Dacia az önálló királyságok sorából kitöröltetett.

Ezen nevezetes és nehéz munkának véghezvitelére M. Ulpius Trajanus római császár vállalkozott, ki tervbe vett czélját fényesen és teljesen el is érte.

Trajanus császár 20 évi uralkodása alatt az egész müvelt világnak bámulatát vonta magára, s nemcsak a legnagyobb fejedelmek sorába sorozták őt, hanem egyszersmind a legjellemesebbek közé is. Ritka szívjóság párosult benne okosság- és bátorsággal; mértékletesség, nemesség és önzetlenség valának azon jellemvonások, melyek e derék császárt fényesen diszitették.

Igen természetes tehát, hogy ily jellem mellett a rómaiak szégyenletes adófizetését nem nézhette el sokáig, s azt annál kevésbbé teheté, mert a dákok, a kötött béke és az évi adó élvezése daczára, folyton nyugtalanitották bebarangolások és betörések által a szomszédos római tartományokat. A dákokkal kötött békét be kellett tehát szüntetni.

Moesia volt főképen azon hely, mely a dákok ellenséges betöréseinek időnként ki volt téve, miért is ezen határsértések alkalmat nyujtottak a rómaiaknak, hogy a dákok viselkedését a béke megzavarásával, megtörésével azonositsák. Azért is a rómaiak, midőn Decebalus az évi adót követelte, azt megtagadták, Decebalust Róma ellenségének nyilvánitották s a római senatus hadat izent ellene, a hadjárat vezetését pedig Trajanus császárra bizta.

Trajanus csakhamar tisztában volt azzal, hogy mi módon kell a dákok ellen harczolni, mert tudta, hogy Decebalus birodalmát néhány év alatt hatalmas katonai állammá tette.

Miután Germaniában és Rómában is az elődjei alatt megzavart rend helyre volt állitva és a római katonaság kellő fegyelmezés által megerősödött, nagy erélylyel és serénységgel siettette Trajanus a hadi felszerelést, mert a halasztás nagyon káros lett volna, annál is inkább, mivel a késedelem folytán Decebalus még erősebbé tehette volna birodalmát, mely maga mint egy óriási vár minden helyen, minden bejáratnál erődök által volt megerősitve.

Trajanus hatalmas hadseregének élére állott, átkelt a Dunán s mielőtt a dákok észrevették volna magukat, már ott volt országukban Kr. u. 101-ik évben.

A Dunán való átkelésre két kedvező pontot választott, hogy Dacia szivébe előrenyomulhasson. Két hajóhidat veretett. Az egyiket Viminaciumnál (Kostolac), ott, hol a legio VII. Claudia megerősitett tábora volt, mintegy négy órányira a Moravának (Margus) a Dunába való torkolatán alól, a hol jelenleg Kostolatz és Breninkolatz, Ostrova szigettel szemben, nem messze Ramtól (Rama) állanak. A hid felállitásánál hihetőleg phoeniciai tengerészek működtek közre és a hid védelmére a Duna jobbpartján Punicum nevü erőd épittetett, mi később Picnus szóidomra változott, majd pedig az itt folydogáló patakra ment át e név, mely jelenleg Pek vagy Ipek név alatt ismeretes. A második hajóhid alább veretett Viminacium alatt tizenkét mérfölddel, Taliata (Faliatis) helynél, Orsován fölül néhány órányira, a mai Lukádnitza vagy Kolumbina mellett.

Trajanus a harczra készen álló legiokat és segédcsapatokat Pannoniából és Moesiából gyors menetekben rendelte Viminaciumba (Kostolac közelében) mint császári főhadiszállására.

Ez időtájban négy legio állomásozott Pannoniában, ugymint:

1. Legio X. Gemina — főhadiszállása: Vindobona (Bécs).
2. » XIV. » » Carnuntum (Petronell).
3. » XIII. » » Poetovio (Pettau).
4. » II. Adjutrix » Aquincum (Ó-Buda).

Moesiában pedig szintén négy legio állomásozott:

5. Legio VII. Claudia — főhadiszállása Viminacium (Kostolac).
6. » IV. Flava » Singidunum (Belgrád).
7. » I. Italica » Durostorum, vagy Dorostorum (Silistria).
8. Legio V. Macedonica — főhadiszállása Troesmis (Iglitza).

Ezen nyolcz legio körülbelül 48 ezer rendes katonát számlált, melyekhez legionként körülbelül 15 ezer főből álló segédcsapatok járultak. Ez mindenesetre tekintélyes haderő vala, de Trajanusnak Decebalus elleni ezen első hadjáratában hihetőleg csak négy legio vett részt, u. m. Poetovióból a legio XIII. Gemina, Singidunumból a legio

IV. Flava, Viminaciumból a legio VII. Claudia és Durostorumból a legio I. Italica.

Ebből az is látható, hogy a császár időnyerés czéljából Daciához legközelebb levő állomásokról berendelte a csapatokat.

De nemcsak e talán 50—60 ezer emberre menő hatalmas hadsereg állott Trajanus rendelkezésére e hadjáratban, hanem a mi fő, kiváló jeles tisztek is kisérték, kik között első helyen állottak A. Glitus Atilius Agricola, Pannoniának és M. Laberius Maximus Moesiának helytartója, kik mint hadosztály-parancsnokok nagy érdemeket szereztek úgy önmaguknak, mint a római birodalomnak Trajanus ezen első hadjárata alkalmával.

Részt vettek továbbá: L. Minucius Natalis vitéz legio-parancsnok, a császári gárda főnöke, Claudius Livianus, és Lusius Quietus hires mauretaniai lovasaival.

Ily nagy hadsereg, ilyen jeles vezérek alatt gyült össze Viminaciumban.

Itt két részre osztá Trajanus hadseregét, s az egyik fél a császár vezetése alatt Lederatánál, a mai Rámával átellenben az emlitett két hajóhidon kelt át a Dunán és Tibiscumba (Zsuppa) ért, hol hadseregének másik felével, mely szintén Viminaciumból indult volt ki, egyesült.

Az út eleinte többnyire síkságon vezetett át, de most már a Kárpátok közé jutottak, hol az előrehaladás csak nagy óvatosság mellett és csak lassan történhetett, de a vezérek példátlan elővigyázattal és ügyességgel vezették a hadsereget az őserdőkkel fedett hegyekben bujkáló dákok közt a legveszedelmesebb helyeken keresztül, a nélkül, hogy összeütközés történt volna e helyeken, hol a minden zög-zugot ismerő könnyebb fegyverzetü dákok előnyben, ellenben a teljes hadikészletet hurczoló legionariusok nagy hátrányban lettek volna.

De Decebalus sem volt tétlen ez idő alatt; összegyüjté saját emberein kivül a szomszéd népeket is, melyek száma annyira emelkedett, hogy talán még nagyobb sereggel rendelkezett, mint maga a római császár, mindazonáltal mégis küldött követeket a császárhoz, kik azonban eredmény nélkül tértek vissza, mi fel nem fogható módon a harczias és vitéz Decebalusra annyira lehangolólag hatott, hogy most már nem merte a rómaiakat megtámadni, s szépszámu hadaival nem előzte meg Trajanust a római területen, hanem bevárta azokat Tapaenál — sajátságosan épen azon erősitett helyen, hol tizenkét évvel azelőtt Julianus római hadvezér a dák sereget legyőzte és megsemmisitette volt. Itt ütköztek össze s véres csata után a rómaiak győztek és Decebalus hátrált seregével, de a határhegységig nyomában volt Trajanus.

Erre aztán szünet állott be, mert a római hadseregnek is oly nagy vesztesége volt, hogy a közben beállott tél miatt is a felépült római táborokba el kellett szállásolni a hadsereget.

Trajanus visszatért Rómába, mig A. Glitus Atilius és M. Laberius Maximus helytartók a táborban maradtak.

Trajanus távollétét új támadásra használta fel Decebalus, ki most minden erejét összegyüjtötte és Kr. u. 102-ik évben a rómaiak téli szállásai ellen vonult.

De Trajanus csakhamar visszatért új erőkkel Rómából és a Vaskapu felé vezette seregét, mig Lusius Quietus lovasságával más oldalról a Vulkán, vagy a Verestorony szorosán betört Moesiából, mi által Decebalus két tüz közé szorult.

Mig Lusius Quietus hatalmasan megtámadja Decebalust, addig Trajanus már Sarmizegetusához, a király fővárosához közeledett.

Decebalus most is békéért folyamodott Trajanushoz, kérése azonban czélhoz nem vezetett és a harcz iszonyu hévvel folytattatott s Decebalus hadseregének összetörésével végződött.

Erre Trajanus is megviselt hadseregének érdekében elfogadta a békekötést, de igen szigoru feltételek mellett, mire Decebalus személyesen hódolt Trajanus előtt.

Trajanus ujból visszatért Rómába, hátrahagyván Sarmizegetusában és néhány erősségben a béke biztositása végett kisebb római csapatokat, Dacia pedig eddigi függetlenségét elveszté s a dákok főhadiszállása ekkor a déli részekből kiszorittatván, vármegyénknek erősitett helységeibe visszaszorult.

Ezt azonban nem türhette sokáig Decebalus s ha nem is tehetett egyebet, legalább szomszédjait sanyargatta. E béketörés hirére Trajanus ujból hadat izent a nyugtalan dák királynak s most érett meg Trajanus lelkében határozottan az a terv, hogy ő sem fog nyugodni, mig Daciát római tartománynyá nem teszi.

Trajanus a legnagyobbszerü készületeket tette, hogy tervét megvalósitsa. Drobetae közelében (Turnu Severin) a Dunán a világhirü kőhidat épitette, mely másfél év alatt, t. i. Kr. u. 105-ik év késő nyarán el is készült.

Trajanus Kr. u. 104-ik évben elhagyta Rómát és Moesiába tette át táborát, hol a reá következő egész télen maradott.

Azután két oldalról vonult be Daciába Trajanus. A legio I. Minerva, s talán a légio I. Italica vagy V. Minerva is, Hadrianus vezérlete alatt a vöröstoronyi szoroson tört be és Cedonia és Acidaván át érkezett a megyénkben fekvő Apulumba, tehát az Olt mentén haladott a mai Boiczáig, majd a Hortobágy mentén N.-Talmácsig, Veszténytig, itt kissé nyugatra térve Schellenbergig, Nagy-Szebenig; innen pedig egyenesen nyugat felé K.-Torony, Szecsel, Nagy-Apold (Acidava?), Szerdahely (Cedonia), Koncza, Szász-Sebes, Lámkerék, Alsó-M.-Váradja s M.-Portuson át Gyulafehérvárig (Apulum), mely hadászati szempontból alapköve lett ezen hadseregnek északra a Maros völgye ellen folytatandó hadmüveleteknél.

Apulum elfoglalása tehát ezen hadjárat alkalmával valószinüleg hamarább történt, mint a Sarmizegetusáé.

A legio V. Macedonica, Apulum elfoglalása és kellő helyőrség visszahagyása után, délnyugatra haladt a Maroson lefelé, egyesülendő a császár hadaival.

Ezen egyesülés a mai Gyógy (Germizara) környékén történhetett s akkor az útjába esett Blandiana (Karna) és Germizara (Gyógy) erősségeket ezen hadseregnek kellett elfoglalnia.

Trajanus négy vagy öt legioval az illő segédcsapatokkal betört a Vaskapun s ujból Sarmizegetusa felé tartván, Decebalussal utoljára összeütközött.

Decebalus teljesen megveretvén, kétségbe esett, felgyujttatta Sarmizegetusát s menekülésben kereste szerencséjét, mely azonban cserben hagyta, mert az utána rohanó rómaiak már majdnem utólérték, midőn ő, hogy kezükbe ne kerüljön, öngyilkos lett.

Trajanus Sarmizegetusa elfoglalása után hadseregével a hátszegi völgyön át a Sztrigy völgyébe ment s Ad-Aquas (Kalán), Petrisen (Arany) át eljutott a Maros mellé, utóbbi állomáson kelvén át a jobbpartra.

Az ezen vidékre eső Petris vagy Germizara erődökről csak azt tudjuk, hogy homlokzatuk szépen simitott koczkakövekből épült s enyhe ívben hajló bástyájuk volt, mig a folyóval párhuzamos baloldali és hátsó jobboldali falai fatörzsekből voltak összerakva. Utóbbin széles kijárat is volt.

Miután a második hadsereg a császári hadsereggel a fent emlitett erődnél egyesült, a császár észak felé vevé útját s Apulumon át előre tört Brucla (Nagy-Enyed — — Diód?), Salinae (Marosujvár — — Felvincz?), Potaissa (Torda), Napoca (Kolozsvár), Optatiana (Magyar-Gorbó), Largiana (Zutor), Certia (Romlott) felé, s végül Parolissumot (Mojgrád) elérvén, a háborut nagy részben befejezte.

A szerencsétlen Decebalus fejét Rómában diadaljelül körülhordozták s vége volt ezzel Dacia királyságának, mely annyi harcz és háboru után puszta és üres lett, mert a dákok nagy része hazájából elmenekült a szomszéd népekhez, hogy legalább szabadok maradjanak. Trajanus császár mint győztes Kr. u. 106—107-ik évben visszatért Rómába, hol nagy diadallal fogadták és a császárról elnevezett Trajan-oszlopot (Kr. u. 113-ik évben), a forum Trajanit és a diadalkaput épitették.

1. Vármegyénk betelepitése.

Dacia, mint emlitém, a Trajanussal vivott irtóháboruk és hatalmas győzelme után, részint a pusztitó harczok, részint az életben maradottaknak kivándorlása folytán majdnem néptelenné vált.

Trajanusnak első feladata és gondja volt tehát a meghóditott tartományt ujból benépesiteni és szervezni. Ezeknél fogva világos, hogy Trajanusnak az ország teljes meghóditása után még egy ideig itt kellett maradni, hogy az uj tartomány szervezését, az ujonan felépitett gyarmatokat benépesitse, a földbirtokot kiossza, a vezéreket, alvezéreket és a katonákat személyesen jutalmazza koszoruk, lándzsák, kar- és nyakékek, ló-diszfelszerelések adományozása által; hogy továbbá az országútakat helyre állitsa, ujakat épittessen és a szükséges várakat is (castra) emeltesse.

A betelepitésre Rómának minden tartományából hivattak ide gyarmatosok, mi által a római politika kétféle előnyt biztositott magának. Első sorban hoztak ez által római szokásokat, életmódot, ipart, kereskedelmet, s a mi a fő, római nyelvet, az uj tartományba; másodsorban megerősitették a tartományt oly emberek által, kik részben a rómaiakkal már rokonszenveztek, vagy részben éppen rómaiak valának, kik tehát a még itt-ott nyugtalankodó dákokat könnyen féken, csendben és rendben tarthatták.

Ily úton kerültek aztán Daciába a világnak minden részéből gyarmatosok, Itáliából, Dalmatiából, Epirusból, Brittaniából, Hispaniából, Afrikából, Ázsiából stb. Ezen nép-egyvelegből álló bevándorlók voltak hivatva Dacia földjét, bányáit megmivelni, községeket és városokat épiteni. S bizony sokat is tettek, mert a mennyiben konstatálható, volt már akkor, a kisebb helységeket nem számitva, legalább negyvennyolcz régi város Daciában, melyek közül legalább hét Alsófehér vármegyében feküdt.

Természetes, hogy első sorban azon helységeket telepitették be és épitették fel, melyek már a dákok alatt is megvoltak, habár nagy részben romba dőltek volt, s e mellett ugy látszik, hogy főképpen Daciának délnyugati és északnyugati, valamint központi része legelőbb részesült felkarolásban és pedig hadászati s közgazdasági szempontból, minél fogva vármegyénk területét is a legelső sorban telepitették be, mert a volt dák helységek a rómaiaknak is útmutatóul szolgáltak, hogy hol czélszerü a letelepités.

Ugyanezen körülmény látható a rómaiak által épitett határvonalokban és végerődítményekben, mert Dacia keleti és északkeleti részében a rómaiak nyomaiból sokkal kevesebb található, mint az emlitett vidékeken.

Igy történt, hogy Trajanus első sorban a katonai szempontból annyira fontos Sarmizegetusát és majdnem egyidejüleg a katonai és közgazdasági okok miatt fontos Apulumot vette szemügyre.

Trajanus ezen uj tartomány szervezetének lehetőleg római alakot kivánt kölcsönözni, miért is a telepeseken kivül különböző római legiókkal is ellátta, u. m. a legio I. Adjutrix, a legio V. Macedonica, a legio VII. Claudia és a legio XIII. Gemina-val.

Az elsők nagyobbára Daciának északi részében helyeztettek el a

barbarok beütései ellen való szempontból, mig az utolsó, a legio XIII. Gemina, Daciának közbelső részét, tehát főképpen vármegyénk területét szállta meg.

Trajanus az elmondott okokból kifolyólag Daciának egyszersmind katonai jellegü kormányt adott, császári legatusok és helytartók által kormányoztatta az uj tartományt, kik alatt nemcsak az összes katonaság, hanem az államhivatalok összesége is állott.

Voltak tehát itt Legati Caesarum, Legati Augustales, Consulok, Proconsulok, Procuratores Caesarum, Praefecti Augustales, Propraetorok stb., mind császári hivatalnokok.

Daciának első ismeretes helytartója D. Terentius Scaurianus volt, ki Sarmizegetusát coloniává emelte és ott lakott is; ez Kr. u. 110-ik év körül lehetett.

Ugyanezen időben megerősitette a legio XIII. Gemina Miciát (Veszel), mint a Maros branyicskai szorosának őrhelyét s mint az Érczhegységbe vezető kajáni völgy védelmére legalkalmasabb pontot. Innen felfelé a Maros völgyében haladva, vármegyénk területére lépvén, Apulum castrumát alapitották meg, mely kedvező fekvésénél fogva később praetoriuma lőn az egész tartománynak, a védelem kiinduló pontja, és mint ilyen végig főhadiszállása a legio XIII. Geminának.

A Maros völgyén fölfelé a tartomány alapitója, Trajanus császár, csak Salinae-ig (Felvincz) halad; innen pedig az Aranyos és a Szamos völgyébe tér át, miért is Potaissa (Torda) és Napoca (Kolozsvár) a legelső római községek közé tartoznak. Potaissánál (Torda) már elhagyta vármegyénk területét. De Miciától (Veczel) egészen Resculumig (Sebes-Váralja) huzódó félkörben várakat állittatott fel az Érczhegységben, melyek által e vidéket vármegyénkben is lakhatóvá és védelmezhetővé tette s az összeköttetést is fentartotta.*

Ezen időpontban, midőn a legio XIII. Gemina, hihetőleg a legió I. Adjutrix segitségével, az apulumi castrumot épité, kezdődik egyszersmind vármegyénk területének a rómaiak alatti története is.

3. Az útak.

Dacia Rómától messze, három rendbeli havasok által elkülönitve feküdvén, Trajanus annak Rómával való összeköttetése és a közlekedés minél nagyobb mérvü könnyitése czéljából minden irány felé rendes kőburkolattal ellátott országútakat készittetett.

A jó közlekedési eszközök nélkülözhetetlen szükségességét jól ismerte s tekintetbe vette, mert a római kormányzat, a közigazgatás éppen ugy, mint az igazságszolgáltatás, Rómában összpontosult és igy Dacia tartománynak is folytonos érintkezésben és összeköttetésben

* Téglás Gábor, Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. 1891.

kellett lennie a központtal; de a tartomány egyes városai is ily módon össze voltak kötendők a tartomány fővárosával. A tartománynak helytartói állandó levelezésben állottak a császárokkal, vagy a császári hivatallal, épen igy a procuratorok, a kincstári uradalmak kezelői stb. Tehát Daciában is első sorban a biztos és könnyü közlekedhetésről kellett gondoskodni, s hogy gondoskodva is volt kellő mértékben, azt a mai napig fenmaradott útmaradékok bizonyitják, mert egész Daciában felfedezhetni számos római útnak nyomait vagy éppen részleteit is.

Dacia fő útvonala vármegyénk területén huzódik keresztül és számos mellékútak mutatják, hogy vármegyénk e tekintetben, fontosságánál fogva, kellőképpen fel volt karolva.

A vármegyénken át vezető útak a Duna hidjainál kezdődnek s a Dacia elleni hadjárataikor Trajanus épittette azokat Sarmizegetusa dák fővárosáig. Ezen útakat azután kiegészitve, egyszersmind nagy gonddal jó karban tartották. A római útak éppen keletkezésök okainál fogva eleinte inkább csak katonaiak, mint kereskedelmiek voltak, s azért is folynak mind össze Apulumban, mint góczpontban.

Hogy ezen költséges és számos embererőt igénybe vevő útak mindig jó karban maradjanak, útfelügyelői hivatalt állitottak fel, melynek vezetői az út fentartásáért és esetleg megrongálásáért felelősek voltak. Ezen útfelügyelők nagy tiszteletben állhattak a közönség előtt is, miként azt a C. Curt. Trogusnak és másoknak felállitott emlékkövekből láthatjuk.

Igy például a Trogus, vagy Pollius Proclusnak* emelt emlékkő felirata a következő:

Ackner és Müller szerint:

C. CVRT — — — — —
OLLIVS · TROGVS — — — —
VIARVM · CVRANDARVM — —
QVÆSTORI · VRBANO — —
INTER · TRIBVNICIOS · ADIV · DAD
PRAETORI · PEREGRINO IIIIVIRO ·
TVRMIS · DVCENDIS · PRAEF · VMENI · DAIDI
CVRATORI · VIAE · CLODIAE · ANNIAE · CASSIAE ·
CIMINAE · LEG · IMP · ANTONINI · AVG . PII ·
LEG · XX · VAL · VICT · PROCON · PROVINCIAE
COLLIAE · LEG · PRI · IMP · ANTON · AVG · PII ·
PROVINCIAE · DACIAE ·
COL · VLP · TRAIANA · DACIC ·
SARMIZEG · PATRONO ·

* Az illető név nem biztos; különböző forrásaimban a nevet és a szöveget is egymástól eltérőnek láttam. Én Aekner és Müller-ét vettem fel. V. ö. Hohenhausen, 1775. 58 lapon. Hene Ferencz 1836. 76 lapon. Neigebaur 1851. 76 lapon. Ackner és Müller 1865. 38 lapon. Mommsen, Corp. Inscr. Lat. III. köt. 1. rész 236 lapon. Nro 1458. Ez utóbbi leginkább tér el az előbbiektől, mig az előbbiek meglehetősen megegyeznek egymással.

A Corp. Inscr. Lat. szerint:

C · CVRTio / fil
pOLLIa · pROcVlo iiii — viro
vIARVM · CVRANDARVM .....
QVAESTORI · VRBANO adlecto
INTER · TRIBVNICIOS · A DIVo hADriano
PRAETORI · PEREGRINO · III III VIRO eq · R
TVRMIS · DVCENDIS · PRAEF · frVMENT DAnDI
CVRATORI · VIAr · CLODIAE · ANNIAE · CASSIAE
cIMINIAE · LEG · IMP · ANTONINI · AVGVSTI PII
LEG · Xx · VAL · VICT · PROCOs · PROVINCIAE
COLLIAE · LEG · PR · pr. IMP · ANTON · AVG · PII ·
PROVINCIAE DACIAE
COL · VLP · TRAIANA DACIC
SARMIZEG · PATRONO.

E fölirat következőleg olvasandó Müller és Ackner szerint: Cajus Curtius — ollius Trogus — viarum curandarum (praefectus), quaestori urbano — — inter tribunicios adjutores — — praetori peregrino, seviro turmis ducendis, praefecto — — — — —, curatori viae Clodiae, Anniae, Cassiae, Ciminiae, legato imperatoris Antonini Augusti Pii legionis XX. Valeriae victricis, proconsuli provinciae Galliae, legato primo (? propraetore) imperatoris Antonini Augusti Pii provinciae Daciae: colonia Ulpia Trajana Dacica Sarmizegetusa patrono.

Hohenhausen ezen felirat németre való lefordítását magyarra áttéve itt közlöm:

Cajus Curtiusnak Ollius Trogusnak, a gondozandó útak felügyelőjének, városi adószedőnek, a czéhsegédek felügyelőjének, a külföldi praetornak, a hármas Dacia hármas urának (tresviri), a lovasság ezredesének, az apulumi, bruclai és napocai útak főfelügyelőjének, ki ezen útakat fűzfákkal bekeritette,* Antoninus Augustus Pius császár legatusának a huszadik győzelemteljes valeriai legionál, a dombos vidék helytartójának, Antoninus Augustus Pius császár első követének a daciai tartomány gyarmatosainál az ulpiai, trajáni, daciai sarmizegetusai gyarmatváros nevében jótevőjének (ajánlva).

A fenti sorokból, illetőleg feliratból, mely Antoninus Pius császár idejéből — Kr. u. 138—161. — való, látható, hogy a rómaiak az útak épségben tartására nagy sulyt fektettek.

A vármegyénkben létezett római útak könnyebb áttekintése és az irányok jobb megértése kedvéért az útvonalak felsorolásánál a Duna

* A Torda és Kolozsvár közti országútnak két oldalán ősrégi fűzfák állottak és állnak nehány példányban mai napig.

hidjait veszem kiindulási pontnak s leirom azokat egészen az északnyugaton és keleten fekvő végpontig.*

A fő közlekedési útvonalhoz az első csatlakozás már Moesiában Lederata (Rama, Szerbiában) városnál történt, azon helyen, hol Trajanus legiói két hajóhidon keltek át a Kr. u. 101-ik és 105-ik években.

Átkelvén a Dunán, a balparti út már Dacia területén van; onnan az Apus (Apo) (Karas) hidján halad át Arcidaváig (Varadia); innen a mai Kakova, Komiristye s Forotik községeken át Nagy-Szurdokra vezet, honnan a Csernovetz völgyében fekvő Centum-Puteibe vezet innen a Paula-hegyen Königsgnad és Füzesen keresztül Zsidovin és Berzoviába irányul, hol a hasonnevü folyó át van hidalva. Innen az út Rafna felé hajlik a Vurvu-Petrire haladva, Ahibisnél magasra emelkedik, azután Ezeresen át Caput-Bubalihoz érünk. Innen az út Tibiscumba (Zsuppa) vezet.

A másik útvonal a Duna balpartján a Cserna torkolatánál fekvő Ó-Orsovánál, a volt Transdiernánál kezdődik és egyenes irányban Tibiscumig tart s a birodalmi útvonallal Egeta (Milanovácz, Szerbiában) és Drobetán (Csernetz, Szerbiában) át volt összefüggésben.

Innen észak felé halad az út Ad-Mediamig (Mehadia), azután tovább vezet a Bisztra völgyébe Agnavis (Zevoj?) felé, s a Pons Augustinál már Hunyad vármegyébe lépve, (Marga) Baucaron, Bukován, a vaskapui hágón, Zajkányon át a tartomány legelső fővárosába Sarmizegetusába ér.

Innen az út legnagyobb részt a hátszegi völgy keleti oldalán halad s az Őrhegynél éri el a Sztrigyet és azután Ad-Aquas-t (Hydata, Kalán); innen egyenesen észak felé irányulván, eléri a Marost és Petrisnél (Arany) átmegy a jobb partra és a hegység aljában huzódván tovább, eléri Germizarát (Csigmo, Algyógy) és Blandianát (Karna). Karna előtt már Szarakszónál belép az út vármegyénkbe, és innen kezdve tüzetesebben fogjuk kisérni és leirni.

Ha valaki az Algyógy, Szarakszó, Akmár, Karna, Borberek, Alvinczről Maros-Portusra vezető úton utazik, nagyobb részben a rómaiak által készitett úton teszi meg sétáját, mert ez az út nagyjában reá van épitve a volt rómaira.

Maros-Portus és Maros-Alsó-Váradja keleti részén hajdan Apulumnak extravillanuma, vagy pedig a M. Aurelius idejében ide betelepitett colonia volt, s igy már Apulumhoz tartozott.

Apulumtól északra fordul az út fővonala, s miként a leletek bizonyitják, gazdag, kultivált vidéken vonul mindig a Maros balpartján Tövis irányában egyenesen Bruclaig (Nagy-Enyed?). Enyedtől északra fekvő Miriszló községe közelében már elhagyja vármegyénket ezen fő útvonal, de azért mégis csak kisérjük a teljes kép megalkotása czéljából továbbra is az útat.

* Lásd az útakat feltüntető térképet. I. tábla.

Innen Salinaehez (Felvincz vagy Székelyföldvár) ér, melynek nyomait gróf Eszterházy István kastélyának szomszédságában a Kápolnahegy előfokán találjuk meg.[1] Ezen állomásnak a marosujvári sóbányászat adta tulajdonképpeni fontosságát. Innen a főirány a vármegyénkben fekvő »Káptalan« földjétől körülbelül a mostani vasútnak megfelelően halad Harasztos felé, majd az Aranyos terére csap át s Gyéres körül átlépve a folyót, Potaissára (Torda) érkezik, mely a legio V. Macedonicának a főhadiszállása volt. Potaissától Puszta-Csán, Ajton s Györgyfalva felé irányulva Napocára (Kolozsvár) érkezik, honnan az út — Castorius térképe szerint — Kardosfalva, Bács, Magyar-Nádas, Magyar-Gorbó, Türe, Sárd, Solyomtelke, Oláh-Köblös, Vásártelke irányában Optatianába (Zutor) vezet. Puszta-Szent-Mihály felé Largianába (Magyar-Egerbegy), majd Alsó-Kékesen át Certiába (Romlott) s végül Zsákfalván át a megerősitett határvárosba, Porolissumba (Mojgrád, Szilágymegyében) érkezvén, végét éri.

A másik fővonal hasonlóképpen Moesiából indul ki s a Duna jobbpartján fekvő Oescusból vezet Romula, Acidava, Rusidava, Pons-Aluti, Burridava, Castra-Traiana, Arutela, Praetorio állomásokon át érkezvén a vöröstoronyi szorosba s Praetorio (Boicza?) után a Pons-Vetusnál (Talmács?) a nagyszebeni völgybe lép át és Caput-Stenarumon át Cedoniába (Nagy-Szeben?) jut, honnan Szecsel, Szelistye, Nagy-Apold, Szerdahelyen (Cedonia?) át Konczára (Acidava?) érkezik, a hol vármegyénket már érinti. Innen Szászsebes felé, Lámkerék és Maros-Váradja felé irányul, s vármegyénkbe jutván, Apulumba érkezik.

A római aranybányászatnak góczpontja Ampelum (Zalatna) közvetlen állami úttal volt összekötve Apulummal. Vonala az Ompoly mentén Kisfalud, Tótfalu, Gaurény irányában a jobbparton s innen, de inkább Metesdtől a balparton haladva éri el Ampelumot (Zalatna). E központ hegyi ösvények s részben rendes útak által volt kapcsolatban a rómaiaknak hat bányacsoportja közül öttel és pedig: a fericseli és magyarhegyi; nagyalmási; corabiai; verespataki és az offenbányai csoporttal.

A római mellékútvonalak közül csakis azokat veszem fel munkámba, melyek vármegyénket érintik, vagy ezen keresztül mennek. Ilyen a bányavidéken át vezető út, melyet Téglás Gábor deritett ki. Ez a Sebes-Körös völgyén fölfelé Rekiczelnek irányul, majd felkap a 791 m. magas Nagy-Hegyre (Muncsel-Mare), melyről Albakra ereszkedve, Topánfalván, Verespatakon (Alburnus Maior) át jut fel a 719 m. magas Corabiára, honnan leszállva, eléri Ampelumot (Zalatna) s innen az Apulumból kiinduló birodalmi úttal találkozik.[2]

Székely-Földvártól — tehát vármegyénk szomszédságában — ágazik el egy mellék útvonal, mely Vajdaszegnél az Aranyoson átkel

[1] Király Pál, Dacia Provincia Augusti, 1893. — Téglás Gábor, Tanulmányok, 1891

[2] Téglás Gábor, Tanulmányok. 1891.

és Kecze, Maros-Ludas, Dátos, Maros-Lekencze, Radnót, Orbó, Malomfalvára vezet.

Apulumból Balázsfalván át vezetett egy út Székely-Udvarhely felé, mely út által Apulum összeköttetésben volt Enlakával (Praetoria Augusta), Zetelakával (Sandava), Homoród-Szent-Mártonnal, Kőhalommal, Hévizzel és végre az ojtozi szoros nyugati torkolatát elzáró Bereczkkel (Angustia); Héviztől kiindulva pedig Boiczával (Praetorio) volt összeköttetésben.

Apulumot jó útak kötötték össze Sárddal, Magyar-Igen, Czelna, Krakkó és Alsó-Gálddal is.

Maros-Ujvártól elágazott egy birodalmi mellékútvonal Vécs felé Füleházáig és Mikeháza felé.

Napocától (Kolozsvár) indult ki azon mellékútvonal, mely Alsó-Kosályt, Alsó-Ilosvát és a Besztercze-Naszód vármegyében fekvő Várhelyt (Burghallen) közvetve Apulummal kötötte össze.

Az előbbiekben felsoroltam tehát azon római útakat, melyek részint vármegyénkre estek, részint pedig vármegyénkből kiindulva, Daciának legkülönbözőbb irányaiban fekvő helységeket összekapcsolták.

De a rómaiak nemcsak ezen épitett útakat használták a közlekedésre, hanem vízi útakat is; eléggé kimutatják ezt a szállitók (utricularii) és a hajósok (nautae) egyesületei, melyek vármegyénkben főképpen Apulumban virágzó állapotok és körülmények közt éltek, s kikről, mint a kereskedelem főtényezőiről, később valamivel bővebben fogok szólani.

A római útak fenmaradott részeiből láthatjuk, hogy a rómaiak az útépitést a legfontosabb müvek közé számitották s hogy valóban a birodalom ütereinek tekintették, melyek a birodalom legvégső határaitól egyenesen Rómába a Capitoliumhoz, a birodalom szivéhez voltak vezetve; nagy gonddal készitették el tehát azokat. Az útazási idő megtakaritása czéljából, hol csak lehetett, egyenes irányban vezették; útkanyarulatokat csak itt-ott találni, hol az épitést a talaj miatt másképp nem lehetett eszközölni. A jeles római mérnökök azonban legtöbbnyire nem rettentek vissza a legnagyobb akadályoktól sem; hol két hegy, vagy domb közt mélyedés van, hatalmas töltéssel, vagy ívboltozatos épitményekkel egyenlitették ki a talajt, vagy pedig, ha alkalmasabbnak tartották, bevágásokkal tették egyenletessé. A sziklák elől sem tértek ki az útépitők; levágták, átvágták azokat is vésővel, csákánynyal, igénybe véve, ha kellett, a tüznek romboló erejét is. Lágy talajon beástak mélyen, egészen az alaptalajig, melyet 10—20 cm. vizáthatlan betonnemü, vagy agyagos anyaggal födtek be, azután épitették reá az útat, mely majdnem mindenütt három, még mai napig is tisztán kimutatható részből áll. A legalsóbb részt, mint alapot, nagy nyers kövekből, szikladarabokból rakták, a hézagokat kisebb kövekkel, vagy durva vakolattal töltötték ki; ezen részt statumen-nek nevezték. A közbelső rész kavics- és vakolat-keverékből készült, melyet jó

keményre döngöltek; ez a nucleus volt. Erre következett a felső rész, a kövezet, melyet nagy, 30—40 cm. vastag kövekből raktak; ezen kő burkolathoz mindig a legkeményebb kőnemeket vették; az egyes kövek szabálytalan sokszög alakuak és 0.5—1.0 négyzetméterrel is birnak. Ezen nagy köveket sürü cement-ráöntésbe rakták és keményen illesztették egymáshoz; az ily módon kövezettel ellátott útat aggernek nevezték.

A katonai útakon a római mérföldeket számláló mérföld-oszlopok voltak alkalmazva. Nem tudni, hogy a sok mérföld-oszlop hová tünt el; talán már a népvándorlás korszakában semmisitették meg, mert a létező adatok szerint csak néhány maradott fenn reánk, mint például az, mely a vármegyénken keresztülmenő fő útvonalon Ajton közelében, és az, a mely Veczelnél hasonlóképpen vármegyénken keresztül menő útvonalon találtatott.

Az Ajton közelében lelt mérföld-oszlop a távolságot adja Potaissától Ajtonig, 10 miliara téve azt (1 milia = 1.48 kilométerrel). Ezen mérföld-oszlop felirata, mely 1865-ben Kolozsvártt Szabó Ferencz külmagyar-utczai kertjében állott, a következő:

IMP
CAESAR · NERVA
TRAIANVS · AVG
GERM · DACICVS
PONTIF · MAXIM
POT · XII · COS · V
IMP · VI · P · P · FECIT
PER · COH · I · FL · VLP
HISP · MIL · C · R · EQ
A POTAISSA ΛAPO
CÆ
M · P · X

Olvasandó: Imperator Caesar Nerva Trajanus Augustus Germanicus Dacicus, pontifex maximus, (tribunicia) potestate XII, consul V, imperator VI, pater patriae, fecit per cohortem I Flaviam Ulpianum Hispanorum miliarium civium Romanorum equitatem. A Potaissa Napocae milia passum decem.

Ezen mérföld-kőoszlop Kr. u. 109—110-ik évből való.

A Veczel közelében talált mérföld-oszlop Apulumot emliti Kr. u. 251—253-iki évekből, és Apulumtól XLV miliát számit. Ezen mérföld-oszlop felirata a következő:

IMP C CAIO VI
VIO TRABONIA
NO CALLO P F
AVG P A ET
IMP C C VIVIO
AFINIO CA / / O
VEF DOMINIA
NO / / / / / / / / / /
LVC / / / / / / / / / / /
AVG P P
AB A /
X L V

Olvasandó: Imperat. Caesari Caio Vivio Traboniano Gallo p. f. Aug. p. p. et imp. Caesari C. Vivio Afinio Gallo Veldominiano Volutiano Aug. p. p. Ab Apulo milia passum XLV.

Az oszlop jelenleg Kolozsvárt az Erdélyi Muzeumban van.

A legio XIII. Gemina, a legio I. Adjutrix és későbbi időkben a legio V. Macedonicának legénysége, valamint az azokhoz tartozó segédcsapatok emberei, de még rabszolgák is nehéz, sok fáradságba és izzadásba kerülő munkát végeztek, mig vármegyénkben és a többi területeken ezen pompás útakat elkészitették. Az útak fentartására mindenütt út- és hidvámot szedtek, mit, tekintettel a mindig jókarban levő és legrövidebbre szabott útakra, az útazók bizonyára szivesen megfizettek; mert már akkor is ismerték a közmondást, hogy az idő pénz, mert a jó, egyenesirányu útakon gyorsan történt a haladás. Ennek megvilágitására szolgáljanak a következő adatok: Brundusium tengerparti várostól egészen Rómáig 360 római (= 72 földrajzi mérföld = 532·8 km.) mérföldnyi útat kényelmesen meg lehetett 10 nap alatt tenni. A bérkocsi tehát naponkint átlag 36—38 római mérföldet hagyott hátra. Ha pedig felváltott lovakkal útaztak, mint az a gyorspostánál történt, akkor óránként 8 római mérföldet járhattak be. Caesar gyors útazásáról is ismeretes. Ő Rómától a Rhoneig (800 róm. mérf.) nem egészen 8 nap alatt tette meg az útat. Rómától Byzanzig 6—7—8 nap alatt lehetett jutni.

Megyénkben például Germisaratól (Gyógy) Blandianaig (Karna) 9 róm. mérföldnyi útat $^1/_3$ nap alatt, Blandianatól Apulumig (8 r. m.) $^1/_5$ nap, Apulumtól Bruclaig (N.-Enyed 12 r. m.) $^1/_3$ nap, Bruclától Salinaeig (Felvincz 12 r. m.) $^1/_3$ nap, Salinaetől Potaissaig (Torda) $^1/_3$ nap alatt, Potaissatól Napocaig (Kolozsvár 24 r. m.) $^2/_3$ nap alatt magánszekéren kényelmesen el lehetett útazni. Az útazási idő tehát Gyógytól Kolozsvárig alig került 2 napba. Ismeretes dolog, hogy legujabb időnkben az erdélyi vasútak épitése előtt még a hatvanas években sem lehetett hamarább megtenni a most feljegyzett útat, ide nem számitván a kavicscsal, vagy sárral boritott útaknál előforduló kellemetlenségeket.

4. A római castrumok, őrhelységek, coloniák és municipiumok.

Mielőtt vármegyénk területe történetének leirására áttérnék, a jobb megértés és világosabb felfogás kedvéért előbb a történt dolgok szinhelyét vázolom rövid vonásokban, hogy azután annál összefüggőbben és kitérések nélkül adhassam elő azon történeti eseményeket, melyekről tudomást szerezhetünk a fenmaradott emlékekből.

A római helységek vármegyénkben való elhelyezése szerinti tárgyalásánál legczélszerübbnek látom ennek alapjául vármegyénk mai beosztását venni zsinormértékül, de egyuttal a földrajzi, hegy- és vizrajzi viszonyokat is tekintetbe véve, első sorban azon helységek kerülnek tárgyalás alá, melyek a Marosnak mint vármegyénk főfolyójának mentén és általában a Maros völgyében léteztek; azután a sor azon helységekre kerül, melyek a Maros mellékfolyói mellett, vagy közelében feküdtek, s végre azon helységek következnek, melyek vármegyénk mellékvölgyeiben feküdtek.

Azért választottam a folyóvizeket kiindulási pontokul, mert a folyók és patakok természeti viszonyok alapján kötik össze a szomszédokat, mig ellenben a hegyek azokat egymástól elkülönitik.

A rómaiak Daciában volt helységeinek fekvését és kiterjedését általában nem lehet mindig kellő pontossággal megállapitani, mert pontosan és teljesen megbizható irott okmányok azokról nem léteznek. Herodotos, Caesar, Ptolemaeus, a Peutinger-féle táblák, Jordanis és a ravennai Névtelen stb. mind igen hézagos munkákat hagytak hátra; a sok száz év lefolyása alatt a népvándorlás vad csordái pedig leromboltak mindent s talán sehol sem annyira, mint éppen Daciában. Későbbi időkben a békés földmivelők ekéi, a földet egyengetve, az alkalmatlan romokat és törmelékeket elhordták és a használható anyagokat új épitésekre alkalmazták. Innen van az, hogy csak azon helységeknek hollétét s némelykor azt is csak megközelitőleg lehet megállapitani, a hol a maradványok, ha csonkán is, de még is csak megvannak a föld felszinén, vagy alatta. A mi az egész Daciára vonatkozik, az természetesen érvényes marad a mi vármegyénk területére nézve is, miért is e tekintetben csak a leletekből lehet megitélni, hogy a most létezők közt mely községek helyén, vagy melyeknek közelében voltak római helységek?

Az emlitettek szerint fogom e helyen a vármegyénkben egykor létezett helységeket könnyebb áttekintés végett csak egyszerüen összefoglalva felsorolni, vármegyénk északi részéből kiindulva dél felé lejövén, mindig felemlitve azon járást, melyben voltak. A római leletek alapján megállapithatók a következő helységek, hol római telepek voltak:*

* A telepek megállapitásánál elvül szolgált, hogy csak azon helyeket tekintettem római telepeknek, hol római leletek kerültek napfényre; különösen azokat, hol római épületmaradványokra, vagy temetkezési helyre akadtak; kevésbbé vehetők számba azon helyek, hol csak iparczikkek, vagy érmek találtattak.

I. *A marosujvári járásban:* Maros-Ujvár, Felső-Ujvár, Csekelaka, Oroszi, Maros-Gezse, Kutyfalva, Káptalan, Ispánlaka; Torda-Aranyos vármegyéhez tartozó, de a Marosnak vármegyénkbe nyuló félszigetén levő Maros-Bogát. Ide vehető a tőszomszédságban levő Felvincz, M.-Décse és Vajdaszeg is.

II. *A nagyenyedi járásban:* N.-Enyed, Felgyógy, Diód, Paczalka, Kis-Solymos, Magyar-Lapád, Maros-Szentkirály, Fugad, Tompaháza, Felső-Orbó, Vládháza.

III. *A csombordi járásban:* Háporton.

IV. *A balázsfalvi járásban:* Balázsfalva, Karácsonfalva, Besenyő, Székás, Szász-Csanád, Monora.

V. *Az alvinczi járásban:* Sibisán, Maros-Váradja, Berve, Karna, Alvincz, Borberek, Poklos és ezen járás közepén fekvő Gyulafehérvár Maros-Portussal.

VI. *A magyarigeni járásban:* Kisfalud, Sárd, Magyar-Igen, Krakkó, Boros-Bocsárd, Vajasd, Alsó-Gáld, Tibor, Felső-Gáld, Ompolyicza, Tótfalud, Petrosán, Zalatna.

VII. *A verespataki járásban:* Verespatak, Abrudbánya, Korna, Valea-Doszului, Topánfalva és hozzávéve Offenbánya. Végre:

VIII. *A kisenyedi járásban:* Vizakna, Sorostély, Hosszutelke, Spring és Gergelyfája.

Ha ez alkalommal csak egy pillantást vetünk vármegyénk térképére, azonnal szemünkbe ötlik azon körülmény, hogy vármegyénk mindenik irányában voltak római telepek. De a felsoroltakon kivül még számos helységek létezhettek e vármegye területén, melyek részint még nincsenek kideritve, részint már egészen eltüntek a föld szinéről.

Az egyes helyeken előforduló leletek alapján megitélhetjük amazoknak mibenvoltát, miért is a leletek összegyüjtésére és tanulmányozására fősúlyt kell fektetni, mert bizony keveset tudnánk a rómaiak ittléte alatti működéséről, ha a régészeti leletek s ezek közt főképpen a föliratos kőemlékek mint eredeti okmányok nem szólanának.

Az Alsófehér vármegyében eddigelé napfényre került leletekről tüzetesebben fogok szólani a III. részben.

A mint Trajanus császár alatt a dák háboruknak vége lett, első sorban igyekezett Daciának, mint új római tartománynak, határait is megerősiteni és a netán betörő szomszédok ellen védelmezni, miért is a különböző helyeken felépülő helységek létesitése mellett egyúttal a határokon katonai őrhelyeket állittatott fel és nagy sánczokat emeltetett, melyeket rendesen 3—10 méternyi széles árkokkal erősittetett meg. Ezen fontos munkálatok a Trajanus után következő császárok alatt annyira haladtak, hogy nem sokára egész Dacia sánczövvel volt körülvéve, még pedig sok helyen kettőssel. A többnyire 3 méternyi vastag sánczoknak maradványai sok helyen még ma is láthatók; néhol 1—2·5 méternyire emelkednek ki a talaj fölött. Itt-ott puszta földfelhányásból állottak pallisadokkal ellátva, némely helyen kőből épitett falak voltak, melyek a tartomány határainak domborzati minő-

sége szerint minden mélyedést hiven követvén, majd magas hegyekre emelkedtek fel, majd aztán mély völgyeket szeltek át, majd folyókon ugrottak át. Sok helyen, főképpen az északi határvonalon, találni 1500—2000 lépésnyi térközökben kisebb-nagyobb erődöknek nyomát; némelyek 16 □-méternyi csekély területüek, melyek ennélfogva inkább csak őrházak lehettek.

Vármegyénk területe Daciának ugy szólván szivét képezvén, természetesen nem mutat fel ily határvonalakat, miért is ezeknek bővebb leirását ez alkalommal mellőznöm kell, olvasóimat az ezekről irt szakközleményekre utalván.[1]

A római telepitések nem terjeszkedtek ki Daciában egyformán az egész tartományra. Igy például a mai Oláhországban (Dacia Maluensis) hihetőleg csak kevés telepités volt, mert látjuk, hogy a Kárpátoktól (Montes Bastarnicae) kelet felé a Dniesterig (Tyras, Danastrus) a határsánczon kivül nagyon kevés jel maradott fenn, melyekből ott létezett római coloniákra lehetne következtetni. Sokkal sürübben lakhattak római telepesek a mai Moldvában (Dacia Maluensis északkeleti része), a Bánság (Dacia Apulensis délkeleti része) és Erdély fő völgyeiben (Dacia Apulensis területe és Dacia Porolissensis déli része). Ezen területekre esnek mindazon helységek is, melyek a Peutinger-féle táblákon és a ravennai Névtelen feljegyzéseiben előfordulnak.

Ugy látszik, hogy a rómaiak, a mint azt a helységek dák hangzásu neveiről következtetni lehet, legtöbbnyire már létező dák helységeket népesitettek be, s csak kivételesen létesitettek hadászati vagy közgazdasági szempontból alkalmas helyeken új telepitéseket, melyek azután római neveket kaptak.

A Hunyad vármegye területére eső Sarmizegetusa (Várhely) nevü colonia megalapitása Kr. u. 109—110-ik évekre esik s D. Terentius Scaurianus legatus által a Legio V. Macedonica legénysége segitségével ment véghez.[2] Innen kiindulva Apuiumig (Gyulafehérvár) a Peutinger-féle táblákon, tekintettel a ravennai Névtelen feljegyzéseire, öt helységet látunk, u. m. Ad-Aquas, Petris, Germizara, Blandiana és Burticum. Ad-Aquas minden bizonynyal Kis-Kalán helységnél volt.[3]

Csigmó és Gyógy helységek közelében Germizara volt. A Gyógy közelében talált feliratos kő és római falaknak még látható maradványai bizonyitják ezt. Ezen kő emléknek fölirata a következő:

[1] Eutropius VIII. 2. Griselini: »Geschichte des temeser Banates« I. 295., 296. l. Friedberg térképe. Torma Károly: »Adalék északnyugati Dacia föld- és helyleiratához« 35. lap. Corpus Inscript. Lat. III. 827. l. Schaffarik P. Jos.: »Slavische Alterthümer« I. 520. l. Marczinsky: »Beschreibung Podoliens« I. 186. l. Perthes Justus: »Mittheilungen 1857.« 129. l. Kiepert térképe. Goos Károly: »Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens«, a segesvári gimn. értesitőjében, 1874. 24—29. l. Király Pál és legujabban Téglás Gábor bő és jeles tanulmányai.

[2] Corp. Inscript. Lat. III. p. 228. és III. 1443.

[3] Corp. Inscript. Lat. III. 1407.

HANC TIBI MARMOREO CAESAM DE MONTE DICAVI
REGINA VNDARVM NYMPHA DECVS NEMORIS
VOTO DAMNASTI PERFECTA QVEM PRECE BASSVS
MOENITAE PROPTER MOENIA GERMISARAE.[1]

Petris római helység Kis-Kalán és Csigmó közt létezhetett; ezen helység is Hunyad vármegye területén lévén, csak mint szomszéd helységet említém fel; különben sem tudunk róla valami sokat.

Burticum (Borberek) római helység 8 milia, azaz 11·84 km.-nyire feküdt Apulumtól (Gyulafehérvár), ez teljes pontossággal Borberek községre vall, s ha Rösler szerint a thrák szó: Burt, annyit teszen, mint hid, akkor e fogalom is ráillik ezen a Maros mellett, hidképpen szolgáló helységre.

Ha Csigmótól (Germizara) kelet felé hasonlóképpen 8 miliat (11·84 km.) számitunk, akkor Algyógy és Borberek közt találjuk megközelitőleg Blandia (Karna) helység hollétezését.[2] Blandiana (Karna) helységnél már beléptünk vármegyénk mai területére. E római helység nem lehetett igen nagy terjedelmü, vagy általában nagyon fontos, mert alig vehetők számba azon római leletek, melyek innen származnak; a mi azonban abban is lelheti okát, hogy ezen terület még nagyon csekély mérvben van kikutatva.

Blandiana (Karna) tőszomszédságában Burticum (Borberek) római helység vala, mely helységtől hid vezethetett át a Maros balpartjára azon úthoz, mely mai nap is létezik Alvincz és Alsó-Maros-Váradja, illetőleg Maros-Portus közt. Ezen helység története hasonlóképpen nincs még kideritve, mert itt római épületmaradványokat eddigelé keveset találtak; innen csak néhány feliratos kőemlék, több római szobormü (a Teleky József féle kertben) ismeretes.

Ezen még kevésbbé ismeretes római helységtől északkelet felé feküdt Apulum (Gyulafehérvár). Apulum, Dacia ezen katonai fővárosának fekvését, kiterjedését és történetét a nagy számra menő kőemlékek feliratairól, egész épület és épület-csoportok alapfalainak maradványaiból, az ezerekre menő dísztárgyakból és iparczikkekből, valamint házi eszközökből, melyeket eddigelé itt találtak s folytonosan még most is találnak, teljes biztonsággal megállapithatni.

E hatalmas város a mostani Maros-Portus és Alsó-Váradjától Gyulafehérvár városán a Várhegyen keresztül Kisfalud felé huzódott. Egész területén mindenütt 1—2 méternyire, de itt-ott 10 centiméternyire beásva a földbe, a föld alatt római maradványokra akadunk. Ezen itt talált római épületek, padozatok maradványai stb. elhelyezéséből a régi Apulum kiterjedését és alakzatát meglehetős pontossággal

[1] Corp. Inscript. Latin. III. 1395.

[2] Téglás Gábor határozta meg Blandianának fekvését. L. Arch. epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn XIII. k. 2. füz. 199—200. l.

meg lehet határozni.[1] A római hóditók már Trajanus császár idejében rögtön felismerték ezen terület fontosságát, miért a meghóditás után közvetlenül épitett itt a Legio XIII. Gemina és a Legio I. Adjutrix a Várhegyen (a mostani vár területén) álló tábort.[2] A legio I. Adjutrix csak kevés ideig maradhatott itten, mert eddigelé kevés nyomára akadtak.

Ismeretes innen a bukaresti muzeumban levő bélyeges tégla, melynek bélyege: LEG XIII GE I ADI. —, mely arra vall, hogy a két legio együttesen működött a tábor megalapitásánál. Ezen bélyegen s néhány feliratos kőemléken kivül részemről nem ismerek egyebet Apulumból e legióról, mivel sem a budapesti Nemzeti Muzeumban, sem a kolozsvári, nagyszebeni, vagy dévai muzeumokban szorgos kutatásom daczára sem találtam e legiótól egyetlen bélyeges téglát sem, mely Apulumból származott volna.

A Legio I. Adjutrixot Trajanus császár, mikor látta, hogy a tartományban már helyre van állitva a rend és biztonság, áthelyezte Pannoniába.

Apulum álló tábora (Castrum) mellett keletkezett egy polgári község a legiók kiszolgált katonáiból, a veteranusokból és gyarmatosokból; ez a község Kanabae nevet kapott. Eleinte csak kisebb házakból állott, melyekben a markatánsok élelmi szereket árusitottak a katonák számára, később — nagyobb házak épittetvén — a polgárok száma mindinkább szaporodott, ugy, hogy e község előljáróságot, sőt tanácsot is kapott, melynek élén a principes és magistri, és képviselők gyanánt a decuriones állottak. Antoninus Pius császár (Kr. u. 137—161.) alatt gyorsan emelkedett és gyarapodott a város; már Kr. u. 158. évben nagyszerü vizvezetéket épitettek. Marcus Aurelius császár (Kr. u. 161—180.) első kormányzási éveitől a markomann háborukig fokozatosan tartott ez a virágzás, ugy, hogy ekkor Apulum túlszárnyalta Sarmizegetusát, honnan a délnyugati Daciának pénzügyi igazgatását, sőt a helytartók székhelyét is ide helyezték át.

Miután a markomann háboruk zivatara lecsendesült, Marcus Aurelius a Kanabae lakosainak szabadságait nagyon kibővitette és a Kanabae nevet Apulum névvel kicserélvén, a helységet municipiummá emelte. Ugyancsak Marcus Aurelius egy coloniát is ültetett át azután Apulumba, mely a municipium mellett lévén, azt jelentékenységre nézve nem sokára túlszárnyalta. Hogy ezen alkalommal új telepeseket Apuliából hozatott ide, az valószinü; s lehetséges, hogy innen kapta Apulum nevét is.[3] Az italiai Apuliában, a Frento folyam jobb partján, »Teanum Apulum« nevü város feküdt.

A mennyire ezen esemény idejére következtetni lehet, valószinü, hogy az Kr. u. a 180-ik év előtt történt, mely évből az Apulum név

[1] L. az erről készitett térképet. II. tábla.

[2] L. az erről készitett térképet, melyen az 1887-ben feltárt castellum-részletek is láthatók. II. és IV. tábla.

[3] A Peutinger-féle táblán e helység Apula névvel van jelölve.

irásilag, azaz feliratos kőokmány szövegéből először mutatható ki;[1] s ezért ezen város a municipium Aurelii nevet is viselte.[2] Septimius Severus császár (Kr. u. 193—211.) később jogot adott a városnak rendes évi tanácsválasztásra, miért is azután municipium Septimii Apulum nevet is kapott. Hogy Apulum már Kr. u. 180-ik év előtt municipium volt, bizonyitja a már fenn emlitett kőemlék, s hogy a város Gordianus császár idejében (Kr. u. 238—244.) még mindig municipium volt, bizonyitja egy ezen időből való kőfölirat.[3]

Ulpianus római jogász és hires iró, Septimius Severus nevelője, a praetorianusok főnöke szerint a colonia Apulensis rég fennállott, midőn Severus császár Potaissát (Torda) coloniává emelte. Tehát bizonyos az, hogy ezen colonia története visszanyulik a Severus előtti időkbe, legalább Kr. u. 192-ig, és feliratokban Kr. u. 235-ik[4] és 250-ik évekből még felemlittetik.[5]

Ezeknél fogva, mivel a municipium a Kr. u. 180—238-ik évek közt és a colonia hasonlóképpen Kr. u. 192—235. években létezett, e két községnek ugyanegy helyen, egymás mellett kelle virágzania.

Nézetem szerint Apulum telepitése következőleg fejlődhetett: Első sorban felállitották a katonai tábort[6] a Várhegyen, azaz a Mamut nevü hegység keleti aljától kiinduló és elterülő fensíknak legkeletibb szélén, körülbelül a mostani vár keleti területén. A Kanabae, hol a veteranusok és a markatánsok letelepültek, csakis a tábor közelében lehetett, mert, mint már fönnebb is emlitém, a katonák innen vásárolták az élelmi szereket, ide jártak mulatni és borozgatni a legionariusok, itt voltak a tiszteknek és az altiszteknek asztaltársasági helyei. Ez tehát vagy a

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 986. Fölir. gyüjtemény 449. sz. a.

[2] Corp. Inscr. Lat. III. 1132. Fölir. gyüjtemény 87. b) sz. a.

[3] Corp. inscr. Lat. 1433.

[4] Corp. Inscr. Lat. III. 1139. Fölir. gyüjtemény 75. sz. a.

[5] Corp. Inscr. Lat. III. 1176. Fölir. gyüjtemény 190. sz. a.

[6] A rómaiak álló táborai, épitészeti és hadászati szabályok szerint, mindenütt meglehetősen egyformán épültek, miért az általános szabályok az apulumi castrumra is alkalmazhatók, mert ugyancsak az előirt módozatoknak megfelelőleg találták az eddig tényleg feltárt táborokat, ugymint a Homburg mellettit Németországban, az alsó-ilosvait Erdélyben és a gamzigradit Szerbiában is. Az ilyen castrum stativum várfalakkal volt bekeritve s oblongum (téglalap) alaku négyszögben épült, melynek párhuzamos hosszabb falai 600—650 m., a hasonlóképpen párhuzamos rövidebb falak 400—450 m. méretüek voltak. A falak külső szögletei vagy körivben voltak letompitva, vagy nagyobb őrtornyokkal ellátva. Mind a négy egyenesen huzódó falban tornyokkal megerősitett kapuk voltak. Kisebbrendü, egymástól nyillövésnyi távolságban levő tornyok erősitették többnyire a hosszfalakat is. A castrum falai kemény épitmények, 1—1·5 m. vastag, 5—6 m. magasak, melyeket belülről lépcsőzetes, a tetején legalább 2 méter széles földhányás támogat. A falakon kivül mély, kettős, sőt hármas sorban ásott árkok futottak végig, csak a kapuknál szakadva meg. A tábor közepében volt a legatus lakóhelye, az irodák stb., a többi szabad téren voltak a katonák kisebbszerü házai, hihetőleg csak vályogból épitve. Az apulumi castrum csekély maradványait feltárták, midőn 1897-ben a vár keleti részében a cs. és kir. hidászok számára épitendő laktanya alapozási munkálatait végezték. (L. az erről készitett rajzot. IV. tábla.)

katonai tábortól nyugatra lehetett, a tábor és a szőlőhegyek közt elterülő síkon, azon helyen, a hol a város III. (VI.) Károly császár és király alatt véghezvitt elköltöztetése előtt, még 1711-ben Gyulafehérvárnak »Borghó« nevü elővárosa volt, s hol számos római épület maradványai napjainkban is felszinre kerülnek, vagy pedig, a mi még valószinübb, lehetett e Kanabae a vár alatt, attól keletre a völgyben, a mai glacis egész területén, a főpiacz és a »Major« nevü városrész területén, a »Kutyamál« nevü szőlődombon átmenvén, egészen a »Királykút«-ig; mert ezen helyeken mindenütt találhatók római maradványok. E Kanabae későbbi időkben, midőn már municipiummá fejlődött, elfoglalta a mostani városnak majdnem egész területét, huzódván Kisfaludig.

A Marcus Aurelius császár által behozott colonia pedig, ha kifejtett véleményem helyes, akkor a mostani várostól dél felé kiterjeszkedvén, Maros-Portuson át a Maros partjáig és még azon tul Alsó-Maros-Váradja község északkeleti részéig foglalhatta el a területet.

Az ezen területeken eszközölt ásatások még nem jutottak odáig, hogy azoknak alapján határozott véleményt lehetne koczkáztatni; de ha a térképünkön kijelölt ásatások helyeit tekintetbe vesszük, észrevehetjük, hogy főképpen Maros-Portus felé, egy tavon át vezető vasúti hid közelében, határozott négyszögü területet bezáró falak szöglettornyokkal voltak ellátva, mi által a colonia meg volt észak felé határolva s némileg elkülönitve a municipiumtól.

A municipium és a colonia tehát szervi összeköttetésben álló testvér községek lehettek.*

Ezen emlitett határfaltól északra esett a Marosnak bevezetett mellékága (csatorna), melynek maradékát még elég jól kimutathatni a majorbeli gör. kath. templom közelében és onnan az ugynevezett »Feneketlen tó«-ig; ezen át pedig a Maros főágáig vezethető vissza.

Az eddigelé ott, fájdalom, csak »rablóbányászat«-nak nevezhető, épületanyagot és kincseket kereső ásások eredményéből azonban legalább tudhatjuk, hogy a legszebb római tárgyak, melyek eddig a nyilvánosság elé kerültek, Maros-Portus környékén találtattak, mi azzal, hogy a colonia a municipiumot is tulszárnyalta, megegyeztethető.

Nincs e területről egyetlen épületnek tervrajza, kivéve azon csekély falmaradványok feljegyzését, melyet időről-időre, adott esetek alkalmával eszközöltem, mert mai napig is csak kisebb-nagyobb gödröket ásnak s azokból szedik ki a használható, többé-kevésbbé becses tárgyakat és épitő-anyagokat.

Az 1867—1869-ik években itt eszközölt vasúti munkálatok alkalmával áldozatul estek a falmaradványok a munkások csákány-csapásainak; senki sem törődött azzal, hogy legalább az épületek alapfalairól bárminő primitiv rajzot készitsen; mindenki, ki ott tényező volt, ha csak

* Analog esetről tesz bizonyságot a jelenlegi város és a volt várközség (1871-ig), mely utóbbinak saját várbirája volt a várban.

szert tehetett valami tárgyra, elsietett vele, hogy azt értékesitse magán vagy nyilvános muzeumokban.

Az évek hosszu során eszközölt katonai pionirgyakorlatok által is — minden tekintet nélkül — roppant sok becses anyag semmisült meg. Soha nem tudták összekötni a nyers gyakorlatot a tudományos kutatásokkal és azok eredményének rajzi felvételeivel. Nincs is remény, hogy e tekintetben a jövő jobbat hozand.

Némi vigasztalásunkra, jobban áll a dolog jelenben a várhelyen (glacis) levő területtel, melyen az Alsófehérvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi egylet 1888-ki deczember hó 29-én megkezdette a szabályszerü ásatásokat és azóta tekintélyes területet tárt fel, melyből a római házak fekvését, kiterjedését stb. elég tisztán lehet kivenni; de ezen egylet is, pénzerővel nem rendelkezvén, csak lanyhán folytathatja üdvös működését, sokszori félbeszakitás mellett.[1]

Az egylet által feltárt rész határozottan mutatja, hogy az épületek a Legio XIII. Geminától származnak, de ugyanazt mutatják a Maros-Portus környékén talált épületek tégla-maradványai is.

Az épületfalakból származó téglák vagy bélyegtelenek, vagy a Legio XIII. Geminának bélyegeit viselik.

Magánosoknak bélyegeivel ellátott téglák közül eddigelé még nagyon kevés ismeretes.[2]

Ugy látszik, a magán téglagyárosok nem igen alkalmazták Apulumban a téglabélyegeket, vagy az is lehet, hogy nagyobbrészt a katonáktól vásárolták a téglákat a házépitők.

Ezen kérdés egyelőre függőben fog maradni, mig idővel több területet fognak feltárni.

Caracalla császár (K. u. 211 –217.) utáni időkben, ugy látszik, mind a két község nehéz csapásokat szenvedett, mint azt egy K. u. 250-ik évből való kőfeliratból[3] olvashatjuk, melyben Trajanus Decius császár nem csak »Restitutor Daciarum«, hanem mint a »nova colonia Apulum« alapitója is ünnepeltetik. Ezen császár pénzei hátlapján ekkor a »Dacia Felix« körirat fordul elő.

De már egy évvel később, K. u. 251-ik évben, Decius Trajanus császárt legyőzték és megölték a gótok, kik Kniva herczegök alatt Moesiába betörtek és utódjának, Trebonianus Gallus császárnak, már ugyanazon évben — 251-ben — kellett a győztestől adófizetéssel rövid békét vásárolnia, melyet azonban a gótok meg sem tartottak.

Marcus Julius Aemilianus hadvezér Kr. u. 253-ik évben Pannoniából a Dunán át a Dacia szomszédságában levő germán népek ellen vonult s ezek elismerték császárnak, de négy hónapig tartó császársága

[1] Legujabb időkben, ugy látszik, jobbra fog fordulni ez ügy, mert dr. Wlassits Gyula vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter egyletünk felkarolásáról gondoskodni fog a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelő bizottsága útján.

[2] L. a leletekről szóló részt.

[3] Corp. Inscript. Lat. III. 1176. Fölirat. gyüjtem. 190. sz. a.

után saját katonái által megöletett. Utódja, Publius Licinius Valerianus császár (Kr. u. 253—260.) kormányzása kezdetén már mozgósitanak a markomannok, és a gótok jól előre haladtak Thrakiában. S midőn e császár kelet felé indul, gyenge fia és uralkodó társa Licinius Gallienus (Kr. u. 253—268.) alatt Dacia sorsa eldől.

A nyugati gótok Kr. u. 258-ik évben már Dacián keresztül hatoltak Kis-Ázsiába s ezen évvel együtt megszünnek minden további római nyomok és leletek Daciában.

A Legio XIII. Gemina és a Legio V. Macedonica azután a délnyugati Daciába (az azutáni Bánság) vonultak,[1] hol azonban sokáig nem maradtak, mert 260-ik év körül már Moesiába huzódtak vissza; ezen időre esik Daciának teljes elvesztése Marcus Aurelius Gothicus császár alatt.

Ezen eseményt különböző irók különböző évekre helyezték, de az legalább bizonyos, hogy Kr. u. 271-ik évben a provinciának elvesztése kétségtelenül befejezett tény volt s igy megszünt egyúttal Apulum is, mint római város, szerepelni.[2]

E városról egyelőre ennyi elég. Történetünk tüzetesebb tárgyalásának folytatása előtt, lássuk előbb a többi római helységeknek fekvését, általános képét és mivoltát; azután Apulum, mint vármegyénk területén levő legnagyobb és az egész vidékre, de még az egész tartományra nézve is nagy befolyással biró város történetére majd visszatérek.

Apulumtól délnyugatra a hegyek közt, a mai Poklos falu fölött levő réteken, a püspöki erdő szomszédságában, római telepnek kellett létezni, mert bárhol, ha csak csekély mélységre is ásnak a falusiak, mindenütt találnak római téglákat és épületmaradványokat; miért is a nép ezen réteket »Téglarétek«-nek (Prate de keremide) nevezi. Ezen hely még nincsen kikutatva s még nincs sehol felvéve a régészeti munkákba.

Apulumtól majdnem egyenes irányban észak felé 12 római milia (17·76 km.) távolságban feküdt Brucla nevü római város, melynek hol fekvését mai napig még nem lehetett teljes biztonsággal konstatálni, de a Peutinger-féle táblán Apulumtól kijelölt 12 milianyi távolságból látható, hogy Brucla nevü helységnek Tövis és Nagy-Enyed közt kellett léteznie, vagy pedig a Diód és Alsó-Orbó községek között levő területen. Vannak, kik Bruclát Vajasd községe területére helyezik, mert ennek területén is számos római leletre bukkannak; de Vajasd Apulumtól csak 10 kmnyire esik (7·12 milia), s akkor is, ha Apulumnak marosportusi részétől vesszük a távolságot, csak körülbelől 14 kmnyi távolságot nyerünk. Ezeknél fogva kikutatandó marad Bruclának hol fekvése és a Vajasd melletti római telepnek mivolta.

Egyelőre csak annyit mondhatok, hogy az adott távolság és az

[1] Corp. Inscr. Lat. 1629., 1. 1633., 24.

[2] Bernhard: Geschichte Roms v. Valerian bis Diocletian, Berlin 1867. p. 153. Rösler: Röm. Studien p. 50.

ezen vidékről való leletek általában arra mutatnak, hogy Bruclának Enyedtől délnyugatra, tehát Tövis felé kellett feküdnie.

Minő város volt ez? az a kellő kutatások és ásatások hiánya miatt még nem mondható, de egy innen való feliratból, mely a collegium aurariorum-ot említi,[1] láthatjuk, hogy mielőtt a bányakerületnek helységei tekintélyre emelkedtek, az aranybeváltási hivatal hihetőleg e helyen volt.

Ackner M. J.[2] Bruclát Krakkó és Tibor községek közé helyezi, mit ő azzal okadatol, hogy ott egy római castrum lett volna és egy Krakkótól Alsó-Gáldra vezető római út nyomai is láthatók, s hogy Krakkótól északra egy mérföldnyi távolságban Csáklya község mellett egy hegyoldalon tömérdek cserépedénytöredékek és emberi csontok találtatnak, mely utóbbi hely, nézete szerint, Brucla város necropolisa (temetkezési hely) lett volna, s hogy Tiborban és Krakkóban is római leletek fordulnak elő; végre pedig, hogy a krakkói reform. templomnak egy része a Legio XIII. Gemina bélyeges tégláival van kipadolva.

Mindezekből lehet ugyan következtetni, hogy Krakkó és Tibor környékén római telep volt, de hogy ez éppen Brucla lett volna, az a fönnebb mondottakból be nem bizonyitható. De leginkább nem áll azon nézete, hogy a Csáklyától északnyugatra eső hegyoldalon, hol egy patak mészkőszirtek hasadékán zuhan keresztül,[3] a Bruclához tartozó temetkezési hely lett volna. Ez már nem hihető, mert földrajzi fekvése és a távolság Tibortól nem teszi azt egyáltalán valószinüvé, mert hegyen, völgyön át menvén, mi okból sem vihették a rómaiak halottjaikat egy mérföldnyi távolságra; hisz Apulum, mint legnépesebb város, halottjait a város közelében levő »Kutyamál« nevü dombon és annak lejtőjén temette el, hol már több római kő koporsót találtak; az 1896-ik évi január hó utolsó napjaiban ástak ki onnan a görög keletiek uj temetőjében egy fedeles, de már régebbi időkben feltört és kirabolt egyszerü kő koporsót. 1899. januárban pedig ugyancsak a Kutyamál nevü szőlőhegyen egész temetkezési helyet tártak fel.

Mire való lett volna a bruclai halottakat egy mérföldnyire fekvő temetőben elhelyeztetni?

Azonkivül tagadja azt, hogy ott római temetkezési hely lett volna, még azon körülmény is, hogy az ott talált cserépedénytöredékek nem római, hanem azelőtti korszakokból valók, a mint azt az onnan a nagyenyedi kollégium muzeumába és az alsófehérvármegyei muzeumba hozott példányok eléggé bizonyitják.

Igen valószinü, hogy azon regényes szépségü helyen már a rómaiak is fürödtek, éppen ugy, mint azt manap megteszik a vidékbeliek és az

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 941. Fölir. gyüjtem. 471. sz. a.

[2] Jahrbuch d. k. k. Central-Commission z. Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale II. k. 1857. pag. 87—88.

[3] A nép mai napig is »római fürdő«-nek nevezi.

oda kirándulók. Lehetséges, hogy a rómaiak ott, a volt dák helység romjain, fürdőtelepet alapitottak volt.

Minő helység volt tehát Tibor és Krakkó közt, az még nincs megállapitva; eddig csak rámutathatunk, hogy ott is kutatásra alkalmas hely van.

Bruclától észak felé 12 miliát (17·76 km.) tevő távolságban feküdt *Salinae,* valószinüleg a mai Felvincz és Székely-Földvár közelében, Maros-Ujvár átellenében. Ezen római telep minemüsége mai napig sincsen kideritve, mert itt sem történtek szabályszerü kutatások és ásatások; itt is csak a véletlenség által felszinre került föliratos kőemlékek, bélyeges téglák és edénytöredékek mutatják, hogy e területen római telep volt. A Felvincz és Székely-Földvár közt létezett római tábornak nyoma még látható volt a harminczas években.[1]

Felvinczet és Székely-Földvárt, bár nem tartoznak Alsófehér vármegyéhez, azért emlitém fel, mert ezen községek vármegyénk tőszomszédságában fekszenek, minélfogva a mi területünkre nézve is fontosak lehettek, s pedig annál is inkább, mivel ugy látszik, innen kezelték a vármegyénkhez tartozó marosujvári sóbányákat is. Lehet azonban, hogy a Maros-Ujvár melletti dombon, a mai Felső-Ujváron is római telep volt, mert a felsőujvári kastély fő bejárata fölött levő emléktábla szerint e kastélyt a mult században (1700.) régi kemény várromokra épitették. Az 1892-ik évben tártak fel a marosujvári hegyoldalon levő sétatéren egy római téglákból összeállitott koporsót, melyben csontváz és valami szurkos anyagból összegyurt gömb volt.

A római Salinae-t rendesen Tordára helyezték a történetirók, és pedig azért, mert Torda mellett gazdag sóbánya volt már akkor is. De ez csak önkényüleg tehető fel, mert a távolság Brucla és Potaissa (Torda) közt tényleg kétszer akkora, mint az a Peutinger-féle táblán van jelezve; itt csak 12 milia van feltüntetve, holott a valóságban 24 milia van e két helység közt. De az Ajton közelében talált mérföldmutató Potaissa helységét emliti,[2] mi az adott körülmények alapján csak Torda területén lehetett, minélfogva Torda nem szerepelhet Salinae és egyúttal Potaissa nevek alatt egyszerre.

S ha a Salinae közelében levő gazdag sóbányákat e tekintetben mérvadónak vesszük, akkor is a körülmények inkább szólanak Felvincz és Székely-Földvár, mint Torda mellett, mert a marosujvári sóbányák nemcsak éppen oly gazdagok és nagyszerüek, mint a tordaiak, hanem sok tekintetben túl is haladják azokat, s a régi római bányamüvelésnek sokkal fontosabb és lényegesebb nyomait mutatják, mint a tordaiak.[3] Ezeken kivül Ptolemaeus földrajzi fokmeghatározása is teljesen megegyezik azzal, hogy Salinae-t inkább Felvincz—Székely-Földvár közé helyezzük.

[1] Dr. J. F. Neigebaur, Dacien, Brassó 1851. pag. 244.

[2] C. I.: L. III. 1627.

[3] Jahrbuch der Central-Commission stb. Wien I. köt. 1859. pag. 23.

Salinae története teljes sötétségben van; csupán a leletekből következtethetjük, hogy szép és nagy kiterjedésü város lehetett, valamint azt is, hogy innen két római út indult ki, az egyik a Maros mentén Gerend felé, a másik Harasztoson át Várfalva és Torda felé vezetett. Továbbá tudjuk, hogy a Legio XIII. Gemina és azután a Legio V. Macedonica is itt állomásozott.

Ezen helység egyszersmind vármegyénk északi határán van, miért is a fő útvonalon levő helységek rövid tárgyalását e vidéken ezzel befejezvén, ugyanezen úton dél felé visszatérünk Apulumig, honnan területünk egyik mellékvölgyébe fordulunk, t. i. az Ompoly völgyébe, a midőn egyúttal Erdély Érczhegységébe jutunk és az ott létezett helységeket hasonlóképpen rövid tárgyalás alá vesszük.

Apulum és az Ompoly völgye közt négy helységet találunk, u. m. Kisfalud, Sárd, Magyar-Igen és Czelna községeket. A három első helyről ismerünk feliratos köveket, római téglákat, fedélcserepet és más tárgyakat, s néhány történetiró véleménye szerint Apulum városa kiterjedett Maros-Portustól egészen Magyar-Igenig. De ha igy volna ez, akkor e város hosszkiterjedése körülbelül 12 kilometer lett volna.

Hene Xav. Ferencz nézete szerint Apulum igen népes és terjedelmes város volt, melynek közepén keresztül folyt a Maros s melynek kerülete 5 mérföldet tett ki.[1] Nem tekintve azt, hogy nem a Maros, hanem annak csak egy mellékága folyhatott a városon keresztül, igen nagy méretet vett fel Hene, mert akkor a város kerülete 37·10, átmérője körülbelül 11·99 kilometert tett volna ki.

Helyesebben fejezi ki ezt Király Pál, ki Apulumról e tekintetben következőleg nyilatkozik: »A municipium szerény fejlődési viszonyok között maradt mindig, de a colonia gyorsan emelkedik különösen Septimius Severus óta, kinek kegyeit annyira megnyeré a város, hogy a császár testvére, Septimius Geta,[2] mint Dacia helytartója, itt székelt. A hatalom e gondoskodása által a szerény kezdetekből indult alapitás egy emberöltő alatt virágzó várossá lesz s háztömegei a Maros jobb partján Portustól kezdve betöltik az egész síkot a mai városig; a várhegyet a castrum foglalja el, s ennek aljában és ezen túl egész az Érczhegység aljáig (tehát Magyar-Igenig) nyultak ki az utczák, majd a kertek, villák, gazdasági tanyák stb.«[3]

Tagadhatatlan azon tény, hogy Apulum igen terjedelmes város volt; de a Hene Ferencz által emlitett méretet mégis igen nagynak kell tekinteni, mert nem tehető fel, hogy Apulumnak hossza kétszer akkora lett volna, mint Budapesté, melynek hosszusága most a Bessenyey-utczától a Közvágóhidig 6 km., kerülete pedig (a IV—IX. kerületeket véve) körülbelül 15 km. Pompeji városa eddig kiásott részének

[1] Hene Xav. Ferencz, Beiträge zur dacischen Geschichte. Nagy-Szeben, 1836. p. 80.

[2] Septimius Geta, Septimius Severus fivérét jól kell megkülönböztetni Publius Septimius Getától, ki Sept. Severus fia volt.

[3] Király Pál, Apulum. Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet évkönyve. II. Kolozsvár. 1889. pag. 25.

hossza körülbelül 900 m.,[1] s az erről készitett alaprajzon látható, hogy e város délkeleti és északnyugati határfalai már ki vannak tárva, minél fogva ezen irányokban Pompeji belvárosának határai a 900 meteren túl nem terjedtek.

Ezen összehasonlitásokból kiindulva, veszem Apulum kiterjedését a legnagyobb méret szerint, Maros-Portustól egészen a püspöki felső malom közelében levő téglavetőig, mely kiterjedés 6·25 kmetert teszen.

Kisfaludtól Sárdig lehettek egyes nagy kertekkel körülvett villák, vagy gazdasági épületek, melyek onnan tovább is terjedhettek egészen Magyar-Igenig, hol a jelenben is müvelés alatt álló kőbánya közelében nagy kiterjedésü római házfalak maradványai vannak, a melyek közt sok edénytöredék, római ezüst és bronz pénzek, bélyegtelen római téglák, födélcserepek és 1895-ben egy igen érdekes bronztrípus (háromláb) is találtatott.[2] Magyar-Igen területén tehát egy még ismeretlen római telep létezhetett, vagy volt a kőbánya körül egy falu (vicus), vagy esetleg Apulumhoz tartozó nyaralók is lehettek ott.

Sárd területéről nyugatra, az Ompoly völgyébe betérvén, első sorban az Ompolyicza község közelében levő kőbányával találkozunk, hol malachittartalmu kőzetek is fordulnak elő.

Hogy itt valami római telep létezett volna, az még nem mutatható ki, de tény az, hogy itt már ősidők óta köveket fejtenek.

Innen tovább haladva nyugat felé, Tótfalud községhez érkezünk, mely falu fölött a Szentmihálykő nevü, hármas csucscsal biró külön álló hegy emelkedik ki, melyen valószinüleg római őrtorony lehetett. Oda, t. i. a vár alá, telepitették később, 1384-ben, Goblin erdélyi püspök által alapitott és Imre püspök által befejezett zárdába a pálos rendü szerzeteseket, kik, a monda szerint, tótok által müveltették a zárdához tartozó földeket; innen eredhetett Tótfalud község neve is. E falu nevének eredetét azonban mások különféleképpen magyarázzák meg.

E vár alatt találtak Opitz idejében, 1622-ben, két római feliratos sirkövet.[3] Lehetséges, hogy ezen római sirkövek még a rómaiak idejétől fogva ott maradtak volt, de lehetséges az is, hogy a pálosok Petrosán vagy Zalatnáról (Ampelum) szállitották oda éppen ugy, a mint például Gyulafehérvárról Kolozsvárra, Nagyszebenbe, Dévára, Budapestre, Bécsbe és más helyekre vittek föliratos köveket.

A Petrosán község területén létezhetett római telep mivoltáról hasonlóképpen majdnem mit sem tudunk; itt is sok római maradvány s néhány feliratos kő került a föld felszinére.

Ezen fő útvonal végén jutunk Petrosánon át a mai Zalatna (Ampelum) bányavárosba. Petrosán vidékén, mint emlitém, számos római marad-

[1] Overbeck, Pompeji térképe. 1884.

[2] A Nemzeti Muzeum tulajdonába ment át.

[3] Corp. Inscript. Lat. III. 1223. Fölirat. gyüjtem. 457. sz. a. és 1312. Fölirat. gyüjtem. 458. sz. a. Legujabban, 1898-ban, feliratos követ, vizvezeték-csöveket és római téglákat találtak.

ványokat ástak már ki a földből s jelenleg is találtatnak ott folytonosan régiségek. Még 1717-ben alapfalak és egész római épületsorok voltak láthatók Petrosán és Zalatna közt egy hegylejtőnél; az Ompoly balpartján pedig alap-épületrészeket fedeztek fel. Hajdan jelentékeny bányahely lehetett, melyet a hosszu idők viharai eltemettek a nélkül, hogy valakinek eszébe jutott volna valami rajzot vagy leirást hátrahagyni azokról. A zalatnai vasút épitésénél is előkerült több oszlop és faragott kőmaradvány.

Ampelum (Zalatna) minden kétségen kivül római bányaváros volt, s mindenesetre azon római városok közé tartozott, melyek a római hóditás első éveiben alapittattak; mert innen ismerünk egy a Kr. u. 158-ik évből való föliratos követ, tehát a hóditás utáni 40-ik évből.[1] Szép város lehetett, mit a gazdag leletekből, a müvésziesen kidolgozott oszlopmaradvány- és tömérdek épitőanyagból igen könnyen lehet következtetni; de hogy minő terjedelmü és általában milyen külsejü lehetett, azt a kútforrások hiánya miatt megmondani nem lehet; annyi azonban látható az ottani lelethelyekből, hogy a római város keletre, Petrosán felé jóval tovább terjedett, mint a mostani város. Ugyancsak a várostól keletre egy szép tisztás fekszik, mely Trajan-rét (Pratulu lui Trajanu) nevet visel, hol a zalatnaiak mai napig nyári mulatságokat szoktak rendezni. Ampelum vizvezetékei még mai nap is üde forrásvizet szolgáltatnak; ilyen van egy a kohó-hivatal közelében.

Feltünő, hogy a római fő útvonal csak Abrudbányáig vezetett, honnan csak hegyi ösvények indultak ki a tulajdonképpeni aranybányák kiaknázása céljából létesült telepekhez. Feltünő azért, hogy az arany után oly annyira sovárgó rómaiak a közlekedési eszközt itt elhanyagolták, holott a bérczeken átvivő útak nehéz előállitásától más, kevésbbé fontos helyeken sem rettentek vissza.

Forrásaim szerint ott hat római bányacsoport volt, u. m. a fericseli, magyarhegyi, nagyalmási, corabiai, verespataki és az offenbányai.[2]

A bányákban talált leletekről más helyen lesz szó; itt csak azt akarom kifejezni, hogy a telepek kiterjedésére és milyenségére nézve, az eddigi kutatások alapján, még nem lehet megfelelő képet adni.

Ezen aranybánya-telepek közt legnevezetesebb minden bizonynyal *Alburnus major* (Verespatak) volt. A római bányamivelés egész nagyszerüségében a Verespatak mellett emelkedő meredek sziklabérczen mutatkozik, mely »Vár« (Cetatea mare és mica, nagy és kis vár) néven ismeretes. E név igen találóan reá illik ezen égnek meredező, de ujabbi időkben egy franczia bányatársaság által robbantatások által erősen megrongált és megcsonkitott sziklacsúcsra, mert kivül-belül kerek váralakja van, hová az északi oldalon csak egyetlen nyilás vezet. A déli oldala

[1] Corp. inscr. Lat. III. 1299. Fölir. gyüjtemény 343. sz. a.

[2] »Fericeri« katonai térképen. Király Pál: »Dacia Provincia Augusti«, Nagy-Becskerek, 1893. I. k. 354. l. Téglás Gábor: »Tanulmányok a rómaiak aranybányászatáról«, 38 kv. l. és térkép.

erősen el van pusztitva. Még 1865-ben láttam e vulkánszerü töbört (krater) meglehetős ép szépségében, de 1895-ben már megrongált állapotban találtam. Alatta a mélységben több száz méternyire a föld alatt léteznek még a rómaiak s lihetőleg már a dákok által is megmivelt tárnák.

A római bányamivelést a mostanitól könnyen meg lehet különböztetni. A rómaiak ugyanis a szádát (Mundloch) általában szilárd kőzetbe vésték, hogy a tárna száraz falazatu legyen, s az egész ívalakkal birt. Gyönyörüek a Csetate alatti tárnákban a simára vésett falak, melyek mai napig láthatók.[1]

Hogy azonban ezen munkálatok igen régiek s még az ős-dák uralom korából valók, mutatják a majdnem mindenütt észlelhető nyomai a tüzzel való bányászatnak; de hogy a rómaiak itt a bányászatot nagyban mivelték, mutatják az itt és a közel eső vidéken gyakran talált római bánya-mécsesek, műszerek, házi eszközök, ékszernemüek, pénzek, feliratok, edények, hamvvedrek és egész sírmezők. De leginkább föltünteti a rómaiaknak hajdanában nagy szorgalommal itt üzött bányászatát a Libellus Aurarius,[2] mely viaszalapjain teljes hitelü római értesitést nyujt némi dolgokról, melyek a bányászat körébe tartoznak. Ezen táblák közül az elsőt 1786-ban találták; közelebb, 1855-ben is, Verespatakon egy újabb aranytelek-megnyitási kisérlet alkalmával, midőn a tárna tovább nyittatott a hegy belsejébe, véletlenül egy római tárnára bukkantak, melyet, ugy látszik, vad népek ellenséges berohanásakor szándékosan és sietve hagytak oda, mert a száda oly ügyesen volt fatörzsekkel elrekesztve, hogy felismerni lehetetlen vala. A még ép,[3] de kénrakodványos törzsek elmozditása után ott bennt a tárnában 25-nél több viasztáblát találtak sok más tárgy mellett, melyek a leletekről szóló részben tüzetesebb tárgyalásra kerülnek. Az itteni aranybányászatról pedig a történelem fonalán még lesz szó.

Megyénk járásai szerint felsorolt többi római telepek, ugy a Maros mentén, valamint megyénk keleti, déli és északi részében, kiterjedés és alakzatra nézve teljesen ismeretlenek még mai napig is, mert a rendszeres kutatások hiánya miatt, minderről még mit sem szólhatunk. Egy-két fenmaradt faltöredék vagy csekély számu leletek alapján képet még nem alkothatunk magunknak azokról; de az eddig napvilágra jött tárgyakból már annyit következtethetünk, hogy vármegyénk

[1] Midőn 1895-ben újból meglátogattam e bányát, magammal hoztam innen egy épen maradott vékony deszkadarabot, mely gáliczos vizzel van telitve.

[2] Libellus aurarius sive tabu'ae ceratae et antiquissimae et unicae Romanae cet. quas nunc primus enucleavit, depinxit, edidit Joanes Ferdinandus Massman. Lipsiae. 1840. — Dr. Érdy János: »Erdélyben talált viaszos lapok«, Pest, 1856. — Detlefsen: bécsi cs. kir. tud. Academia Sitzungsberichte.« 1858. 89. l. — Finály Henrik Lajos: »Az erdélyi bányákból került viasztáblák és az ősrómai folyóirás», Erdélyi Muz. Egylet évkönyvei III. füzet 1861. 75—88. l.

[3] Innen van az általam muzeumunkba hozott, fönnebb emlitett deszkadarab is.

területének azon részeiben mind csak kisebb rendü telepek voltak, melyeken a lakosság főleg földmiveléssel foglalkozott, mi a Maros balpartjától keletre eső kedvezőbb talajviszonyoknál fogva igen valószinü, vagy pedig inkább csak egyes legionariusok csapatai által lakott őrhelyek voltak. Az itt létezett római helységek mivoltáról többet mondani ez idő szerint nagy merészség volna. Reméljük azonban, hogy a szerencsésebb jövő a most már egyengetett úton előre haladván, rendszeres kutatások folytán pontosabb és kielégitőbb eredményt hoz magával és egyúttal több világosságot is áraszt e régi, a föld szinéről teljesen eltünt helységek mibenlétére nézve.

5. Apulum álló táborának megalapitása.

A vármegyénk területén lefolyt események történetének kezdőpontját abban találjuk, midőn Daciának a rómaiak által történt elfoglalása után, Trajanus császár első sorban arra gondolt, hogy a meghóditott tartományt biztositsa azutáni időkre is Rómának, mi végett Sarmizegetusa helyreállitása mellett a hadászati szempontból oly fontos helyet vármegyénk szivében kellő védelmi állapotba hozta s e czélból megalapitotta az apulumi álló tábort, felhasználván erre a I. Adjutrix és XIII. Gemina legiókat s a hozzájuk tartozó segédcsapatok legénységét. Ezen pont megerősitésének egyik főczélja az aranybánya-kerületnek és a Viminaciumba való esetleges visszavonulásra alkalmas útnak biztositása volt.

Ugy látszik, Trajanus az e helyen létezett dák város romjait nem vette igénybe, hanem az emlitett legiók által egy egészen uj, hatalmas tábort állitott fel a Mamuthegy aljától keletre elterülő fensik határán, azon helyen, hol a mai vár áll.

Nem minden fontosabb ok nélkül választotta ki a császár a tartomány védelmére szánt eme nehéz munkára éppen a I. Adjutrix és a XIII. Gemina legiókat. Ismerte ő e két jeles, harczias, edzett katonákból álló legiót; tudta, hogy ezek legalkalmasabbak a hóditás nehéz munkájának gyors véghezvitelére, sőt a meghóditott tartománynak az után netán szükséges védelmezésére is.

Katonai értelemben véve, mindkét legiónak nevezetes multja volt, melynek néhány vonásban való felemlitését e helyen igen szükségesnek tartom.

A legio I. Adjutrixot Galba szervezte Hispaniában merész, edzett katonákból, s Kr. u. 68. évben Rómába ment velök,[1] hol ugyanazon évben, deczember 22-én, a veteránok elbocsátása és római polgárokká való felavatása bekövetkezett.[2] Rómában Otho által elpártolásra csábittatta

[1] Tacitus, hist. I. 6, 23, 31.

[2] Corp. Inscr. Lat. III. Dipl. IV.

magát[1] és Otho érdekében Vitellius és a germán hadsereg ellen vonult[2] s Brediacumnál kitüntette magát merészsége és félelmet nem ismerő bátorsága által.[3] Otho halála után Vitelliusnak hódoltak ugyan, de az inkább magától távolabb kivánta látni őket, miért is e legiót visszaküldötte Hispaniaba, hogy majd emberei valamely csatatéren munkát találjanak és idővel kissé megszelidüljenek.[4] Trajanusnak, mint a legio akkori legatusának, jutott azon szerencse, hogy e szilaj katonákat Germaniába vezethette[5] a Kr. u. 79. óta hasonlóképpen Hispaniaban állomásozó legio VII. Geminával együtt.[6]

Az ott vívott csaták után a legio VII. Gemina visszatért Hispaniaba, mig a legio I. Adjutrix a pannoni hadsereggel Norbanus alatt Pannoniába ment, hol Nerva császár alatt (Kr. u. 96—98.) a german suevek ellen Felső-Pannoniában és Morvaországban harczolt (Kr. u. 91-ik évben vége lett e háborunak) s vitézsége által Nervának és az általa éppen akkor adoptált Trajanusnak a »Germanicus« czímet megszerezte. Ekkor Brigetióban (Ó-Szőny) állomásozott e legio. Ily körülmények mellett igen természetes, hogy Trajanus e legio hasznavehetőségét igen jól ismerte, miért is a Dacia elleni háboruban első sorban is alkalmazta.[7]

A bukaresti Szent Sabbas muzeumban levő s többször emlitett téglabélyeg[8] igen világosan bizonyitja, hogy a legio XIII. Gemina és legio I. Adjutrix egy időben Daciában volt s igy az apulumi állótábor megalapitásában mindenesetre tényleg részt vett.

E legio veteranusai többször fordulnak elő Trajanus kormányzása idejében. Igy emlit a Corp. Inscr. Lat. III. 1008. számu felirat[9] egy veteranust a I. Adjutrixból, ki hivatalnok volt a tábor mellett keletkező gyarmatban, mig egy másik veteranus Trajanus császár jóllétére fogadalmi oltárt állitott (Corp. Inscr. Lat. III. 1004)[10] s hogy végre Tib. Cl. Valerianus centurio a legio I. Adjutrixból a XIII. Geminába átlépett.

Az apulumi állótábor berendezése után nem sokára visszaküldte Trajanus a legio I. Adjutrixot Brigetióba (Ó-Szőny); a hóditás első munkáiban szintén részt vett legio V. Macedonicat pedig Troesmisbe (Iglitza, Bulgáriában) helyezte át.

[1] Tacitus, hist. I. 26, 36.

[2] Tacitus, hist. II, 10.

[3] Tacitus, hist. II. 23, 24.

[4] Tacitus, hist. Ii. 27.

[5] Plinius panegyr. 14.

[6] Mommsen: »Der suebisch-sarmatische Krieg Domitian's und der suebische Krieg Nerva's« Hermes-ben, III. pag. 115.

[7] Froehner la colone Trajane append. Nro. 15. Henzen Nro. 6490.

[8] C. I. L. III. 1628.

[9] L. az ide csatolt föliratok gyüjtem., 152. sz.

[10] L. az ide csatolt föliratok gyüjtem., 180. sz.

Ez időtől kezdve csak a legio XIII. Gemina maradott Daciában,[1] minél fogva ugy a mostani Alsófehér vármegye területén, valamint általában az egész tartományban ezen legio szolgáltatta a házi ezredeket, s bizonyára ő ünnepelte az első bevonulást az apulumi ujonan előállitott állótáborba, szétküldvén csapatait vármegyénk és Daciának többi területére az őrségeket. Szükséges és illő tehát, hogy ezen legio történetével is foglalkozzunk néhány vonásban.

A legio XIII. Geminát már Augustus császár (Kr. e. 42. — Kr. u. 14 évig) idejében találjuk felemlitve.[2] Tiberius Claudius alatt (Kr. u. 41—54. évig) valószinüleg áthelyeztetett Pannoniába, hol Fabius Fabulus legatusa volt Nero idejében.[3] (Kr. u. 54—68. évig.) A Kr. u. 69-iki évben Otho mellett Vitellius ellen harczolt Vedius Aquila legatus alatt Castores közelében és Brediacumnál.[4] Otho császár 3 hónapig tartó uralkodása után csatát és életét vesztette Vitellius ellen. A győztes Vitellius a legio XIII. Geminát erre büntetésül felhasználta a Cremonánál leégett amphitheatrumnak ujra épitésénél.[5]

Legiónk ezen kényszert el nem felejtvén, midőn Pannoniába visszatért, Vitellius elleni haragból Vespasiánhoz átállott.[6]

De a folyton nyugtalan és most hosszu harcz után vágyódó legio Paetovio (Pettau) táborában a Pannoniában állomásozó másik legióval, a legio VII. Galbianával, megegyezett s T. Ampius Flavianus helytartó tiltakozása ellenére, együtt elhatározták, hogy a moesiai legiókkal egyetértve Italiába betörnek Vitellius császár ellen. A legio XIII. Geminának egy csapatja Antonius Primus vezénylete alatt harczolt a forum Alieni-nél s azután elfoglalta Paviát[7] és a Moesiából érkezett három legióval megerősitve, körülvette Veronát s az igy egyesült legiók elüzték a helytartót, s éppen a legio XIII. Geminára nézve emlékezetes Cremonánál fényes győzelmet arattak Vitellius fölött[8] s midőn Vespasianus Vitelliust megbuktatta, a merész legio XIII. Gemina visszatért régi táborába Paetovióba. Vespasianus (Kr. u. 69—79. évig) áthelyezte innen a legiot Vindobonába (Bécs),[9] honnan Domitianus császár (81—96. évig) alatt a legio a sarmat-suev háboruban részt vett, mely alkalommal szintén vitézül viselkedett e legio, mert a sok közül eddig napfényre került három kőföliraton kitüntetett katonáról van szó.[10]

Ezek után vissza ment a legio XIII. Gemina állomására, Vindobonába, hol meg is maradott a dák háboruk kitöréséig, midőn Traja-

[1] C. I. L. III. Viaszostáblás VII.
[2] Tacitus, Ann. I. 37.
[3] C. I. L. III. 4118.
[4] Tacitus, hist. II. 11, 43, 44.
[5] Tacitus, hist. II. 67.
[6] Tacitus, II. 86.
[7] Tacitus, hist. III. 1. 6. 7.
[8] Tacitus, hist. III. 9. 10. 11. 21. 27. 32.
[9] Mommsen z. C. I. L. pag. 510.
[10] Henzen 6912.

nus császár (98—117. évig) jól számitván, e legiót behivta s Daciában nagy győzelmet aratott vele.

E rövid ecsetelésből megitélhetjük legiónknak erélyességét és bátorságát; megérthetjük mindazon óriási erőbe került munkákat, melyeket e legio Daciában véghezvitt, mely munkák kis részben fenntmaradtak s bámulatunkat jogosan felkeltik. Megmagyarázhatjuk mind ebből Trajanusnak azon bizalmát, melyet e legióba helyezett, s mely bizalomban nem is csalódott, a mint azt a következőkben elég világosan fogjuk látni.

Midőn a két legio, a I. Adjutrix és a XIII. Gemina, a romba dőlt dák várost tekinteten kivül hagyván, a mostani várhegyen épitették állótáborukat, ismételten bebizonyitották a rómaiaknak azon főelvét, hogy autonomikus szervezettel biró városokba el nem helyezték legióikat, hanem azoktól kellő távolságra eső, különálló táborokba[1]; mert a municipal-jurisdictio lényegesen különbözött s különbözik mai napig a katonai jurisdictiótól; szükséges volt tehát ezen elkülönités a kétféle jurisdictio közt felmerülhető összeütközés elkerülése czéljából. Kivételt e szabály alól Daciában csak Sarmizegetusa alapitásánál látunk, melyet Kr. u. 110. évben a legio V. Macedonica már mint coloniát alapit meg.

Hozzáfogott tehát a két legio segédcsapataival együtt körülbelül Kr. u. 107. vagy 108-ik évben a castrum stativum felépitéséhez, melyhez a kő anyagot a magyarigeni, sárdi, ompolyiczai s az Ompoly mentén fekvő kőbányákból szállitották, a tégla anyagot pedig szintén mai napig is üzem alatt álló téglavető helyek talajából nyerték, s egy körülbelül 240.000—300.000 □-métert magában foglaló helyet négyszögben, 600—750 méter hosszuságban, illetve 400—500 méter szélességben tevő kemény épitményi kettős fallal keritettek be és pedig olyformán, hogy e négyszögnek egyik fala, a mint azt az 1897-ben a várban talált falmaradvány mutatja, kelet felé néz[2], az ezen fallal szemben kellő távolságban (400—500 m.) levő második fal nyugat felé és a négyszöget bezáró két oldalfal ezeknél fogva bizonyára észak, illetve dél felé voltak felépitve, a mint ez a római tábor épitési szabályainak teljesen meg is felel, a mennyiben a tábor négy falát rendesen a négy világtáj felé szokták épiteni.

A legio akkori augurjának előbb jóvá kellett hagynia a hely megválasztását[3], mire aztán a katonai mérnökök (metatores castrorum) a tábor nagyságát, alakját és a bekeritő falak irányait tüzték volt ki, valamint azon pontokat is, melyekre a legatus, a főtisztek lakásait, a hivatalos helyiségeket, szertárakat, templom vagy szentély helyeit, az egyes katonacsoportokat kellett elhelyezni, midőn mind ezt előbb czölöpökkel kijelölték.

[1] Fő forrást Apulum politikai fejlődésére találunk Mommsen értekezésében, Hermesben, VII.

[2] Lásd az erről készitett tervrajzot. IV. Tábla.

[3] A tábor és átalában bárminő ház épitése vallási ténykedéshez tartozott.

Az apulumi tábort bekeritő falak 1—1·05 m. vastagok, melyek kettős párhuzamos sorban huzódtak végig. Ezen két fal közti tér (1·8 m.) kövekkel és földdel volt kitöltve. Ezen kettős falhoz a táboron belül egy 6 meter széles, 1 meter vastag fal által határolt járda volt kellő magasságig felépitve; a kerités belső fala s ezen határoló fal közti, járda alatti tér földdel ki volt töltve, keményre leverve, s a tábor falait védő katonák számára rendelve. E járdához széles lépcsők vezettek fel. Ezen keritési védmű egészben véve 9·9—10 m. szélességü volt.

Ezen méretek talán nagyoknak tünhetnek fel, de belenyugodhatunk azokba azonnal, ha más, s pedig nem eszményi, hanem a valóságban feltárt római állótáborok bekeritését szemügyre vesszük s a nálunk is valóságban napvilágra került maradványokat azokkal összehasonlitjuk.

Igy például kiástak Gamzigrad közelében (Szerbia) egy római tábort, mely a Timokvölgy védelmezésére volt hivatva.* Ott 8 meter vastagságu fallal biró tornyok erősitik a nem vékonyabb tábor falát. Ott tehát a kő anyagból épitett fal önmagára csak 2 meterrel vala keskenyebb, mint itt nálunk az egész, 10 meter szélességü védő épitmény.

A külső, hatalmas faltól 36 méternyi távolságban van még egy másik belső falkerités tornyokkal megerősitve, s igy a tábor kettős bekeritése tulajdonképpen 44 meter szélességü tért vett igénybe.

A 240,000—300,000 □-metert magában foglaló tábort a középponton át egy észak-déli irányban menő vonallal két egyenlő részre, s egy más, de nem éppen a középponton keresztül menő, kelet-nyugati irányban menő vonallal az elsőre függélyesen, hasonlóképpen két nem egyenlő nagyságu részre osztották. Ezen alapvonalak irányában útakat készitettek a táboron keresztül. Ott, hol ezen vonalok végpontjai a bekeritő falat érték, kapukat készitettek a négy falban, mely kapuk a mondottak alapján a négy világtáj felé voltak irányitva. Az észak-déli vonal a fő alapvonal (cardo) nevet viselte és az ennek irányába eső kapu, mely a kelet-nyugat felé menő vonal (decumanus) által két egyenlőtlen félre osztott tábor része nagyobbikából kivezetett, a porta praetoria volt. Ezen nagyobbik részben el voltak helyezve a legio, a segédcsapatok és a lovasság legényei. A porta praetoriával szemközt, t. i. a kisebb tábori részből, kivezetett a porta decumana; a kelet és a nyugat felé néző kapuk közül az egyik a porta principalis dextra, a másik a porta principalis sinistra nevet viselte. Más kijárata nem volt a tábornak.

Ha feltesszük, hogy az apulumi castrum porta praetoriája dél felé, azaz Marosportus felé volt irányitva, akkor a porta principalis dextra a Mamut-hegy felé nézett, a porta decuma végre észak felé, azaz Sárd felé irányult.

* Kánitz F. által először tüzetesen megvizsgálva és leirva. Guhl Ernest és Koner Wilhelm Das Leben der Griechen u. Römer. Berlin 1876. pag 413—414.

A porta principalis sinistra tehát azon falban volt, melynek maradványait 1897-ben a mostani várban a cs. és kir. hidászok számára épitett laktanya nyugati épülete alapozási munkálatai alkalmával 3 meternyi mélységben kitárták, mely falmaradékok hatalmas, 1·5—2 meter hosszu és 0·80—1·5 széles koczka és téglány alaku kövekből épültek. E cyklopmunkára emlékeztető falmaradékok a földben maradtak, mert szétbontásuk és az egyes részeknek kiemelése majdnem lehetetlenség volt; miért is ezen ős falmaradék sziklaszerü szilárdságát felismerve, a kétemeletes kaszárnyát minden aggály nélkül reá épitették e maradványokra, mig ellenben ugyanazon vállalkozó a most, 1898—99-ben, épülés alatt álló kétemeletes főgimnáziumi épületet a lebontott Báthori-templom 1·2 méternyi vastag alapfalaira nem merte reá épiteni, hanem nagy ügygyel-bajjal szétrepesztés útján az alapfalakat eltávolittatta, nem tartván elég biztosnak ezen ujkorból származó épitmény-maradékot.

Ezen 1897-ben feltárt római tábor falmaradékai mellett tömérdek római tégla hevert, melyek többnyire a legio XIII. Gemina egyszerü bélyegével voltak ellátva, de voltak a decurio nevével ellátottak is és pedig az Annei Saturnini-val birók. Találtunk itt több római ezüst és bronz pénzdarabot is és az egyik falmaradék mellett egy durvára kifaragott kő sarkophagnak felső részét.*

Hogy az apulumi tábornak porta praetoriája (főporta) dél felé, azaz a mostani Maros-Portus felé volt irányitva, az igen valószinü, mert a tábor kiépitése után keletkezett Apulum városának házai, mennyiben azoknak ugy a glacis-n, valamint a Maros-Portus felé kiterjedő mezőkön kitárt alapfalai is mutatják, ugy épültek, hogy a fő falak észak-dél felé irányultak; a házsorok tehát a táborral szemben állottak. Mindenütt, a hol vár és mellette város van, az analog esetet ki lehet mutatni, hisz az 1711. után épült Gyulafehérvár városának házai is homlokzatukkal a vár főkapuja, a Károly-kapuval szemben állanak.

A porta praetoria tehát a mostani Kutyamál nevü szőlődomb fölött levő fensik felé nézett, mely fensik a várdombbal egybefüggő volt azon időben, midőn t. i. a Kutyamál és a várdomb közt levő mostani út bemélyedése akkor még nem volt meg. Ezt csak az 1711-ik év után vágták ki, mikor a mostani várat épitették és körülsánczolták. Már 1862-ben és azután is többször beszélték el Domsa Péter, akkor 54 éves, Weber József 60 éves és Hoffinger Keresztély várbeli polgárok, kiknek szülőik a várépitésnél mint iparosok közreműködtek, hogy a felemlitett fensik összefüggő volt azelőtti időkben.

Az állótábor belsejében levő, két, egymást függélyesen metsző vonal irányában, mint már emlitém, a táborban két főútat készitettek, melyek a négy kapuhoz vezettek. Közvetlenül a tábor falkeritésén belül az egész keritès hosszában 60 meternyi széles szabad út, azaz tér (intervallum) volt a katonák gyakorlata és felvonulása számára.

* Az alap-ásásnál alkalmazott munkások köválunak nevezték el ezen leletet.

Ezen 60 meternyi széles, a falat beszegélyező téren belül voltak a porta praetoria felé levő részben a legionariusok, a lovasság és a segédcsapatok házikói, melyek többnyire könnyebb anyagból készültek s melyekben 10—10 katona egy-egy contuberniumot képezvén, egy decanus felügyelete alatt lakott. A házikóban rendesen egyszerre csak 8 katona foglalt helyet, mivel kettő-kettő felváltva mindig szolgálatban volt.

A tábor közepe felé is szabad tér létezett, melyen a legatus szállása (praetorium) s a többi magasabb rangu tiszteknek (tribuni, praefecti), a fővezér testőrcsapatának (equites és pedites singulares, és a numerus singularium), a lovas és gyalogos önkéntesek (equites, pedites evocati) elkülönitett lakásaik voltak. Itt helyeztek el egy vagy több oltárt áldozathozatalra, a tribunalt (suggestum), hol a főparancsnok törvényt ült és a katonai ügyeket ellátta, valamint a katonákhoz beszédeket tartott. Az oltár körül állottak az istenségek szobrai, és a jelenlevő legio zászlói szintén itt helyeztettek el.

Az állótáborban foglaltak helyet még a kórház (valetudinarium), a kézmüvesek műhelyei (fabricae), a készletek raktárai és itt-ott apróbb szentélyek. Továbbá volt itt még egy vagy több kút, ez utóbbi lényeges kelléke lévén a tábornak. Különben az apulumi tábor bőségesen el volt látva vizzel, mert jelenleg is a várban a rendes kútakon kivül 22 szabad forrás van, melyek többnyire jóminőségü vizet adnak.

A négy porta többnyire a táborba benyuló és kifelé ugró tornyokkal volt megerősitve; a castrum négy szögletén és az egyenes falak hosszában is bizonyos távolságra egymástól védő tornyok emelkedtek. Analog eset felemlitése kedvéért felhozom a teljesen kitárt gamzigradi tábort, melynek összesen 18 tornya van és pedig: 4 a négy szögleten, 4 a négy portánál, a két hosszabb fal mentén 3—3 és a két rövidebb fal során 2—2. Valószinü, hogy az apulumi castrumot is, mint a tartomány katonai főerődét, legalább is annyira megerősitették.

A castrumot — a négy kapu előtti rész kihagyásával — körös-körül árok (fossa) és hegyes karókkal (vali, sudes) erősitett földtöltés (agger) védte, lehetett azonban kettős árok is, minthogy ez nemcsak egyszerü határ, hanem inkább tartományi főtábor volt.

6. A legiók és a segédcsapatok szervezése és széthelyezése.

Az apulumi tábor alapitásával egyidejüleg polgári telep is keletkezett a tábor közelében, melynek telepesei a legiók kiséretében levő katonák nejein és gyermekein kivül, még veteranusok, markotányosok és családos kereskedők valának. De mielőtt ezen telep alapitásáról és általában, mennyire szük forrásaink anyagot nyujtanak, Alsófehér vármegye területén keletkezett polgári telepekről közelebbről szólanánk,

lássuk előbb, hogy a legiók és segédcsapataik vármegyénk területén mikép helyezkedtek el, és azután nézzük meg, hogy Apulum házi legiója, a legio XIII. Gemina, a hozzá tartozó segéd csapataival együtt mikép lett széthelyezve a tartományban, főtekintettel vármegyénk területére vagy annak szomszéd területeire.

Igen természetes és könnyen megérthető okokból történt az, hogy Dacia meghóditásának első éveiben csakis idegen katonák tettek szolgálatot a tartományban, mig a dák lakosok sorából besorozottakat inkább a tartományon kivül alkalmazták; de a katonák széthelyezésére vonatkozó ezen alapelv a körülmények és az egymásután alkalmazott hadtestek változtatása szerint időnként még is változott. Igy tehát nem alkalmazták az első században a legiók számára besorozott dák katonákat saját hazájukban, hanem kivitték azokat messze Britanniába, Hispaniába, vagy Afrika-Numidiába. Ezen alapelv azonban nem volt általában és mindenütt érvényben és alkalmazásban, hanem tettek e tekintetben kivételeket is, igy például megtartották Egyiptomban a ptolemeusok hadi rendszerét, melyet Hadrianus császár (Kr. u. 117—138-ig) aztán általánositott, a mennyiben a területi rendszert juttatta érvényre, melynek alapján maguk a legiók számára besorozottak többnyire az illető tartományban meg is maradtak, ugy, hogy a katonák fiai hasonlóképpen ugyanazon legiókba léptek be, melyekben az atyjuk szolgált, vagy szolgálatban volt. Csak Daciában tartották valamivel tovább fönn a régi rendszert, mert nem biztak a dák lakosságban. Ugyanezen körülmények léteztek Britannia és Judaea tartományokban is.

Ezen fenn emlitett okból maradtak Daciában a legio XIII. Geminával együtt mindazon segédcsapatok is, melyek azelőtti időkben is Pannonia superior tartományban ezen legióhoz tartoztak. Ezen katonaerő elegendő volt egyelőre s csak a nagy germán és sarmat háboruk óta hozatta Marcus Aurelius császár (Kr. u. 161—180-ig) ismét a legio V. Macedonicát Moesia inferiorból Daciába, hol ezen legio meg is maradott a tartomány feladásáig. A legio XIII. Gemina katonáit tehát az első évszázadban többnyire a római birodalom nyugati részéből sorozták be, s igen ritkán akadunk Itáliából való katonára e legióban. Igy találunk Apulumban egy Carsulaeából (Umbria) való katonát, C. Atrius Crustumina Crescenset.[1] Ily eset a második században igen ritkán fordult elő. A Daciában besorozott katonákra nézve főképp a következő szabályok voltak mérvadók és érvényesek:

1. A legiókban való szolgálatra besorozott katonákat Hadrianus császár idejében és még azután is egy jó ideig Afrikába — Numidiába — a legio III. Augustába vitték át, s nevezetesen Napoca (Kolozsvár) kerületéből rendeltek oda sok ujonczot, mely szám azonban az idővel mindinkább apadt. Igy Hadrianus császár utáni időben a numidiai katonai listában 19 Napocából való hadfi nevével találkozunk. Egy

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1188. Fölir. gyüjt. 233 szám alatt.

későbbi más katonai listában már csak ötöt találni, s egy harmadik listában (Kr. u. 166. évből) egyetlen egy Napocából való legionariust találunk, ugy szólván elfelejtve, a csupán afrikaiakból álló legióban.[1] Különben is igen élénk viszonyok léteztek akkor Dacia és Afrika-Numidia közt. Igy találni egy beneficiarus consularis legionis III. Augustae Daciae-t[2] is. Csak Marcus Aurelius császár óta (Kr. u. 161—180-ig) látjuk, hogy a Daciában alkalmazott katonák legtöbbnyire hazabeliekből voltak véve; sőt a daciaiak idővel igen hasznavehető katonáknak bizonyultak; mert Septimius Severus császár (Kr. u. 193—211-ig) óta látunk dák katonákat a már többé nem Italiából, hanem az illyr legiók előkelőbbjeiből besorozott praetorianusok közt is.

Igy jelzi a Corp. Inscr. Lat. VI. 269. szám: P. Aelius Victorinus Romani Viveni filius, Napocából való praetorianust (Kr. u. 213. évből). A Corp. inscr. Lat. VI. 2425. sz. emliti Aurelius Ingenuus, miles cohortis I. praetoriae centuria Casti, vixit annos XXV., militavit annos VI., natus provincia Dacia legione XIII. Gemina; Aurelius Petronianus fratri bene merenti fecit.

Ugyanazon itt emlitett Aurelius Ingenuus, mint miles legionis XIII. Geminae, Sarmizegetusában állitott fel siremlékkövet 53 éves anyja, Maria Secundinának, és 18 éves nővérének, Aurelia Saturninanak. (Corp. Inscr. Lat. III. 1479.) Továbbá volt még Ampelumból való praetorianus, T. Sem. T. f. Ulpia Augusta Apulo. (Eph. ep. IV. 894d. 21.) Láthatjuk még a katonai listákból, hogy a Napoca kerületből valókat, tehát Dacia északi részéből, főképpen Afrika-Numidiába helyezték át, mig a praetorianusokhoz Dacia déli részéből, Sarmizegetusából, vitték az egyéneket.

A Daciában született katonák szolgáltak azután még a szomszédos tartományokban is, például Pannonia inferiorban, mint legionariusok, vagy mint tisztek. Igy látjuk Aquincumban: Militi leg. II. Adiutricis, armorum custodi et duplario, stipendiorum XIII., annorum XXXII. Porolissensi provinciae Daciae. (Corp. Inscr. Lat. III. 3556.) Ugyan Aquincumban szolgált a segédcsapatban: a Pannonia inferiori segédcsapatban valók számára kiállitott polgári okmányok egyikében (Kr. u. 216—247-ben?) Luciliano Porol(issensi)nek, nejének, két fiának és egy leányának polgári jog adatott. (LXXII. Eph. ep. IV. p. 508.)

2. Az alák közül az egyik dák katonákból állittatott össze e czím alatt: Ala I. Ulpia Dacorum. Ezen alát Cappadociaba küldték őrségül, hol aztán C. Julius Erucanius Crispus, praefectus alae primae Ulpiae Dacorum a cappadociai helytartót, L. Aemilius Carust, ki előbb Dacia helytartója volt, barátjának nevezi. (Corp. Inscr. Lat. VI. 1333.) A Corp. Inscr. III. 5044. sz. is emliti az ala I. Dacorum-ot.

3. A cohortes közül három emlittetik fel, ugymint a cohors I. Aelia

[1] Corp. Inscr. Lat. VIII. 3021. emlit egy legionariusf Napocából.

[2] Eph. ep. VII. 317.

Dacorum, melynek őrséghelye Britanniaban Amboglana határőrhelyen volt. Ezt a cohorsot Hadrianus császár (Kr. u. 117—138-ig) szervezte.

A cohors II. Augusta Dacorum vetarana *c.* equitata. Teutoburgiumban talált fogadalmi feliratban említés van téve ezen cohorsnak egyik tribunusáról. (Corp. Inscr. Lat. III. 6450.) Őrséghelye ismeretlen.

A cohors III. Dacorum fel van említve egy keleten állomásozó hadtesttel kapcsolatban. (Corp. Inscr. Lat. III. 600.)

Szolgáltak azonkivül dák születésü katonák még más segédcsapatokba besorozva Daciában, de ezen segédcsapatok idegen elnevezésüek voltak, mint például az ala Gallorum, ala I. Illyricorum, ala Campagonumban. Ezen segédcsapatokból néhányan Rómába az equites singulareshez választattak ki, a mi nem csekély kitüntetés volt az illetőkre nézve. Például: Aurelius Victorinus eques singularis domini nostri castris prioribus turma Sabiniani immunis turmae natione Daqus domum colonia Zermegiete (Sarmizegetusa) vixit anos (sic!) XXXV. militavit anos (sic!) XI. (Corp. Inscr. Lat. VI. 3236.) A M. Aurelius Deciani F. Decianus colonia Malvense ex Dacia, Kr. u. 230. évben, az equites singularesből Rómában polgári jogot nyert. (Dipl. LI.)

A legiók és a segédcsapatok mellett még a tartományi hadi szolgálatot tevő népség, vagyis népfölkelők valának, kik rendkivüli szükség esetében szolgálatra behivattak; ezek azonban csak lazább formatiókban, sem cohors-ot, sem alát nem képezvén, csupán csak »numerus« név alatt szolgáltak.

A Daciában szolgáló idegen segédcsapatokról a feliratokon kivül még nehány polgárijog-adományozó okmányból nyerünk felvilágositást.

Ilyen ez okmányok közül a Kr. u. 110-ik évi február 17-én keltezett, mely D. Terentius Scaurianus helytartó alatt bocsáttatott ki. (Corp. Inscr. Lat. III. p. 868.):

A Kr. u. 129-ik évi márczius 22-én kiadott okmány Plautius Caesianus helytartó alatt. (Az Aluta torkolata közelében találták. Corp. Inscr. Lat. III. p. 876.)

A Kr. u. 145—161. közti évek valamelyikének szept. hava 27-én kelt okmány, mely Damasnánál (Mehadia közelében) találtatott. Ezen okmány Macrinus helytartó idejéből való s látható belőle, hogy akkortájban a tartomány katonái még Dacia superior- és Dacia inferiorra való felosztása szerint voltak megosztva Kr. u. 157—158. évek közt. (Corp. Inscr. Lat. III. p. 886.)

A Kr. u. 157-ik évi deczember 13-án kelt okmányt, mely M. Statius Priscus helytartó alatt bocsáttatott ki, Zsuppánál Karánsebes közelében találták. (Corp. Inscr. Lat. III. p. 882. suppl. p. 1989.)

A Kr. u. 158-ik évi julius 8-án ugyancsak a Statius Priscus helytartósága alatt kelt okmányt Maros-Kereszturnál találták. (Corp. Inscr. Lat. III. suppl. p. 1989.)

Mig Hadrianus és Antoninus Pius császárok alatt a 129-ik, 157-ik és 158-ik években kelt okmányokban még mindig a két Dacia superior

és inferiort különböztetik meg, addig már Marcus Aurelius császár alatt (Kr. u. 161—180-ig) az ismételten behozott legio V. Macedonicának Porolissensisben elkülönitett katonai területe van, mint azt ezen legio téglabélyegeiből láthatjuk, mely bélyeg a következő betüket tartalmazza: EX D P, mi annyit jelent, mint Exercitus Daciae Porolissensis. (Corp. Inscr. Lat. III., suppl. p. 1427.)

A Daciában alkalmazott segédcsapatok elnevezése nem felel meg mindig az azon csapatokban szolgáló katonák nemzetiségének, mert az idők folytán az idegen nevekkel biró csapatokban besoroztattak Daciában született katonák is nagyobb számban; sőt Hadrianus császár óta még polgári joggal biró egyének is állottak a segédcsapatok soraiban, mi által az idegenből jött segédcsapatoknak jellege lényegesen megváltozott. A brit, thrák csapatok ellenben, ugymint a nem rendes Numerus Mauretanorum és Numerus Palmyrenorum, valamint a cohors Ituraeorum legényei, idegen jellegüket megtartották s nyelvüket, vallásukat idegen hazájokból magukkal hozták a daciai őrség helyeire. Igy például ismerünk egy papot a numerus Palmyrenorumból, ki egyúttal mint optio is szolgált. (Corp. Inscr. Lat. III. suppl. 7999.)

Az imént felemlitett katonai elbocsátó oklevelek mind Daciában találtattak, miből következtethetni, hogy az azokban felsorolt veteranusok Daciában maradtak, vagy valamely »vicus militaris«-ban,[1] melyet már szolgálatuk idejéből ismertek s megszerettek, állandóan letelepedtek.

A Daciában elhelyezett segédcsapatok már azelőtti időkben is a Pannoniában állomásozott hadsereghez tartozó legio XIII. Geminához[2], vagy a Moesia inferiorban levő hadsereghez tartozó V. Macedonicához voltak csatolva[3] s ezen legiókkal együtt jöttek be Daciába. Nevezetes azonban az is, hogy Britannia és Dacia közt a segédcsapatok kicserélése is többször előfordult[4].

De hogy vármegyénk területén, s általában Daciában megfordult segédcsapatok tarka-barkaságáról minél világosabb képet szerezhessünk magunknak, állitsunk össze e csapatokról egy kis kimutatást azon tartományokról, a honnan Dacia segédcsapatjai előkerültek.

Mindjárt látjuk, hogy ezekben kelet és nyugat, s az óvilágnak három világrésze képviselve van.

I. Hispaniai segédcsapatok:

Az alák: Asturum, Hispanorum, I. Hispanorum Campagonum.

A cohors-ok: I. Hispanorum, I. Hispanorum veterana, I. Hispanorum p. f. I. Flavia Ulpia Hispanorum ∞ equitata, II. Hispanorum, IIII. Hispanorum equitata, Hispanorum; I. Bracaraugustanorum. Numerus Hispanorum.

[1] Ezen kifejezést használja Tacit. Agric. 41.

[2] [3] [4] Dr. Julius Jung, Fasten d. Prov. Dacien, Innsbruck 1894. pag. 126—127. Anmerk. 1—4. és 1—4.

II. Brit segédcsapatok:

A cohors-ok: I. Britannica ∽ civium Romanorum; II. Britannica; III. Britannica.

A numeri: Britonum; singularium Britannicorum; a pedites singulares Britannici.

III. German segédcsapatok:

Az alák: I. Batavorum ∽; I. Tungrorum Frontoniana.

A cohors-ok: I. Batavorum ∽; I. Ubiorum.

IV. Gall segédcsapatok:

Az alák: Gallorum (később összesitett ala I. Gallorum et Bosporanorum; Gallorum et Pannoniorum).

A cohors-ok: I. Gallorum Dacica; II. Gallorum Macedonica; III. Gallorum; V. Gallorum; Lingonum; Nerviorum.

V. Alpesi segédcsapatok:

A cohors-ok: I. Alpinorum; III. Montanorum; VIII. Raetorum; I. Vindelicorum.

VI. Pannoniai, illyr és thrák segédcsapatok:

Az alák: I. Illyricorum; II. Pannoniorum; (Gallorum et) Pannoniorum; Thraecum.

A cohors-ok: II. Flavia Bessorum; III. Dalmatarum; I. Thracum civium Romanorum; I. Thracum sagittariorum; VI. Thracum Numerus Illyricorum.

VII. Afrikai segédcsapatok:

Cyrenaica, Afrika propria, Numidia és Mauretaniából:

A cohors-ok I. Cyrenaica; Afrorum; II. Flavia Numidarum.

A numerus-ok: Mauretanorum Tibiscensium; Tibiscensium; Mazicum; Mauretani Caesarienses cum Mauris gentilibus; vexillarii Africae.

VIII. Keleti segédcsapatok:

Az alák: Bosporanorum; Augusta Ituraeorum.

A cohors-ok: I. Flavia Commagenorum; II. Flavia Commagenorum; III. Commagenorum; V. Commagenorum; Commagenorum; IIII. Cypria civium Romanorum; I. Augusta Ituraeorum; I. Ituraeorum; I. sagittariorum ∽(?).

A numerus-ok: Osrhoënorum; Palmyrenorum; Surorum; Surorum sagittariorum.

IX. Különleges segédcsapatok:

Ala miliaria; I. civium Romanorum; Siliana; cohors III. campestris; numerus campestrium.[1]

Ezen általános kép feljegyzése után forduljunk ismét vissza azon

[1] Továbbit l. Jul. Jung, Fasten der Prov. Dacien, p. 129. Corp. Inscr. Lat. III. suppl. p. 2018, 2024 stb.

részletek tárgyalásához, melyek közvetlenebben állanak összefüggésben Alsófehér vármegye területén lezajlott történetekkel.

Az apulumi állótábor megalapitása után indultak ki e táborból azután a helyőrségek a tartomány különböző pontjaira. Mennyiben forrásaimból meritlietek, fel fogom sorolni a helyőrségek széthelyezését.

A Trajanus császár által Dacia ellen mozgósitott hét legio közül, Decebalus és seregének teljes leveretése után, a legio I. Italica, a legio I. Minerva és a legio IIII. Flavia fidelis azonnal visszavonult Daciából és eleinte a legyőzött tartományban csak négy legio maradott, u. m. a legio I. Adiutrix, a legio V. Macedonica, a legio VII. Claudia és a legio XIII. Gemina, hogy a rend és béke teljes helyreállitását létrehozzák.

Trajanus az apulumi castrumra forditott figyelmét egy időben az egész tartományra kiterjesztvén, a legio VII. Claudia által Porolissum (Mojgrad), a tartomány északi részében védmüveinek megépitését eszközölte, miért is e castrum téglái a legrégibb emlékeihez tartoznak Daciában.[1]

Ezen munka bevégzése után a legio VII. Claudia moesiai főhadiszállására visszatért és helyet adott a legio XIII. Gemina oda rendelt csapatának,[2] midőn 211—222. között mint segédcsapat a cohors Lingonum Antoniniana szolgál e táborban.[3] Egyúttal oda rendeltetett még a Numerus Palmyrenorum is.[4]

A legio V. Macedonica, mely Kr. u. 100-ik évben még Apulumban volt, később Sarmizegetusába megy át, hol D. Terentius Scaurianus helytartó alatt 110-ik évben az akkori fővárost helyrehozva, a legio I. Adjutrixxal Daciát elhagyja és pedig oly formán, hogy — mint már felemlitém — a legio I. Adjutrix Brigetióba (Ó-Szőny) és a legio V. Macedonica Troemisbe (Iglitza) visszaköltözik. Ennek megtörténte után a legio XIII. Gemina segédcsapataival egyedül maradt Daciában; főrésze Apulumban az álló táborban telepedett le, kisebb részei és a segédcsapatok pedig a tartomány egyes vidékeit szállták meg.

Midőn a Kr. u. 110-ik év február 17-én Trajanus császár idejében kelt, a veteranusokat elbocsátó levelet (honesta missio) szem előtt tartjuk és e mellett tekintetbe vesszük, hogy ezen elbocsátó levélben emlitetten kivül is még más, a dák háboruban részt vett segédcsapatok is itt maradtak, konstatálhatjuk, hogy tartományunk helyőrsége ezen első korszakban szám szerint legalább 15.500 embert tett ki, mi mindenesetre jelentékeny haderő, s a tartomány biztositására is elegendő volt, mig később ugy a szabad dák törzsek, valamint az idegen népek betörése a katonai erő tovább fejlesztését kivánatossá nem tették.

Nem lépem át kitüzött czélom határait, midőn a tartomány haderejének széthelyezése ügyében nemcsak Alsófehér vármegye területét veszem tekintetbe, hanem a szomszéd területeket is, sőt még az egész tartománynak azon részeit is bevonom tárgyalásom keretébe, mely

[1] Corp. Inscr. Lat. III. suppl. 8071. [2] Ugyanott 1629. [3] U. o. 7638. [4] U. o. 837.

részekben a legio XIII. Gemina szerepelt, mert a haderő egy testet képezett, melynek vezetése vármegyénk központjából indult ki, s mely éppen ennélfogva szervi összeköttetésben volt a vármegyénk területén előforduló eseményekkel. Ha ezt tekinteten kivül hagynám, akkor nagyobb hibát követnék el, mely egyúttal az alkotandó kép teljességében nagy hézagot idézne elő. Első sorban közlöm a Daciában alkalmazott segédcsapatok névsorát s pedig idő és őrhelységek szerint:

Trajanus császár idejében (Kr. u. 98—117. évig). Ala I. Augusta Ituraerorum, Miciában (Veczel);[1] Ala I. Augusta Ituaerorum Sagittariorum; Ala I. Asturum. Cohors I. civium Romanorum; cohors I. Britannica miliaria civium Romanorum Alsó-Kosályban;[2] cohors Hispanorum pia fidelis; cohors I. Thracum civium Romanorum, Optatianában;[3] cohors I. Ituaeorum; cohors II. Flavia Ulpia Hispanorum miliaria civium Romanorum, Ajtonban;[4] cohors II. Gallorum Macedonica; cohors III. Campestris civium Romanorum Magyar-Peterden;[5] cohors IIII. Cypria civium Romanorum; cohors VIII. Raetorum Romanorum; cohors II. Flavia Commagenorum, 119-ik évben már Miciában;[6] cohors II. Hispanorum, 108-ik évben már Verseczen;[7] Pedites singulares Britannici, Germizarában (Gyógy).[8]

Hadrianus császár idejében (117—138. évig). E császár a Trajanus által meghóditott területhez, a régihez, még új területeket csatolt keleten és északnyugaton, miért is a segédcsapatokat szaporitania és castrumokat emelnie kellett. Héviz mellett is ekkor keletkezhetett a castrum. Ő osztja Daciát két részre, Dacia superior- és Dacia inferiorra, s mind a két résznek külön-külön hadserege van. A Kr. u. 129-ik évi márczius 22-én kiadott elbocsátó levélben[9] a Dacia inferiorban szolgált segédcsapatokbeli katonákat részben elősorolja: Ala equitum Illyricorum, Vécsen van;[10] Vexillatio equitum Illyricorum. Cohors I. Hispanorum; cohors I. Hispanorum veterana; cohors II. Flavia Numidarum, Vármezőn van;[11] cohors II. Flavia Bessorum; cohors III. Gallorum. Ezekhez csatolható még a cohors I. Aelia Gallorum és az ala I. Asturum, Hévizen.[12]

Antoninus Pius császár idejében (137—161. évig). E császár alatt a szabadon maradott dák törzsek fellázadtak a rómaiak ellen, miért is a segédcsapatok újbóli megszaporitása szükségessé vált. A Kr. u. 157. évi deczember 13-án kiadott elbocsátó levélben[13] a következő segédcsapatokat látjuk képviselve:

Ala I. Hispanorum Compagonum, Miciában;[14] ala I . . . .; Ala . . . .; cohors I. Vindelicorum miliaria, Miciában;[15] cohors . . . .; cohors I. Flavia Commagenorum; cohors I . . . .; cohors I. Ubiorum, Ad-Mediam-

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1371. [2] U. o. 821. V. ö. 829. 1193. Fölirat gyüjt. 243. sz. a. [3] U. o. 849. [4] Corp. Inscr. Lat. III. 1627. [5] U. o. 1607. [6] U. o. 1371. [7] U. o. 6273. [8] U. o. 1633, 14. [9] U. o. H. M. XXXIII. [10] U. o. Suppl. 8074, 16. [11] U. o. 1633, 5. [12] U. o. Suppl. 8074. IX. 4753. [13] Corp. Inscr. Lat. III. H. M. XL. [14] U. o. 1342. [15] U. o. 1343.

ban (Mehadia);[1] Tibiscumban (Zsuppa);[2] Várhelyen (Besztercze-Naszód vármegyében;[3] Székely-Udvarhelyen[4] és Dicső-Szent-Mártonban;[5] cohors I. Thracum Sagittariorum; cohors ....; cohors .... I. Gallorum; cohors Augusta; cohors ..... Pedites singulares Britannici, Germizarában (Gyógy).[6]

A 158-ik évi jul. 8-án kelt elbocsátó levélben a következők láthatók:[7]

Ala I. Batavorum miliaria, Székely-Földváron;[8] ala Hispanorum Campagonum, Miciában (Veczel);[9] ala I. Gallorum et Bosporanorum; cohors I. Thracum Sagittariorum; cohors IIII. Hispanorum, Enlakában;[10] cohors I. Ituaeorum. Vexillatio Frigum et Mauretanorum. Mauri gentilis.

A 145—161. évi szeptember 27-én kelt elbocsátó levélben a következők olvashatók:[11]

Ala .....; ala Gallorum et Pannoniorum; ala ..... contariorum. Cohors Ulpia; cohors ..... miliaria; cohors I. Flavia Ulpia Hispanorum miliaria, Ajton; Trajanus idejében is már ott volt;[12] cohors ..... miliaria; cohors I. Augusta Nervia; cohors .....; cohors I. Britannica (Ulpia Brittonum) miliaria civium Romanorum; cohors I. Hispanorum, Trajanus idejében is fel volt emlitve; cohors ....; II. Hispanorum scutata Cyrenaica; cohors .....; cohors VI. Thracum, Magyar-Egregyben;[13] cohors I. Ituaeorum, Trajanus idejében is fel volt emlitve. Pedites singulares Britannici; ez is ismételve van. Cohors III. Gallorum, Hadrianus idejében már fel volt emlitve. Ala I. Hispanorum Compagonum Miciában, cohors I. Thracum sagittariorum ismételten emlittetnek fel. Föliratok alapján ide számitható még a: Cohors I. Bracaraugustanorum, mely Kr. u. 134. évig Moesia inferiorban volt s most Bereczk közelében fordult elé;[14] a cohors II. Flavia Commagenorum, mely már Trajanus alatt bejött; az ala Frontoniana, vagyis ala Tungrorum Frontoniana, mely Alsó-Ilosván volt.[15]

Septimius Severus császár idejében (193—211. évig). Ala II. Pannoniorum, ala I. Hisparonum Compagonum; cohors I. Alpinorum, cohors I. Vindelicorum, cohors II. Flavia Commagenorum; Numerus militum ....? ezek mind Miciában (Veczel) állomásoztak.[16] Ala I. Asturum Kr. u. 200. évben, Germizarában.[17] Vexillatio Dacorum Parthica Apulumban.[18]

Caracalla császár idejében (211—217. évig): Cohors Lingonum Antoniniana, Porolissumban (Mojgrad).[19]

Ala I. Tungrorum Frontoniniana (Antoniniana), Alsó-Ilosván.[20]

[1] Corp. Inscr. Lat. III. H. M. XL. 1571. [2] [3] [4] [5] U. o. Suppl. 8074, 25. [6] U. o. 1633, 14. [7] Torma K.: »Arch. Értesitő« 1886. VI. k. 303. kv. l. [8] Corp. Inscr. Lat. III. Suppl. 8074. [9] U. o. III. 1342. [10] U. o. 945, 946, 958, III. Suppl. 7718. [11] U. o. H. M. XLIV. [12] Corp. Inscr. Lat. III. 1627. [13] U. o. Suppl. 8074, 4. [14] U. o. Suppl. 8074. 9. [15] U. o. III. 787, 788, 789, 793. [16] U. o. 1342, 1343, 1371, 1375. [17] U. o. 1393. Fölir. gyüjt. 543. sz. a. [18] U. o. 1193. Fölir. gyüjt. 243. sz. a. [19] Corps. Inscr. Lat. III. Suppl. 7638. [20] Ugyanott III. 795.

Severus Alexander császár idejében (222—235. évig): Ala Frontoniniana Alexandriana.[1]

III. Gordianus császár idejében (238—244. évig): Cohors I. Sagittariorum (ꝺ Gordiana), Drobetában (Turnu-Severin).[2]

I. Philippus (Arabs) császár idejében (244—249. évig): Cohors II. Flavia Commagenorum, Miciában.[3]

Gallienus császár idejében (259—268. évig): Cohors III. Delmatarum ꝺ equitata (Valeriana Galliena) Praetorióban (Plugova),[4] Mehadiában.[5]

Gallienus császár után már alig maradtak fönn emlékek, melyekből Dacia benső viszonyait pontosabban megitélni lehetne. Daciát a rómaiakra nézve már alatta elveszettnek tekintették, s alig 7 évre utána már vége is volt a római uralomnak Daciában; ennél fogva megszünik itt a római segédcsapatok szervezése iránt minden adat.

Nézzük most a legiók, illetőleg a legio XIII. Geminának alkalmazását és széthelyezését Alsófehér vármegye területén s ezzel kapcsolatban Daciának azon őrhelységeit is, melyek, habár csak közvetve fontosak vármegyénk területére, de történetünk keretén kivül nem hagyhatók, mert szükséges kiegészitéséül szolgálnak az egésznek.

Ezen felsorolt segédcsapatok az ez idő szerint a tartományban állomásozó legio, illetőleg a legiók legatusai alá tartoztak s a hadseregnek mozgó részei valának, melyek ugy a határszélek védelmére, valamint a tartomány belső biztosságára rendeltetvén, majd itt, majd ott tünnek fel.

Eleinte a legio XIII. Geminához voltak csatolva, később átment egy kisebb része a tartományba ujból behozott legio V. Macedonicához, hogy ezen legióval a tartomány északi és északnyugati részeiben tegyen szolgálatot, mig a nagyobb része a legio XIII. Gemina mellett maradván, a tartomány keleti és déli részében egészen az Al-Dunáig állomásozott, mignem a délnyugati részben a legio IIII. F. F. felváltja a legio XIII. Geminát és azzal együtt a segédcsapatokat is.

Vármegyénktől délnyugatra eső legtávolabb helyén, Orsován, találjuk a legio XIII. Geminának egy csapatját,[6] mely mellett a cohors I. Britannica miliaria szolgált.[7] Ez volt tehát Apulumtól a legmesszebb fekvő őrséghely, mely vármegyénkkel a katonák útján közvetlen összeköttetésben állott. Innen valamivel közelebb, vármegyénktől délnyugatra, feküdt Jáaz és Zsuppa közt Tibiscum, melynek castrumában a legio XIII. Gemina csapatja mellett[8] a cohors I. Ubiorumnak egy része állomásozott.[9] Orsova (Tierna, Tsierna?) és Tibiscum közt levő útvonalon Ad-Mediam (Mehadia) és Praetorio (Plugova) castrumai állottak. Az elsőnél volt a rómaiak által szorgalmasan látogatott fürdő s ennek helyőrsége is, a legio XIII. Gemina egy csapatja, mely 211—222-ig szolgált ott és azután is 260—268-ig ott volt. Segédcsapatjai voltak a

[1] Corps. Inscr. Lat. III. 797—798. [2] U. o. 6279. [3] U. o. 1379. [4] U. o. 1577. [5] U. o. 1633. [6] U. o. 1629. [7] U. o. suppl. 8074, 10. [8] U. o. suppl. 8064. [9] U. o. 8074, 5.

cohors I. Ubiorumnak egy része[1] és a Vexillatio Daciarum.[2] A másiknak helyőrsége csak 257—260. évekből ismeretes, mely a cohors III. Delmatarum Valeriana Gallieniena volt.[3] Az ezen helységek legközelebbi vidékének őrsége még ismeretlen, de innen északra jövén, a Tibiscust és Sarmizegetusát összekötő útvonal végén, t. i. Sarmizegetusa (Várhely, Hunyadmegyében), mint akkori fővárosnak helyőrsége, már ismeretes. Ezen Castrumban Kr. u. 110-ig a legio V. Macedonica szolgált,[4] majd azután a legio XIII. Geminának egy tekintélyesebb része,[5] mely utóbbi itt van még 211—222. között is;[6] végre is ide csatoltatott a legio IIII. F. F.[7] Segédcsapatai a cohors IIII.[8] s a Numerus P. O.[9]

Sarmizegetusától észak felé menvén, a hátszegi völgy keleti oldalán levő Boldogfalva fölötti Őrhegyen és a szomszédságában kiemelkedő helyeken kisebb vigiliariumok (őrházak) épültek, melyekben a legio XIII. Geminának nehány katonája végezte a szolgálatot. Déva felé közeledvén, Ad-Aquas (Kis-Kalán) kisebbszerü castrumában legiónk egy osztálya volt alkalmazásban;[10] innen pedig kelet felé Szászváros közelében, Alsó-Városvize nevü helyen is a táborban a legio XIII. Gemina legénysége tartózkodott.[11]

Az Ad-Aquastól vezető út a Maris (Maros folyó) felé irányul s ott találkozik a Maris mellett haladó főútvonallal, melynek vége a római sánczon túl a Tizia (Pathissus, Tisza) közelében fekvő Német-Csanádon megy át. Ez volt a legio XIII. Gemina legnyugatibb helyőrsége;[12] valamivel közelebb, a római sánczon innen, fekszik Ziridava (Bulcs), melynek táborában hasonlóképpen a legio XIII. Geminából került ki az őrség.[13] Innen keletre van Micia (Veczel), mely már a szomszédos Hunyad vármegyében fekszik, s mely legélénkebb összeköttetésben vala Apulummal és az Érczhegységben levő bányatelepekkel. Ennek helyőrsége is éppen ezen utóbbiak biztositása czéljából igen jelentékeny volt.

Micia castrumában a második században nagyobb számban van katonaság a legio XIII. Geminából,[14] később pedig a legio IIII. F. F. váltja föl. Segédcsapataik közül leghosszasabban a cohors II. Flavia Commagenorum tartózkodik, mert ittléte megállapitható már a 119. évben,[15] 164-ben,[16] 193-ban[17] s 245-ben,[18] s ekkor Philippiana melléknevet kap I. Philippus császárról. Septimius Severus alatt következő segédcsapatok vannak itt: Az ala Pannoniorum,[19] ala Campagonum, cohors I. Alpinorum, cohors II. Flavia Commagenorum, cohors I. Vindelicorum s egy Numerus . . . .?[20] Ezen segédcsapatok jegyzékét tartalmazó föliratos kő

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1571. [2] U. o. 1633, 19. suppl. 8074, 30. [3] U. o. 1577. suppl. 8010. [4] U. o. 1443. [5] U. o. 1459, 1464, 1471, 1476, 1477, 1485, 1629. [6] U. o. 1479. [7] U. o. 1353, III. suppl. 7904. [8] U. o. 1484. Nincs mellékneve; v. ö. Király Pál, Dacia Provincia Augusti 1894. II. k. p. 23. [9] U. o. 1471. [10] U. o. suppl. 8064. [11] U. o. III. 1629. suppl. 8064. [12] U. o. III. 1629. suppl. 8064. [13] U. o. 1629. suppl. 8064. [14] U. o. 1354, 1629, III. suppl. 7858. [15] U. o. III. 1371. [16] U. o. 1372, 1373. [17] U. o. 1374. [18] U. o. 1379. [19] U. o. 1375. [20] U. o. 1343.

csak töredék és hiányos; lehetséges tehát, hogy az emlitetteken kivül még mások is állomásoztak ott; igy például itt lehetett már Septimius Severus idejében az ala I. Hispanorum Campagonum.[1] Hogy Caracalla és I. Philippus idejökben itt volt, az bizonyos.[2] De különböző, meg nem állapitható időkben itt voltak még az ala Bosporanorum,[3] a Numerus militum Mauretanorum vagy Montanorum,[4] s a Turma Mazgada.[5]

A cohors Commagenorum[6] és az ala I. Augusta Ituraeorumból[7] talán csak veteranok telepedtek le a castrum mellett keletkezett faluban (pagus). Déván a legio XIII. Geminának kisebb csapatja táborozott főképpen az azon vidéken levő kőbányák biztositására.[8] Déva közelében a fő útvonal Petrisnél, (Arany) hidon vezetett át a Maros jobbpartjára, hol a legközelebbi castrum a Germizaráé; itt a legio XIII. Geminának egy csapatja mellett[9] Kr. u. 200-ban az ala Asturum szolgált;[10] továbbá az ala Bosporanorum,[11] s a Numerus singularium Britannicorum.[12] Ezzel átlépünk Alsófehér vármegye területére, midőn Blandiana (Karna) helységhez jutunk, melyben a legio XIII. Geminának néhány embere a szolgálatot könnyen elláthatta; hasonlóképpen lehetett Burticumnak (Borberek és Alvincz) is katonasága a legio XIII. Geminából véve. A Poklos fölötti őrhelységben néhány katona szintén tett szolgálatot ugyancsak a legio XIII. Geminából; ezen utóbbi helyeken is akadtak segédcsapatok nyomaira.

Alsó-Váradja, Maros-Portus Apulumhoz számitandó, miért is a katonai szolgálatot a castrumból látták el e területen. A helyőrségi szolgálatot a legio XIII. Gemina a legio I. Adjutrixxal kezdi, de a mint már láttuk, a teljes csend és rend beállta után egyedül maradt itt. Septimius Severus idejében a legio V. Macedonica osztja meg egy ideig táborát, s a Mevius Surus parancsnoksága alatt felállitott fogadalmi táblán találjuk mindkét hadtest magasabb rangu tisztjeit feljegyezve.[13] A segédcsapatok közül voltak itt a cohors I. Britannica (Brittonum) miliaria civium Romanorum,[14] cohors II. Numidorum,[15] cohors (I.) Ubiorum,[16] az ala Bosporanorum,[17] ala Campagonum miliaria,[18] a vexillatio Dacorum Parthica,[19] Numerus militum Hispanorum,[20] Numerus Illyricorum,[21] az equites singulares,[22] a Numerus singularium,[23] a pedites singulares consularis.[24] Igen természetes, hogy ezen segédcsapatok nem egy és ugyanazon időben állomásoztak Apulumban, hanem felváltva egymás után, mert az apulumi helyőrséget mindig maga a legio XIII. Gemina szolgáltatta.

Apulum szomszédságában levő helyeken, ugymint Sárdon, Magyar-

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1342. [2] U. o. 1378, 1380. [3] U. o. 1344. [4] U. o. 6267. [5] U. o. 1338. [6] U. o. 6267. [7] U. o. 1382. [8] U. o. 1629. [9] U. o. Suppl. 8064. [10] U. o. 1393. Fölirat. gyüjt. 543. sz. a. [11] U. o. Suppl. 7888. [12] U. o. 1633. [13] U. o. Suppl. 7741. Fölirat. gyüjt. 215. [14] U. o. 1193. F. gy. 243. sz. [15] U. o. Suppl. 8074. 22. [16] U. o. 1187. Fölir. gyüjt. 278. [17] U. o. 1197. Fölir. gyüjt. 266. sz. [18] U. o. 1190. F. gy. 474. 6 sz. [19] U. o. 1193. F. gy. 243. sz. [20] U. o. 1149. F. gy. 468. sz. [21] U. o. 1197. F. gy. 266. sz. [22] U. o. Suppl. 7787. [23] Alsófehérmegyei régészeti évkönyv III. p. 38. Nr. 4. [24] U. o. Nr. 3.

Igenben, Krakkón, Tiborban, Vajasdon, Mindszenten, Tövis környékén Nagy-Enyedig hihetőleg a legio XIII. Gemina kisebb-nagyobb csapatai végezték a katonai szolgálatot, támogatva egy-egy cohorsnak vagy alának emberei által. Ezt bizonyitják részben az azon helyeken talált bélyeges téglák.

A bányavidéket védelmezte az Ampelumban (Zalatna) levő legio XIII. Gemina csapata[1] és Caracalla császártól fogva a Numerus militum Hispanorum Antoniniana[2] s igy természetes, hogy Alburnus Majorban (Verespatak) is ezen legio katonái táboroztak.

Vármegyénk területének északi részében Salinaeval (Maros-Ujvár) szemben levő Székely-Földváron állomásozó castrum helyőrsége eleinte a legio XIII. Geminából került ki,[3] később pedig a legio V. Macedonicaból;[4] az itt levő segédcsapat az ala Batavorum miliaria volt.[5]

Ezzel ezen irányban kilépünk vármegyénk területéből, hol már gyakrabban találkozunk a legio V. Macedonicaval, mely sok helyen az azelőtt ott állomásozó legio XIII. Geminát felváltja. Igy látjuk ezt Potaissaban (Torda), melyből a legio V. Macedonica ujbóli beérkeztével a legio XIII. Gemina kivonul s a kisebb rendü őrhelyet az újonan beérkezett hadtestnek átadja. Ezen castrumot azután lényegesen kibővitették; de ez már nem tartozván feladatom keretébe, azért annyiban hagyom ennek folytatását és oda fordulok azon őrhelyekhez, melyekben a legio XIII. Geminát láthatjuk. Dacia északi határához már közel fekszik Szamos-Ujvár, melynek castrumában a legio XIII. Gemina Kr. u. 211—222. között még ott tartózkodott.[6] Macedonicaban (Szucság) is ezen legio csapata szolgált.

Porolissum (Mojgrad) már a tartomány északi határán fekszik, ennek castrumát a legio VII. Claudia alapitotta meg s ott is maradott a római hóditás biztositásáig;[7] azután, mint már emlitve volt, távozott Daciából moesiai főhadiszállására, mire a legio XIII. Gemina vonult be a castrumba.[8] Kr. u. 211—222. között a legio csapatja mellett a cohors V. Lingonum Antoniniana[9] és a Numerus Palmyrenorum szolgáltak.[10]

Tihón a legio XIII. Gemina egy csapatja[11] a cohors I. Cypria vagy Cyrenaicával szolgált.[12] Alsó-Kosályon előbb a legio XIII. Gemina,[13] azután pedig a legio V. Macedonica[14] és a cohors I. Britannicának egy része[15] táborozott.

Innen jó messze menve, kelet és délkelet felé nem akadunk legiónk nyomára, csak a Marosba ömlő Nyárádpatak felsőbb völgyében találjuk Mikházán ismét a legio XIII. Gemina egy osztálya[16] által épitett és lakott castrumot, melyben a cohors I. Alpinorum[17] is mint segédcsapat volt alkalmazva.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1317, 1318, 1320, Fölir. gyüjt. 381, 382, 383. sz. a. [2] U. o. 1294. Fölir. gyüjt. 349. sz. [3] U. o. III. Suppl. 8064. [4] U. o. 935. [5] U. o. 8074. [6] U. o. 6246, 1629. [7] U. o. suppl. 8071. [8] U. o. 1629. [9] U. o. suppl. 7638. [10] U. o. 837. [11] U. o. 1629. [12] U. o. suppl. 8074, 13. [13] U. o. 823, 825, 837, suppl. 7633. [14] U. o. 827. [15] U. o. 821, 829, 1193. [16] U. o. suppl. 8064. [17] U. o. suppl. 8074, 8.

Innen ujból délkeletre haladva az Olt völgyébe jutunk, hol a Hadrianus császár idejében Héviz mellett emelt castrumot a legio XIII. Gemina egy osztályával együtt találjuk.[1]

Különböző időkben szolgáltak itt a következő segédcsapatok: az ala Asturum,[2] az ala I. Asturum[3] és a cohors III. Commagenorum.[4]

Innen kissé észak-nyugat felé fordulván, a Nagy-Küküllő balpartjának közelében a segesvári castrumot találjuk, melyben a legio XIII. Gemina kisebb számu katonái szolgáltak s ugyanezt látjuk Dicső-Szent-Mártonban is, hol a mellett a cohors I. Ubiorumnak egy része is van.[5] A két Küküllő találkozásánál, Balázsfalva közelében a legio XIII. Gemina egy kis csapatja táborozott.

Ezzel ujból visszatértünk megyénk területére. Apulumtól keletre vannak castrumok Hosszutelkén, Bervén s délkelet felé Vizaknán, hol mindenütt a legio XIII. Gemina csapatjai végezték a katonai szolgálatot. Apulumtól délre fordulva, elhagyván megyénket, találjuk Szerdahelyen (Cedonia) a legio XIII. Gemina egy osztályát[6] s a cohors I. Alpinorumnak egy részét.[7] Nagy-Apoldon ugyancsak legiónk táborozott.

Végre még messze vármegyénktől az Olt közelében a mai Romániában, Recska (Romula) közelében találjuk a legio XIII. Geminanak egy csapatját[8] s a cohors II. Favia Commagenorumot.[9]

Ezen fennebbiekben igyekeztünk némi képet adni a katonaságnak vármegyénkben való széthelyezéséről, melyhez természetesen a szomszéd megyékben lévőket is csatolnunk kellett.

7. A helytartók.

Mielőtt a katonaügynek kisebb mértékbeni részletezését folytatnám, szükségesnek vélem előbb Daciának helytartóiról is röviden s csak egy pár vonásban megemlékezni, már csak azért is, mivel a helytartók mindig nagy befolyást gyakoroltak a katonaügyekre, sőt azon tartományokban, melyekben csak egy legio állomásozott, rend szerint a legio főparancsnoka egyszersmind helytartó is volt.

Daciaban azonban, ugy látszik, eltértek e szabálytól, mert, habár jó ideig csak egy legio állomásozott itt, azért mégis ezen egynek külön, önálló legatusa volt.

Daciában eleinte két legio állomásozott, később pedig, mint már láttuk, jó ideig csak egy, t. i. a legio XIII. Gemina volt, mig végre ujból behozták a Potaissaba (Torda) áthelyezett legio V. Macedonicat, minél fogva tartományunkban ezen változó körülmények mellett is a legio XIII. Geminanak külön legatusa volt, s ha talán nem is a hóditás

[1] Corp. Inscr. Lat. III.953. [2] U. o. 1633, 11. [3] Ugyanott suppl. 8074. [4] U. o. 975, Fölir. gyüjt. 139, 7721. [4] U. o. suppl. 8074, 25. [5] U. o. 1614, suppl. 8044. [6] U. o. 1633, 33. [7] U. o. 1592 a. suppl. 8032. [8] U. o. suppl. 8074, 14.

egész időtartama alatt, mégis látjuk már Apulumban Antoninus Pius császár idejében (137—161.) M. Statius Priscust mint önálló katonai legatust.[1]

Ismeretes, hogy tartományunk a régebbi szervezés alapján két részre osztatott: a Dacia superior és Dacia inferiorra; ezen felosztás pedig kihatott a hadseregre is. Mindenik résznek saját procuratora volt. Sarmizegetusa Dacia superiorhoz tartozott, mig Apulum Dacia inferiorban feküdt. Ennek procuratora elnökségi jelleggel volt felruházva és kerületének katonaságával rendelkezett, s pedig főképpen a katonai segédcsapatok fölött.

Ezen okból, és kiválólag még azért is, mert már régóta elismert tény a történelemirók előtt az, hogy bármely tartomány kormányzatának helyes megitéléséhez mindenek előtt szükséges a tartomány hivatalnoki karának névjegyzéki ismerete, közlöm tehát a nagyfontosságu helytartóknak eddig ismeretes névjegyzékét, hozzácsatolván a legszükségesebb megjegyzéseket.

Tartományunk tüzetesebb megbirálhatásának csak előnyére fog az szolgálni, ha a kutatók számára útbaigazitásul e névjegyzéket a következőkben közlöm:

A) A helytartók a régebbi szervezet szerint:

1. *D. Terentius Scaurianus.* Ez az első helytartó, kit tartományunk történetéből ismerünk. Helytartó volt Trajanus császár alatt Kr. u. 110-ik évben. A Sarmizegetusaban talált feliratos kő[2] róla szól, mint a ki alatt Sarmizegetusa coloniává alakittatott. Hasonló értékü az Apulumban talált és 1723-ban Bécsbe került márvány oltár is, melyet ő Jupiternek és a házi isteneknek szentelt.[3] A Kr. u. 110-ik évből való katonai okmány (D. XXV.) felsorolja a Daciában levő katonai segédcsapatokat: »sunt in Dacia sub D. Terentio Scauriano» ... stb.

2. *Q. Marcius Turbo Fronto Publicius Severus.* Lovagrangu férfiu volt. Trajanus császár alatt Kr. u. 117. évben Egyiptomban praefectusi rangot viselt; Hadrianus császár pedig mindjárt császársága kezdetén kinevezte Pannonia és Dacia kormányzójának egyiptomi praefectusi czímmel és jelleggel; ez által az ottani és itteni procuratornál magasabb rangu vala, mert a praefectura Aegypti csak a praefectus praetorio alatt állott, minélfogva a legiók fölött is rendelkezhetett.

3. *D. Terentius Gentianus.* Ez hihetőleg fia volt a Kr. u. 110-ik évben helytartói czímet viselő Terentiusnak. Mint comes imperatoris részt vett Trajanus hadjáratain. Hadrianus alatt pedig tartományunk helytartója lett.

4. *Cn. Minicius Faustinus (Sex.) Julius .... fil Sergia Severus.* Ez Cn. Minicius Faustinus cos. suff.-tól Kr. u. 116-ik évben adoptálta-

[1] Corp. Inscr. Lat. VI. 1523. [2] U. o. III. 1443. [3] U. o. 1081. Fölir. gyüjteményemben 45. sz. a.

tott és 126. évben helytartó lett Daciában, később a 127. évben Moesiába ment át ugyancsak ilyen minőségben.

5. *Plautius Caesianus.* A Kr. u. 129-ben kelt katonai okmány (D. XIII.) szerint szintén helytartó volt Daciában: »sunt in Dacia inferiore (sic!) sub Plautio Caesiano . . .« stb.

6. *Cn. Papirius Aelianus.* Helytartó volt Kr. u. 132—133-ban. Alatta készült el Sarmizegetusában a vizvezeték.[1]

7. *Julius Bassus.* Kr. u. 135-ik évben volt helytartó.[2]

8. *Q. Aburnius Caecidianus.* Kr. u. 123—138-ik évek közt volt helytartó.[3]

9. *Tib. Julius Flaccinus.* Talán Kr. u. 145-ik év táján ült Dacia helytartóinak székén. Apulumból való egyik fölirat reá vonatkozik: »Sarapi Aug(usto) sacrum Tib. Julius Flaccinus leg. Aug. pr. pr.»[4]

10. *C. Curtius . . . . . fil. Pollia (P)ro(c)ul(us).* Felső-Italiából származott. Talán Kr. u. 158—159. években került ide helytartói minőségben.

11. *Terentius.* Daciát mint helytartó kormányozta, talán Antoninus Pius alatt. (137—161.)[5]

12. *L. Annius Fabianus.* Melyik évben volt helytartó, az nem bizonyos.[6]

13. *M. Sedatius C. f. Quir(ina) Severianus Julius Rufinus.* Ez körülbelül Kr. u. 149-ik évben volt Dacia helytartója. 150-ben consul lett Rómában P. Septimius Aper, Septimius Severus császár nagybátyjával együtt.

14. *Macrinius.* Valószinüleg Kr. u. 145—161. évek közt (talán 158-ban) töltötte be a helytartói hivatalt, mert ezen évek valamelyikének szept. 27-ről kelt katonai okmányon az alatta álló segédcsapatok vannak feltüntetve.

15. *M. Statius M. F. Cl(andia) Priscus Licinius Italicus.* Kr. u. 157. és 158. években helytartóskodott. Az ő neve öt feliraton és két katonai okmányon fordul elő. (Felgyógyról Corp. Inscr. Lat. III. 940. Fölir. gyüjtem. 469. sz. a. — Fürdő-Gyógyról Corp. Inscr. Lat. III. supp. 7882. — Gredistyéről Corp. Inscr. Lat. III. 1416. — Zalatnáról Corp. Inscr. Lat. III. 1299. Fölir. gyüjtem. 343. sz. a. — Apulumból Corp. Inscr. Lat. III. 1061. Fölir. gyüjtem. 31. sz. a., mely utóbbi föliratból tudjuk, hogy Apulumot vizvezetékkel látták el, vagyis már akkor el volt látva. Ugyanezen időben épült az amphitheatrum Porolissumban és talán Sarmizegetusában (az apulumi még kikutatandó). A katonai okmányok közül az egyik Kr. u. 158-iki deczember 13-án, a másik, melyet 1886-ban Maros-Kereszturon találtak, 158-iki julius hóban kelt és őt mint Dacia superior parancsnokát említi. Azután consullá tették, mely után Kr. u. 160—161. években helytartóvá lett Moesia superiorban.[7]

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1446. [2] U. o. 1078. Fölir. gyüjt. 43. sz. a. [3] U. o. 1089. F. gy. 25. sz. a. [4] U. o. Suppl. 4768. [5] U. o. 1128. F. gy. 62. sz. a. [6] U. o. 1455. [7] Azelőtt a legio XIII. Gemina legatusa volt. L. a legio legatusait 3. sz. a.

16. *P. Furius Saturninus.* Kr. u. 161-ik évben Marcus Aurelius és Lucius Verus együttes császárok alatt[1] helytartóskodott.

17. *Marc(ius) Veracilius Verus.* Körülbelől Antoninus Pius (Kr. u. 137—161.) idejében foglalta el a helytartói állást. Egy Szamosujváron talált föliratos kő szerint Herculesnek szentelt oltárt: »Herculi sancto Marc. Veracilius Verus leg. Aug. prop(raetore) curante Pannonio Maximo praef. eq(uitum)«,[2] t. i. az ala Pannoniorum. Ezen ala Trajanus ideje óta folyvást Daciában volt alkalmazva egészen a tartomány elhagyásáig.

18. *C. Avidius Nigrinus.* Helytartóságának ideje Marcus Aurelius korában lehetett (161—180.), a nagy sarmat és german háboruk alkalmával, mikor Moesia inferior katonasága a daciai katonasággal kombinálva egy parancsnok alá helyeztetett.[3] Látni ezen kombináczió nyomát a munkám végéhez csatolt föliratok gyüjteményében is az 531. sz. a. közölt föliraton, mely szerint egy L. Jul. (B)assinus nevü városi tanácsos és községi pap Apulumban, ki a Moesia superiorban állandóan állomásozó legio IIII. Flavia tribunusa volt s általában több moesiai és daciai helységben szolgált, Aesculapus- és Hygeanak fogadalmi oltárt emel, neje Julia Beronice egészsége helyreállása alkalmából.[4]

19. *Ismeretlen nevü helytartó.* Sarmizegetusaban talált feliratos kő említ egy helytartót, ki praetori rangban állott, de nevét a feliraton kiolvasni nem lehet: »[.....]dio [.....]i, leg. Aug. [pr] pr [provinci]ae Dac[iae], co[n]s[uli], [col. Ulpi]a Trai[ana] Dac[ica] [Sarmiz] patrono.»[5]

B) Helytartók consularis ranggal.

Mikor Daciában állandóan alkalmazták a két legióra felszaporitott katonaságot, akkor a helytartók rangfelemelése is bekövetkezett, ez tehát szorosan összefüggött a katonaügygyel és igen természetes vala, mert a nyugtalankodó barbár szomszédokhoz való viszonyok követelték egyúttal a helytartó magasabb rangba való helyezését s hatalomkörének kibővitését, mely aztán e czimben: »consularis et dux«, nyilvánult.

Ekkor Dacia már három kerületre volt osztva, u. m. Apulensis-, Porolissensis- és Malvensisre; mindenik kerületnek külön-külön procuratora volt. A katonaságot is ezen kerületek szerint osztották fel. Apulensis maradott a legio XIII. Gemina kezében, Porolissensis a Potaissában állomásozó leg. V. Macedonica alá helyeztetett. Ezen időktől fogva folytatólag a következő helytartók szerepeltek:

20. *M. Claudius Ti. F. Quirin. Fronto.* Ez Ázsiából származott. Lucius Verus császárral mint comes imperatoris vett részt a germanok

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1171. — Fölirat gyüjtem. 186. sz. a. — C. I. L. 1177. — Fölir. gyüjtem. 187. sz. a. — C. I. L. III. 943. Fölir. gyüjtem. 473. sz. a. [2] Corp. Inscr. Lat. III. 832. [3] Ugyanott supp. 7904. [4] L. Fölir. gyüjtem. 531. sz. [5] Corp. Inscr. Lat. III. 1465.

és sarmatok elleni hadjáratokban, mig végre mint leg. Aug. pr. pr. Moesiae superioris et Daciarum trium átvette a római hadsereg jobb szárnyának vezetését. Ez Kr. u. 169—170. években lehetett, s ugyanekkor a legio V. Macedonicát is alárendelték neki, a miből az is látható, hogy ezen legiót a nagy hadjárat alatt Daciába helyezték vissza.[1]

21. *Sex. Cornelius Sex(ti) fil(ius) fal(erna) Clemens.* Italiából való. Consularis et dux trium Daciarum volt.[2] Helytartósága Kr. u. 170—175-iki évek közé esik. Az ő idejében egy részről Dacia és más részről Africa-Numidia és Mauretania közt élénk összeköttetési viszonyok állottak fenn. Sok dák származásu katona szolgált akkor Afrikában, mig viszont számos mauretani legény Daciaba jutott. A 158-iki katonai okmány emliti azokat.[3]

22. *L. Aemilius L. F. Cam(ilia) Karus.* Ez szintén Italiából való. Helytartósága ideje Kr. u. 175. és 176-ik évek közé esik. Cappadociából jött át, hol hasonló minőségben helytartó volt. Három daciai feliraton van a neve felemlitve.[4]

23. *C. Arrius Antoninus.* Helytartó volt Kr. u. 170. év körül. A 177. évben helytartói minőségben szolgált Coppadociaban.

24. *P. Helvius Pertinax,* a kit később császárrá választottak. Született Kr. u. 126. évi augusztus 1-én Alba Pompeiaban, Felső-Italiában. A Parthusok elleni háboruban tünteté ki magát. Germaniai kiváló szolgálata után Daciába helyeztetett át mint procurator ducenarius, mely hivatal a nagy german és sarmat háboru alatt ujonnan alapitott, rendkivüli állás volt. Ezen állomástól felmentették ugyan, de nem sokára uj alkalmazást nyert s Kr. u. 177—179. években a két Moesiában és Daciában helytartó volt. Innen Kr. u. 180-ik évben ugyancsak helytartónak ment Syriába. Miután még több hivatalt viselt, Commodus császár meggyilkoltatása után 193-ik évben ezt a sok hivatalon átment embert császárnak kiáltották ki Rómában.[5]

25. *Sabinianus.* Commodus császár kormányzata ideje kezdetén Kr. u. 180-ik évben helytartó volt. Innen valószinüleg Pannonia inferiorba nevezték ki ugyanannak.[6]

26. *D. Clodius Ceionius (Septimius) Albinus.* Afrikai Hadrumetumból való. Helytartóságának ideje bizonytalan.

27. *C. Pescenius Niger.* Italiából való. Parancsnok volt Daciában, de hogy a helytartói tisztet viselte-e, az nem bizonyos, tény azonban, hogy később helytartó lett Syriában és Septimius Severus vetélytársa.

28. *L, Vespronius [.... f. Saba]tina Candidus.* Mantuában született. Kr. u. 183—185-ik évek közt szintén helytartó volt.[7]

29. *M. Valerius Maximianus.* Afrikai eredetü. Helytartóskodása Kr. u. 190-ik év utánra esik.[8]

[1] Corp. Inscr. Lat. III. suppl. 7505. [2] Ugyanott 9363. [3] U. o. supp. p. 1989. [4] U. o. III. 1153. fölir. gyüjt. 321. sz. a. — III. 1415. — III. supp. 7771. [5] U. o. supp. 7751. fölir. gyüjt. 131. sz. a. [6] U. o. III. 4426. [7] U. o. III. 1092. fölir. gyüjt. 122. sz. a. [8] U. o. III. 1122. fölir. gyüjt. 79. sz. a.

30. *Ti. Manilius Fuscus.* Helytartói minőségben szolgálta hazáját Kr. u. 191-ik évben. Az ő idejében a legionariusok (25 évi szolgálat után) elbocsáttattak.[1]

31. *Polus Terentianus.* Kr. u. 193-ik év után volt helytartó. A Micia (Veczel) melletti fürdőt az ő kormányzása idején állitották helyre.[2]

32. *P. Septimius Geta.* Afrikai Leptis Magnaban látta meg először a napvilágot, hol akkor még pun nyelven beszéltek. Helytartósága Kr. u. a 193—195. évekre esik, midőn bátyja Septimius Severus császár volt.[3] Innen Rómába ment, hol consul lett Kr. u. 203. évben s nem sokára azután meghalt.

33. *P. Calpurnius Proclus.* Helytartó lehetett Lucius Verus és Marcus Aurelius, vagy Marcus Aurelius és Commodus, esetleg Septimius Severus és Caracalla császárok idejében. Helytartóságának ideje bizonytalan.[4]

34. *C. J(ulius) Gallus.* Helytartó volt Kr. u. 198—211. évek közt.

35. *L. Octavius Julianus.* Kr. u. 200-ik évben volt helytartó.[5]

36. *L. Pomponius Liberalis.* Helytartósága Kr. u. 198—209. évek közé esik.[6]

37. *C. Julius Maximinus.* Szintén mint helytartó szerepelt Kr. u. 198—209. évek közt.[7]

38. *Tiro?* Nem bizonyos, hogy ez az egyén volt-e helytartó? vagy csak a legio XIII. Gemina legatusának tisztét töltötte be?

39. *P. Mevius Surus.* Helytartó Septimius Severus idejében. (193—211.)[8]

40. *Ismeretlen nevü helytartó.* A Zalatnán talált feliratos kövön ki van vakarva a neve.[9] Ezen időben helyettesitette a helytartót már gyakran a procurator provinciae Daciae Apulensis.

41. *C. Julius (Septimius) Castinus.* Kr. u. 217-ik évben helytartóskodott. Eleinte Daciában szolgált a legio V. Macedonicában mint tribunus; azután Germaniába és Pannoniába helyezték át, onnan ide küldte vissza helytartónak Caracalla; de Macrinus császár Kr. u. 217. évben, Caracalla meggyilkoltatása után rögtön más helyre menesztette innen.[10]

42. *Marcius (Claudius) Agrippa.* Születésére nézve alsóbb rendü volt, de előre vergődvén, a senatorok közé soroztatott, s a nélkül, hogy consul lett volna, Macrinus császár kinevezte előbb Pannoniába, azután Daciába helytartónak.

43. *L. Marius Perpetuus.* Kr. u. 211—222. évek közt. Eleinte Moesiában, azután Daciában lett helytartó.[11]

44. *Jasdius Domitianus.* Helytartó volt Kr. u. 222—235. évek közt.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1172. fölir. gyüjt. 188. sz. a. [2] Ugyanott 1374. [3] U. o. supp. 7794. fölir.gyüjt. 193. sz. [4] U. o. III. 1007. fölir. gyüjt. 151. sz. a. [5] U. o. 1308. Fölir. gyüjt. 369. sz. a. [6] U. o. 1174. Fölir. gyüjt. 189. sz. a. [7] U. o. 1127. Fölir. gyüjt. 183. sz. a. [8] U. o. Supp. 7741. Fölir. gyüjt. 215. sz. a. [9] U. o. III. 1309. Fölir. gyüjt. 370. sz. a. [10] U. o. Supp. 7638. [11] U. o. III. 1178. Fölir. gyüjt. 195. sz. a.

45. *D. Simonius Proculus Julianus.* Kr. u. 238—244. évek közt töltötte be a helytartói széket III. Gordianus császár idejében. Előbb szintén helytartó volt Thraciában.

* * *

A római hóditás utolsó 20—30 évéből eddig még nem sikerült a helytartók neveinek kikutatása; de ez időben már nem is voltak oly fontosak azok, mint az előbbi évekből valók, mert ezen utolsó években már sorra került a tartomány feladása.

Láthatjuk már ezen rövid vázlatból is, hogy Dacia helytartói, mint már különben emlitve volt, Trajanustól Marcus Aureliusig, vagyis a german-sarmat háboruig, praetori ranggal birtak, Marcus Aureliustól kezdve pedig consularis rangot nyertek.

A helytartók kinevezése szigoru szabályokhoz volt kötve, s csak kivételesen történt egyszer Hadrianus alatt, hogy csak lovagi ranggal biró egyént neveztek ki helytartónak, de hogy ezen kivételnek az élét elvegyék, praefectus Aegypti czímet adományoztak neki. Feltünő lehet még azon második eset, midőn Macrinus császár oly embert nevezett ki e hivatal betöltésére, ki nem volt consul, hanem oly protegált egyén, ki csakis a consulok jelöltjei sorában állott. Ezeken kivül mindig tekintettel voltak a rangra és a megállapitott szabályokra. A helytartóknak születésükre nézve senatori vagy lovagi ranggal kellett birniok. Első esetben is előbb szolgálniok kellett mint tribuni militum, praefecti cohortis, vagy praefecti alae az ugynevezett »militia equestris«-ben. Ilyen állásokban többnyire néhány esztendeig maradtak. Előléptetésük azután más állomáshelyre való áthelyeztetésben állott ugyanazon rangban vagy magasabbra emelve. Az új állomás, az előbbitől távolságra nézve a körülményekhez képest, közelebb vagy messzébb lehetett.

Több helytartó kezdi meg pályáját Britanniában vagy a Rajna mellékén, mások a Duna vidékén Pannoniában, Daciában vagy Moesiában. Gyakran költözködtek nyugatról keletre: Britanniából Syriába és Cappadociába és onnan ismét vissza; de gyakran előfordult az az eset is, hogy előbb keleten többféle állomáson és alkalmazásban voltak és csak azután helyeztettek át a Duna vidékére. A Daciából ismeretes és fönnebb felemlitett helytartók közül többen, kiknek születési helyét is tudjuk, Italiából valók, mi által Italia világuralma a legtisztább kifejezést nyeri. De volt kivétel is, mert azon időben, mikor Septimius Severus uralkodott, többször találkozunk Afrikából valókkal is. Itten viselt helytartóságuk után visszakerülhettek Afrikába, hol proconsulok is lehettek.

Egyes helytartók Daciában tett szolgálatuk után Rómában magas rangu állomásokat nyertek s azoknak, kik háboru idején kitüntették magukat, a császár inditványára szobrot állittatott a senatus a Trajanus által épitett forumon; sőt midőn a tehetetlen Commodus császár megöletése által a császári trón üresedésbe jött és a dinasztikus

irányzat kevés időre háttérbe szorult, megtörténhetett, hogy olyan egyént is, mint például a volt helytartót, Pertinaxot trónra emelték.

Mindezekből láthatjuk, hogy Dacia helytartói legtöbbnyire világlátott, hős, előkelő férfiak voltak, kiknek a tartományukra nézve nagy befolyásuk lehetett és kik annak fővárosa — Apulum — felvirágoztatására sokat tehettek és tettek is.

8. A legio XIII. Gemina katonai élete.

Miután a tartomány és annak egyes területére nézve igen fontos ügyről, a katonaság széthelyezéséről, a hatodik fejezetben az eddig ismeretes források alapján meglehetős képet nyujtottam, szükségesnek tartom most már a katonai életviszonyokról is szólani és ezt annál is inkább meg kell tennem, mert a katonai viszonyok nagy befolyást gyakoroltak az egész tartomány lakosságának jóllétére, az összes intézmények felvirágzására. Hisz éppen a katonaság kötelékéből kivált egyének képezték a városokban a legtekintélyesebb elemeket, s miután a katonák legnagyobb számban éppen vármegyénkben, a katonai főőrhelységgel biró területen voltak, igen természetes, hogy vármegyénk területe egész Daciára nézve legelső helyen állott. Hogy a vármegyénk területéről azután felsorolandó eseményeket alapjukból véve minél világosabban felfoghassuk és megérthessük, vármegyénk területén majdnem kizárólag csak a legio XIII. Geminától származó és fenmaradt emlékek tekintetbe vételével kell vizsgálnunk ezen legio életviszonyait közelebbről.

A katonák nagyobb részben a tartományokban besorozottak, kisebb részben elszegényedett római polgárok voltak, kik megházasodhattak, családot alapitottak s kiknek fiai többnyire hasonlóképpen katonáknak neveltettek, mert a szegények fiai ily módon leghamarább juthattak biztos kenyérkeresethez. Az akkori időkben az évi 205—360 denar zsold (1 denar körülbelül annyi, mint 40 kr = 1 frank) nagy volt, s azonkivül kaptak nyugdij gyanánt 20—25 évi tisztességes szolgálattétel után elbocsátásukkor (honesta missio) földeket vagy készpénzt, melyből öreg napjaikban megélhettek; a nem római polgárok (tehát a tartományokból besorozottak) azonkivül azon alkalomból még római polgárjogot is nyertek, a mi sokféle és nagy előnyökkel volt összekötve.

A katonaságról igen gondosan állitották ki a katona-listákat, melyek többnyire kőbe vésve a centuriotól az utolsó közlegényig a felvétettek vagy elbocsátottak névsorát tartalmazzák. Ilyen katona-lisztákat találunk a Corp. Inscr. Lat. III. 1189.[1] sz. alatt:

[1] Fölir. gyüjt. 191. sz. a.

1. AVRELIVS IVSTV
2. B̃ · AV̂R* LVCILLIVS AGR
3. BC · VÂL ROMV̂LVS
4. VÂL SABINIVS
5. SEP MAGNVS
6. SEP VICTOR
7. AVR SENECIO D
8. IVL MILITARI S
9. POR IVLIAN TES
10. COH IIII.
11. VLP SVRV S

Itt az első név talán a centurioé. A második sorban a librariusé, a harmadik sorban a beneficiarius consularis, a kilenczedik sor végén tesserarius, a tizedikben a 4-ik cohorshoz tartozó katonák névsora.

A Nagy-Enyeden talált és a Corp. Inscr. Lat. III. 1190. sz. a. közölt katona-listában előforduló CAN kiegészitendő CANDIDATVS DUPLARIVS vagy SIMPLARIS-ra. A 7-ik sorban van a SECVTOR TRIBVNI, a 8-ik sorban a BENEFICIARIUS CONSVLARIS. (L. az általam e könyvben közölt gyüjteményemben a 474. b) szám alatt levőt.)

A Daciában felszinre került föliratos kövek szövegéből meglehetős tiszta képet alkothatunk magunknak az itt szolgált katonák és azok sorából kilépett veteránok viszonyairól és általában a tisztviselői rendszer mibenlétéről.

Ezek szerint a tartományban a legfőbb parancsnok volt a mindig római senatori ranggal biró legatus, ki a hóditás első éveiben egyszersmind Dacia helytartója is volt, vagy másképpen mondva, a helytartó egyúttal a legiónak is parancsnoka volt (kormányzó és hadtestparancsnok), mig később a helytartóság és a legio (legatusi hivatal) kétféle minősitésben részesülvén, két külön személyre bizatott. A legatus alatt hat senatori vagy lovagi ranggal biró tribunus (ezredes, ezred parancsnoka) állott. Ezek felváltva, egyszerre kettő 2—2 hónapig végezte a parancsnokságí teendőket, melyek nem annyira hadászati ügyekkel, mint inkább a katonaság ellátásáról, az igazságszolgáltatásról, a kiszolgáltak elbocsátásáról és megjutalmaztatásáról stbről gondoskodtak.

Rendes körülmények közt az egész legio 6000 legényt számlált. (Hadrianus császár alatt Kr. u. 117—138. évig 6100 legény volt.) A legio tiz cohorsra oszlott s rendes körülmények közt 600 legényt számlált; mindenik cohors három, 200—200 legényből álló manipulusra oszlott; minden manipulus pedig két-két, egyenként tehát 100 legényből álló centuriara volt osztva, ugy, hogy a legio hatvan centuriát számlált. A hatvan centuriát egy-egy centurio (százados) vezényelte.

* Az ⁀ összevonási jel megfelel az illető ligaturának, ilyen eljárás mellett adjuk általában a föliratok szövegében előforduló betük összeolvasztását. Hol nem lehetett ezt alkalmazni, ott az eredeti betü alakjának megfelelő ligaturát adjuk.

A centuriók, kik közvetlenül érintkeztek a legénységgel, a legiónak leglényegesebb tényezői voltak; ők tanitották be a katonákat, ők adtak jó példát a legénységnek, ők bátoritották harczoló katonáikat, de ugyancsak ők büntették meg tényleg a hibát elkövető legényt is. A centurio jó vagy rossz tulajdonsága legényeire is átragadott. A centurio jelzésére használtak a föliratokon egy merev 7-est. Igy például: »C. Jul. Lysias 7 Leg. XIII. Gem.« olvasandó: »Cajus Julius Lysias centurio legionis XIII. Geminae.«

A miles gregarius (közlegény) a centurio rangig emelkedhetett, de tovább nem. Egyes ritka esetek kevésbbé jöhetnek tekintetbe.

Az előléptetés szerint a legalsóbb rangu volt a secutor tribuni,[1] a tribunus melletti ordonanz, azután következik a tesserarius,[2] ki a centuriónak a naponkénti hadi jelszót vitte; ezután következett a centurio segédtisztje, az optio (őrmester),[3] ki egyesek nézete szerint nevét az optare igéről kapta, mert a centurio kiválaszthatta azt magának az erre hivatottak sorából. Magasabb ranguak voltak a signiferi, kik a 30 manipulusnak zászlóit, és a vexillarii, kik a 10 cohorsnak jelvényeit vitték.[4]

A katonai számvevőségnél szerepelt mint segédtiszt az adjutor officii rationum mint a tribunus segédtisztje és a parancsnoksági iroda főnöke.[5] A számvevőséghez tartoztak még a cornicularius[6] és a librarius.[7] A legio katonái ezeken kivül sokféleképpen szolgáltak a legatus consularis, a legio legatus s más tisztek és hivatalnokok mellé rendelve, mint beneficiarius consulis (vagy consularis),[8] vagy mint beneficiarius legati és praefecti.[9] Továbbá vannak még katonákból lett könyvvivők a császári magánhivatalban, péld. Sarmizegetusában találunk ilyent; a bányászatnál Ampelumban (Zalatna),[10] mint a helytartó titkárai.[11]

Szakértő katonákból választották ki a tubicines-t, cornices-t és bucinatores-t; az elsők jelt adó trombitások a gyalogságnál, a második a lovasságnál, a harmadik a háboruban jelezte a csata megkezdését, vagy a visszavonulást; ezek jelezték egyszersmind a napi őrség kezdetét, az éjjeli, valamint a déli órákat is.

A bucinator adta a vezér parancsa szerint az első jelt, a tubicinesek tovább adták azt a hadsereg egyes csapatjainak (trombitásnagy, talán főtrombitás, Stabstrompeter).

A hadsereghez tartoztak még a következő tisztviselők: a gabonamérők (mensores), a mérnökök (metatores). Volt a legióban ezeken kivül még tiz speculator, kik küldöncz-szolgálatot tettek,[12] valamint az egy centurio alatt álló frumentarii csapatja, kik az élelmezési ügyekről gondoskodtak; főnökük rangja egyenlő volt a legmagasabb osztályu centuriokéval. E tisztséget egy időben P. Aelius Marcellus látta el Apulumban.[13] Külön csapatokat képeztek továbbá a tábort, hidakat,

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1190. F. gy. 474. b. sz. [2] Ugyanott 1592. a. [3] U. o. 1124. F. gy. 177. 235. 1204. [4] U. o. 1641. 4061. [5] U. o. 1099. F. gy. 179. sz. [6] U. o. 1099. F. gy. 179. sz. [7] U. o. 1189. F. gy. 191. 211. 1205. [8] U. o. 823. 827. 1405. 6161. [9] U. o. 1056. [10] U. o. 1317. F. gy. 1317. [11] U. o. 1194. F. gy. 234. [12] U. o. 990. [13] U. o. 1180. Fölir. gyüjtem. 198. sz.

útakat és aknákat készitő fabri, kik részben tanult ácsok (fabri tignarii), részben pedig kovácsok (fabri ferrarii) voltak, megfelelvén a mostani hadseregben levő hidászoknak, utászoknak.

A legio támoszlopa volt, a mint már jeleztem, a hatvan harcz-ismerő és minden katonai ügyben s teendőkben gyakorlott centurio, kik személyes ügyesség és netáni szerencse folytán a közlegénységből minden rangfokozaton sorban előlépvén, a centurio legalsó fokáról, a régi beosztás szerint a decimus hastatus posterior rangjáról, az egész legión átmenvén, az első cohors hatodik centuria elsőrangu állására emelkedtek.

Az ilyen szerencsésnek czíme volt ekkor centurio pilus vagy c. primipilus,[1] mi által egyszersmind praefecti castrorum vagyis tábori térparancsnok lett s mint ilyen a haditanácsban is részt vehetett; föladatához tartozott a főtábor vagy állótábor felépitése és rendbentartása minden hadi eszközzel együtt. Hatásköre kiterjeszkedett a tartományban levő fióktáborokra és őrhelyekre is. Ezen hatalom természetesen meg volt osztva, mikor a tartományban két vagy több legio állomásozott.

Alattvalója volt a cornicularis praefecti castrorum[2] és a custos armorum.[3] Ily rangu hivatalnokról megemlékezik egy kőfölirat.[4] A tábori praefectus alárendeltjeihez tartoztak még a katonai kórház (valetudinarium) tisztviselői, az optio valetudinarii, a katonai és az állatorvosok (medici és veterinarii). Eddig még nem találtak Apulumban ezekről szóló föliratot; csupán csak egy szemorvos, T. Attius Divixtusnak bélyege van meg.[5] A legio XIII. Geminából való tábori praefectusról szóló föliratos kő Apulumban eddig három találtatott,[6] melyek közül Sextus Vibius Gallus Lesbos szigetén halt meg.[7]

A centurio külső jelvénye szőlővessző (vitis), melyet testi büntetések végrehajtására mindig magával hordott. Sirköveken is ezen botszerü vesszővel lehet ábrázolva látni. (Még az ötvenes években a mi hadseregünkben is bizonyos altisztek rövid, diszitett botot hordtak magukkal, ha hivatalból kivonultak; ennek is ugyanaz volt a jelentése, mint a római centurióké.) A centuriók fölött állottak a tribunusok. Ritka szerencsének volt tekinthető az, ha egy polgári szüléktől származó centurio primipilus még előbbre vihette dolgát egészen a tribunusi állásig, de ha ő ezt el is érte, akkor be volt fejezve végképpen katonai pályáján az előléptetése. Szerencsésebbek voltak e tekintetben a nemes szüléktől származók, mert ott, a hol a polgári egyén pályáját bevégezte, ott megkezdhette a lovagi vagy a senatori rangu szüléknek fia, t. i. a tribunus állásánál.

Az eddig Apulumban talált tribunusokról szóló hét fölirat közt csak két tribunus volt polgári származásu, t. i. C. Antonius Rufus és

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1092. Fölir. gyüjt. 122. sz. a. [2] U. o. 1099. Fölir. gyüjt. 179. sz. a. [3] U. o. 1138. Fölir. gyüjt. 90. sz. a. [4] U. o. 1121. Fölir. gyüjt. 87. sz. a. [5] U. o. 1636. [6] U. o. 26., 454., 1092. Fölir. gyüjt. 122. sz. a. [7] U. o. 454.

C. Aurelius Sigillus, a más öt pedig senatori rangban volt s megkülönböztetésül a vir clarissimus czímet viselték s tunicajukat széles bibor-vörös szegély díszitette; ezek tribuni laticlavii nevet is nyertek. A lovagi ranguaknak tribuni angusticlavii czímök volt, mig ellenben a polgári ranguaknál e megkülönböztetés elmaradt.

A tribunusok, kiket a mostani katonai rangsorozat szerint ezredeseknek nevezhetünk, tehát nem a rangsorozati lépcsőn emelkedtek ezen fontos állomásra, s általában nem az alattuk álló centuriók sorából választattak, hanem más előkelők köréből, kik 5—10 hadjáratban részt vettek s megelőzőleg a legelőkelőbb politikai hivatalokat viselték; igy voltak aedilisek, praetorok, sőt consulok is, kik szivesen elvállalták ezen magas katonatiszti állást. Általában csakis az előkelő ifjak (adolescentes nobiles) sorából választották a tribunusokat, kik mint lovasok, vagy mint a fővezér társai (contubernales), vagy pedig mint a császár kisérői (comites imperatoris) voltak alkalmazásban. Rangjuk jelvénye az aranygyürü volt. Egyenruhájuk fényes; pánczéljukat arany díszitések födték; övük elől csinos, de szigoruan meghatározott alaku csokorra volt kötve. Oldalukon tőrt, vállaikon a jobboldalon fibulával vagy nagy, díszes gombbal összekapcsolt hosszu, majdnem földig érő kerek, fehér köpenyt viseltek. Javadalmazásuk Augustus császár óta 25.000 sestertiust (körülbelül 2500 frt) tett évenként.

A tribunusi rangról emelkedhettek fel a legioparancsnoki, legatusi hivatalra. Igy tudjuk C. Curtius Rufinusról, hogy tribunusi rangból a legio XIII. Gemina legatusává lett,[1] C. Claudius Nummus tribunussága után nem sokára Ephesusban, az ázsiai tartományban, mint questor halt meg.[2] Aulus Furius Pastor Kr. u. 163-ik évben consul lett.[3] Sextus Vinicius Faustinus sok magasabb rangu hivatalt viselt és Dalmatiában halt meg, hol sirköve is volt.[4]

A legio legfőbb parancsnoka a legio legatusa volt, ki mindig praetori rangban állott és a parancsnokságtól való visszalépésekor valamely tartományban helytartóságot kapott; igy például van eset reá, hogy Apulumból Petronius Polianus legatus Rätiában helytartóságot nyert.[5] A legio legatusa hatalmának jelvénye a vörös köpeny (paludamentum) s az elefántcsont pálcza, melynek csúcsán sas volt alkalmazva. Háborubán a tribunokkal egyenlő egyenruhát viselt.

Ezek után csak még néhány szót kivánok tenni a legio XIII. Gemina katonáinak fegyverzetéről és ruházatáról. Részint a szobormüvek, dombormüvek, de főképpen a sirköveken megörökitett katonák ábráiról fogalmat nyerhetünk azokról, s ha még a római irók leirásait is hozzá vesszük, akkor elég tiszta képet alkothatunk a legionariusok fegyverzete és ruházatáról. Fegyverzetük aránylag igen egyszerü vala, de azért a czélnak eléggé megfelelő.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1459. [2] U. o. 459. [3] U. o. 6076. [4] U. o. 2830. [5] U. o. 993. Fölir. gyüjt. 135., 174., 1017. sz. a.

A legionarius fejét az arczvédő nélküli sisak (cassis, galea) védte, mely ezen korszakban többnyire fémből készült, de előfordult még a bőrből készitett is. A sisak díszitését a tetején levő fémgyürü, vagy fémgömb képezte; itt-ott láthatók voltak rövid tollforgók is. A centuriók és magasabb vezérek sisakjai díszesebb alakuak voltak, s róluk a vörös tollak vagy a lószőrből készült magasabban kiemelkedő forgó (crista, iuban) nem hiányzott. A testet pánczél védte, mely részben bőrből, részben pedig fémből készült. A pánczél egyik alakja a sodronying (lorica hamata), melyet apró, egymásba öltött fémkarikákból állitottak össze; más alakja a lorica segmenta vala. A mellet és a hát felső részét födte. Két, a testhez simuló fődarabból állott, melyeket elől és hátul csatok vagy fűzők tartottak össze. Innen lefelé az övig 5—6 széles, az egész testen körülmenő párhuzamos szijszalag volt, melyeket elől begomboltak, hátul pedig összefűztek. Hasonló alaku 3—4 szalag födte a vállakat is. Az egyes szalagokat szijacskák kötötték össze, melyek ugy voltak alkalmazva, hogy a vállszalagok a mozgó testhez könnyedén idomulhattak. Továbbá viselték a vállról lefelé ereszkedő kardkötőt (balteus) és pedig néha a bal, de többnyire a jobb oldalon. A derekat köritő bőrből való öv (cingulum militiae) is az öltözethez tartozott; ezt érez veretekkel szokták befödni, részben hogy erősitsék, részben hogy díszitsék.

Ezen díszitést néha egyszerü szögecskék, majd apró négyszögü lapocskák, vagy egyszerü dudorok, mig máskor főképpen a tiszteknél szép dombormüvek képezték, melyek ezüstből és arányból készültek. Az övről többnyire 4—6 szalagból álló, kötényalaku diszitett szijcsomó függött lefelé.

A legionarius ruhája többnyire a tunica volt, mely az évszak szerint vékonyabb, vagy vastagabb kelméből készült.

Ezen korszakban többnyire a lábszárat fedő bőr vagy gyapju harisnyát és a térden alól érő, rövid sötét szinü nadrágot (braccae) viseltek. A lábat pedig takarta a saru (caliga), melynek a bőrtalpat a lábhoz erősitő s a bokáig érő szijazata volt. A harczi köpeny (sagum), melyet a pánczél fölött viseltek s a jobb vállon fibula tartott össze, mindig megvolt.

A védő fegyverzethez tartozott még a pajzs is, mely a különböző hadosztályoknál különféle alaku, kerek, ovalis, négy- vagy hatszögü volt, s többnyire fából készült, melyet bőr boritott. A pajzsok a különböző ezredekre nézve különbözőképpen voltak befestve vagy díszitve és a közepén kidomborodó (umbo) részre fel volt irva a legio és a század száma.

A rómaiak legkedveltebb támadó fegyveréhez a kopja (Spiess, pilum) tartozott, mely fanyél és vasrudból állott aczélozott hegygyel s mely $1^1/_2$—2 méter hosszu volt s a különböző időkben különféle módositásokon és javitásokon ment át. Nagy hatással kezelték e gyilkoló fegyvert.

Őrségi szolgálaton és díszkivonuláskor a lándzsát használták. A lovasság általában rövidebb vető lándzsával (contus) volt fölszerelve.

A római katonák igen ügyesen forgatták a rövid, egyenes, kétélü kardot (gladius), melynek markolata rendesen kemény fából készült.

A tisztek igen díszes kardjának fogantyuját elefántcsotból, ezüstből és aranyból készitették. A kard hüvelye a legénységnél egyszerübb, a tiszteknél azonban igen díszes volt.

A kard mellett még tőrt (pugio) viseltek, melyet a legvégső veszélyben használtak.

Katonai jelvényül a sast és a zászlót (signum, vexillum), alkalmazták, melyek a csatában igen fontosak valának, mert a hadvezér messziről láthatta és mindig figyelemmel kisérhette; ezek alapján a csatát egységes terv szerint igazgathatta, s ezen okból vezényszavait a zászlótartókhoz a trombitások útján intézhette.

A legiónak fő jelvénye, a sas (aquila), melyre a besorozott katonák esküdtek is, galambnagyságu volt s arany vagy ezüstből készült, hosszu oszlopfejben végződő rúdon vitték a legio élén.

Béke idejében Saturnus szentélyében őrizték, a táborban pedig, levétetvén rúdjáról, hordozható, kis templom alaku szekrényben (sacellum) helyezték el. Szentnek tartották s mint Numen legionis isteni tiszteletben részesitették. Ha a legio kitüntette magát, sasának szárnyaira koszorut helyeztek; ha ellenben a legio a csatában elvesztette, gyalázatos és kemény büntetés várt reá.

Hogy a legio XIII. Gemina daciai tartózkodása alatt sasát valamikor elvesztette volna, arról nincs semmi szó az eddig ismeretes forrásmunkákban.

A sason kivül még korongokkal, vagy állatképekkel ellátott zászlókat is használtak, de volt rajtuk még bojt, félhold s voltak olyanok is, melyeken négyszögü szövetdarab (vexillum) lengett; ezeket főképpen a lovasság használta, de ugyanezek voltak a manipulusok és cohorsoknál is, s ezeken kis táblácskákat alkalmaztak, melyeken az illető csapat száma volt látható.

A legio XIII. Gemina signumain oroszlán volt ábrázolva.

A legióhoz tartozó lovasokat tizenkettenként egyesitették a vexillum alá.

Sassal és a császár képével ellátott zászlója egy volt a legio XIII. Geminának, signuma pedig hatvan, azaz minden centuriának egy.

A zászlóvivők altiszti rangot viseltek. A signumtartók kezelték azon takarékpénztárakat is, melyekben a katonák pénzbeli jutalmait helyezték el, s melyekből minden cohorsnál volt egy. Ezen pénztárnak pénzkészlete sok ezer denarra rugott, a signifernek tehát müveltnek, megbizhatónak és irástudónak is kellett lennie.

A legio legatusa alá rendelt lovasság 500 – 1000 harczost számlált egy ala-ban; fegyverzete és ruházata majdnem ugyanaz volt, mint a gyalogságé.

Legiónk nem viselt ugyan a mostani fogalomnak megfelelő egyenruhát; elég volt, ha a közlegények a fent emlitett darabokat birták, ha azok egyes apróbb részletekben különböztek is egymástól; de azért mégis igen impozans látványt nyujthattak, ha háboruba mentek, vagy ünnepi alkalommal kivonultak, mert fegyverzetüket mindig tisztán és fényesre takaritva tartották.

Békés időben évenként legalább egyszer lehetett látni ily nagyobbszabásu díszkivonulást, t. i. ujév napján, mikor a katonák ujból feleskettettek.

A katonai fegyelem rendkivül szigoru volt, a testi büntetést gyakran alkalmazták s nem egy katona tudta felmutatni a hátán a fegyelmezés bőséges jeleit. Ebből származott a centuriónak azon eleinte tréfás elnevezése is, melyet később egész komolyságban mint melléknevet viselt, t. i. a »baculus« (dorong).

A rossz katonát fel is oldották esküje alól, fegyverét elvették és a táborból gyalázattal elüzték.

Nagyobb kihágások miatt sorsolás utján minden tizediket kivégezték; a szökevényt, hamisan esküvőt és tolvajt agyonbotozással sujtották; árpát kaptak buza helyett a megtizedelt legio vagy cohors emberei, leszállitották a bünösnek zsoldját, vagy a kettősen számitott háboru-év kedvezményének elvesztésével sujtották.

De jutalmazásban és kedvezményekben is részesitették bőven a derék katonákat. Kétszeres zsoldot kapott a duplarius legionis XIII. Gemina,[1] másokat békeszolgálattól mentettek fel (vacatio numerum). Ezeket immunis-nak nevezték.[2] A zsákmányban részesültek, házat, telket, érdemrendeket kaptak nemes fémből, díszruhákat, fegyvereket, koronákat, zászlókat stb.

A táborban jól élhettek; pénz volt bővön, mert voltak legionariusok, kik még hazulról is kaptak zsebpénzt, mely fölött szabadon rendelkezhettek s aránylag jómódu polgárhoz illő módon élhettek. Szolgálatukra rabszolgát vagy rabszolganőt vásárolhattak, a mint ezt a Kr. u. 160-ik évi október 4-én kelt viasztáblán (Verespatakon a bányában találtatott) fenmaradott adás-vevési szerződés mutatja, melyet Claudius Julianus, a legio XIII. Gemina közlegénye kötött, midőn 420 denáron egy kretai születésü, Theodota nevü rabszolganőt megvásárolt magának.

Másképp volt ez azon kirendelteknél, a kik félre eső helyeken levő kisebb őrházakban hivataloskodtak, hol 4—4, legföljebb 8—8 ember volt elhelyezve s hova csak az élelemszállitók s ellenőrzők látogattak el egyszer-egyszer; ott aztán ábrándozhatott a világ minden részéből összehozott legénység minden egyes tagja távoli hazájáról s főképpen téli időben síri nyugalomban és csend közt unatkozhattak ugy, a hogy csak lehetett.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1067. Fölir. gyüjt. 11. sz. a. [2] Ugyanott 1038. Fölir. gyüjt. 4. szám alatt.

9. A legio XIII. Geminához tartozó segédcsapatok viszonyai.

Már tárgyaltam a 6-ik fejezetben a segédcsapatok széthelyezését azért, mert ezek ugy is a tartományra és ennél fogva megyénkre nézve is csak kisebb szerepet játszottak a megyei történelem terén. Ezen alkalommal is megelégedhetünk azzal, hogy ezen csak is a provinciákban besorozott katonákról, kik 25 évi szolgálatra voltak kötelezve, csak egyszerüen felemlitem, hogy többnyire ugy valának szervezve és felfegyverkezve, mint a legióhoz tartozó cohorsok vagy ala-k. Néha azonban nemzeti szokásaikban megmaradván, igen lényegesen különböztek a rendes birodalmi katonaságtól s ilyenkor azokat megkülönböztető melléknevekkel jellemezték, mint például: sagittarii, scutati, contarii, catafracti stb.

Kétféle segédcsapat létezett, u. m. cohortes quinquagenariae, melyekben 500 embert 6 centuriara osztottak, és cohortes miliariae (ɔ), mikor 1000 ember 10 centuriára oszlott. Ha gyalogosok voltak: cohortes quinquagenariae-, illetőleg miliariae peditatae-; ha lovasok voltak: coh. quinquagenariae, esetleg coh. miliariae equitatae-nak nevezték el. A cohors miliaria 240 lovast és 760 gyalogost számlált; a cohors quinquagenaria 120 lovasból (10 turma) és 360 (6 centuria) gyalogosból állott. A csakis lovasokból álló csapatok az ala-k voltak, melyek szintén alae quinquagenariae 480 lovasból és alae miliariae 960 emberből állottak. A segédcsapatok fegyverzete hosszu kardból, lándzsából, paizsból, tegezből 3—4 kopjával, sisak és pánczélból állott. Hadrian császár idejében (117—138. Kr. u.) aranyozott rostélyos lószőrforgós sisakkal, könnyü paizszsal és pánczél helyett kimmer chitonokkal szerelték fel.

Ezen katonák parancsnoka rend szerint praefectusi ranggal birt, ki előbb centuriói hivatalt viselt, azután tribunus legionis is lehetett s végre mint praefectus equitum egy ala-t kapott s ezzel aztán előléptetése be is volt fejezve, ha nem viselt senatori rangot. Ily praefectus volt C. Julius Corinthianus, kinek Kr. u. 191. évben örökösei sirkövet állitottak.*

10. A legio XIII. Gemina tiszti kara.

a) A legio legatusai.

Apulum története egyszersmind egész vármegyénket is magában foglalja, s minthogy az a római katonaság székhelye volt, azért e körülmény vármegyénk területének történetére nézve is mérvadó, miért is az Apulumban székelő katonatiszti kar első sorban igényli a méltatást már csak azért is, mert már előbb megfejtett okból mindenek előtt

* Corp Inscr. Lat. III. 821., 1193. Fölir. gyüjt. 243. sz. a.

szükséges a katonai tisztviselőkkel is megismerkedni, s ez itt annál is szükségesebb, mivel területünkön a katonai administratiónak képe eléggé világosan áll előttünk. Tehát katonai szempontból tekintve a legio legatusai itt nálunk is első helyet foglaltak el mindjárt a helytartó után. Ezt láthatjuk azon körülményből is, hogy a legatus neve azon föliratokon, melyek katonai épitkezésekre vonatkoznak, rendesen és mindig a helytartó nevével együtt fordul elő. Polgári tekintetben pedig a császári javak kezelője, a procurator Augusti foglalja el az első helyet a helytartó mellett. Az elsőségért volt is többször torzsalkodás, de az, a ki felülkerekedett, még is legtöbbnyire a katonai legatus vala.

Ezen, a helytartók után első helyen következő tisztviselőkön kivül szükséges a fentebb kifejtett oknál fogva sorban a többi katonai és polgári hatóságok főbb képviselőit is a lehetőségnek s az e munkám számára engedett térmértéknek megfelelően felsorolni.

Szabály szerint mindazon tartományokban, melyekben csak egy legio táborozott, mint már emlitém, a helytartó egyszersmind a legiónak legatusa volt; de Daciában, habár időnként csak egy, azaz csakis a legio XIII. Gemina volt elhelyezve, mégis, mint már a Statius Priscusra (Kr. u. 137—161.) vonatkozó föliratból (Corp. Inscr. Lat. VI. 1523.) láthatjuk, a helytartón kivül külön legatus legionis is szerepelt. A legio legatusainak sorából ismerjük a következőket:

1. *M. Fabius Fabullus,* ki Nero császár idejében Vitellius mellé állott. (Petauban van fölirata Corp. Inscr. Lat. III. 4118.)

2. *Bellicus Sollers,* ki Kr. u. 88-ik évben Vindobonából (Bécs) vezette a legio XIII. Geminát Morvaországba és Felső-Magyarországba a Duna és Tisza közt lakó német-suevek és sarmat jaczygok ellen (Henzen 6912.)

Ez a kettő vármegyénk területének történetére nézve befolyással még nem birt ugyan, de e névsor teljessége kedvéért felemlitem azokat is.

A rómaiak vármegyénk területén való tartózkodása óta ismerjük a következő legatusokat:

3. *M. Statius Priscus,* Antoninus Pius császár alatt. Később (Kr. u. 157—158.) Dacia helytartójává lett s az utóbbi évben consulnak is jelölték.

4. ..... *P. F. Stel* (*latina*) *Sospes* Italiából való, ki, miután curuli aedulisi és praetori hivatalt viselt és praefectus frumenti dandi ex senatus consulto volt, a legio XIII. Gemina vezetését átvette, talán. még Antoninus Pius alatt; később Galatiában helytartó lett.

5. *M. Alcinius Rufinus Marianus.* A Silvanusnak szentelt föliratból ismerjük. (Corp. Inscr. Lat. III. 1142. Apulum.)

6. [*A.*] *Julius Pompilius A. fil. Cornelia Piso T. Vib*[*ius Varus Laevillus*] *Berenicianus.* Miután Cappadociában a legio XV. legatusa volt, később a legio XIII. Geminához jött át; innen nem sokára áthelyezték a legio IIII. Flaviae-hoz Moesia superiorba (Kr. u. 178-ban consullá lett).

7. *C. Caerellius Sabinus.* Legatus lett Commodus császár idejében. (Kr. u. 183—185-ben. Corp. Inscr. Lat. III. 1074—1076.) Ezen föliratokban nejéről Fufidia Pollitáról is van említés téve.

8. *Tib. Claudius Claudianus.* Afrika-Numidiából való. Előbb Kr. u. 123-ik évben a cohors I. Bracaraugustorum praefectusa Moesia inferiorban volt, melylyel azután ő is Daciába (az ojtozi szoros közelében fekvő Bereczkbe) helyeztetett át. Később, Kr. u. 195-ik évben, a Potaissában táborozó legio V. Macedonicának legatusa lett. Nem sokára a legio XIII. Gemina és a legio V. Macedonica pia együttes legatusának neveztetett ki, és a Septimius Severus hadjáratához Daciából kirendelt csapatokhoz (praepositus vexillationum Daciscarum) helyeztetett át. A consuli hivatal betöltése után Kr. u. 197—198-ik évben a két Pannonia helytartói állását töltötte be.

9. *Q. Caecilius C. f. Quir. Lactus.* Mileuból (Numidiában) származott. Valószinüleg Septimus Severus után lett legatusa a legio XIII. Geminának. (Corp. Inscr. Lat. III. 1011—1013.) Később proconsul lett (procos. proviciae Baetiae).

10. *Olus Terentius Pudens Uttedianus.* Karthagóból való, legiónknál a legatusi hivatalt töltötte be, valószinüleg Septimius Severus és Caracalla idejében; később helytartó lett Raetiában. Tőle van az Apulumban kiásott fogadalmi oltár: Caelesti Augustae et Aesculapio Augusto et Genio Carthaginis et Genio Daciarum stb. (Corp. Inscr. Lat. III. 993. E munkámhoz csatolt föliratok gyüjteménye 135. száma alatt.)

11. *P. Marcius Victor Felix Maximillianus.* Legátussá valószinüleg Septimius Severus és Caracalla idejében lett. Sol istenségnek oltárt szentelt. (Corp. Inscr. Lat. III. 1118. Gyüjteményemben 81. sz. a.)

12. *Egy ismeretlen legatus.* Az 1847-ik évben Kisfaludon a gróf Teleki-féle parkban kiástak egy Jupiternek szentelt oltárkövet, melyen a legatus nevét valaki kivakarta. (Corp. Inscr. Lat. III. 1062. Gyüjteményemben 444. sz. a.)

13. *Egy ismeretlen legatus.* Az 1722-ik évben a vár területén ástak ki egy Jupiternek szentelt oltárkövet, melyen a dedicáló legatus nevét szintén kivakarták. Ezen és az előbbin LEG·AVG·LEG·XIII. van; lehet, hogy mind a két fogadalmi oltár ugyanegytől származik; de lehet, hogy ketten voltak, kik a katonák haragját magukra vonták, és azért boszuból tüntették el a nevöket. (E munkámhoz csatolt föliratok gyüjteményében van a 290. sz. a. egy fölirat-darab közölve, melyen a nevet hasonlóképpen kitörölték.)

14. *Rufrius Sulpicianus.* Legatus volt Caracalla idejében Kr. u. 211—222-ben. (Corp. Inscr. Lat. III. 1129. Ide csatolt gyüjteményemben a 182. sz. alatt.)

15. *L. Annius L. f. Quir. Italicus Honoratus.* Több kisebb hivatal ellátása után lett curator viae Lavicanae et Latinae veteris; azután juridicus Flaminia- és Umbriaban. Ezután legatussá nevezték ki, nemsokára praefectus aerarii militaris Rómában, s Alexander Severus alatt

Kr. u. 224-ik évben Moesiának helytartója lett. (Corp. Inscr. Lat. III. suppl. 7591.) Neje Gavidia Torquata és fiai Italicus és Honoratus fel vannak emlitve egy, az 1722-ik évben a várterületen talált föliratos oltáron. (Corp. Inscr. Lat. III. 1072. Föliratok gyüjteményében 181. szám alatt.)

16. *M. Valerius Longinus*, legatus volt Alexander Severus idejében. (Kr. u. 222—238.) Tőle származik két fogadalmi oltárkő, melyeket 1715-ben ástak ki szintén a vár területén; az egyiket a praetori Geniusnak, a másikat Jupiternek, a fentartónak szentelte. (Corp. Inscr. Lat. 1019—1020. Föliratok gyüjteményében 31. és 173. számok alatt.)

17. *Petronius Polianus*. Legatus volt III. Gordianus alatt Kr. u. 238—244. évek közt; azután Raetia helytartója lett. Gordianus császárnak föliratos oltárt emelt. (Corp. Inscr. Lat. III. 1017. Föliratok gyüjteményében 174. sz. alatt.)

18. *Pistorius Rugianus*. Hihetőleg az előbbinek utódja a legio XIII. Gemina parancsnokságában, Kr. u. 238. és 244. évek közt. Ezen időtájban a római hatalom Daciában hanyatló félben van már. Nemesisnek és Fortunának kedveskedett oltárral. (Corp. Inscr. Lat. III. 1125. Fölirat. gyüjt. 176. sz. a.)

Ezek a mai napig ismeretes legatusok; a jövő még többet hozhat napfényre.

Apulum előkelőségeinek, kik magas állásuknál fogva nagy fényt áraszthattak vármegyénk egész területére, ezen névjegyzékéből láthatjuk, hogy csak érdemekben gazdag emberek juthattak e hivatalba; láthatjuk továbbá azt is, hogy részint senatori rangban születtek, részint lovagi rendből senatori rangra emeltettek. Az első időkben az Italiából valók túlsulyban vannak, mig a második század utolsó és a harmadik század első évtizedeiben az Afrikából származottak gyakrabban lépnek fel. Ezen idegenből való származás többféle nyomot hagyott hátra. Igy láthatjuk, hogy az egyik legatus (a 10. sz. a.) hazája és idegen lakhelye istenségeinek együttesen oltárt emelt; de különben is igen élénken megmarad a hazájukkal való érintkezés, miért is sok mindenféle tárgy, szokás stb. jutott Afrikából vármegyénk területére.

b) A legio tribunusai.

Valamint a legio legatusainak fiai, kik mint intelligens egyének, atyjuk nyomdokaiba lépvén, mint tribuni laticlavii kezdték meg katonai szolgálatukat s azután az igazgatás vagy kormányzás hivatali pályájára léptek, szaporitván kisebb-nagyobb időközökre vármegyénk területén az intelligentiának számát, ugy a katonai tribunusok, jogutódjaikkal együtt, nagy befolyást gyakoroltak vármegyénk müvelődésének felvirágoztatására.

Láthatjuk, tapasztalhatjuk ugyanazt mai nap is azon helyeken, hol az intelligens elem tömegesen lép fel. Vármegyénk területének ősrégi állapota tehát ugyanezen alapon megitélhető.

Méltó tehát, hogy a vármegyénk területén másfél századon át élt magas rangu katonai tribunusokkal is kissé közelebbről megismerkedjünk.

A munkámban követendő s szükségesnek is látszó rövidség miatt azoknak életéből csak azon mozzanatokat veszem fel, melyek ittlétükre és közvetlenül azelőtti és azutáni esetekre vonatkoznak.

Az eddig ismeretes katonai tribunusok a következők valának:

1. *[Sex.] Julius Severus,* ki később Dacia helytartója is lett. A helytartók névsorának összeállitása alkalmával már megemlékeztem róla. (L. helytartók 4. sz. a.) (Corp. Inscr. Lat. III. 2830.)

2. *C. Curtius C. f. Pollia Rufinus.* Fia lehetett C.... Curtius f. Pol[lia] Justusnak, ki talán azonos C. Curtius ....fil Pollia [P]ro[c]ul[us] nevü daciai helytartóval.[1] Eleinte Rómában a pénzverdénél viselt előkelő hivatalt, aztán átjött Daciába, hol mint tribunus laticlavius legionis XIII. katonai szolgálatot tett. Sarmizegetusa feliratos oltárral tisztelte meg. (Corp. Inscr. Lat. III. 1459.)

3. *C. Clodius C. f. Maec(ia) Nummus.* Csak annyit tudunk róla, hogy Ephesusban volt, hihetőleg Italiából való és hogy legiónknál mint tribunus szerepelt.

4. *M. Bassaeus M. f. Pal(atina) Axius.* Italiából származik, itteni szolgálata után lett procurator regionis Calabricae.

5. *C. Porcius C. f. Quir(ina) Saturninus Junior,* Thurbo minusból Afrikában került ide, itteni szolgálata után hasonló minőségben Cappadociába ment.

6. *L. Calpurnius Proclus.* Ancyraból való; nem szabad azonban őt a hasonnevü daciai helytartóval összetéveszteni. Daciaban kezdette meg katonai szolgálatát mint a legio XIII. Gemina tribunusa; innen Rómába és azután Germania inferiorba jutott, hol emlékkövet emeltek neki.

7. *A. Junius P. f. Fabia Pastor L. Caesennius Sospes.* Miután Rómában a lovasságnál és a pénzverdénél szolgált, katonai tribunusnak jött Daciába. Kr. u. 155—160-ik évek közt helytartó lett Ázsiában.

8. *Sex. Quintilius Sex. f. Ani(ensi) Valerius Maximus.* Ázsiából való. Eleinte a legio I. Italica (Moesia inferior) tribunusi tisztét töltötte be, onnan áthelyezték ugyanazon minőségben a legio XIII. Geminához, ugy látszik, Kr. u. 170-ik év körül, Marcus Aurelius idejében. Innen át ment Achaiába tartományi quaestornak.

9. *L. Junius Rufinus Proculianus.* Tribunus laticlavius militum legionis XIII. Geminae. Commodus idejében Kr. u. 184-ik évben[2] Dalmatiában szolgált.

10. *T. Aurelius Calpurnianus Apollonides.* Eleinte a legio XIV. Gemina tribunusa volt Pannonia superiorban, később Daciába jött hasonló minőségben legiónkhoz; azután Gallia Aquitanicában procurator lett.

[1] Dr. Jung. Julius, Fasten der Provinz Dacien. Innsbruck, 1894.

[2] Ugyanott.

11. *M. Caelius Julianus.* Kr. u. 168-ik év után jött Apulumba legiónkhoz mint tribunus. Tőle egy a daciai népnek és geniusának szentelt oltár maradott reánk. (Corp. Inscr. Lat. III. 995. Föliratok gyüjteményében 204. sz. alatt.)

12. *Claudius Ti. f. Pal. Paulus.* Eleinte a cohors I. Thracum praefectusa volt Britanniában; később katonai tribunusi minőségben helyezték legiónkhoz.

13. *Ismeretlen.* Erről csak egy nagyon megcsonkitott fölirat maradt fenn, melyről csak egy egyén tribunus voltára következtethetünk, s hogy ő a cohors I. Cretulor (Pannoniában) praefectusa volt. (Corp. Inscr. Lat. III. 1163. Föliratok gyüjteményében 208. sz. alatt.)

14. *Q. Loilianus Q. f. Poll. Plautius Avitus.* Eleinte előkelő pénzügyi hivatalnok volt, azután legiónk tribunusává nevezték ki; innen Ázsiába ment, később a legio VII. Gemina pia felix legatusa lett, talán Kr. u. 210-ik évben. Nővérének, Terentia Flavolának neve Kr. u. 215-ik év körül a Vesta-templomban mint a legidősebb Vesta-szüzé fordul elő. Fivére Terentius Gentianus consul volt Kr. u. 211-ik évben. Rokonságba jutott Dacia helytartójával, D. Terentius Gentianussal.

15. *C. Aurelius Sigillius.* Legiónk tribunusa volt Kr. u. 215-ik évben. Tőle származik az alsófehérmegyei régészeti muzeumban levő hatalmas és igen szépen fentartott oltárkő, melyet ő Jupiternek és a többi halhatatlan isteneknek és istennőknek, valamint a daciai isteneknek szentelt. (Corp. Inscr. Lat. III. 1063. Föliratok gyüjteményében 38. sz. alatt.)

16. *L. Petronius L. f. Sabatina Taurus Volusianus.* Etruriából ered. Primus pilus volt a leg. XXX. Ulpiaeban (Germania inferior), azután mint a császár-lovasok parancsnoka szerepelt s onnan jött át legiónkhoz katonai tribunusnak; innen pedig Rómába ment, hol városi szolgálatba lépett, s végre Kr. u. 261-ik évben Róma városának praefectusa lett.

A katonai tribunusok, mint már emlitém, senatori vagy lovagi ranggal biró családokból származtak; a senatori ranggal birók a tribuni laticlavii czimet kapták.

A katonai pályán előre haladván, innen többnyire más tartományokba helyeztettek át, és pedig rendesen Pannonia, Cappadocia és Britanniába, kivételesen Hispaniába és Germaniába is.

c) Az ala-k és cohorsok praefectusai. (Várparancsnokok.)

Hű maradván feladatomhoz, a Daciából ismeretes 37 praefectus közül csakis azokat emlitem fel e helyen, kikről biztosan tudjuk, hogy vármegyénk területén, vagy legalább annak tőszomszédságában voltak elhelyezve, miért is csak hármat sorolhatok fel; a többiek, kik Dacia különböző váraiban állomásoztak, Apulumban is megfordulhattak ugyan, de ez a körülmény már nem tartozik a dolog lényegéhez.

Felemlitem tehát a következőket:

1. *T. Attius C. fil. Tutor,* ki Flavia Solviából (Noricumban) való volt, hol különböző városi hivatalokat viselt. Azután az ala I. Batavorum ∞ (miliaria) praefectusa lett és Felvincz melletti Földváron állomásozott; később áthelyezték Alsó-Ilosvára.

2. *C. Julius C. fil. Corinthianus,* Thevestéből (Afrikában). Ez az egyén mint a cohors I. Britannica tribunusa szolgált Daciában; úgy látszik, hogy gazdag ember volt, mivel örökösei Marcius Arrianus, Julius Clinias és Julius Pisonianus Kr. u. 191. évben sirkövet emeltek neki Apulumban. (Corp. Inscr. Lat. III. 1193. Föliratok gyüjteményében, 243. sz. alatt).

3. *L. Octavius Lianos,* mint az ala Asturum praefectusa, oltárt szentelt Fortuna tiszteletére a három együttes császár jólléte czéljából Kr. u. 199. év táján. E föliratos oltárt Germisaran (Algyógy közelében) találták. (Corp. Inscr. Lat. III. 1393. Föliratok gyüjt. Alsófehér vármegye közelében találtak között 10 sz. alatt).

d) A legio centuriói.

A centuriók jelentőségéről már ezelőtt tettem említést. Ezek vagy a városi tisztviselők sorából emelkedtek közvetlenül e rangra, anélkül, hogy azelőtt katonai szolgálatot tettek volna, midőn egyenesen a centuriói állomás elnyeréséért folyamodtak, vagy pedig azok nyertek centuriói tisztséget, kik a legióban becsülettel szolgáltak s mint »evocatus«-ok a legközelebb üresedésbe jövő centuriói állomásra vártak vagy igényt tartottak.

A polgári elemekből ide származott egyének többnyire megtartották municipialis viszonyaikat; municipiumi hivatalokat viseltek, vagy mint patroni coloniae szerepeltek. Ezeknek főczéljuk az volt, hogy a primus pilus rangjáig fölemelkedjenek s aztán elbocsátásukat kinyerjék, mert e rang az elbocsátás alkalmával nevezetes anyagi előnyöket nyujtott s a körülményekhez képest egyuttal megadta az illetőknek a lovagi rangot is.

Számos centuriónak sikerült is a maga idejében a lovagi rangra szert tenni. (V. ö. Pertinax császár pályáját.)

A harmadik században, különösen annak második felében, mikor a senatoroknak már nem volt szabad katonai szolgálatot tenni, a centuriók köréből választották a legio legatusait, főképen a primus pilust. De különben is volt alkalmuk a centurióknak az előléptetésre, a mely őket egyuttal az egész birodalomban más-más helyre vezette, mert ugyanegy állomásban ritkán maradtak tovább néhány évnél.

A centuriók sorából is csak azokat emlitem fel, kik vármegyénk területén állomásoztak, vagy a kikről biztosan tudjuk, hogy itt megfordultak:

1. *L. Aemilius L. f. Gal(eria) Paternus.* Hispaniából jött ide s szolgált mint centurio a legio VII. Geminában Hispaniában, az I. Minerviában Germaniában, a VII. Claudiában Moesiában, azután a XIII. Geminában Pannoniában és Daciában; innen átment Rómába a cohors X. urbanához, coh. IIII. praetoriához trecenariusnak, azaz legelőkelőbb centuriónak a cohorsban, onnan aztán Britanniába került mint primus pilus.

2. *Tib. Cl(audius) Valerianas.* Talán Dacia elfoglalása legelsőbb idejéből, mert ő a legio XIII. Gemina és az Adjutrix centuriója volt. Tőle származik az 1862-ik évben a püspöki udvarban talált oltárkő, melyet ő Aesculapiusnak és Hygeának szentelt. (Corp. Inscr. Lat. III. 981. Föliratok gyüjtemény 141. sz. alatt.)

3. *Antonius Valentinus,* ki mint »princeps legionis XIII. Geminae« a Scelerata nevü hegy közelében a Juli Alpokban rablók által meggyilkoltatott. Fia, Antonius Valentinus, emlékkövet emelt neki, melyet Triest közelében ástak ki a talajból.

A czim: »Princeps legionis«, annyit jelent, mint rang szerint a második centurio a legióban.

Hogy ezen eset azon időre esik-e, mikor a legio XIII. Gemina székhelye Apulumban volt, vagy pedig azelőtti időre vonatkozik, teljes biztonsággal meg nem állapitható. Koslárdon (M.-Szent-Imre és Tövis között), tehát Apulum közelében, vagy talán éppen Apulumban föliratos oltárt találtak (Corp. Inscr. Lat. III. 7804. Föliratok gyüjteményében 199. sz. alatt), mely bizonyos C. Antonius C. fil. Papir(ia) Valentinust emlit, ki decurio coloniae Apulensis volt, továbbá jelzi annak fiát C. Antonius Agrippinust, ki lovagi katonai (a militiis) szolgálatot tett és decurio coloniae Napocensis et municipii Potaissensis lett, s végre annak unokájáról C. Antonius Marcellusról sem feledkezik meg, ki decurio coloniae Apulensis volt; megörökiti még Marcellat és Agrippinat is.

Egy Gordianus idejéből való föliratos kő Sarmizegetusából bizonyos M. Antonius Valentust (eques Romanus, decurio) municipii emlit; lehetséges, hogy ez a koslárdi föliratban jelzettnek utódja volt.[1]

A meggyilkolt centurio tehát ezekkel rokonságban állhatott. Lehet azonban, hogy ugyanazonos egy bizonyos Aelius Valentinussal, ki ugyancsak a Koslárdon talált feliratos oltárt szentelte, s ki talán az Aeliusok családjából való, valamelyik császár iránti hódoló tiszteletből »Antonius« helyett Aeliusnak irta magát. Ez az eljárás különben még máskor is előfordult.[2]

Ezekben már tisztán láthatni a katonai hóditás és a városi fejlődés közti összefüggést.

4. *M. Aebutius M. f. Papir(ia) Victorinus.* Ulpia Trajana Poctovióból.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1433. Hirschfeld, Wien. Sitzungsber. 1874. 382. l.

[2] Corp. Inscr. Lat. III. suppl. 7760. Föliratok gyüjteményében, 484. sz. alatt.

Előbb Germania superiorban Mogontiacumban volt a legio XII. pr. centuriója; onnan Apulumba jött át és azután 63 éves korában meghalt Ancyraban, talán Hadrianus császár idejében.

5. *T. Pontius T. f. Pal. Sabinus.* Ferentinumból. Előbb centurio legionis XXII. primigeniae volt Germaniában, honnan Daciába költözött legiónkhoz Hadrianus császársága első évében. (Kr. u. 117—138.)

6. *C. Julius Celeris.* Előbb Syriában a legio XVI. flavia firmában volt centurio, onnan Apulumba küldték. Tőle származik az 1861-ik évben a város főpiaczán Kovács Péterné (Sánta Péter) háza (korcsma) előtt kiásott föliratos oltár, melyet Jupiternek szentelt. (Corp. Inscr. Lat. III. 1044. Fölir. gyüjt. 46. sz. alatt. Jelenben Novák Ferencz polgármester kertjében van.)

7. *L. Calvisius L. f. Velina Secundus.* Falerióból Picenumban. A Kr. u. 183—185. évek között szolgált Apulumban mint primus pilus, mikor Caerellius Sabinus a leg. XIII. Gemina legatusa volt. Tőle van azon föliratos oltárkő, melyet a városi főpiaczon a Turku-féle vendéglő (régebben Axentie) területén ástak ki. (Corp. Inscr. Lat. III. 1692. Fölir. gyüjt. 60. sz. alatt.)

8. *P. Aelius P. f. Papir(ia) Marcellus.* Fulginiumból (mai Foligno) Umbriában. Primus pilus volt a legio VII. Geminában. Ugy látszik, Apulumban telepedett le, mert patronus et decurio coloniae Apulensium nevet viselt. Fogadott gyermekei valának: P. Aelius Antipater Marcellus, ki a katonai szolgálatból kilépett és Apulum duumvir-je lett, P. Aelius Antipaternek édes fia vala. A nevezett fia eques Romanus és decurio coloniae Apuli volt. Mindezekről szól egy Apulumban kiásott és a bécsi udvari muzeumba került föliratos oltár. (Corp. Inscr. Lat. III. 1181. Fölirat. gyüjt. 202. sz. alatt.)

Ugyancsak P. Aelius Marcellus örökbe fogadott még egy leányt is, Aelia Juliana Marcellát, kinek édes atyja P. Aelius Julianus, eques Romamanus, flamen et II. viralis coloniae Apuli volt. (Corp. Inscr. Lat. III. 1182. Föliratok gyüjt. 209. sz. alatt.)

9. *M. Ulpius Caius.* Tőle származik azon föliratos kő, mely mai napig a gör. kath. templom ajtaja előtt fekszik a Major nevü városrészben, s melynek fölirata Kr. u. 211—222. közötti évekből való, mikor Caius legiónktól megvált és Raetiaba előléptetett a legio III. Italicahoz. (Corp. Inscr. Lat. III. 1178. Föliratok gyüjt. 195. sz. alatt.)

10. *M. Apicius T. f. Cam(ilia) Tiro.* Ravennából való. Előbb centurio legionis XV. Apollinaris volt Cappadociában; onnan Apulumba jött, hol a legio XIII. Geminát vezénylette praefectusi minőségben, azután áthelyeztetett Germaniába mint primus pilus a legio XII-höz.

11. *M. Aurelius Veteranus.* Kr. u. 260—268. években szolgált, tehát a Dacia elhagyása korában volt praefectus legionis XIII. Geminae Gall(i)enianae.

12. *C. Julius Lysias.* Az 1899. év jan. 5-én a Kutyamál nevü szőlőben kiástak egy 5 darabból álló, de hiányos márványtáblát, mely-

ből csak annyit lehet kiolvasni, hogy C. Jul. Lysias centurio legio XIII. Gemina (Severiana)-ban, tehát valószinüleg Kr. u. 222—235. évek között, Apollónak oltárt szentelt. (Még nem közöltetett sehol. Föliratok gyüjteményében 104. sz. alatt.)

13. *Egy ismeretlen.* Az 1898-ik évben kiástak a lebontott Báthory-templom alapjából egy erősen megcsonkitott föliratos oltárkövet, melynek megmaradott föliratából tudjuk, hogy egy lovassági centurio oltárt emelt. (Még nincs sehol közölve. Fölir. gyüjt. 529. sz. alatt.)

Ezzel a vármegyénk területén szolgálatot tevő centurióknak sora, mennyiben mai napig tudjuk, be van fejezve.

11. Apulum városának keletkezése.

A negyedik fejezetben jeleztem már, hogy a római katonaságnál azon szokás divott, hogy mindenüvé, a hová a legiók bevonultak és álló tábort létesitettek, maguk után vontak nagyszámu iparosokat és kereskedőket, kiket azután a tábor közelében letelepitettek azon czélból, hogy azok a szükséges élelmi szerekkel és más ipar- és áruczikkekkel ellássák a tábort.

Ilynemü letelepités létesült az apulumi tábor melletti területen is. Ez képezte egyúttal az uj községnek magvát, mely még a kiszolgált katonák (veterani) betelepülése által előkelő osztályt és a régi lakosok némi hozzájárulásával nagyobb népességet nyervén, lassanként ugyan, de aránylag még is nagyon rövid idő alatt városi szint, jelleget és jogot vívott ki magának.

Ezen keletkező község eleinte Canabae (Kanabae) név alatt fordul elő föliratokon és más okmányokon. Igy megvan e név egy Kr. u. 142. évi május 16-án kötött szerződésen, melyet Dasius Breucus, Bellicus Alexanderrel egy rabszolga megvétele iránt kötött s melynek kelte következőképpen hangzik:

»Actum Kanabis legionis XIII. Geminae XVII. Kalendas Junias, Rufino et Quadrato cos« (consulsága idejében).[1]

Továbbá Claudius Julianus miles legionis XIII. Geminae (centuria) Claudi Mari szerződésén egy Theodota nevü nő megvételéről Claudius Philetustól Kr. u. 160. évi október 4-ről keltezve:

»Actum Kanabis legionis XIII. Geminae IIII. nonas Octobres. Bradua et Varo cos.« (Consulok idejében.)[2]

A rómaiak, minthogy — mint már előbb emlitve volt — a tábort és a várost összeférhetetlennek tartották, általában táborukat nem helyezték már meglevő városba. Kivételesen történt ez azonban Augustus császár alatt, ki a római császári gárdának egy részét a városon kivül

[1] Viasztáblák gyüjteménye, VII. sz. a.

[2] Viasztáblák gyüjteménye, XXV. sz. a.

levő táborból Róma városába helyezte át, s Tiberius császár alatt, ki a praetorianusok számára állandó tábort épittetett Rómában; de ez csak politikai okok kényszerüsége miatt történt, éppen ugy, mint azon eset, midőn Alexandria városába katonákat helyeztek el a végett, hogy a forradalomra mindig kész lakosságot féken tartsák.

Van azonban két kivételes eset arra is, hogy a meghóditott országban a katonai tábort rögtön várossá alakitották át. Igy az Actium melletti csatatéren azon helyen, hol a tábor állott, Augustus császár Nicopolis városát épitette, s Kr. u. 29-ik évben Varro Murena a Salasser fölötti győzelem után táborának helyén Augusta Praetoriát alapitotta.

Ellenben láthatjuk, hogy Poetoviót Trajanus császár csak akkor emelte coloniává, miután a legio XIII. Geminát, mely ott állomásozott, onnan elköltöztette Vindobanába.

Ugyanazon eljárást tapasztaljuk a többi tartományokban és igy Daciában is; mert mind azon városok, melyeket Trajanus alapitott: Tsierna (Dierna), Napoca, állandó tábor nélkül maradtak s tiszta városi szervezetet nyertek, mig ezektől eltérőleg Sarmizegetusát Kr. u. 110-ik évben a legio V. Macedonica már mint coloniát alapitotta meg.

Legiónk kiséretében, a katonák nejein és gyermekein kivül, mint már többször emlitém, bizonyos számu veteranus is volt, kik tulajdonképpeni szolgálattétel nélkül, a zászlóhoz hiven, barátaik közelében (sub vexillo) maradtak, vagy a kik, habár kötelezve nem voltak, szabad akaratból a legiót kisérték; továbbá nagy számban voltak a markotányosok (lixae), kik a katonákat, ugy, mint ez idő szerint is, különféle ételnemüekkel látták el; végre szatócsok (mercatores), kik a katonák után a legszükségesebb dolgokat szekeren hordták, bódékban árulták s a zsákmányt is megvették a katonáktól.

Miután a tábor ezen függelékének elhelyezéséről is kellett gondoskodni, azért tehát ezen elemeknek kisebb-nagyobb földterületeket adtak ideiglenes minőségben, hogy tartózkodási helyet nyerjenek.

A bódékat, kunyhókat és színeket, melyeket a markotányosok s a többiek áruczikkeik eltartására és árulási helyiségekül épitettek, »canaba« szóval jelölték. E szó a római remekirók müveiben ugyan nem fordul elő, de népszerü és általában használt műkifejezés volt, de nem annyira az ideiglenes lakásokat, hanem inkább az idegen területen, könnyedén épült és könnyen eltávolitható kereskedelmi raktárokat és üzlethelyiségeket jelezte. Igy fel van emlitve, hogy az Antoninus császár szobrát őrző egyén számára Kr. u. 193-ban engedtek át egy helyet a szobor közelében (loco canabae), hogy oda lakást (hospitium) épithessen, melynek felépitéséhez a nyilvános raktárakból téglát és épitési anyagot »de casulis, item *canabis* et aedificiis idoneis« bocsátottak rendelkezésére,[1] tehát oly fajta anyagokat, melyek lebontott

[1] Hermes, VII. p. 304. 1. jegyz.

kunyhók, színek és más épületekből származtak, s ez azon időben történt, midőn a canabae már megszünt és helyette ott volt a municipium Apulum.[1]

Az álló tábor mellett levő telepeseknek kunyhói idő folytán mind kényelmesebbek, szebbek, nagyobbak és állandóbbak lettek; számuk nagy gyorsasággal szaporodott s a polgári lakház jellegét vették fel, minek folytán az egész telep néhány évtized lefolyása alatt városi képet mutatott.

De mindeme felvirágzás daczára ezen telepesek községe csak egyesületi, társulati, gyülekezési és nem városi jogot kapott; mert nagy különbséget tettek a rómaiak a *város* lakói és a *Canabae* lakói közt. Mig t. i. a városban lakók, mint bennszülöttek, polgárok voltak, addig a canabae lakói csak éppen ott lakóknak, ott tartózkodóknak tekintettek; habár állandóan laktak is ott, ezen területre nézve mégis illetékességi, honossági jog nélkül maradtak, miért is ezen oknál fogva Apulum első lakóinak hét évtizeden át origino (illetőségi jog), vagy a helyhez való tartozása nem volt meg. Nekik e hely csak ideiglenes domiciliuma — tartózkodási helye — volt és nem római civitása, polgársága.

A város és a canabae közti különbség még abban is rejlik, hogy az első azon helyre nézve, melyen fekszik, annyira hozzá van kapcsolva, hogy elpusztitása ugyan lehetséges, de áthelyezése máshová nem; a canabae (táborváros) ellenben kénytelen, ha a legio más helyre áttétetik, azzal együtt az uj állomásra átköltözni. Ilyen táborvárosnak lakói községüket mindig csak az illető legio nevéről nevezték el, mert tulajdon névre nem volt joga s igy e keletkező város eleinte tulajdonképpen névtelen volt s erre csak akkor nyert jogot, midőn a szépen kifejlődött község czim- és jogadományozás útján városi jelleget nyert.

Ekkor a telep nevét, az egyes kunyhók (canaba) neve után összefoglaló Kanabae nevet kapta s eredeti szereplésével együtt majd azután átment a municipiumba; igy ment át a legio XIII. Gemina Kanabaeja is a municipium Apulumba.[2]

A táborvárosok alapitói illetékességének hiánya többféle hátránynyal volt összekötve; igy például szabad volt településüket erődökkel körülvétetni, de a szó valódi értelmében városfalakat (pomoerium) nem rakathattak s annál kevésbé nyerhettek tulajdon territoriumot, határt.

A canabae sajátságos helyzetét még az is feltünteti, hogy például azok, kik átköltözködtek egyik római városból más városba, azok ott uj origo-t — illetékességet nyertek — s a római jog alapján elvesztették a régit, mert kettős illetősége nem lehetett senkinek; ellenben azok, kik más városból ide e canabaeba telepedtek le, régi illetőségük bir-

[1] Apulum név először Kr. u. 180. évből való föliraton látható. Corp. Inscr. Lat. III. 986.

[2] Ily módon lett a legio V. Macedonica-ából municipium Troesmis; a leg. II. Adjutrix-ából municipium Aquincum.

tokában maradtak éppen ugy, mint megtartották valamely czéhhez (collegium) való azelőtti tartozóságukat. Föltétlenül megtartották eredeti honosságukat az ide telepedők, mely viszony egyszersmind itt született gyermekeikre is kiterjedett.

A canabahoz való tartozásnak föltétele volt, hogy az illető római polgárjogot s domiciliumot birjon a táborban; miért is a peregrinusok, idegenek, külföldiek éppen ugy ki voltak zárva a tábori községből, mint azon római polgárok is, kik nem időztek állandóan a táborhelyen.

Innen van tehát az, hogy e község lakói sohasem használták a »canabae polgárai« nevet, hanem mindig »cives Romani Legionis XIII. Geminae« nevezik magukat, vagy »veterani« és »cives Romani».

E táborvárosban a fő lakosság tehát a veteranusok voltak, kik az itt levő legióból, vagy másból, sőt a segédcsapatokból is kerültek ki.

Általában ugy látszik, hogy ezen községnek fő feladata eleinte az volt, hogy a 20 évi szolgálat után elbocsátott veteranusok és más városból való kereskedőknek vagy egyéb ügyben itt lakó római polgároknak, valamint a missio honesta (tisztességes szolgálat utáni elbocsátás) által római polgári jogot nyert segédcsapatok egyéneinek alkalom nyujtassék polgári jogaikat gyakorolhatni, minthogy főképpen ezen utóbbiak saját, öröklött origo-val, azaz illetékességi joggal nem birtak s igy a nekik adományozott római polgári jog egyáltalán csak illusoriussá vált volna.

Midőn a canabae lakói régebbi időkben kunyhóik helyébe városi jelleggel biró házakat kezdettek épiteni, már is a római épitészeti szabályokat vették tekintetbe, s az egész város területét ugy rendezték be, hogy a házak tömbje egy hosszu négyszöghez hasonló területet foglaljon el oly formán, hogy az épitészeti fővonalat észak-dél felé irányitották.

Ezen tényt ásatásaink alkalmával konstatálhattam, s habár ez alkalommal három épitési korszakot lehetett megkülönböztetni, mégis tapasztalhatjuk, hogy a legidősebben, mint a legujabban a házfalak majdnem kivétel nélkül észak-dél és kelet-nyugat felé voltak irányitva.

Az épitési modorban fölfedezhető ezen háromféleség teljesen megfelel azon három fő korszaknak, melyre Apulum története is felosztható. Az első korszak volt a canabae-kor, midőn a házfalak kisebb-nagyobb terméskőből, gyenge, agyagos vakolattal készültek; a második korszak volt a táborváros virágzási kora, midőn hatalmas faragott követ és téglát használtak a házépitésre; és a harmadik korszak Apulum elpusztitása után bekövetkező ujra épitése, midőn igen sok ház adaptatio által régebbi romokra épült, mely utóbbi korszak végén a könnyedén épült házak állapotáról látható volt, hogy a rómaiak akkor már készülődtek Daciát elhagyni és azért jóval kevesebb gonddal épitettek.

Ezen korszakok jellegének mindegyikét meg lehetett állapitani a glacin eszközölt ásatásaink alkalmával, midőn ott egy körülbelül

16,000 □-méternyi területet legnagyobb részben már kikutattam s az ott létezett házaknak falmaradványait feltárattam.

A várterületen és általában a Gyulafehérvár városa körül tett ásatások eredményeiből bátran következtetni lehet arra, hogy Apulum kiterjedése igen jelentékeny volt, mert ha csak futólagos pillantást vetünk is az eddig kikutatott részleteknek elhelyezéséről készített alaprajzra (II. tábla), azonnal meggyőződhetünk, hogy a canabae és az azutáni municipium a tábortól északra, keletre és délre kiterjeszkedvén, északról délfelé majdnem 4 kilométernyi hosszusággal és kelet-nyugat felé $^1/_2$ kilométernyi szélességgel birt.

Később, midőn a canabaeból municipium lett és a colonia is hozzá épült, a hossza valamivel nagyobb lehetett 5 kilométernél, szélessége pedig legalább 2 kilométer volt.

Apulum valószinü kiterjedéséről azonban már a 4-ik fejezetben szóltam.

Az évről-évre felszinre kerülő épület-maradványokból itélve, Apulum igen előkelő, gazdag és szép város lehetett; a hatalmas oszlopok, oszlopfejek, kőpárkányzatok stb. mind arra vallanak; s a római birodalom nyugati tartományaiban alig van egyetlen colonia vagy municipium, melyekben annyi a templomokra, középületekre, azoknak emelésére, átalakitására, megujitására vonatkozó föliratos emlék maradott volna fönn, mint éppen Apulumban.

A canabae közigazgatása az első évtizedekben kifejlődött ugyan, de egészen katonai jellegü volt, csak később nyert polgári szinezetet minden részletében. Az ordo és decuriók, azaz ordo decurionum, a legtekintélyesebb polgárokból álló előljárósági bizottság, megvan ugyan már a legfőbb tisztviselők, a magisterekkel az élén; de hiányzanak a municipiumot jellegző tisztviselők, t. i. a quatuor vagy duumvirek, minél fogva nincsen tulajdonképpeni hatósága, hanem csak előljárósága.

E község t. i. éppen ugy, mint minden testület (collegium) valamely vallási központ körül csoportosult; ezt bizonyitja a XIII. legio canabaejára vonatkozólag az, hogy a polgárok templomának külön tekintélyes őre van, a legio XIV. Gemina Martius Victrix veteranja: L. Jul. Leuganus.[1]

Ezen érdemes egyházfi valószinüleg Galliából került ide, hasonlóan T. Fabius Ibliomarus, trieri származásu, kinek sírkövét még Trajanus idejében három gyermekének: Pulcher, Romana és Aquileiensis gyámjai állitották. Talán a legio Adjutrix I-vel jöttek Daciába s a canabae legelső lakói és alapitói közé tartoznak.[2]

Kevés biztos adataink vannak ezen időből, mert az első kőfelirat csakis Kr. u. 123-ik évből ismeretes és azután is igen gyéren fordulnak elő e korszakból. Igy tudjuk még a többi közt egy Kr. u. 158-ik

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1158. Alsófehérm. szomszédságában találtatott. Fölir. gyüjt. M.-Peterd 11. sz. [2] Ugyanott 1214. 14. sz. a.

évből való föliratból, hogy a legio XIII. Gem. katonái vizvezetéket épitettek a mai Sárd községtől Apulumig.[1] Ily vizvezeték maradékai találtattak a Mamut alján levő »Tolvaj-kút«-tól kezdve a »Plateau« nevü réten és a katonatemető melletti szántókon levezetve a vár közelében levő térig.

Ily római vizvezeték a legjobb vizet szolgáltatja mai napig a Mendel Manó kertjében levő kuthoz s a püspöki uradalomhoz tartozó »Ujvilág« nevezetü nyaraló tavaiba. S ezek közé tartozik valószinüleg a téglavető közelében levő »Királykút« forrása is, mely egy agyagos domb tövében fakad s elég bőven folydogáló vizét itatásra használják még most is.

A Kr. u. 161-ik évből való kőfelirat megmondja, hogy ekkor egy nagyobbszerü katonai épület emeltetett, melynek épitési költségeit Antoninus Pius császár fedezte.[2] Ez pedig elegendően bizonyitja, hogy mennyire érdeklődtek táboruk iránt a legmagasabb körökben is.

Azon arányban, a melyben vármegyénk területének főhelye, a canabae legionis XIII. Geminae, szép felvirágzásnak indult, fejlődtek vármegyénk többi helységei is, u. m. Ampelum és Alburnus Maior, melyek rövid idő alatt virágzó bányavárosokká lettek, mint az ottani bányákban talált Kr. u. 131, 139, 142, 159, 160, 162, 163, 164 és végre 167-ik évekből fönmaradott viasztáblákról leolvashatjuk.

Nevezetes bányavárossá alakult Salinae és a bányavidék hivatalos székhelye, Brucla. Bizonyára a többi kisebb helyek sem maradtak hátra e tekintetben, de ezekről megbizható forrásaink nincsenek.

A legio XIII. Gemina canabaeja külső fejlődése mellett jó sokáig tartotta fönn magát eredeti szervezetével.

A már Trajanus császár idejében (110—117.) keletkezett község Hadrianus (117—138.) és Antoninus Pius (137—161.) császárok alatt folytonos és gyors virágzásnak indult, de már Kr. u. 162-ik évben betörtek a szomszéd barbárok Pannoniába és Daciába egészen a Duna torkolatáig, s ezen időtöl kezdve ugy a canabae, mint a többi szomszéd helységek lakói, valamint általában Daciának északi, keleti és nyugati részében levő kisebb-nagyobb helységek népsége két évtizeden át eleinte kisebb, de később nagyobb megpróbáltatásoknak volt kitéve, minek folytán emlitett helységek elpusztultak ugyan, de phönixként ujra föléledtek s szebben virágoztak, mint valaha.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1061. Fölir. gyüjt. 37. sz. a.

[2] Corp. Inscr. Lat. III. 1171. Fölir. gyüjt. 186. sz. a.

12. Alsófehér vármegye területén levő helységek elpusztulása.

A meghóditott Daciában a béke, rend és csend beállta után a városok és falvak a legnagyobb jóllétnek örvendhettek; a földmivelés, a kereskedelem, a bányászat, az ipar és némileg a müvészet is mind fölvirágoztak s Daciát valódi aranybányának tekinthették Rómában; de éppen ezen békeállapot, mely oly hasznossá vált egyrészt a tartományra nézve, másrészt magában rejtette az azután kitörő viharokat, melyek e gazdag provinciát s igy szivét, vármegyénk területét is a legsajnosabb szorongattatásokba sodorták, mig végre előidézték annak elpusztulását.

A beállott békének ezen évei alatt az észak-nyugati szomszéd barbár törzsek belélete egészen megváltozott, mert e vándorlás, betörés és rabláshoz szokott népek sem észak, sem kelet felé már nem kívánkozhattak, mivel ott nem leltek volna semmit sem, mi kedvet nyujtott volna nekik a betörésre; nyugat felé pedig nem tarthattak, mert ott voltak a római birodalom jól felszerelt és megerősitett határvonalai; kényszeritve voltak tehát, természetük ellenére, helytt maradni s földmiveléssel foglalkozni.

A háboruk szünetelésével a halálesetek apadtak, a népesség száma rohamosan felszaporodott, s igy megszünt az arányosság az elfoglalt terület és a népesség száma közt, minek folytán bekövetkezett az elszegényedés és a nyomor, mely még jobban fokozódott az által, hogy sem iparhoz, sem kereskedéshez nem értettek s müveletlenségük s a munka meg nem szokása miatt mit sem hozhattak létre, mit a déli népek piaczára vihettek volna; sőt ellenkezőleg ők vándoroltak a római birodalom városaiba, mely alkalmakkal mindinkább megirigyelték a szomszédok kényelmes életét.

Ilyen körülmények közt igen természetes volt, hogy lassanként válságos állapotba s alig türhető nyomoruságos helyzetbe jutottak.

Ezen nyomor közepette többször megpróbálták egyes néptörzsek, hogy kérelem útján átjutva a határon, mint telepesek a római birodalomban az élet fentartásához szükséges eszközöket megszerezhessék; de legnagyobb boszuságukra mindannyiszor visszautasitották őket, mert bizony nem tartották tanácsosnak ilynemü telepeseket a birodalom kebelén melengetni.

De ezt a barbár népet nem riasztotta vissza az elutasitás, sőt ellenkezőleg fokozta vágyait, hogy boldogabb helyzetbe jusson, miért is ujra kisérletet tettek arra nézve, hogy kivánságaiknak érvényt szerezzenek; de most már nem mint kérelmezők, hanem mint foglalók, fegyveres kézzel akartak jövedelmező birtokhoz jutni.

Ezen népmozgalom első csapatai eljutottak a római határokon lakó népekhez, érintvén azokat a Duna felső vidékeitől a Duna tor-

kolatáig. Eleinte a keleti germanok fenyegették a nyugaton és délen lakókat, mert azok után előre tódultak a tatár népek; kelet felé tehát már nem térhettek vissza az ugy is római területre vágyódó népek.

A létért való küzdelem okozta e mozgalmakat és mint győztesek mindinkább kiterjeszkedtek, kisebb és kisebb területekre szoritván a gyengébb néptörzseket. Németországban is indult meg ily mozgalom, mely hosszas ideig tartván, csak Marcus Aurelius császár idejében, a markoman háboru befejezésével szünt meg.

E háboru már előre veté árnyékát, s már észre lehetett venni a birodalom határain belül is a nagy mozgalmakat, de a császárok nem tettek semmit sem korlátozásukra. Antoninus Pius halála után, talán már Kr. u. 161-ik évben jelentek meg a langobardok, markomanok s másféle népek, kik Pannoniában a Duna jobb partján lakást kértek, de a római csapatok visszaüzték a kérelmezőket. Ennek következtében a rákövetkező Kr. u. 162-ik évben már nem kérni, hanem foglalni jöttek a Rajna vidékére. Ekkor is sikerült Marcus Aurelius hadvezéreinek a visszaüzés, s ha Marcus Aurelius ekkor komoly rendszabályokat alkalmaz, megmenti a birodalmat sok azután bekövetkező bajtól.

De Marcus Aurelius nem lépett föl kellő erélylyel; lehet, hogy már nem is tehette, mert akkor keleten is — még pedig Armeniában — egy nagymérvü háboru volt keletkezőben, mely nemsokára a birodalom egész keleti határvonalán dúlt. Ott a parthok is Armeniához csatlakoztak s éppen midőn Marcus Aurelius császártársával Lucius Verussal a fönnebb emlitett visszaüzés örömére diadalünnepet ült Rómában, megjött a rémhir, hogy a barbarok a határokon áttörtek, Rómát komolyan fenyegetik s Pannoniát és Daciát elárasztották a rabló tömegek egész a Duna torkolatáig, tehát Moesiát is, mely tartományból a római haderő nagyobb része Ázsiába indult a parthok elleni háboruba.

A betörő népek közt ott voltak a markomanok, naristok, hermandurok, quadok, suevek, sarmaták (jazygok), lacringok, burok, vandalok, vutovalok, osok, bessek, roxolanok, bastarnok, alánok, pencinek, costobok stb. E garázdálkodó népek szövetsége a közös érdekből folyt ki, mindnyájan a megélhetésért küzdöttek.

Képzelni sem lehet azon meglepetést és ijedtséget, mely a tartományokat elfogta ezen népáradat láttára; de a rémületet még inkább növelte a hivatalos körök készületlensége s a meglepetés szülte nagy zavar.

A legatusok mit sem tudtak a szomszéd barbárok közeledéséről, s annyira mentek könnyelmüségükben, hogy Kr. u. 167. év május 5-én, tehát a betörést megelőző napokban, tizenhárom, Pannoniában állomásozó cohors veteránjait bocsátotta el Marcus Aurelius a helytartó ajánlatára akkor, midőn Daciában már bizonyára dúlt a vész. Marcus Aurelius sok késedelmezés után, talán Kr. u. 168-ik évben, maga indult el a betörők ellen, összevonván minden nélkülözhető csapatot. A háboru első szakában a harczok nagy része Raetiában és Noricumban folyhatott,

miért is most e helyen ezeknek leirását mellőzöm. Később pedig hozzánk is közeledvén a vész, ujból felveszem a leirás legszükebbre tartott fonalát.

A római hadsereg felvonulása ugy történt, hogy Raetiában és Noricumban a balszárny főparancsnoka Helvius Pertinax s főhadiszállása Castra Regina (Regensburg) volt, a centrum vezetését Marcus Aurelius magának tartván fönn; kezdetben Carnuntumban (Petronell) székelt, később Carnuntum és Viminatium (Kostolácz) közé tette át főhadiszállását; a jobb szárny vezére M. Claudius Fronto pedig Daciának északi és nyugati határait védte, de az ő vezénylete alá volt rendelve Moesia is egész haderejével.

Ezen elhelyezkedés után a császár Verus nevü kormánytársának unszolására télire visszavonult Aquileiaba, de itt nagyobb mérvü járvány ütvén ki, Rómába siettek. Együtt utaztak el csekély kisérettel, de Verust Altinumban szélhüdés érte, s 169. év január havában meghalt.

A reá következő évben, Kr. u. 170-ben, Marcus Aurelius összetáboroztatott mindenféle népséget és az igy hirtelen összegyüjtött sereggel elindult uj hadjáratra s oly szerencsével harczolt, hogy a betörők hadait csakhamar megsemmisitette. E győzelem hatása csakhamar mutatkozott, mert a quadok most már nem mertek többé zakatolni, s Marcus Aureliusnak alkalma volt a jazygok ellen fordulni. Végre a markomanokat és azután a jazygokat is legyőzte Kr. u. 173-ban a Garam mellett.

Ezen döntő ütközet üdvös hatása Daciában is érezhető volt, mert minden oldalról érkeztek a csatatéren időző császárhoz békét kérő és szövetséget ajánló küldöttségek, kik közül különösen a quadokét fogadta igen szivesen a császár, mert azok sokat igértek.

Ezen vázlatot közöltem azért, hogy a vármegyénk területét közelebbről érdeklő csatáknak kezdetét és menetét annál inkább megértsük s azoknak kiindulását és lefolyását a világeseményekkel egy lánczolatba füzve össze, teljes kidomborodásban szemlélhessük.

Már emlitém, hogy Marcus Aurelius harczvonalának jobb szárnya, Dacia és Moesia területén, M. Claudius Fronto vezérlete alatt a barbár népeknek egész sorozatával küzdött. Ellenfelei közül legkiválóbbak valának a lacringok, burok, vandalok, victovalok, osok, bessek, cobotok, roxolanok, bastarnok, alánok, peucinok, costobok és a Dacián kivül lakó dákok, vagyis a szabad dákok.

M. Claudius Fronto ereje még Kr. u. 168-ik évben, tehát a határvédelem szervezése után sem állott kellő arányban e betörő népek óriás tömegeivel. Könnyen elképzelhető, hogy minő állapot lehetett területünkön addig, mig a derék tábornok Daciába érkezett, midőn a tartomány, saját erejére utalva egyáltalán, nem lehetett képes a betörőknek ellentállani. A betörő hordák néhány hét alatt elárasztották e gazdag és virágzó tartományt; raboltak, gyilkoltak, ugy, hogy Kr. u. 167. évben kora tavaszszal már kénytelen volt a lakosság nyakra-főre menekülni.

Alburnus Maior (Vöröspatak) bányász népe minden értékesebb tárgyait bányáik aknáiba rejtette el s befalazta, kivül törmelékkel vegyes kődarabokkal födvén el az aknák nyilásait. Igaz, hogy elrejtett vagyonukat nem pusztitották el a barbárok, de szegények maguk sem használhatták többé, mert vagy megölettek mindnyájan, vagy pedig rabszolgaságba kerültek, hol aztán nyomorultul elpusztultak; aknáik befalazva, hatalmas szikladarabokkal befödve maradtak másfélezredéven át.

Az ujkor azonban sokat köszönhet ezen körülménynek, mert ezáltal azon szerencsében részesült, hogy nehány, az idő romboló befolyása által érintetlenül hagyott aknában rábukkanhatott — legalább egy kis részben — vármegyénk hajdani lakóinak hihetőleg legbecsesebb kincseire, okleveleire.[1] Ezen megbecsülhetetlen leletek között legujabb a vöröspataki Szent-Katalin aknában épen maradt viasztábla, mely Kr. u. 168-ik évi márczius 28-án kelt.[2]

A barbár népek tehát ugyanazon év április vagy május havában törtek be vármegyénk területére, ugyanakkor, midőn Pannoniában a nyugati törzsek zakatoltak.

Ezek az elkeseredés szülte áldáz harczok, mennyire az ismeretes adatok összevetéséből következtethetjük, Kr. u. 167. évtől 171. végéig vagy 172-ig folyhattak. Ezt pedig onnan gyanithatjuk, illetőleg tudhatjuk, hogy a pusztulás veszélyétől mentve maradott Sarmizegetusa Verus halála után fölajánló föliratot emelt Marcus Aureliusnak;[3] Marcus Claudius Fronto, a felszabaditó pedig valószinüleg Kr. u. 170-ik évben viselé a consuli czimet s 171-ben még életben lehetett.

Az északi és keleti törzsek voltak a legelső betörők s ezek közt nagy szerepet játszottak az ugynevezett szabad dákok, kik a római fensőséget elismerni nem akarták és azért önként kiköltöztek hazájukból, vagy pedig később, a háboru folyamán, kiüzettek onnan és a délkeleti felföld északi hegységeibe s a Kárpátok északkeleti lánczolatai közé telepedtek le s szabadon választott főnökök vezetése, kormányzása alatt éltek. Igen természetes, hogy mint számüzöttek folytonosan várták, lesték az alkalmat, midőn fő ellenségeik: a rómaiak ellen harczolhattak, vagy legalább az általuk elfoglalt tartományba rablás végett betörhettek. Már Antoninus Pius alatt betörtek egykori hazájokba, de innen csakhamar kiüzettek, most pedig ők is csatlakoztak a barbárok szövetségéhez s a többi szomszédokkal együtt rontottak be. Bent a tartományban is voltak elégedetlen elemek, kik tárt karokkal fogadták csapatjaikat s igy könnyen eljuthattak egész Apulumig, hol a legio XIII. Gemina hatalmas castruma fogta föl, legalább rövid időre, a barbár népáradatot.

[1] L. a leletekről szóló fejezetet és a viasztáblákat tárgyaló részt.

[2] Corp. Inscr. Lat. III. p. 950. s a viasztáblák gyüjteménye XIII. sz.

[3] Ephem. Epigr. IV. k. 188. Király Pál, Apulum 169. l.

Az azokkal egy időben betörő társai, a bastarnok, erős és vitéz nép volt, de a rendes római harczmóddal szemben nem tudott boldogulni.

Ezeknél veszedelmesebbek voltak a roxolanok, kik akár gyalog, akár lóháton egyaránt ügyesen forgatták a fegyvert; ilyenek voltak a hihetőleg dák törzsből származó costobokok is.

A többi törzsek is vitézül küzdöttek, minélfogva M. Claudius Fronto-nak kezdetben kemény dolga volt e népekkel. Később itt is jobbra fordult a sors. A carpok kiüzettek oly hamarosan, hogy foglyaikat is elvesztették, s lassanként kiszoritották a többi betörőket is, de csak akkor, midőn Dacia északi része, a bányavidék s a Maros melléke már egészen földúlattak, vármegyénk területének községei elpusztultak. Több város majdnem a föld szinéig leromboltatott, s sok esztendőbe került, mig azok ujra helyreállittattak. Ezek voltak Napoca (Kolozsvár) és Potaissa (Torda) a szomszéd megyében. Ez utóbbi csak Septimius Severus idejében (Kr. u. 193—211.) szerepel, mint Nova Colonia.

Vármegyénk területének városai is talán földig leromboltattak és a canabae legionis XIII. Geminae-t Marcus Aurelius állitotta helyre romjaiból.

Ezen vészteljes időszakból származó romok részleteit találjuk igen gyakran beépitve az ujra felépitett és municipiummá emelt Apulum városa épületeinek általunk kitárt maradványaiban; innen származnak az egyletünk muzeumában levő számos szobor-, párkány- és oszlop-részletek, melyeket a római ujabb épületek alapfalaiban találtunk. Innen kerültek az ujra felépitett házak mozaikos padimentumai alatt töltelék gyanánt alkalmazott tömérdek festett falvakolat darabjai is. Ezek mind a régebbi házakból valók, melyeknek megcsonkitott alapzatait az ujabban reájok emelt épületek alatt találhatni.

S hogy vármegyénk ezen szerencsétlensége bekövetkezhetett, azon körülményben találjuk okadatolva, hogy, mint már emlitém, sem a császárok, sem a helytartók nem gondoskodtak a határok kellő megerősitéséről és a barbár szomszéd népek erősségét e mellett még igen csekély értéküre becsülték.

Ha kellő, jól szervezett határvédelme s megfelelő helyőrsége lett volna Daciának, akkor természeti viszonyainál fogva könnyen kikerülhette volna e nagy csapásokat. Ily körülmények közt egyedül a XIII. legio és segédcsapatai képtelenek voltak visszatartani a roppant mennyiségben beözönlő népáradatot.

Ezen szomoru helyzetet még azon csapás is növelte, hogy a keletről és északról betört ellenségek kezet fogtak s egyesültek a jazygokkal. M. Claudius Fronto szembe szállt velök s hősileg küzdött, de végre az ellenség egyesült fegyverei által dicső halált lelt a harcztéren, mely valószinüleg a Körösök vagy Szamos völgyében volt, s talán a Kr. u. 171. vagy 172. évre esik.[1]

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1457.

A csatában elesett Fronto-nak utódja Cornelius Clemens volt (Kr. u. 170—175. közt). Valószinüleg az ő idejében törtek be ujra Tarbus vezér alatt a szabad dákok, mely alkalommal pénzt és állandó lakhelyeket kivántak. Adataink ezekre nézve igen hiányosak; azért csak sejthetjük, hogy pénzt kaphattak ugyan, de hogy telepeket is nyertek volna Daciában, azt határozottan tudni nem lehet.*

Alig hogy ezen ügy valamiképpen rendezve volt, már ismét betódultak az astingok Rhaus és Rhaptus vezérlése alatt; ezek is pénzt és lakhelyeket követeltek, de Clemens elutasitotta az erőszakkal betolakodó kellemetlen kérelmezőket, kik visszavonultak ugyan, de csak kis időre, mert ujra zakatoltak Daciában.

Erre Clemens azt a ravasz, a rómaiak által már régi idők óta gyakorolt politikát vette igénybe, mely szerint saját létének megmentése czéljából szomszédjait bősziti egymásra.

A szomszéd lacringokat uszitja tehát reájok, midőn azokat az astingokkal fenyegette; a lacringok engedtek a római jó tanácsnak s rátörtek a mit sem sejtő astingokra s annyira megverték azokat, hogy soha többé nem kivántak Dacia határán átlépni.

Ezen politikailag igen jól sikerült cselekmény után Daciában is szünetelt kevés időre a háboru. A menekült lakosság ujra szabadon lélekzett és lakóhelyeire visszatért s lassanként ujból kiemelkednek romjaikból a helyreállitott helységek.

A szomszédos népekkel vívott harczok mindazonáltal a Duna mellékén ujra meg ujra kitörnek még azután is, de minthogy ezek közvetlen befolyást nem gyakoroltak vármegyénk történetére, mellőzöm azoknak leirását s csak a második markoman háboru egyes részleteiről teszek említést, mennyiben azok közvetlenül érintették tartományunkat s területünket is.

Midőn Marcus Aurelius az első markoman háborut szerencsésen befejezte, bizonyára azt hihette, hogy birodalma most hosszan tartó békének fog örvendeni, de nagyon csalódott, mert Kr. u. 178-ki augusztus 5-én ismét el kellett utaznia Pannoniába. Avidius Cassius t. i. Ázsiában fellázadott Róma ellen, miért is Marcus Aurelius kénytelen volt a birodalomban alkalmazott hadsereg létszámát összevonni és nagyobb menynyiségü katonát küldeni a lázadó ellenség megfékezésére, illetőleg legyőzésére.

Ennek következtében Daciában is csak a rendes helyőrségek maradtak meg, mi elég veszélyessé tette a tartomány helyzetét, mert az északi barbárok ujra betörtek a birodalomba s Pannonia és Dacia ujból ki voltak téve az ellenséges megrohanásoknak.

Daciában Clemens és hadvezérei kellő vitézséggel, de igen csekély sikerrel küzdöttek a berohanók ellen. Mig itt nálunk kisebb-nagyobb csatározások folytak, az alatt Marcus Aurelius és jeles hadvezére

* Dio Cass. 71., 11.

Tarrutenius Paternus nyugaton vitézül és szerencsésen harczoltak s nem sokára tönkre tették a markomanokat és quadokat. Pertinax, ki Clemens helytartónak utódja lett, hasonlóan nagy sikerrel harczolt itt nálunk s Kr. u. 178. és 179. években kiveri és megsemmisiti a betörő népek összességét. Ezen nagy győzelmek után is helytartó maradt Daciában és a két Moesiában Marcus Aurelius haláláig (Kr. u. 180.); utódja Sabinianus helytartó pedig 12,000 szabad szomszéd dákot telepitett le a népességben megfogyott tartományunk területére.

Ezen viharos időkre béke következett, melyet Marcus Aurelius és utódja, fia Commodus, kötött a szomszédos népekkel, mire vármegyénk területére nézve is hosszabb időre uj és jobb korszak virradt.

13. Vármegyénk területének második felvirágzása.

Az általánosan beállott béke, a visszahelyezett rend és csend magával hozta legrövidebb idő alatt mindazon kedvező viszonyokat, melyek azelőtt is már irányadók valának, s melyeknek alapján vármegyénk területén az egyes helységek és azoknak lakói ujra a béke áldásos munkájához foghattak; a feldúlt helységeket most ujból felépitették, kijavitgatták és kibővitették. Az azelőtti időkből még megmaradott kicsinyest felcserélték ujjal, szebbel, czélszerübbel; szóval, minden uj szinben, diszesebb alakban mutatkozott. Mint napjainkban is nagy tűzvész után a kis házak helyébe mindig nagyobbakat és szebbeket emelnek, éppen ugy történt az ama korszakban is; uj korszellem költözködött egész területünkre.

A markoman háboruk idejében sujtott vármegyénk is nemsokára kiheverte a nehéz csapásokat s ez annál könnyebb volt, mert maga Marcus Aurelius császár segiteni ohajtott a nyomoruságos állapoton, miért is, mihelyt beállottak a békés idők, Dacia tartományának helyreállitását tényleg meg is kezdette. Első sorban consularis hatalommal felruházott legátusok alá helyezte a tartományt, azután igyekezett a városi elemeket megerősiteni; azért nemcsak a Trajanus idejéből származott Napoca-nak (Kolozsvár) adott coloniai jogot, hanem a legio XIII. Gemina canabaeját is municipiummá emelte. Marcus Aurelius nyugodt lelkiismerettel tehette ezt annál is inkább, mivel elődjei Trajanus és Hadrianus is az idők folytán, mint azt fönnebb láttuk, az összeférhetetlenségről szóló törvényt, mely szerint katonatábor és város egy kalap alá nem volt hozható, többször figyelmen kivül hagyták.*

Midőn Marcus Aurelius a XIII. legio kiséretében alakult telepnek municipiumi jogot adott, a régi »Kanabae« elnevezés hatályon kivül

* Karl Goos, Die römische Lagerstadt Apulum in Dacien. Segesvári gimn. értesitő, 1878. p. 31—32.

helyeztetett s az uj városi község a »Municipium Aurelianum Apulum« nevet kapta.

Apulum nevét és italiai jognyerését tudjuk: Ptolemaeus geografustól, a Peutinger-féle táblákról és Ulpianus jogásztól (Ptolemaeus 3, 8. 8., Ulpianus I. de centib. Dsig 50, 15. 1. 8, 9, 211—217. évekből. In Dacia Zernensium colonia a divo Trajano deducta juris Italici est, Zarmizegetusa quoque ejusdem juris est, item Napocensis colonia et Apulensis et Patavissensium vicus, qui a divo Severo jus coloniae impetravit); de hogy Apulum városa elnevezését honnan nyerte, vagy kiről, miről kapta, azt teljes határozottsággal kideriteni még nem sikerült, mert Goos Károly maga, ki különben elég tekintélyes buvár ezen a téren, önmagával ellentétben áll erre a kérdésre nézve, midőn 1874-ben kiadott müvében erre vonatkozólag a következőket mondja: »Miután a markoman háboru viharai megcsendesültek, Marcus Aurelius a Kanabae lakóinak jogait kibővitette, midőn nevének Apulumra való megváltoztatásával együtt azt municipiummá emelte. *Hogy ezen alkalommal valószinüleg uj telepesek vezettettek ide Apuliából, azt már uj neve is látszik bizonyitani.*«[1] Tehát az Apuliából ide származottakról lett volna elnevezve e város. A négy évvel később, 1878-ban megjelent gimnáziumi értesitőben pedig azt irja Goos Károly, hogy »az elnevezés alapja még bizonytalan; *mert erre nézve egy Apuliából ide származott kivándorlásra nem szabad gondolni, mert az italiai Apulia azon időben inkább maga szorult volna telepesekre, semhogy ő adhatott volna olyanokat.*«[2]

Föltünő ezen ellenmondás már csak azért is, mert ezen utóbbi állitásához az előbbire vonatkozólag semmi megjegyzést nem tett, pedig kellett volna tennie, ha utóbb meggyőződött arról, hogy régebbi állitása nem helyes.

Király Pál pedig, ki e téren hasonlóan szép és igen bő tanulmányokat tett, ezen elnevezésre vonatkozólag a következőket mondja: »Az alapitók a colonia nevét nem önkényesen adák a városnak, hanem a benszülöttek közt közkeletü nevét »Aplum« vagy »Apulum« erősiték meg, szentesiték, átvivén azt Dacia délnyugati részére is. S e név a rómaiaknak előbb sem volt idegen, ismerék azt korábban is, mert az anonym szerzőtől származó Epicedion Drusiban a Dacius Apulus személynevet olvassuk. És tudva azt, hogy a római a barbárnak ritkán vagy sohasem adott két nevet, nyugodt lélekkel konstatálhatjuk, mikép az Apulum szó Daciusnak származási helyére, szülővárosára vonatkozik.«[3]

A canabae municipiumra való emelésének Marcus Aurelius által mindenesetre már Kr. u. 180-ik év előtt kellett megtörténnie, mert ezen évben már találkozunk Apulum elnevezésével föliratos kövön.[4]

[1] Carl Goos, Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens. Gimn. Értesitő 1874. p. 35.

[2] Segesvári gimn. értesitő 1878.

[3] Király Pál, Gyulafehérvár története I. köt. 1892. 197. l. Dr. V. De Vit. Onomasticon totius latinitatis II. k. 548. l. Dacius czikk.

[4] Corp. Inscr. Lat. III. 986. Föliratok gyüjteménye 449. sz. a.

Egyidejüleg rendezték Apulum közigazgatási területét is, mely megállapitás szerint e kerületen belül fekvő faluk, kastélyok és kisebb városok Apulum kerületi központjába vagy mellé lettek rendelve, azok tehát a városi közigazgatás és törvénykezés alá tartoztak. Apulum közigazgatási területe kiterjeszkedett a Maros középvidékétől, azaz Salinaetől (Marosujvár, Felvincz), mely hihetőleg már Potaissa (Torda) kerületéhez tartozott, egész a Strigy torkolatáig. Hozzá tartozott a jobb parton az Érczhegység, a bal parton a két Küküllő völgye, az Olté úgy bal, mint jobb partján a délkeleti és déli határhegységig, ama területtel együtt, mely a Marostól délre az Olt és Strigy jobb partján fekszik (tehát: Alsófehér, Szeben és Hunyad vármegyének egy része). Ezeknél fogva legkiterjedtebb közigazgatási területe Apulumnak volt, mint a provincia Apulensis főhelyének; ez képezé egyszersmind Dacia hármas felosztása alkalmával az egész tartomány főhelyét.

A három provinciára osztott Daciának tehát a legsürübben benépesitett s ugy pénzügyileg, mint katonailag legfontosabb része a Provincia Apulensis lett, három civitassal, azaz római polgári jogokkal felruházott várossal.

Vármegyénkben és főképpen Apulumban az idővel megváltozott viszonyok folytán változott a lakosság rendi szinezete is.

A mig a canabae fönnállott, addig a lakosság ugyszólva két, egymástól feltünően különböző kasztra volt osztva, t. i. urak és szolgákra; de midőn Marcus Aurelius katonai érdekekből és később pedig Caracalla (Kr. u. 212-ik évben) adópolitikai indokokból tömegesen adományozták a civitást, ezen merev külömbség is eloszlott a két osztály közt ugy bensőleg, mint külsőleg; ez utóbbi azonban csakis a ruházat viselésére való engedélyezésben állott, mert habár a római jognál fogva a polgárok egyenjogosultsággal birtak, azért mégis kiemelkedett most is az arisztokratikus szellem a plebejusok fölött.

A város és állam ügyeire nézve most is csak azok maradtak a mérvadók és irányadók, kik gazdagok voltak s kik 100,000, 400,000, 1.200,000 sestertiust tevő adóalappal birtak, de e mellett különféle foglalkozásuak lehettek; csupán arra ügyeltek, hogy az a rómaiak nagyon is túlzott érzékenységét és büszkeségét ne sértse, meg ne alázza. Ez esetben az apák jogai átszállottak a fiakra is.

A lakosság legalsó osztályát vármegyénkben is a rabszolgák képezték, kik ugy a kincstárilag kezelt, mint a bérletbe adott, valamint a magánbirtokokon az urak mélységes zsebeinek megtömése végett barom módjára végezték a véres veritéket kisajtoló nehéz munkákat. Ily nagy urak voltak nálunk például az Aeliusok kiterjedt és gazdag családtagjai.

Tapasztaljuk azonban, hogy számos gazda sok szabadságot adott, sőt még a vagyonszerzést is megengedte rabszolgáinak. Ha a házi gazda hivatalt viselt, akkor az alárendelt állomásokat házi rabszolgáinak adományozhatta, kik aztán járadékaikon igen barátságosan meg is osztoz-

kodtak. Ismerünk két esetet Apulumból, hogy a császár házi rabszolgái, Antrocius[1] és Callistus,[2] dispensatorok (gazdasági pénztárosok) voltak.

A város, a templomok, alapitványok és a kisbirtokosok rabszolgái azonban jelentéktelenebb szerepet játszottak. Ide tartoztak a város szolgái, az utczaseprők, hajduk stb.

A hivatalt viselő császári rabszolgák 20—25 évi becsületes munka után fölszabadulhattak, s ezentúl mint szabadosok (libertini) élvezik végkielégitésül kapott tőkéjüket vagy nyugdijukat. Apulumban is sokan lehettek ezek közül, mert több ilyenektől származó fölirat maradott fönn. Ezek közt fölemlitem Carpiont — tabularis provinciae Apulensis[3] s T. Avianus subprocurator aurariarum[4]. A magánosok is gyakran szabadon bocsátották rabszolgáikat. Ilyenek M. Aurelius Timotheus és Aurelius Maximus, kiknek jóvoltáért szabadosuk Eutiches fogadalmi táblát szentelt Deus Sol, Invictus Mithrasnak.[5] P. Aelius decurio, pontifex s a collegium centonariorum patronusa (városi tanácsos, főpap és a takácsok egyesületének védnöke), még családi nevét is átruházza Euthymusra;[6] Julia Valeria asszonynak szabadon bocsátott női rabszolgái, Julia és Junilla, az özvegyen maradott férjjel, egykori urukkal együtt közösen állitottak sirkövet.[7] A szabadosok általában nem élvezhettek ugyan közvetlenül polgárjogot, de a vagyonosabbak gyermekei lassanként kellő életrevalóság mellett megszerezték maguknak a polgári életre szükséges minősitvényt. Kisebb-nagyobb hivatalba jutni igyekeztek, jogászati iskolákat látogattak, minek folytán magas jogászi tekintélyt és rangot nyerhettek idővel.

A városok többi szabad lakói akkor is, éppen ugy mint ma, nem annyira a közjog szerint, hanem inkább rossz szokásnál fogva, szegényekre és gazdagokra (humiliores és honestiores) oszlottak. Ezen megkülönböztetés legfeltünőbben mutatkozott a kihágásokat követő törvényes megtorlásokban, mert a szegényekre megalázó büntetéseket is szabtak, mig ellenben a gazdagabbak ilynemü büntetés alól könnyen kibujhattak.

A decuriók, hivatalnokok s tiszteletbeli állásokat viselők, a jómódu családok a honestiores közé tartoztak, mig a szegények, jobbágyok, kézmüvesek, napszámosok és szatócsok a humiliores csoportjába soroztattak.

A szegény mesteremberek azonban már korán átlátták az egyesülten működő erőknek áldásos hatását, miért is érdekeik védelmére ipartestületeket alakitottak. Vármegyénk nagyobb helységeiből ismerünk több rendü egyesületet (collegia), u. m. a collegium dendrophorumot (fakereskedők, szállitók), a Septimius Severus alatt keletkezett collegium fabrumot (többféle iparosok testülete), a collegium centonariorumot (szövészek, takácsok, daróczkészitők), a collegium nautarumot (hajósok egyesülete) stb.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 978. Fölir. gyüjt. 134. sz. a. [2] Ugyanott 1029. Fölir. gyüjt. 443. sz. a. 1085. Fölir. gyüjt. 33. sz. a. [3] U. o. 980. Fölir. gyüjt. 142. sz. a. [4] U. o. 1088. Fölir. gyüjt. 34. sz. a. [5] U. o. 1109. 1110. Fölir. gyüjt. 91. és 90. sz. a. [6] U. o. 1208. Fölir. gyüjt. 222. sz. a. [7] U. o. 1239. Fölir. gyüjt. 275. sz. a.

Az egyesületek élére patronusokat választottak, kik főképpen az egyesületi tagok személyes oltalmáról gondoskodtak.

Apulumban a patronusi tisztséget, mely bizonyára sok bajjal és kellemetlenséggel járt, előkelő asszonyságok is szeretettel vállalták el. Igy találkozunk e téren a hatvan éves korában elhalt Aurelia Placentinával, kinek sirkövét védencze T. Aurelius Stephanus állitotta »patronae benemerenti«.[1] Az ötven éves Cassia Saturnina végrendeletében kiköti, hogy sirja fölé cliense Cassia Ponticilla emeltessen emlékkövet, mit a hálás és hűséges védencz meg is tett.[2] Ugyanazt tették a szintén hálás Ulpius Domitianus és Philetus elhunyt pártfogójuknak, Claudia Marcianak emlékére, »optima patrona«-nak nevezve őt.[3]

A humiliores (szegények) és honestiores (gazdagok) rangosztálya között az átmeneti kapcsot az augustalisoknak testülete képezte. Ezek többnyire jómódúak és rangra nézve megfelelnek körülbelül a Rómában levő lovagoknak. Legfőbb törekvésük az, hogy az ordo-ba fölvétessenek, s hogy megkapják az ordo külső tiszteletjelvényeit, az ugynevezett ornamenta decurionalia-t, melyről az Aesculap-templom szabaddá engedett rabszolgája, Septimius Asclepius Hermes, dicsekvőleg emlékezik meg.[4]

E félig papi, félig világi rend Augustus császár idejében keletkezett a Lares és a császár tiszteletére, s főkép a tartományi városokban igen népszerüvé lett. A Seviri Augustalisok papi minőségükön kivül polgári tisztviselők is voltak s mint »Magistri Larium« hivatva voltak a rendet és a békét fentartani a humiliores osztályában; békebirák voltak tehát a szegény népnek kisebb-nagyobb bajaiban s pedig mindeniknek működése saját városnegyedére volt beosztva. Ezeknél fogva az ilyen tisztet viselők a nép előtt éppen oly megbecsülésben részesültek, mint az aristokraták pontifexei és flamenjei. Ezen kettős minősitvényük miatt közel állottak az ordo-hoz. Igy P. Aelius Syrus, ki elég jómódu vala arra, hogy Aesculapius és Hygieia-nak fényes templomát 30 láb hosszu előcsarnokkal kibővitse, bizonyára nagy tekintélynek és köztiszteletnek örvendhetett.[5] Hasonló esetekre vonatkozólag Apulumban sok föliratuk maradott fönn.[6] Ezek közé tartozik ama C. Atilius Eutyches, ki egy 30 láb hosszu és 25 láb széles boltívvel ellátott exedra-t épittetett Jupiter Bussumarius tiszteletére.[7]

A honestiores közt ismét megkülönböztették a ház- és telektulajdonosokat, kiket gyakran meghivtak az ordo tanácskozásaiba is. Ilyenek voltak a »honesta missio«-val kitüntetett veteranusok, a város által alkalmazott tanitók, tanárok, orvosok stb.

A város legelőkelőbb polgáraihoz számitották az ordo rendes és tiszteletbeli tagjait. A tiszteletbeli tagok a város patronusai, előkelő nagy

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1229. Fölir. gyüjt. 274. sz. a. [2] Ugyanott 1230. Fölir. gyüjt. 495. sz. a. [3] U. o. 1232. Fölir. gyüjt. 226. sz. a. [4] U. o. 1079. Fölir. gyüjt. 51. sz. a. [5] U. o. 976. Fölir. gyüjt. 133. sz. a. [6] U. o. 976. 1079 1082. 1084. 1126. 1162. sz. a. [7] Fölir. gyüjt. 23. sz. a. Arch. Értesitő XVI. k. 261. l. Bécsi Arch. Epigr. Mitth. XIX. k. 70. l.

urak, kik a város érdekében sokat tettek vagy tehettek. A városi patronatust a decuriók gyülése adományozta a duumvir (polgármester) előterjesztésére. A választást a császár megerősitette s fényes küldöttség nyujtotta át a diszoklevelet a kitüntetettnek.

Ilyen patronusról emlékezik meg a fönmaradott kőfölirat,[1] kinek neve P. Aelius Marcellus, hivatalos czime e szerint vir egregius vala. Senatori ranggal birt s e szerint vir clarissimus volt P. Aelius Gemellus, ki sokat tehetett a város épitése körül a közjólét emelésére, ki saját költségén épittetett a nagy közönség használatára közfürdőt[2] s midőn azt fölavatták, oltárt szentelt Fortunának.

A senatori rang után a legelőkelőbb volt a lovagok rangja, kiket equus publicus czímmel tüntettek ki. Városunknak ezen legelőkelőbb osztályával is találkozunk gyakran, minek következtében világos képet alkothatunk Apulum gazdagságáról is. P. Aelius Strennus, Augustus oltárának papja, Sarmizegetusa volt polgármestere és augurja, e papi tisztet viselte Apulumban is; Drobeta város tanácsosa, az apulumi ácsok, hajósok, takácsok egyesületének védnöke s az állami uradalmak, sóbányák és vámok bérlője,[3] P. Aelius Antipater Julianus Genialis, Apulum tanácsosa, quinquennalis polgármestere.[4] (Ez az ordo minden öt évben való uj számitás- és az ordo-nak kiegészitésére vonatkozik. Corp. Inscr. Lat. 972. Fölir. gyüjt. 146. sz. a.). Sokan vannak az egyszerü rangból is (az equus Romanus), kik tekintélyes állásokat foglalnak el. P. Aelius Julianus, Apulum flamenje és polgármestere.[5] P. Aelius Rufus ugyanaz volt.[6] P. Aelius Silvanus polgármester, sacerdotalis s hivatalos czíme vir egregius.[7] T. Varenius Sabinianus flamen Laurentinus és a város tanácsosa.[8] C. Numm. Certus Apulum augurja, a collegium fabrum és dendrophorum patronusa.[9]

A városi főhivatalnokok, ugymint a quinquennalis duumvirek, duumvirek, aedilisek, quaestorok meghatározott szolgálati évük lejárta után tanácsosi rangot kaptak akkor is, ha választásuk előtt nem voltak abban a rangban; éppen ugy a főpapok is, kik a császár papjain kivül előbb városi tisztviselők voltak.

Ezen előkelő urak számát még növesztik azon egyszerü decuriók, kik hivatalt még nem viseltek. Közöttük veteranusokat is találunk, például C. Sentius Flaccust, ki a legio XIII. Gemina Martia Victrix veteranusa volt.[10]

Ezen felsoroltakban bemutattam Apulum lakosságának előkelőségeit, a mely rövid felsorolásból is már eléggé láthatjuk, hogy az iparnak és kereskedelemnek ily magas rangu és gazdag megren-

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1180. supp. 7795. Fölir. gyüjt. 198. sz. a. [2] Corp. Inscr. Lat. III. 1006. Fölir. gyüjt. 319. sz. a. [3] Ugyanott 1209. Fölir. gyüjt. 225. sz. a. [4] 1104. Fölir. gyüjt. 112. sz. a. [5] U. o. 1182. Fölir. gyüjt. 209. sz. a. [6] U. o. 1213. Fölir. gyüjt. 203. sz. a. [7] U. o. 1207. Fölir. gyüjt. 224. sz. a. [8] U. o. 1198. Fölir. gyüjt. 267. sz. a. [9] Corp. Inscr. Lat. III. 1217. Fölir. gyüjt. 223. sz. a. [10] Corp. Inscr. Lat. II. 1196. Fölir. gyüjt. 229. sz. a.

delők és vevők mellett magas fokra kellett emelkednie. Ilyenformán állott a polgárok ügye vármegyénk más városaiban is, csupán azon különbséggel, hogy az előkelő elem azokban kisebb számban volt képviselve; igen természetes, hogy a többi város ugy is azonos elemeinek e helyen való külön-külön ismétlését mellőznöm kellett már csak azért is, mivel a föliratok gyüjteményében az analog eseteket igen könnyen fel lehet találni.

Ezen képből itéletet hozhatunk vármegyénk egész területére vonatkozólag azon befolyásra, melyet az egész birodalom államéletére, mint annak egyik főtényezője, közvetve gyakorolni képes vala.

Nem lesz érdek nélkül, ha vármegyénk területe történetének fonalán a főváros lakosságának bemutatása után egy pillantást vetünk annak nemzetiségi viszonyaira is, mert bármely országra vagy kisebb területre nézve is igen fontos és mérvadó tényezőnek tekintetendő az.

Láttuk már a nálunk állomásozó legiók beléletének vázlati rajzolása alkalmával, hogy azok katonáit a világ minden tájáról sorozták össze, s ezért igen tarka képet látnánk, ha az összetételt szines rajz által akarnók statisztikai táblázaton bemutatni.

A legiók majdnem állandóan megmaradtak egy-egy helyen s csak válságos pillanatokban képezték mozgósitott magvát a haderőnek, mig ellenben a segédcsapatok rövid időközökben megváltoztatták táborukat. A legionariusok összeszoktak s a legszebb békében és egyetértésben éltek, habár egymás mellett a britt és ituraeai, a germán és mór csapatok, a batav és numidiai lovasság állott. A hosszu 20—30 évi szolgálat alatt beletörődtek abba, hogy Daciát uj hazájoknak tekintsék, s szivesen maradtak e tartományban, hol életük legszebb éveit töltötték, felszabadulásuk után is. Igy lassanként, mint már észleltük, jelentékeny polgári elem fejlődött az elbocsátott katonákból, kik telket, pénzt és hivatalt is kaptak. A föliratokból látjuk, hogy Gallia Belgicából származott T. Fabius Ibliomarust Apulum canabaeja decuriónak megválasztotta.[1] Az iber hispanokból is sokan maradtak e szép bérczes hazában, s ezek főképpen Ampelumban (Zalathna) telepedtek meg,[2] ugyszintén Germizaraban (Algyógy).[3] Raetiából is jó tömegben voltak itt.[4] Ilyen volt a Galeria tribusba tartozó cluniai T. Julius Leuganus, a XIII. legio Gem. Martia Victrix veteranja, az egyik apulumi templomnak őre.[5] Pannoniából itt telepedett le Claudia Savaria a polgári elem körében, a mint azt sirkövéről olvashatni.[6]

A thrák nemzetből is találunk egynehányat vármegyénk területén. Flavius Attalus Sule (?) dák vagy thrák isten tiszteletére emléket hagyott hátra.[7] Ugyanitt egy megszomorodott anya helyezi örök

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1214. Fölir. gyüjt. 14. sz. a. [2] Ugyanott 1294. Fölir. gyüjt. 349. sz. a. [3] Ugyanott 1393. Fölir. gyüjt. 543. sz. a. [4] Ugyanott 1183. Fölir. gyüjt. 277. sz. a. [5] Ugyanott 1158. Fölir. gyüjt. 11. sz. a. [6] Ugyanott 1221. Fölir. gyüjt. 259. sz. [7] U. o. 1156. Fölir. gyüjt. 511. sz. a.

nyugalomra 13 éves leánykáját, Januaria Pupat és 9 éves fiát.[1] Bessek is voltak Apulumban, Mucasenus Cesorinusnak neje, Rescu Turme Soie állitott sirkövet.[2] Itt vannak a thrákok bosporusi testvérei is.[3] Albanok is vannak vármegyénk területén. Mint bányászoknak, főtelepük Alburnus Maior (Vöröspatak) volt a Vicus Pirustarumban; Apulumban Marius Cerdo,[4] Crescentius Plator.[5] Verzovia Saturnina, kinek fia már római lovag volt,[6] Mammulo, Ulpius Clonus s az ifjabb Mammulo.[7] Dalmatákra szintén akadunk[8] Ampelumban.[9] Ázsiából volt Apulumban Isidora (domo Asiae).[10] A lydek közül is voltak Apulumban képviselői.[11] Ampelumban pedig mint bythiniaiak szerepeltek Asclepius és Asclep .... cives[12]. Paphlagoniából eredtek M. Antonius Onesas[13] és Aurelius Theodotus, kik Glycon kigyó-istent imádták.

Kis-Ázsiából került ide az Apulumban állomásozó cohors I. Cretulorum legénysége.[14] Számos kereskedő jött Syriából és Antiochiából;[15] de ugyanonnan vándorolt be számos más polgári foglalkozásu család, melyeket a sirkövek föliratai emlitenek.[16] Sokan lehettek a Kommagenéből átjött polgári telepesek is, mert főistenük latinizált neve dolichei és kommagenei Jupiter volt; Ampelumban három papot tartottak, u. m. Aurelius Marinust, Addebar Semeit és Oceanus Socratist.[17] Nem hiányoztak a Palaestinából beszármazott zsidók sem, pl. Apulum városában Aurelius Chrestus[18] és M. Chrestus.[19]

A tiszta dák származásuak közt kitünik föliratos kő szerint Apulumban Tib. Julius Bubalus. Igen[20] természetes, hogy e törzsből nagy tömeg maradott meg vármegyénk területén is, megtartván nyelvét és vallását is. A kormány ezt a békesség föntartása kedvéért elnézte, miből következtetni lehet, hogy a latin nyelv nem volt köznyelv Daciában, sőt vármegyénk területén még a katonatábor közelében sem. Igaz, hogy a fölszinre került föliratok többnyire latin nyelvüek és csak néhány görögül irott van vármegyénkben, de ezt talán ugy magyarázhatni meg, hogy ezek a betelepedettek, vagy ittmaradottak az előkelő és a hivatalos világnak ohajtván hódolni, habár nem is értették a latin nyelvet, latinul igyekeztek megörökiteni ugy a maguk, mint a hozzájuk tartozók neveit, latinul tudó irók- és kőfaragóknak igénybe vétele mellett.

[1] Comp. Inscr. Lat. III. 1236. Fölir. gyüjt. 248. sz. a. [2] Ugyanott 1195. Fölir. gyüjt. 244. sz. a. [3] U. o. 1197. Fölir. gyüjt. 266. sz. a. [4] U. o. 1047. Fölir. gyüjt. 6. sz. a. [5] U. o. 1192. Fölir. gyüjt. 236. sz. a. [6] U. o. 1217. Fölir. gyüjt. 223. sz. a. [7] U. o., Goos K. Archaeol. Analekten, Arch. des Ver. f. Sieb. Landeskunde XII. k. 169. l. 5. Corp. Inscr. Lat. III. supp. 7812. Fölir. gyüjt. 338. sz. a. [8] U. o. 1200 Fölir. gyüjt. 238. sz. a. 1223. Fölir. gyüjt. 457. sz. a. [9] U. o. 1323. Fölir. gyüjt. 384. sz. a. [10] U. o. 1222. Fölir. gyüjt. 259. sz. a. [11] Ephem. Epigr. II. köt. 307. l. 397. sz. [12] Corp. Inscr. Lat. III. 1324. Fölir. gyüjt. 385. sz. a. [13] Corp. Inscr. Lat. III. 1021. Fölir. gyüjt. 167. sz. a. [14] Corp. Inscr. Lat. 1163. Fölir. gyüjt. 208. sz. a. [15] Goos K.: »Archaeol. Analecten.« 4. sz. [16] Corp. Inscr. Lat. III. 976. Fölir. gyüjt. 133. sz. a. [17] U. o. supp. 13016. Fölir. gyüjt. 351. sz. a. [18] U. o. 1131. Fölir. gyüjt. 89. sz. a. [19] U. o. 1143. Fölir. gyüjt. 156. sz. a. [20] U. o. 1043. Fölir. gyüjt. 301. sz. a.

14. A procuratorok.

Vármegyénk területe hajdani történelmében igen fontos szerepük volt a procuratoroknak, miért is szükségesnek tartom azokról röviden megemlékezni, mielőtt helységeinknek további fejlődéséről és szervezetéről szólanék. Ezek a tartomány állami és polgári beléletére nézve a helytartó mellett az első helyet foglalták el. A procurator Augusti többnyire lovagranggal birt s részben a tartomány adókezelője volt, részben pedig a katonaságnak zsoldját fizette ki, egyszersmind a helytartót ellenőrizte s itt-ott elnöki jelentőséggel birt, sőt Antonius Pius alatt még a »praeses« czímet is megkapta, s egyúttal az esetleg távollevő helytartót helyettesithette. Az adóügyben biráskodási joggal és hatalommal volt felruházva, s hogy az adóbehajtást annál erélyesebben vihesse végbez, katonatiszti rangban állott és e minőségben a »beneficiarius« czímet kapta s kellő számu katonaság állott rendelkezésére. Hadrianus császár alatt volt eset reá, hogy egy procurator »cum jure gladii« volt.

Ezen hivatalnokok tehát fölebbvalói voltak a városoknak és községeknek, miért is munkálatom keretébe kell foglalnom sorozatukat és pedig Dacia váltakozó fölosztásának tekintetbe vétele mellett.

a) *Procuratorok Dacia két részre való fölosztása idejéből.*

(Dacia superior és inferior.)

1. *Plautius Caesianus* Kr. u. 129-ik évben, később helytartó vagy talán procurator cum jure gladii lett.

2. *T[itus] C[l(audius)...]*. Kr. u. 133-ik évben.

3. *T. Desticius T. f. Cla[udia] Severus.* Felső-Itáliában levő Concordiából való. Hihetőleg Kr. u. 160-ik év körül; innen Cappadociába küldték hasonló minőségben.

b) *Dacia hármas felosztása idejéből.*

(Prov. Apulensis, Porolissensis, Malvensis.)

4. *M. Macrinius Avitus M. f. Claud[ia] Catonius Vindex.* Nálunk eleinte praefectus alae contariorum volt, honnan a közigazgatási pályára lépett át, mint procurator prov. Daciae Malvensis, onnan pedig a praetorianusok közé fölvétetvén, a senatori pályára jutott. Az idő nem bizonyos.

5. *P. Cominius P. f. Cl[audia] Clemens.* Felső-Itáliában levő Concordia-ból eredt. Katonai szolgálatából átlépett a közigazgatási pályára. Azelőtt procurator volt Transpadoniában, onnan procurator Augusti Dac. Apulensisnek jött. Innen elment Lusitaniába, mint procurator Aug. Az idő talán Marcus Aurelius császárságára esik.

6. *T. Cl. T. f. Papiria Xenophon.* Mielőtt hozzánk kinevezték, procurator argentarium volt Pannoniában és Dalmatiában. Nálunk a procurator Dac. Apulensis hivatalát töltötte be Commodus és Septimius Severus idejében. Innen Egyiptomba helyeztetett ugyanazon minőségben.

7. *T. Cornasidius T. f. Fab[ia] Sabinus.* Picenumi Falerióból került ide. Eleinte katonai szolgálatban állott, azután ő is közigazgatási pályára lépett s Itáliának valamelyik határkerületében procurator cum jure gladii lett; onnan átjött mint proc. Aug. Dac. Apulensis. Hihetőleg vagy Commodus császársága alatt, vagy azután, de előbb nem.

8. *P. Sempronius Aelius Lycinus.* Galatiai Ancyrából való. Előbb katonai, azután polgári pályára lépett s procurator Narbonensis et Aquitanicae lett; onnan hozzánk jött mint procurator prov. Dac. Porolissensis; innen előléptetés mellett procurator ducenarius Alexandriae idiu logu; tehát ugy szólva Egyiptom pénzügyminiszterévé emelte szerencséje. Septimius Severus és Caracalla idejében volt nálunk.

9. *Herennius Gemellinus.* Septimius Severus és Caracalla idejében. Szolgálata ideje még a három együttes császár korába, t. i. Severus, Caracalla és Geta uralkodása idejébe nyulik át. (Kr. u. 209—211.)

10. *Ulpius* ..... Előbb Hispaniában szolgált; onnan mint procurator provinciae Porolissensis jött körünkbe; azután proc. Aug. Dac. Apulensis lett s mint ilyen Dacia helytartóságát is vezette. Működésének ideje körülbelül Kr. u. 211. évre esik, midőn Dacia Geta mellett nyilatkozott.

11. *Q. Axius Q. f. Pal[atina] Aelianus.* Itáliából való lovag. Katonai szolgálattétel nélkül lépett a közigazgatási pályára és szolgált Mauretaniában, Belgicában és Germaniában, honnan ide helyezték át mint procurator prov. Dac. Apulensist. Kétszer helyettesitette a helytartót Maximinus és Maximus, valamint III. Gordianus alatt. (Kr. u. 238. évben.)

c) *Az egyesitett procuratorságok idejéből.*

12. *P. Helvius Pertinax.* A későbbi császár. Katonai szolgálata után procurator ducenarius* lett nálunk. További pályája ismeretes a helytartók sorozatából.

13. *L. Valerius L. f. Quir. Proclus.* Baeticai Malacában született. Eleinte a katonaságnál szolgált, később procurator lett Ázsiában, honnan mint procurator provinciarum trium Daciarumot küldték ide. Idők multán legfelsőbb főnök lett Rómában.

* Procurator, kinek 200.000 sestertiust tevő jövedelme volt. (Suet. Cl. 24.)

d) *Ismeretlen pályafutásuak.*

(Ismeretlen cursus honorummal levők.)

14. *T. Claudius Quintilianus* procurator Augusti K. u. 157-ben restauráltatta Porolissum amphitheatrumát.[1]

15. *M. Cocc(eius) Genialis.* Procurator Augustorum nostrorum (duorum imperatoris) provinc. Daciae Porolissensis. K. u. 196—198. évek között.[2]

16. *Aelius Constans,* procurator Commodus alatt; később decurio Napocában.[2]

17. *C. Aurelius Atilianus,* procurator Augusti.[4]

18. *Valerius Catullinus,* procurator Aug.[5]

19. *C. Publicius Antonius Probus,* procurator Augg = Augustorum.[6]

20. *Q. Decius Vindex,* procurator.[7]

21. *M. Lucceius Felix,* procurator.[8]

A felsorolt procuratorok közül legtöbben Itáliából valók, néhányan keleti tartományokból származtak. Más tartományból nem volt ilyen tisztviselő, legalább nem bizonyos az.

15. A városok és községek szervezete és kormányzása.

A fönnebbi, legalább igénytelen nézetem szerint, szükséges kitérés után ujból felveszem a vármegyénk területén előforduló eseményeket tárgyaló fonalat, melynek révén első sorban az egész területre nézve mérvadó Apulum municipiummá való átváltoztatását, szervezetét és kormányzását mutatom be rövid vonásokban; ez kielégitő, mert ezzel párhuzamban haladtak a többi községek is szervezés és kormányzás tekintetében.

A municipiummá vált Apulumot önkormányzattal ruházták fel, mi által a helytartóktól majdnem független autonomiája jó sokáig virágzott. Midőn a város hatóságának legelső berendezése szükségessé vált, az imperator területünkre küldött egy császári biztost, ki az első tisztviselőket kinevezte és egyszersmind az ordót (tanácsot) megalakitotta. Ezen időtől fogva csak az lehetett hivatalnok, ki előbb decurio (tanácsos) volt. Az azelőtti időkben pedig ellenkezőleg a hivatal megelőzte a decurionatust. Ismeretes például Apulum régi idejéből. C. Jul. Metrobianus duumvir (polgármester), ki a nélkül, hogy decuriónak lett volna öt évre kinevezve, még a quinquennalicius czimet is megkapta.[9]

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 836. [2] Ugyanott suppl. 7662. [3] U. ö. 865. [4] U. o. 853. [5] U. o. 857. [6] U. o. 856. [7] U. o. 1404. [8] U. o. 1737. Bővebbet ezekről: Dr. Jul. Jung. Fasten d. Provinz Dacien, Innsbruck 1894. [9] Corp. Inscr. Lat. III. 972. Fölir. gyüjt. 146. sz.

P. Aelius Genialis szintén duumvir volt a nélkül, hogy előbb az ordónak tagja lett volna;[1] hasonlóan C. Pomp. Fuscus,[2] C. Julius Valens[3] stb.

Az ordo az idő folytán kiváltságos aristokratikus testületté vált s tagjaikat rangjuknak megfelelő jelvényekkel tüntették ki az ugynevezett »ornamenta decorionalia« által. Ezen kitüntetést később ritkább s kivételes esetekben csak kiváló szolgálatokért juttatták egyeseknek. Ily kitüntetésben részesült Asclepius Hermes, ki felszabadult rabszolga volt s azután a colonia augustalisa lett.[4]

Ezen legelső berendezés alapján Apulum és a többi városok teljes függetlenséggel biró közgyülési jogot, a curiát és a párosan működő hivatalnokokat, a duumvireket kapták. A duumvirek, vagyis polgármesterek egyenlő hatás- és jogkörrel birtak ugyan, de az érdekelt felek egyiknek határozata ellen a másikhoz felebbezhettek. (Hogy aztán ezek a »társpolgármesterek« minő egyetértésben éltek, arra nézve az adatok hiányzanak.)

A városok decuriákra voltak felosztva. Az eddig napvilágra került föliratokból tudjuk, hogy Apulumban legalább XI decuria volt.[5]

A városok és főleg Apulum szervezete és kormányzatának rövid ismertetése e helyen nem czéltalan szószaporitás, hanem ellenkezőleg már azért is szükséges, hogy azon olvasó, ki területünk történelmét nagyrészben magukban foglaló föliratokkal kiván közelebbről megismerkedni, ezen úton nyerjen útbaigazitást és egyúttal a föliratok szövegét is könnyebben megérthesse.

A közgyülésnek jog- és hatásköréhez tartozott a tisztviselők választása, a hatóság által beterjesztett javaslatok fölötti szavazás és a decuriók határozatainak megerősitése. A közgyülés volt tehát a város legfőbb foruma.

Miután a császárilag kinevezett hivatalnokok szolgálati évei lejártak és a város azután teljes autonomiát nyert, a szabad választásra került a sor. Ez alkalommal a választás vagyis a tisztujitás az idősebb duumvir (polgármester) elnöklete alatt ment véghez. Kötelessége volt első sorban számba venni a jelölteket, megvizsgálván azoknak választhatóságát, mihez szükséges volt, hogy a jelöltek szabad polgárok, büntetlen előéletüek és tisztességes foglalkozásuak legyenek. Konstatálandó volt állandó lakásuk a városban s a netán már előzetesen viselt hivatal; továbbá ki kellett kutatni a pályázók anyagi helyzetét s azt is, hogy saját birtokukon kivül képesek voltak-e kezeseket is állitani magukért előforduló büntények esetére.

Visszaélések nem igen fordulhattak elő, mert ezekre érzékeny büntetés volt szabva s főképpen arra ügyeltek, hogy az anyaországban

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 974. Fölir. gyüjt. 138. sz. a. [2] Ugyanott 982. 983. Fölir. gyüjt. 144. és 10. sz. a. [3] U. o. 1150. Fölir. gyüjt. 164. sz. a. [4] U. o. 1079. Fölir. gyüjt. 51. sz. a. [5] U. o. 1043. Fölir. gyüjt. 301. sz. a.

dúló lelki és testi életet megmételyező vesztegetés itt lábra ne kapjon. A választás után kihirdették az eredményt és a reákövetkező 5 nap multán esküt tettek az uj tisztviselők s nagy adományokkal foglalták el állásaikat. A duumvirek és az aedilisek (rendőrfőnökök) a toga praetextát (vörös szegélylyel) viselhették, hivatalos eljárásban 2 lictor (darabontok vesszőnyalábbal) járt előttük és curuli székben ülhettek a tribunalon (törvénykezés alkalmával).

A közgyülés határozott minden fontosabb ügyben, u. m. a város patronusának választását, szobrok felállitását és a kitüntetések megszavazását illetőleg. A helytartónak csak akkor volt beleszólása, ha az ordo valami olyan határozatot hozott, mely akár az állam érdekével, akár pedig a törvénybe ütközött. Az ilynemü végzést bármikor megsemmisithette a helytartó.

A duumvirek, kik a tulajdonképpeni magistratust alkották, képviselték a várost a felsőbb hatósággal szemben; szerződéseket kötöttek, pert inditottak vagy folytattak a város nevében, vállalkozók által ők végeztették a középitkezéseket. Ha a duumvirek, bár csak egy napnál hosszabb időre is, mind távol voltak a várostól, akkor a 35 évesnél idősebb decuriók közül helyettest kellett kirendelniök, ki aztán teljes hatalommal intézhette el a város ügyeit. A magistratus sorában a duumvirek mellett legnagyobb hatáskörrel birtak az aedilisek (a rendőrség főnökei),[1] kik hivatásuknál fogva első sorban őrei voltak a közbiztonságnak, e mellett a tisztaságra, rendre, közegészségre, fürdőkre, vásárokra és a nyilvános játékokra ügyeltek. Ők kezelték az »anona«-t, vagyis a szegények közt kiosztandó gabonának beszerzéséről és kiosztásáról gondoskodtak. Hatáskörükben függetlenül rendelkeztek, csak a rendeletük ellen vétőkre kirótt birságról kellett előbb a duumvireket értesiteniök. A város vagyonát a questor (városi pénztáros)[2] kezelte. Ő adta bérbe a város birtokait, meg volt bizva a haszonbérek beszedésével, e mellett gondozta a középületeket és pontosan vezette a telekkönyvet.

Apulum városának tekintélyes vagyona lehetett, mely részint ingatlanokban, részint kamatokra kiadott tőkékben állott; ehhez még a vámok, az állandóan itt tartózkodó idegenek (peregrinusok)[3] s a római civitassal nem biró egyének adói is járultak.

Miután ezen három főtisztviselő igen gyakran minden tiszteletdij és fizetés nélkül szolgált, a közigazgatás nem sokba került, s azért a város jövedelméből különböző jótékony czélokra, közintézetekre, valamint a nyilvános játékokra stb.-re sokat fordithattak. A városi tisztviselőkhöz számittattak a papok is, kik családtagjaikkal együtt a közterhek viselésétől föl voltak mentve. Ezek közt a császárok tiszteletére rendelt flamenek voltak a legmagasabb ranguak. Apulumból ismerünk

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1139. Fölir. gyüjt. 75. sz. a. [2] U. o. 1104., 1145., 1218. Fölir. gyüjt. 107., 158., 201. sz. a. [3] Egy ilyenről szól egy sirkőfelirat töredéke. Fölir. 552. sz. gyüjt. a.

egy flament, P. Aelius Julianust, ki római lovag, kiérdemelt duumvir s vir egregius volt.[1] A flamen magas rangját feltünteti Flavius Vallens, ki a »Bonus Puer«-nek »ab honorem flamonii« szentelt föliraton minden egyéb czímeit elhallgatja, de a flamenségét büszkén felemliti.[2] Ugyanigy járt el Tiberius Claudius Rufus Jupiternek, az isteneknek és istennőknek szentelt oltáron levő fölirattal[3] s a »Libero Patri« ajánlással állitott kövén.[4] A pontifex czímet és hivatalt azon papok viselték, kik tisztán s csakis a rómaiak vallásához tartozó istenségek szolgálatában állottak. Mind a flameneket, mind a pontifexeket a legelőkelőbb urak sorából választották. Ilyen pontifexek voltak Apulumban P. Aelius Lupus római lovag s duumviralis,[5] C. Julius Metrobianus, Sarmizegetusa volt polgármestere, Apulum quinquennalisa s Aesculapius papja,[6] P. Aelius Silvanus, polgármester, római lovag és vir egregius.[7] Nem kevésbbé magas ranguak voltak az augurok is, kik ugy szólva egy rangban állottak a pontifexekkel. S gyakran látjuk, hogy nagy urak szivesen vették, ha őket az augur jelvényével, a lituussal, azaz kis görbe pálczikával tüntették ki. Ezek közül ismerjük az élelmes P. Aelius Strenust, Sarmizegetusa és Apulum augurját, ki több egyletnek védnöke s még e mellett az állami uradalmak és sóbányák bérlője volt;[8] C. Nummus Certust, római lovagot;[9] Aelius Juliust, ki nagy szerénységében Dianának emelt fogadalmi oltáron csakis az augur czímet használta.[10] Voltak még papok, kik idegen földről hozott, de meghonositott istenségek szolgálatában állottak; ezeket a duumvirek nevezték ki. Föliratokból ismerjük ezek közül a Sacerdos Dei Aesculapi-t,[11] Sacerdos Jovis Optimi Dolicheni-t,[12] Sacerdos Numinum-ot,[13] Antistes Triformis Liberae-t,[14] Antistes huiusce Loci-t[15] stb. A haruspexek, kik az áldozati állatok beleit vizsgálták, még a papi osztályhoz tartoztak, de ezek már alárendeltek valának és meghatározott fizetést kaptak. A duumvirek nevezték ki őket holtiglani állomásukba. Apulumból csakis C. Julius Valens-t ismerjük, ki az ezen állással járó teendőket végezte.[16]

A város ezen tiszti karához még kisebb ranguak is csatlakoztak; ezek voltak a duumvir mellé rendelt két lictor, egy accensus (csatlós), két scriba (irnok), két viator (hirmondó), egy librarius (másoló), egy praeco (kikiáltó), egy béljós és egy tibicen (trombitás). Az aedilis mellé volt rendelve: egy irnok, négy vagy több városi rabszolga, egy kikiáltó, egy béljós és egy kürtös. A questornak is több alsóbb rendbeli segédhivatalnok állott rendelkezésére. A coloniában is ennek megfelelő sze-

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1182. Fölir. gyüjt. 209. sz. a. [2] U. o. 1134. Fölir. gyüjt. 94. sz. a. [3] U. o. 1064. Fölir. gyüjt. 49. sz. a. [4] U. o. 1065. Fölir. gyüjt. 124. sz. a. [5] U. o. 1213. Fölir. gyüjt. 203. sz. a. [6] U. o. 973. Fölir. gyüjt. 166. sz. a. [7] U. o. 1207. Fölir. gyüjt. 224. sz. a. [8] U. o. 1209. Fölir. gyüjt. 225. sz. a. [9] U. o. 1217. Fölir. gyüjt. 223. sz. a. [10] U. o. 1001. Fölir. gyüjt. 121. sz. a. [11] U. o. 972., 973., 1079. sz. a. Fölir. gyüjt. 146., 166., 51. sz. a. [12] U. o. 1302. Fölir. gyüjt 355. sz. a. [13] U. o. 1108. Fölir. gyüjt. 89. sz. a. [14] U. o. 1095. Fölir. gyüjt. 71. sz. a. [15] U. o. 1114., 1115. Fölir. gyüjt. 450., 312. sz. a. [16] U. o. 1114., 1115. Fölir. gyüjt. 450., 312. sz. a.

mélyzet állott a közigazgatás szolgálatában, csakhogy a duumvirek helyett quatuorvirek vezetik a közügyeket. Coloniánkban az első quatuorvirek közt T. Fl. Italicus állott, ki már Marcus Aurelius alatt hivatalban volt[1] s e magas állást kinevezés alapján foglalta el, melyet aztán Commodus császár egész uralkodása alatt megtartott, mert csak Septimius Severus adta az engedélyt arra, hogy ezentúl évről-évre szabadon választhatják meg a quatuorvireket.

Választás útján legelső alkalommal C. Julius Valentinus jutott e fontos állásba, ki oltárán büszkén föl is emliti, hogy ő az első megválasztott quatuorvir.[2] Az utána következők közül M. Ulpius Valens Aesculap és Hygieianak oltárt emelt.[3]

Az egész közigazgatási kezelés igen szigoru ellenőrzés alatt állott s a tisztviselők számadásai ellen, a felsőbb helyen történt helybenhagyás után, még 15 év mulva is lehetett kifogásokat tenni. De nemcsak a hivatalból folyó szigor volt itt a mérvadó, hanem lelkiismeretes működésüket nagyban befolyásolta a hivatalnoki büszkeség és becsvágy; ez vezérelte őket összes teendőikben és azért virágzottak föl oly hamarosan nemcsak a vármegyénk területén levő városok, hanem még a kisebb községek is.

16. A köz-, magán- és egyesületi élet.

Nem tartozik feladatom keretébe a vármegyénk területén előfordult magánjellegü események leirásánál részletekbe bocsátkozni; de a mennyiben a fönmaradott közvetlen kútforrások, t. i. a föliratos kövek, a föltárt épületmaradványok és a leleteket képező házi ipar és műtárgyak előttünk állanak és e munkában felsoroltatnak, nem kerülhettem ki, hogy azoknak alapján a vármegyénk területén békés időkben folytatott élet mozzanatairól nehány szót ne szóljak. Mindenütt hivatkozom a szóban levő leletekre, melyeket az olvasó az e munkához csatolt, részint saját leleteim jegyzékéből és a Corpus Inscriptionum Latinorumból, valamint más forrásmunkákból átvett föliratok gyüjteményében és részint a leletek statisztikájában felsorolva találhat.

A canabaei és később a városi életet elég élénkké tehették a tevékeny és sok nemzetiségü lakók, de bizonyos az, hogy sokat lendítettek azon a castrumból lejáró tisztek, altisztek és közlegények, kik a táborban az egyformaságot megunván, a polgárok közé vegyültek s igy vidámabb és változatosabb élettel cserélték föl azt. A katonák világlátott emberek voltak, fizetésük is nagy volt, sőt a gazdag szülektől származó tisztek hazulról is nagyobb összegre rugó segélyt kaptak, minélfogva igen szivesen látott vendégek voltak a polgári elem köré-

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1132. Fölir. gyüjt. 92. sz. a. [2] Ugyanott 1083. Fölir. gyüjt. 27. sz. a. [3] U. o. 985. Fölir. gyüjt. 143. sz. a.

ben. Kényelmesen is élhettek, mert végre annyira ment a dolog, hogy Septimius Severus császár a legényeknek is megengedte a nősülést, csak a család tagjai nem lakhattak a táborban, hanem a canabaeban éltek. Később azt is megengedték a legényeknek, hogy a városban lakjanak és csupán szolgálattételre kellett megjelenniök a táborban, ugy, hogy a katona békés időkben egészen polgárrá alakult át. De ezen jó élet nem tartott egyformán minden időben, mert Caracalla uralkodása óta sok időn át egy perczre sem szünt meg a háboru, vagy, katonai nyelven szólva, az ugynevezett készenlét. Severus kormányzása alatt azonban elég békés volt itt nálunk is az élet s ekkor sok legionarius leköltözött a városba, tevékeny részt vevén a társas életben.

A nőtlenek nevezetes asztaltársaságot (menage) szerveztek, melyről egy föliratot szól, megörökitvén az alapitók névsorát is. Találunk azon librariusokat, consularis beneficiariusokat, duplariusokat és secutor tribunit.[1]

A tisztek szintén alakitottak egy kaszinót, melynek elnöke legtöbbnyire a legio legatusa volt. Bizonyos időben Mevius Surus legatus elnöke volt egy ily egyesületnek, mely a városban levő helyiségében tartotta összejöveteleit. Erre vonatkozó föliratos kő 1885-ben ásatott ki a vár területén (Glacin) a Löw-féle ház előtti téren. E kőtöredék jelenleg a Hunyadvármegyei régészeti egylet muzeumában van Déván s következőleg hangzik némileg reconstruálva:

. . . . . CER(ME)VI SVRI C(onsularis III Daciarum)
. . . . . ECHIVS ›(=centurio) LEG(ionis) XIII G(eminae)
. . . . . CITVS ›(=centurio) LEG(ionis) V. M(acedonieae) P(iae)
. . . . . VDIANVS ›(=centurio LEG(ionis) V. M(acedonieae) P(iae)
. . . . . EPIVS CORN(icularius) . . . . . .
. . . . . (c)ORN(ikularius. . . . . .[2]

Nagy pompa és fényüzés uralkodhatott a város társadalmi életében akkor, mikor a legatusok Commodus császár magas engedélye folytán egész családjukat székhelyükre hozhatták, s Septimius Severus óta, midőn a tribunusok családjai is nagyban szaporitották a város előkelőségét. Igy kiolvashatjuk egyik föliratos kőoltár sorai közt, hogy C. Caerellius Sabinus házát neje, Fufidia Pollitta vezette;[3] L. Annius Italicus Honoratus háztájának vezető szelleme pedig felesége, Gavidia Torquata volt, kinek gyermekei Italicus, Honoratus és Italica élénkitették a családi kört,[4] s Severus Alexander neves legatusa M. Valerius Longinus övéivel együtt Apulumban lakott.[5] Lehettek ám nagy és fényes háztartások, mert a legatus évi fizetése legalább 500,000 sestertiust, azaz 100,000 koronát tett ki, mihez még tömérdek természet-

[1] 1189. 1190. Fölir. gyüjt. 191. és 474. b. [2] Téglás Gábor és Király Pál, Ujabb adalékok Dacia fölirattárához 12. sz. [3] Corp. Inscr. Lat. III. 1074. Fölir. gyüjt. 1. sz. a. [4] U. o. 1071. Fölir. gyüjt. 44. sz. a. [5] U. o. 1020. Fölir. gyüjt. 31. sz. a.

beli szolgálmány is járult. Igen sok gazdag család nagyszámu cselédséggel birt, melyek aztán nagyon élénkithették a házi és a társadalmi életet. Ezen családok közt valának nevezetesen az Aeliusok,[1] Juliusok,[2] Vareniusok[3] stb. De a köznapi, már ugy is elég változatos életen kivül Apulum bizonyára akkor fejtette ki legfényesebb pompáját, midőn császárok látogatták meg e várost. Valószinü, hogy Caracalla is ellátogatott ide, de bizonyos, hogy itt jártak Maximinus, Philippus és Decius császárok. Ilyen alkalmakkor a katonaság teljes pompával, a város előljárósága diszöltönyben s a gazdag polgárok sokasága ünnepélyesen fogadták az imperatorokat.

Pezsgő élet folyt le Apulumban és más nagyobb községekben a nyilvános téreken, s a forumon is, a hová a polgárok, kereskedők, mesteremberek nagyszámu tömege gyült össze a politika, az üzleti dolgok és az ujságok megvitatása czéljából.

Egy szóval érdekes, a maitól nagyon kevéssé elütő volt itt ugy a magán-, mint a családi élet s a tarkaság növelésére nem hiányoztak akkor sem az utczai büvészek, kötéltánczosok sat. Fényesek voltak a lakodalmak, nemkülönben minden családi és nyilvános ünnepély.

De aztán a nyár hő évadában itt is csendesebb lett az élet, mert az előkelőség a rómaiak idejéből mai napig fönmaradott fürdőket, Germizara (Gyógy), Ad-Aquas (Kis-Kalán) stb. üdülő helyeket kereste fel, egy időre árván hagyva a székvárost.

Nem csak a fényes élet szépséges oldala szerepelt itt nagyban, hanem a realisé is érvényre jutott az életbeléptetett különböző egyesületek által, mert már náluk is ismeretes volt azon általános igazság, hogy akármely város vagy területnek szellemi és anyagi felvirágzása nem csak az intelligenczia nagyobb számától függ, hanem ellenkezőleg az erős középosztály életrevalóságától, szorgalmától és czéltudatos működésétől, valamint az erők egyesitése által életbe hozott, helyes irányt követő egyesületektől.

Az egyesületek, melyek általán a jólét előmozditására nézve lényeges tényezők, történelmi szempontból is megérdemlik a kellő méltatást, s ezért azokról is kell, habár rövid vonásokban, szólanom, annál is inkább, mivel a várnegyénk területén létezett községek és városok mindegyikében számos föliraton nyomára akadunk a legkülönbözőbb egyesületeknek.

A felebarátokon segitő tüzoltást vagy a tüz tovaterjedésének megakadályozását ugy a coloniákban, mint a municipiumokban az ácsok és a vele kapcsolatban levő más egyesületek, mint szokásos közmunkát,

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 974. (Fölir. gyüjt. 138. sz.) 1001. (F. gy. 315. sz.) 1006. (F. gy. 319. sz.) 1104. (F. gy. 107. sz.) 1800. = 7795. (F. gy. 198. sz.) 1181. (F. gy. 202. sz. a.) 1182. (F. gy. 209. sz.) 1207. (F. gy. 224. sz.) 1208. (F. gy. 222. sz.) 1209. (F. gy. 225. sz.) 1210. (F. gy. 546. sz.) 1211. (F. gy. 545. sz.) 1213. (F. gy. 203. sz.) 1224. (F. gy. 237. sz.) [2] U. o. 1029. Fölir. gyüjt. 443. sz. a. [3] U. o. 1198. Fölir. gyüjt. 267. sz. a.

ingyenesen vagy csekély jutalmakért teljesitették. Az eleinte kevésbé jó szemmel nézett iparegyesületek szervezését később törvényhatóságilag rendelték el.

Az önként s szabad akaratból keletkezett egyesületek nem sokára mindenfelé kiterjesztették áldásos működésüket.

A területünkön működő egyesületek közül igen fontosak voltak a collegium fabrum, centonariorum, dendrophorum és negotiatorum.

A collegium fabrum tagjaihoz tartoztak azok, kik fém és fa czikkek készitésével foglalkoztak, akár lettek légyen azok műlakatosok vagy kovácsok, akár műasztalosok vagy ácsok; az egyes ágakban dolgozók azonban a közös elnevezés elé még a szükséges megkülönböztető jelzőt is oda tették, mikor t. i. különlegesen is meg akarták nevezni mesterségüket, mint például az aranymüvesek = fabri aurarii, a kovácsok = fabri ferrarii, az ácsok = fabri tignuarii. A collegiumok mint összesség azonban rendesen csak a gyüjtő nevet használták, a mint azt a területünkön talált s az egyesületekről szóló föliratokon láthatjuk.[1]

A centonariorum egyesületei magában foglalták a daróczkészitőket, takácsokat és szövészeket. Ezek már korán nagy virágzásnak örvendhettek, mert áruczikkeiket, illetőleg gyártmányaikat általánosan használták az egész területen ugy a szegények, mint a gazdagok, a polgárok, mint a katonák, és pedig nemcsak ruhákra, hanem igen sok egyéb házi szükségletre is. Azért találhatók ezen egyesületeknek föliratai az egész területen mindenütt.

A dendrophorok egyesülete a fakereskedéssel nagy mérvben foglalkozott. Ezek is külön-külön csoportokra oszlottak, igy a fát szállitók a lignarii, a követ szállitók a plostarii, tulajdonképeni fuvarosok. Ezekkel a collegium nautarum, a hajósok egyesülete állott összeköttetésben, mivel egyenlő természetü működési köre volt mindakettőnek, mert hát ezek ugyanazt tették a vizen, mit amazok a szárazon cselekedtek.

Találkozunk továbbá a faberek, centonariák és nauták egyesületeivel is egy patronus alá összekapcsolva.[2]

A kereskedők (negotiatores) társulatot alakitottak, mely vármegyénk egész területére terjeszkedett s saját ügyvédet tartott, mint azt egy a Maros partján talált föliratos kő mutatja.[3]

A hordárok, különösen a vizhordók és a gyaloghintósok egyesülete szintén saját külön ügyészt tartott.

Ugy látszik, hogy a fejlődésnek indult egyesületek érdekeinek védelmezésére általában ügyvédeket alkalmaztak.

Ezen egyesületek mellett meg a prosmoniak egyesülete is szerepelt Apulumban.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 975. (fölir. gyüjt. 139. sz. a.) 984. (f. gy. 140. sz. a.) 1016. (f. gy. 192. sz.) 1043. (f. gy. 301. sz.) 1051. (f. gy. 18. sz.) 1082. (f. gy. 28. sz.) 1083. (f. gy. 27. sz.) 1210. (f. gy. 546. sz.) 1212. (f. gy. 448. sz.) 1215. (f. gy. 270. sz.) [2] Corp. Inscr. Lat. I.I. 1209. Fölir. gyüjt. 225. sz. a. [3] Corp. Inscr. Lat. III. 1500. Fölir. gyüjt. 331. sz. a. és Goos, az emlitett helyen.

Ezen collegium Prosmoni quaestorai, Aurelius Statius és Ulpius Paulus, egy familiaricumot épitettek; ugy látszik, hogy ez cselédotthon, cselédlakás volt.[1]

Továbbá Bruclában működött a collegium aurariorum, a bányamunkások egyesülete,[2] Germizaraban volt a collegium Galatarum, a kisázsiai Galatából valóknak kaszinója,[3] Ampelumban a Hercliani és Cervaek-nek vallásos czélzatu egylete virágzott[4] és végül Alburnus Maiorban alakult meg a collegium Jovis Cerneni, mely egyúttal temetkezési egylet is volt.[5]

Ezen egyleteknek eredeti czélja általán a saját érdekeik előmozditása volt; e tekintetben csak is a Liber Pater és Libera tiszteletére alakult Hercliani és Cervae s a Jupiter Cernenus temetkezési egyesületek képeztek kivételt.

A mesteremberek egyesületei azonban az anyagi érdekek felkarolása mellett mindig valamely istenség tisztelete körül csoportosultak, miért is mindenik collegiumnak saját Geniusa volt. Találkozunk tehát a Genius collegiorum fabrum, centonariorum stb.-vel.

Mikor az egyesületek egyes tagjai valamely főistennek hódoltak, akkor mindig emlitették a Geniust is, mig ellenben a testületi tiszteletadás alkalmával rendesen csak a Geniusnak hódoltak.

Mindenik collegiumnak sokféle s többnyire istentisztelettel egybekötött ünnepei voltak. Igy megünnepelték az elhunyt kiváló tagoknak emlékét; tisztelték, ünnepelték a jótékony és gazdag alapitókat és pártfogókat, valamint a legfőbb védnököt, a császárt vagy a császárokat. Például M. Aurelius Timon Apulum augustalisa, a collegium fabrum magistere saját költségén oltárt emelt a két együttes császárnak, Septimius Severus és Caracalla (Antoninus) jólétére, valamint Genius fabrumnak.[6]

Az eddig lelt kőföliratokból láthatjuk, hogy a legtöbb egyesület főistenül Jupitert választotta, mert ez a név fordul elő leggyakrabban a föliratokon. Ilyen a C. Sentius Anicetus, Sarmizegetusa decuriója, a municipium Septimium Apulum collegium fabrum első patronusa, Jupiternek szentelt oltár Kr. u. 205. év május 23-án kelt fölirata.[7] Hasonlóképpen áldoz a császár és az egyesület jólétéért Tiberius Julius Bubalus a XI. decurio, a collegium fabrum tagja, Jupiternek.[8] T. Fl. Flavianus, a municipium augustalisa, a collegium fabrum decuriója, a maga és családja jóvoltáért,[8] s C. Julius Valentinus, a municipium Septimium Apulum első, egy évre választott quatuorvirje és a collegium fabrum patronusa, szintén szentelnek föliratokat Jupiternek.[10] Ritkább esetekben más főistenségeket is választanak az áldozatot hozó egyleti patronusok.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. supp. 7807. Fölir. gyüjt. 499. sz. a. [2] Ugyanott 941. Fölir. gyüjt. 471. sz. a. [3] U. o. 1394. Fölir. gyüjt. 539. sz. a. [4] U. o. 1303. Fölir. gyüjt. 356. sz. a. [5] U. o. Viasztábla II. [6] U. o. 1016. Fölir. gyüjt. 192. sz. a. [7] U. o. 1051. Fölir. gyüjt. 18. sz. a. [8] U. o. 1043. Fölir. gyüjt. 301. sz. a. [9] U. o. 1082. Fölir. gyüjt. 28. sz. a. [10] U. o. 1083. Fölir. gyüjt. 27. sz. a.

Ilyenek P. Aelius Rufinus, a collegium fabrum védnöke,[1] és L. Septimius Nigrinus, ugyancsak patronusa az egyletnek, kik Aesculapius és Hygieanak hódoltak föliratos oltárokon.[2]

Az egyesületek az anyagi közjólét és a vallásos érzelmek ápolása mellett főképp még az egyes tagok anyagi támogatását tartották szem előtt különösen temetések alkalmával, s ha csak lehetett, saját temetkezési helyeket is szereztek maguknak.

Alburnus Maiorban (Vöröspatak) találkozunk egy temetkezési egyesülettel is, a collegium Jovis Cerneni-vel; de feltehetjük, hogy ily egyesületek ugyanazon alapszabályokkal nem csak ott, hanem a többi városokban és községekben is léteztek.

Az egyesületbe lépő tagok belépéskor egyszerre 100 sestertiust (20 korona) és egy amphora jó bort fizettek s azután havonként egy as-t (6 fillér), ha volt temetés, különben nem. Az elhalt tagnak utódjai 300 sestertiust kapnak, melyből 50 sestertiust ki kellett osztani a végtisztességben résztvevők közt. Ha valamely egyesületi tag az illető várostól vagy községtől 20 római mérföldnyi távolságban halt meg, a halálesetről értesitett collegium 20 sestertiusnyi dijjal három embert küldött ki kebeléből a temetés rendezésére és a nép megvendégelésére. Ha a haláleset nagyobb távolságban állott be, akkor a collegium nem küldött ki bizottságot, hanem kifizette a megszabott járulékot az illető községnek. Ha a tagok közül olyan halt el, ki rabszolga volt és a gazdája nem temetteté el tisztességesen, akkor az egylet büntetésképpen képletes temetkezést rendezett. Az öngyilkosnak nem volt igénye a temetésre az egylet részéről. Ha egy tag mint rabszolga felszabadult, akkor egy amphora bort fizetett áldomásul az egyletnek.[3]

Az egyszerre befizetendő 100 sestertiusra rugó tagilletmény aránylag magas volt, de ennek oka abban rejlett, hogy az egylet kevés tagot számlált, ezek is csak rendetlenül fizették a tagdijukat s igy könnyen megtörtént, hogy az egylet pénztára több egymásután következő haláleset alkalmával teljesen kiürült.

Mikor Alburnus Maiorban az egyleti tagok száma 17-re apadott, kimondották az egylet megszüntetését. Erről szól a Kr. u. 167. év február 9-én kelt okmány, melyet a többi tárgyakkal a befalazott bányában találtak.[4]

Végre legyen itt még néhány szóval emlités téve az egyesületek szervezetéről. Minden egyesületnek feje vagy védnöke (patronus) mindig egy-egy tekintélyes és bőkezü polgár volt, ki előkelő rangot és hivatalt viselt. A belügyeket két magister látta el;[5] ők végezték az isteni szolgálatot, rendezték a közös lakomákat s azért pénzbiztositékot

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 975. Fölir. gyüjt. 139. sz. a.

[2] Ugyanott 984. Fölir. gyüjt. 140. sz. a.

[3] Király Pál, Dacia Provincia Augusti. Nagybecskerek, 1894. II. k. 280. l.

[4] Viasztáblák gyüjt. II.

[5] Corp. Inscr. Lat. III. 1016. Fölir. gyüjt. 192. sz. a.

is tettek.[1] A pénztárt itt is a quaestorok kezelték; minden collegium kettőt-kettőt szokott választani.[2] A közügyeket a decuriók és a principalisok, a bizottsági tagok látták el.[3] A jogi ügyekben a collegiumot a saját ügyvédje képviselte.[4] Az egyesületek fiókegyletekre is oszlottak. Az egyesületek sokat adtak a külső fényre is; kivonulások alkalmával rendes csapatokban sorakozván, elől vitték a zászlót és más jelvényeket.

Nagy ünnepségeket rendeztek szentélyük fölavatásának napján, a patronusok és előljárók születési évfordulóin stb. Az egyesületi épületet scholának hivták s ez gyakran igen fényes épület volt. Apulumban M. Aurelius Chrestus 6000 sestertiust adományozott, hogy a faberek oromhomlokzattal díszitsék épületüket,[5] ellenben a centonariusok saját költségükön emelik házukat, szintén oromhomlokzattal.[6] Ilyen oromhomlokzati fölirat töredéke lehetett a föliratok gyüjteményében 529. sz. a. közölt is.

Alburnus Maiorban tartott ünnepségről igen érdekes számlát állitott össze a konyhamester, melyből az akkori piaczi árakat is meg lehet itélni.[7]

A vármegye területén levő városokban és nagyobb községekben gondoskodva volt orvosokról is; az állam maga rendelt minden nagyobb colonia vagy municipium számára tizet-tizet. De ezek közül csak egyet ismerünk Apulumból, T. Attus Divixtus szemorvost.[8] A hivatalból kirendelt orvosokon kivül bizonyára akadt még sok magánorvos, már csak azért is, mivel vizsgákhoz nem volt kötve ezen foglalkozás; ily körülmények között aztán mesterséggé vált a tudomány s mindenféle léha kuruzsló foglalkozott a gyógyászattal és gyógyszerek előállitásával. Egyébiránt akadtak azon korban ügyes műtők is, kik nem csak kényes operatiókat végeztek, de uj lábszár- és karcsontokat is készitettek, a hamis fogak alkalmazása pedig általános volt.

A halandóság azonban nagy lehetett, mert a vármegyénk területén talált sirkőföliratokból olvashatjuk, hogy a halál legtöbbnyire a gyermekek között pusztitott, vagy még elég fiatalon jutottak a föld alá. A 91 sirkőfölirat közül, melyeken az elhaltak kora is kiolvasható, azt mutatják, hogy 91 közt 1—50 éves korban 69-en, 51—100 éves korban 22-en haltak el.

A tudósvilágról hallgatnak a föliratos kövek, miért is irók vagy más tudósok és általán a tudományok ápolásáról szóló közvetlen adatok területünkről teljesen hiányzanak; kivételt képeznek csak azon esetek, melyekben az ügyvédekről és az imént emlitett szemorvosról tétetett emlités.

[1] Viasztáblák gyüjt. II. . . . . et cautionem suam, inqua eis caverat, recepisset . . . .
[2] Viasztáblák gyüjt. II. Valerius Niconis et Offas Monofili quaestores collegi.
[3] Corp. Inscr. Lat. III. 1082. 1210. Fölir. gyüjt. 28. 546. számok alatt.
[4] Corp. Inscr. Lat. III. 1500. Fölir. gyüjt. 331. sz. a.
[5] Corp. Inscr. Lat. III. 1212. sz. a. Fölir. gyüjt. 448. sz. a.
[6] Ugyanott 1174. Fölir. gyüjt. 189. sz. a.
[7] Viasztáblák gyüjt. XV.
[8] Corp. Inscr. Lat. III. 1636. A leletek jegyzékében V. 14. sz.

17. Vallási viszonyok és temetkezési emlékek.

Alsófehér vármegye területén eddig talált feliratos kövek szövegéből látható, hogy többnyire vallási indokokból keletkeztek, és pedig az istenségek iránti hálából, vagy az istenségekhez intézett fohászkodásból, vagy a tett fogadalom beváltása czéljából.

A vallási viszonyoknak bár csekély bevilágitása által is tisztább képet nyerünk a vármegyénk területén folytatott nyilvános és magánéletről; következtetést vonhatunk azokból az akkori időkben uralkodott lelkületre s kedélyállapotokra, miért is a különböző istenségek elnevezését, jelzését, ábrázolását tartalmazó föliratok alapján ide iktatok néhány rövid kivonatot, minden bővebb megjegyzés helyett fölemlitvén a számot, mely alatt a munkához csatolt föliratok gyüjteményében található az egész szöveg, mennyiben az többé-kevésbé épségben maradt reánk. Ellenőrzésképpen a Corpus Iscriptionum Latinarium folyó számai is ki vannak téve itt is, mint mindenütt.

Jupiter Optimus Maximus a római vallás központja s a vallásos tartalmu föliratok aránylag legnagyobb része neki van szentelve. Ezen jelzés valóban odaadó lelkületre vall és egyszerüségében megható. De Jupiter még más jelzőkkel is szerepel, mit alább a föliratok szerint közlök; egyúttal fölemlitem a többi istenségek elnevezésére vonatkozó adatokat is.

Jupiter Optimus Maximus = legjobb, legnagyobb.[1] Jupiter Optimus Maximus Aeternus = az örök Jupiter.[2] Jupiter Optimus Maximus Conservator = föntartó Jupiter.[3] Jupiter Optimus Maximus Divus Fulguralis = a villámok közt lakó isteni Jupiter.[4] Jupiter Optimus Maximus Monitor Conservator = az intő, figyelmeztető és föntartó Jupiter.[5] Jupiter Optimus Stator = a megállitó Jupiter, kihez a veszély-

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1031. (Fölir. gyüjt. 445. sz. a.) 1034. (f. gy. 15. sz.) 1035. (f. gy. 14. sz.) 1036. (f. gy. 13. sz.) 1037. (f. gy. 7. sz,) 1038. (f. gy. 4. sz,) 1039. (f. gy. 19. sz.) 1040. (f. gy. 21. sz.) 1041. (f. gy. 292. sz.) 1042. (f. gy. 12. sz.) 1043. (f. gy. 301. sz.) 1044. (f. gy. 46. sz.) 1045. (f. gy. 17. sz.) 1046. (f. gy. 3. sz.) 1047. (f. gy. 6. sz.) 1048. (f. gy. 291. sz.) 1049. (f. gy. 54. sz.) 1050. (f. gy. 8. sz.) 1051. (f. gy. 18. sz.) 1053. (f. gy. 56. sz.) 1054. (f. gy. 52. sz.) 1055. (f. gy. 55. sz.) 1056. (f. gy. 9. sz.) 1057. (f. gy. 20. sz.) 1058. (f. gy. 16. sz.) 1060. (f. gy. 41. sz. 488. sz.) 1061. f. gy. 37. sz.) 1062. (f. gy. 444. sz.) 1063. (f. gy. 39. sz.) 1064. (f. gy. 49. sz.) 1066. (f. gy. 38. sz.) 1067. (f. gy. 11. sz.) 1068. (f. gy. 40. sz.) 1069. (f. gy. 103. sz.) 1070. (f. gy. 42. sz.) 1071. (f. gy. 44. sz.) 1073. (f. gy. 36.) 1074. (f. gy. 1. sz.) 1077. (f. gy. 102. sz.) 1078. (f. gy. 43. sz.) 1079. (f. gy. 51. sz.) 1080. (f. gy. 293. sz.) 1081. (f. gy. 45. sz.) 1088. (f. gy. 34.) 941. (f. gy. 471. sz.) 1260. (f. gy. 414. sz.) 1282. (f. gy. 345. sz.) 1293. (f. gy. 344. sz.) 1294. (f. gy. 349. sz.) 1295. (f. gy. 346. sz.) 1298. (f. gy. 352. sz.) 1299. (f. gy. 343. sz.) 6260. (f. gy. 294. sz.) 6261. (f. gy. 295. sz.) 6262. (f. gy. 296. sz.) suppl. 7754. (f. gy. 50. sz.) 7756. (f. gy. 299. sz.) 7757. (f. gy. 47.) 7758. (f. gy. 303. sz.) 7759. (f. gy. 57. sz.) 7823. (f. gy. 416. sz.) Akner, n. 276. (f. gy. 2. sz.) Ackner, n. 545. (f. gy. 342. sz.) Fölir. gyüjt. 494. b. Fölir. gyüjt. 506. [2] Ugyanott 1082. (f. gy. 28. sz.) 1083. (f. gy. 27. sz.) [3] U. o. 1020. (f. gy. 31. sz.) 1084. (f. gy. 32. sz.) 1085. (f. gy. 33. sz.) Acknsr n. 307. (f. gy. 30. sz.) [4] U. o. 1686. (f. gy. 35. sz.) [5] U. o. 1032. (f. gy. 29. sz.)

ben forgók folyamodtak.[1] Jupiter Optimus Maximus Bussumarius.[2] Jovi Summo Exsuperantissimo Divinarum, Humanarumque Rerum Rectori, Factorumque Arbitro . . . . a legnagyobb, a legkiválóbb Jupiternek, az isteni és emberi dolgok intézőjének, a végzet urának . . . .[3] Csupán »Aeternus« címmel is vannak föliratok.[4] »Dolichenus« jelzővel is fordulnak elő.[5] Dolichenus és Commagenus névvel tiszteli Aurelius Marinus;[6] csak Jovi Maximo-val jelzi Crispus Saturninus.[7] A Jovi Optimo Maximo-hoz csatolva vannak még más istenségek nevei s általában az istenségek és istennők is.[8]

De nem csak szavakban, hanem képekben is bemutatták tiszteletüket: L. Aurelius Trophimus[9] a vizvezeték megnyitásakor saját költségén állitott szobrot és oltárt Jupiternek.[10] M. Ulpius Mucianus Horologiarum Templumot épitett tiszteletére.[11] T. Cl. Anicetus egy romba dőlt templomot állitott helyre.[12] Septimius Pius, a XIII. legio közlegénye, a Jupiternek szentelt kövön ülő helyzetben faragtatta,[13] jobbjában villámnyalábbal, — baljával a mellette levő sas fejét érinti. Sok szoborműben megmaradott e főisten képe.

Junót C. Aelius Primus (Apulum vagy Potaissa?) decurio Juno Regina-val tiszteli.[14] C. Caerellius Sabinus legatus és neje Fufidia Pollitta több jelzőt használtak: Regina Populonia Dea Patriae-nek nevezik.[15] Aelius Sostrates Juno Regina és Minerva-nak szentelt oltárt.[16] Jul. Alexander Actarias Junoni Semliae-hez fordult imájával.[17] Juno Lucina név alatt is fordul elő, de ezen föliratot hamisnak tartják.[18]

Minerva, Junó mellett, köztiszteletben részesült.[19] Jupiter tanácsának tagjaképpen tiszteli C. Caerellius Sabinus legatus.[20] Celerinus Valerianus cornicularius Minerva Sancta-nak nevezi.[21] Minerva Victrix-nek nevezi Aelius Sabinus librarius (Kr. u. 196—198. évből,)[22] Athena név alatt is fordul elő.[23]

Apollo.[24] Aurelius Vitalis, Praestantissimus, a legkiválóbbnak nevezi fogadalmi márványkövön.[25] Ulpius Proculinus, speculator, Aeternus-nak

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1087. (fölir. gyüjt. 26. sz. a.) 1089. (f. gy. 25. sz.) [2] Föliratok gyüjteményében 23. sz. a. [3] Corp. Inscr. Lat. III. 1090. (f. gy. 24. sz.) [4] Ugyanott suppl. 7737. (f. gy. 297. sz.) 7736. (f. gy. 63. sz.) III. 1286. (f. gy. 348.) [5] Corp. Inscr. Lat. III. 1302. (f. gy. 355. sz.) III. supp. 7760. (f. gy. 484. sz.) 7761. (f. gy. 300.) [6] U. o. 13016. (f. gy. 351. sz.) [7] U. o. III. 1031. (f. gy. 445. sz.) [8] U. o. 942. (f. gy. 472. sz.) 1060. (f. gy 488. sz.) 1062. (f. gy. 444. sz.) 1080. (f. gy. 293. sz.) 1296. (f. gy. 350. sz.) 1297. (f. gy. 347. sz.) 1300. (f. gy. 353. sz.) III. supp. 7763. (f. gy. 302. sz. a.) 7755. (f. gy. 48. sz.) 7825. (f. gy. 417. sz.) Ackner n. 320. (f. gy. 550.) Fölir. gyüjt. 23. sz. 474. f. sz. [9] Kr. u. 158. évben. [10] Corp. Inscr. Lat. III. 1061. (f. gy. 37. sz. a.) [11] Ugyanott 1070. (f. gy. 42. sz. a.) [12] U. o. 1069. (f. gy. 103. sz. a.) [13] Titus Livius V. 21. 22. Király Pál, Apulum. 338. l. [14] Corp. Inscr. Lat. III. 1030. (f. gy. 101. sz. a.) [15] U. o. 1075. (f. gy. 104. sz. a. [16] Corp. Inscr. Lat. supp. 7836. Fölir. gyüjt. 459. sz. [17] U. o. 7753. Fölir. gyüjt. 105. sz. [18] Ackner, n. 33. Fölir. gyüjt. 549. [19] Corp. Inscr. Lat. III. 1071. (Fölir. gyüjt. 44. sz.) 1077. (f. gy. 102. sz.) 1078. (f. gy. 43. sz.) 1079. (f. gy. 51. sz.) 1104. (f. gy. 107. sz.) 1105. (f. gy. 109. sz.) [20] Ugyanott 1076. (f. gy. 108. sz.) [21] U. o. 1106. (f. gy. 111. sz.) [22] Fölir. gyüjt. 113. sz. a. [23] U. o. supp. 7766. a. (f. gy. 112. sz.) [24] Corp. Inscr. Lat. III. 986. (f. gy. 449. sz.) 989. (f. gy. 96. sz.) [25] U. o. 991. (f. gy. 95. sz.)

nevezi.[1] Atilius Celsianus egyszerüen csak Apollónak nevezi.[2] Éppen igy látjuk más föliraton is.[3] Van olyan is, ki Diis Apollini et Dianae-nak hódol[4] s C. J. Lysias centurio Deus Apollo Ausgustus jelzővel tiszteli.[5]

Dianát Augusta = fenséges,[6] Mellifica = mézelő,[7] Regina = királynő[8] jelzőkkel tisztelték. Egyszerüen csak Diana névvel látjuk több föliraton.[9] Comminus Vet. Ulpianus, Celsenus és mások Dianae Sacrummal tisztelték.[10]

Sol és Luna csak kisebb jelentőségü istenpár. Luna Lucifera = világosságot hozó névvel tiszteli C. Julius Varianus magister.[11]

Marsnak[12] a legio XIII. Gem. tábor parancsnokának (praefectus castrorum) segédtisztje (cornicularius), P. Aelius Rufinus, mint Conservator = fönntartónak emelt fogadalmi oltárt.[13] Lucius Aelius Rufinus, Marti Patri (nyájak és mezők istene), Conservatori et Bonae Victoriaenek szentelt oltárt,[14] s Mars Augustus jelzővel is látjuk.[15]

Silvanust az erdők, szántóföldek, nyájak védője, gyarapitója[16] jelzőkkel emlitették, vagy Augustus = fönségesnek mondották;[17] de legtöbbször Domesticus = házinak,[18] Sanctusnak,[19] vagy Silvestris = erdeinek.[20] M. Opelius Firminus és mások hódolnak Silvano Domestico Sacrum jelző alatt,[21] azután egyszerüen Silvano Sacrum jelzővel[22] és Silvano Plabaóval.[23]

Venus kevés emlékkövön fordul elő. Fabius Pulcher Veneri Augustae-nak,[24] C. Julius Valens haruspex, Veneri Victrici-nek nevezi.[25]

Priapus, a kertek, ültetvények istene. Kertjök védelmére állitottak a Kr. u. 235-ik évben aedilisi hivatalt viselő Aelius testvérek Ursio és Antoninianus Priepus Pantheus-nak föliratot.[26]

Liber és *Libera,* a derült kedélyesség istenei, a termékenységnek, szüretnek, kereskedelmi szabadságnak védői. Vannak föliratok, melyek Libernek,[27] Liberának[28] voltak szentelve. Liberát egyik papja, M. Aurelius Comatius, Superus Triformis = három alakunak nevezi.[29] Mások együt-

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 990. (f. gy. 97. sz.) [2] U. o. 933. (f. gy. 482. sz.) [3] U. o. supp. 7821. (f. gy. 420. sz.) [4] F. gy. 98. sz. a. [5] F. gy. 99. sz. a. [6] Corp. Inscr. Lat. III. 1101. (f. gy. 116. sz.) 940. (f. gy. 469. sz.) III. supp. 7742. (f. gy. 121. sz.) 12,557. (f. gy. 120. sz.) [7] U. o. 1102. (f. gy. 117. sz.) [8] U. o. 1103. (f. gy. 118. sz.) [9] U. o. 1281. (f. gy. 358. sz.) III. supp. 7745. (f. gy. 466. sz.) supp. 7743. (f. gy. 314. sz.) [10] U. o. 997. (f. gy. 313. sz.) 1000. (f. gy. 315. sz.) 1288. (f. gy. 357.) III. supp. 7822. (f. gy. 422. sz.) [11] U. o. III. 1097. (f. gy. 119. sz.) [12] U. o. 1080. (f. gy. 298. sz.) 1098. (f. gy. 59. sz.) [13] U. o. 1099. (f. gy. 179. sz.) [14] Ackner, n. 660. (f. gy. 408. sz.) n. 340. (f. gy. 58. sz.) [16] U. o. 1141. (f. gy. 157. sz.) 1142. (f. gy. 115. sz.) 1143. (f. gy. 156. sz.) 1144. (f. gy. 154. sz.) 1145. (f. gy. 158. sz.) [17] U. o. 1146. (f. gy. 159. sz.) 1306. (f. gy. 365. sz.) [18] Corp. Inscr. Lat. III. 1147. (Fölir. gyüjt. 162. sz.) 1148. (f. gy. 322. sz.) 1149. (f. gy. 468. sz.) 1150. (f. gy. 164. sz.) 1151. (f. gy. 163. sz.) 1152. (f. gy. 165. sz.) [19] U. o. 1153. (f. gy. 321. sz.) Fölir. gyüjt. 321. sz. a. [20] U. o. 1154. (f. gy. 161. sz.), 1155. (f. gy. 160. sz.) [21] U. o. 1306. (f. gy. 365. sz.) III. supp. 7840. (f. gy. 366. sz.) 7841. (f. gy. 364. sz.) [22] U. o. 1305. (f. gy. 363. sz.) [23] U. o. supp. 7827. (f. gy. 421. sz.) [24] Corp. Inscr. Lat. III. 1157. (f. gy. 106. sz.) [25] U. o. 1115. (f. gy. 312. sz.) [26] U. o. 1139. (f. gy. 75. sz.) [27] U. o. 1065. (f. gy. 124. sz.) 1091. (f. gy. 123. sz.) 1092. (f. gy. 122. sz.) III. supp. 7826. (f. gy. 418. sz.) [28] U. o. 1095. (f. gy. 66. sz.) [29] U. o. 109[illegible]. (f. gy. 66. sz.)

tesen emeltek követ mindkettőnek.[1] Egy feliraton olvasunk: Libero Patri Sacrum-ot,[2] másikon pedig Libero Patri libere Herclianis et Cervabus-t.[3]

Penates általánosan tisztelt házi istenek voltak.[4]

Fortuna a jó és balsors istennője. Egyszerüen van szólitva;[5] vagy Fortuna Augusta,[6] Fortuna Magna,[7] Fortuna Bona Domestica = jó és házinak nevezik,[8] vagy Fortuna Supera,[9] Fortunae Reduci = visszahozó,[10] Fortunae Publicae = mindenkihez tartozónak.[11]

Nemesis a veszélyben levőket vigasztalja, győzelemre segiti. Aurelius Marius a XIII. legio zászlótartója (signifer) és neje Severa Secundina Dea Nemesis = istennőnek nevezik.[12] Hasonlóképpen úgy nevezi a templomot épitő Terentius Marcellus.[13] Pistorius Rugianus, a XIII. legio főparancsnoka, szintén istennőnek czimezi, de azonositja Fortunával. Dea Nemesis, sive Fortuna,[14] mig Claudius Marcellus Nemesis Exaudentissima = mindent meghallgatónak tiszteli.[15] Két feliraton van Augusta[16] és Regina.[17]

Genius a közvetitő az emberek és az istenségek között. Előfordul a következő jelzőkkel: Genius Daciarum,[18] Genius Canabensium,[19] Genius Loci,[20] Genius Fabrum,[21] Genius Centuriae,[22] Genius Leg. XIII. Geminae,[23] Genius Praetorii Huius,[24] Genius Imperatoris Gordiani.[25] A nagyenyedi ref. főgimnázium muzeumának tulajdonát képezi egy Genius Castri 140 cm. magas kőszobra, melynek fején váralaku korona van. Lelhelye ismeretlen, de valószinü, hogy még a régi időkben került oda Apulumból, vagy a Krakkó és Tibor közt levő kisebb kastélyból.

Numina védő istenek voltak általában, külön személyi nevek nélkül; de a fohászkodók kedélyállapota s a szükség és alkalom szerint nyertek második nevet is. Ilyenek voltak: Numini Et Virtuti,[26] Numina Augustorum.[27] Hasonló jelleggel személyesitették előbb Daciát,[28] később pedig a három Daciát.[29]

Mercurius a kereskedelem istenének C. Imius Veranus állitott emlékkövet.[30] Hasonlóképpen Marc. Lucilius, Conservatornak nevezvén őt.[31]

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1093. (f. gy. 125. sz.) 1094. és suppl. 7765. (f. gy. 126. sz.) [2] Ugyanott 1261. (f. gy. 415. sz.) [3] U. o. 1303. (f. gy. 356. sz.) [4] U. o. 1081. (f. gy. 45. sz.) [5] U. o. 1125. (Fölir. gyüjt. 176. sz. a.) 1291. (f. gy. 362. sz.) 1393. (f. gy. 543. sz.) [6] U. o. 1006. (f. gy. 319. sz.) 1007. (f. gy. 151. sz.) 1008. (f. gy. 152. sz.) [7] U. o. 1008. Fölir. gyüjt. 152. sz. a. [8] U. o. 1009. Fölir. gyüjt. 149. sz. a. [9] U. o. 1014. Fölir. gyüjt. 320. sz. a. [10] U. o. 1011. Fölir. gyüjt. 147. sz. a. [11] U. o. 1010. Fölir. gyüjt. 150. sz. a. [12] U. o. 1124. Fölir. gyüjt. 177. sz. a. [13] Fölir. gyüjt. 178. sz. a. [14] Corp. Inscr. Lat. III. 1125. Fölir. gyüjt. 176. sz. a. [15] U. o. 1126. Fölir. gyüjt. 175. sz. a. [16] U. o. 1304. Fölir. gyüjt. 367. sz. a. [17] U. o. supp. 7767. Fölir. gyüjt. 470. sz. a. [18] U. o. III. 993. Fölir. gyüjt. 135. sz. a. [19] Király Pál, Dacia Provincia Augusta. 1894. II. k. 302. l. [20] Corp. Inscr. Lat. III. 1018. Fölir. gyüjt. 169. b. sz. a. [21] U. o. 1016. Fölir. gyüjt. 192. sz. a. [22] Corp. Inscr. Lat. III. 1015. Fölir. gyüjt. 172. sz. a. [23] U. o. 1012 Fölir. gyüjt. 169. sz. a. [24] U. o. 1019. Fölir. gyüjt. 173. sz. a. [25] U. o. 1017. Fölir. gyüjt. 174. sz. a. 1159. (f. gy. 170. sz.) [26] U. o. 1128. Fölir. gyüjt. 62. sz. a. [27] U. o. 1127. Felir. gyüjt. 183. sz. a. [28] U. o. 1063. Fölir. gyüjt. 39. sz. a. [29] U. o. 995. Fölir. gyüjt. 204. sz. a. [30] U. o. 1103. Fölir. gyüjt. 100. sz. a. [31] U. o. 1027. (f. gy. 447. sz. a.)

Aesculapiusnak, a gyógyitó istennek is különböző neveket adtak, s közkeletü volt Apulumban, lehetséges azonban az is, hogy a város védszentje volt. P. Aelius Rufinus és neje Ulpia Helpidia 40 láb hosszu,[1] P. Aelius Syrus e neje Valeria Severa pedig 30 láb hosszu oszlopcsarnokot épitettek templomaihoz.[2] Asclepius Septimius Hermes, Dominus Aesculapius-nak emelt oltárt;[3] a Gaius testvérek »Auribus Aesculapi« (Aesculap füleinek talán fülbajból való gyógyulás után) s Hygeánák,[4] mások egyszerüen neki és Hygeánák emelnek oltárt,[5] vagy Numennek nevezik őt.[6] Kézbajtól megszabadult egyén fogadalmi táblát szentelt nekik, melyen két kéz is van ábrázolva.[7] Igen érdekes azon márványrelief, melyet Aurelius Eternalis Aesculapius és Hygeának szentelt.[8] Terentius Pudens a XIII. leg. legatusa, kihagyván Hygeát, egyedül csak Aesculapiusnak szentelt oltárt.[9] Fabricius Dexter Aesculapius és Hygeának,[10] hasonlóképpen M. Antonius Saturninus, a colonia decuriója,[11] és L. Jul. Bassinus, ki Beronice nejének fogadalmi követ szentelt.[12]

Victoriának, a fegyverek, győzelem istennőjének, P. Aelius Crescens, mikor duplarius lett (kettős zsoldot kapott), oltárt emelt.[13] L. Annius Italicus Honoratus Caracalla császár jólétéért hasonlót tett.[14] Temploma is volt. C. Julius Leuganus őre volt annak.[15] Egyik oltáron egyszerüen csak Victoriae jelzővel,[16] másikon Victori Plautiniano-val (széles talpu ?) van megtisztelve.[17]

Honost és *Virtust* mint a harczi vitézség isteneit tisztelték. Külön emlitette egy ismeretlen egyén, ki csakis Virtusnak a császár, a római senatus, a nép s Apulum városi tanácsának jólétéért emelt oltárt.

Herculesnek számos fölirata van. Egyszerüen csak a nevét tartalmazva sacrum hozzátevésével,[18] Deus Hercules,[19] Augustus,[20] Hercules Conservator[21] és Hercules Invictus.[22]

Mater Magna Deum tisztelete Apulumban is megvolt és pedig már a római hóditás első éveiben; ezt mutatja P. Flavius Longinus és családjának fölirata.[23] Fényes ünnepélyeit tavasz kezdetén tartották.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 975. Fölir. gyüjt. 139. sz. a. [2] U. o. 976. Fölir. gyüjt. 133. sz. a. [3] U. o. 1079. Fölir. gyüjt. 51. sz. a. [4] U. o. 986. Felir. gyüjt. 449. sz. a. [5] U. o. 977. (f. gy. 136. sz.) 978. (f. gy. 134. sz.) 980. (f. gy. 142. sz.) 982. (f. gy. 144. sz.) 984. (f. gy. 140. sz.) 987. (f. gy. 137. sz.) 1278. (f. gy. 361.) [6] U. o. 972. (f. gy. 146. sz.) 974. (f. gy. 138. sz.) 981. (f. gy. 141.) 985. (f. gy. 143. sz. [7] U. o. supp. 12558. Fölir. gyüjt. 145. sz. [8] Corp. Inscr. Lat. III. 979. (Fölir. gyüjt. 318. 474. c. sz. [9] U. o. 993. Fölir. gyüjt. 135 sz. a. [10] U. o. supp. 7740. Fölir. gyüjt. 317. sz. [11] Corp. Inscr. Lat. III. 1279. 1280. Fölrr. gyüjt. 360. sz. [12] Fölir. gyüjt. 528. sz. a. [13] Corp. Inscr. Lat. III. 1098. Fölir. gyüjt. 59. sz. [14] U. o. 1072. Fölir. gyüjt. 181. sz. [15] U. o. 1158. Fölir. gyüjt. 544. sz. [16] U. o. supp. 7842. Fölir. gyüjt. 407. sz. [17] Seiwert n. 289. Fölir. gyüjt. 462. sz. a. [18] Corp. Inscr. Lat. III. 1023. (f. gy. 128. sz.) 1152. (f. gy. 165. sz.) III. supp. 7752. (f. gy. 132. sz.) [19] Corp. Inscr. Lat. III. 1024. (f. gy. 127. sz.) [20] U. o. 1025. (f. gy. 130. sz.) supp. 7751. (f. gy. 131. sz.) [21] Corp. Inscr. Lat. III. 1026. (f. gy. 534. sz.) [22] U. o. 1028. (f. gy. 129. sz.) 1029. (f. gy. 443.) Ackner, n. 924. (f. gy. 542. sz.) 1292. (f. gy. 359. sz. 1394. (f. gy. 539. sz. [23] Corp. Inscr. Lat. III. 1100. (f. gy. 446. sz.) 1101. (f. gy. 310. sz.) 1102. (f. gy. 311. sz.)

Mithra vagy *Mithrasnak* az idegen istenségek közül vármegyénk területén igen sok hive volt. A számos és kiválóan szép leletek bizonyitják ezt. Septimius Severus idejében (Kr. e. 193—211. években) már általános lett. Tisztelete sötét, félig földalatti épitményekben, vagy természetes barlangban (spelaeum) történt. Az Alsófehér vármegye területén volt Mithras-templomok helyei eddig ismeretlenek, ha csak a mult évben az alsófehérvármegyei régészeti egylet által a glacin feltárt épületmaradványok közül az egyik nem az volt.[1] De annál több föliratos oltár és relief maradt fönn. A szobrászati müvek tárgyalása alkalmával majd visszatérek erre.

Mithras tiszteletére vonatkozó föliratok közül vármegyénk területéről a következők ismeretesek:

M. Surus Mitrae Invicto-nak szentelt oltárt.[2] Q. Marcius Victor Felix Maximilianus legatus egyszerüen csak Soli = az egyedülinek emelt föliratot;[3] Q. Caecilius Laetus legatus egy szobormű talapzatán már Soli Sacrum hozzátétellel,[4] máskor pedig Soli Invicto-nak emelt oltárt vagy szobormüvet, hasonlóképpen igy nevezi C. Caerellius Sabinus legatus, a Mithras templomának helyreállitása alkalmával.[5] M. Valerius Maximianus, Torranus Marcelinus és Antonius Senecio, meg Eutyches és mások Soli Invicto Mithrae-val bővitik ki fogadalmi föliratait.[6] Aurelius Bassinus decurio Deo Soli Hierobolo-val tisztelte meg.[7] Secundinus Deo Invicto Optimo Maximo-val tüntetik ki.[8] Egyszerübben hódolnak többen az Invicto Mithrae szólitással.[9] Sürün használták Mithras neve helyett a Bonus Puer Posphorust (Phosphorus = reggeli csillag). Bono Puero-val tisztelte Arodius (?) Alexander és még többen.[10] Italicus és Laelia Curillia és mások Bono Puero Posphoro-hoz fohászkodtak;[11] más egyén a szórend megváltoztatásával Deo Bono Puero Posphoro-nak szentelt oltárt.[12] D. Julius Rusonius custos armarum Deo Bono Posphoro Apolini Pythio-nak szólitja.[13] Julia Secunda, Puero Posphoro Deo Optimo Maximo-val tüntette ki.[14] Találkozunk azonban egyszerübb felirattal is; Theo Mithra,[15] Mitrae Sanctum,[16] Mithras[17] és G. Herennius Ermes Cauti czimmel jelezte.[18]

[1] Az Alsófehérvármegyei Tört., Rég. és Természettud. egylet X. évkönyve, 1899. 62. l. és az alaprajz XI. XII. és XIV. sz. jelölt helyiségek. [2] Fölir. gyüjt. 474. d. e. sz. a. [3] Corp. Inscr. Lat. III. 1118. (f. gy. 76. sz.) [4] Ackner és Müller, n. 361. (f. gy. 77. sz.) [5] Corp. Inscr. Lat. III. 1013. (f. gy. 80. sz.) 1111. (f. gy. 78. sz. [6] U. o. 1121. (f. gy. 87. sz.) 1122. (f. gy. 79. sz.) III. supp. 7766. (f. gy. 82. sz.) Corp. Inscr. Lat. III. 1120. (f. gy. 81. sz.) 1109. (f. gy. 86. sz.) 1110. (f. gy. 85. sz.) Ackner és Müller, n. 894. (f. gy. 419. sz.) [7] Corp. Inscr. Lat. III. 1108. (f. gy. 84. sz.) [8] U. o. 1123. (f. gy. 304. sz.) III. supp. 7779. (f. gy. 308. sz.) [9] Corp. Inscr. Lat. III. 1112. (f. gy. 306. sz.) 1113. (f. gy. 307. sz.) 1119. f. gy. 489. sz.) III. supp. 7777. (f. gy. 305. sz.) 7780. (f. gy. 309. sz.) [10] Corp. Inscr. Lat. III. 1131. (f. gy. 89. sz.) 1134. (f. gy. 94. sz.) 1137. (f. gy. 91. sz.) [11] U. o. 1132. (f. gy. 87. b. sz.) 1136. (f. gy. 93. sz.) [12] U. o. 1130. (f. gy. 88. sz.) [13] U. o. 1138. (f. gy. 90. sz.) 1133. (f. gy. 490. sz.) [14] U o. 1135. (f. gy. 92. sz.) [15] U. o. supp. 7782. (f. gy. 491. sz.) [16] U. o. supp. 7778. (f. gy. 83.) sz.) [17] U. o. supp. 7766. (f. gy. 327. sz.) [18] U. o. 994. (f. gy. 68. sz.)

Glycon és Hecate. Ezen babonás alakok is jó talajra találtak Apulumban, mert M. Ant. Onesas[1] és M. Aurelius Theodotus[2] fogadalmi oltárt készittetett Glyconnak. A Hecate tisztelete is nélkülözte az erkölcsi alapot. Vármegyénk területén erről nem maradott ugyan emlékkő, de van egy a nagyszebeni Bruckenthal-féle muzeumban.[3]

Találkozunk még néhány vallásosságból származó, de ritkábban előforduló fölirattal, u. m. Domno et Domnae,[4] Deabus,[5] Luci Augusti,[6] Terrae Matri,[7] s aztán még Saturnus,[8] Isisnek,[9] valamint Isis és Serapisnak[10] és végre egy ismeretlen istenségnek szentelttel.[11]

A különböző istenségek tiszteletére emelt, illetőleg készitett s fönnebb jelzett föliratokból, de főképp azoknak a munkámhoz csatolt gyüjteményben található szövegükből kiolvasható az akkori időben vármegyénk területén élő lakók azon érzülete s ama eszmeiránya, mely beléletüket uralta s mely miveltségi állapotukról elég tiszta tanuságot szolgáltat.

A vallási viszonyokkal legszorosabb összefüggésben áll a temetkezési ügy, miért is a fönnebbiek kapcsán erről is kell, habár csak röviden, szólanom, annál is inkább, mivel a reánk maradott temetkezési emlékek nem csekély számuak, s az azokkal való megismerkedés igen érdekes, sőt néprajzi tekintetben igen értékes és tanulságos.

Mint minden időben s minden népnél, ugy természetesen a rómaiaknál szintén meghatározott szertartással s többnyire kisebb-nagyobb fénynyel ment végbe a temetkezés, akár elégették, akár eltemették halottaikat.

Az elégetés Daciában s ennélfogva vármegyénk területén is ritkábban fordulhatott elő, mint más provinciákban, mert a sírföliratokból kitünik, hogy az elégetésnél inkább szerették az elhantolást. Különösen Apulumban, Ampelumban, Alburnus Maiorban, Brucklában, de Burticumban s több más helyen találni sírokra és síremlékekre, melyek mind arra vallanak, hogy csak sírhalomra, vagy sírbolt elé voltak alkalmazhatók.

A szegényeket, kik minden rokoni, baráti vagy egyleti összeköttetés nélküliek valának, már akkor is a legegyszerübb módon, talán éjjel és koporsó nélkül helyezték sírba, vagy egyszerüen gödörbe. A vagyonosabbak számára téglákból rakták ki a nyugvóhelyeket; a gazdagokat pedig deszka vagy kő koporsókba fektették. Csak ezen két utóbbiból, t. i. a tégla és kő koporsókból, maradtak fönn mérvadóbb emlékek.

Alsófehér vármegyében csak szórványosan előforduló s többnyire

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1021. (f. gy. 167. sz.) [2] U. o. 1022. (f. gy. 168. sz.) [3] Petersen, Arch. epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. V. k. 193. l. [4] Corp. Inscr. Lat. III. supp. 7749. (f. gy. 73. sz.) [5] U. o. 7748. (f. gy. 74. sz.). [6] Hene, Beiträge zur Dacischen Geschichte, 1836., p. 103. (f. gy. 409. sz.) [7] Corp. Inscr. Lat. III. 1284. 1285. (f. gy. 368. sz.) Ackner és Müller, n. 392. (f. gy. 65. sz.) [8] Corp. Inscr. Lat. III supp. 7838. (f. gy. 405. sz.) [9] U. o. 7837 (f. gy. 460. sz. [10] Ackner és Müller, n. 390. (f. gy. 548. sz.) [11] Corp. Inscr. Lat. III. supp. 7762. (f. gy. 326. sz.)

csak kisebb számu vagy éppen csak egyesekre vonatkozó temetkezési helyekről volt bővebb szó, mignem 1879-ben[1] Lukács Béla volt kereskedelmi és közlekedési magyar miniszter a botesi hegyháton és a Korabiának déli lejtőjén előforduló sirmezőre felhivta a régészek figyelmét s róla maga is irt. Utána Torma Károly kutatta tovább[2] s később 1881. és 1885-ben Téglás Gábor szakavatott és szerencsés buvár bevilágitotta e homályba burkolt érdekes és értékes temetkezési helyeket igen jeles és terjedelmes monografiájában.[3]

Ezek szerint e sírmezőn nyugvó római bányászok tetemeit legtöbbnyire elégették és pedig bent a sirgödörben, miért is ugy a csontrészek, mint a halott mellé helyezett emléktárgyak legtöbbnyire teljesen összerongáltattak.

Verespatak mellett a Kis-Csetate közelében is lehetett temetkezési hely. Ampelum, Brucla és Burticum temetkezési helyei kevésbé biztosak; itt csak egyes sírokról lehet szó, éppen ugy, mint Marosujváron, hol 1890-ben egy sírt fedeztek fel a sétatérré átalakitott hegy északi oldalának alsóbb részében, mely sírgödörben római téglából összeállitott koporsót és benne kevés csontváz részeket és valami zsiros, szurkos tömeget találtak. (Kár, hogy ezt az anyagot nem vegyelemezték.)

Apulumból való sírköveket is találtak különböző helyeken, de igen természetes, hogy azok az idők folytán hurczoltattak ide-oda. Jelenben is van Apulumból való 6—8 darab kő koporsó, melyeket Gyulafehérvár városának különböző helyein és házaiban többnyire viztartó medenczéül használnak. Igy a Rét-utczában Szikszay Mihály gazda udvarában van egy nagy kő sarkophag egyszerüen és durván kidolgozott szögletpalmettákkal diszitett födéllel; a városi sétatéren hevert sokáig a volt kioszk konyhájának közelében egy hatalmas kő koporsó alsó része; mindkettőt a Kutyamál nevü szőlőhegy fennsikján találták. Régebbi időkben volt a sétatéren még két kisebb kő koporsó, de onnan eltüntek már évek előtt s bizonyára valamely ház udvarában kevésbé nemes czélokra szolgálnak, éppen ugy, mint egy medaillon alaku dombormüves sírkő, mely a Vasút-utcza egyik házában a majorság itatójául szolgált addig, mig az egyleti muzeumban méltóbb elhelyezésre talált.

A már fönnebb emlitett Kutyamál nevü szőlőhegy keleti oldalán levő román temetőben 4 évvel ezelőtt kiástak egy födeles, hatalmas kő koporsót, melynek födelét betörve és magát a koporsót üresen találták. De a tulajdonképpeni temetkezési helyre csakis 1898. év vége és 1899. év eleje közt akadtunk, mikor egy helybeli praktikus gazda ugyancsak a Kutyamál nevü szőlőhegy keleti oldalán földjét elhordás végett eladta a Maros-Portus felé vezető út mellett épitendő villamos telep talajának

[1] Lukács Béla, Archaeologiai Értesitő. 1879. évf. 1. sz. 14—19. l., 7. sz. 350—355. l.

[2] Archaeologiai Ért. 1880. évf. Adalékok Dacia föld- és helyrajzához III. fej. Római bányászhelyek Zalathnánál 114—117. l.

[3] Téglás Gábor, A Karabia római bányászata és kettős sírmezeje, Zalathna (Alsófehér várm.) közelében. Külön lenyomat a Magy. Tud. Akademia kiadványából. 18. kv. l.

feltöltésére, mely alkalommal a hegylejtőt képező földet elhordozó munkások egy római temetkezési helynek részletére és egyúttal sok római tárgyra akadtak, melyek most már legnagyobb részben az Alsófehérvármegyei Régészeti Muzeumban vannak.

A képen (1. ábra) balról jobbra menvén, látjuk egy házi isten szobrocskáját, melynek feje csonka, két mécsest, egy másik házi isten szobrocskájának fejét, ujból két mécsest, egy harmadik házi isten ép szobrocskáját és egy Venus-képet. A második sorban van három kisebb agyagcsupor a halottakhoz adott ételfélék számára; a harmadik sorban van három nagyobb, 24—26 cm. magas, két kisebb, 16—18 cm. magas korsó hasonló czélból, egykoron itallal ellátva, és egy háromfüles urna.

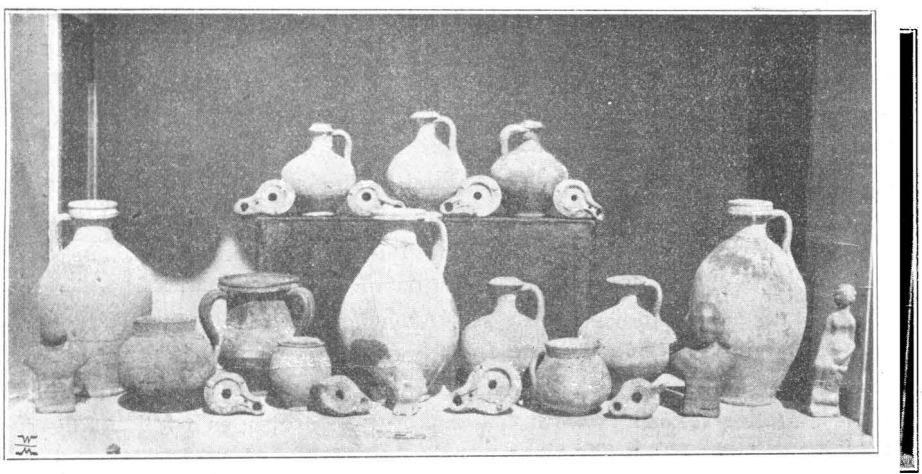

1. ÁBRA.

A RÓMAI TEMETKEZÉSI HELYEN TALÁLT AGYAGTÁRGYAK. (FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

A felső részben van négy mécses és három kisebb korsó. A mécsesek csinosak, terra sigillatából valók és az egyik a készitő nevének bélyegével (»Vibius«) van ellátva. A szobrocskák és az edények közönséges agyagból, de elég csinosan készültek, díszités nélküliek.

E képen ábrázolt tárgyakon kivül leltünk ott még tömérdek sok edénytöredéket, két darab könygyüjtő üvegcsét, gyöngyöket, római pénzeket, egy bronz mécsesnek teljesen összezúzott töredékeit és Crysampelus által Jupiternek szentelt oltárt,[1] egy vörös homokkőből való Sphinxet s több oszlopfejet.[2]

A feltárt temetőrészlet területe trapezet képez; keleti határa a téglavetőhez vezető út mellett 33·40 m. hosszu, a nyugati határa 24·50 m.; a trapez magassága 70·20 m., minélfogva az eddig feltárt terület 203·23 m.

[1] Föliratok gyüjteménye 506. sz. a.

[2] L. a szobrászati munkákról szóló részt.

Igen természetes, hogy e temetkezési hely területe jobbra és balra még áthuzódik a szomszédos szőlőkertek talaja alatt is. A hegy felsőbb részében nem akadtunk sírokra.

Leltünk továbbá e helyen három egyszerü, díszités nélküli mészkő koporsót és téglából összeállitott 8 nyughelyet. A kő és tégla koporsók fekvése északkeletről délnyugatra van irányitva. A két nagyobb kő koporsó födéllel van ugyan ellátva, de már részben kifosztattak, a kisebb kő koporsó födél nélkül és üresen találtatott. A legnagyobb kő koporsó, mely a temetkezési terület déli határától 43·70 m.-nyi távolban van, 2·20 m. hosszu, 1·08 m. széles, a födéllel együtt 1·37 m. magas; a fal vastagsága 15—17 cm., belső mélysége 60 cm.; födele helyén volt, de be van törve és a koporsó tartalma össze-vissza hányva.

Egy férfi-csontvázon és egy mécsesen (Vibius bélyeggel) kivül nem találtunk semmi más tárgyat a koporsóban, melyet 1899. január 22-én felbontottunk nagy közönség jelenlétében. Ugy látszik, már régebbi időkben fosztották ki a betört kő koporsót. Mint már fönnebb emlitém, a csontváz részei össze-vissza voltak dobálva, ugy, hogy a földdel tömött koponya a sirláda falához megforditott állásban került s szemgödrében egy csigabiga (Helix pomatia, L.) volt, a lábszár- és a karcsontok, lapoczka, bordák, csigolyák, csipőcsontok stb. mész és föld közé keverten hevertek. A végtagok megmérése után a törzs csontjait elásták; a koponya pedig az Alsófehérvármegyei Régészeti Muzeumban helyeztetett el. A kisebb kő koporsó, mely a temetkezési helyrészlet déli határától 37·70 m.-nyi távolban van s az elsőtől körülbelül 28·95 m.-nyire fekszik, 1·80 m. hosszu, 0·85 m. széles, és a födéllel együtt 1·20 m. magas. Ebben is csak néhány csontrész és föld volt; t. i. ezt is kifosztották már jóval előbb.

A bélyegtelen téglából épitett sírhelyek mindenesetre vagy elégetett nagyobb személyek maradványai, vagy pedig gyermekek számára voltak készitve; ezeknek belviláguk hossza egyenként 0·85 – 1·10 m., szélessége 0·35—0·45 m., mélysége pedig 0·25 - 0·40 m., s edénytöredékeken kivül csak kevés csontrészszel, hamuval és földdel voltak megtömve.

Az úttól 40—45 méternyi távolságban lelt kő koporsók a szőlőhegy alján lévén, a rómaiak idejében bizonyára szabadon állottak, képezvén még több, már azelőtt elszállitottakkal együtt a szokásos temetőútat vagy sírok utczáját. Az évek hosszu sora folytán a hegyről legördülő esőviz által lemosott föld lassanként mindinkább eltemeté azokat, ugy, hogy most 1 méternyire kerültek a föld alá.

Az eddigi leletekről következtetve, a mostani Kutyamál nevü szőlőhegy keleti oldala egész hosszában temetkezési hely volt s mint temető-utcza a régi canabaet összekötötte az uj coloniával. E temetkezési hely azonban felnyult a szőlődomb fönsikjára is.

Mind a mellett igen szük terület lett volna ez a kiterjedett Apulumra nézve; azért föltehetjük, hogy még más helyek is használtattak

e czélra, melyek azonban ez idő szerint vagy még nem, vagy már nem teljes biztonsággal konstatálhatók, mert az azóta lefolyt 1700 esztendő alatt ide-oda kerültek a sírkövek, ugy, hogy a mai napon leltek többnyire nem eredeti helyükön vannak. De Bécsbe és más városokba is vittek el több kő koporsót és még több sírfeliratos követ.

Kulturtanulmány szempontjából is igen érdekesek és tanulságosak a vármegyénk területén talált síremlék-kövek föliratai és szobrászati díszitményei. Legtöbbnyire szivreható közvetlenséggel emlékeztek a gyászolók övéikről; egyszerüen, röviden, minden bőbeszédüség nélkül mondják meg, hogy mit éreztek a gyászolók, mik voltak nekik a szeretett elhunytak. Ha összehasonlitjuk a római sírkő-föliratokat a középkor- és ujabbkorbeliekkel, bizony nagy ellentétet látunk a kettő közt; a rómaiakról az érzést szószaporitás nélkül, a közép- és ujabbkoriakról a czafrangos bőbeszédüséget olvashatjuk le.

Rendkivül szép példáját látjuk ezen egyszerüségnek a Januaria Titia által készittetett hatalmas sarkophagon, midőn a kesergő anya nagy fájdalmában csak annyit tud mondani, hogy ő mint anya közös sarkophagba helyezi két gyermekét.[1]

Aelius Firmus »csöndesen nyugvó nejének« emelt sirkövet.[2] Justinius Super sirföliratához hozzá teszi, hogy »hic sita est«, »itt nyugszik«.[3] Fuscinius császári rabszolga elmondja nejéről, Sossia Sabináról, hogy 26 éves volt s 11 évig vala férjnél, minden panasz nélkül, sine ulla querella.[4] Neptunalis, az ampelumi aranybányák igazgatója, nejét, Ulpia M. L. Trophimat, a legszentebbnek nevezi, coniugi sanctissimae.[5] Junia Beronice férjének, a 45 éves korában elhalt Memmius Hel . . . . (ius)nak, szintén mint csendesen megnyugvónak állitott sírkövet.[6] Cornelia Lucilla férjének, T. Varenius Sabinianus, eques Romanus, flamen Laurentinus, flamen col. Sarmiz és Apulum decuriójának földi részét sarkophagba helyezteti, s fölbontatván Varenia Probinanak, férje nővérének sirját, ennek kő koporsója fölé teszi Vareniusét.[7] Az ötven éves Ennius Firmusnak neje és fia tesznek

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1236. Fölir. gyüjt. 248. sz. a. — A Magyar Nyelvmivelő társaság munkáinak első darabja. 1796. K.-Fejér-Vár leirása 146. l.: »Néhai méltóságos Bajtai Püspök idejében találtatott városunk és a' Maros-Portus között egy hat lábnyi hosszuságu vastag Kőkoporsó. A' Koporsó üres volt, talám a' régiség a' benne feküdt testet eppen semmivé tette vólt. Ezen Kő Koporsónak külső látható egyik oldalának végső két részein egy-egy Páva, egy borzashaju emberfő (talán Medusa-fej) és egy Czethal (talán Delphin) vagynak kimetzve; ezek között a Koporsónak ugyanazon lapján:

L · IANVARI · ROMVLI · | VIX · ANN · VIIII · ET · IANVA | RIAE · PVPAE · VIX · ANN · | XIII · IANVARIA · TITIA · | MATER FILIS · POSVIT · | sírirat.«

[2] Corp. Inscr. Lat. III. 1233. Fölir. gyüjt. 256. sz. a. [3] U. o. 1221. Fölir. gyüjt. 259. sz. a. [4] Corp. Inscr. Lat. III. 1315. Felir. gyüjt. 377. sz. a. [5] U. o. 1313. Fölir. gyüjt. 375. sz. a. [6] U. o. 1241. Fölir. gyüjt. 454. sz. a. [7] U. o. 1198. Fölir. Gyüjt. 267. sz. a.

emléket.[1] Seccianak, Cupitus leányának pedig férje és fiai tették ugyanazt.[2]

A három és fél éves korában elhalt Ulpius Lupust édes atyja, Aelius Crescens, legkedvesebb fiának mondja.[3] Az ötödik évében elszenderült kicsinyke Aemilia Plotiát szülei verses siriratban gyászolják.[4] A hatvan éves korában elhalt Sertoria Feliciának fia, M. Valerius Ternius Primigenius, állitott sírkövet, benemerenti matri.[5] Verzovia Saturninának fia C. Nummus Certus, anyja iránti szeretetből tett emlékkövet.[6] A hatvan éves Flaviát leányai, Herennia Lucia és Herennia Secundina, mint legjobb anyát siratják.[7] A tizenkilencz éves Adrastillát hátrahagyott leánykája, Tuticia Victoria nevében a legjobb anyának mondotta valaki, matri carissimae.[8] Julius Censorinus atyjának állitott sírkövet.[9] A hetven éves Ingenus Gai . . . . t fiai Gaius és Apollodorus mint legjobb és legkedvesebb atyát gyászolják.[10] A kiskoruan hátramaradott Fabius Pulcher, Fabia Romana és Fabius Aquilegensis helyett gyámjaik állitottak emléket az elhalt édes atyjának.[11] A huszonnégy éves korában elhalt Ursulusnak nővére Lupula véset síriratot.[12] A huszonegy éves Viria Publiának Virius Publius[13] és a tizennyolcz éves Isidorának fivére Primus Aurelius Vitalis emelnek sírkövet.[14]

A szabadosok is lerójják egykori uraik iránt a szeretet adóját, igy a hatvan éves Placentinának, a csöndesen nyugvó úrnőnek, T. Aurelius Stephanus állitott emléket.[15] Claudia Marcianát mint a legjobb úrnőt gyászolják Ulpius Domitianus és Philetus.[16] Cassia Saturnina végrendeletileg hagyta meg, hogy sírkövét Cassia Ponticilla állitsa.[17] A tizenegy éves korában elhalt Glianusnak volt dajkája tétet sírkövet azon ohajtással, hogy legyen neki könnyü a föld.[18] Még sok más, legtöbbnyire megkapó, őszinte egyszerüségben tündöklő fölirattal találkozunk vármegyénk területén kiásott sírköveken; de az egyeseknek további fölsorolását mellőzöm, mivel azok igen sok tért foglalnának el e rövidre szabott munkában.[19]

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1235. Fölir. gyüjt. 455. sz. a. [2] U. o. 1243. Fölir. gyüjt. 252. sz. a. [3] 1225. Fölir. gyüjt. 271. sz. a. [4] U. o. 1228. Fölir. gyüjt. 254. sz. a. [5] U. o. 1223. Fölir. gyüjt. 457. sz. a. [6] U. o. 1217. Fölir. gyüjt. 223. sz. a. [7] U. o. 1250. Fölir. gyüjt. 255. sz. a. [8] U. o. 1246. Fölir. gyüjt. 249. sz. a. [9] U. o. 1238. Fölir. gyüjt. 535. sz. a. [10] U. o. 1237. Fölir. gyüjt. 262. sz. a. [11] U. o. 1214. Fölir. gyüjt. 410. sz. a. [12] U. o. 1253. Fölir. gyüjt. 251. sz. a. [13] U. o. 1249. Fölir. gyüjt. 257. sz. a. [14] U. o. 1222. Fölir. gyüjt. 258. sz. a. [15] U. o. 1229. Fölir. gyüjt. 274. sz. a. [16] U. o. 1232. Fölir. gyüjt. 226. sz. a. [17] U. o. 1230. Fölir. gyüjt. 495. sz. a. [18] U. o. 1240. Fölir. gyüjt. 260. sz. a. [19] U. o. 1314. (f. gy. 376. sz.) 1316. (f. gy. 378. sz.) 1317. (f. gy. 381. sz.) 1203. (f. gy. 269. sz.) U. o. supp. 7796. (f. gy. 279. sz.) 7845. (f. gy. 397. sz.) Föliratok gyüjteménye 239. 246. 261. 372. 496. sz. a.

18. A bányaipar és a bányaigazgatás.

Vármegyénk gazdag s ősidőktől kezdve a népek előtt ismeretes aranybányái a rómaiak Californiája volt, s lehetséges, hogy Trajanusnak nagyszerü haditervein kivül a kincsvágy is képezte az egyik, még pedig főrugóját Dacia meghóditásában.

Mint már az előbbiekben emlitettük, a római hóditás után mindjárt az első években a legio XIII. Gemina katonáiból bizonyos csapat a vidékünkön levő érczhegységeket is megszállta; de a katonaság ereje nem lévén elégséges, már Trajanus az akkori időkben leghiresebb bányászok sorából, a pirustákból telepitett ide bányászokat és bányamunkásokat. A római bányamüvelés egész nagyszerüségében az Alburnus Maior (Vöröspatak) fölött emelkedő meredek sziklabérczen mutatkozik, mely Csetate mare és Csetate mika néven ismeretes, s csak itt nyerhetünk fogalmat, minő nagy mérvben s mekkora erőfeszitéssel és kitartással üzték ott a bányászatot. A tartomány őslakosainak vívmányai e téren ki nem elégithették a müveltebb rómaiak igényeit s éppen azért jobb és gyakorlottabb munkások segélyével ohajtották a munkát folytatni. A pirusták pedig az igényeknek teljesen megfeleltek. Ezt bizonyitják azon jelek, melyek a nevezett bányákban mai napig észlelhetők s általában az akkor folytatott bányamüvelés minden egyes ágában mutatkoztak.

Az adriai tenger mellékén a dalmaták s az ettől délre a mai Albánia vidékén Epirusig a pirusták tüntették ki magukat a bányászatban való szakavatottságuk által, az otthon folytatott munkálatokban s azért hivott be a tartományba Trajanus ugy a dalmaták, mint a pirusták csoportjából számos telepeseket, kik közül a dalmaták Ampelumnak (Zalathna), a pirusták pedig Alburnus Maiornak (Vöröspatak) vették meg alapját.

A vármegyénk területére eső bányavidéket a római hóditási korszak alatt legjobban ismerteti Téglás Gábor, a régészet terén ki nem fáradó, szakavatott és buzgó kutató, ki az érczhegység vidékét következőképen csoportositja:*

1. A *kisbányai* (boiczai) bányacsoport, mely azonban a vármegyénk területével szomszédos Hunyad vármegye területéhez tartozik.

2. A *körösbánya—rudai* bányacsoport, mely hasonlóképpen megyénk szomszédságába esik.

3. A *fericsel—magurai* és *magyarhegyi* bányacsoport. Ez már közelebbről érinti vármegyénk érdekeit. Algyógy és Zalathna közt fekvő bányákban több izben akadtak már római tárgyakra, mécsesekre stb.-re, a nélkül, hogy valaki megmentette volna azokat; ezek tehát csak hírből ismeretesek, de a hegy oldalán levő, volt római bányákat, illetőleg azok

* Téglás Gábor, Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. Székfoglaló értekezés, 1889. 38. kv. l.

tartalmát müvelik és kiaknázzák még most is. Ezen helyeken többféle szétszórt épületek maradványaira akadtak s ugyanazon helyeken római téglákat és födélcserepet találtak.

4. A *nagyalmási* bányacsoport. A Dosu-Negru hegy környékén teljes biztonsággal konstatálhatók a római bányamüvek.

5. A *korabiai* bányacsoport. Hol az Ompoly apró csermelyei véget érnek s az érczhegység gerinczén Abrudbányára vezető út a Dealu-Mare-ra kanyarodik, ott találjuk Ampelum (Zalathna) tulajdonképpeni kincstárát. A Korabi (Hollókő) nevü trachyt-kúp több mérföldnyi körben látható. Ezen hegykúp alá hatol a *Péter* és *Pál* nevü magánbányáknak gazdag, nemes fém-ér-hálózata s az északi és déli oldalon azon számos apró bányatárna, melyekben részint a zalathnai, részint a Korabia lábánál északra elterülő Bucsum egyszerü bányászai mindenütt régi vájatokat, üregesitéseket használnak fel. Érdekessé teszi ezen bányacsoportot főképpen az ott fölfedezett kettős temető, melyekről már az első fejezetben emlitést tettem. Ampelum és Alburnus Maior vidékén a bányászok nagy része, mint már jeleztem, többnyire dalmát és pirust gyarmatosokból telt ki, kikhez görögök, dolicheiek, commageneiek, phrygek, bithynek stb. sorakoztak. Az előbb emlitett temetőkben elhelyezték a pirustákon kivül még az elhunyt hivatalnokokat és rabszolgákat is. Utóbbiaknak működését azon föliratból ismerjük, melyet Annia Lucilla császárnénak Ampelumban a »liberti et familia et leguli aurariorum» gyülekezete Kr. u. 161 – 167. évek között állitott.* A rabszolgák adás-vevéséről a VI. számu viasztábla ad fölvilágitást.

6. A *vöröspataki* bányacsoport. Ezek a nemes érczben bővelkedő helyek a többit mind fölülmulják. Öt üreg sorakozik egymás után s azok közül a Kis- és Nagyvár (Cetate mika és mare). Vöröspatakon a völgyteknő felső részében a kincstári és társulati »Orlea-Szent-Kereszt-bánya« közelében már konstatálható az egykori római település. Leginkább a Lety, Igren, Szkamnitza, a Nagy- és Kis-Csetatye és a Kirnik hegyet bányászták; de az orlai szent kereszt altárnának legmélyebb szintjeiben is akadunk régi vájatokra, melyeknek egyikéből a már emlitett pertreficaltszerü deszkát hoztam az Alsófehérvármegyei Muzeum számára. A legnépesebb telep Alburnus Maior, a mai Vöröspatak helyén állhatott.

E környéken sok urnát és más edénytöredéket ástak már ki. A legtöbb föliratos emlék pedig az Abrudbányára vezető hegyi úttól jobbra maradó Czarina nevü rétről, az ugynevezett Gaura hegy környékéről és a Gritti bányabirtokos telkéről származott.

7. Az *offenbányai* bányacsoport. Ez már vármegyénk területével csak szomszédos, miért is e helyen röviden annyit emlitek föl, hogy ott is vármegyénk területén székelő római bányahivatalhoz tartozó aranytermelő helyek voltak, s hogy ott is kerültek épületek

* Corp. Inscr. Lat. III. 1367.

romjai, aranymosó csövek és más, a római korból eredő tárgyak fölszinre, de — fájdalom — nyom nélkül el is kallódtak.

Eleinte házilag az állam kezelte az aranybányákat s egy arra kirendelt tisztikar végezte az irodai, műszaki és külső szolgálatot. Ezen tisztikarnak főnöke a procurator aurariarum volt, kinek mindig szakképzett embernek kellett lennie, de tiszta polgári minőségénél fogva a közigazgatásnak is élén állott. Sokszor a tabularius állásából nevezték ki őt s ekkor egyúttal a procurator aurariarum rangjára emelték.

Ezen procuratorok lényegesen különböztek a tartományi procuratoroktól, mert ők a tartomány ügyeivel nem foglalkoztak. Első években szabadosok is voltak azok közt, kik azonban csak egyes kezelési ügyek élén állottak.

Ilynemü procuratorok valának:

1. *M. Ulpius Hermias,* ki valószinüleg Trajanus császár szabadosa volt (Augusti libertus) s a bányászatnak első berendezését eszközölte. Nagy érdemei lehettek ennek az egyénnek, mert holta után hamvait a császár parancsára Rómába szállitották.[1]

2. *Neptunalis,* hasonlóképpen szabados volt, ki az ampelumi ratio tabularisaként is szolgálta előbb a bányászatot. Tőle van a Zalathnán lelt és nejének állitott sirkő.[2]

3. *Papirius Rufus,* az első, ki a polgári osztályból e fontos állást elfoglalta. Ampelumban (Zalathnán) halt el.[3]

4. *Avianus*, csak subprocurator volt.[4]

5. *C. Sempronius Urbanus,* ez már procurator Augusti czímet viselt.[5]

6. *Macrinius Macer,* (Marcinius?) Macrus vagy Macrius, hasonlóképpen augusti czímet viselt s hivatalát Kr. u. 196—198-ik évek közt töltötte be.[6]

7. *C. Aurelius Salvianus,* proc. Augusti, ki alatt a vizvezetéket (aquaeductum) javitották vagy készitették.[7]

8. *Aelius Sostratus* (Sostais, Sostinus?), kinek érdekes oltárkövét Téglás Gábor fedezte föl a Zalathnától 2 kilométernyire eső Petrosány helység gör. kel. templomában, hol az jelenleg oltárul szolgál.[8]

Vármegyénk aranybányái igazgatásáról és müveléséről az adatok csekély volta miatt igen keveset jegyezhetünk fel, sőt a föliratok is oly kevés számban maradtak fönn, hogy azokból sem merithetünk

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1312. (Fölir. gyüjt. 458. sz.) [2] Ugyanott 1313. (Fölir. gyüjt. 575. sz.) [3] U. o. 1311. (Fölir. gyüjt. 399. sz.) [4] U. o. 1088. (Fölir. gyüjt. 34. sz.) [5] U. o. 1298. (Fölir. gyüjt. 352. sz.) [6] Téglás Gábor, Tanulm. a róm. Dac. Aranybány. 1891. 65. l. Jung Jul. Fasten 51. l. Arch. epigr. Mitth. XIV. 98. l. 2. sz. C. I. L. III. 1310. supp. 12563, [7] Corp. Inscr. Lat. III. 1293. (Fölir. gyüjt. 344. sz.) [8] Corp. Inscr. Lat. III. supp. 7836. Fölir. gyüjt. 459. sz. a. Téglás Gábor, Tanulm. a róm. Dac. aranyb. 1891. 66. l. Arch. epigr. Mitth. 1885. IX. 241. l. 18. sz. Jung Jul. Fasten d. Prov. Dacien. 1894. 51. l. Arch. epigr. Mitth. XIV. 98. l. 3. sz.

sokat; de azt is tapasztaljuk, hogy a fölsoroltakon kivül azután, vagyis később nem igen fordulnak elő hasonló emlékkövek, miért is lehetséges, hogy a bányaprocuratori hivatalt a procurator provinciae Apulensisre ruházták át, kik azután az aranyvidék ügyeit vezették, mig a közigazgatást helyi magistratusokra bizták. Alburnus Maiorban a pirust Plamias Baezus volt előljáró,[1] mig Ampelumban kétszer látunk említést téve az ordóról;[2] az egyik fölirat megemliti még a duumvireket is Kr. u. 201. évből.[3]

Mommsen kétségbe vonta, hogy Ampelumnak lett volna municipalis hatósága, mert a »municipii« vagy »coloniae« meghatározásokat az ismeretes föliratokon nem találta, s azért az ordót a kisközségek hatósági testületének kellene tekinteni és a duumvirek helyett magistereket kellene olvasni.

Miután az »ordo Ampel.« a Corp. Inscr. Lat. III. 1293. és 1308. számok alatt, a »Dec. Col.« pedig ugyanott az 1282, 1281, 1279, 1280, 1285, 1321, suppl. 7839, 7838. számok alatt olvashatók, de az eddig ismeretes föliratokon a »municipium« vagy »colonia« nem fordul elő, azért ez idő szerint ez még mindig a kutatások tárgya marad.

A bányahivatali irodákban első helyen állott a tabularius (levéltáros),[4] ki egyszersmind a procurator titkára is lehetett. Azutáni időkben segéd tabulariusok (adiutor tabularii) neveztettek ki.[5] A könyvelést a librariusok teljesitették, kik leginkább a helyőrség irástudó katonái közül választattak ki. Ilyenek valának M. Aurelius Antoninus[6] s Helvius Primanus,[7] kik a legio XIII. Geminából osztattak be az ampelumi bányaigazgatósághoz. Gyakornok is működött ebben az irodában; ilyen volt a 15 éves korában elhalt Justinus Caesar.[8] Dispensatornak nevezték a kifizetéseket elvégző pénztárost; ilyen volt Callistus, ki előbb császári rabszolga vala.[9] S ha a munka az irodában felszaporodott, akkor, hogy hátralékok ne maradjanak, a procurator saját beneficiariusait is munkába foghatta, a mi Kr. u. 161. évben T. Aurelius Dioclessel történt.[10] Egy másik beneficiarius, Satrius Felix, Domno et Domnae (Jupiter és Junónak) szentelt oltárt.[11]

A procurator aurariarum a császári kincstári személyzethez tartozván, legpontosabban kellett a számadásokat készitenie a jövedelmekről s ezeket a patrimonium caesarisnak beszállitania. Ezen sok irányu administralis teendőkhez járult még az is, hogy az aranybányászathoz szükséges ásvány-kőzettani és technikai ismeretekkel magas fokban rendelkezzék. A subprocuratornak is szakértőnek kellett lennie, mert ő is oly hivatalt töltött be, mely a mai bányabiztosságnak vagy kisebb kerületi főnökségnek felel meg.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1270. [2] U. o. 1293. (f. gy. 344. sz.) 1308. (f. gy. 369. sz.) [3] U. o. 1293. (f. gy. 344. sz.) [4] Corp. Inscr. Lat. III. 1286. (f. gy. 248. sz.) 1297. 1315. (f. gy. 377. sz.) [5] U. o. 1315. (f. gy. 377. sz.) [6] U. o. 1317. (f. gy. 381. sz.) [7] U. o. 1318. (f. gy. 382. sz.) [8] Corp. Inscr. Lat. III. 1314. Fölir. gyüjt. 376. sz. a. [9] U. o. 1301. [10] U. o. 1295. Fölir. gyüjt. 346. sz. a. [11] Goos, Archiv. d. Vereins f. Landeskunde Siebenbürg. N. F. XII. B. 1. Heft.

Habár, mint említém, az aranybányászatot az állami kincstár kezelte, azért mégis akadunk a magánbányászatnak is nyomaira; de igen természetes, hogy a magánbányászat csak szórványosan, kisebb területekre terjeszkedhetett ki. Ezek tehát a császári igazgatás alatt levő területeken kivül fekvő, apróbb elkülönitett bányarészletek lehettek, melyek bizonyos czímen szedett bányaadó fejében maradtak meg magánosok kezén. Verespatak, Offenbánya és Korábia környékein keresendők e magánbányák. A többször emlitett viasztáblák közül három világosan magánbányabérletekről szól.[1]

A bányatelepek biztonsági szolgálatára és talán egyes műszaki dolgok eszközlésére egy-egy csapat katona volt kirendelve, mely egy tiszt vagy egy altiszt rendelkezése alatt állott. Igy Verespatakon és Zalathnán a legio XIII. Geminának egyik osztálya működött.

A bányamivelés akkor is a mostani magánbányák miveléséhez hasonlitott nagyjában, csakhogy akkor a nemes érczeket tartalmazó kőtömegek kisebb darabokban vágattak ki az aknákban, a kőzeteket tüzzel és vizzel lazitották, az összezúzás és a kimosás pedig a mostani primitivebb kezeléstől aligha különbözött.

A munkás személyzet a bányatermékek szerint volt egymástól megkülönböztetve.

Alburnus Maior (Vöröspatak) és Ampelumról (Zalathna) ismerjük a legulus aurariarumot,[2] ki az aranymosással elfoglalt pirusta vagy más telepes éppen ugy lehetett, mint a bányabejárat előtt az összezúzott aranyérczeknek teknővel eszközölt kimosására beosztott római munkáscsapat.

Valószinü, hogy a területünkön levő kincstári bányákban, éppen ugy, mint más helyeken, voltak elitéltek, kényszer-bányamunkát végzők is, de esetet reá teljes biztonsággal ki nem mutathatunk, azért ez egyelőre csak föltevés marad, annál is inkább, mivel a *damnationes ad metalla,* vagy *ministerium metallicum,* vagy *in opus metalli* itéltek csak a III. századtól kezdve kerülnek számosabban a bányákba, mikor a római hóditás Daciában már vége felé jár.

Az *ad metallum* itéltek nehéz, az *ad opus metalli* itéltek könnyü lánczot kaptak. A nőket leginkább só-, kő- és kénbányákba küldték, minélfogva föltehetjük, hogy az ilyeneket legfeljebb a vizaknai és marosujvári bányákban alkalmazták nálunk.

A bánya haszonbérének nagysága legtöbbnyire a bányában elfoglalható munkások száma szerint lehetett megállapitva, mi a mostani idők eljárásának is némileg megfelel. Például 30 munkás által kezelt bányáért évenkint 210 denárt 168 = koronát fizettek.

Vármegyénk területén levő többi bányákról az adatok hiánya miatt kevesebbet tudunk. A vizaknai és marosujvári sóbányák kezeléséről

[1] Viasztáblák: IX. X. XI. sz. a.

[2] Corp. Inscr. Lat. III. 1307. (fölir. gyüjt. 371. sz.) Zalathna. Ugyanott 1260. (fölir. gyüjt. 415. sz.) Verespatak.

szintén kevéssel kell beérnünk; a sóaknák müvelésére nézve Maros-Ujváron csak azt tudjuk, hogy ott a mai módtól egészen eltérőleg, kémlemunkát folytattak, melynél fogva az aknákat lejtékesen ásták be néhány méternyire, s ez képezte a római sóaknák mivelésének alapját.

A sóbányászat, egyszerübb kezelhetőségénél és ellenőrizhetőségénél fogva, haszonbérben kezeltetett, a mint azt Apulumból a »conductor pascui salinarum et commerciorum« létezése igazolja.

A kőbányák a vármegye területén főképpen Ampelum és Apulum környékére estek. Az ompolyiczai márvány, a magyarigeni és sárdi mészkőbányák bő anyagot szolgáltattak az egész terület számára, de lehettek kőbányák még Bruckla közelében, a mostani Diód és Csáklya vidékén is. A magyarigeni Lajta-mész éppen ugy, mint a Tibor fölötti dombon levő mész-kőzetek, igen jó épitkezési és kőfaragászati anyagul szolgáltak és szolgálnak a rómaiak idejétől kezdve mai napig.

19. Pénzügyi viszonyok, az apulumi pénzverde és a Daciában vert római pénzek.

A kincstárilag kezelt, állami haszonbérletbe adott, vagy magánosok tulajdonában levő arany-, só- és kőbányászatból befolyó gazdag jövedelmek legszorosabb kapcsolatban állanak a tartomány, illetőleg kerületünk általános pénzügyi viszonyaihoz, ugy, hogy ezen alkalommal ezeken kivül legfölebb még az erdők jövedelmeit, a föld- és a fejadót, a vámot stb. kell számitásba vennünk.

Az állami pénzügyi kezelésnek főellenőrei és főnökei a procuratorok voltak, kik a helytartótól hivatalos dolgaikban függetlenek valának. Közvetlen alattvalója volt a tabularius,[1] levéltár őre. Ez őrizte a földfelmérés alapján készült adóíveket és a telekkönyveknek eredeti példányait; segédjei voltak az adiutores tabulariorum.[2] Az adókönyveket a librarius ab instrumentis censualibus vezette. A pénztáros, dispensator, pedig az összes pénzeket kezelte.[3] Sajátságos, hogy ezen tisztviselők többnyire császári rabszolgák voltak, kik szolgálati éveik után nyugdijat és szabadságot nyertek.

A procurator rovatta ki és szedette be a különböző adókat és haszonbéreket, mert ő volt, mint már emlitém, a pénzügyigazgatás főnöke, s habár a fémbányák külön igazgatás alatt állottak is, azért pénzügyi és műszaki tekintetben e fölött is a procurator gyakorolta az ellenőrzést. A vagyon megbecsülése minden 5—10 évben történt s pedig oly szigoruan, hogy a birtokos még gyümölcsfáinak számát is köteles volt bejelenteni.

Az adót az egyes községek fizették a fekvőségek után, melyet azután aránylagosan felosztva, az egyesektől vett föl az illető község előljárósága.

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 980. Fölir. gyüjt. 142. sz. a. [2] Ugyanott 1466. 1468. 1469. [3] U. o. 978. Fölir. gyüjt. 134. sz. a.

A meghóditott tartományok adói (vectigalia) igen különfélék voltak. Felosztásuk a következő:

1. Egyenes adók (tributa, stipendia); ezek ujból fölloszlottak:

a) földadóra (tributum soli), mely a hóditás után az előbbi birtokosoknak használatra visszaadott földekből (ager redditus) a termés tizedrészében folyt be;

b) fejadóra (tributum capitis). Ezt fizették a napszámosok, jobbágyok, rabszolgák, asszonyok és gyermekekért.

2. Nem egyenes adók. Ide tartozott első sorban a vám (portorium). Gabona, bor, olaj, só, vas, arany stb.-nek kivitele tiltva volt. Beviteli és átviteli vámot szedtek nem csak a birodalom határán (limes imperii), hanem egyes tartományok, kerületek és városok határán is, mely alól csak római polgárok, nevezetesen az állami bérlők (publicani) voltak mentesek.

A vámok a tartományokban változatosak voltak; közönségesen a czikkeknek 2—5%-át, később pedig — ez már nem érinti területünket — 12·5—25%-át tette ki.

Legnagyobb jövedelmet hoztak a fémbányák és a sóbányák, melyek mint monopolium részben bérbe is adattak.

Az örökösödési adó 5%-ot hajtott az állam pénztárába és a rabszolgák felszabadulásuk alkalmával vagyonuk huszadát fizették illetékképpen. Ezen jövedelmeket is a procuratornak alárendelt császári tisztviselők kezelték.

De szaporitotta a császár jövedelmét még egy sajátságos adónem, az ugynevezett ajándékok (aurum coronarium) czimén befolyó összegek, melyeket rendkivüli esetekben fizettek a gazdagok és előkelők pld. előléptetések, kinevezések, kitüntetések stb. alkalmával; ehhez járultak még az önkéntes hagyatékok, a végrendelet s örökösök nélkül elhaltak vagyona stb.

A bányászaton, földmüvelésen, állattenyésztésen kivül a szőlőmivelés is virágzó állapotban volt vármegyénk majdnem egész területén. A Maros mentén Burticumtól (Borberek) fel Salinaeig (Felvincz, Maros-Ujvár) a Küküllők völgyében mindenütt akadhatni nyomára az ős szőlőmivelésnek. A rómaiaktól reánk maradott szőlősajtolási kőválukat főképpen Burticumtól Salinaeig nem ritkán találni, melyek sok helyen mai napig is tényleg használatban vannak. Valószinü tehát, hogy már az Antoninok korában szállitották Daciába az első jobb fajta szőlővesszőket Itáliából. Igy tehát a szőlőmivelés is bőven juttatta az adót és a vámot a kincstár tágnyilásu pénztárába.

Az államnak számos jövedelmei bérlőknek adattak ki. Mint már láttuk is, például az apulumi P. Aeliusnak,* ki állami erdőket és sóbányákat birt haszonbérben.

A vámokból is bő jövedelem folyt be, melyet külön, de a tartományi procuratornak alárendelt procurator kezelt.

* Corp. Inscr. Lat. III. 1209. Fölir. gyüjt. 225. sz. a. Ugyanott 1363.

Dacia ama vámterülethez tartozott, mely Helvetiától a Duna jobb partján egész a Portus Euxinusig terjedt. A vámszedésre nézve csak annyit jegyezhetünk meg, hogy a 2·5%-os vámot a két fő közlekedési vonal mentén Tsiernában, Sarmizegetusában, Ampelumban s Miciában szedték a bérlők ügynökei.

A pénzügyek terén vármegyénk területét igen nevezetesen tüntették ki, midőn Apulum városában császári pénzverdét állitottak fel. Felállitása azonban nem csak egyszerü előnynyujtás volt városunkra nézve, hanem ellenkezőleg történelmi fontosságát nagyban emelte, a mennyiben Rómán kivül csak is elismert elsőrendü városoknak adatott meg a pénzverési jog. Ezen pénzverde felállitása e mellett egyszersmind össze volt kötve az imperium legnagyobb ünnepélyességével: Róma ezeréves fenállásának sokat mondó ünnepélyeivel.

A Rómában megjelenő »Acta Diurna« czimü állami, hivatalos hirlap, mely állami posta utján a tartományokba is rendesen eljutott, bizonyára már Kr. u. 246-ik évben Apulumba is behozta azt az örvendeztető hirt, hogy Róma fönnállása ezredik évfordulója alkalmából s azon czélból, hogy Apulum városa az ezeréves jubileumot annál fényesebben megülhesse, idősebb Marcus Julius Philippus császár e városnak a pénzverés jogát adta meg.

Ez minden esetre nagy kitüntetés volt Apulumra és kerületére nézve, mert, mint emlitém, eleinte csak is a legkiválóbb városok kapták e jogot s a mennyire ismeretes, az egész birodalomban, Gallienus császár idejében, csak 22 városban voltak pénzverdék, melyek közt 16-ban aranypénzt is vertek, a többiben éppen ugy, mint Apulumban is csak bronz és ezüst pénzeket állitottak elő. Kr. u. 270-ik évben volt az utolsó pénzverés a vidéken,* azaz Rómán kivül a tartományokban többé pénzt nem vertek.

Már Kr. u. 246. évben érkezhettek Apulumba az első pénzverő munkások, monetariusok és vésnökök, scalptorok Viminaciumból (Kostolacz), hogy a városban pénzverdét rendezzenek be. Azonban ugy látszik, hogy Viminaciumból csak a könnyen nélkülözhető, leggyengébb munkásokat, vésnököket és tiszteket küldötték, mert az Apulumban vert pénzek külső kivitel dolgában a Viminaciumban és Rómában készitett pénzek mögött messze állanak. Lehetséges, hogy a legelső daciai pénzeket még nem Apulumban, hanem Viminaciumban verték s csak a Kr. u. 247. vagy 248-iki évből való pénzek készültek Apulumban. Ez azonban kevésbé lényeges dolog; sokkal lényegesebb az, hogy a veretek közt igen primitiv és durva kivitelüeket találunk. A képlapon levő fej legtöbbnyire kevésbé éles, a hátlap is többnyire nem tiszta, kerekségük éppen igen hiányos és szétpréseltnek látszik, a körirat is sokszor félrecsuszott annyira, hogy a betük csak félig jutnak a pénzlapra.

* Rómában csak vert pénzt állitottak elő, az öntött érem vagy valamely tartományban készült, vagy pedig hamisitvány.

A millenaris évben és még az azutáni években vert pénzek általában a következő külsővel birnak:

A képlapon (avers) a római császár, a császárné vagy a trónörökös feje van, a nevet és czímet tartalmazó körirattal. A hátlapon vagyis a reversen egy dák nemzeti ruhába öltözött női alak van állva, vagy ülve ábrázolva, kezében kardot, jogarat, ágat vagy vexillumot, azaz kis hadi zászlót tart. Némely pénzdarabon a női alak mellett két oldalán két vexillum van a képen a földbe szúrva, s egyiken V-ös, másikon XIII-as római számjegy; a nő lábainál csőrében koszorut tartó sas és oroszlán foglal helyet. A körirat azonban állandóan »Provincia Dacia«, és a kép alatt levő vizszintes vonal alatt az évszám AN. I, II, III, IV—XI-ig áll. Az évszámot csak XI-ig vitték, mert már K. u. 256-ik évben beszüntette Galienus császár az apulumi pénzverdét.

A pénzek reversén ábrázolt nő Daciának jelképe, az V-ös, a legio V Macedonicát, melynek jelvénye a sas, a XIII-as a legio XIII. Geminát symbolizálja; ez utóbbira vonatkozik, mint jelvénye, az oroszlán.

Róma ezeréves jubileumát megelőző 246-ik évben láttak napvilágot az első apulumi bronz pénzek, melyeken Julius Philippus császár, vagy Marcia Otacilia Severa császárné vagy a császári pár fiának, ifjabb Philippusnak képe van. Ezüst pénzt csak egyfélét adtak ki pedig a jubileumra, a Kr. u. 247-ik évben.

Az azután következő években az apulumi pénzeken Trajanus Decius, Etruscilla, neje, Herennius és Hostilianus fiainak képei voltak; továbbá Trebonianus Gallus, Aemilianus Valerianus és végre Gallienus imperatorok arczképei. Ezekről s az elébb mondottak után, kis megfigyelés mellett, igen könnyen felismerhetjük az Apulumban vert pénzeket.

A legio V. Macedonicát jelző V-ös azonban Philippus császár idejéből előfordul a coelesyriai Heliopolis s a syriai Beritus érmein is, jóllehet e hadtest már Septimius Severus ideje óta ujból Daciában állomásozott. E jelenséget csak ugy magyarázhatjuk meg, hogy ez a legio részt vett Gordianus császár parthiai háborujában s Philippus trónra lépte után is még egy ideig keleten maradott, mig az uj császár visszarendelte régi állomáshelyére Potaissa castrumába. Jogosan feltehetjük, hogy a pénzverde a Concilium III. Daciarum hatósága alá tartozott.

Az Apulumban vert pénzek időrendes sorban a következők.*

Az idősebb Philippus idejéből.

Kr. u. 246-ik évből.

1. Avers: Körirat IMP·M·IVL·PHILIPPVS. A császárnak babérkoszorus feje; jobbra tekint, vállain paludamentum. Revers: Körirat

* Közlöm: Király Pál, Dacia Provincia Augusti. II. k. 494—501. l. szerint.

PROVINCIA DACIA. Alant AN · I. A talajon levő sas és oroszlán között dák nemzeti ruhába öltözött álló nő, fején phrygiai sipka, kezében vexillumok; az egyiken »V«, a másikon »XIII«.

Kr. u. 247-ik évből.

2. Avers: Az előbbivel azonos. Revers: PROVINCIA DACIA · AN · II. Egyebekben mint az első.

Kr. u. 247-ik évből.

3. Avers: Körirat mint az első számon; a császár fején sugaras korona. Revers: PROVINCIA DACIA · AN · II. Egyebekben mint az első szám.

Kr. u. 247-ik évből.

4. Avers: Körirat IMP · M · IVL · PHILIPPVS · AVG. A császár fején sugaras korona, jobbra néz; vállain paludamentum. Revers: PROVINCIA DACIA · AN · II. A nő széken ül oroszlán és sas között; jobbjában és baljában vexillumok az »V« és »XIII« számokkal.

Kr. u. 247-ik évből.

5. Avers: Azonos az első számmal. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · II. A balra fordultan ülő nő nemzeti ruhát s fején phrygiai sipkát visel, mellette oroszlán és kiterjesztett szárnyu sas, jobbjában és baljában vexillumok az »V« és XIII«-as számokkal.

Kr. u. 247-ik évből.

6. Avers: Körirata mint az első számon, a császár fején sugárkorona. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · II. Mint az 5-ik szám.

Kr. u. 247-ik évből.

7. Avers: Ugyanaz. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · II. Stolába öltözött álló nő, fején phrygiai sipka, jobbjában és baljában vexillum az »V« és »XIII«-as számjegyekkel, lábainál kiterjesztett szárnyu sas és oroszlán.

Kr. u. 248-ik évből.

8. Avers: Ugyanaz. Revers: PROVINCIA · DACIA . AN · III. Álló nő, jobbjában görbe kard s vexillum, baljában csak vexillum; a zászlókon »V« és »XIII«. A nő lábainál kiterjesztett szárnyu sas és oroszlán.

Otacilia császárné, Philippus neje idejéből.

Kr. u. 246-ik évből.

9. Avers: Körirat MARCIA · OTACILIA · SEVERA · AVG. A császárné jobbra fordult arczczal. Revers: PROVINCIA · DACIA ·

AN · I. Stolába öltözött álló nő, fején phrygiai sipka; jobbjában görbe kard, jobbra és balra oroszlán és kiterjesztett szárnyu sas. Két vexillum az »V« és »XIII«-as számokkal.

Kr. u. 247-ik évből.

10. Avers: Majdnem teljesen azonos az előbbivel. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · II. Ugyanaz, mint az előbbi.

Kr. u. 247-ik évből.

11. Avers: Mint a 9-ik szám. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · II. Stolába öltözött, fején phrygiai sipkát viselő s balra fordultan széken ülő nő, jobb és balkezében vexillum az »V« és XIII«-as számokkal.

Kr. u. 248-ik évből.

12. Avers: Mint a 9-ik szám. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · III. Egyebekben mint a 9-ik szám.

Az ifjabbik Philippus, a császár fia idejéből.

Kr. u. 246-ik évből.

13. Avers: M · IVL · PHILIPPVS · CAES. Philippus feje jobbra fordultan, vállain paludamentum. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · I. Nemzeti ruhába öltözött, sas és oroszlán közt álló nő, phrygiai sipka, jobbjában görbe kard, baljában vexillum.

Kr. u. 246-ik évből.

14. Avers: Ugyanaz. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · I. Sas és oroszlán s két vexillum közt álló nő, jobbjában görbe kard, a vexillumokon »V« és XIII«.

Kr. u. 247-ik évből.

15. Avers: Ugyanaz. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · II. Sas és oroszlán közt álló nő, jobbjában görbe kard, baljában vexillum s ezen D. F. (Dacia Felix) fölirat.

Kr. u. 248-ik évből.

16. Avers: M · IVL · PHILIPPVS · AVG. Az ifjabbik Philippus babérkoszorus feje. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · III. Álló nő, jobbjában görbe kard, mellette vexillum az »V«-ös számjegygyel, baljában vexillum »XIII«-as fölirattal; a földön sas és oroszlán.

Traianus Decius császár idejéből.

Kr. u. 248-ik évből.

17. Avers: IMP · TRAIANVS · DECIVS · AVG. A császár babérkoszorus feje. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · III. Álló nő, jobb-

jában görbe kard, mellette vexillum az »V«-ös számjegygyel, baljában más vexillum »XIII«-as fölirattal; lábainál oroszlán és sas.

Kr. u. 249-ik évből.

18. Avers: IMP·TRAIANOS·AVG. Ugyanazon fejjel. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·III. Mint a 17-ik szám. Hibás veret, menynyiben Decius helyett DECIOS van.

Kr. u. 249-ik évből.

19. Avers: IMP·C·M·Q·TRAIANVS·DECIVS. Mint a 17-ik szám. Revers: Mint a 18-ik szám.

Kr. u. 250-ik évből.

20. Avers: IMP·TRAIANVS·DECIVS·AVG. Ugyanazon fej jobbra fordultan. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·V. Oroszlán és vexillum, sas és vexillum közt álló, stolát viselő nő, fején phrygiai sipka, jobbjában görbe kard, a vexillumokon »V« és »XIII«.

Etruscilla császárné, Decius neje idejéből.

Kr. u. 249-ik évből.

21. Avers: HERENNIA·ETRVSCILLA·AVG. Etruscilla feje. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·III. Sas és oroszlán közt álló nő, jobbjában faág, baljában jogar.

Kr. u. 250-ik évből.

22. Avers: Mint a 21-ik szám. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·V. Egyebekben mint a 21-ik számu.

Herennius Etruscus, Decius fia idejéből.

Kr. u. 249-ik évből.

23. Avers: Q·HER·ETR·MES·DEC·CAES. Herennius Etruscus babérkoszorus feje. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·III. Oroszlán és sas közt álló nő, jobb és balkezében egy-egy vexillum, amazon »V«, ezen »XIII«.

Kr. u. 250-ik évből.

24. Avers: Q·H·ETR·MES·DEC·CAES. Ugyanazon fej jobbra fordultan. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·V· Stolába öltözött álló nő, jobbjában ágacska, baljában jogar, lábainál kiterjesztett szárnyu sas és oroszlán.

Hostilianus, Decius fia idejéből.

Kr. u. 250-ik évből.

25. Avers: C·VAL·HOST·M·QVINTVS·C. Hostilianus feje jobbra fordultan, vállain paludamentum. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·V. Kiterjesztett szárnyu sas és oroszlán, s egy-egy vexillum közt stolába öltözött nő, jobbjában görbe kard. A zászlókon »V« és »XIII«.

Kr. u. 252-ik évből.

26. Avers: C·OVAL HOSTILIAN·AVG· Hostilianusnak jobbfelé fordult feje; vállain paludamentum. Veretési hiba az, hogy VALENS helyett OVAL(ens) véstek a bélyegzőbe. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·VII. Sas és oroszlán közt stolába öltözött álló asszony, kezében egy-egy vexillum »V« és »XIII« fölirattal.

Kr. u. 252-ik évből.

27. Avers: C·VAL·HOST·M·QVINTVS·C. Hostilianus feje, vállain paludamentum. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·VII. Egyebekben mint a 26-ik szám.

Trebonianus Gallus császár idejéből.

Kr. u. 250-ik évből.

28, Avers: IMP·C·C·VIB·TREB·GALLVS·AVG. A császár babérkoszorus feje. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·V. Oroszlán és sas közt álló asszony, jobbjában ágacska, baljában jogar.

Kr. u. 250-ik évből.

29. Avers: IMP·C·C·VIB·TREB·GALLO·AVG. Mint a 28-ik szám. Revers: Mint a 28-ik szám. Itt Gallus helyett Gallos van, mi mindenesetre vésnöki hibából származott.

Kr. u. 251-ik évből.

30. Avers: IMP·C·C·VIB·TREB·GALLVS·AVG. A császár babérkoszorus feje, vállain paludamentum. Reserv: PROVINCIA. DACIA·AN·VI. A csőrében koszorut tartó sas és oroszlán között álló nő; jobb kezében lituus, melynek végén szamárfej van, baljában olajfa-ág.

Volusianus, Gallus császár fia idejéből.

Kr. u. 248-ik évből.

31. Avers: IMP·CAE·VOLVSIANVS· AVG. Volusianus babérkoszorus feje, vállain paludamentum. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·III. Oroszlán és sas közt álló nő; jobbját fölemeli, baljában ágacska.

Kr. u. 248-ik évből.

32. Avers: IMP·CAES·C·VIB·VOLVSIANVS·AVG. Mint a 31-ik szám. Revers: Mint a 31-ik szám.

Kr. u. 250-ik évből.

33. Avers: IMP·C·C·VIBI·VOLVSIANVS. Volusianus babérkoszorus feje. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·V· Stolába öltözött álló női alak, jobbjában kard és vexillum, ezen V. baljában ugyancsak vexillum s rajta XIII; a földön sas és oroszlán.

Aemilianus császár idejéből.

Kr. u. 252-ik évből.

34. Avers: IMP·C·AEMIL·AEMILIANVS·AVG· Aemilianus babérkoszorus feje, vállain paludamentum. Revers: PROVINCIA· DACIA·AN·VII. Egyebekben mint a 33-ik szám.

Kr. u. 253-ik évből.

35. Avers: Mint a 34-ik szám. Revers: PROVINCIA·DACIA· AN·VIII. Mint a 33-ik szám.

Az idősebb Valerianus idejéből.

Kr. u. 251-ik évből.

36. Avers: IMP·LICI·VALERIANUS·AVG. Az idősebb Valerianus babérkoszorus feje. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN· VI. Álló nő, kezében vexillumok, ezeken »V« és »XIII«; a földön sas és oroszlán.

Kr. u. 253-ik évből.

37. Avers: IMP·LICI·VALERIANVS·AVG. Az idősebb Valerianus babérkoszorus feje. Revers: FROVINCIA·DACIA·AN· VIII. Egyebekben mint a 36-ik szám.

Kr. u. 254-ik évből.

38. Avers: IMP·VALERIANVS·P·F·AVG. Az idősebb Valerian babérkoszorus feje. Revers: PROVINCIA·DACIA·AN·VIII. Sas és oroszlán közt álló nő; kezeiben egy-egy vexillum, az »V« és »XIII« számokkal.

Gallienus császár, Valerianus fia idejéből.

Kr. u. 251-ik évből.

39. Avers: IMP·GALLIENVS·PIV·AVG. Gallienusnak jobbra fordult feje; vállain paludamentum. Revers: PROVINCIA·DACIA· AN·VI. Álló asszony, kezeiben egy-egy vexillum az »V« és »XIII«-as számokkal.

Kr. u. 252-ik évből.

40. Avers: Mint a 39-ik szám. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · VII. Sas és oroszlán közt álló nő, kezeiben egy-egy vexillum; föliratai »V« és »XIII«.

Kr. u. 255-ik évből.

41. Avers: IMP · GALLIENVS P . . . Gallienus babérkoszorus feje. Revers: PROVINCIA · DAC · AN · X. Daciának stolában ábrázolt álló geniusa, fején sisak, kezében egy-egy vexillum, lábainál egyfelől a csőrében koszorut tartó sas, másfelől oroszlán.

Kr. u. 256-ik évből.

42. Avers: IMP · GALLIENVS · P . . . A császár babérkoszorus feje. Revers: PROVINCIA · DACIA · AN · XI. Stolába öltözött álló nő; kezeiben egy-egy vexillum, ezeken »V« és »XIII«, lábainál egyfelől sphinx, másfelől oroszlán.

Összefoglalásképpen szolgáljanak még a következő sorok:

A pénzverési jog megadása napjától számitott uj aera látható a bronz pénzeken; az aera kezdete Kr. u. 246. év junius—szeptember közé esik. Az érmeken I—XI-ig tart az évek, vagyis az aera sorszáma; a XI. évből Valerianus és Gallienus pénzei ismeretesek.

A pénzek háromféle nagyságuak, illetve sulyuak, u. m. 16, 6 és 3 grammosok, melyeket talán sestertius dupondus és as-nak lehetne nevezni. Vannak kivételesen azonban egyes sulyosabb darabok is. Az utolsó aerákban pedig a suly maximuma 8 grammig szállott le.

A daciai érmeken 5 typust különböztethetünk meg és pedig a hátlapot, vagyis a reverset tekintve:

1. typus. Álló nő görbe karddal és egy hadi jelvénynyel.

2. typus. Álló nő görbe karddal és két hadi jelvénynyel. (A baloldali jelvény szabadon áll.)

3. typus. Ülő nő két hadi jelvénynyel.

4. typus. Álló nő egy ággal és egy jogarral.

5. typus. Álló nő két hadi jelvénynyel (minden kezében egy-egy).

Még meg kell jegyeznem, hogy Valerius és Gallienus »AN · VI«-val jelölt 5-ik typusu érmeinek aeraszáma valószinüleg tévedésen alapul, a mennyiben más nem gondolható, mint hogy a VI-os szám a XI-es helyett iratott az érmekre; ez következtethető az 5-ik typusnak, mely az AN · X-el kezd rendesen fellépni, szokatlan, megmagyarázhatatlan korai feltünéséből.*

* Die antiken Münzen Nordgriechenlands. Unter Leitung von F. Imhoof-Blumer, herausgegeben v. d. Kgl. Akad. der Wissensch. Band I. Dacien u. Moesien, bearb. v. Pick. Berlin IV. r. — Gohl Ödön tanár hozzám intézett magánlevele alapján.

Az egyes typusok felosztását az időrendben a következő táblázat mutatja:

Az uralkodó neve	An. I.	An. II.	An. III.	An. IV.	An. V.	An. VI.	An. VII.	An. VIII.	An. IX.	An. X.	An. XI.
	A typusok számai										
Philippus sen.	1. 2.	1—3	2.	—	—	—	—	—	—	—	—
Otacilia	1. 2.	1—3	2.	—	—	—	—	—	—	—	—
Philippus, jun. caes.	1. 2.	1. 3.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Philippus, jun. aug.	—	—	2.	—	—	—	—	—	—	—	—
Decius	—	—	2 ?	2. 4.	2. 4.	—	—	—	—	—	—
Etruscilla	—	—	—	2. 4.	2. 4.	—	—	—	—	—	—
Etruscus Caes.	—	—	—	—	4.	—	—	—	—	—	—
Hostilianus Caes.	—	—	—	—	2. 4.	—	—	—	—	—	—
Gallus	—	—	—	—	4.	—	—	—	—	—	—
Volusianus	—	—	4.	—	5.	?—	—	—	—	—	—
Aemilianus	—	—	—	—	—	—	2. 4.	2. 4.	—	—	—
Valerianus	—	—	—	—	—	(5?)	—	2. 4.	1.	1. 5.	5.
Gallienus	—	—	—	—	—	(5?)	—	2.	—	4. 5.	5.

20. A tartománygyülés.

Miután provinciánk tartományi helytartósága, a tartományi és a bányászati procuratorságok, továbbá a városok és a pénzügyek szervezetéről és kormányzatáról, a katonai hatóságokról stb.-ről az előbbiekben bár általános és rövid, de feladatomnak éppen ezen alakban legjobban megfelelő képét nyujtottam olvasóimnak, most már a kormányzatnak még csak egyik ágáról kivánok néhány vonásban megemlékezni s ez a tartománygyülésre, vagyis a Concilium Provinciarum trium Daciarum-ra vonatkozik.

Ezen fejezettel aztán a vármegyénk területén lefolyt közigazgatási stb. ügyeknek története ki van meritve.

A tartománygyülés némileg a mostani országgyüléshez hasonló intézmény volt, mely eredetileg Görögországból származott át a római tartományokba. E gyüléseken összesereglettek a tartomány főbb emberei véleményadás, közös tanácskozás és határozatok hozatala végett.

A tartománygyülések első sorban vallási jelleggel birtak ugyan, de a szükséghez képest mindannyiszor másodsorban előtérbe kerültek a tartományt érintő politikai kérdések, a magán- és közügyek megbeszélése és tüzetesebb tárgyalása is.

A tartománygyülésbe minden önálló törvényhatósággal fölruházott város küldött képviselőket. A képviselt kerületek s municipiumok száma szigoruan meg volt állapitva. Ezen gyülésen önmaguk közül választották

a tartományi főpapot (sacerdos provinciae), ki mint sacerdos arae Augusti a császár tiszteletére áldozatot mutatott be.

Számra nézve csak egy tartományi főpapot választottak és pedig egy évi időtartamra; de csak az volt megválasztható, ki lakóhelyének összes nyilvános hivatalait már viselte, vagy a ki legalább a római lovag rangjával birt.

Ezen tartománygyülés megtartásáról nálunk csak a harmadik századból maradott fönn egyetlen emlék, midőn az t. i. Kr. u. 241. évben tartott gyülése alkalmával Marcus Antonius Gordianus Pius Numenjének s fönségének emelt föliratot.[1]

A tartománygyülési intézmény keletkezésére vonatkozólag röviden csak annyit említünk föl, hogy Septimius Severus császárnak Kr. u. 211-ik évben bekövetkezett halála után a sok betörés és megtámadások folytán a viszonyok nagyon meglazultak az egész tartományban s azért a közigazgatáson javitani véltek a császárok, midőn a tartománygyülések megtartását engedélyezték.

A közügyeken segiteni reméltek már csak azért is, mivel a tartománygyülésen alkalom volt adva a közügyekről behatóan tanácskozni s ez által a hivatalnoki karra nyomatékosan hatni, mennyiben a jeles szolgálattevőket kitüntethette és számukra még szobrok állitását is megszavazhatta; sőt a tartományi főhivatalnokok kitüntetését kérhették ez alkalomból a császártól, vagy pedig ellenesetben ellenök panaszt emelhettek az imperator előtt.

Ezen gyülés a felsoroltakon kivül szükség esetére elrendelhette a népfölkelést is, mi által a császár hatalmát nagyban növeszthették, s mint már fönnebb említém, ellenőrzése alá volt rendelve a tartományi pénzverde is.

A tartománygyülés székhelye eleinte Apulum volt, mit azon körülményekből következtethetünk, hogy papjai közül P. Aelius Strennus az Apulumban lakó Aelius családból származott s M. Antonius Valentinus (238—244. közt) hasonlóan Apulumban találta honosságát, hol ő decuriói hivatalt is viselt.

Később, a daciai tartomány bukásáig még hátra levő kevés évek alatt, Sarmizegetusában tartották a tartománygyüléseket.

A tartományi papok névsora közül csak a következőkre vonatkozólag maradtak fönn emlékek:

1. Pius Aelius Strennus, equo publico, sacerdos arae Augusti.[2]

2. M. Antonius Valentinus, eques Romanus, decurio municipii Apuli, sacerdos arae Augusti nostri, coronatus Daciarum III.[3]

3. M. Proc . . . . II. vir, flamen, sacerdos arae Augusti.[4]

4. M. Cominius Quintus, pontifex, bisquinquennalis coloniae, eques Romanus, sacerdos arae Augusti.[5]

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1454. [2] Corp. Inscr. Lat. III. 1209. Fölir. gyüjt. 225. sz. a. [3] Ugyanott 1433. [4] U. o. 1509. [5] U. o. 1513.

21. Vármegyénk területének utolsó felvirágzása és a tartománynyal együttes bukása.

Vármegyénk területe, a mint az előbbiekben láttuk, minden tekintetben a legszebb felvirágzásnak örvendett; a markoman háboruk idejében rámért csapások és borzasztó pusztitásoknak lassanként minden nyoma eltünt; a béke, szorgalmas munkálkodás és jólét ujra kiterjeszté áldásdús hatásait az egész területre, s ezen szerencsés állapot még nagyon soká tarthatott volna, ha a római császárok az összes tartományokról általában, de különösen a mi egykori tartományunkról jobban gondoskodtak volna.

De már Commodus császár alatt (Kr. u. 180—192. év) megkezdődik a jó viszonyok változása. Belső és külső mozgalmak összeműködése által, de főképpen a markoman háboruk következtében már csirázni kezdett ama nagyszerü, mindent összetörő s mindent ujjáalakitó munka, melyet *népvándorlás* név alatt ismerünk.

A semmivel sem törődő császár a békekötés után Rómába ment vissza, s elmerülvén a kicsapongó élvezetekben, nem is gondolt a sokat szenvedett tartományok oly égetően s elodázhatatlanul szükséges biztositására.

Ez a körülmény felbátoritá a szomszéd barbárokat, hogy ujból veszedelmes mozgalmakat inditsanak Pannonia és Dacia ellen, s bizonyára uj rémkorszak állott volna be az alig csak ujra fellélegző tartományunkban, ha Vespronius Candidus, Manilius Fuscus és főképpen Pescenius Niger jeles hadvezérek nem védelmezik a fenyegetett provinciákat.

Az egész birodalom szerencséjére megöletett Commodus Kr. u. 192-ki deczember 31-én. Utódja pedig a már ismeretes s többször emlitett Helvius Pertinax volt, a Kr. u. 177—179-ki évek közt a tartományokban mint legatus szerepelt; de ez is csakhamar áldozatul esett a féktelen praetorianusoknak, éppen ugy, mint utóda, a becstelen Didius Julianus. Rossz idők jártak ekkor, mig, az egész birodalom s egyúttal területünk üdvösségére, a pannoniai és a dunamelléki legiók, tehát a XIII. Gemina is, valahára ki nem kiáltják császárnak Septimius Severust (Kr. u. 193-ik évben).

Ezen erélyes, testben-lélekben egyaránt megedzett katona a fölkelő naphoz hasonlitható a vármegyénk területén élőknek ügyeire nézve; mert az általánosan beállott corruptiót kemény katonai kormánynyal váltotta föl. Gondoskodása Daciára is kiterjedett. Mikor ellenfeleit legyőzte, rögtön meglátogatta a tartományokat, s valószinü, hogy területünkön is megfordult és itt is bölcsen intézkedett a kellő védelem érdekében. Szomszédságunkba, Potaissába (Torda) rendelte be Moesiából a legio V. Macedonicát. Apulum municipiumnak választási jogot adott s Ampelumban rendezte a tanácsot; provinciánkba pedig

Geta fiát küldötte helytartónak, ki hogy sokat is tett területünk érdekében, ezt bizonyitják a többrendbeli emlékek, melyeket tiszteletére emeltek.

Apulum az előbbiekben már leirt virágzásának tetőpontját Septimius Severus alatt érte el. Azért is maradott fönn reá vonatkozólag annyi föliratos kő s a pénzleletekben is igen gyakran bukkanni az ő pénzeire.

Utána (Kr. u. 211-ik évben) Marcus Aurelius Antonius következett az uralkodásban, kit azután Caracalla gunynévvel illettek a hosszu ruha miatt, melyet a hadseregben és a nép közt honositott meg.

Uralkodásának már első éveiben ismét megmozdultak a szomszédos népek s Kr. u. 214-ik évben a Duna melléke megint harctérré változik át, s Kr. u. 215. év körül uj vándor nép lép föl a szintérre az alsó Duna környékén, t. i. a gótok népe.

Az északi népek és főképp a szabad dákok hatalmas erővel ujból betörtek tartományunk északi részébe. Az egyesült XIII. és V. legiók oroszlánképpen küzdöttek ellenük. Caracalla maga jött be tartományunkba s megjelenésének némi hatása is volt, de ez sem volt tartós, mert a hogy Thraciába átment, megujultak a betöréses pusztitások s ez igy tartott Maximinus (Thrax) császár trónfoglalásáig.

Caracalla ázsiai útjában Kr. u. 217-ik év április 8-án megöletett s a hadsereg az összeesküvők fejét M. Opelius Macrinust választotta meg császárnak (Kr. u. 217—218-ik év), kinek rövid uralkodása alatt minden rosszabbra fordult. Alatta a havasok közt élő dákok, kik már Commodus alatt lázadtak fel, ujból betörtek a tartományba, de a kezesek visszaadása és ajándékok által lecsendesültek rövid időre. Macrinust is megölték a katonák s Elagabalust vagyis Heliogabalust ültették a trónra. (Kr. u. 218—222. év.) Ennek uralkodása alatt is tartottak a határon a villongások, ellenségeskedések s zavarok.

Utána Severus Alexander került a trónra, de őt is megunván, az elégületlen katonák, ellencsászárnak C. Julius Verus Maximinust kiáltották ki, ki rögtön Severus Alexander ellen indult. Ez mindenkitől elhagyatva, édes anyja karjaiban, vele és nehány emberével együtt megöletett Kr. u. 234—235-ben.

Mind ezen rémes válságok közepette vármegyénk területe, mert a tartomány belsejében feküdt, közvetlenül nem érezte annyira a határokon szakadatlanul tartó küzdelmeket s rendes útján, a viszonyokhoz képest eléggé fejlődött továbbra is. Maximinus erős kezének sikerült a békét biztositani és igy a Daciában már alig tartható keserves állapotot is megjavitotta, megnyervén a szabad dákokat, majd pedig azoknak szövetségeseit s ezek megtörténte után a határok biztositására is gondolt; de ezen tervben meggátolták a bősz itáliai katonák, kik őt a már K. u. 235-ik évben Caesarnak kinevezett fiával együtt ebéd alatt saját sátorában Aquilaea előtti táborában Kr. u. 238-ik évben agyonütötték.

Az utána következő 80 éves I. Gordianus (Kr. u. 238. év) és hasonló nevü fia mint II. Gordianus és császártárs nem szerepeltek egy évig sem, mert ellenfeleiktől legyőzetvén, meggyilkoltattak. Utánuk következett a becsületes D. Caelius Calvinus Balbinus, de ezt is, alig hogy az uralkodást átvette, meggyilkolták Kr. u. 238-ik évben.

Hasonló sorsban részesült III. Gordianus is, ki már K. u. 242-ik évben a gótokat Thrakiából kiverte, s bizonyára sokat tett Daciának biztositására; ezt lehet következtetni abból, hogy már K. u. 241-ben fogadalmi oltárt állitott neki a tartomány[1] Kr. u. 244-ik évben, mig ezen évben I. Philippus császár lett, ki Kr. u. 249-ik évig uralkodott.

Az ő uralkodása alatt ismét szomoru napok következtek Daciára nézve. Ezen időben főképpen a karpok, kik a góthok és más barbár népek között Dacia keleti részén teljesen be voltak ékelve, a megindult áramnak engedvén, másfelé nem térhettek ki, nem fordulhattak másfelé, mint éppen Dacia belseje felé.

Azért e veszedelmes nép folyton betört kisebb-nagyobb csapatokban s a helyőrség csekély száma, de talán a rómaiak helytelen vezetése is okozhatta, hogy ők napról-napra elbizakodottabbakká lettek s igy mindig bátrabban léptek föl, annyira, hogy utoljára csak a megerősitett helységek voltak biztonságban, hova Dacia lakói is menekültek. Sok menekülő fölkereste azon időben Apulumot; de többen a határon túl is a Dunán át futamodtak, előre látván, hogy a fenyegető veszély nem kerüli el a tartomány szivét sem.

I. Philippus e bajok hirére személyesen jelent meg Daciában nagyszámu hadsereggel s fényes győzelmet aratott a karpokon és a germánokon. Kr. u. 248-ik év után pedig mindent megtett, a mit csak tehetett, hogy a szenvedett kárnak bénitó hatásait enyhitse.

A karpok oly rossz hirben állottak, hogy Apulumban bizonyos G. Valerius Serapio, ki előlük szerencsésen menekült, következő szövegü fogadalmi oltárt emelt: »Jovi Optimo Maximo! Gajus Valerius Serapio, a Carpis liberatus, pro salute sua et suorum votum libens posuit.«[2] Ugyanezen időben menekült Daciából a karpok elől a Dunán át szent Lactantius édes anyja is.[3] Ez időtájt t. i. Daciában és igy Apulumban és általán vármegyénk területén már sok keresztény lakó volt.

Philippus fáradozásainak azonban kielégitő eredménye nem lett, mert a tartomány belsejében dúló harczok mellett betörtek a gótok Moesiába és Thraciába, hol az ellenök küzdő helytartót, Deciust, alaposan megverték; a fegyelmezetlen legionáriusok pedig Deciust cserben hagyván, átmentek az ellenséghez.

Nemsokára azután császárnak kiáltják ki Deciust a moesiai legiók. I. Philippus most Decius ellen indult. Veronánál történt a szerencsétlen

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1017. Fölir. gyüjt. 174. sz.

[2] Corp. Inscr. Lat. III. 1054. Fölir. gyüjt. 52. sz. a.

[3] Lactantius, de morte persecutorum, c. 9.

összeütközés. Az idősebb, I. Philippus, nyilt csatában elesik; fiát II. Philippust pedig Rómában ölték meg.

Ezen bel- és külviszályokat fölhasználták a mindig rabolni kész szomszédok s hordáik ujra elárasztották Daciát és pusztitottak, a hol és a mit csak lehetett. Vármegyénk területe ez alkalommal is sírmezőhez hasonlithatott; de Decius most hamar visszatért nyugatról a félig elpusztitott tartományba s nagy sikerrel győzte le a garázdálkodó barbár népeket. Decius a becsapókat a határon túl kergette és békét hozott a sokat szenvedett tartományba, miért a megmentett Apulum őt mint »Restitutor-«t ünnepelte.[1]

Decius aránylag rövid ideig tartó ittléte alatt sokat tett az egész tartomány érdekében. A határokat ujra megerősitette és kellő haderővel látta el. Nagy figyelmet forditott vármegyénk területének helyrehozására, de nevezetesen sokat tett Apulum érdekében, mert azt ugy szólván ujra alapitotta és benépesitette; az addig talán külön állott coloniát a municipiummal egyesitette s igy a város egész terjedelmében ujból föléledett mint Colonia nova Apulensis.[2]

Ez volt egyúttal vármegyénk területének utolsó fölvirágzása, melyet nemsokára a gyászos bukás és végleges megsemmisülés követett.

A mig vármegyénk területe lassanként régebbi, szerencsésebb alakját ujból fölvette, az alatt Kniva (Cniva), a gótok fejedelme, betört Moesiába, hova Decius ugyan ellene sietett, de árulás és sok más közbejött körülmény folytán C. M. Q. Trajanus Decius nem csak a csatát, de életét is elvesztette Kr. u. 251-ik évben.

Ezen csapást vármegyénk területe is erősen érezhette, mert ezen időtől kezdve már csak kevés életjelt találunk arról összes adatainkban.

A moesiai hadsereg ezután Caius Vibius Trebonianus Gallust kiáltotta ki császárnak. (Kr. u. 251—254. év.)

Az uj császár a gótokkal csakhamar kibékült, nekik hagyván zsákmányukat és foglyaikat, sőt még évpénzt is igért nekik.

Ezen béke sem tartott azonban soká, mert Kniva ujból betört Moesiába, de Marcus Jul. Aemilianus helytartó kiverte őt hadseregével együtt s a zsákmányt saját katonái közt osztotta ki.

Ezen hősies ténykedés után Aemilianust kiáltották ki császárnak, ki Kr. u. 253. évben Gallus császár ellen indult, őt legyőzte, mire aztán Gallus valószinüleg saját katonái által megöletett.

A rakonczátlan katonák azonban nem sokára, azaz négy hónap mulva, megölték Aemilianust is, és levágott fejét Valerianus hadvezérnek küldötték, kit hasonlóképpen császárnak kiáltottak ki.

Publius Licinius Valerianus (Kr. u. 253 – 260. év) igyekezett tartományunkban is lehetőleg helyre hozni a sok bajt, de ez csak kevéssé sikerült neki, mert majdnem az egész birodalom folytonos háboruval

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1176. Fölir. gyüjt. 190. sz. a.

[2] Ugyanott 1176. sz. Fölir. gyüjt. 190. sz. a.

volt körülvéve s tartományunkat már többé megmenteni lehetetlen volt. Daciának egyik része a másik után került a barbárok kezébe, s a római hadsereg is lassanként dél felé huzódott.

A Kr. u. 250-ik évből való Deciusra, mint Restitutorra vonatkozó fölirat Apulumból ezen időből az utolsó ismeretes emlék.[1]

Szomszédságunkban Micianál (Veczel) talált mérföldkő utoljára emliti Apulumot (Kr. u. 253—260.), melyet onnan XLV milia (mérföld) távolságra számit.[2] Ez egyúttal az utolsó ismeretes kő Közép-Daciából.

Az érem-leletek pedig, mint már emlitém, még korábban szüntek meg. Az erős Apulum még tartja ugyan magát, de a daciai pénzek a XI. aerával már véget érnek s talán ekkor már vármegyénk területe is a barbárok kezébe került.

Daciából csak a nyugati és délnyugati rész maradott meg még kevés ideig, hova a IV., V. és XIII. legiók összevonattak s Kr. u. 260—268. évből a legio XIII. Gallenianának egyetlen fölirata még fönmaradott.[3]

Végre átrendeltetnek a legiók Moesiába, hol 258-ik év után Claudius vezérlete alatt állomásoznak.

A gótokkal való harczok még mindig folytak, de már többé nem Daciáért, mert azt ugy is elveszettnek tekintette mindenki s L. Claudius Domitius Aurelianus császár ezt hivatalosan be is ismerte, midőn Kr. u. 271-ik évben Zenobia palamyrai királynő ellen indulván, Daciáról véglegesen lemondott a gótok részére, hihetőleg csak azon enyhe föltétel alatt, hogy a római foglyokat kiadják s a Duna balpartja melletti őrhelyekből a helyőrséget szabadon engedjék elvonulni.

Ezen események után a rómaiak uralkodása vármegyénk területén is megszünt, még pedig véglegesen és mindenkorra.

A vármegyénk területén virágzó kisebb-nagyobb községek és városok akkor a barbárok vad dúlásának áldozatául estek; a templomokat, köz- és magánépületeket lerombolták, az ipar és müvészet kincseit összetörték és széthányták, megsemmisitettek mindent, mi csak kezeikbe került. Romhalmok jelezték a miveltségnek hajdani tanyáit.

A szélsodorta föld és homok lassanként — az évszázadokon át elfedte e nagy sirokat, pázsit nőtte be, s betakarta azokat, mint a tenger tükre az alámerült hajókat — s vége lett mindennek!

De nem, még nem lett vége mindennek, mert phönixképpen feltámadtak hamvaikból az emlékek; mindig több és több, becsesnél becsesebb került ujra felszinre a régi dicsőség maradványaiból, s mindig érthetőbben szólanak és tanuskodnak a rég elmult időkről; mindig fényesebb és fényesebb világot vetnek azon homályra, mely vármegyénk területének történetére borult volt. Hangosan kérik, követelik, hogy *»emlékezzünk a régiekről!«*

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1176. Fölir. gyüjt. 190. sz. a. [2] U. o. 875. [3] U. o. 1560.

Forduljunk tehát most azon tárgyak szemléléséhez, melyek az irott történelem hézagait gazdagon pótolják; nézzük meg, vizsgáljuk meg azon maradványokat, melyek kézzelfoghatóan, csalhatatlanul tanuskodnak a rómaiak nagyságáról, melyek tanujelekképpen vármegyénk területén felszinre kerültek: a római leletek, római régiségek alakjában!



III.

Vármegyénk területén talált római maradványok és leletek leirása és statisztikája.

1. Általános áttekintés.

Vármegyénk területén létezett római városok és községek köz- és magánépületeiről, utczáiról, tereiről s általában azoknak kinézéséről és mibenlétéről nagyon keveset tudunk, mert az azokról irott adatok teljesen hiányzanak; a föld felszinén valamikor létezett maradványok pedig az évszázadok lefolyása alatt csaknem mindenütt teljesen eltüntek, sőt még a föld alatt elrejtettek is már legtöbbnyire csekélységekre fogytak le olyannyira, hogy azokból az egykori állapotra vonatkozólag már csak nagyon bizonytalan képet tudunk alkotni.

Kevés reménynyel kecsegtet a jövő is, hogy t. i. azután majd az utódok sokkal többet fognak tudni, mint mi most mindazokról, még akkor sem, ha az alsófehérvármegyei régészeti egylet ezután is folytatja kutatásait, uj meg uj telepeket fog felásatni; mert aránylag mégis mindig kevés lesz a biztos adat, mivel az egyleten kivül senki sem törődik a »romokkal« s bármely helyeken bukkanjanak is a laikusok a régi idők ilynemü maradványaira, kivétel nélkül majdnem mindenütt, ha »kincseket« nem találnak, egyszerüen s egykedvü, s mondhatni közömbös megvetéssel szétbontják az épületmaradványokat és elhordatják az »építési anyagot« a nélkül, hogy valakinek eszébe jutna, hogy a talált épület maradványainak lelhelyét megjegyezze, azokat, habár csak kezdetleges vázlatossággal is, lerajzolja, felmérje, vagy legalább röviden leirja.

Nem panaszkodom csakis a jelenkornak ez iránt tanusitani szokott indifferentismusa, a tudomány, a történelmi kutatások ily barbár módon való megkárositása miatt, de még csak nem is tiltakozhatunk ellene, nem bizony, mert ugy volt az a legrégibb idők óta a népvándorlás, a honfoglalás korától kezdve egészen a mai napig, s ugy fog az

maradni még jó ideig; s mikor e tekintetben az orvoslás megérkezik, akkor már késő lesz, mert nem találnak megmenteni valót.

Apulum római maradványaiból épült Gyula fejedelem vára, Apulum romjaiból épültek Gyulafehérvár első házai. Az akkori épitők kezei elől csak az menekült, mi földalatti épitmény volt, vagy a föld alá jutott a népvándorlás idejében.

Éppen igy történik ez minden más városban és községben, hol római telepek voltak; mindenütt egyaránt felhasználják az »épitési anyagot« házak, pinczék, kútak, istállók és ürgödrök épitéséhez.

Mikor 1898-ban Gyulafehérvártt a várban a volt Báthory-templomot lebontották, hogy annak helyére az uj gimnáziumot épitsék, a templom lebontása alkalmával az alapfalakba beépitett, barbár módra megcsonkitott, 23 darab római föliratos és képfaragványos követ hoztak a munkások napfényre, melyeket aztán muzeumunk számára megmenteni legfőbb igyekezetem volt, a mi — Istennek hála — nagy nehezen sikerült is.[1]

Vármegyénk területén szerteszét egy-egy helyen még található, de az emlitett kincs- és épitési anyagkeresők által legtöbbnyire már csekély terjedelemre apasztott maradványokból keveset lehet következtetni azoknak egykori mibenlétére; sokszor csakis a legmerészebb képzelődés tudna valamit reconstruálni azokból.

Van azonban remény arra nézve, hogy legalább kis részben a könnyebben megközelithető magyarigeni kőbányák alatt még meglevő római épülettömbből valami feltárható lesz.

E tekintetben legkedvezőbben állunk vármegyénk területén az apulumi maradványokkal, melyeknek időről időre föltárt részleteit már 1863. óta állandóan figyelemmel kisértem, azokról a legszükségesebb feljegyzéseket megtettem, valamint pontosan végezve a felméréseket, hiven le is rajzoltam azokat.

Régebben ezeket a munkálatokat leginkább csak kedvtelésből tettem, a nélkül, hogy még csak álmodni is mertem volna arról, hogy valamikor éppen nekem fog jutni a szerencse, hogy történelmünk eme eredeti okmányairól képet mutathassak be a nagy közönségnek.

De később, mióta az alsófehérmegyei régészeti egylet életbe lépett, azaz 1887. óta, már egész más szemmel néztem és nézem ezen igen érdekes tudományágat; nagy előszeretettel igyekeztem, ha nem is minden tekintetben szakavatott, de legalább hasznosan értékesithető tanulmányokat tenni e téren.

A tizenkét év óta általam folytatott ásatási munkálatok vezetése alkalmával sokat észlelhettem, s ha talán nem is eleget, de még is sokat tapasztaltam már. Tapasztalataimról nagy részben már beszámoltam vármegyénk régészeti egylete évkönyveinek lapjain,[2] s e helyen is

[1] Az innen származott 11 föliratos kő a fölir. gyüjt. 218. 289. 521. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. és 530. számok alatt vannak közölve.

[2] Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet évkönyvei III—X. (1890—1899.)

igyekezni fogok kellő rövidséggel szólani Apulum városának mibenlétéről, a mennyiben a feltárt épületek alapfalaiból, padozataiból s egyes földszinti helyiségek alsó részletmaradványaiból itélni lehet. Hogy ez mind csak vázlatokban történhetik, az már a dolog természetéből is kiviláglik. Többet kivánni ez idő szerint nem lehet.

Ezekből következtetéseket vonhatunk, kellő mértéket alkalmazva, vármegyénk többi községeinek egykori mibenvoltára.

Apulum kiterjedéséről már szóltam az előbbiekben; erre vonatkozólag a legjobb útmutató az idecsatolt térkép (II. tábla), mely a legszigorubb pontossággal mind azon helyeket föltünteti, melyeken 1863. óta Apulum házainak maradványaira akadtak.

Az azelőtti időkben feltártakra vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy térképemre azon helyeket is fölvettem, melyeket más szemtanuk kijelöltek nekem, ezeket azonban csak pontozva rajzoltam, mert felelősséget a másoktól nyert adatok helyességéért nem vállalhatok; de ha a teljes biztonsággal kimutatott helyeket kombinációba hozzuk ezen kevésbé biztosan kijelölhető helyekkel, rögtön meggyőződhetünk, hogy azok is kellő mértékben megfelelnek a valószinüségnek.

Tekintetbe véve azon pontokat, melyeken eddigelé római házak maradványait föltárták,* s ezen pontok közül a legkülsőbbeket egyenes vonalakkal összekötvén, nyerjük Apulum municipiuma és coloniája, vagyis a belváros kiterjedésének képét.

Az ezen pontoktól egyes messzibbre eső helyeken talált épületmaradványok valószinüleg már a külvárosban voltak, vagy a városhoz tartozó nyaralók és gazdasági épületek lehettek.

Ha a térképet (II. tábla) befedő átlátszó papirra rajzolt tervrajzot és az alatta fekvő rajzot szemléljük, akkor a római castellum és Apulum városának fekvését tisztán látjuk, minek folytán a régi római városnak elhelyezését a mostani helyzethez mérve és viszonyitva eszközöltük.

A római castellumot (13. sz.) a város, az előbbinek köröskörül kellő szabad tért engedve, körülfogta és a szabad tért, ismeretlen nagysága miatt, tekintetbe nem véve, azt találjuk a hozzávetőleges mérés alapján, hogy a biztosan kimutatható város a castellumtól észak felé (1. és 2. sz.) 1070 méternyire, kelet felé (12. sz.) 800 méternyire, dél felé (33. sz.) 2300 méternyire és nyugatra (29. sz.) 1150 méternyire terjedett ki.

De lehetséges, hogy a város területe még nagyobb volt; erre azonban hiányzanak a biztos adatok.

Az átlátszó papiron levő pontok a folyó számok szerint a következő, most létező helyeket jelölik ki a térképen:

1. szám. A katonai lövölde előtti szántóföldek. Nevezetesen a néhai Totoján kisfaludi lelkész szántóföldje, melyen 1893-ban Lauterbach cs. és kir. főhadnagy vezetése alatt folytatott hadgyakorlatok alkalmával római házfalakat, tégla padozatrészleteket tártak föl s e mellett hatalmas

* L. a II. táblát.

kő oszlopot, födélcserepeket, edénytöredékeket s több más tárgyakat leltek.

2. szám. Az ugynevezett »püspöki felső malom« környéke, hol falmaradványokat s már 1863-ban padozatrészleteket és födélcserepeket nagy számban hoztak napfényre.

3. szám. Csak jelezni kívánom, hogy az itt helyben szállingózó traditio alapján megtudtam, hogy Kisfalud felé a rómaiak amphitheatruma lett volna. Szemlét tartottam tehát a kijelölt helyen s csakugyan azt találtam, hogy Kisfalud és a városi liget (Prater) közt, a püspöki felső malomtól északkeleti irányban, körülbelül 350 méternyi távolságban, egy feltünően szabályos ívalaku földhányás domborodik ki, melyen belül szép sík terül el. Ezen ív hossza 270 m., húrja pedig 128 m. A húrra állitott sugár 46 m. hosszu. Hogy mit rejt itt a föld magában, azt kitudni a jövő feladata.

4. szám. Az ugynevezett »Ujvilág«, püspöki üdülő-kert, melyben három bővizü forrás van. Valószinü, hogy ezek római vizvezetéken alapulnak s ott közkút vagy kútház volt.

5. és 6. számok. A Zalathnára vezető országút mindkét oldalán római házfalakat, födélcserepeket, padozatrészleteket, edénytöredéket és egy csinos Jupiterfejet ástak ki a földet mivelő munkások.

7. 8. 9. számok. Ha a Csürök-utcza és a Lepes-utcza bármelyik udvarán vagy kertjében 1 méternyire leásnak, mindenütt találhatók a legkülönbözőbb római maradványok. A 9 számmal jelölt csoportban Mendl Manó ház- és telektulajdonos kertjében tiszta, kitünően üde forrás van, melynek vize egy római négyszögletü téglából épült csatornán át van bevezetve a városba.

10. szám. A Lipován nevü városrészben levő görög kath. templom környéke, melyen már a régebbi időkben, de a jelen korban is különféle római házrészleteket és háztartási tárgyakat gyakran találtak és találnak a kertekben.

11. szám, A vártér környéke; a papnevelő intézet, Novák Ferencz, Hoffinger, Pákoszta, Bürger polgárok kertjeiben évek óta ásnak ki a megmivelés alkalmával római maradványokat, kőfalakat, föliratos oltárköveket, edénytöredékeket; a Pákoszta-féle udvarban 1898-ban igen érdekes márványcsoportot leltek, mely azonban, egyletünk kikerülésével, Tyok József nyug. törvsz. hivatalnok birtokába ment át.

12. szám. A Lipován nevü városrész keleti határkertjeiben római falmaradványokat, födélcserepeket és egyéb kisebb római maradványokat ástak és ásnak ki.

15. A római castrum maradványai és környéke. Az apulumi maradványok közt mindenesetre legelőkelőbb helyet foglalnak el azon hatalmas falmaradványok, melyeket 1897-ben a várban tártak fel, mikor a — már az előbbiekben is felemlitett — cs. és kir. hidászok számára épitendő kaszárnya alapjának ásása alkalmával a munkások két méternyi mélységben római téglákra, kő koporsó födelére, római edény-

töredékekre, pénzekre, de főképpen hatalmas kőfalakra akadtak. E falak anyaga faragott, óriás nagyságu kövek lévén, más körülmények tekintetbe vételével együtt határozottan a volt apulumi castrum falaira vallottak, miért is részben már előzetesen magam elkészitettem a szükséges rajzokat és méréseket, de másrészt, a fölvételek minél nagyobb pontossága kedvéért, az épitkezésnél alkalmazott Magerl cs. és kir. épitészeti főműtiszt által készittettem a legpontosabb rajzokat, melyeknek alapján a munkámhoz csatolt IV. táblát szerkesztettem oly formán, hogy a szükséges összeköttetést a falmaradványok közt egyes részleteire nézve is kijelöltem. A felvételi rajzokat fölülvizsgálta Vichopal cs. és kir. várépitészeti mérnök.

A föltárt falmaradványok maguk mutatták és az azokról készitett rajz alapján is láthatjuk, hogy az apulumi castrum körfalai igen erősek voltak; mert a három párhuzamosan menő kőfal és az azok közt levő közökbe töltött kő- és földtömeg bizonnyára annyira erőssé tette, hogy ellenség azt egyhamar nem dönthette le, s talán a rómaiak Daciából való kivonulásáig nem is döntötte le soha semmiféle ellenség.

Ezen hatalmas kettős körfalak világosan mutatják, hogy az apulumi álló-tábor az első ranguak közé tartozott.

A IV. táblán levő rajznak rövid magyarázatát a következőkben adom:

Az *A*. jelöli a 2 méter széles bejáratot, melynek két oldalán az $a—a.^1$ kis kiugrásai vannak, melyek faltámaszul szolgálhattak. A $b-b.^1$ kiálló részek a kapusarkok helyei lehettek. $C—c.^1$ bizonyára őrszobák voltak. A körfalakat *d*. $d.^1$ $d.^2$ d^3 betükkel jelöltem, s pedig d=80 cm., $d.^1$ a külső, 80 cm. vastag, d^2 a közbelső, hasonlóképpen 80 cm. vastag falak. (Escarpe és Contrescarpe). Ezek közt kellő magasságig a 2 méter széles kő- és földtöltés — *e*. — volt.

A $d.^3$ a harmadik vagyis belső, 1 m. vastag fal határfala volt a körfalnak a tábor belseje felé, s a közte és a közbelső fal közt létező, 5 m. 60 cm. széles köz hasonlóképpen kő- és földtöltéssel — $e.^1$ — volt ellátva.

Az egész fal szerkezete tehát körülbelül 10 méter vastagságu volt; az *f*—*f*.-fel jelölt kőfalrészletek valószinüleg már a népvándorlás korában szerteszét hányattak s a magyar fejedelmi vár épitése alkalmával sok más rommal együtt föld alá temettettek; biztos kombinációkra alkalmas nem lévén, egyszerüen csak kijelöltem pontosan abban a helyzetben, melyben találták.

Az *A*-val jelölt bejárat a porta principalis dextra lehetett, ha szabad feltennem, hogy a tábor fő bejárata, a porta decumana, a mai Maros-Portus felé nézett.

A cs. és kir. hidászok számára ujonan épitett, három épületrészből álló kaszárnyának nyugati, vagyis a sétatér felé néző szárnya, melyet körvonalakban kirajzoltam s melynek alapfalai alatt e maradványok megmaradtak, irányadóul szolgálhat a talán ezentúl még eszközlendő kutatásokra nézve.

14. szám. A Glacin levő nagy kert, mely a katonai kincstár tulajdona, de haszonbérbe van adva. Területének határai az alsó »Vártér«-ig és a város felé az »Egészségügyi kanális«-ig. E helyen 1863. óta még nem történtek behatóbb vagy terjedelmesebb kutatások; csupán a szántás közben fölszinre került kőfalrészletek és téglamaradékok gyüjtettek össze. Ezen terület szabályszerü feltárása sok és érdekes leletekkel fog összeköttetésben állani; remélem, hogy a régészeti egylet idővel ezen helyen is eszközöltetni fog ásatásokat.

15. szám. A várkapu előtti katonai kincstári terület, a tulajdonképpeni »Alsó Vártér«, mely most kert gyanánt miveltetik. Ezen a helyen már régebbi időkben is folytak a katonai földerőditési gyakorlatok; de az 1886—1892-ik években ott végzett gyakorlatok alkalmával az egész területet feltárták s az ott talált érdekes föliratos kövek és egyéb tárgyak részint a dévai régészeti muzeumba kerültek, részint pedig elvitték a katonák minden irány felé.

16. szám. Mint az előbbi területet, ugy ezt is barbár módra turkálták fel. A katonai munkások mit sem vettek tekintetbe, Apulum házmaradványai szétverettek és mint építési anyagot elvittek mindent onnan, feljegyzés vagy lerajzolás nélkül, mindezekről csupán azon kevés feljegyzés maradt fenn, melyeket alkalmilag magam készitettem. Ezen a területen van most az állami kincstári faraktár s a raktáros háza és udvara. — Fájdalommal konstatálhatom, hogy a 15. és 16. számmal jelölt területeken már nincs többé semmi, mi a régészetet érdekelhetné; de azon csekély római falmaradványok, melyeket azon időkben felmérhettem és lerajzolhattam,* határozottan mutatják, hogy folytatását képezik azon római falmaradványoknak, melyeket az Alsófehérvármegyei Tört. és Régészeti Egylet megbizásából 1889. évtől kezdve feltártam a közvetlen szomszéd területen.

17. szám. Ezen számmal jelölt terület a régészetre nézve igen fontos, mert ez az ugynevezett »Ásatási hely«, mely területen már a tizenkettedik évben vezetem az ásatást.

E kérdéses és nevezetes terület a vár délkeleti részétől, a legkülsőbb várfaltól 130 méternyi távolságban keletre fekszik. 1888-ban ezen terület tulajdonképpen törökbuza-föld volt, mely az özvegy Rheman Ferenczné által a katonai kincstártól haszonbérbe vett lakása előtt a vártérből (glacis) keritéssel van kiszakitva; ugyanilyen kerteket választott el a cs. és kir. katonai kincstár a többi, Rhemanné lakásával hosszu sort képező házak előtt is. Ezen körülbelül 11,216 négyzetméter területü kerthez ujabbi időkben a katonai kincstár még a két szomszéd kertet is hozzá csatolta, ugy, hogy most már egy körülbelül 20,070

* A tömérdek falmaradványokból csak keveset tudtam pontosabban felmérni és lerajzolni; mert a katonai gyakorló területekre czivil ember csak nehezen jut, azért én is csak időnként, ismerős tiszt kiséretében nézhettem meg a pusztitást és a falmaradványok össze-visszamenő szétbontását; az ott lelt kisebb tárgyak pedig eltüntek.

négyzetmétert magában foglaló terjedelmes hely állott rendelkezésre a kutatások czéljaira nézve.

Az ezen területtől dél felé fekvő szomszéd kertben már a hatvanas években néhai Domsa Péter elemi isk. tanitó évről évre ásatott s mindig anyagi haszonnal, mert a talált falmaradványokból nyert római téglákat és nyers köveket köb-öl számra állithatta fel és adhatta el. Ezen szomszéd kert, mely most (1900-ik év) Wagner Sándor főgimnáziumi tanár tulajdonában van, mindannak daczára megérdemelné a szakszerü átkutatást, mert ugy a házfalaknak — ha félbeszakitottan is — folytatását, valamint egyéb érdekes tárgyakat lehetne onnan napfényre hozni. Hisz csak a multkor ásattam ki ott egy oszlopfejet s a játszadozó gyermekek a házmelletti kőrakás közt egy márványfejet találtak, mely a belvederi Apollo képmása, s Wagner tanár szivességéből az Alsófehérvármegyei Régészeti Muzeum birtokába került.

Hasonlóképpen történtek kő- és téglaanyag utáni ásatások a most szóban levő területtől észak felé fekvő szomszéd kertben is. Az ezen területen évente véghezvitt katonai utászgyakorlatok alkalmával rengeteg kő- és téglaanyag került a fölszinre s ezekkel együtt föliratos emlékkövek, kisebb szobrok és kis mozaik téglák szekérszámra; de mindezekkel — fájdalom — nem törődtek sem a munkások, sem pedig a vezetők, én is csak nehány feljegyzést tehettem; mert akkor még nem létezett az alsófehérvármegyei régészeti egylet; mindazonáltal egynehány darabot megmentett az akkor már életben volt hunyadvármegyei régészeti egylet, ezekről a tárgyakról majd szólani fogok a leletek statisztikáját tartalmazó részben.

Szakszerü kutatásokról, a földalatti kincsek szabályszerü föltárásáról senki sem álmodott.

De a mi egyletünk által foganatositott ásatások helyén sem történnek most az első földforgatások; turkáltak már itt a hatvanas években az ezen a helyen több kisebb házban elszállásolt cs. és kir. szekerészek is, majd azután az ide áthelyezett honvéd zászlóalj legénysége, mely hadgyakorlatok alkalmával nem egy jó mély sánczot vágott jobbra-balra a kertnek különböző irányában és ily alkalommal nagy izzadtság mellett itt-ott egy római alapfalon áttörtek csak azért, mivel az útjokban állott, de a gyakorlatok végén követ, téglát — a mit más emberek el nem vittek — a földdel együtt a sánczba visszahánytak, a földet kiegyengették s az ő nézetük szerint jól teljesitett munka után tovább állottak.

Innen van az a körülmény, hogy a mostani, szabályszerüen és felügyelet mellett tett ásatások alkalmával a falaknak összefüggése oly sok helyen megszakad, a mint ez az eredményt föltüntető alaprajzon is látható.*

De ásatott itt a bérlőnő is már 1886-ban és 1887-ben, mely alkalommal a többi közt e területen római alfütési melegvezető csöveket (hypocaustum) talált és egy nagy márványmedenczének romjaira akadt.

* L. a III. táblát.

A bérlőnő legutóbbi ásása 1888-ki deczember hava eleje óta folyt, a mig ugyanazon hó 29-én az ásatások vezetését régészeti egyletünk részéről átvettük és pedig egyletünk 1888-ki deczember 28-án tartott választmányi ülésén kimondott határozat alapján.

Mióta egyletünk az ásatások vezetését kezébe vette, kedvezőbb fordulat állott be, a mennyiben ezentúl azok csak is a szabálynak megfelelően eszközöltetnek, mi által a régészet kutatásának legnagyobb hasznára sokat tehettünk s tettünk is már.

Ásatásaink eredményéről majd alkalom adtán többet fogok szólani; most pedig folytatom a római lelhelyek felsorolását, hogy az a túlságos félbeszakitás által ne szenvedjen.

18. szám. Terület a vár déli részének legkülsőbb sáncza előtt, hol egy használatban levő forrás van. Ezen hely a várban talált castrumtól körülbelül 530 méternyi távolságra esik. Lehetséges tehát, hogy itt a római castrumnak déli határa volt. Legalább arra engednek következtetni az ott talált hatalmas, durván megfaragott koczkakövek.

19. szám. A várterületen azon hely, mely a vártól délnyugatra esik, körülbelül azon irányban, hol a gör. keleti és gör. kath. vallásuak buzaszentelési szertartásukat szokták végezni. Különben kőtáblák is jelzik ama helyeket.

Huszonegy évvel ezelőtt a tüzérség, nagyobb szabásu gyakorlatai alkalmával, jó mélyen ásott be a földbe s ott is hatalmas koczkakőből épült fal maradványaira akadott; lehetséges, hogy ott a castrum nyugat felőli határfala volt.

20. szám. Azon terület, melyen a »Királykút« felé vezető út, az ujabb időben (1899. év) beállitott sétatér közelében, a város felé vezető szekérúttal kereszteződik. Épitési anyag, házi eszközök töredékei, mécses- és edénydarabok nagy mennyiségben kerülnek fölszinre már a legcsekélyebb beásásnál is.

21. szám. Ez a Major nevü városrész környéke, hol az egész területen majdnem mindenik udvarban vagy kertben, főképpen a »Mátyás-tér« (régebben »Traján-tér«) és a »Rét-utcza« körül, csekély mélységü beásások alkalmával falmaradványokra és sokféle töredékekre akadnak. Ezen területről számos lelet ismeretes. Többször van emlitve lelhely gyanánt a »Corpus Inscr. Latinarum«-ban is.*

22. szám. A városnak azon része, melyen a »fapiacz« fekszik. A környékén levő kertekben szintén igen számos edénytöredéket és épitőanyagot ástak már ki régebbi idők óta a földből.

23. és 24. számok. A vár déli oldalával szemben fekvő fönsíknak észak felé néző része; innen vezet egy mezei út a téglavetőhöz és itt veszi kezdetét a »Köztemető« is. Ott, a hol a köztemetőnek északi felső szöglete van (23. sz.), már a hatvanas évek előtt, de utána is

* Corp. Inscr. Lat. III. 973. 972. 1023. 1040. 1046. 1055. 1087. 1201. 1232. 1252. stb. stb.

ástak ki római falmaradványokat. Két falmaradványt magam is láttam és jegyeztem fel ezen a helyen. Római pénzeket is találtak itt. A 24. számmal jelölt ponton hasonlóképpen falmaradványokat, különböző tárgyaknak töredékeit ásták ki.

25. szám. Itt van a már emlitett »Kutyamál« szőlőhegy és a feltárt római temetőhely, melynek rövid leirását már az előbbiekben közöltem.

26. szám. A püspöki nagyterjedelmü major, melyben az azt kettévágó zalathnai vasút épitése alkalmával többféle téglát, számos és igen csinos edénytöredéket leltek. Ugyane helyen 1900-ik év tavaszán egy amerikai szőlőiskola beállitása alkalmával tömérdek edénydarabokat és szekér számra menő bélyegtelen római téglát találtak. Szépen diszitett terra sigillata táltöredéket, hatalmas amphora füleket és egy agyagkorsót, melyet a mostani munka alkalmával a dolgosok részben összetörtek, gyüjteményünkbe helyeztem. Ezen tág terület a régészeti egylet »ásatási helyének« dél felé, az a Kutyamál szőlőhegygyel párhuzamban Maros-Portus felé irányuló folytatásának tekinthető.

27. szám. A majorbeli gör. kath. templom környéke, melyen számos föliratos követ, épületrészleteket és edénytöredékeket hozott felszinre a kapa és ásó.

Ezen terület vizenyős kavicsos talaju; egy méter mélységben már talajvizre akadni; lehetséges, hogy az ős időkben, de a római korban is a Marosnak egyik ága itt e helyen volt átvezetve az ugynevezett »Feneketlen tó« irányában, mi által Apulum két részre lehetett osztva és a marosportusi rész a coloniával tulajdonképpen szigetet képezett.

28. szám. A téglavető felé vezető, keleti oldalon levő szabad terület, mely a kutyamáli római temetkezési helylyel szemben áll. Már 1867-ik évben találtak szántásközben e helyen is falmaradékot, téglát. Kisebb-nagyobb épülethez használt kövek gyakran kerültek elő, miért is feltehető, hogy itt a római »temető-utcza« másik oldala volt. Különben ez is folytatása az ásatási helynek és a püspöki majornak.

29. szám. A marosportusi határhoz tartozó szántóföldek, a vasúti hidtól észak felé az első őrház környéke, mely igen gazdag épületmaradványokban. Az 1867-ki évben megkezdődött »első erdélyi vasút« épitése óta, de azelőtt és azután is igen sok és értékes tárgyaknak a lelhelye e terület. A földmivelők szorgosan aknázták és aknázzák ki az e területen található épitőanyagot. Házfalak és szobák alapfalait már 1865-ik évben láttam ott és jegyeztem föl. Edénydarabokat tömérdek mennyiségben láthatni még most is ott a szántókon szerteszét heverve.

30. szám. A Kutyamál fönsíkjának délnyugati szöglete, melynek közelében a »Királykút« van *(b.)*. E kút vize római vizvezeték alapján a Mamut hegységből van ide vezetve. E területen római épitési anyagot, de különösen sok födélcserepet túr ki a szántók ekevasa.

31. szám. A Kutyamál szőlőhegyének déli, vagyis a téglavető felé

néző része és a téglavető-telepnek környéke. Metesán kőmives és gazda szőlőjében már évekkel ezelőtt, de legujabbi időkben is római oszlopfejek, oltár- és szoborrészletek, feliratos táblák stb. találtattak. Onnan van a Lysias centurio által Apollónak szentelt márvány tábla is stb.* Ettől délre, a téglavető-telep felügyelőjének kertjében, 4 évvel ezelőtt $3^1/_2$ méter hosszu egyszerü négyszögletü kő oszlopokat találtak, melyek a rómaiak ittlétének utolsó éveiben készülhettek, mert látható volt rajtuk, hogy csak kikészitve voltak, de még nem használtattak. E környéken többször pénzeket is találni.

32. szám. Ezen igen terjedelmes terület leggazdagabb római leletekben, s szerény véleményem szerint ez a colonia által elfoglalt tér. Ez a Marostól az ugynevezett »Feneketlen tóig« huzódik. Magában foglalja a mostani Maros-Portust és környékét a marosportusi temetőn túlig. A legrégibb idők óta ásnak itt ki római maradványokat s főképp a mult század óta lelnek itt a legio XIII. Geminától származó bélyeges téglákat, szobormüveket, edényeket és pénzeket; de az akkori időkben és ujabban is feltárt falmaradványokat, fájdalom, senki sem rajzolta le, senki sem vette föl méreteit, s igy ismeretlenek maradtak, azon csekély részleteket kivéve, melyeket a hatvanas években csak hozzávetőleg, vázlatosan lerajzoltam és felmértem.

A leggazdagabb feltárások 1867-ben történtek e helyen, a midőn az »első erdélyi vasút«-at épitették. Erre vonatkozólag Goos Károly irja, hogy szerencséje volt a vasút épitése alkalmával néhány napon át a Maros-Portus és Gyulafehérvár közt elterülő vonalszakaszon a vasúti munkálatokat szemlélni, és bepillantani ama régi római város belsejébe, mely ott hajdan létezett, mert ott széles árkot ásván, nagy területen kiemelték a földet. Midőn Goos azon hirre, hogy ott két ezüst tányért találtak, azok után tudakozódott, kutatása egészen az akkor még a várban létezett pénzverdéhez vezette, hol a tányérokat 97 ezüstforintért beváltották, és hir szerint, igen hirtelen beolvasztották. Egy szemtanu a két tányér sulyát 2 font 8 latra becsülte.

Ezzel szemben szerencsésebbek voltak a kutatók egy akkor talált $2^1/_4$ hüvelyk mélységü és $3^3/_4$ hüvelyk átmérőjü ezüst edénynyel, mely megmentve, később a kolozsvári »Erdélyi Muzeumba« került. Ezen edény falain trébelt munkában halak, madarak és a halászatra vonatkozó különféle eszközök képei láthatók.

Az edény képe és leirása legelőször az Archiv für Siebenbürgische Landeskunde czimü folyóirat X-ik kötetében jelent meg. Érdekes, hogy a bécsi cs. k. érem- és régiségtárban, formára, mint díszitésre nézve, hasonló ezüst edény van, mely azonban Portugáliából származik. Ez az Arneth-féle Annalectenhez tartozó képes atlaszban le van rajzolva.

Ugyanakkor találták ott egy más ezüst edénynek födelét és egy

* Feliratok gyüjteménye 104. sz. alatt.

körülbelül 15 hüvelyknyi magas gyermekszobrot, mely valószinüleg mint diszitő motivum e födélen volt alkalmazva. (Hová tünt el? — azt nem tudta Goos.) Az agyag anyagu tárgyak közül szembe tünt egy égetetlen agyagból való 9 hüvelyknyi átmérővel biró szép edény, melynek belső felületére vadász-jelenetek voltak vésve.

Az agyag tárgyak közt igen sok persely is volt egészen a most is használatban levő alakban, melyek összesen körülbelül 612 különböző ezüst dénárt tartalmaztak, Nero római császár idejétől egészen a Kr. u. 185. évig. Ez ugy szólva egy egész pénzgyüjtemény volt, mely a colonia első éveiből maradott meg. Ezeken kivül van még számos lelet eme területről, melyek részint a talált tárgyak statisztikájában vannak felsorolva, részben pedig ismeretlen helyekre kerültek s ott alusszák örök álmukat.

33. szám. Ezen területen fekszik Maros-Portus; északi része a vasút és az országút által átmetszetik és kiterjeszkedik a »Feneketlen tó«-ig, valamint a marosportusi temető mögött feltünő, egyenes irányban a Maros felé menő árokig. Ezen árok a Maros közelében végződik s talaja lankán emelkedik, annyira, hogy a Marossal való összeköttetése jelenleg ott ki nem mutatható.

34. szám. Maros-Portustól délkeletre az imént emlitett árkon túl a Maros közelében levő területen feltünő sok tégla és edénytöredék lepi el a szántóföldet. Ezzel szemben a Maroson túl Alsó-Maros-Váradja községnek a Maros felé néző részében is akadni számos épületrészlet maradványaira.

Ugyancsak a II. táblán feljegyzett s *a.* betüvel jelölt hely környékén a Mamut hegységben levő »Tolvajkút«-ról agyagcsövekben vezetett vizvezetéknek néhány ép csövét találták. Ezen vizvezeték a »Tolvajkút«-tól délkeleti irányban vezette a kitünő forrás vizét az »Előmál« nevü szőlők fölötti fennsikon (Plateau) át, a szőlőkerteken, szántókon keresztül Apulumba.

A *b.* betüvel jelölt helyen van a római vizvezetéken alapuló »Királykút« forrása s végre a *c.* betüvel jelölt helyen mutatkozik egy kisebb emelkedés és két, ettől nyugat és dél felé irányuló földtöltés domboru vonala, melyekről következtethetni, hogy ott a föld alatt egy szöglettorony és két falnak maradványai voltak.

2. Apulum részleges feltárása.

Alsófehér vármegye területén már régóta nyilvánult egyesekben azon óhaj, hogy a megye történelmét és természeti viszonyait czélszerü kutatások tárgyává tegyék.

A gyulafehérvári Batthyány-intézet (1794), Hene X. Ferencz, fehérvári káptalani nagyprépost (1834) és a zalathnai bányaorvos dr. Reinbold Ignácz (1836) mint legelső úttörők léptek fel e téren.

A nagyenyedi kollégiumban a hangyaszorgalommal, lankadatlan buzgalommal működő Herepei Károly tanár által alapitott régiséggyüjtemény hathatósan szolgálta és szolgálja hasonlóképpen e célokat. Csató János, a nagy körben ismert veterán tudós, Alsófehér vármegye érdemdús alispánjának gazdag madár- és növénygyüjteménye kitünően képviseli vármegyénk ezirányu természeti viszonyait. A hetvenes években három gyulafehérvári tanár: Straubert Ödön, Ávéd Jákó és e munka szerzője, ugyanezen óhajtól ösztönözve, ugy szólván szövetkezetet alapitottak maguk között, hogy egyelőre legalább Gyulafehérvár vidéke s esetleg, tovább kiterjeszkedvén, egész Alsófehér vármegye természeti viszonyait lehetőleg kikutassák és leirják.*

De mindezen törekvések nem voltak elegendők a kivánt czél teljesebb elérésére, mig nem soká reá, már jobb viszonyok közt, ifj. dr. Reiner Zsigmond az Alsófehérvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet megalakitásának eszméjével lépett fel.

Inditva azon körülménytől, hogy Gyulafehérvár városa és környéke, valamint általában az egész Alsófehér vármegye oly gazdag őskori és római emlékekben, melyek legtöbbnyire magánosok kezébe és onnan a külföldre jutottak, hogy ez meggátoltassék, történelmi és régészeti egyletet akart alakitani, melyhez, hogy a tagok száma minél inkább szaporodjék, később a természettudományok mivelését is felvette. Dicséretre méltó terve sikerült s meg is alakult a fennevezett egylet, melynek alapszabályai 1887-ki julius hó 14-én miniszteri jóváhagyást nyertek; mire azután 1887-ki október 2-án megtartotta első közgyülését az uj egylet és egyúttal szerény működését meg is kezdette.

Jelen mű megirhatására nézve alapot vető volt ezen egylet, midőn az 1888-ki deczember hó 28-án tartott választmányi ülésen Pál István első titkár jelentést adott be a választmányhoz, mely szerint a vártéren (glacis) özvegy Rhéman Ferenczné a katonai kincstártól haszonbérben tartott terjedelmes kertjében »köveket« ásat ki, melyeket a tulajdonosnő épitőanyag gyanánt árusit el.

E munkánál foglalkozó napszámosok terjedelmes kőfalakra akadtak, melyek közt számos római bélyeggel ellátott téglát, agyagcsöveket és csontvázakat találtak, miből azon következtetésre is lehet jutni, hogy itt is a római Apulum maradványainak egy része van elrejtve, minélfogva ő (t. i. Pál István) Novák Ferencz polgármester, Dr. Mohay Sándor országos képviselő és Ávéd Jákó főgimn. tanár társaságában

* Ennek eredményei lettek: 1. Dr. Cserni Béla, Gyulafehárvár és vidékének florája, megjelent a gyulafehérvári főgimn. 1887/8-ki Értesitőjében és külön lenyomatban; ennek folytatása és Gyulafehérvár környékének faunája, megjelent az Alsófehérvárm. Tört. Rég. és Temészettud. Egylet I. II. és IX-ik évkönyveiben. 2. Ávéd Jákó, Gyulafehérvár éghajlatának viszonyai, megjelent a megnevezett tanintézet $188^2/_3$—$188^5/_6$. értesitőiben és külön-lenyomatban, és 3. Straubert Ödön által Gyulafehérvár területén és vidékén eszközölt müvészies fényképi felvételek.

az ásatások szinhelyére sietett és nagy meglepetéssel látták, hogy ott nem kőrakások, hanem egész alapfalak mutatkoznak. Az ott lelt tárgyakból néhány darabot a szives háziasszony engedélyével azonnal el is vitettek az egyleti muzeumba.

Ennek alapján Pál István azt ajánlotta, hogy az egylet ezen ásatásokat kisérje figyelemmel s igyekezzék az ott talált és még található régiségeket a muzeum számára megszerezni.

Rövid eszmecsere után a választmány Ávéd Jákó kollégámat és csekélységemet bizta meg azzal, hogy tegyünk lépéseket ez ügy érde-

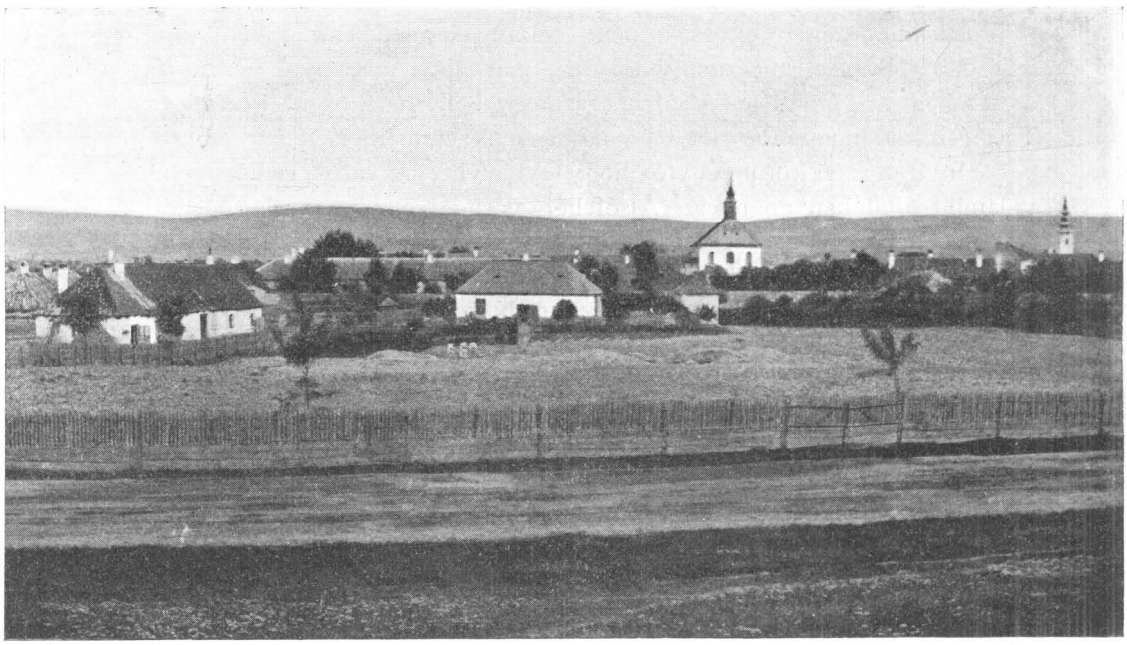

2. ÁBRA. A GYULAFEHÉRVÁRI ÁSATÁSI HELY. (FÉNYK. STRAUBERT ÖDÖN.)

kében. Határozatul kimondatott egyszersmind, hogy a netán fölmerülő költségek fedezésére az egylet pénztárából — az igen korlátolt anyagi viszonyokhoz képest — az elnökség útján esetről esetre némi csekély összegeket is vehetünk fel.

Másnap Ávéd Jákóval tüzetesen megszemléltük az ásatások szinhelyét s mondhatom, hogy még éppen jókor, vagy helyesebben, legalább nem egészen elkésve jelentünk meg a kijelölt helyen; mert ott az épitőanyagnak már évek óta kisebb-nagyobb időközökben eszközölt kiásása, gyüjtése és elhordása most is legjavában folyt.

A fennebbiek előrebocsátása után nézzük meg magát az ásatások szinhelyét, melyről a 2-ik ábra alatt tájékoztatás végett egy kis látképet csatolok ide.

A kérdéses kert (Tábla III. F.), t. i. az ásatások szinhelye, mely

az alsó várkaputól kijövetkor jobbra a vár délkeleti részén a legkülsőbb várfaltól 130 méternyi távolságban keletre fekszik, tulajdonképpen törökbuzaföld (1888-ban), mely a bérlőnő lakása (Tábla III. D.) előtt a vártérből (glacis) keritéssel van kiszakitva; ugyanilyen kerteket választott el a cs. és kir. katonai kincstár a többi, Rhémanné lakásával hosszu sort képező magánházak előtt is.

A tapasztalás minden kétséget kizáróan bebizonyitotta, hogy az ezen kertben talált római alapfalak eme szomszédos kerteken keresztül huzódnak a föld alatt és igy az itt létezett nagy épülettömegre biztosan lehet következtetni, mert a körülbelül 11,216 négyzet méter területü kert bármelyik részében kezdtek ásni, mindenütt falmaradványokra akadtak.

A dél felé fekvő szomszéd kertben már a hatvanas években néhai Domsa Péter elemi isk. tanitó, mint azt már előzetesen jeleztem, évről évre ásatott s mindig anyagi haszonnal, mert a talált falmaradványokból nyert római téglákat köb-öl számra állithatta fel és adhatta el.

Az ezen területen évente véghezvitt katonai utász-gyakorlatok alkalmával hasonlóképpen rengeteg kő- és téglaanyag került a fölszinre s ezekkel együtt föliratos emlékkövek, kisebb szobrok és szekér számra kis mozaik téglák, de ezekkel — fájdalom — nem törődött senki sem s a hogy fölszinre kerültek, ugy nyomtalanul el is tüntek.

Szakszerü kutatásokról, a föld alatti kincsek szabályszerü föltárásáról ekkor még senki sem álmodott.

De a történelmi és régészeti egylet által 1888-tól foganatositott ásatások helyén sem történik most az első ásatás; ástak már itt a hatvanas években az ezen helyen több kisebb házban elszállásolt cs. és kir. szekerészek is, majd azután az ide áthelyezett honvéd zászlóalj legénysége, mely hadgyakorlatok alkalmával nem egy jó mély sánczot vágott jobbra-balra a kertnek különböző irányában és ily alkalommal, mint már emlitém, nagy izzadtság mellett itt-ott egy római alapfalon áttörtek, de a gyakorlatok végén követ, téglát — a mit más emberek el nem vittek — a földdel együtt a sánczokba visszahánytak, a földet kiegyengették s tovább állottak.

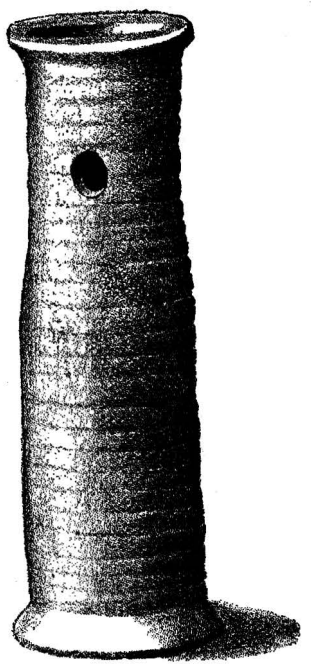

3. ÁBRA. SZOBAPADOZAT ALATTI FÜTÉSI SZERKEZETHEZ TARTOZÓ ÜREGES HENGER OSZLOP, $^1/_{10}$ NAGYSÁGBAN.
RAJZOLTA: SZONTAGH T.

Innen van azon sajnos körülmény, hogy a mostani, szabályszerüen és felügyeletem mellett tett ásatások alkalmával a falaknak összefüggése oly sok helyen megszakad, oly sok ponton a terület egészen meddő.

De ásatott itt özv. Rhémanné már 1886-ban és 1887-ben, midőn a többi közt azon téren, mely rajzunk XX. száma között terül el,* alfütési melegvezető csöveket, melyek közül egyiknek képét adjuk a 3-ik ábrában, és egy nagy márvány medenczének romjait találta.

Ezen égetett agyagból készitett üreges hengeroszlopok alant és fönt nyitottak és kerekded 2—2 oldalnyilásuak, alsó és felső téglalappal ellátva. Magassága 83 cm., a felső nyilás átmérője 20 cm., az alsóé 22 cm. Ilynemü hengeroszlopok négyféle nagyságban fordulnak elő ásatási helyünkön és pedig 56 cm., 75 cm., 79 cm. magasak és a képben adott 83 cm.-es.

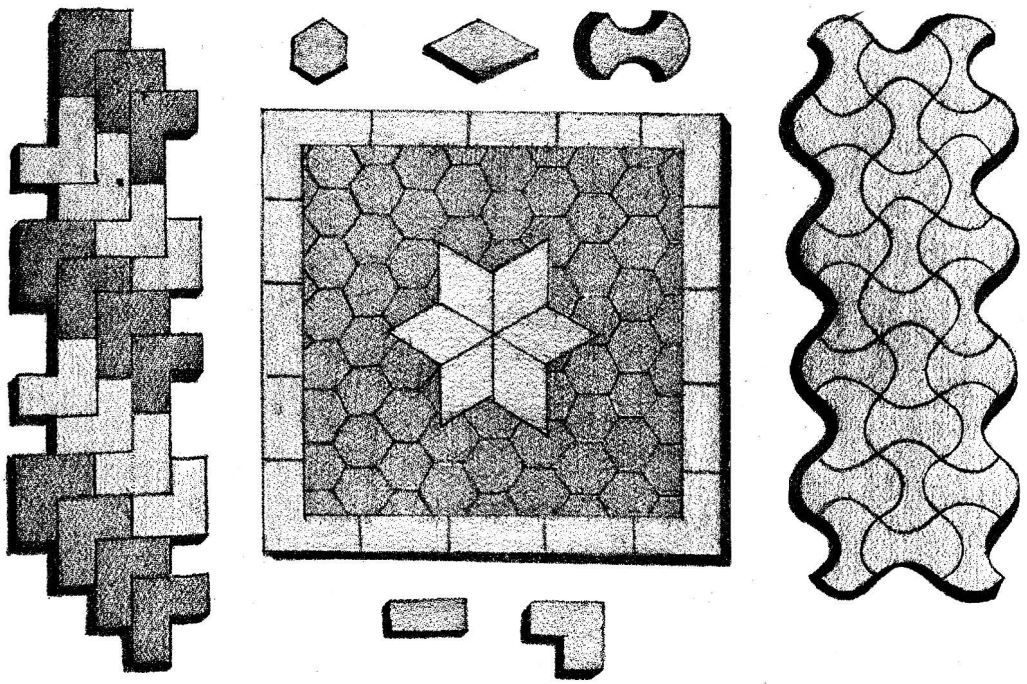

4. ÁBRA. TÉGLA-MOZAIK PADOZATOK RÉSZLETEI.

Aquincumból nem ismerek hasonló fütőszerkezetet; de Várhelyen (Sarmizegetuza) találtak ezekkel teljesen megegyezőt.

Ezekre még visszatérünk; most azonban nézzük meg az eddig folytatott ásatásoknak eredményét.

Ha csak futólagos pillantást is vetünk a III. táblán levő alaprajzra, azonnal meggyőződünk, hogy Apulum városának már meglehetős nagy, összefüggésben levő épülettömbét tártuk föl. Ezen egy tömbben föltárt városrész, közelebbi szemlélés után, már is határozott alakot vesz föl s jól megkülönböztethető benne hat vagy hét római lakház, két templom, két nagyobb szabásu fürdő és négy szükebb utczának a maradványai.

* L. a III. táblát.

Nem bocsátkozhatom e helyen ezen maradványoknak tüzetesebb leirásába és tárgyalásába, hanem egyszerüen utalnom kell az ez iránt érdeklődőt az Alsófehérmegyei Tört. és Régészeti Egyletnek eddig megjelent évkönyveire, melyekben az évről évre kitárt részleteknek tüzetesebb leirását megtalálandja.

E helyen tehát csak is az elért eredményről szólhatok s olvasómat csak rövid időre vezethetem a III. táblán levő térkép segélyével a római nagy város eme csekély maradványai közé, hadd lássuk hamarjában, mi volt tulajdonképpen e helyen?

Ha a térkép bal oldalán levő alsó szögletből kiindulunk s azután északról dél felé haladunk, itt találjuk első sorban a még ásatás alatt levő első magánháznak részleteit az I., II., III. számokkal jelölve.

Az I-gyel jelölt helyiségnek, mely igen nagy lehetett, mert az eddig még egészen ki sem tárt falak közül az egyik 14 m., a másik 13 m. hosszu és 1·04 m. vastagságuak, padozata apró, kis piskóta alaku tégla-mozaikkal van födve; az ily tégla-mozaiknak részletét mutatja a 4-ik ábrán összerakva és alant egy magára levő darab. Az eddigelé kitárt részekben talált piskóta alaku tégla-mozaik darabok kilenczféle nagyságban fordultak elő; a legkisebbeknek hossz-átmérője 3 cm., a legnagyobbaké pedig 10·5 cm. Voltak azonkivül még 4, 4·5, 5, 6, 7, 8, 9 cm.-nyi hossz-átmérővel birók is. Az ezen képen levő többi mozaikmintáról a megfelelő helyen lesz szó.

A II. számmal jelölt szük folyosó az *a.* lépcsőn vezet le a III. számu előcsarnok- vagy atrium-féle helyiségbe; ezen, körülbelül 36 négyzetméter területü helyiség lapos nagy téglákkal van padolva s a rövid prothyrum hasonlóképpen kő lépcsőn *(a.)* vezet két oszlop közt *(f. f.)* ki az utczára, hol a kövezet alatt levő, téglából épült, 26 m. hosszu és 0·23 m. széles vizlevezető csatornával *(b. b. b.)* találkozunk.

E csatornába torkol a szomszéd házból jövő mellékcsatorna *(b.)*, melylyel együtt a IV. sz. helyiségből kiinduló főcsatornával találkozik. Ezen főcsatorna még a szűk utczából *(g.)* jövő csatornát is felveszi. Előttünk fekszik tehát egy kisebbszerü csatornahálózat.

A csatornával ellátott utczán átmenvén, a második magánházba jutunk (IV., V., VI. és VII.), melynek csak kis része maradott meg; nagyobb részét már azelőtti időkben kiásták.

Itt hat szoba van még meg alapfalaiban, melyek közül három teljesen meghatározható, hármat pedig csak részben lehet kimutatni. A IV-es számmal jelölt helyiségben impluvium-féle mélyedés van, honnan a csatorna *(b.)* is eredett.

Egy szük utcza *(g)*,* melyen a főcsatornába torkoló egyik mellék

* Hogy ezen két ház közti terület kisebb utcza lehetett, azt a Pompeji városáról felvett alaprajzon előforduló analog esetekből lehet következtetni. A két ház közt levő terület t. i. 2·10 m. 2·20 m. széles és 16 m. hosszu. Pompejiben a „Vico della Marschera" utcza 37 méter hosszusága mellett egy helyen alig szélesebb 2 méternél.

csatorna végig huzódik, elválasztja az imént emlitett magánházat a a harmadik magánháztól. (VIII. IX. X. XI.) Itt nyolcz helyiség van és egy kisebb, félkörben épitett fürdőszoba, hypocaustummal és kemenczével (*e.*) A XI. számmal jelölt hely udvar lehetett.

A szobák padozatai nem fekszenek egy szintben. Az *a. a.* lépcsők kötik össze a szobákat.

Ezzel tőszomszédságban látható a negyedik magánház. (XII. XIII. XIV.) Ezen épület tiz helyiséget foglalt magában. A XII-vel jelölt

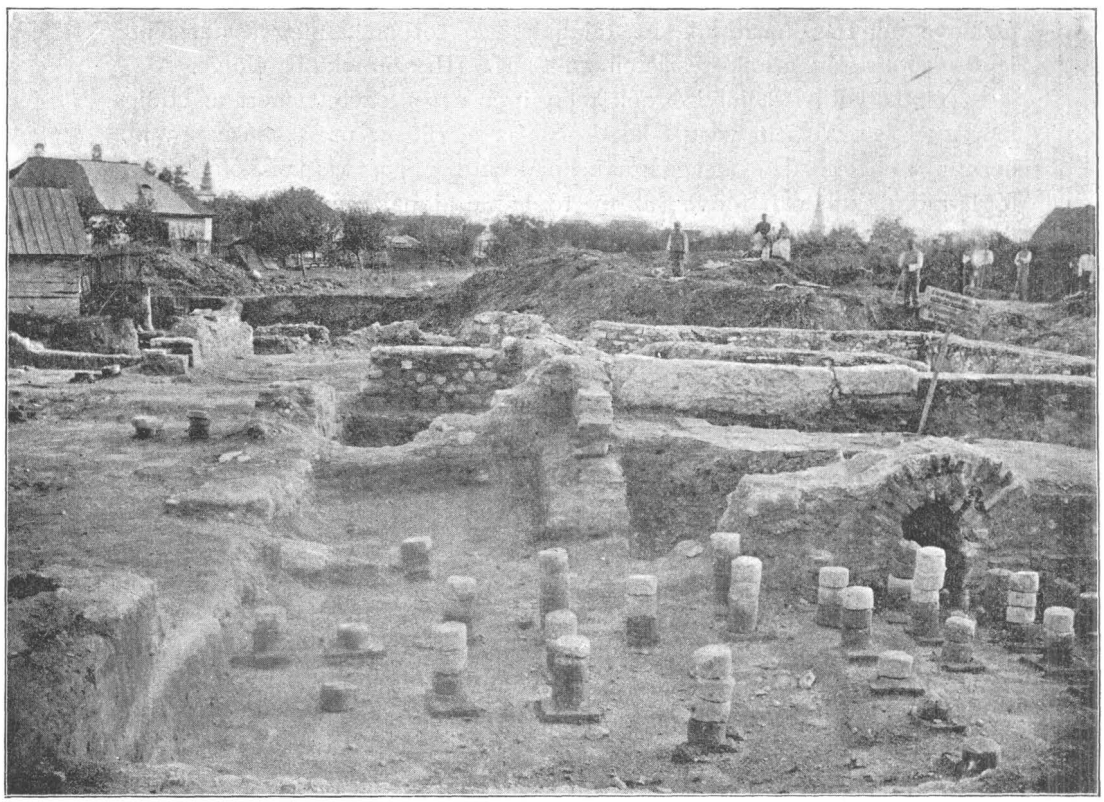

5. ÁBRA. RÓMAI HÁZ MARADVÁNYAI. (FÉNYK. DR. CSERNI B.)

helyiség, mely körülbelül 43 négyzetméter területü, az előbb leirt piskóta alaku tégla-mozaikkal (4-ik ábra balfelől) van padolva, csakhogy ezek valamivel nagyobbak, mint az előbbiek. A XIII. számmal jelölt és a XIV-es melletti helyiségek alfütési szerkezettel (hypocaustum) vannak ellátva.

Az 5-ik ábra mutatja ezen hypocaustum tégla-oszlop maradványait, a melegitett levegőt vezető kanális nyilását és a tőle délkeletre eső szobáknak fönnmaradott részleteit.

A kép hátterében látjuk a XIV-es helyiség félkörben kirugó

falát, mely után, kissé jobbra, a XIX. számmal jelölt nagyobb udvar vagy kert következik. Ez utóbbi a kép felvételekor már nagyobb részben ujból feltöltetett.

Eme negyedik magánház szomszédságában keletre egy ötödik ház fekszik (XVI. XVII. XVIII.), mely tizenkét helyiséggel birt, melyek közül tiz még egészen jól kivehető, kettőt pedig megcsonkitottak már azelőtti időkben.

Ezen ház nem annyira magánházra, mint inkább templomi helyiségre vall; emlékeztet némileg az aquincumi Mithraeumra; főképpen a XVII-essel jelölt helyiség körüli csoportnak jellege templom voltára enged következtetni. Csupán annak délnyugati része, mely földalatti fütőkészülékkel van ellátva, ott, hol az oltárnak helye volna, hozhatja zavarba a kutatót. Bejárata kelet felől a XVII. számmal jelölt helyen lehetett s ekkor hossza is megközelitené, ha nem is az aquincumit, de legalább a heldernheimit, mely 13·2 m. Az aquincuminak hossza 15·3 m., a miénké pedig 12·10 m.

Ezen hely közelében két oltárt találtunk, melyek közül az egyik Minervának (L. a 25. ábrát), a másik Nemesisnek (L. a 27. ábrát) van szentelve. E templomhoz csatolt helyiségek (XVIII-ig) papi lakások lehettek. Ezeknél fogva hajlandó vagyok az emlitett épületrészletet kisebbrendü Mithraeumnak tartani; legalább az előszoba és a három hosszukás részre osztott maradvány a szemlélőre ezt a benyomást teszik. A csatorna *(b. b.)* egy nagyobb impluviummal van összekötve. Ugyanezen épületnek XVI. szám körül csoportosuló része oszlopos és egy kő küszöb *(a.)* a szabadba vezetett, hol a szabálytalan sokszögü szürke palakőből összerakott utczai vagy udvari kövezet *(e.)* több meternyi hosszuságban és szélességben most is megvan.

Ezen Mithraeumtól észak felé egy szük utcza *(g.)* által elválasztva fekszik a 17 méter széles oszlopos templom maradványa. (XV.) A menynyiben az eddig feltárt részből látható, ez a templomnak külső vagyis előcsarnoka lehetett (Pronaos). Ismeretes, hogy a római templomok csarnokkal voltak ellátva, melynek oszlopai gyakran az egész templomot körülövezték; igy ezen épületmaradvány is az oszloptalapzatok *(f. f.)* által van jellegezve. Ezen részlet még nincsen feltárva, de előleges véleményem szerint a XV. XVI. XVII. és XVIII. számok körül csoportosult helyiségek két templom és a hozzátartozó részletek voltak.

Az ásatási terület közepén levő igen terjedelmes, több mint 38 helyiséget magában foglaló épület (XX—XXVI.) valószinüleg nem volt egyéb, mint egy hatalmas közfürdő.

A XXII. számmal jelölt nyolczszögü szép, nagy terembe a kis mellékutczából *(g.)* jutottak a fürdővendégek a fürdőépületbe. Ezen nyolczszögü terem társalgó-helyiségül szolgálhatott. Innen a XXIII. számmal jelölt helyiségbe hatoltak, hol balra a kis czellában a pénztárosnak volt a helye, ki a fürdőjegyeket árusitotta. A XXIV.

számmal jelzett vetkezőszoba (Apodyterium) volt, melyben a falak mellé alkalmazott padokra ülve vetkeztek le a fürdővendégek, ruháikat s egyéb holmijokat a ruhaőrzőknek adván át. A XX. számmal jelölt terem e fürdőnek központját képezte s körülötte csoportosult a számos fürdőfülke, medenczék, gőz- és hidegfürdő-helyiségek. A *h*-val jelölt fürdő-medenczék frigidariumok (hideg fürdő) voltak, padolatuk és falaik márvány burkolattal voltak ellátva. A XX. számu teremtől északra és keletre eső helyiségek hypocaustummal birtak, melynek oszlopai 7—7 négyszögletü vagy tömör, hengeralaku téglából épültek; egy ilyen támoszlopot mutat a 6-ik ábra. A XXIII-mal jelölt helyiség mellett volt az alfütésre használt kemencze *(e)*, mely a Caldariumot (meleg, vagyis gőzfürdő) és a Tepidariumot (langymeleg fürdő) látta el kellő hőfoku vizzel. Hasonló fütőszerkezet van a XVIII. helyiség mellett nyugatra. *(e.)* Az ezen helyiségekben talált sok fibula és tömérdek csont hajtü és az egésznek jobb izlésre valló berendezése arra mutat, hogy ezen osztály női gőz- és melegfürdő volt, mig a XXI. XXVI. és XXIX. XXVII. számokkal jelölt helyiségek körül csoportosult szobákat hideg fürdőkre alkalmazták. Ezen fürdőnek szobái többnyire felülről nyerték a világitást.



6. ÁBRA.
HYPOCAUSTUM OSZLOP.

Összeköttetésben eme fürdőházzal nyugotra fekszik a második fürdőépület, mely csak részben van feltárva; a kert keritése, az a mellett elhaladó út és a zalathnai vasúti vonal a további kutatást, ugy látszik, végleges megakadályozzák.

A kitárt részlet külsője és az ottani leletekből következtethetni, hogy ezt a fürdőt férfiak használták. Itt is találni gőz-, meleg (XXXI. XXXII. XXXIII.) és hideg, vagyis nyári fürdőt. (XXXIV. XXXV. és XXXVI.)

A XXXIII. számmal jelölt nyolczszögü terem igen csinos téglamozaik padolattal volt ellátva. Ezen mozaik kétféle téglából áll, és pedig 3 cm. oldalhosszu szabályos nyolczszögü vörös és négyszögü, 3 cm. oldalhosszusággal biró fekete téglából. A téglácskának vastagsága 4 cm. Ilynemü mozaik van Aquincumban is.

Mindig négy, egymás ellenében álló nyolczszögü vörös mozaik téglácska közepette van egy, éppen a hézagba beillő, négyszögü fekete mozaik-tégla. E nyolczszögü teremnek egyik része azonban nem a talajon nyugodott, hanem függő padolattal birt, a mennyiben ezen részében alfütési szerkezet (hypocaustum) volt. (XXXIII. *e.*)

Ezen fürdőépület második csoportja a nyári vagy hidegfürdő-

helyiségeket foglalta magában. (XXXIV. XXXV. és XXXVI.) Itt feltünő egy nagy, keleti oldalán félkörben kirugó fallal biró helyiség. (XXXV. *h)* Ezen 12 m. hosszu, 7 m. széles fürdőosztály valószinüleg kisebb rendü uszoda (natatio) volt. Déli oldalán találtunk vakolattal töltött, különben üreges koczkatéglákból álló hét oszlopot, melyek a meleg levegő vezetéséhez szükséges hypocaustum szerkezetéhez tartoztak. E fürdő talán télen-nyáron egyaránt használható volt. A többi épületrészben ilyen oszlopokkal ellátott szerkezetnek még nyomát sem láttuk. Az itt alkalmazásban volt hypocaustum támoszlopainak egyikét mutatja a 7-ik ábra. Ilyennemü oszlopszerkezetet még sohasem láttam sem más helyen, sem képben; ezek tehát valami apulumi különlegességet képeznek. A XXIV. és XXXI. számokkal jelölt helyiségek közt egy sajátságosan épitett, hihetőleg konyhahelyiség van. Itt találtunk egy nagy boltozott falrészt, egy melegvezető nyilást, valamint egy földalatti, tisztán téglákból épitett csatornát *(b)*. Hogy ez a csatorna az épületből észak felé vezetett ki, látható lejtősségéből. Az ásatásainkra nézve felvett fix ponttól számitva, a 35 cm. széles és 2·85 m. hosszu meglevő csatorna darabban, tehát nem egészen 3 méternyi hosszában 12·4 cm. esést mutat. A csatorna dél felé fekvő fenékrésze 1·96 méterre és az észak felé levő rész 2·09 méterre fekszik az emlitett fix pont alatt.

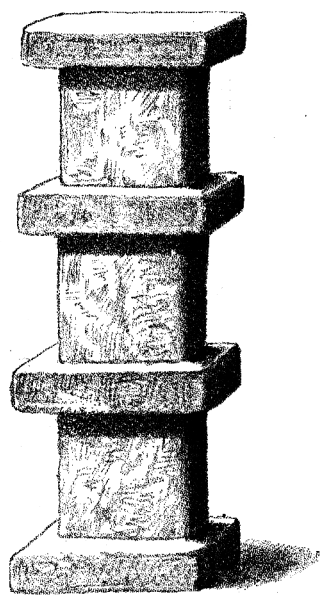

7. ÁBRA.
HYPOCAUSTUM OSZLOP.

Ezen sajátságos falmaradékok hihetőleg a fürdői restauratióhoz (vendéglő) tartozó konyha alapfalait képezték; találtuk itt sok tulok, juh, kecske, disznó és házi madár csontvázmaradványait, csiga és osztriga házait s általában sok ép és átfurt kagylóhéjakat; faszén-, hamumaradékot egész rétegekben, továbbá számos közönségesebb agyagedény töredéket, ezüst és bronz pénzeket és két igen érdekes ezüstlemez töredéket, melyek Fortunát és Merkurt ábrázolják (L. a 20. és 21. ábrákat) stb.

Ismeretes dolog, hogy a római fürdők igen gyakran össze voltak kötve vendéglővel; tehát nincs semmi valószinütlenség feltevésemben.

A női fürdő déli része (XXVII. és XXIX.) egy 4 méter széles utcza *(g)* által van határolva és átellenében van az ötödik és hatodik magánház (XXVIII. és XXX.), melyek csak részben kitárt helyiségeket mutatnak. A XXVIII. számmal jelölt szoba padozata 6 szögü téglamozaikkal volt boritva, melynek összeállitása a 4-ik ábra közepén látható, a jobb oldalon látható tégla-mozaik sötétebb és világosabb piros, pipa alaku tégla-darabokból áll. Ebből találtunk másféle törmelék közt

a XXX-as helyiségben egy néhány darabot. Ilyen mozaik van Sarmizegatusaban (Várhely) is.

A szobák padlóit, főképpen gazdagok házaiban, igen gyakran nem csak az igen csinos apró tégla-mozaikkal szokták beburkolni, hanem sokkal szebben és müvésziesebben készitettek apró, 1 köbczentiméternyi szines márványkoczkákból gyönyörü mozaik padlókat. Ilyeneket talált

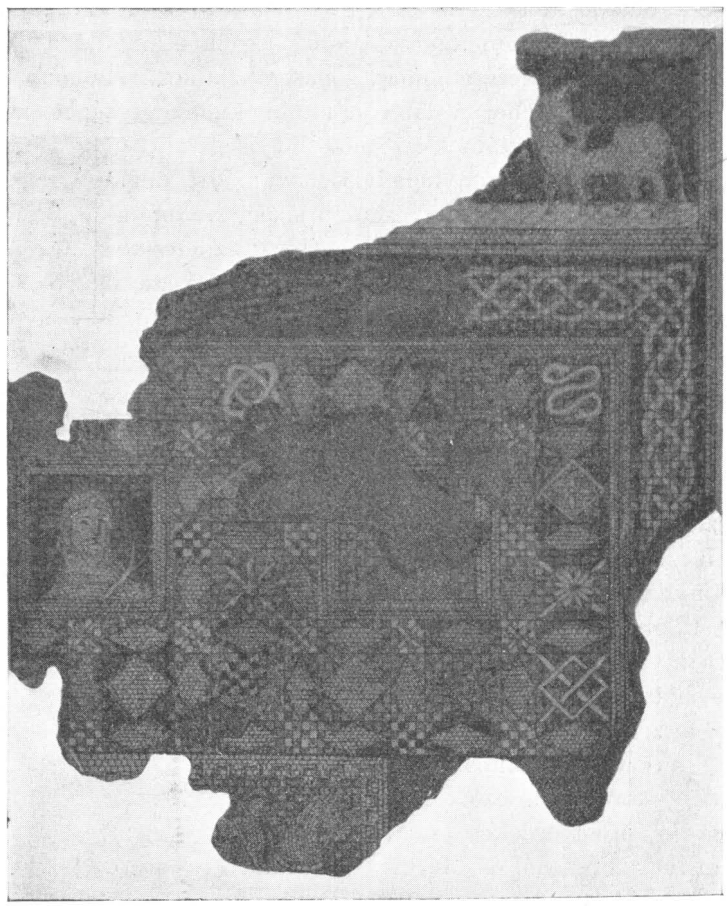

8. ÁBRA. MOZAIK. (1782.)

már 1767-ben Hohenhausen Maros-Portus közelében, melyen fekete és fehér márványkoczkákból egy bika képe volt összeállitva.

Az 1863-ik évben magam is láttam és lerajzoltam egy a Maros-Portus felé vezető országút mentén kitárt kékesfekete, sárgás és fehér márványkoczkákból készitett mozaikot. Rajzomat azonban már nem találtam irományaim közt, s igy ezen alkalommal még nélkülöznöm kell azt e munkámban.

De közölhetek itt egy mozaik képet (L. a 8-ik ábrát), melyet 1782-ben Maros-Portus és Gyulafehérvár közt egy szántón tártak fel,

s melyet az elfelejthetetlen erdélyi püspök Batthyány Ignácz gróf a fölfedezés alkalmával rögtön lerajzoltatott. Hene X. Ferencz boldogult fehérvári nagyprépost megörökitette annak képét.[1]

A tudomány szempontjából nagy kár volt, hogy azon alkalommal nem kutatták tüstént tüzetesebben annak a háznak maradványait, melyben a kérdéses mozaikat találták. Egyszerüen megelégedtek a mozaik lerajzolásával, s igy már nem tudni, legalább kellő biztonsággal nem, hogy minemü épület volt az. Megitélésünkben most már csak az akkori szemtanuk elbeszélésére lehet támaszkodni, panaszkodik Hene Ferencz, kik azt jelentették, hogy az épület, hozzávetőleg, 4—5 öl (8—10 m.) hosszu és ennél valamivel keskenyebb szélességü volt s talaját mindenütt mozaik födte.

Nyilvános vagy praetoriumi épület kicsinységénél fogva nem lehetett, tehát aligha nem kisebb templom, magánház vagy mausoleum volt. A mozaik jellege azonban leginkább magánházra vall.

A mozaik meglevő részletéből látható, hogy müvész kezéből került ki, hogy a nagy középmezőben két kerettel ellátott arczkép és sok különféle czifrázattal biró négyszög volt, melyek közt az egyik koczkázott mezőben egy madár, a másikban egy halnak a képe van. Ezen középmező részben fonadék párkánynyal van bekeritve s e keritésen kivül látható fent és lent a mozaik folytatása és pedig fent van egy öszvérre emlékeztető állat alakja, alant pedig egy lándzsát hordozó lovas.

E mozaik kiterjedéséről nem szólhatok, mert a méretek jelezve nem lévén, ismeretlenek maradtak.

A XXVIII. és XXX. számokkal jelölt pontokon túl a kerti viszonyok miatt még nem lehetett a kutatást sem keletre, sem délre vagy nyugat felé folytatni; azért a munkálatot ezen helyen beszüntetvén, a munka folytatására alkalmas térre, a várból jövő s a kerten keresztül folyó kanálison túl, a kert legdélibb részébe tettük át kutatásainknak szinhelyét; de kevés eredménynyel, mert ezen területen csak három kis terjedelmü épületmaradványra jutottunk. (XXXVII. XXXVIII. és XXXIX.) Ezen terület, mely az azelőtti években magán egyénnek volt haszonbérbe adva, már a kilenczvenes évek előtt teljesen ki lett aknázva.

Vigasztalásunkra azonban mégis találtunk e területen egy igen érdekes márvány szobrot, melynek feje meg van csonkitva, a mennyiben annak felső és arczrésze hiányzik s csak a fej hátsó része van meg; a jobb alkar is hiányzik. A szobor magassága 166 cm. s egy fiatal római nőt ábrázol. Leltünk itt még: oszlopok töredékeit, oszlopfejeket, bélyeges téglákat, kő párkányzatokat stb.[2]

Apulum topografiájának részbeni megszerkesztése ezen ásatások folytatása által idővel lehetségessé fog válni. Egyelőre utalom olvasóimat

[1] Hene X. Ferencz, Beiträge zur dacischen Geschichte. Hermannstadt 1836. Tábla IX. 16. ábra.

[2] L. a leletekről szóló részt.

az Alsófehérvármegyei Tört. Régészeti és Természettudományi Egylet eddig már megjelent és a még azután napvilágot látó évkönyveire, melyekben már is sok részlet tüzetesebben van ismertetve, és közöltetni fog a jövőben is.

3. Az Apulumban alkalmazott római épitésmód.

Az előbbi fejezetben eszközölt általános bemutatás után nézzük meg az apulumi épitészek épitésmódját valamivel közelebbről.

Mindenekelőtt sietek kimondani, hogy ezen fejezet alatt nem tudományos vagy szakkönyvekből meritett értekezést fogok adni, hanem csak egyszerü leirását annak, a mint az apulumi római épületmaradványokat a maguk valóságában találtam, mely leirásból aztán következtetni lehet vármegyénk területén épült más városok és községek épitési viszonyaira is.

Azon arányban, melyben az előrehaladó ásatásaink által kitárt római falmaradványok mennyisége folyton gyarapodik, ugyanazon mértékben mindig tisztább és világosabb képet nyerünk a római épitésmódról, mely az akkori épitőmesterek czélszerü és gondos eljárásáról igen fényes bizonyitékot szolgáltat, s egyszersmind utánzásra méltó utasitást nyujt nekünk, a melyből épitőmestereink is sokat tanulhatnának.

A végett, hogy a rómaiak épitésmódját megérthessük és arról kellő képet alkothassunk, szükséges első sorban megismerkedni az itteni épitésre használt anyagokkal.

Ennek az ismeretnek megszerzése pedig nem csak nem fölösleges, hanem ellenkezőleg igen szükséges és fontos első sorban azért, mert az épitőanyaggal mindig és mindenütt legszorosabban összefügg az épitészeti technika is, másodszor azért, mivel az alkalmazott anyagok egyszersmind leglényegesebb útmutatók az épületek viszonylagos korának meghatározására is.

Ezeknél fogva nem gondolom, hogy fölösleges munkát végzek akkor, midőn első sorban e helyen röviden tárgyalom azon épitőanyagokat, melyeket az apulumiak az általunk feltárt magánházak, templomok és fürdőházak épitésére használtak volt. Ez által a régi Apulum városa épitészet-történetének alapját megvethetni vélem.

A fölszinre került épitőanyag megszemlélése alkalmával mindenekelőtt itt is érvényre jutni látjuk azon általában és bármely más városban is alkalmazott eljárást, hogy t. i. az épületekhez főképpen azon anyagokat használták, melyeket itt helyben vagy a közeli vidéken találhattak. Igy láthatók itt a Sárd és Magyar-Igen melletti kőbányákból való épületkövek, az Ompolyitzáról ide szállitott kavics- és hömpölygökövek, a Metesd közelében levő mészkemenczékből származott mész, valamint e város határán levő téglavetőkből nyert tégla- és cserépanyag is. Találhatók itt a bucsumi Detunata bazaltjai és vidékünkön, Felső-

Gáld közelében, több árnyalatban előforduló márványfajták, a vörös-pataki porphyrok, a jaspis, heliotrop és serpentino antico, mely a »Piatra verde«-ben gyakran előfordul.

De kiterjeszthették figyelmüket az épitőmesterek valamivel messzébbre is kellő anyagokért; szép pikkelyes márványt találtak Vallye-Vintzinél, a kékest Sibón, a halványpirost Piatra-Rossin és a Plaju-Drakului hegységben, az alabástrombányát pedig Szind és Torda közelében. Az itt használt kisebb vagy nagyobb szemcséjü márvány, mely többnyire szürkés, kékes vagy sárgásfehér, hihetőleg a bisztravölgyi római bányákból került ide; a gipsz díszitményekre alkalmazott anyag pedig Nagyág vidékéről való lehetett. Találtunk itt a burnóthoz hasonlóan porrá elkorhadt cserefát a Mamut nevü hegy erdeiből és a legközelebbi havasokról való fenyőfa-maradékot.

A feltárt falak minősége és egymáshoz való elhelyezése elég tisztán mutatják, hogy e helyen régebbi és ujabbi épitkezés folyt olyformán, hogy az ujabb épületeket a régebbieknek részben omladványaira, részben pedig félig-meddig lebontott falaira épitették, felhasználván a régebbi falakat az ujaknak alapjául, vagy pedig, ha azok az uj épitkezésnek útjában voltak, a szükségtelen résznek lebontása után meghagyták a csonka részt a szobapadozatok megszilárditására, aláépitmény gyanánt.

Ilynemü aláépitményi falmaradványokat találtunk a tervrajzon (III. tábla) a XXXIII. számmal jelölt nyolczszögü terem mozaikos padozata alatt.* Továbbá a XXIII. és XXIV. közti helyiségeknél is ily falmaradványra bukkantunk, ugy szintén a XX. számmal jelölt helyiségtől észak felé eső két helyiség padozatai és az azokat elválasztó fal alatt elhuzódó félkörben épitett hatalmas falmaradványra akadtunk. Ilyen félig lebontott falmaradvány volt továbbá a XX. számmal jelölt helyiségtől nyugatra eső, márványlapokkal burkolt fürdőmedencze *(h)* alatt; hasonlóképpen a XVIII. számmal jelölt helyiségtől nyugatra eső fütőszerkezet *(e)* padozata alatt. Éppen ilyen meghagyott falrészek voltak még a XXVI. számmal jelölt helyiségnek déli részében is, melyek az ott volt piskóta alaku tégla-mozaikos padozat alatt huzódtak el stb.

Az ásatásaink alkalmával napfényre került falmaradványok mutatják, hogy a régebbi házak a tenger szine fölött lejebb feküdtek, mint az ujabbak.

Hogy a rómaiak az ujabb épületeket magasabb talajra épitették, az igen természetes, s valószinüleg azért történt, mert e helyen a talajviz igen magasra emelkedik a földben, minélfogva már a rómaiak is bizonyára igen nyirkosaknak találták az e helyen épitett régi házakat s egészségügyi szempontból, a tapasztalat által reá figyelmeztetve, a talaj emelése által segitettek ezen kedvezőtlen állapoton.

* A régebbi épitkezésnek maradványait a most közölt alaprajzon (III. tábla) nem rajzoltam ki, nehogy a kép azáltal zavarossá váljék. Specialis értekezésemhez majd azután hozzá csatolandom.

Ismeretes, hogy városunk területe és főképp a vár keleti és délkeleti oldala alatt elterülő térnek nagy része igen nedves talaju, s hogy itt némely kút, a Maros apadása vagy áradása szerint, kevesebb vagy több vizet tartalmaz. Ezen állapot Apulum fennállása idejében nagyobb mértékben lehetett meg, mert az akkori időben, mint már emlitettem, a Marosnak egyik ága a városon keresztül folyt, körülbelül azon tájon, hol most a görög katholikusok temploma és a vasúti indóház áll; innen a Marosnak ezen ága délnyugatnak tartott a Maros-Portusra menő országútat ketté vágó tavak felé, minek folytán a folyóhoz közelebb eső talaj is nedvesebb lehetett itt akkor, mint most, habár most is, midőn a XVIII. számmal jelölt épületrészlet közelében a régebbi épületnek alapját kiástuk, már vizre akadtunk.

Ásatásaink szinhelyének talaja azonban nem mindenütt egyenlő minőségü; a nyugati része szárazabb, a keleti része pedig — az eddigi tapasztalat szerint — sokkal nedvesebb. Ezen talajkülönbség tehát az itt látható épitésmód különbségét is feltételezte.

Az épületeket a föld nyirkossága ellen védelmező aláépitmények az egész kitárt területen mindenütt láthatók, csakhogy ezen aláépitmények az ásatások szinhelyének nyugati részeiben (III. tábla: I—VII-ig és XXXI—XXXVI-ig jelölt helyiségek alatt) sokkal egyszerübbek, mig keleti részeiben (X—XXVII. számokkal jelölteknél) sokkal tömörebbek és hatalmasabbak.

Az I—VII. és XXXI—XXXVI. számokkal jelölt helyiségek alatt a nedvesség elvonására, illetőleg fölfelé terjedésének megakadályozására szolgáló aláépitmények legtöbbnyire a következő módon készültek:

Az alapfalak számára kiásott széles árkokba először is egy sor, többnyire 35×40×6 cm. nagyságu téglát helyeztek, erre 10—12 cm.-nyi vakolatréteget öntöttek. Ezen vakolat hasonlit a most használatban levő czementhez és agyaggal is keverve volt. Erre 15—30 cm.-nyi réteg országúti kavicsot raktak, melyre ujból 10—15 cm.-nyi vakolatréteget öntöttek. Ezen tégla-, kavics- és kétszeres vakolatból álló rétegek a talajvizet bizonyára visszatartották. Az erre épitett házfalak mai napig (körülbelül 1600—1700 év lefolyása alatt) sem mutatják még csak nyomát sem a nyirkosságnak.

A VIII—XXVII. számokkal jelölt helyiségek alatt talált aláépitményeket ellenben, mivel ezen részben (főképpen XII—XVIII-ig) a talajviz mai napig is nagyobb mértékben emelkedik, következőképpen alakitották: Az alapfalak számára kiásott igen széles árkokba először a fent emlitett czement-féle vakolatot öntötték, erre 20—50 cm. magasságban nagyobb hömpölyög kavicsot raktak le.* Ezen kavicsrétegre bőven vakolatot öntöttek s ezen vakolatrétegre ujból 10—15 cm.-nyi apróbb kavicsréteget raktak. Ezen utóbbi réteg itt-ott törmelékkel keverten sok helyen a padozatok alatt végig terjed (nevezetesen a XX. számmal jelölt helyi-

* Az ilyen aláépitkezésekből nyert köveket szivesen megvették a bérlőnőtől és használták a városi utczakövezők.

séget körülvevő összes helyiségekben). Erre ujból 10—15 cm.-nyi czementféle réteget öntöttek, melyre aztán a szobafalaknak felépitése következett. De találtunk ilyen aláépitményeket másképpen is szerkesztve, és pedig olyanformán, hogy az árokba először nagy, faragatlan kövekből 30—50 cm.-nyi alapfalat épitettek, erre 10—15 cm. czement-féle vakolat réteget öntöttek, erre aztán 20—30 cm.-nyi kavicsréteget raktak, mire ujból 10—15 cm.-nyi vakolatréteget öntöttek, melyre a tulajdonképpeni házfal következett.

Ilyen helyeken az aláépitmény legalsó köveit egészen iszaposaknak s nyirkosaknak találtuk; sőt, mint emlitém, a XVIII. számmal jelölt hely közelében vizre is akadtunk; de a czementrétegen felüli falrészek egészen szárazak voltak; nedves házfalakra, mint már emlitém, eddigelé egyáltalán soha sem akadtunk.

Az aláépitmények gyanánt meghagyott régebbi falmaradványok többnyire csak nyers kőből vannak épitve; itt-ott előfordul a felsőbb részekben egy-egy téglatöredék is.

Ezen körülményből következtethetni, hogy a régebbi Apulum többnyire kőből és csak az ujabbi Apulum (a markoman háboruk után) épült inkább téglából. Ezt természetesen csak mint feltevést iktatom ide.

Az aláépitmények vagy a padimentumok támaszául meghagyott régi falak tanulmányozása igen érdekes ismeretekhez vezetett; a többi közt e helyen csak azt akarom felemliteni, hogy például a XX. számmal jelölt helyiség mellett a padimentum alatt megmaradott falnak vastagsága 1·20—1·40 m. volt. Ily hatalmas vastagságu falra még több helyen akadtunk; de az ujabbi épitkezésben többé már nem fordultak elő.

Ugyancsak a XX. számmal jelölt helyiség melletti márvány burkolatu fürdő-medencze (*h*) alatt levő régebbi fal 66 cm. vastag volt és a medencze feléig huzódott. Ennek legfelső részében már kevés téglatöredék is volt, a többi közt 3 drb bélyeges. Érdekesek ezen bélyegek azért, mert Aurelius Cono katonai téglagyár-felügyelő nevét viseli. Ezen körülmény irányitó adatot nyujt e fal épitése és a fölötte levő fürdő-medencze korára nézve is. Ezen tény azt látszik bizonyitani, hogy e régebbi falat a XIII. legionak azon ezredéből (cohors) való katonák épitették, melyet később Sarmizegetusára helyeztek át.

A sarmizegetusai maradványok közt az ottani ásatások alkalmával Aurelius Cono névvel ellátott téglát gyakrabban találtak s ilyenek a dévai régészeti muzeumban is láthatók.

Még csak egy érdekes jelenséget kell felemlitenem ezen márvány táblákkal burkolt fürdő-medenczéről, hogy t. i. a padimentum alatti vakolatban teljes épségben megmaradott fenyőfa léczdarabkákat találtunk.

Ezen fürdő-medencze padozata ugyanis olyformán készült, hogy a kavicsrétegre vakolatot öntöttek; erre nagy táblaalaku bélyegtelen téglákat raktak, ezekre ujból vakolatot öntöttek és ebbe beleágyazták az 1300—9860 □ cm. területü márványtáblákat. Ezen vakolatot tehát léczekkel kavarták össze és simitották el s az azokról levált szálkák lég-

mentesen bezárattak ezen anyagba s most mint talán 1700 éves tanuk szerepelnek muzeumunkban.

A szobák padozatainak közvetlen talaja — akár van alattuk alfütési szerkezet, akár nincs; akár van mozaik, márvány vagy tégla burkolat — az egész területen mindenütt jól ledöngölt sajátságos vakolattal van beöntve.

Ezen jellemző, beton-féle vakolat mészből, gipsz-, márvány-, téglapor-, tégladarabkákból, porondból, holtszénből van összekeverve (opus marmoratum), az összetört téglák porától rózsaszint nyert s egyszersmind kőkeménységü. Csákány alatt szikrázik; de a levegőn, főképpen nedves időjáráskor, hamar meglazul és szétmállik.

Az alapfalakra emelt szobafalak nagyobb részben faragatlan kőből vannak épitve, kisebb részben téglák is vannak hozzá keverve; tisztán téglából épült fal kevés van és azok is leginkább csak olyanok, melyek a belső szobákat elválasztják.

A falak vastagsága igen különböző, s váltakozik 40, 50, 60, 70 80, 90, 100 és 104 cm. közt. Ezen utóbbi falvastagság például az I. számmal jelölt helyiségnél van.

Az előforduló téglák is terület és vastagságra nézve igen különbözők. Igy van négyzet, kör és oblongum alaku. A legkisebb négyzetalakuak 17 cm., a legnagyobbak 59 cm. oldalhosszával birnak. Ezen két szélső méret közt a nagyság szerint egész sorozatot lehetne felállitani; a köralakuak mind 17 cm. átmérőjüek. A téglányalakuak közt találhatók 43 cm. hosszuság- és 14 cm. szélességgel birók. Vastagságra nézve vannak 2, 3, 5 és 8 centiméteres téglák.

A szobák, illetőleg a falak magasságáról nem szólhatok, mert a legtöbb fal a földszintről csak 10, 20, 40, 60 és legfeljebb 90 cm.-nyire maradt meg. De a falvakolat és szines vagy festett falaknak minőségéről már tehetek említést.

A falvakolat tartósságra nézve megfelelt a padimentumon használtak keménységének.

Festett (al fresco) vakolatot igen szép szinekben márványozva, preczkelve, czifra rajzokkal és vonalakkal, virágokkal majdnem minden szobánál nagyobb mennyiségben találtunk. A többi közt egy 4 cm. hosszu és 3 cm. széles vakolatdarabon igen csinosan festett fej van ábrázolva, mely a fej felső részétől a szájig van meg. Az arcz szőke, fejtakarója fehér, a háttér zöldes kék; egy más darabon, mely 3·5 cm. hosszu és 2·8 cm. széles, piros fejtakaróval ellátott barna arcz látható, kékes szürkés háttérben.

Általában a pompejii vörös, világoskék, sárga és szürke színek igen gyakran és tulnyomólag fordulnak elő. A falfestmény-töredékek a muzeumban 13 ládában vannak elhelyezve. A festett falvakolatot vizzel meg lehet tisztitani, anélkül, hogy a festék legkisebb sérülést szenvedne, vagy annak szine megváltoznék.

A földalatti fütőszerkezet igen érdekes és az apulumiak praktikus

észjárására vall, mert ezekkel a szobákat minden részében egyforma meleggel lehetett ellátni, mely körülmény részben emlékeztet a mostan alkalmazásban levő központi fütőkre, vagy a Meiszner-féle fütésre.

A III. táblán *e*-vel jelölt helyek mutatják ezen földalatti kemenczéket, a szobákba rajzolt pontok pedig a padozatot tartó különböző tégla-oszlopokat jelölik.

Ezen al- vagy boltozott fütőszerkezet (Hypocaustum) a tepidarium, caldarium és a lakszobák fütésére szolgálván, a következő részekből áll: a fütőszobából (propnigenum), melyben a fütőnyilás (praefurnium), a tüzhely (fornax) volt; továbbá az alboltozatból (suspensura), melyet a meleg légfolyam körüljárva, az egész padozat alatt és az oldalfalakba alkalmazott melegségvezető csöveken (tubi vaporarii) vagy lábakkal ellátott téglák által előállitott üregeken feltódulva, a szobáknak a kellő meleget adta meg.

Azon szobákban, melyekben a fütőszerkezet a melegitett levegőt a falak hosszában felvezette, a padimentum a többször emlitett tégla-oszlopokon nyugodott és a falaknál kis rést hagyott a meleg felszállására. Ezen rés a fal egész magasságába felmenő agyagcsövekkel vagy lábakkal ellátott tégla-burkolattal volt összekötve.

A csövek, vagy a tégla-burkolat a szoba felőli oldalon vakolattal voltak betakarva és a fal szintje szerint kisimitva.

Az egymásra helyezett csövek hengeralakuak, 8—10 cm. hosszuak; egyik végükön 1, 2, 2·5 cm. széles karimájuk van, másik végükön nincs; átmérőjük a karimával együtt 6—6·5 cm., a karima nélküli végnek átmérője pedig 4—4·5 cm., a belüregnek átmérője 3·75 cm. Ezen csövek között körülbelül 18 épet találtunk, legalább 20 kevésbé csonkitottat és 60—80 erősebben összetörtet.

Ezen emlitett csövekből egyik helyen egy nagy csomót leltünk, roppant sok pompeji vörösre festett falvakolattal keverten, miből következtetni lehet, hogy régebben, tehát Apulum első elpusztitása előtt, itt, vagy e helyhez közel egy ily szinre festett és ezen melegvezető csövekkel ellátott szoba vagy terem volt.

A falba épitett melegvezető téglákra nézve a következőket tapasztaltam: E kérdéses téglák 42×50 oldalhosszuséggal és 3 cm. vastagsággal birnak, a négy szögleten lábforma kiemelkedéseik vannak; ugy voltak a kőfalhoz illesztve, hogy a lábak a fal felé, a tégla sima lapja a szoba belseje felé fordultak. A kiálló lábak miatt a kőfal és a tégla közt hézag támadt, melyen a földalatti üregből, vagy az oda vezető hővezető csatornából a melegitett levegő a fal és a függélyesen álló téglák közt levő résen keresztül eljuthatott a szoba-falak egész területe mögé, s igy a szobát minden oldalról meglehetősen egyforma meleggel láthatta el. A téglának a szoba belseje felé forditott sima lapja finom vakolatréteggel van ellátva, mely a fal belszinét képezte és egyszersmind a fal magassága és szélessége arányában összeállitott téglák közt levő hézagokat eltakarta.

Az ásatási helyen kő küszöböt és kő lépcsőket (III. tábla, *a.*) aránylag keveset találtunk; a leghatalmasabbat a XIV. számmal jelölt teremtől észak-nyugatra fekvő szobában leltük *(a)*.

A talált ép és törött födélcserép nagy számából itélve, a kitárt házak cserepes födelekkel voltak ellátva.

A födélcserép kétféle alakban fordul elő és pedig vannak síklapu, két hosszoldalán párkánynyal ellátottak, és homoru, kupakcserepek. Mind a kétféle feltünően nagy és sulyos.

A lemezes, vagy síkalaku cserepek hossza 59 cm., szélessége 40 cm., vastagsága pedig 3 cm.; párkánya 5 cm. magas és ugyanannyi széles. De vannak 40 cm.-nyi szélesség mellett még 56—57 cm. hosszuak is.

A kupakcserepek hasonlóképpen 59—57 cm. hosszuak, 3 cm. vastagságuak s alsó ívnyilásuk húrja 15 cm.

A födélcserepeket ugy a födél magassága, mint szélessége irányában egymás mellé illesztették és pedig olyformán, hogy az alsó téglákat a födél alsó széléhez erősitették és azután a reá következőket a párkányban levő mélyedés vagy kiemelkedés szerint egymásba illesztették, ott pedig, hol két sor cserép érintkezett, az érintési vonalra reá helyezték egész sorban felfelé a kupakcserepeket, éppen ugy, mint a régi várakon vagy középkori épületeken még ez idő szerint is látható.

A tető alsó szélén levő kupakcserepek sokszor díszül is szolgáltak; ezeket aztán »Antefixa«-nak nevezték. Az antefixák voltak tehát azon álarczos vagy egyéb díszitményekkel ellátott homloklapok, melyek, mint mondám, a tető szélén a lapos cserép szélessége szerinti távolságban egymás mellett emelkedtek. Agyagból készültek, mert egy darabot képeztek azon félhenger alaku cserépzsindelyekkel vagy kupakcserepekkel (imbrices), melyekkel az egymás mellé helyezett lapos téglák (tegulae) összeérő peremes vagy párkányos széleit, a tető esését követve, átfödték.

Ilyen antefixa két helyen fordult elő; képeit a 9. és 10-ik ábrák mutatják.

A 9-ik ábrában adott antefixa-kép természetes nagyságban van rajzolva. Közelebbi leirása szükségtelen. A 10-ik ábrán jelzett idom kisebbitve van. Az eredetinek alapszélessége 16·8 cm., magassága 17 cm. Kivitele sokkal durvább, mint az előbbié, és a szinházi álarczokra emlékeztet. Az elsőt ásatási helyünkön találtuk, a másikat a várban leltük, a vizvezeték számára ásott árokban, körülbelül 2 méternyi mélységben. Ez tehát a római tábornak valamelyik házán »diszlett« — ha ugyan lehet ezt a kifejezést használni.

Vizvezetéki csövet aránylag keveset találtunk ásatási helyünkön; kútnak nyomára sem akadtunk. A vizvezetéki csövek agyagból készültek ugyanazon alapterv szerint, mely módon mai napon is a vas vizvezető csöveket készitik. Általában hengeralakuak; az egyik végén van peremér, a másik végén megszükül a henger ugy, hogy ezen szükebb része csap

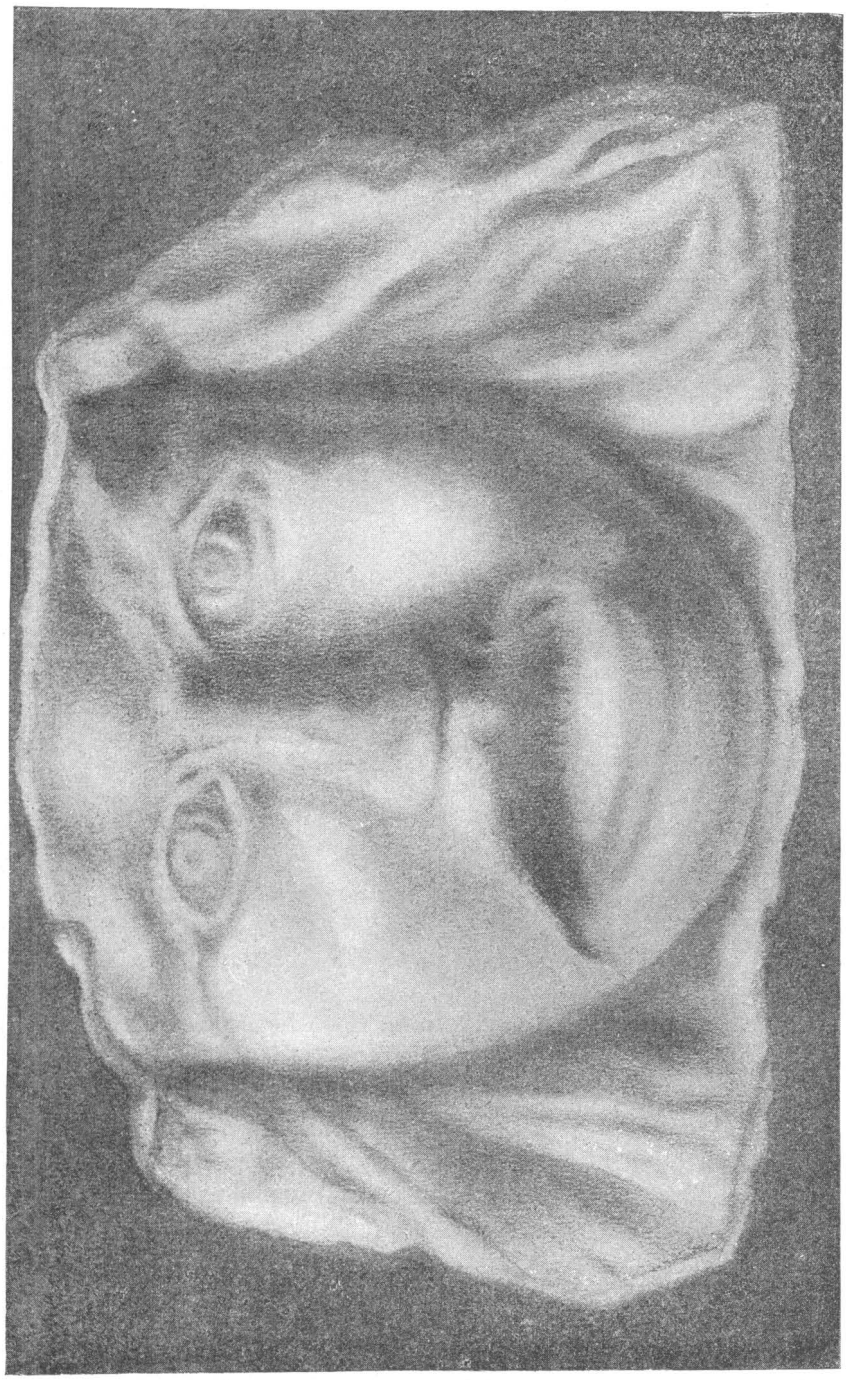

9. ÁBRA. ANTEFIXA. (RAJZOLTA: SZONTAGH TIBOR.)

gyanánt egy másik csőnek pereméres részébe illeszthető be, miáltal az egyesek összeköttetése vizáthatlanná vált.

Hossza többnyire 30, 35, 40 cm.; szükebb nyilásának átmérője 4, 5, 6 cm., pereméres nyilása a peremérrel együtt pedig 7, 8, 10 cm.

Csatornákat, vagyis kanálisokat találtunk ásatási helyünkön szám szerint 14-et, melyek mind téglából és pedig nagy laposakból (III. tábla, XXXI. közelében, *b.*), vagy feltünő hosszuakból (a többi *b*-vel jelöltek) készültek. A kanálisokat alkotó téglákon talált bevonatból arra lehet



10. ÁBRA. ANTEFIXA. (FÉNYK. DR. CSERNI B.)

következtetni, hogy azok vagy a fürdőből való viz kivezetésére, vagy a lakóházakból való tisztátlan viz és folyadékok eltávolitására szolgáltak.

Igy a III. táblán XX. számmal jelölt helyiség közelében levő csatornákat (*b.*) egészen tiszta állapotban találtuk, mig a XXXI., XXXIV. közelében levő csatornákban a fenéken levő téglák, valamint az oldalok és fedők is vastag rétegü piszkos anyaggal voltak bevonva s leginkább valami kloakára emlékeztetnek.

4. Apulum köz- és magánépületei.

Az apulumi köz- és magánépületekről és általában a középitményekről teljes, vagy a valóságot legalább csak részben is megközelitő képet nem adhatunk; de névszerint elősorolhatunk néhányat, mennyiben azok föliratos köveken fel vannak emlitve.

Vegyük fel első sorban a templomokat és szentélyeket. Ezek közé tartoztak:

1. A Jupiter temploma, melynek melléképületében L. Antonius Secundinus augur született.[1]

2. A főistennek más temploma volt az, melyet T. Cl. Anicetus augur saját költségén épitett.[2]

3. Igen fényes templom lehetett az Aesculapius és Hygiaé, mert az ezen istenségeknek szentelt sok föliratból itélve, nagyon valószinü, hogy ezek Apulum városának patronusai, védistenei lehettek.

4. Mestrius Martinus festő fanum (szentély) Dominarumot épittetett.[3]

5. Mithras spelaeumát C. Caerellius Sabinus legatus ujitotta meg Kr. u. 183—185. évek közt.[4]

6. Jupiter Dolichenus templomát papja, Velius Valentinus veteranus, saját költségén kijavittatta.[5]

7. Temploma volt a Deus Soli Hierobolusnak, melyben a papi teendőket Aurelius Bassinus végezte.[6]

8. Fortunának is volt aedese, melyet egy névtelen épittetett.[7]

9. Egy ismeretlen által épittetett, de romba dőlt templomot vagy szentélyt . . . . Papinia Etia Vibidia emeltette föl ujra.[8]

10. Egy templomot P. Aelius Crescens duplarius és eques singularis saját költségén emelt.[9]

11. Nemesisnek Terentius Marcellus beneficiarius készitett templomot.[10]

Másféle középületek voltak:

12. Kr. u. 161. évben P. Furius Saturninus helytartósága alatt valami nagy épületet fejezett be a legio XIII.;[11] talán katonai raktár volt.

13. A castrum érdekesebb épitményei közé tartozhatott a templum horologiarum, mely nyilvános viz- vagy homok-óra lehetett; ezt Ulpius Mucianus, a XIII. legio közlegénye, Falco és Clarus consulok idejében saját költségén rakatta és rendezte be.[12]

14. P. Aelius Rufinus városi tanácsos 40 láb hosszu porticust épitett.[13]

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1084. Fölir. gyüjt. 32. sz. a. [2] Corp. Inscr. Lat. III. 1069. Fölir. gyüjt. 103. sz. a. [3] Ugyanott 1005. Fölir. gyüjt. 71. sz. a. [4] U. o. 1111. Fölir. gyüjt. 78. sz. a. [5] Ephemeris epigr. II. 400. (Corp. Inscr. Lat. III. supp. 7760. Fölir. gyüjt. 484. sz.) [6] Corp. Inscr. Lat. III. 1108. Fölir. gyüjt. 84. sz. a. [7] Ugyanott 1014. Fölir. gyüjt. 320. sz. a. [8] U. o. 1164. Föliratok gyüjteménye 330. sz. a. [9] U. o. 1160. [10] Föliratok gyüjteménye 178. szám alatt. [11] Corp. Inscr. Lat. III. 1171. Fölir. gyüjt. 186. sz. a. [12] Ugyanott 1070. Fölir. gyüjt. 42. sz. a. [13] U. o. 975. Fölir. gyüjt. 139. sz. a.

15. C. Atilius Eutyches augustalis bolthajtással összekötött 30 láb hosszu és 25 láb széles exedrát ugyancsak saját költségén épitett.[1]

16. Vizvezetéket találtak a Maros-Portus mellett elhaladó vasút készitésénél, de minden feljegyzés nélkül szétrombolták e római maradványt, mely Kr. u. 158-ik évben Statius Priscus helytartó idejében készült volt.[2]

17. Apulumnak egyik díszét képezhette még az Aeternus istennek szentelt közkút is, melyet Ulpius Proculinus, a legio XIII. Gemina Gordiana (Kr. u. 237—244.) speculatora az álmaiban megjelent Apollo parancsára javitott ki alaposan.[3]

18. A középületek sorába tartozik a nagy jelentőségü collegium centonariorum székháza, melyet Septimius Severus és fia Caracalla közös uralkodása idejében, midőn L. Pomp. Liberalis volt a tartományi helytartó, emeltek és nyitottak meg.[4]

19. A nagy közönség használatára szolgált a P. Aelius Gemellus vir clarissimus által épitett közfürdő,[5] melyben a látogatók egy ismeretlen alapitványból ingyenes olajat kaptak a test bedörzsölésére.[6] Vajjon ez a fürdő nem volt-e ugyanazonos az ásatási helyünkön kitárt fürdővel?

20. De legfontosabb azon fürdő, melynek maradványait kiásattam, legyen az akár ugyanazonos a 19. szám alatt leirttal, akár nem, mert ez igen terjedelmes, terjedelmesebb, mint Pompejinek bármelyik közfürdője. Ezen fürdőt a hadügyi kormányzat épittette a legio XIII. Gemina Antoniniana, a pedites singulares és a numerus singularium által.[7]

21. Még fel van emlitve egy familiacrum, talán cselédotthon, ideiglenes cselédlakás, mely Aurelius Statius és Ulpius Paulus quaestorok útján épittetett.[8]

22. Zalathnán épült egy vizvezeték, melyről a Corp. Inscr. Lat. III. 1293. számu fölirat szól. (Föliratok gyüjteményében a 344. szám alatt van.)

5. Az ipar és a müvészet.

Midőn az Apulumból és általában Alsófehér vármegye területén levő más helységekből származó azon római leletek fölött, melyek mai napig akár a gyulafehérvári, a nagyenyedi muzeumokban, vagy megyénkbeli magánosok kezében vannak, akár e megyéből más (a kolozsvári, dévai, nagyszebeni, budapesti, bécsi stb.) muzeumokba és magánosok birtokába mentek át, szemlét tartunk: meggyőződhetünk, feltéve még azt is, hogy részben importált tárgyak, de nagyobb részben

[1] Föliratok gyüjteménye 23. sz. a. [2] Corp. Inscr. Lat. III. 1061. Fölir gyüjt. 37. sz. a. [3] Corp. Inscr. Lat. III. 990. Fölir. gyüjt. 97. sz. a. [4] Ugyanott 1174. Fölir. gyüjt. 189. sz. a. [5] U. o. 1006. Fölir. gyüjt. 319. sz. a. [6] Ephemer. epigr. II. 414. Corp. Inscr. Lat. III. supp. 7805. Fölir. gyüjt. 505. sz. a. [7] Lásd az Alsófehérmegyei Tört. Régészeti és Természettudományi Egylet évkönyveit III. (1890.) IV. (1891.) V. (1892.) VI. (1894.) VIII. (1896.) IX. (1897.) X. (1899.) évkönyveit és a III. táblát. [8] Corp. Inscr. Lat. III. supp. 7807. Fölir. gyüjt. 499. sz. a.

itt készültek volt, hogy ugy az ipar, mint a müvészet területünkön mindenütt elterjedve, felkarolva és nagy mértékben kifejlődve volt. Sőt bátran mondhatni, hogy területünkön az ipar és a müvészet a fejlődésnek magas fokán állott a rómaiak alatt.

A müveltebb férfiak és nők nagyon jól tudták már akkor is azt, hogy a müvészet nagy, a müvészet fönséges, a müvészet az, mi a religio után az emberben leginkább isteni; igyekeztek tehát a müvészek talentumaikat, a müvészetkedvelők tanulmányaikat az emberiség legfőbb czéljának elérésére fölhasználni.

Igen közel fekvő okból megmagyarázható, hogy e helyen nem terjeszkedhetek ki sem az ipar, sem a müvészet összes ágainak felkarolására, de még a leletek összességének méltatására sem; azért leirásomban csak néhányra szoritkozom, melyek nem a legkiválóbb termékek ugyan, de azért mégis eléggé jellemzik az akkori szellemi állapotok mibenlétét.

Az ipar és müvészet köréből azon ágakat veszem fel, melyek nálunk leggazdagabban vannak képviselve, felveszem t. i. az agyag-, üveg-, bronz- és ezüstipart, a kőfaragást és a szobrászatot.

Ezen ágak termékeiből egynéhány példát be is mutatok e helyen:

a) Az agyagiparnak fazekassági ága igen szépen érvényesült azon számos edény stb. leletekben, melyek Apulumból eredvén, különféle muzeumokba kerültek; igy például a kolozsváriban és nagyszebeniben nagy mennyiségben láthatók s ama muzeumok díszét képezik.

Azon időben már korongon készültek az edények és az égetés a gyengébb vörösre égetéstől a terra sigillaták tökéletes égetéséig emelkedett.

A formákban látjuk a kis, kerek talpakat, a hosszu, szük, de arányos nyakat, a kérdőjel vagy gyürü alaku füleket, a hármas fület, a mint az 1-ső ábrán láthatjuk.

A tálak és tányérok laposak és mélyebbek is. Látjuk azok némely darabján a római mázat is, mely az azelőtti korszakokban edényeken és más tárgyakon teljesen hiányzik; a viz-, bor- és olajoskorsók, tartályok, tejtartók, főzőedények és áldozati edények (opus doliare) igen elegáns alakuak, arányaikban harmonikusak s kitünő müizlésre vallanak.

Volt a római háztartásban egy finomabb fajta cserépedény, mely rendkivüli szorgalommal iszapolt, kecses formákban, jól égetett és élénk korallvörös mázzal bevont edény és mécses (lámpácska) faj által volt képviselve. Ezeknek oldalait élesen préselt s nagy gonddal készitett dombormüvek díszitik és terra sigillata néven ismeretesek.

Ily finom cserépből van a Batthyáneumban egy nagy és több apró mécses, melyek közül a nagy és az egyik kisebb a 11-ik ábra közepén látható. Ugyane képen látható a jobb oldalon a már azelőtt emlitett antefixák egyike (L. a 9. és 10. ábrát); a baloldalon pedig van egy kályhacserép (?), mely azonban aligha római munka.

Az alsófehérvármegyei régészeti egylet muzeumában sok ép edény

és edénytöredék mellett számos kisebb-nagyobb agyag mécses van, melyek közül egynéhányat a 12. és 13. ábrán bemutatok. Ezen jellemzőleg római házi, templomi és temetkezési eszközök, melyek rendesen hosszukás, kerek, de négyszögletü és koszoru alakuak, sokszor füllel ellátott olajtartóból s ebből kivezető nyilt száju, rövidebb vagy hosszabb csatornából, sokszor 2, 3, 5, 7 csatornácskából állanak, a melyekben a lámpabél volt elhelyezve, fölül pedig a légbejárás czéljára és az olaj betöltésére kisebb-nagyobb nyilások vannak alkalmazva.

Az edények általában nemcsak egyes mesteremberek műhelyében, hanem gyárakban is készültek (figlina, officina, fabrica). A gyárosok

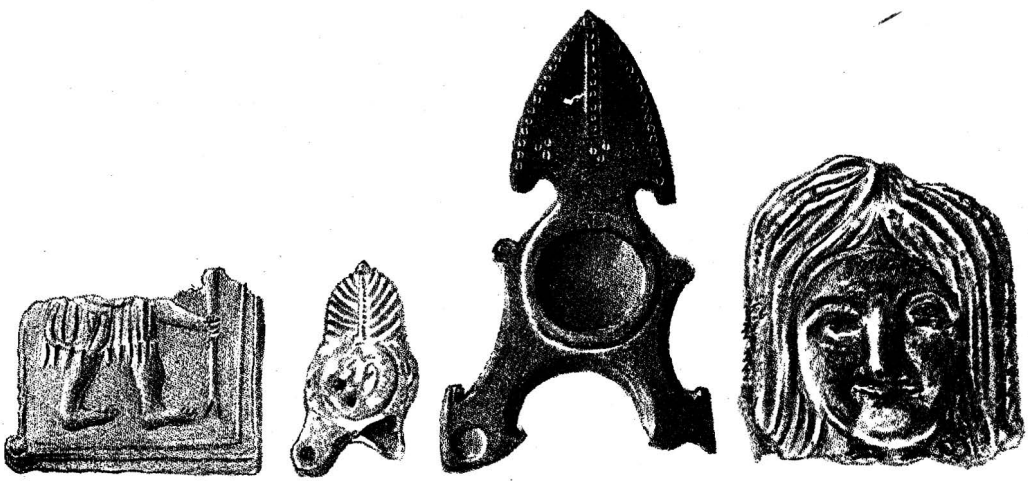

11. ÁBRA. AGYAG TÁRGYAK. (FÉNYK. DR. CSERNI B.)

sokszor bélyeggel látták el gyártmányaikat s igy igen gyakran találni a bélyeges mécseseket is. Ilyent látunk töredékben a 13. ábrán (24. sz.), melynek eltört fenekén kiegészitve a különben minden római telepen gyakran előforduló »FORTIS« bélyeg látható. (L. a bélyeges leletekről szóló részt.) A 24. sz. természetes nagyságban van ábrázolva, a 25—27. sz. pedig a természetes nagyság $^2/_3$-át tünteti fel. A 12-ik ábrán a 11. sz. alatti természetes nagyságának $^1/_2$-ben, a 12—14. sz. alatti mécsesek pedig a természetes nagyságnak $^2/_3$-ában vannak föltüntetve. Egyik mécsesünk »Strobilis«, a másik »Camnis«, egy harmadik »Janu(arius)« s végre egy »Vibius« bélyeggel van ellátva.

b) Az üvegipar már a rómaiak előtt is ismeretes volt Daciában. Üveggyöngyök lehettek vármegyénkben azelőtti időkben is; de üvegedények, tükrök és ablaktáblák itt csakis a római hódoltságtól kezdve voltak. Legalább leletekben nem fordulnak elő azelőtti időkből.

Ásatásaink alkalmával roppant sok lapos (sík) üvegtábla-töredék, kisebb-nagyobb palaczkok, poharak, főképpen talpasak kerültek fölszinre. Leltünk három darab teljesen ép, ugynevezett »könygyüjtő«

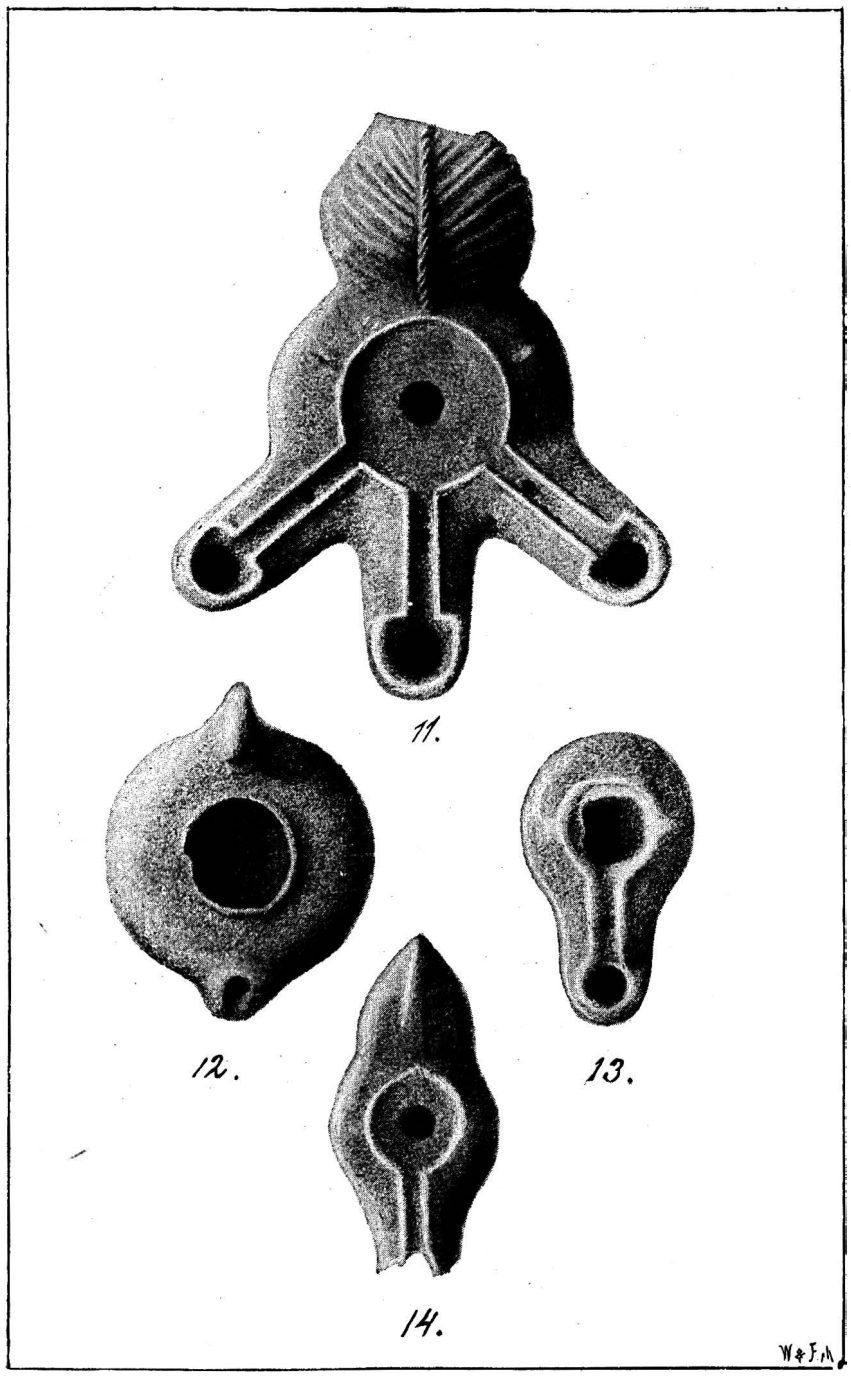

12. ÁBRA. RÓMAI MÉCSESEK. (RAJZ. SZONTAGH T.)

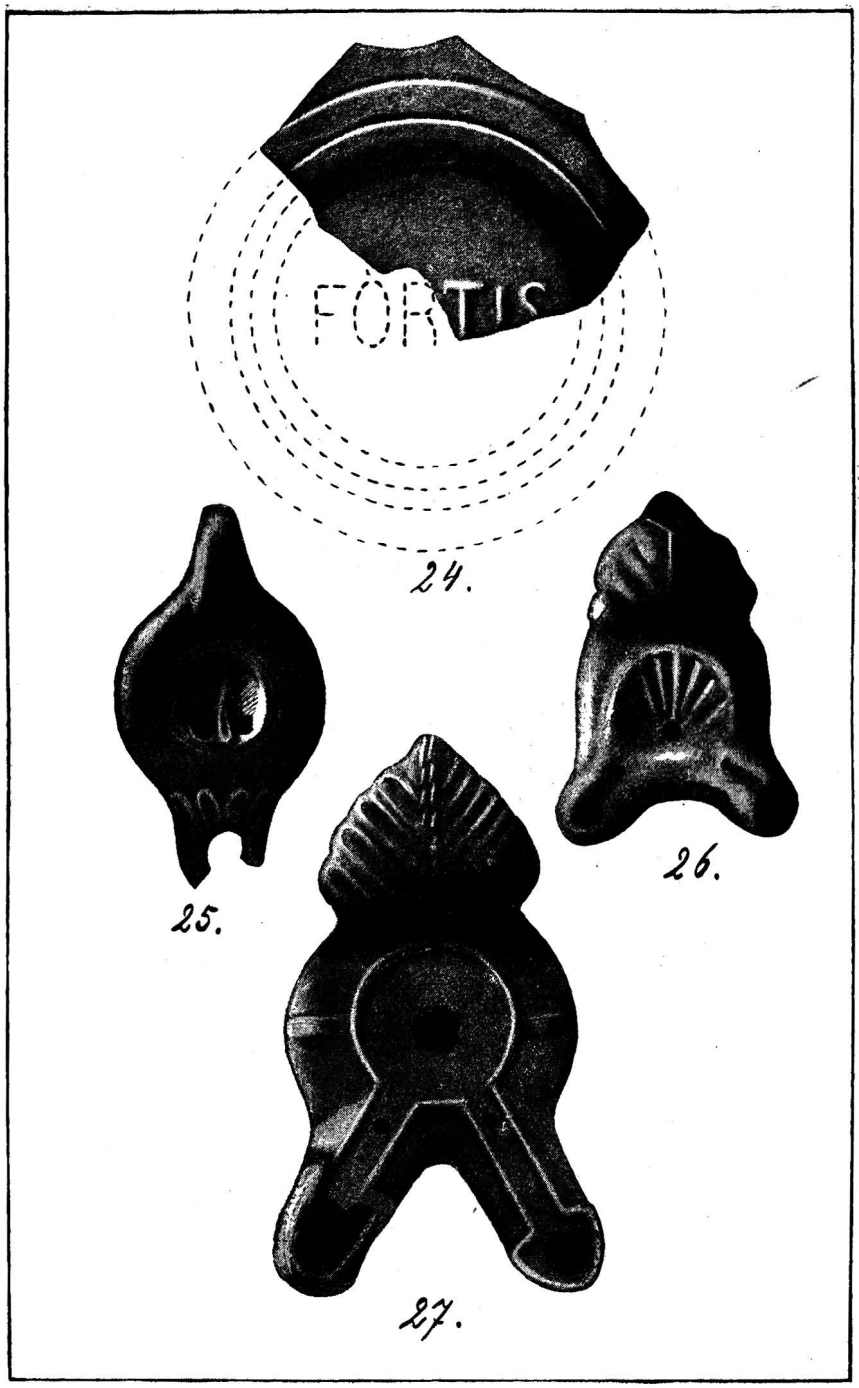

13. ÁBRA. RÓMAI MÉCSESEK. (RAJZ. SZONTAGH T.)

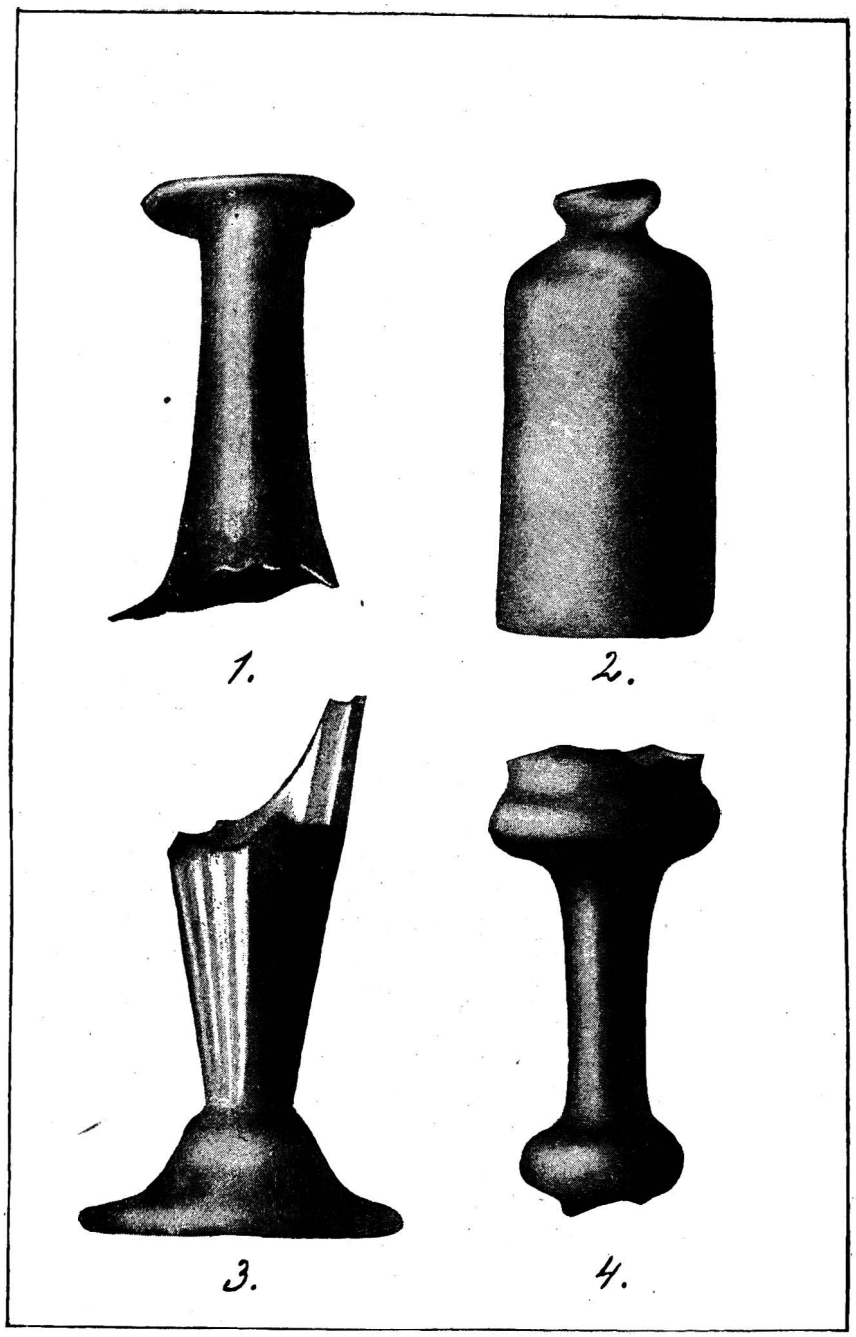

14. ÁBRA. ÜVEGNEMÜEK. (RAJZ. SZONTAGH T.)

üvegecskét és külső díszszel ellátott üvegedény-töredékeket. Az itt ábrázolt üvegnemüek (14. ábra) közt van egy palaczk felső része (1. sz.), egy sajátságos olajtartó palaczk (2. sz.), egy talpas pohárka alsó része (3. sz.) és egy talpas, magasabb pohárnak fogantyuja (4. sz.); mind a négyet természetes nagyságban rajzoltattam. Megemlitem itt, hogy egy igen szép kanna kristályüvegből van Zalathnáról a bécsi cs. és kir. udvari régiséggyüjteményben (XIV. terem, XX. szekrény, 130. sz. alatt) elhelyezve.

c) Bronz tárgyak. A bronzmüvesség is virágzott vármegyénk területén; bizonyitják ezt a számos leletek, melyek különböző muzeumokban díszlenek, és részben ásatási helyünkről is, melyek aztán nem kerültek idegen kézre, hanem a mi muzeumunkba jutottak.

E korban, midőn t. i. Dacia római tartománynyá lett, a bronz anyag feldolgozása magas foku fejlődésnek örvendett a rómaiaknál is. A konyhaedényektől, mindennemü házieszközökön át, egészen a pipere-tárgyakig, mindenütt látjuk a bronzot képviselve.

Általában nagy szerepet játszott a hadászatban is, midőn a vas kard markolata bronzból is lehetett. A vas pánczél pikkelyei is bronz sodronynyal voltak összefüzve. Igen szép és érdekes bronz sisak van a nagyenyedi muzeumban*, s egygyel, mely talán unikum, a kolozsvári muzeum díszeskedik.

A bronz készitési módját ezen korból jól meg kell különböztetni a bronzkoritól és a görögökétől, mely szinre nézve is különbözik, van t. i. a fehérestől a vörösesig fokozódó szinskálája.

A vármegyénk területén szerte-szét lelt bronz tárgyak száma roppant nagy. Hely szüke miatt azonban e helyen csak néhány darabot közölhetek képekben, a többire nézve a szives olvasót utalnom kell a leletek statisztikájának tekintetbe vételére, melyben főleg a kolozsvári, dévai, nagyenyedi, nagyszebeni és gyulafehérvári muzeumokban levő, Alsófehér vármegye területén talált tárgyak vannak felsorolva.

Igen érdekes és egyúttal a ritka leletekhez tartozik a 15. ábrában bemutatott római bronztripus, melyet 1895-ben a Magyar-Igen és Igenpataka közt fekvő, már a római időkben is használatban volt kőbányák alján elterülő római telep romjai közt találtak. Jelenleg a Magyar Nemzeti Muzeum tulajdonában van.

A tripus (háromláb) tulajdonképpen egy kis bronz asztalka, mely eredetileg a konyhabutorzathoz tartozott, de később a szobákban is alkalmazást nyert s gyakran igen csinos és becses díszitésekkel volt ellátva.

A háromláb felső részében eredetileg levő horgokba akasztott üst számára volt hely, akár szolgált az a konyhákban házi butorul, akár pedig a templomokban az isteni tisztelet eszközéül. Később, mint már fönnebb emlitém, szobákban is használták, hol a háromláb kis, szabadon

* Képe megvan »A Magyar Nemzet Története« (Szilágyi Sándor 1895.) CLXIII. lapján.

levehető asztaltáblával is birt. Elhelyezhettek rajta különféle tárgyakat, a mint azok éppen kéznél voltak, vagy pedig tettek reá virágtartókat, díszvázákat stb.

A 15. ábrában közölt tripus érdekes már csak azért is, mivel különös szerkezeténél fogva magasabbra vagy alacsonyabbra állitható be, mely czélból a háromláb felső részében levő ízületekben mozgatható és a hasonló mozgatható keresztpántok gyürüben végződnek, mely egy vékony rudon fel- és lejár, ugy, hogy ezen szerkezetnél fogva a tripus, a három láb tágabb állásánál az eredeti magasságnak egy negyedével lejebb áll; a lábak szükebb egymáshoz való állitásánál pedig annyival magasabbra emelhető. A felső részben meglevő három horogba beakasztható az üst. Az itt közölt tripusnak két lába alsó részében hiányos és fadarabokkal van kipótolva. A tripus rendes állásban 80 cm. magas szokott lenni.

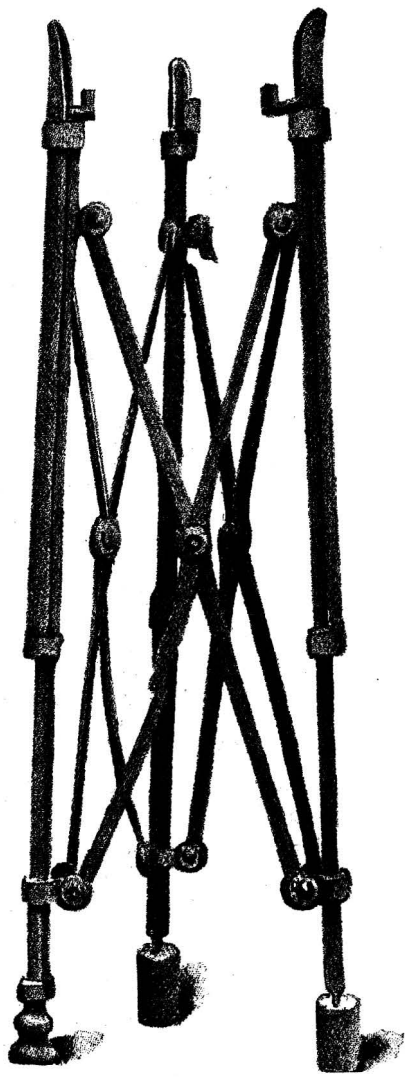

15. ÁBRA. RÓMAI BRONZ TRIPUS.

Igen érdekes bronz tárgyat mutat a 16. ábra. Ez egy körülbelül 2·20 m. magas, valószinüleg ülő vagy kisebb lépést tevő, megaranyozott volt szoborhoz tartozott jobb láb, mely a lábszár alsó részétől a talpig egészen megvan. A bronz láb üres, öntött műhöz tartozott, melynek többi részeit — fájdalom — hiába kerestük. A saru talpbőrét jelölő párkány 1 cm. vastag, a láb hossza a lábfejtől a sarkig 34 cm., mellső része a kisujj táján 11 cm. széles; az egésznek magassága 27 cm. Ehhez hasonló szerkezetü és nagyságu lábbal biró márvány szobrot láttam Münchenben a Glyptotek bejáratától jobbra eső első fülkében, mely azonban ujabbi időkből való.

A láb — fönnebbi jelzésem szerint — nagyságáról, illetőleg terjedelméről itélve, két méternél magasabb szoborhoz tartozott; tehát ritkaság számba mehet, mert nagyobb méretü bronz szobrok csak igen gyéren fordulnak elő a tartományokban s egyúttal a római czipőről, valamint

annak szijjazatáról, minőségéről és elrendezéséről igen tanulságos és kitünő példányt nyujt.

A 17. ábra különféle kisebb bronz tárgyakat mutat. Ezek közül az 5. sz. *a.*, *b.* csinos láncz, a 6. sz. karika, a 7. és 8. sz. két stilus, a

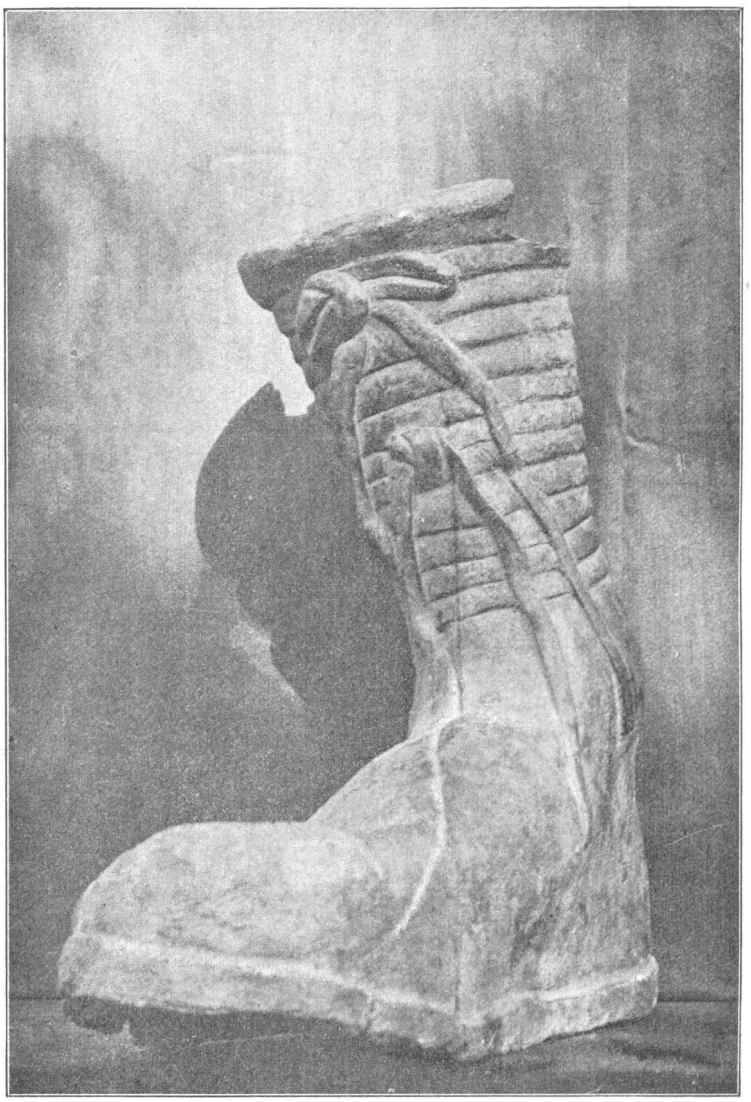

16. ÁBRA. BRONZ SZOBOR LÁBA. (FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

8. sz. mellett jobbra van egy varrótű, a 9. és 10. sz. kisebb díszitési tárgyak, a 11., 12. és 13. sz. végre bronz sodronydarabok.

Ujabbi időkben sokkal díszesebb tárgyakat találtunk az apulumi ásatási helyen, de azokról, az idő rövidsége miatt, már nem készithettem képeket.

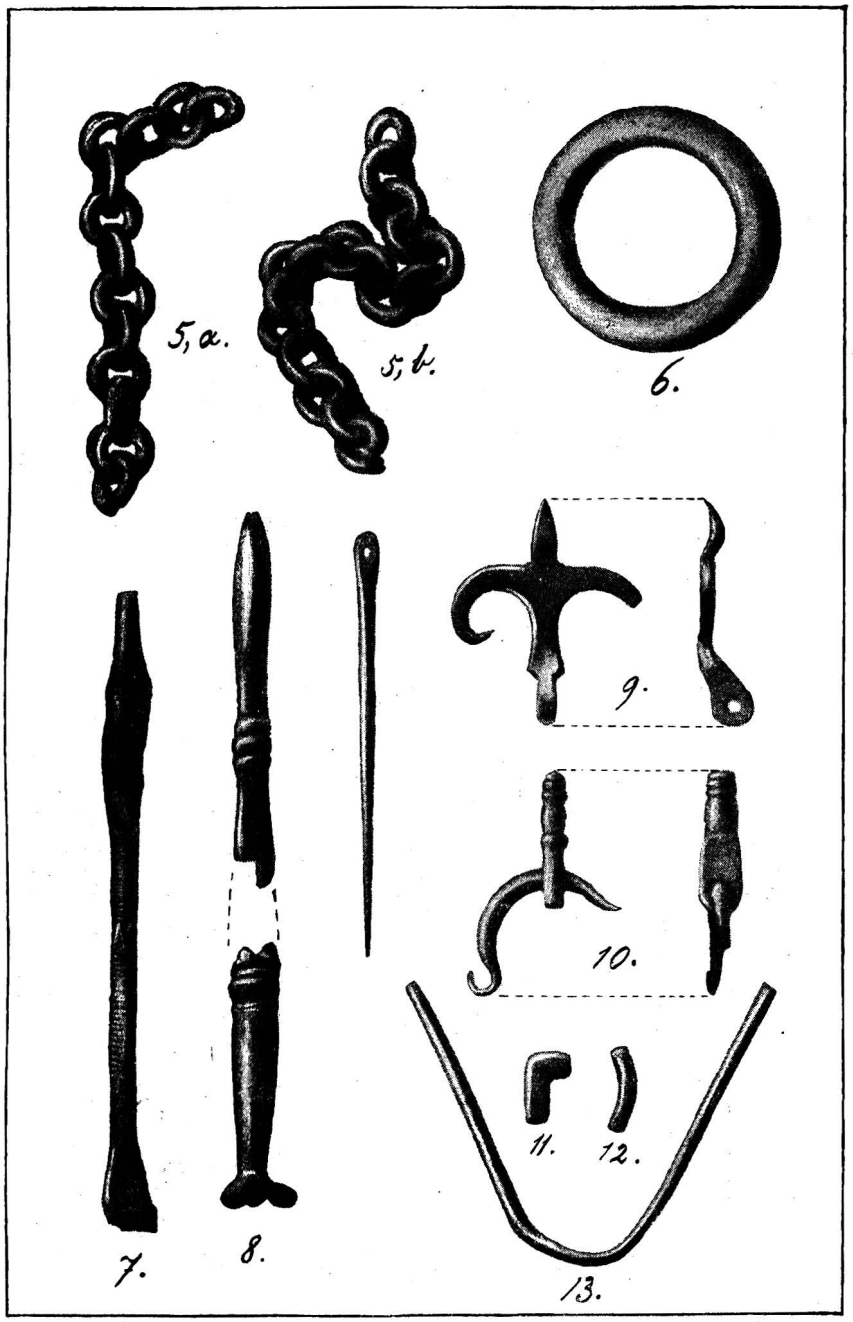

17. ÁBRA. RÓMAI BRONZ TÁRGYAK. (RAJZ. SZONTAGH TIBOR.)

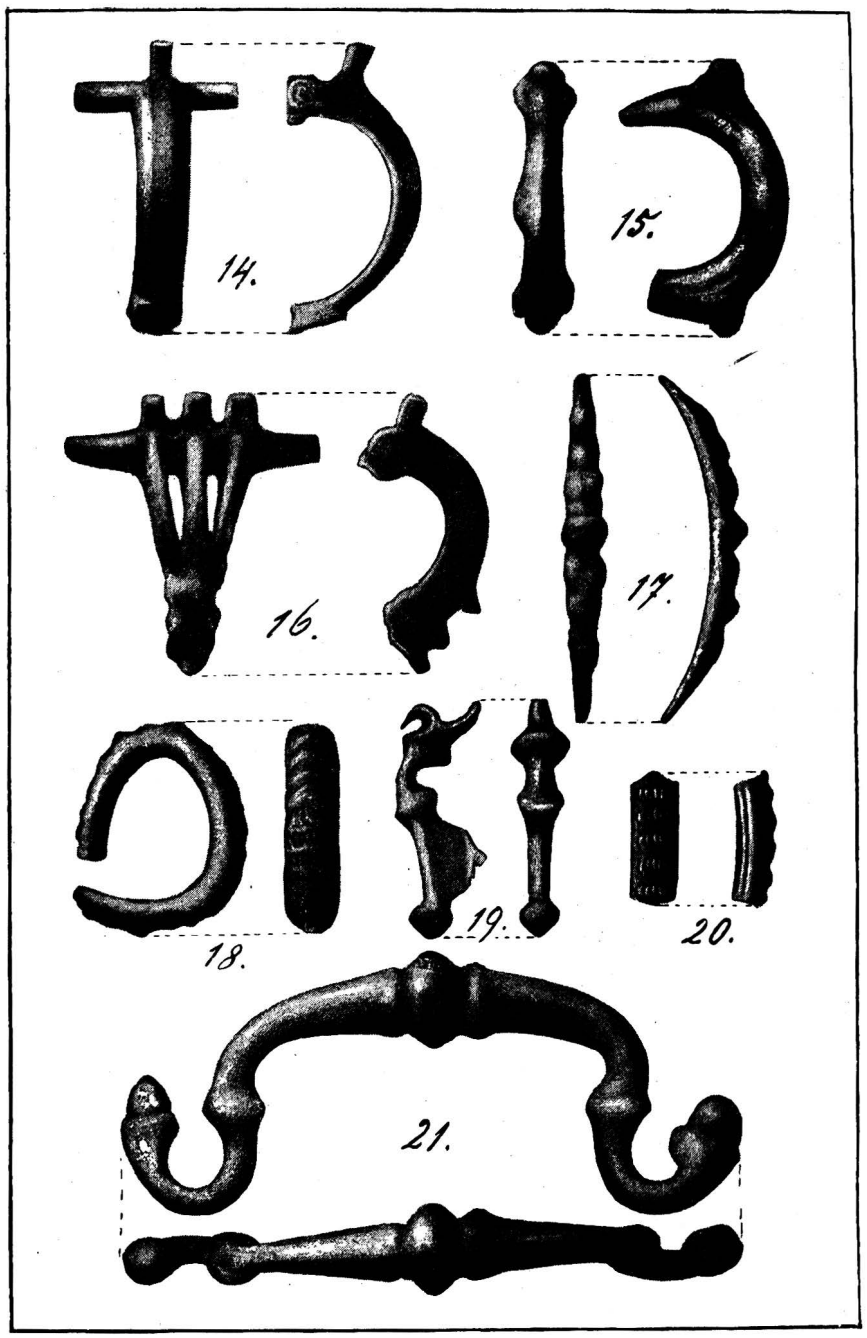

18. ÁBRA. RÓMAI BRONZ TÁRGYAK. (RAJZOLTA : SZONTAGH T.)

A 18. ábrán a 14., 15., 16. és 19. sz. alatt fibulákat szemlélhetünk, a 17. sz. karpereczhez tartozhatott, a 18. és 20. számok rovatkás és vonalozott gyürürészletek, a 21. sz. végre valami láda vagy szekrényhez tartozó fogantyunak képviselője. E munkám megirása közben találtunk, mint fennebb emlitém, ásatási helyünkön római bronz körzőt, csiptetőket és számos fibulát, játékkoczkát és sok apróbb, díszitésül szolgáló tárgyakat, melyeket e helyen, legnagyobb sajnálatomra, már nem közölhetek, de a statisztikai részben említést teszek azokról is.

A nemes fémek feldolgozása Daciában már a rómaiak előtti időkben is ismeretes és gyakorlatban volt. Arról tanuskodik azon két darab arany pénz, melyek 1826-ban Torda közelében egy szántásra használt földön kerültek elő, s melyeket Hene Ferencz még ugyanazon évben maga is látott és az eredetiről lerajzoltatott. Ezen arany pénzek képeit adjuk a 19. ábrában, mely ugyancsak a Hene által készitett rajz után készült. (Leirását lásd a 121. l.)*



19. ÁBRA. DÁK ARANY PÉNZEK. (RÉGI RAJZ UTÁN FÉNYK. DR. CSERNI B.)

Az ezüst feldolgozásának példáit látjuk az ide iktatott, eredeti nagyságban reprodukált két rajzolatban. A 20. kép Fortunát ábrázolja, a 21. pedig Mercuriust. Mindkét táblát ásatásunk helyén találtuk 1891-ben.

A 20. ábra eredetije, mint Fortunának szentelt fogadalmi ezüst tábla, trébelt munka s majdnem egész fele megvan; magassága 12·5 cm., szélessége 9·5 cm., vastagsága pedig 0·2 cm. Ezen táblán a baloldali szélen egy, az egész magasságát elfoglaló csavart oszlop van. Az oszlop fején jobbra és balra egy-egy csigavonal látható, mely a jón izlésre emlékeztet. Az oszlop közepe táján ismét jón modorban van díszitve; ez utóbbi oltárt jelezhet. Ehhez közel áll egy körülbelül 10 cm. magas női alak, mely baljában a bőség szarvát tartván, Fortunát ábrázolhatja. Fürtös hajazata a fej tetején és a homlok jobb oldalán még megvan; az igen szép kifejezéssel biró arcz hiánytalan; a nyakat utólagosan arany sodronynyal díszitette fel valamelyik jámbor római nő. A nyak mellett ugyanis két lyuk van fúrva az ezüst táblába és az arany sodrony azon átdugva, a tábla hátoldalán összekapcsolva; a bal váll egészen, a jobb csak részben van meg, innen kezdve hiányzik a törzsnek melle

* Hene, Beiträge zur dac. Geschichte. 16. l. és 2. fig.

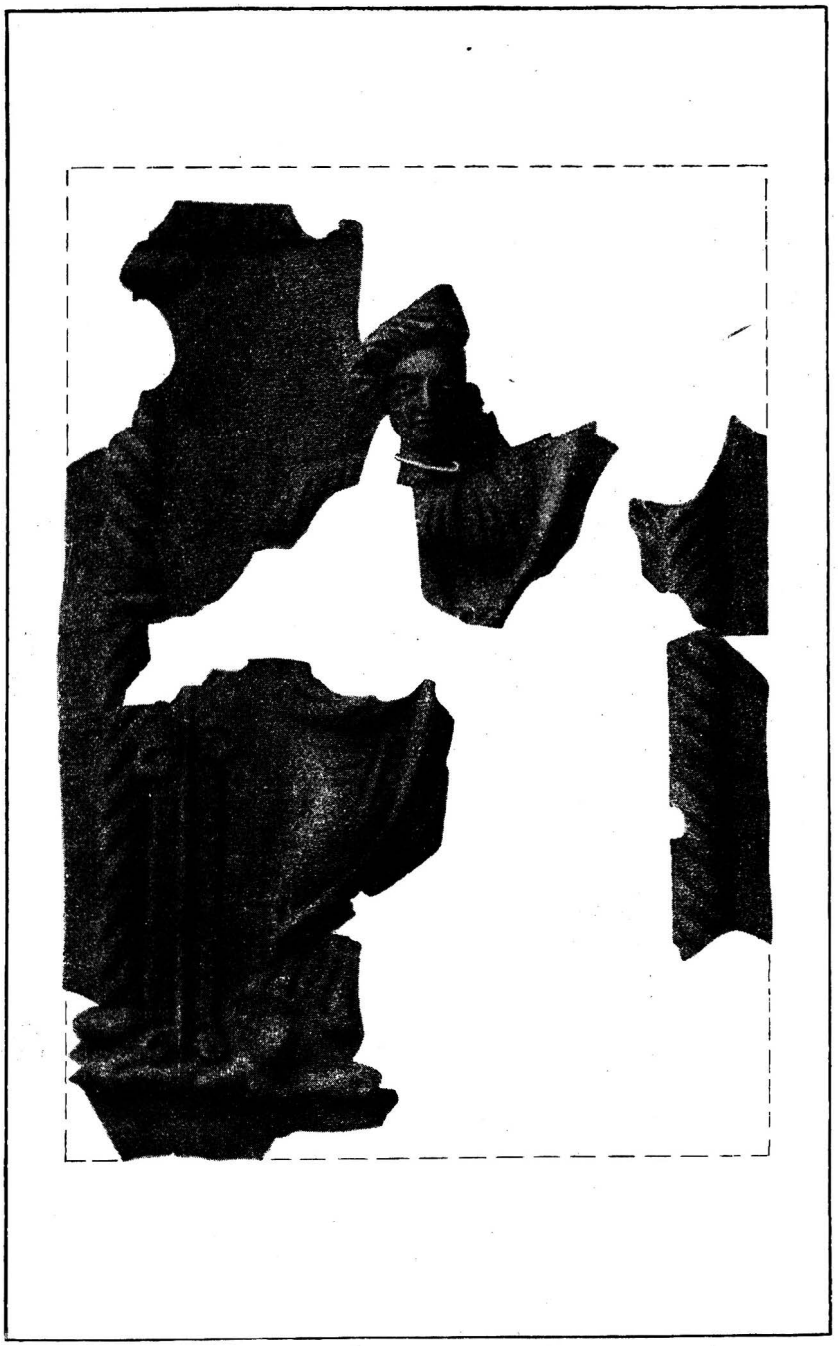

20. ÁBRA. FORTUNA. (RAJZ. SZONTAGH T.)



21. ÁBRA. MERCURIUS. (RAJZ. SZONTAGH T.)

és alsó része a csipőig, a honnan aztán épen maradott az egész jobb rész a lábbal együtt. Ruházatát az illető ezüstmüves igen szép ránczokba szedte.

Az alak hiányzó jobb keze az oltár felé van irányitva; hiányzik a balkéz is, de helye a bőségszarv által határozottan meg van jelölve; ezen utóbbinak középső része épen maradt. A tábla bal oldalán ismétlődik a csavaros oszlop, mint azt egy kis részlet világosan mutatja.

A másik tábla (21. ábra), melyen Mercuriusnak képe van, az előbbinek párja, anyaga ugyanazon minőségü s bizonyára épp olyan nagyságu is lehetett. A jobb oldalon levő határoszlop e képen egyenesen felfelé menő vonalokkal (canelirozott) és körültekeredző keskeny szalaggal van díszitve.

A tábla középső részén látható egy férfi-alak, melynek alteste a köldöktől mindkét lábtőig teljes, a jobb láb egészen épen maradt.

Szemlélhetjük továbbá a jobb karnak egy részét a kézzel, melyben talán áldozatra szánt pénzes erszényt tarthatott.* Mercuriust éppen ilyen erszénynyel láttam a bécsi cs. és kir. régiségtár XIII. termében a XIV. számu szekrény 1070—1085. számai között.

Ugyancsak ezen erszény alatt a férfi jobb lábánál egy kakashoz hasonló madár van, melynek szeme részben Mercurius felé irányul, részben élénk tekintete által azt is elárulja, illetőleg mintegy jelzi, hogy a pénzeserszény erősen érdekli őt. A kakas, mint kora reggel kelő állat, valószinüleg arra vonatkozik, hogy Mercuriust a hajnallal és az alkonyodással azonositották.

A férfi-alak egészen meztelen, a köldökön felüli rész teljesen hiányzik. A két táblának kivitele oly gondos, részletes és szép, hogy például Mercurius kézujjain még a parányi körmök is láthatók; bátran mondható, hogy e két tábla a trébelésnek valóságos remekbe készült müvei.

Ugy a kőfaragó, mint a szobrászati müvek nagy számban vannak képviselve leleteink közt. A vármegyénkben felszinre került ilynemü római faragványok különböző szakaszokra oszthatók, melyek közül néhány példányt csoportositva, röviden bemutatok az érdeklődőknek, u. m.:

1. Az egyszerü, díszités nélküli föliratos oltárok, fogadalmi táblák, sarkophagok és sirkövek.

2. Ugyanilynemü föliratos emlékek, de ornamentikával vagy más rajzokkal díszitve.

3. Reliefképek fölirattal vagy anélkül.

4. Egyszerü vagy kombinált szobormüvek.

Az agyag minőségére nézve föltaláljuk itt a legkülönbözőbb árnyalatok egész sorozatát. Képviselve van ugyanis a durva szemü szürke, fehér, sárgás (könnyen elmálló) homokkő, a finomabb szemcsés csillámos

* Ilyenforma pénzeserszény képe van még az A. Baumeister, Denkmäler d. kl. Alterthums cz. mű I. köt. 679. l. München u. Leipzig 1885.

kárpáti homokkő, a durva szürke márvány, a szürke, fehér, finom szemcséjü sárgás, zöldes vagy kékes erekkel átjárt, keményebb, lágyabb márvány, sőt még a leghamarább elromló kagylómárvány is, mely

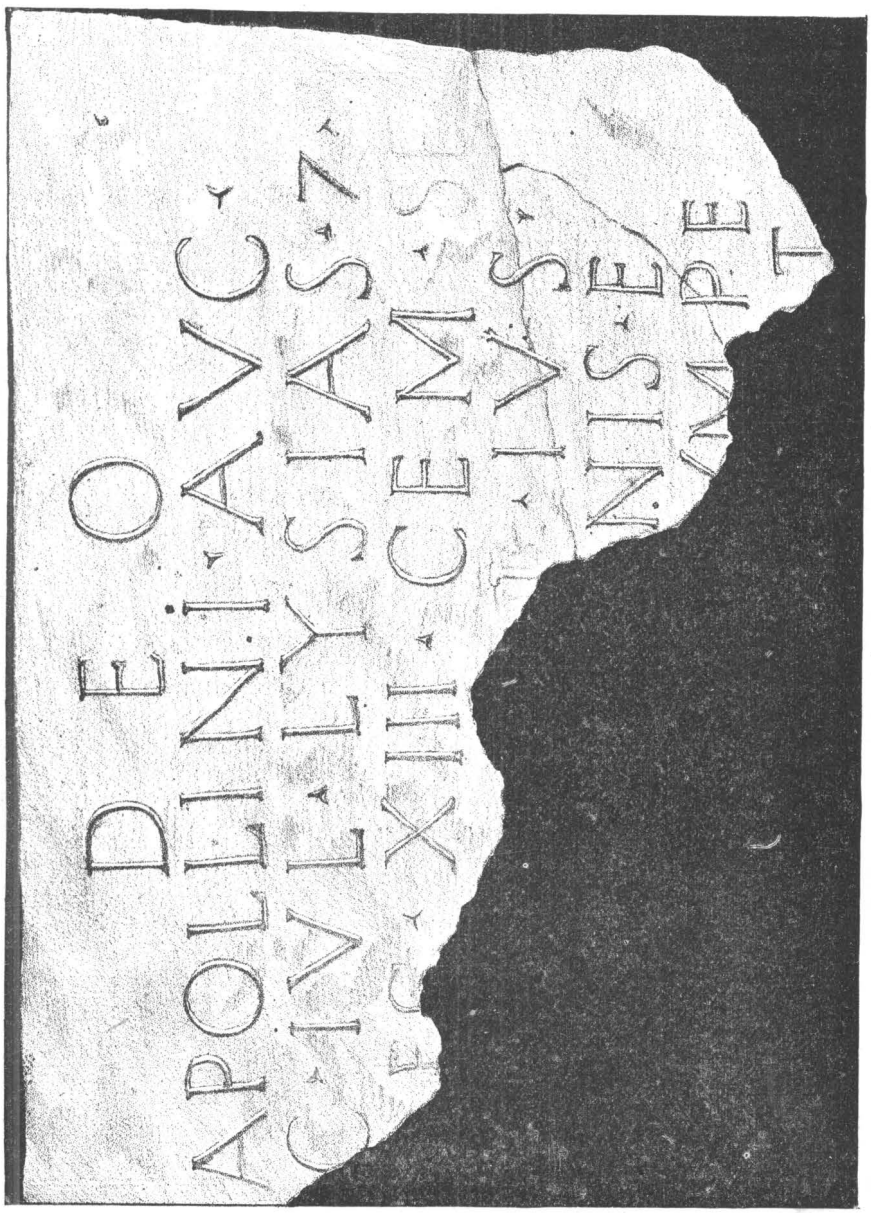

22. ÁBRA. JUL. LYSIAS FOGADALMI MÁRVÁNY TÁBLÁJA. (FÉNYK.-DR. CSERNI BÉLA.)

utóbbi, rossz minőségénél fogva, többnyire hiányos irást vagy képeket tartalmazó példákban maradt reánk.

Azon számos példányból, melyek vármegyénk területén felmerültek, természetesen csak néhányat közölhetek e helyen képben és irásban. Ezen itt közölt mutatványok közül csupán csak egy van idegen helyen,

t. i. a Mithrastábla (43. ábra), melyet a nagyszebeni bruckenthali muzeumban őriznek. Egy szobornak (39. ábra) holléte ismeretlen, egy csoportmű (36. ábra) pedig itt Gyulafehérvárt magánbirtokban van.[1] Négy darab (28., 30., 44. és 45. ábra) van a Batthyáneumban; a többi mind látható az alsófehérmegyei régészeti egylet muzeumában szintén Gyulafehérvárt.

Első sorban közlöm az egyszerü, külön dísz nélküli föliratos oltárok és sírkövek sorából vett példányokat; ide tartoznak:

1. Lysias centurio fogadalmi táblája (22. ábra). A kékes fehér márványból való tábla, mely 75 cm. hosszu és valószinüleg 52 cm. magas,



23. ÁBRA. ATILIUS EUTYCHES EMLÉKTÁBLÁJA. (FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

legvastagabb részén 5·5 cm.; a betük 4·75 cm. magasak. A negyedik sorban a Severianae-hoz tartozó SE ki van vakarva. Az egész táblából csak 5 drb részlet van meg. Olvasása, kiegészitve, ez lehetne:

Deo Apollini Augusto | Cajus Julius Lysias centurio | legionis XIII. Geminae Se | verianae ius | su Apollinis e | . . . . . m. arcum pe | cunia sua fecit.

A legio mellékneve: Severiana, Alexander Severus idejére mutat; de az e táblán talán bosszuból kivakart melléknév más föliraton Kr. u. 212. évből is előfordul; tehát Septimius Severus halála utáni időből is lehetne.[2] Találtuk a Kutyamál nevü szőlőben.

[1] Szőkefalvi Szentmiklósy Jenő főgimn. tanár ur tulajdona. [2] Fölir. gyüjt. 99. sz. a.

2. A G. Atilius Eutyches emléktáblája (23. ábra) szürkés szinü kék eres finom szemcséjü márványból való, hossza 66 cm., szélessége 46 cm. és vastagsága 3·5 cm. A táblát az irással lefelé forditva 19 darabra törve találták Maros-Portus felé egy szántóföldön; az utolsó sor közepe hiányzik, de a szöveg meglevő többi betüiből kiindulva, a kiegészités lehetséges. A hiányzó rész »CVM ARCV«-val pótolandó, s ekkor a tábla szövege ez:

Jovi optimo maximo Bussumario | Gajus (?) Atilius Eutyches Augustalis, | Coloniae Apulensis pro salute | sua suorumque Omnium | exedram longam pedes XXX., latam | pedes XXV. cum arcu pecunia sua fecit.

Az utolsó sorban előforduló »suae fcit« hihetőleg a véső hibájából keletkezett, ugy, hogy a *fcit* szóból az E-t kifelejtvén, azt az előbbi szóban levő A-hoz illesztette.

G. Atilius Eutyches valószinüleg felszabaditott egyén s a felszabaditottak egyesülete előljáróságának tagja. Apulumban egy 30 láb hosszu és 25 láb széles, boltívvel ellátott ülőhelyet, csarnokot épittetett saját költségén, hogy a nyert »Augustalis« méltóságáért háláját nyilvánosan lerója.

Érdekes, hogy a felszabaditottak testülete, mely tulajdonképpen itáliai intézmény, a dák városokban, Apulumban, Sarmizegethusában és Napocában is létesült; vannak római tartományok, mint például Afrika, hová ezen intézmény alig jutott el. Az Eutyches név a müvészek köreiben, melyek rendesen a fölszabaditottakból alakultak, igen kedvelt volt. A fölszabaditottak városi hivatalokat és méltóságokat nem viselhettek, de azért volt nekik az Augustalesből álló külön tanácsuk.

Az emléktábla a legjobb, legnagyobb Jupiternek van szentelve, kit itt Bussumarius jelzővel tiszteltek meg. Eddig hasonló jelzés Apulumból ismeretes ugyan,[1] de ott Bussumaro és nem Bussumario[2] van. Ezen jelző kelta eredetü s igy e helyen Jupitert valamely kelta istenséggel azonositották. Eddigelé, tudtom szerint, ezen Bussumaro (rio) név csakis ezen emlitett, régebben a Corpus Inscr. Lat.-ban ismertetett[3] és a mostan itt leirt táblán fordul elő, »Bussumario« azonban egy gallus pénzen is olvasható, hihetőleg valamely férfiu nevét jelezvén. Az emléktábla közelében kőszoborhoz tartozó férfi-fejet leltünk, mely hihetőleg a Jupiter Bussumarius szobor feje, melyről az imént tárgyalt emléktábla szövegében is szó van.

3. Igen érdekes a L. Julius Bassinus által Aesculapius és Hygeának szentelt hatalmas, durva szemcséjü mészkő tábla (24. ábra), mely 84 cm. hosszu, 52 cm. magas és 22 cm. vastag. Az 1898. év szeptember hóban került elő a lebontott Báthory-templom alapfalaiból. Ez egy ujabb példa arra nézve, hogy Daciában általában, de különösen vármegyénk-

[1] Fölir. gyüjt. 22. sz. a. [2] Ugyanott 23. sz. a. [3] Corp. Inscr. Lat. III. 1033. Fölir. gyüjt. 22. sz. a.

ben s főképpen Apulumban Aesculapiusnak és Hygeának nagyon sok föliratos oltárt és fogadalmi táblát szenteltek.

A municipalis tisztségek rendkivüli összehalmozása, melyeket a dedicáló Daciának déli (Dierna, Drobeta), valamint legészakibb (Napoca, Porolissum) római közigazgatásában, s azonkivül az apulumi municipiumban és coloniában viselt, tanusitja, hogy az illető lovagi ranggal birt, mert ilynemü tisztségviselés csakis lovagi ranggal biró egyéneknél fordulhatott elő, például a vám-, bánya- és adóbérlőknél, tehát egyáltalán oly egyéneknél, kik a területen a tőkevagyon képviselői

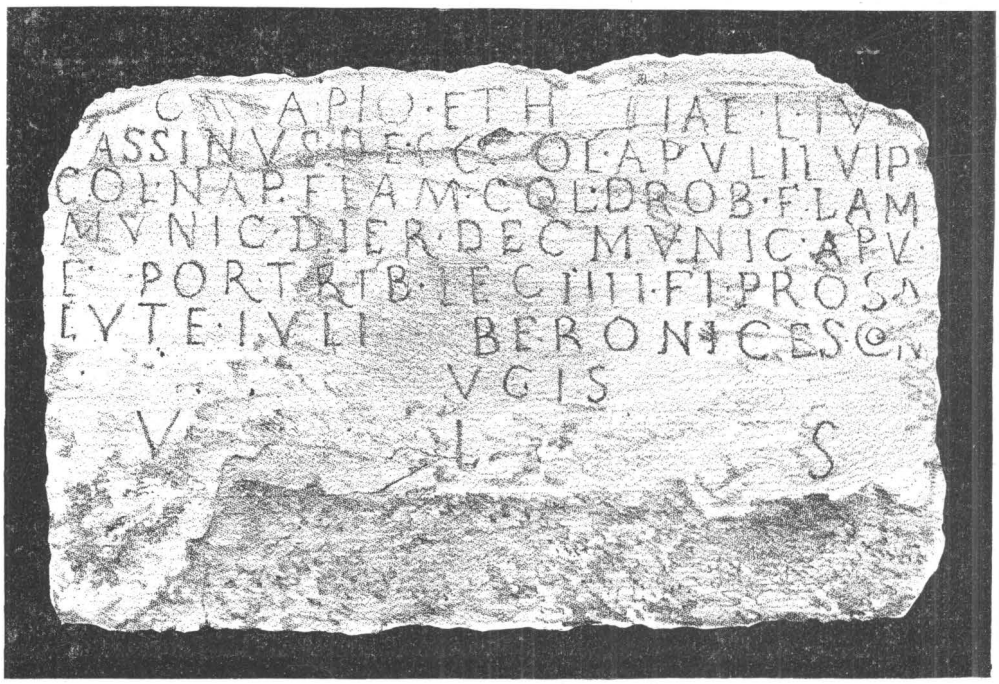

24. ÁBRA. JUL. BASSINUS FOGADALMI TÁBLÁJA. (FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

voltak. Ilyent látunk Julius Capito-ban, ki a vámvonalon fekvő összes városokban municipalis tisztségeket nyert. (Dessau, 1165 = Corp. Inscr. Lat. III. 753. suppl. 7429. sz. — V. ö. Domaszewski, Arch. epigr. Mittheilungen XIII. 135. f.; továbbá a conductor pascui salinarum et commerciorum. Corp. Inscr. Lat. III. 1209: e(quo) p(ublico), sacerd(oti) arae Aug(usti), auguri et II-virali col(oniae) Sarm(izegetusae), augur(i) col(oniae) Apul(i), dec(urioni) col(oniae) Drob(etum) stb.

E fölirat olvasandó:

[Aes]culapio et Hygiae L(ucius) Ju[l(ius) | [B]assinus, dec(urio) col(oniae) Apul(ensis), II-vir | col(oniae) Nap(ocensis), flam(en) | munic-(ipi) Dier(nensis), dec(urio) munic(ipi) Apul(ensis) | et Por(olissensis),

trib(unus) leg(ionis) IIII. Fl(aviae), pro sa | lute Juli(ae) Beronices con- | [i]ugis | v(otum) l(ibens) s(olvit).

Az emlitett úr tribunus volt a legio IV. flaviaban. (A »Tribunus« szó itt minden jelző nélkül áll a szokásos »tribunus militum« helyett, de ez előfordul még más helyeken is, például Corp. Inscr. Lat. III. 5630.) Ez felső Moesiának egyik legiója volt, melynek főhadiszállása rendesen Singidunumban vala, de mint már emlitém, a daciai provinciával is időnként összeköttetett, ha ugyanegy helytartó mind a két tartományt kormányozta, mint például M. Claudius Fronto a nagy german és sarmat háboru idejében Marcus Aurelius császársága alatt.

Itt tehát egy lovagi ranggal biró emberrel van dolgunk, ki »militia equestris«-ét mint egy legio tribunusa fejezte be, azután pedig a közigazgatási pályára lépett.

Ugy járt ő is, mint számosan, mert a ki nem hozott magával különös tehetséget a katonai szolgálathoz, az többnyire nem emelkedett feljebb, hanem ugyanazon állomásban hagyatott, bármeddig szolgált is.

Föliratunk kelte is kitudható onnan, hogy Apulum egyúttal mint colonia és municipium van emlitve. Mindkettő Marcus Aurelius alkotásai; tehát ezen császár idejére esik. (Kr. u. 161—180.)

Láttuk ugyanis, hogy, midőn Septimius Severus (Kr. u. 193—211.) az apulumi municipiumnak uj szervezetet adott, akkor a municipium az ő kormányzása ideje alatt a »Municipium Septimium Apulum« nevet vette föl.[1] A Colonia Apulumot pedig Decius császár »Colonia nova Apulensis« név alatt ujonan alapittatta. Dierna (Ó-Orsovánál) e föliraton municipiumnak neveztetik, mig Ulpian azt mint Trajanus által alapitott coloniát emliti.[2] Ezen körülmény annyiban érdekes, hogy ez a Dierna helység, mely már különböző elnevezésekkel birt, ezen fölirat által most egy ujat nyert. Igy emliti föl Ulpian: »In Dacia . . . . . Zernensium colonia a divo Traiano deducta iuris Italici est.« Ptolemaeus nevezi *Δίερνα*-nak,[3] a Peutinger-féle táblán mint Tierna szerepel. Mehadiából való föliraton áll: »stationis Tsiernen(sis)«, s most hozzá jön még a »munic(ipium) Dier(na)«.

Drobeta, vagy a Peutinger-féle táblák szerint Drubeta, Moesia hidfeje a Duna balpartján (Turnu-Severinnél), mely már Trajanus Dacia elleni háboruja előtt mint »Municipium Flavum« volt szervezve, Hadrianus császár óta (Kr. u. 117—138.) »M(unicipium) H(adrianum) D(robetensium) néven szerepelt.

Később felemlittetik Drobeta mint colonia; hasonlóképpen Napoca előbb municipium volt és csak azután lett colonia; éppen ugy áll Potaissa ügye is, mely Septimius Severus alatt előbb municipium nevet viselt és aztán később colonia lett belőle. A municipium Porolissum

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 985. 1051. 1083. Fölir. gyüjt. 143. 18. 27. sz. a.

[2] Dig. 50. 15. 1; 8. — V. ö. Corp. Inscr. Lat. III. p. 169. és suppl. p. 1382.

[3] Ptolem. 3, 8. 10.

csak az Antoninusok alatt virágzott föl mint a daciai prokuratorok székhelye.

Ezeknél fogva lehetséges, hogy Bassinus fölirata még a Kr. u. második évszázadból való; Caracalla idején tul (Kr. u. 211—217.) nem tehető, mert ekkor a legiók nevei nem igen fordultak elő a császár nevének jelzője nélkül.[1]

Bassinus neje Julia Beronice; ez a név Titus barátnője Julia Berenice zsidó herczegleány által lett hiressé. (V. ö. Friedländer, Sittengeschichte III. 71. stb.) A Beronice szóalak Berenice-vel váltakozva használtatott az ismeretes aegyptomi katona-állomásnál is, mely ugyanazt a nevet viselte.

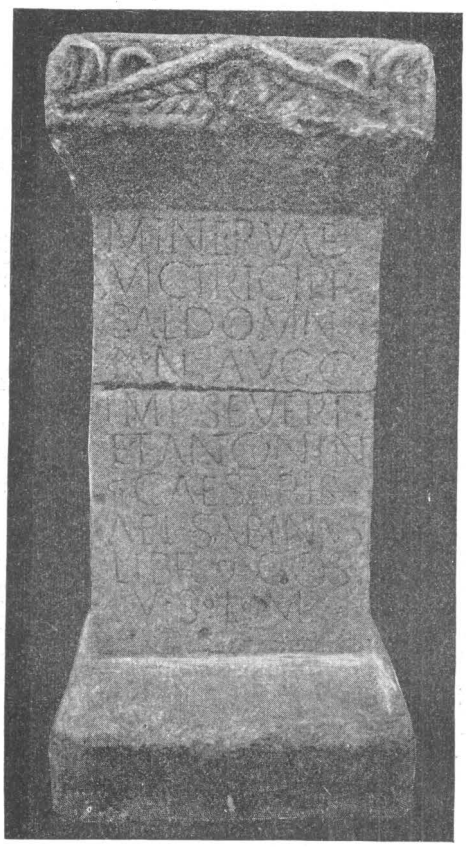

25. ÁBRA. AELIUS SABINUS OLTÁRA.
(FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

4. A föliratokkal ellátott igen számos kő oltárok közül fölemlitem első sorban a Minerva Victrixnek szenteltet (25. ábra). Ezen oltár 1895. október 15-én a régészeti egylet ásatásainak területén találtatott. Az oltár finom szemcséjü homokkőből készült; teljes magassága 97 cm., alsó és felső lapja négyzetben van 42 cm.-nyi oldalhosszával, a fölirást tartalmazó oszloprész 53 cm. magas és 32 cm. széles, hosszukás négyszögben; az alsó és felső párkányzatok egyenlően 11+11 cm.-nyi magasak. A felső párkányzat három oldala a képen látható díszitéssel van ellátva; a negyedik oldal, mint az oltárnak ezen egész oldala, durván van megfaragva; ugy látszik, fal mellett állott.

Az oltárt fekvő helyzetben, falromok közt, ketté törve találtuk; jelenleg a régészeti muzeumban van Gyulafehérvártt;[2] olvasása ez: Minervae | Victrici pro | sal(ute) Dom(i)no(rum) | NN(ostrorum) Augg(ustrorum) | Imp(eratoris) Severi | et Antonin(i) | Caesaris | Ael(ius) Sabinus | libr(arius)

[1] Az ellenkezőre vonatkozólag egyetlen példa van az Ovilavából való föliraton, Corp. Inscr. Lat. III. 5630. Fölir. gyüjt. 23. sz. a.

[2] Fölir. gyüjt. 113. sz. a.

CO(n)s(ularis) | V(otum) S(olvit) M(erito) |. Az oltárt fölajánló Sabinus Aelius, »librarius consularis«, azaz számvivő altiszt (irnok) volt Dacia helytartója irodájában, s Minerva Pallas-nak, itt »Victrix« jelzővel, mint az altisztek védistennőjének, a két császár Septimius Severus és Antoninus (Caracalla) jólétére emeltette.

Septimius Severus idősebbik fiát Caracallát Kr. u. 196-ban Antoninus Caesar név alatt trónörökösének nevezte ki. Innen a 4-ik sorban az »NN. AVGG«. A két G a »duorum imperatorum«-nak veendő, mert mikor Severus ifjabbik fia Geta is »Caesar« lett, akkor a fölirásokon »AVGGG« fordul elő, mi a három együttes Caesarra vonatkozik. Ezen NN. AVGG-ból a föliratos oltár keletkezési ideje is meghatározható. Septimius Severus ugyanis fiát Caracallát Kr. u. 196-iki évben Antoninus Caesarnak nevezte ki, s az a 198-ik évben már Augustus czimmel tiszteltetett meg, minélfogva ezen oltár Kr. u. 196—198-ik évek közt készült.

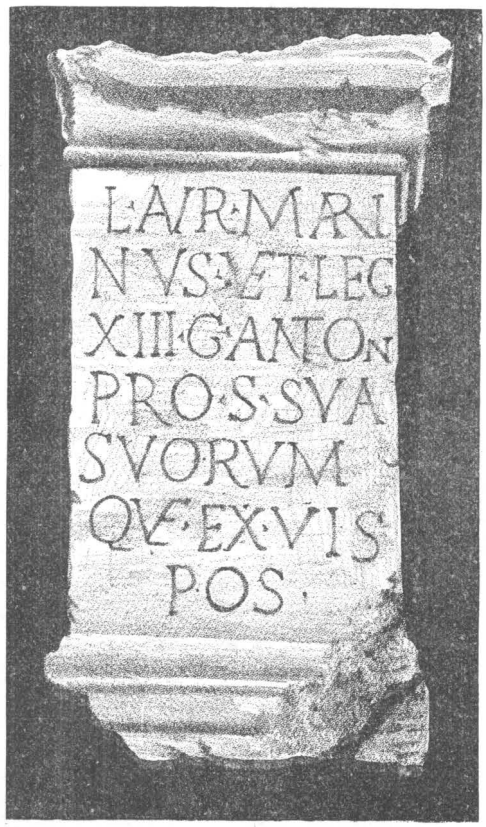

26. ÁBRA. L. AURELIUS MARINUS OLTÁRA.
(FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

5. Igen jó állapotban van és szép a L. Aurelius Marinus oltára is, melyet 1898-ki szeptember hóban a lebontott Báthory-templom alapfalaiban találtunk (26. ábra). Ez szép sárgás fehér, kék eres márványból készült. Magassága 50 cm., szélessége 23 cm., vastagsága pedig 14 cm. Lucius Aurelius Marinus, a XIII. Gemina Antoniniana legiónak veteranusa, valamely álomkép folytán saját és az övéi jólétéért emelte ezen oltárt, mely Antoninus (Caracalla, Kr. u. 211—217.) idejéből való a mint ezt a legio mellékneve: »Antoniniana« mutatja.[1]

E név: »Aurelius Marinus«, vidékünkön gyakran tünik föl. Ilyent olvasunk a Corp. Inscr. Lat. III. 989. sz. a.: »M Aur(elius) Marinus vet. leg. XIII. G. ex voto posuit.«[2] Suppl. 7900. sz. a.: [A]ur(elius)

[1] Fölir. gyüjt. 218. sz. a. [2] Ugyanott 96. sz. a.

Marin(us) . . . Sarmizegetusában stb. Olvasása bővebb magyarázatra nem szorul.

6. Egyszerűbb a Terentius Marcianus oltára (27. ábra). Ez durva homokkőből való, 64 cm. magas, 33 cm. széles és 15 cm. vastag; az irás területe 36 cm. magas, 32 cm. széles, a betük 4 cm. magasak.



27. ÁBRA. TERENTIUS MARCIANUS OLTÁRA. (FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

Ezen oltárt az 1897-ik év november 22-én találtuk a régészet egylet ásatási területén.

A kissé elkopott föliratnak az olvasása a következő:

Nemesi | Deae Ter(entius) | Marc(i)an[u] | s b(ene)f(iciarius) tem | plum a novo | fecit ex | viso.

Terentius Marcianus beneficiarius, tehát oly legionarius, ki parancsnoka különös kegyéből a nehezebb munkák teljesitése alól (sánczépités, vizhordás, lovak etetése stb.) fel volt mentve. Nemesis istennő tiszteletére templomot vagy szentélyt épittetett. Nemesisnek általában és legtöbbnyire katonák voltak a tisztelői.[1]

7. Nagyon épen van föntartva Aurelius Chrestusnak a Batthyáneumban Gyulafehérvárt őrzött föliratos oltára (28. ábra), mely a Bonus Puernek van szentelve.[2] A Bonus Puer a Mithras istentiszteletnek mellékleteképpen szerepelt és azonos a Bono Puer Posphorussal, mely a hajnali csillag, vagy általában a reggeli derengésnek jelképe. Az oltár szép fehér, finom és tömött márványból való, 60 cm. magas és az irás területén 22 cm. széles.



28. ÁBRA. AURELIUS CHRESTUS OLTÁRA.
(FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

8. Kevésbé szép és durva homokkőből készült oltárt szentelt Julius Crysampelus a legjobb és legnagyobb Jupiternek (29. ábra).

1899. február 3-án találtatott a Kutyamál nevü szőlőhegy oldalán feltárt római temetkezési helyen. Az oltár magassága 66 cm. és az irás táján 26 cm. széles. A betük különböző nagyságuak s magasságuk váltakozik 4, 5 és 6 cm. közt, mi annak a jele, hogy a felületes mesterember vésés közben ez alkalommal nem használta a szokásos vonalzást. A szöveg következőleg olvasandó:

J(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Jul(ius) Cr- | ysampe | lus V(otum) L(ibens) P(osuit).[3]

9. A fölirattal ellátott fogadalmi dombormüvek közt igen csinos van Apulumból (Maros-Portus). Találták az 1836-ik év előtt. — Ezen fogadalmi táblát, mely szép fehéres márványból készült, Aurelius Vitalis

[1] Fölir. gyüjt. 178. sz. a. L. dr. Kuzsinszky Bálint, Nehány szó Nemesis cultusáról. Archäol. Értesitő XVIII k. 1898. 385—388. l., hol a Batthyáneumban levő Nemesis dombor képe is közöltetik. [2] Fölir. gyüjt. 89. sz. a. [3] Fölir. gyüjt. 506. sz. a.

a saját és az övéi jólétéért szentelte a legjelesebb Apollo istennek. E márványtábla ez idő szerint a Batthyáneumban van.*

Az ábrázolat közepét Apollo foglalja el, ki kondorhaju ifju alakjában igen csinosan van kivésve (30. ábra). Az általánosabban alkalmazott meztelen alak hátán kis köpeny (chlamys) van. Balkezében lyrát, jobbjában delphin alaku pálczát tart a lyra pengetésére; jobboldalán látható egy griff, mely golyóra vagy kerékre teszi egyik mellső lábát, baloldalán egy sas áll.

Az alsó párkányon olvashatjuk a dedicatiót: Deo Apollini prastantissimo (praestantissimo?) Aurelius Vitalis pro se suisque, libens posuit.

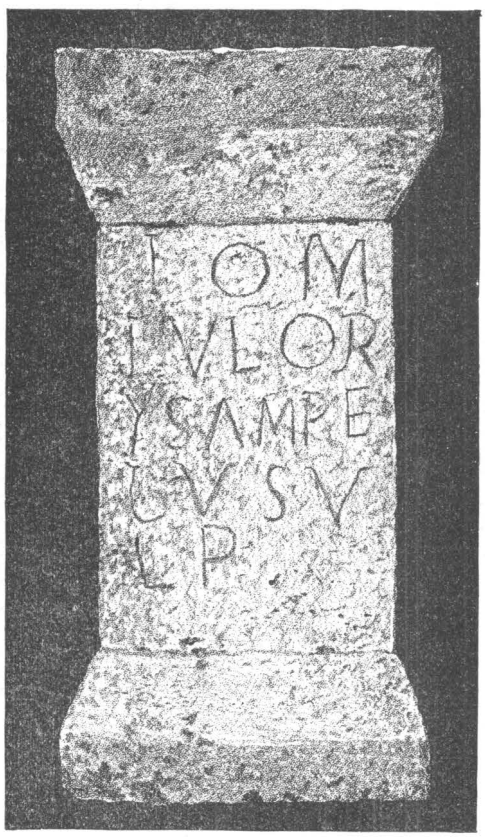

29. Ábra. Jul Crysampelus oltára.
(Fényk. Dr. Cserni Béla.)

A kissé vaskos, de különben igen jeles kivitelü dombormű 42·5 cm. magas és 21 cm. széles.

10. A fölirattal és domborművel ellátott sírkövek közül egy, bár hiányos, de igen érdekest közlünk e helyen (31. ábra).

E mű balfelének csak felső része maradt reánk. A meglevő rész magassága 1·23 m., szélessége 53 cm., vastagsága 14 cm.

Az 1898-ik év szeptember havában a lebontott Báthory-templom alapfalaiból került elő, s ugy látszik, hogy az akkori épitőnek a kő igen nagy volt, miért is barbár módra ketté vágta, hogy annál kényelmesebben helyezhesse az alapfalba; a másik felét a lebontott falak maradványai közt hasztalanul kerestem.

E sírkövön van egy csavart oszlop által hordott díszitett félkör alatt, babérkoszoruval övezett körmélyités, melyben eredetileg két mellkép volt; a letört jobb mellkép valószinüleg férfit ábrázolt. A női alak az aránylag durva homokkőből eléggé gondosan van kidolgozva. Nevezetes rajta két nagy — bojthoz hasonló — fibula és a jobb kezében levő sajátságos alaku kulcs, mely a jó és gondos házi asszony szimboluma.

* Fölir. gyüjt. 95. sz. a.

A mellképeket körülzáró babérkoszoru alatt foglal helyet a fölirat, melyben a betük formája is a ritkábbakhoz tartozik; az archai irásra emlékeztet. E. Le Blant, 1896—1897-ben a Revue archéologique-ben hasonló ritka formáju betük egész sorozatát állitotta össze.

E síriratot igy lehetne olvasni: D(is) [M(anibus)] | L. Atius? A . . . . | C. Fl. Kaut? . . . . | vixit an(nos) XXXI.*



30. ÁBRA. AURELIUS VITALIS FOGADALMI DOMBORMÜVE. (FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

11. A fölirat nélküli reliefmüvek közül közlünk e helyen egy vadászatot ábrázoló domborképet, mely a compositiója miatt igen érdekes (32. ábra). A 17 cm. magas, 14 cm. széles és 1 cm.-nél valamivel vastagabb tábla csillámmal kevert szürkés márványból való. Látunk rajta egy thrák lovast lengedező chlamyssal s szurásra készen tartott lándzsával. A ló alatt van egy ugató, de egyúttal visszariadó — szü-

* Fölir. gyüjt. 523. sz. a.

kölő — kutya s vele szemben egy előugró vadkannak mellső része. A ló előtt egy beburkolt primitiv kivitelü emberi alak, s a ló mögött egy férfi-alak, mely a ló farka után kap.



31. ÁBRA. RÓMAI SIRKŐ TÖREDÉKE. (FÉNYK. DR. CSERNI B.)

Ezzel teljesen megegyező márvány dombormüvet láttam Nagy-Szebenben a bruckenthali muzeum régészeti osztályában, csakhogy ezen kép valamivel nagyobb a miénknél és a kidolgozása is jobb mesterre vall. Ott is megvan a thrák lovas, az alatta levő kutya és tisztán kivehető vadkan; a ló mögött a ló farkát megfogó férfiu és a ló előtt álló, jobb kezét felemelő női alak, mely balkezével ruháját tartja össze. Ez a kép Apulumból való és még a harminczas években került a bruckenthali muzeumba.

Hasonló, de még nagyobb márvány dombormű van az alsófehérmegyei régészeti muzeumban, melyen a lovas alatt futó nyul és az azt üző kutya látható.

12. A távlat legprimitivebb felfogását, illetőleg alkalmazását látjuk egy durva homokkőből készült basrelief-képen, melyen egy férfiu és egy nő háromlábu asztal (tripus) mögött igen szorosan egymás mellett ül, vagy inkább talán áll. Az asztal lábai alant tigris- vagy oroszlán-lábban végződnek, a lábak csinosan, térdalakulag görbülnek meg s a két alak ruházatának ránczozata is meglehetősen vissza van adva; de az asztaltábla, a távlat föltünően hiányos, sőt rossz alkalmazása miatt,

teljesen függélyesen van állitva, ugy, hogy felületes megnézés mellett első pillanatra nem asztaltáblának, hanem paizsnak vehető. Az asztalon levő evőeszközöket is, az előbbiben emlitett hiba miatt, madártávlatból látjuk; van itt három edény, melyek közül egy nagyobb tál és egy mélyebb kerek edény tisztán megkülönböztethető; az asszony előtti edény talán tányér. A kép 60 cm. magas, 30 cm. széles és 10 cm. vastag; alsó részén téglány alaku mélyités van kifaragva, ez talán föliratszámára készült, mely azonban elmaradt. A »coena«-val általam jelölt basrelief a várban egy falba volt beépitve; most az alsófehérmegyei régészeti muzeumban talált helyet.



32. ÁBRA. THRÁK LOVAS VADÁSZ. (FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

Az asztalnak teljesen ilyforma távlat nélküli ábrázolását láttam 1899-ben Budapesten a Magyar Nemzeti Muzeumban és pedig a nagy csarnok külső bejáratától jobbra álló relief-kövön és 1900-ban Regensburgban a használaton kivül helyezett Szent Ulrik templomban, mely jelenleg régészeti muzeumul szolgál, hol egy reliefképes kő oltáron,

pamlagon nyugvó nő előtt, hasonlóan függélyesen rajzolt három lábu asztallap van.

Ezekből látható, hogy a távlatnak e ferde fölfogása nem csak véletlenül s csak egy szobrásznál fordult elő, hanem a legkülönbözőbb



33. »Coena« Basrelief. (Fényk. Dr. Cserni Béla.)

helyeken létezett, tehát egy bizonyos időszak tulzásig vitt secessiós izlésének felel meg.

13. A reliefmüvek közt igen gyakran akadunk a szőlőlevelek és fürtökkel ellátott szőlőtők vagy venyigék ábrázolására. — Ily-

nemü, három oldalon relieffel ellátott kő emléknek képét mutatja a 34. ábra.

Ez homokkőből való oszlop, mely valószinüleg ház- vagy kertfal mellett állott, mert az egyik oldala kidolgozatlan. Az igen szép kivitelü rajzokkal ellátott oszlopnak magassága 118 cm., szélessége 41 cm., vastagsága pedig 40 cm. A mellső oldalon szakállas fej van, alatta pedig többfelé elágazó szőlőtő és venyigék, szőlőfürtök- és levelekkel. A két oldallapon szigonyos delphinek láthatók. A reliefek hajtott párkánynyal vannak körülvéve.

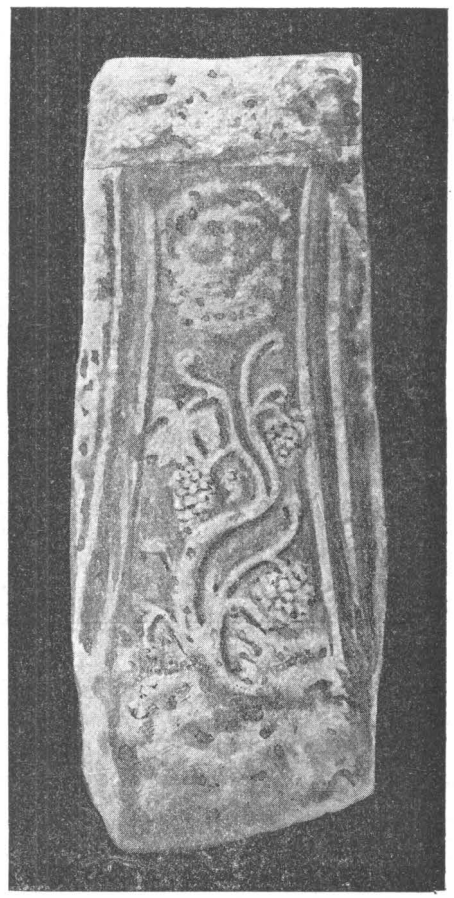

34. ÁBRA. SILVANUS-OSZLOP.
(FÉNYK. DR. CSERNI B.)

A fej a Mars- és Faunussal rokon Silvanusra emlékeztet, ki az erdők, nyájak és kertek védőistene volt.

Ezen reliefmű is 1898-ki szeptember hóban a lebontott Báthory-templom alapfalaiból került elő s jelenleg szintén az alsófehérmegyei régészeti muzeumban van.

14. Hasonló érdekes, tömör márványból készült, hatalmas párkányzat képét mutatja a 35. ábra. A párkányzat hossza 73 cm., magassága 65 cm. és vastagsága 54 cm. A téglányszerü mező közepén evezőlapátot tartó tritonpár van. A férfiu balkezét a nő jobb vállára teszi. Altestük nádlevelekkel van födve s hatalmas, csavart kigyófarkban végződik. A párkány kidolgozása egyszerü, de az alakok igen csinosan és arányosan vannak vésve. Katonai földmunkálatok alkalmával került fölszinre a várterületen már régebbi időkben; jelenleg az alsófehérmegyei régészeti muzeumban van.

15. Az önálló szobormüvek közül e helyen bemutatok egy gyermekcsoportot (ikrek?) (36. ábra), mely márványból készült, Maros-Portuson ásták ki a földből, és mint már említém, magánbirtokban van.

A 41 cm. magas csoport két egyenlő korunak látszó gyermeket ábrázol, melyeknek altestét ruhaféle kelmedarab födi; átölelve tartják egymást, a bal, illetőleg jobb kéz előre nyujtva s egymásba fogóz-

kodva, ütemszerüen előrelépni látszanak, mintha tánczra készülnének. Kissé vaskos testük elég csinosan van kidolgozva, de tömzsiségük a barokk stilra is emlékeztet, s későbbi időkből származottaknak lehetne tekinteni, ha éppen a lelőhely, Maros-Portus, római eredetük mellett nem szólana.

16. Apulum fénykorából való római császár szobrát mutatja a 37. ábra, melyet Hene Ferencz Marcus Aurelius császár szobrának tartott.* Ellenben a Szilágyi Sándor-féle Magyar Nemzet Történeté-ben, hol a CXXXIII. lapon levő rajz az én fényképem után készült, a szerző azt mondja, hogy e szobor valószinüleg Pescenius Nigert vagy Clodius Albinust ábrázolja.



35. ÁBRA. TRITON-CSOPORT. (FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

Ezekre vonatkozólag koczkáztatnom kell azon véleményt, hogy ezen szobor sem Marcus Aurelius, sem Pescenius Niger vagy Clodius Albinus császárokat nem ábrázolja, mert Marcus Aurelius (Kr. u. 161—180.) feje az összes képeken és pénzeken, melyeket láttam, keskenyebb arczu, és szakálla két oldalon valamivel hosszabb, mint középen, mig ezen szobor (37. ábra) teltebb arczu és a szakálla is tömören kerekded. (H. ö. Marcus Aurelius szobrával, Baumann, Denkmäler des klassischen Alterthums I. 236. l. és Szilágyi Sándor, A Magyar Nemzet Története, Budapest 1895. I. kötet CVII. lapon levő képpel.) Pescenius Niger és Clodius Albinus sem hasonlitanak e szoborhoz s aztán igen valószinütlen, hogy Caius Pescenius Nigernek, ki Kr. u. 193—194. évben Septimius Severusnak csak ellencsászára, s a kényelem és élvhajhászat embere volt, ily díszes szobrot állitottak volna Apulumban.

Ugyanaz vonatkozhatik Decius Clodius Abinusra is, ki Septimius Severus által caesarrá tétetett csak azért, hogy Pescenius Niger köny-

* Hene X. Ferencz, Beiträge zur dacischen Geschichte. Nagyszeben, 1836. 166—168. .

nyebben legyen legyőzhető, s éppen azért Rómában érmeket verettek arczképével; de vajjon minő okból állitottak volna Apulumban szobrot Clodiusnak, ki Kr. u. 193—197. években csak mint ellencsászár szerepelt Galliában, hol végre Lyon táján egy bősz csatában elesett?

Véleményem szerint e szobor (37. ábra) valószinüleg Antoninus Piust ábrázolja (Kr. u. 137—161.) s az álló tábornak díszszobra lehetett. (H. ö. Baumeister, Denkmäler des klassischen Alterthums I. k. 86. lapon levő képpel.) Ismeretes, hogy Antoninus Piusnak nagy érdemei voltak az apulumi tábor ügyeinek intézése és épitkezései körül.

Ha azonban e szobor nem Antoninus Piust ábrázolná, akkor csakis Hadrianus császárra lehetne gondolni e kép szemlélése alkalmával; mert összehasonlitván ezt Hadrianus császárnak a nápolyi muzeumban levő mellszobrával, a frappans hasonlatosság tüstént feltünnék. Nemcsak az arcz, a hajazat és a szakáll, de még a pánczél, díszitésével együtt, és a bal vállán megerősitett köpeny ránczozata és modora is majdnem ugyanaz, a szóba hozott két szobron. (H. ö. Szilágyi Sándor, A Magyar Nemzet Története, Budapest 1895. I. kötet CIII. lapon levő képpel.) Szobrunk tehát minden esetre a Kr. u. 117—161. évekből való; erre vall a pánczél és ruházata is.



36. Ábra. Gyermekcsoport. (Fényk. Dr. Cserni B.)

Az életnagyságu szobor finom márványból való, a meglevő rész pedig 150 cm. magas; erősen meg van csonkitva, mert mindkét keze hiányzik a felső karig, ugyszintén a két láb is csak a térdtől van meg. A szintén erősen megcsonkitott arcz kifejezése igen szelid és a szív jóságát árulja el. Hajazata babérkoszoru nélküli és kevésbé gondozott, szakálla a bölcsre emlékeztet; dereka pánczélba van öltöztetve, melyen koszoruval körülvett meduzafej van. A szobor valamihez volt támasztva, mit azonban már nem lehet alaposan kimagyarázni. Lelhelye (azaz Portus vagy Gyulafehérvár városa?) és ideje ismeretlen, jelenben az alsófehérmegyei régészeti muzeum tulajdona.

17. Igen szép női szobrot (38. ábra) leltek 1894-ben a várterületen eszközölt katonai hidászati gyakorlatok alkalmával. E szobrot a lelőhelyről egyenesen átszállitották az alsófehérmegyei régészeti muzeumba. A szobor finom szemcsés, kékes fehér márványból való; feje hiányzik, a meglevő rész 155 cm. magas. Öltözete igen tanulságos példa az előkelő női ruházatra nézve.

Azon czélból, hogy e szép s kiváló arányossággal faragott szobornak ruházatára vonatkozólag minél tisztább képet alkothasson önmagának az érdeklődő olvasó, ide iktatok néhány megjegyzést az akkori előkelő női ruházatról általában.

Éppen ugy, mint a férfiak, a nők is kettős tunikát viseltek, t. i. egy alsót (tunica interior), mely ujj nélküli, a térden alá nyuló ingnek tekinthető; ez meglehetősen szorosan a testhez álló volt s rövidsége miatt öv nélkül viselték. Ezen felül csak egy finom bőrből készült mellszalagot (mammilare, strophium) használtak az erősebb testalkatu vagyis kövérebb nők, a mai mellfüzőnek megfelelőleg. Az alsó tunikára vették föl a ránczban gazdag, hosszu stolát. Ez egy oblong, mindkét oldalán felső részében felvágott ing, melynek nyitott végeit a vállon csattal vagy fibulákkal tartották össze.



37. ÁBRA. ANTONINUS PIUS SZOBRA.
(FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

A mell alatt alkalmazott öv a testhez szoritotta a stolát és az öv mögött felhuzatott a stola annyira, hogy ily úton megröviditve, annak alsó széle csak a földig ért és alól a lábak alig látszottak ki. Ha az alsó tunika ujj nélküli volt, akkor a stolát látták el ujjakkal. A nő felső testét ránczokban gazdag toga alaku köpeny (palla) födte.

A nő hátára eső ránczozat fátyolszerüen a fej hátsó részére volt felhúzva és onnan lecsüngvén, befedte a két kart, sőt a kezeket is, a mint azt a 38-ik ábrán látjuk.

A munkának finom kivitele, a kecses és természethű ránczozat, a kelmének áttetszősége mind kiválóan jeles müvész kezére vall.

Ezen 38-ik ábrán látható ruházathoz hasonlót mutat ifjabb Agrippina egyik márvány szobra is, melyen még a test állása és

a kezek tartása is teljesen megegyező a mi képünkön látható szoboréval.[1]

18. A 39-ik ábrán bemutatjuk egy római császárnak vagy előkelő római katonatisztnek szoborképét. Fasching P., Benkő és utánuk Hene X. Ferencz szerint ezen szobor jóval az 1820-ik év előtt találtatott Apulum romjai közt és benne Decebalus képét látták azért, mert a szobor feje hiányzott, s ők azt vélték, hogy a győztes rómaiak győzelmük



38. ÁBRA. NŐI SZOBOR.
(FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)



39. ÁBRA. RÓMAI CSÁSZÁR, VAGY ELŐKELŐ KATONATISZT SZOBRA.
(FÉNYK. DR. CSERNI B.)

jeléül hatalmas ellenük szobrának fejét letörték, vagyis őt magát jelképileg lefejezték.[2]

Ezen naiv felfogás kétségtelenül tévedésen alapul, mert a szobor öltözete tiszta római jellegre vall.

Decebal képei, melyeket láttam, semmi esetre sem egyeztethetők meg ezen szoborral. A letört fej egyáltalán semmit sem bizonyit a mondottakra vonatkozólag; mert a Daciában lelt szobormüvek legtöbbjének hiányzik a feje, s gyakran a végtagjai is megcsonkultak.

[1] L. Ernst Guhl és Wilh. Koner, Das Leben der Griechen u. Römer. Berlin, 1876. 615. l. 471. ábra.

[2] Hene X. Ferencz, Beiträge zur dac. Geschichte. Nagyszeben 1836. 62. l.

Ezen jelenség leginkább a rómaiak után betört barbár népek vandalismusának tulajdonitható.

E szobormű jelenlegi holléte ismeretlen.

19. 1898-ik szeptember hóban a volt Báthory-templom lebontása alkalmával a 40-ik ábra által képviselt márvány szobor törzsét találtuk az alapfalakba beépitve. E szobornak meglevő része 102 cm. magas. Ruházata igen világosan mutatja a római előkelő férfiak viseletét, s valamely nagy úrnak szobra lehetett. Én előszeretettel »consul«-nak nevezem; lehetséges, hogy consularis ranggal biró egyént ábrázol. Balkezében pergament tekercset tart, melyre jobb kezével rámutat, tehát valami császári vagy városi magasabb hivatalnokra vall; de császári szobor is lehet, mert Lucius Verus császárnak egyik szobrán majdnem ugyanazon ruházat látható; jobb kezében az is tekercset tart. (Guhl Ernst u. Koner Wilh., Das Leben der Griechen und Römer nach antiken Bildwerken, Berlin 1876. 608. l. 469. ábra.) A ruházat az ó-római divatot árulja el, a mennyiben a toga a mellen csak szük ránczozatot mutat, mig az ujabb római divat szerint a mellen bő ránczozat volt, ugy, hogy a ránczok közé kisebb tárgyakat el lehetett rejteni. (V. ö. Quintilianus XI. 3, 137.) E szobortörzs jelenleg az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.



40. ÁBRA. RÓMAI URNAK SZOBRA.
(FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

20. Sajátságos, Janus-fejre emlékeztető szobrot vagy mellképhez tartozó fejet mutatok be a 41. és 42. ábrákban. A 18 cm. magas fej durva homokkőből való. 1899-ben találtuk a Kutyamál nevü szőlőhegy oldalán kitárt római temetkezési helyen. Jelenleg az alsófehérmegyei régészeti egylet muzeumában van. A vastag nyakon ülő fej hátsó részén oly dudorodás van, mely arra enged következtetni, hogy ott még egy arcz, és pedig szakáll nélküli, azaz női arcz volt. A nyak

jobb oldalán levő barázda is mutatja, hogy a nyak két részre volt osztva, s hátsó része egy másik arczhoz tartozott. Az arcz kifejezése komoly, majdnem fájdalmas; a kidolgozás gyengén középszerü. Janus (Geminus, Bifrons, Biceps, két arczu, jelzőkkel) a rómaiaknál befolyással birt az egész emberi életre; ő nyitotta ki és zárta be az olympust, az eget; tehát vonatkozással birhatott a halottakra, miért is ezen fej lelőhelye, a temető, ilynemü vonatkozásból kiindulva, némileg igazolja következtetésemet.

21. A Mithras isten tisztelete, mely majdnem általános vélemény szerint Perzsiából jött át Európába, főleg Görögországnak egyes helyein karoltatott föl Nagy Sándor ideje óta.



41. ÁBRA. JANUS-FEJ ELŐLRŐL.
(FÉNYK. DR. CSERNI B.)



42. ÁBRA. JANUS-FEJ OLDALRÓL.
(FÉNYK. DR. CSERNI B.)

Pompejus idejében átültették Rómába is, de elősegitették ezen istentisztelet terjesztését a rómaiak keleti hadjáratai és maguk a császárok is, kik az imádott Sol invictus védelme alatt állóknak képzelték magukat, sőt tovább is mentek, mint például Aurelianus császár, ki egyenesen ez istenség földi helyettesének is tartotta magát; igy aztán a római hadsereg útján tisztelete a római birodalom különböző tartományaiba is átment. A meglevő számos emlékkövek, reliefek és föliratokból következtethető, hogy e titokteljes isten imádása, főleg a Kr. u. második század óta, itt Daciában is általánossá vált.

Mielőtt azonban az e helyen közölt három Mithras-kép leirására áttérnék, szükségesnek vélem előbb még egyet-mást szólani ennek a sajátságos istenségnek a tiszteletéről.

A Mithras hitének tulajdonképpeni jelentősége még mai napig sincs kellőleg meghatározva; sőt a Mithras szó magyarázata sem elég

biztos, hisz még a név irása is eltérő; mert sokan Mithras-nak, sokan pedig Mithra-nak irják.

De a tárgy meghatározását bonyolodottabbá teszi még az is, hogy az egy más isteni tisztelettel, a phrygiai Tauroboliummal, sokféleképpen érintkezik. Mig a Mithras-tiszteletben Mithras ifju a bikát legyőzi, addig amabban oroszlán a bika legyőzője.

A relief-emlékek majdnem mindig és mindenütt ugyanazonosak, t. i. az ifju napisten bikát öl, mely tettihez hozzájárul a bika vérét nyaldosó kutya, a nemzőrészét megtámadó skorpió és a kigyó, mely utóbbit különbözőképpen látjuk ábrázolva, majd mint a bika vérét szivót, majd mint a bika mellett a földön elnyulót. Ezen utóbbi helyzet megvilágitására szolgál például a borghesi Mithras-relief Párisban a Louvreban. Mithras mellett jobbról egy ifju áll felfelé emelt égő fáklyával (a nappal), balról egy más ifju lefelé tartott fáklyával (az est).

A Mithras-emlékek rendesen négyszög vagy téglány alaku táblák, melyek itt-ott felül le vannak kerekitve. A tulajdonképpeni reliefet keret veszi körül, mely választó vonalakká megy át, ha a kép több részre oszlik. A keret alsó, felső, vagy esetleg mindkét részére szokták vésni a dedicatiót.

A közép helyet, bármily egyszerü legyen is a csoportozat, mindig a bikaölés jelenete foglalja el, tehát állandónak nevezhető kiséretével. A főalak maga az istenség a görögösitett ázsiai öltözetben. Dúshaju fejét phrygiai sipka födi; felső testén rövid, rendesen ujjatlan, egyszer vagy kétszer átkötött tunikát visel, lábszárán gyakran bő nadrág, lábfejein néha csizma vagy czipő. Vállain széles köpeny, mely a heves mozdulat következtében a levegőbe röppent.

Az istenség alakja mindig erőteljes ifju s a képeken a jobbra tartó bikát ennek hátára térdelve teriti le.

A bika hatalmas nagy állat, s támadójának heve és ereje által a földre terittetett, vagy térdre esett, miközben a jobb hátsó lába kisikamodott, mig a bal teste alá került. Előlábai térdben hajlitva érik a talajt, farkát tehetetlen dühében és kinjában magasra emeli vagy oldalait csapdossa azzal.

Az ifju istenség baljával térdel az állat hátán, mig jobb lábszárát ellenfelének kifordult jobb, hátsó csülkére támasztja, hogy annál biztosabban sujthassa le hosszu, széles tőrével. Fegyverének tokja rendesen a köpeny fölött lebeg.

E jelenetnek részesei még rendesen a felugró kutya, az istenséget védő kigyó, a bikát megtámadó skorpió s az istenség köpenyére ülő holló. Jobbról és balról a már emlitett fáklyások foglalnak helyet. Öltözetük teljesen megegyezik az istenségével. Lábaik rendesen keresztbe vannak vetve.

Cauti jelzővel is ellátták Mithrast, mely annyit jelent, mint »szeretett«. Igy nevezi G. Herennius Ermes, midőn »Cauti« ajánlással szentelt fogadalmi oltárt Mithrasnak.*

* Corp. Inscr. Lat. III. 994. Fölir. gyüjt. 68. sz. a. Király Pál, Apulum. Kolozsvár 1892. 352. l.

A Mithras-mysteriumokat (Coracia) a rómaiak a tavaszi napéjegyenlőségi időszakban ünnepelték és pedig eleinte barlangokban, később a Mithras tiszteletére épitett templomokban.

Azon szertartások, melyek a Mithras hiveinek beavatásánál előfordultak, jelképezték a Mithras szolgáinak Ahriman (a rossz szellem) és szolgái ellen való harczát, s a megpróbáltatások egész sorozatából állottak, hét fokozatra osztva, egyre nehezebbekké lettek, mignem az élet veszélyeztetéséig emelkedtek.

Vármegyénk területén Mithrasnak igen sok hive lehetett; ezt következtethetjük az e területen lelt számos reliefek előfordulásából, melyekhez még Mithras Petrogenitus (sziklából született napisten) szobrai is hozzá járulnak, valamint a Bonus Puer Posphorusnak szentelt föliratos oltárok.

Hadrianus, Antoninus Pius és Marcus Aurelius császárok alatt e cultus általánossá lett, s Septimius Severus korában külön papi testületet szerveztek Mithras tiszteletére, t. i. a Sacerdotes Invicti Mithrae Domus Augustanae-t.

Tisztelete, mint már emlitém, sötét, félig földalatti épitményekben végeztetett (spelaeum Mithraeum). Az Alsófehér vármegye területén levő Mithras-templomok helyei a különböző községekben eddig még ismeretlenek, ha csak a mult évben az alsófehérvármegyei tört. régészeti és természettudományi egylet által a glacin feltárt épületmaradványok nem tartoztak ilyen Mithraeumhoz; igy legalább egynek a helye meg volna állapitva.[1]

Hogy a mai Maros-Portus területén is egynél több Mithras-templom volt, bizonyitja az ott régebbi időkben lelt három oltárkép s azon negyedik oltárkép is, melyet 1900-ik év nyarán onnan egy Mithras Petrogenitus szoborművel együtt szereztem meg muzeumunk számára.[2]

A nagyszebeni báró Bruckenthal-féle muzeum régészeti osztályában van Apulumból négy Mithras oltárrelief, egy szobormű (Mithras a bikán) és két Mithras Petrogenitus.

Az erdélyi muzeumban Kolozsvártt van hat kisebb Mithras-relief, melyek közül három Apulumból való, három más helyekről származik.

Nagy-Enyeden van Maros-Décséről (vármegyénk szomszédságában) több Mithras Petrogenitusra vonatkozó reliefmű, Vajasdról egy Mithrasra vonatkozó kőfaragvány. Verespatak környékén is volt Mithras tiszteletére oltár emelve, éppen igy Alvinczen is.

A bruckenthali muzeumban levő nagy fogadalmi táblát (43. ábra), mely 62 cm. hosszu és 63 cm. magas, Eutyches libertin ajánlotta föl az istenségnek, egykori gazdái: M. Aurelius Timotheus és Aurelius Maximus

[1] Alsófehérvármegyei Történeti, Régészeti és Természettudományi Egylet X. évkönyve, 62. lap és az alaprajznak XI., XII. és XIV. sz.

[2] Mind a kettőt csak a Monografia számára adandó képek megállapitása után kaptam, miért azoknak e helyen való közzététele már nem volt lehetséges.

jóvoltáért.[1] A kép három részre oszlik; középen a bikaölést látjuk, a környezetben balra a bikarablás két jelenete van föltüntetve; jobb oldalon vizedény, fölötte oroszlán. Az alsó résznek most hiányzó balszögletén volt a beavatási jelenet, mellette az avatást követő lakoma, majd a napnak négylovas vágtató fogatja s egy nagyszakállu ülő alak, kinek derekára kigyó csavarodott. A felső mező baloldalán a nap, jobbon a hold mellképe; közöttük a nyilas, egy térdelő alak, hajó a bikával, a kis épület, benne tehén, előtte bárány, kecske és a pásztor. Aesculapius fekvő helyzetben, s a sziklából kiemelkedő istenség. A közép és felső rész



43. ÁBRA.

MITHRAS-TÁBLA APULUMBÓL. (SZINTE GÁBOR RAJZA UTÁN FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

közt levő keskeny párkányon hét oltárocska. A fölajánló tehát kimeritette a cultusnak jóformán egész eszmekörét.[2]

A helyi Batthyáneumban van három nagyobb Mithras oltártáblarelief és egy fejnélküli Mithras Petrogenitus.

A fönnebb jelzett intézetbe vezető lépcsőházban van az egyik relief, mely márványból készült, 1·54 m. hosszu és 1·08 m. magas. Az egy barlangot ábrázoló relief felső része félkörre van osztva, a nap és a hold pedig emberi alakok által van jelezve a két felső szögletben; az első koronával van ellátva napsugarakból, a másik mindkét fülében fél-

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 1109. 1174. Fölir. gyüjt. 86. 78. sz. a.

[2] Király Pál, Apulum. Kolozsvár, 1892. 354. l.

holdalaku fülfüggővel. Ezeken kivül simbolikus rajzok is vannak, melyek a félkör szegélyén igy váltakoznak: tőr, oltár tűzlánggal, rudon phrygiai sipka és fa. Mind ezeknek jelentősége olvasható a perzsa mythologiában.



44. ÁBRA. MITHRAS-OLTÁRRELIEF. (FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

A főmező két szélén nádlevelek vannak vagy díszül, vagy az évszakok változékonyságának jelölésére, vagy pedig a nedves természetet jelezve, a mennyiben már Thales Milesius szerint minden vizből keletkezett s

minden ismét vizzé válik. A kép többi részei megfelelnek az általában előfordulóknak.

Ugyancsak a Batthyáneum régiségtárában el van helyezve egy nagyobbszerü Mithras márványrelief, melynek magassága 1·28 m, szélessége pedig 78 cm. (44. ábra). Ez legtöbb részleteiben a nagyszebeni Bruckenthal-féle muzeumban levőhez hasonlit, csakhogy sokkal nagyobb és finomabb kivitelü. Három mezőre van osztva s egyes részleteiről csak azt emlitem fel, a mi által ez többé-kevésbé különbözik az előbbitől. A felsorolást a felső mezőn levő alakokkal kezdem balról kiindulva: Kétfogatu kocsi, két tüzesen vágtató lóval, melyeket férfialak hajt előre; ez a csoport a felkelő napot ábrázolja. Habár a felkelő nap jelképéhez rendesen négy lovat szoktak adni, mégis van rá eset, midőn a mythologia szerint csak két lovat adnak hozzá; a lovak előtt lépdelő, szárnyalt fiu talán Posphorus, a hajnali csillagot jelezvén; ezután következik egy ifju, kezében kifeszitett íjjal, ki az előtte térdelő emberre készül ellőni a nyilat, ki alázatosan emeli föl kezeit kérésre.

Ezen ábrázolás jelképezi azon megpróbáltatásokat, melyeknek alája kell hogy vesse magát az, ki a Mithras tiszteletének titkaiba kiván felavattatni. A középen egy sátorforma függöny áll, jelezvén a mysticust, titokteljest, mely ezen istentisztelettel van összekötve; felső része félhold alaku, mely fölött tehén- vagy ökörfej látszik ki a féltestével együtt.

Ezen jelvény a Tauroboliumhoz tartozik, mely istentiszteletnél az ökör vagy bika áldozatot hoznak, vagy a Crioboliumhoz tartozhatik, melynél Cibele istennőnek feláldoznak egy bakkot; azért a függöny mögül kiinduló bakk-kecske is látható. Innen jobbra két ifju áll; az egyik a Cibelét jelező képekre mutat, a másik mint puszta néző, egy díszitett karó- vagy oszlophoz támaszkodik; ezután következik egy kos, mint a nap jegye. Ezek Mithrasra vonatkoznak és pedig annak titkaira és a nap éltető erejére. A disznó, mely a földön fekszik, Cibele áldozati állataihoz tartozik, kinek, hogy tőle a föld termékenységét kieszközöljék, egy disznót szoktak malaczaival együtt feláldozni.

A felső mező jobb szélén megjelenik két ökör által vont szekér, hajtva talán egy női alaktól, mely a relief csonkasága miatt tisztán nem vehető ki.

Lehetséges és valószinü, hogy ez a holdat ábrázolja. A hold szekerét rendesen két ló huzza ugyan, de a régiek fantáziája nem volt talán kielégitve azzal, mert különböző irók szerint Dianát, vagyis a hold szekerét majd csak egy ló, majd egy öszvér, majd pedig két szarvas huzza, mely utóbbiakat ökrökkel is helyettesitették.

A relief közbelső főmezején balra két emberalakot látunk; az egyik áldozatra szánt ökröt czipel a hátán, a másik perzsa öltözetben ökröt öl. A barlangban fekvő talán kigyót tart kezében, mintegy jelképezvén a megpróbáltatást, mely szerint a felveendő Mithras hivének több napon át barlangban, bőjtöléssel kellett tartózkodnia. A fölötte levő, féltesttel sziklából kiemelkedő, phrygiai sipkával födött, tőrt emelő

alak talán hasonlóképpen a megpróbáltatásra, de Mithras Petrogenitusra is vonatkozhatik. Ez utóbbi valószinübb.

A jobb szögletben levő oroszlán Zoroaster hittanitására vonatkozik, mert Mithrast oroszlánarczczal ábrázolta.

Ezen mező közepét a már ismeretes Mithras a bikával, kigyóval, kutyával és skorpióval, valamint az utána és előtte álló, fáklyát tartó ifjakkal foglalják el.



45. ÁBRA. MITHRAS-RELIEF. (FÉNYK. DR. CSERNI BÉLA.)

Az alsó mezőben, melynek éppen ugy, mint az ehhez hasonló nagyszebeni Mithras-képnek, sajátságos véletlenségből, balszöglete hiányzik, jelképezve van a nap. Phoebus, fáklyával jobbjában, vezényli a ló által huzott napszekeret, a mögötte álló, lebegő köpenynyel ábrázolt fiu pedig Hesperust, az estcsillagot jelöli.

A jobb szögletben ül egy kigyótól teljesen átcsavart, nagy félelmet elárulo ember; ez is az előirt megpróbáltatásokra vonatkozhatik.

A harmadik Mithras márványrelief (45. ábra) kisebb, t. i. csak 48 cm. magas, s lényegében azonos a leirtakkal, csakhogy ennél a

felső körívben és az alján fölirat van, még pedig fönt: »Deo invicto Mithrae« és alant: »suae medus ex voto posuit«.*

Az Alsófehér vármegye területén talált római szobrászati müvek roppant nagy számban vannak ugyan, de jelen munkálatomba, melyben inkább csak általánosan vázolt képet kivántam adni a szobrászatról is, többet föl nem vehettem, mint a mennyit a körülmények megengedtek.

Egyébiránt a hunyadvármegyei, kolozsvári, nagyszebeni, gyulafehérvári és a mennyire lehetett, a külföldi muzeumokban levő, de innen származott ipar- és müvészeti tárgyakról az ez iránt érdeklődő szives olvasó e munkámhoz csatolt statisztikai részben kellő tájékoztatást nyerhet.

6. Az Alsófehér vármegye területén felszinre került régiségleletek egybefoglalása.

Az ősidőkből reánk maradott irott okmányok és kútforrások, csekély voltuknál fogva, nagyon kevés támpontot nyujtanak ama régi idők történetének kifogástalanul biztos összeállitására; de nem csak számuk korlátozottsága, hanem inkább egymásnak való ellenmondásuk az, a mi a tiszta látást, a határozott tájékozódást megnehezíti, majdnem lehetetlenné teszi, a mint azt a bevezetésben már felemlitettem és e történet tárgyalása folyamán több helyen ki is mutattam.

Ezekkel szemben egyedül a leletek, s ezek közt első sorban a feliratokkal, vagy legalább bélyeggel ellátottak azon eredeti okmányok, melyekre, mint szilárdabb alapra, legtöbbnyire biztonsággal támaszkodhatunk.

Igen szükségesnek és czélszerünek tartom tehát éppen ezen »eredeti okmányok«-at, a mennyiben vármegyénk területéről összegyüjthettem, e helyen egybeállitva, olvasóimnak s általában a szaktudósoknak bemutatni.

Azon forrásanyagot, melyet különben 20—30 külön munkából kellene összeszedni, vagy nagyobb részben a sok pénzbe kerülő Corpus Inscriptionum Latinarum-ban felkeresni, vármegyénkre nézve mind egybegyüjtve találjuk e helyen, minélfogva Monografiánknak ezen része a történelemre nézve éppen ugy használható, mint például a természetrajzi részben az egyenként lelőhelyükkel együtt felsorolt állat-, növény-, ásvány-, vagy kőzetfajokat.

Remélem, hogy e rész Monografiánk becsét nem csak csökkenteni nem fogja, hanem ellenkezőleg magasabbra emeli azt.

Nem akarok önmagamnak hizelegni azzal, hogy minden lelet fel volna itt véve, mert ez az adott körülményeknél fogva teljes lehetetlenség; mert hány lelet pusztult már el anélkül, hogy a tudós világ

* Corp. Inscr. Lat. III. 1120. Fölir. gyüjt. 81. sz. a.

arról tudomást szerezhetett volna, s még hány leletet rejtenek el — a tudás nagy hátrányára — magánbirtokokban!

Ezen munkálatomat tehát vármegyénkre nézve csak alapvetésnek kell tekinteni, melynek bővitését és kiegészitését majd azután a szakférfiak kényelmesebben eszközölhetik, mert az összegyüjtött anyagot könnyen lehet átpillantani és igy a mutatkozó hiányokat is felfedezni.

Eljárásom ezen lelet összeállitásánál az volt, hogy azoknak ellenőrzése és esetleges felülvizsgálása könnyen lehetséges legyen azokra nézve, kik ez iránt melegebben, behatóbban érdeklődnek. Ezen czélból a kútforrásokat mindenütt oda iktattam a szükséges helyekhez kellő röviditéssel.

Az egyes leletek sorrendjére nézve jeleztem első sorban a feliratos kő-, vagy fémemlékek és a viasztáblák szövegét, azután bemutatom a bélyeges téglákat és más épitészeti, szobrászati stb. tárgyakat, s végre fölsorolom általában a vegyes mű- és ipartárgyakat a római korból, részben a római foglalás ideje előtti korszakból is.

A szövegben használt, gyakrabban előforduló röviditésekre vonatkozólag befejezésül még megjegyzem, hogy:

Corp. Inscr. Lat. vagy C. I. L. = Corpus Inscriptionum Latinarum III. köt. 1. és 2. rész, illetőleg Suppl. és Additamentorum.

Neigebauer = Dacien, Aus den Überresten des klassischen Alterthums stb. Dr. J. F. Neigebauertől, Kronstadt 1851.

Ackner és Müller = Die römischen Inschriften in Dacien, Ackner M. és Müller Fridrichtől, Bécs 1865.

Goos Chronik = Chronik der archaeologischen Funde Siebenbürgens. Goos Károlytól, Nagyszeben 1876.

F. gy. vagy Fölir. gyüjt. = Föliratok gyüjteménye, mely a következő szakasz alatt található.

A többire nézve a források elég világosan meg vannak jelölve. A szám valamely mű neve után az illető könyv lapoldalát jelenti.

A) **Kő-föliratok a lelhelyek szerinti sorrendben.**

I. GYULAFEHÉRVÁR.

(Apulum.)

a) *Jupiternek szentelt föliratok:*

1. I · O · M ·
C · CAERELLIVS
SABINVS · LEG
AVG · LEG · $\overline{\text{XIII}}$ · G
ET FVFIDIA
POLLITTA · EIVS
VOTO ·

Olvasandó: Jovi optimo maximo Cajus Caerellius Sabinus, legatus Augusti legionis XIII. Geminae, et Fufidia Pollitta eius voto. (Kr. u. 183 – 185. évből.)

Fogadalmi oltár durva mészkőből. 1861-ben a külső várs ánczok készitése alkalmával az alsó kapu előtt találták.

(C. I. L. 1074. Ackner és Müller n. 275.)

2.
I · O · M ·
C · SEMPRONIVS ·
VRBANVS
PROC · AVG*

Olvasandó: Jovi optimo maximo Cajus Sempronius, procurator Augusti . . . .

1715-ben a vár épitése alkalmával találták, később a bécsi cs. k. könyvtárba jutott.

(Ackner és Müller n. 276.)

(A Corp. Inscr. Lat. III. 1298. sz. a. levő ugyanaz. L. 352. sz. a.)

3.
I · O · M ·
IVSTIA · · · ·
SECVNDIN · · ·
EX · VOTO
POS . . T

Olvasandó: Jovi optimo maximo Justina Secundina ex voto posuit.

A városban találták még a mult században.

(C. I. L. III. 1. 1046. Ackner és Müller n. 277.)

4.
I · O · M ·
M · AVREL ·
CRESCENT
INVS · IMMV
LEG · XIII · G
ANTONINI
ANAE · PRO
SE · ET · SVOS · POS

Olvasandó: Jovi optimo maximo Marcus Aurelis Crescentinus, immunis legionis XIII. Geminae Antoninianae, pro se et suos posuit (»suos« feltünő).

Oltár szürke márványból, 1862-ben a püspöki kertben állott, és most is, 1899-ben, ott van.

(C. I. L. 1038. Ackner és Müller n. 278. u. o. n. 297. téves.)

* Seivertnél: AVR.

5. I · O · M ·
SEPTIMIVS · PIVS
MILES · LEG · XIII · GEM ·
EX · VOTO · POSVIT ·

Olvasandó: Jovi optimo maximo Septimius, miles legionis XIII. Geminae, ex voto posuit.

Oltár; a városrész, melyben találtatott, ismeretlen. Rajta ki van faragva Jupiter, ki jobbra poharat (?) tart és balról sast érint.

(C. I. L. 1052. Ackner és Müller n. 279.)

6. I · O · M .
MARIVS
CERDO
V · S · L · M ·

Olvasandó: Jovi optimo maximo Marius Cerdo votum solvit libens merito.

Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1047. Ackner és Müller n. 281.)

7. I · O · M ·
C · AVON
VERNVLEIVS
VETER
LEG · XIII · GEM
EX · DE ·
VOT · SOL

Olvasandó: Jovi optimo maximo Cajus Avonius Vernuleius, veteranus legionis XIII. Geminae ex decurione, votum solvit.

Ismeretes 1722-ből, de melyik helyen találtatott, azt nem tudni.

(C. I. L. 1037. Ackner és Müller n. 283.)

8. I · O · M ·
SEMPR
VALENTI
NVS · BF · LEG
V · L · S

Olvasandó: Jovi optimo maximo Sempronius Valentinus, beneficiarius legati, votum libens solvit.

Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1050. III. 1. Ackner és Müller n. 284.)

9. I · O · M ·
SACRVM
L · VERATIVS
SPERATVS
BF · PRAEF
LEG · XIII · G

Olvasandó: Jovi optimo maximo sacrum Lucius Veratus Speratus, beneficiarius praefecti legionis XIII. Geminae.

Ismeretes 1790-ből, most a püspöki kertben áll.

(C. I. L. 1056. Ackner és Müller n. 285.)

10. I · O · M ·
C · POMP
FVSCVS
II · VIR · COL
APVL · V · L · S ·

Olvasandó: Jovi optimo maximo Cajus Pomponius Fuscus, duumvir coloniae Apuli, votum libens solvit.

1622-ből ismeretes, Opitz irta le. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 983. Ackner és Müller n. 286.)

11. I · O · M ·
IVN · POM
VICTORI
VS · VET
EX · DVP · LEG
XIII · G
V · L · P ·

Olvasandó: Jovi optimo maximo Junius Pomponius Victorius, veteranus ex duplariis legionis XIII. Geminae, votum libens posuit.

A város piaczán 1622-ben ásták ki. Oszlop.

(C. I. L. 1067. Ackner és Müller n. 287.)

12. I · O · M ·
T · FL · SILVA
NVS · ET ·
FILIVS IVSTI
NVS · MI
LIT · LEG · XIII
G · V · S · L · M
VICTORI
NO · COS ·

Olvasandó: Jovi optimo maximo Tiberius Flavius Silvanus et filius Justinus, milites legionis XIII. Geminae, votum solverunt libentes merito, Victorino consule. (Kr. u. 200-ik évből.)

Jelenleg a püspöki kertben.

(C. I. L. 1042. Ackner és Müller n. 288.)

13. I · O · M ·
L · AELIVS
FIDVS
PRO SV
IS · V · S ·

Olvasandó: Jovi optimo maximo Lucius Aelius Fidus pro suis votum solvit.

Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1036. Ackner és Müller n. 290.)

14. I · O · M ·
P · AEL · II CE
SIDIVS · ET
IVLIANVS ·
· · · · · · · · · OPERA
· · · · · · · · · RESVS
V · L · P ·

Olvasandó a Corpus Inscr. Lat. kiegészitése szerint: Jovi optimo maximo Publius Aelii Celsinus et Julianus cum operaris suis votum libenter posuerunt.

Oltár 1722-ből. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1035. Ackner és Müller n. 291.

15. I · O · M ·
P · AELIV
GAIVS
MIL · LEG
XIII · G · V · S

Olvasandó: Jovi optimo maximo Publius Aelius Cajus, miles legionis XIII. Geminae, votum solvit.

Oltár homokkőből. A várparancsnoksági kertben volt. Lehmann várparancsnok ajándékozta az alsófehérvármegyei régészeti muzeumnak. 1894. május 5. óta ezen muzeumban van. A Corpus Inscr. L.-ban és Acknernél is a 3-ik sorban hibásan **I** helyett **T** betü van.

(C. I. L. 1034. Ackner és Müller n. 292.)

16. I · O · M ·
VICTORINVS
M · LEG $\overline{XIII}$ · GEM
V · S · L · M

Olvasandó: Jovi optimo maximo Victorinus, miles legionis XIII. Geminae, votum solvit libens merito.

Oltárkő, kiásták 1722-ben. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L, 1058. Ackner és Müller n. 293.)

17. I · O · M ·
IVL · PRIMVS
› LEG · $\overline{XIII}$ GE
V · S · L · L · M

Olvasandó: Jovi optimo maximo Julius Primus centurio legionis XIII. Geminae, votum solvit libentissime merito.

Találták a régi város kapujánál a vár Szt.-György nevü kapuja közelében. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1045. Ackner és Müllernél hibás, n. 294.)

18. I · O · M ·
C · SENTIVS
ANICETVS
DEC · COL · SARM
PATRON · COL · FABR
MVN · SEPT · APVL
V · S · L · M

Olvasandó: Jovi optimo maximo Cajus Sentius Anicetus, decurio coloniae Sarmiz, patronus collegii fabrorum municipii Septimii Apuli, votum solvit merito.

1862-ben a püspöki kertben volt. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1051. Ackner és Müller n. 295.)

19. I · O · M ·
CAECILIVS · SATVR
NINVS · ET IVL · · S
RVFVS
B · · · · · · · COS
V · S · L · M

Olvasandó: Jovi optimo maximo Caecilius Saturninus et Julius Rufus, beneficiarii consularis, votum solverunt libentes merito.

Oltár. 1767. a vár falában találták. Más adat nincs.

(C. I. L. 1039. Ackner és Müllernél hibás a sorbeosztás, n. 296.)

20. I · O · M ·
VISV · S
VIBIVS
POSTVM
V · S

Jovi optimo maximo (ex) visu S.... Vibius Postumius votum solvit.

1765-ben a város kapuja közelében találták. Más adatok hiányzanak. Ackner és Müllernél a második sorban **S** helyett **Q** van és Quintusnak olvasták.

(C. I. L. 1057. Ackn. és Müll. n. 298.)

21. I · O · M
SEX
· · · M MAP · S
CLEMENS
B · · · · · · · · COS

Jovi optimo maximo Sextius — — municipii Apuli Septimiani (?) (et) Clemens beneficiarius consularis. (?)

Oltár, 1847-ben az alsó városban találták. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1040. Ackner és Müllernél az ötödik sorban **B** helyett **P** van, n. 299.

22. I · O · · · ·
BVSSV . . .
MARO
A · T PATI
N · S · RVFI
VI M

Oszlop, mely talán mérföldmutató volt. Akkor ez a harmadik ismeretes Daciából volna. 1862-ig a püspöki udvarban volt, onnan az Ujkapu közelében az út mellé szekérvédő kőnek került, később Pöschel cs. és kir. hadnagy intézkedése folytán a várbeli 39. sz. házi kertbe került Szentmiklósi Józsefhez, ki az alsófehérmegyei régészeti egyletnek ajándékozta. Jelenleg ezen egylet muzeumában van.

(C. I. L. 1033. Ackner és Müllernél hibás, n. 300.)

23. I · O M · BVSSAMARIO
G · ATIL · EVTYCHES · AVG
COL · APVL · PRO SALVTE
SVA · SVORVMQ · OMNIVM
EXEDRAM · LONG P · XXX LÄÄM
PXXV CV · · · CV · PEC SVÂE FCIT

Olvasandó: Jovi optimo maximo Bussumario Gajus Atilius Eutyches Augustalis Coloniae Apulensis pro salute sua suorumque Omnium exedram longam pedes XXX, latam pedes XXV cum arcu pecunia sua fecit.

Márvány tábla; az utolsó sor közepe hiányos, de a meglevő betükből kiindulva, a kiegészités lehetséges. A hiányzó rész »CVm arCV«-val egészitendő ki. Az utolsó sorban előforduló SVAE FECIT hihetőleg a vésőnek hibájából keletkezett ugy, hogy a FCIT szóból az E-t kifelejtvén, azt az A-hoz illesztette.

Maros-Portus közelében 1896-ki april 3-án ásatott ki és onnan az alsófehérvármegyei régészeti muzeumba került.

(Arch. Ért. 1896. XVI. k. pag. 261. Arch. Epigr. Mitth. Bécs, XIX. pag. 70.)

24. IOVI · SVMMO · EX
SVPERANTISSIMO
DIVINARVM · HV
MANARVMQVE
RERVM · RECTORI
FACTORVMQVE · AR
BITRO · · · · · · · · · A
· · · · · · · · · · · · · ET · PRO
· · · · · · · · · · · · LEG
· · · · · · · · · · · · · · · · ·

Olv.: Jovi summo ex superantissimo, divinarum humanarumque rerum rectori, factorumque arbitro . . . . et pro leg . . .

1715-ben a várságnczban találtatott. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1090. Ackner és Müllernél hibás sorbeosztással, n. 301.)

25. IOVI
STATORI
Q · ABVRNIVS
CAEDICIANVS
LEG AVG

Olv.: Jovi Statori Quintus Aburnius Caedicianus, legatus Augusti. 1600-ban a várban Kovachotzi házában volt. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1089. Ackner és Müllernél hibás a sorbeosztás, n. 302.)

26. I · O · M · STAT
C · VALERIVS
VALERIANVS
EX · VISV · P

Olvasandó: Jovi optimo maximo Statori (statuam?) Cajus Valerius Valerianus ex visu posuit.

1516-ban valamely vendéglő falában volt. Más adatok hiányzanak·
(C. I. L. 1087. Ackner és Müller n. 303.)

27. I · O · M · AETERN ·
C · IVL · VALENTI
NVS · IIII · VIR · PRI
MVS · ANNVALIS
MVN · SEP · APVL
ET · PATR · COLL · FAB ·
MVN · SS · EX · VOTO
POSVIT

Olv.: Jovi optimo maximo aeterno Cajus Julius Valentinus, quatuorvir primus annualis municipii Septimii Apuli et patronus collegii fabrorum municipii suprascripti, ex voto posuit.

1715-ben találták és 1723-ban Ariosti József, a várépítéssel megbizott, hajón küldte Bécsbe.

(C. I. L. 1083. Ackner és Müllernél hibás a sorbeosztás, n. 304.)

28. I · O · M · AETERN
T · FL · Ⅲ FLAVIANVS ·
AVG · M · S · AP · ET · DEC
COLL · FABR · VN · · AELA
VINDIA · CONVGE · SVA
QVOD · PRO · SE · E · FLA
VIIS RESTVTO · FLAVI
NO · IANVARO · FLAVIO
FLS · SVIS · VOVERAT · V · S · L · M

Olvasandó: Jovi optimo maximo aeterne Titus Flavius centurio (?) Flavianus, Augustalis municipii Septimii Apuli et decurio collegii fabrorum, · · · Aelia Vindia, conjuge sua, quod pro se et Flaviis: Restituto Flavino Januario Flaviano, filiis suis, voverant, votum solverunt libentes merito (A fabrorum után hiányzó rész lehetne: »una cum.«)

1722—23-ban a bécsi cs. k. udvari könyvtárba került.

(C. I. L. 1082. Ackner és Müller n. 305.)

29. IOVI · MONITORI
CONSERVATORIQVE
. . . . . .
LEG · AVG · LEG XIII · GEM
SOMNO · MONITVS

Olv.: Jovi monitori conservatorique — — — — legatus Augusti legionis XIII Geminae, somno monitus.

1722-ben találtatott, más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1032. Ackner és Müller n. 306.)

30.
IOVI
OPTIMO MAXIMO
SERVATORI
CONSERVATORI
P*AELIUS · CHRESTVS
EX · VOTO SVSCEPTO
ARAM CONSECRAVIT

* Publius, a többi mind kiolvasható. Oltár. Más adatok hiányzanak. (Ackner és Müller n. 307.)

31.
I · O · M
CONSERVATORI
M · VALERIVS
LONGINVS
V · C · LEG · LEG $\overline{XIII}$
GEM · SEVERIANAE
CVM · SVIS · EX · VOTO ·

Olv.: Jovi optimo maximo Marcus Valerius Longinus, vir clarissimus, legatus legionis XIII. Geminae Severianae, cum suis ex voto.

1715-ben a vár alapfalaiba beépitették. Más adat nincs.

(C. I. L. 1020. Ackner és Müller n. 308.)

32.
I · O · M
CONSERVAT
L · ANT · SECV
AVG · COL · AP
IN HIS AEDIB
NATVS · CVM
CELSINA · FIL
V · S · L · M

Olv.: Jovi optimo maximo conservatori Lucius Antonius Secundus, augustalis coloniae Apuli in his aedibus natus, cum Celsina filia votum solvit libens merito.

1622-ben találták.

(C. I. L. 1084. Ackner és Müller n. 309.)

33. I · O · M ·
CONSERVATORI
CALLISTVS · AVG.
NOSTRI VER
NA · DISPEN
SATOR · ET COR
NELIA · EIVS
PRO SE ET SVIS.

Olvasandó: Jovi optimo maximo conservatori Callistus, Augusti nostri verna dispensator, et Cornelia ejus pro se et suis.

1600-ban a fejedelmi palota közelében találtatott. Más adat nincs.

(C. I. L. 1085. Ackner és Müller n. 310.)

34. I · O · M ·
TAVIANO
ET · DIS · DEABVSQ
PRO · SALVTE · VICTORIA
DOMINI · N · SANCTISSI
AVIANVS · AVG LIB
SVB · PRO · AVRARIAR
V · S · M ·

Olv.: Jovi optimo maximo Taviano et diis deabusque pro salute victoris domini nostri sanctissimi, Avianus (Tavianus?), Augusti libertus, subprocurator Aurariarum, votum solvit merito. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1088. Ackner és Müllernél hibás a sorbeosztás, n. 311.

35 I · O M ·
DIVO · FVLC · ·
RALI · SACRVM
IVLIANO · ET · CRIS
PINO · COS · · · · ·
. . . . . .
POS

Olv.: Jovi optimo maximo divo fulgurali (fulguratori?) sacrum Juliano et Crispino consulibus — — — — posuit.

Kr. u. 224-ik évből való. A vár épitése alkalmával találtatott. Ariosti 1723-ban Bécsbe küldte hajón, de ez a hajó útközben alámerült; tehát a Marosban fekszik valahol.

(C. I. L. 1086. Ackner és Müller, n. 312.)

36. IOVI
. ME
T · AVG

Olvasandó: Jovi Metellus Augustalis. Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. 1073. Ackner és Müller, n. 313.)

37.
I · O · M
ET · CONSESSVI · DEO
RVM · DEARVMQVE
PRO · SALVTE · IMPERII
ROMANI · ET · VIRTVTE
LEG · XIII · G · SVB · M · STATIO
PRISCO · CONSVLE · DE
SIGNATO · DEMONSTR
IPSIS · AQVAS · APERIEN
DAS · PFR . L · AVRELIVM
TROPHIMVM · PO
NENTI · SIGNVM · IO
VIS · ET · ARAM · P · S · F.

Olv.: Jovi optimo maximo et consessui deorum dearumque pro salute imperii Romani et virtute legionis XIII Geminae, sub Marco Statio Prisco consule designato, demonstrante ipsis aquas aperiendas, per Lucium Aurelium Trophimum ponenti (?) signum Jovis et aram pecunia sua fecit.

M. Statius Priscus 157—158. években legatus volt Daciában, ezen felirat Kr. u. 158. évből való. Más adat nincs.

(C. I. L. 1061. Ackner és Müller, n. 314.)

38.
I · O · M ·
CETERISQVE DIIS
. . . . . .
COS

1723-ban Ariosti Bécsbe küldötte, hol az udvari könyvtárban van elhelyezve.

(C. I. L. 1066. Ackner és Müller, n. 318.)

39.
I · O · M
ET · CETERIS · DIIS
DEABVSQVE · IM
MORTALIBVS · ET DA
CIAE
PRO · SALVTE · DOMI
NI · N · M · AVR · ANTONI
NI · PII · FELICIS · AVG · N ·
C · AVR · SIGILIVS · TRIB
LEG · XIII · G · ANTONINI
ANAE · PRID · NON · APRIL
LAETO · II · ET CEREALE
COS

Olv.: Jovi optimo maximo et ceteris diis deabusque immortalibus et Daciae pro salute domini nostri Marci Aurelii Antonini pii felicis, Augusti nostri, Cajus Aurelius Sigilius tribunus legionis XIII. Geminae Antoninianae, pridie nonas Apriles, Laeto secundum et Cereale consulibus.

Ezen felirat Kr. u. 215. évből való. Nagy oltár. A várparancsnoki kertben volt már 1861-ben. Lehmann várparancsnok az alsófehérvármegyei régészeti egyletnek ajándékozta. 1894-ki május 5. óta ezen egylet muzeumában van.

(C. I. L. 1063. Ackner és Müller, n. 315.)

40. I · O · M · IVN · REG
T · AVR · NARCISSVS · NEGOT · PRO SE ET
SVORUM · L · M · VOTVM · SOLVIT

Olv.: Jovi optimo maximo, Junoni reginae Titus Aurelius Narcissus negotiator pro salute sua et suorum libens merito votum solvit.

Márvány szobormű Jupiter és Junónak szentelve. Csonka, Jupiternek csak lábai és a sas van még meg. Jelenleg Nagyszebenben a Bruckenthal-muzeumban van.

(C. I. L. 1068. Ackner és Müller n. 324.)

41. I · O · M ·
CAETERISQVE · DIIS
DEABVSQVE · IMMOR
TALIBVS ·
T · IVL · GAIANVS · D / C · C
SARMIZ · PRO · SAL · SVA
SVORVMQVE
OMNIVM · POSVIT

Olv.: Jovi optimo maximo caeterisque diis deabusque immortalibus Titus Julius Gajanus, decurio coloniae Sarmiz, pro salute sua suorumque omnium posuit.

1767-ben a városban a püspöki praefectus kertjében volt. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1060. Ackner és Müller n. 316.)

42. I · O · M · ET · IVNON · REGIN
PRO · SAL · IMP · M · AVR · AN
TONINI · PII · AVG · ET
IVLIAE · AVG · MATRIS · AVG
M · VLP · MVCIANVS · ML · LEG XIII GEM
HOROL°GIAR · EMPLVM · A · SOL°DE · SVO · EX · VOTO
FECIT · FALCONE · ET · CLARO · COSS

Olv.: Jovi optimo maximo et Junoni reginae pro salute imperatoris Marci Aurelii Antonini pii Augusti et Juliae Augustae, matris Augusti, Marcus Ulpius Mucianus, miles legionis XIII. Geminae, horologiarium templum a solo de suo ex voto fecit Falcone et Claro consulibus.

E fölirat 211—217-ik Kr. u. évekből való. Márványtábla. 1862-ben még a székesegyház falában volt volna. Hene X. Ferencz (Beiträge z. dac. Geschichte, 1836. 191—195. l.) mondja ezen föliratra vonatkozólag; .....»das ist jene berühmte (Inschrift), welche von allen Alterthumsforschern der Cathedral-Kirche zu Carlsburg zugeschrieben wird, obwohl sie dermalen nirgends zu sehen ist.« Hene ezen föliratnak valódiságát kétségbe vonja, vagy legalább gyanusnak tartja. A fődolog azonban az, hogy ő mint szorgalmas és pontos kutató s mint székesegyházi főpap az 1830-as években bizonyára látta volna, ha ott lett volna, de ő maga irja, hogy nem látta ezt a föliratot, mig ellenben 1867-ben Ackner és Müller a székesegyház falában levő márvány táblának mondják. 1862-ben már nem volt itt, mert ha itt lett volna, akkor magam is láttam volna. Gruterius (1707-ig) mondja róla: »Albae Juliae, pro valvis templi.« De másképpen is irta le; szerinte:

I · O · M · ET
IVNONI · REGIN
PRO · SAL · IMP · M · AVR · AN
TONINI · PII · AVG · ET
IVLIAE · AVG · MATRIS · AVG
M · VLP · MVCIANVS
MIL · LEG · XIII · GEM
HOROLOGIAR · TEMPLVM
A · SOLO · DE · SVO · EX · VOTO
FECIT
FALCONE · ET · CLARO · COSS

Gruterius szerint a templom ajtajához közel kellett hogy legyen. Hová lett e fölirat?

Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1070. Ackner és Müller n. 321.)

43. I · O · M ·
IVNONI REG
MINERVAE
VETERAN · LEG ·
XIII · G · M · H · M ·
PER · IVL · BASSVM
LEG · AVG · PR · PR
IDIBVS · DECEMB
PONTIANO · ET
ATILIANO · COS
MILITES · FAÇ
. . . . . .

Olv.: Jovi optimo maximo, Junoni reginae, Minervae veterani legionis XIII. Geminae missi honesta missione per Julium Bassum, legatum Augusti propraetore, idibus Decembribus, Pontiano et Atiliano consulibus milites fati — — —.

Ezen fölirat Kr. u. 135., vagy 160-iki évből való. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1078. Ackner és Müllernél, a C. I. L-mal összehasonlitva, kisebb hibák vannak, n. 323.)

44.
I · O · M
IVNONI · REGINAE
MINERVAE
L · ANNIVS · ITALICVS
HONORATVS · LEG
AVG · LEG · XIII · GEM
ANTONINIANAE
PRAEF · AERARII
MILITARIS · SODALIS
HADRIANALIS C'M
GAVIDIA · TORQVATA
SVA · ET ANNIIS · ITALICO
ET HONORATO · ET
ITALICA · FILIIS

Olv.: Jovi optimo maximo, Junoni reginae, Minervae Lucius Annius, Italicus Honoratus, legatus Augusti legionis XIII. Geminae Antoninianae, praefectus aerarii militaris, sodalis Hadrianalis, cum Gavidia Torquata sua et Anniis Italico et Honorato et Italica filiis.

E fölirat Kr. u. 211—222. évekből való. 1722—23-ban a bécsi cs. k. udvari könyvtárba vitték. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1071. Ackner és Müller n. 326.)

45.
I · O · M
ET · DIS · PE
NATIBVS
SCAVRIA
NVS

Olv.: Jovi optimo maximo et diis Penatibus Scaurianus.

D. Terentius Scaurianus Trajan alatt Kr. u. 110-ik évben helytartó volt Daciában. Eszerint e fölirat a legrégibbek közé tartozik. 1585-ben találták meg és 1722—23-ban a bécsi cs. k. udvari könyvtárba jutott. Oltár, fehér márványból.

(C. I. L. 1081. Ackner és Müller n. 329.)

46. I · O · M
C · IVLIVS
CELERIS △
› LEG IIII SCY
ET XVI · F F
ET XIII · GM
V · S · L · M

Olv.: Jovi optimo maximo C. Julius Celeris (Celerinus?) centurio legionis IIII Scythicae et XVI. Flaviae Firmae et XIII. Geminae votum solvit libens merito.

Oltár, 1861-ben kiásatott a főpiaczon levő Kovács Péterné vendéglője előtt levő puszta helyen (a mostani Hungaria mögött). Jelenleg Novák Ferencz polgármester kertjében van.

(C. I. L. 1044. Ackner és Müllernél n. 459. teljesen rossz.)

47. I · O · M
IVLIVS
MEMNON
VOTVM
REDDID
IT · D · D

Olv.: Jovi optimo maximo Julius Memnon votum reddidit donum dedit. dedicavit?) Kis oltár, a külvárosban a 272. számu házban.

(C. I. L. 7757.)

48. I · O · M · S
CAECILIVS · SATVR
NINVS · ET IVLI
VS · RVFVS
B · COS
V · S · L · M

Tégla-utcza 81. sz. ház közelében találtatott. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 7755.)

49. I · O · M
DIS · ET · DE
ABVS
TB · CL · RV
FVS · FLA
MEN · COL

Nincs más adat hozzá.

(C. I. L. 1064.)

50. I · O · M
VETERANI
LEG · XIII · GE
SERVIANO II
ET · SVRA · Ɇ · Ʀ
IANO · V · COS
NVN

Ezen fölirat Kr. u. a 102—103-ik évből való, tartozik tehát a legrégibbek közé.

(C. I. L. 7754.)

51. I · O · M · IVNONI · MI
NERVAE · ET · AESCV
LAPIO · DOMINO
SEPTIM · ASCL · HER
MES · LIBERTVS
NVMINIS · AES
CVLAPI · HABNS
ORNAMENTA · DEC
COL · APVL · ET · AVG
COL EIVSDEM
V · P

Olv.: Jovi optimo maximo, Junoni, Minervae et Aesculapio domino Septiminus Asclepius Hermes, libertus numinis Aesculapi, habens ornamenta decurionalia coloniae Apuli et Augustalis coloniae eiusdem, voto posuit.

Gyulafehérvárról valamikor Nagyszebenbe került, hol végre a »Sagthor« előtt találták, most a luth. főgimnáziumban (1862.) van.

(C. I. L. 1079. Ackner és Müller n. 831.)

52. ·· O · M
G · VAL
SERAPIO
A · CARPIS
LIBERATVS
PRO · SALVTE
SVA · ET · SV
ORVM
V · L · P

Olv.: Jovi optimo maximo Gajus Valerius Serapio, a Carpis liberatus, pro salute sua et suorum votum libens posuit.

Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1054. Ackner és Müller n. 460.)

53. I · O · M
IVNONI
REG · MIN
Q · CORNEL
SILVANVS
) LEG · V̄ · MPC
V · S

Olv.: Jovi optimo maximo, Junoni Reginae Minervae Quintus Cornelius Silvanus centurio legionis V. Macedonicae (PC?) votum solvit.
Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. 7764.)

54. I · O · M
SACR
M · POST
TERTIVS

Csiszér gyulafehérvári ügyvéd házában volt. (?!)
(C. I. L. 1049.)

55. I · O · M
V · · · · · · ·
ISP PSVS
VA · SECVN
DVS · D · D

A volt püspöki praefectus kertajtója előtt volt. Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. 1055.)

56. I · O ·
TEREN ·
IVVEN ·
NV

A püspöki aula közelében egy falban volt.
(C. I. L. 1053.)

57. I · O · M ·
· · · · · · · ·

Olv.: Jovi optimo maximo — — — Hiányos kis oltár a külvárosban a 272. h. sz. alatt.
(C. I. L. 7759.)

58. MARTI · AVG
PRO · SALVTE · IMP · CAES
M · ANTONINI
GORDIANI · PII · FELICIS
AVG
M · ANTONIVS
VALENTINVS
EQ · R · DEC · COL · APVL
SACERDOS · ARAE
AVG · N ·
CORONATVS · DAC ·
III · D · D

Olv.: Marti Augusto pro salute imperatoris Caesaris Marci Antonini (?) Gordiani pii felicis Augusti, Marcus Antonius Valentinus, eques Romanus, decurio coloniae Apuli, sacerdos arae Augusti nostri, coronatus Daciarum trium dedicavit.

Nem bizonyos, hogy Apulumban (Gyulafehérvárt) találtatott, de tartalma erre mutat. Más adatok hiányzanak. (Ackner és Müller n. 340. A Corpusban nincs felvéve.)

59. MARTI · ET
VICTOR
IAE · P ÆLI
CRESCE
NS · DVPLI
POS

Olv.: Marti et Victoriae Publius Aelius Crescens duplicarius posuit.
A bécsi cs. k. udvari könyvtárba vitték.
(C. I. L. 1098. Ackner és Müller, n. 341.)

60. VIRTVTIB
DEI
ETERN
L · AQVILA
AMBROSIVS
POSVIT

Oszlop. A Gál-féle házban volt.
(C. I. L. 988. Ackner és Müller, n. 372. »Virtutibus Dei Eterni« stb.)

61. VIRTVTI · RO
MANA͡E · PR · SA (l)
IMPER · E͡T · S (p. qur)
ET · ORD · COL (apul)
· A · VALE · · · · ·
· · · · · · · · T · · · · ·
· · · · · · · · · · · · · ·
· · · · · · · · · · · ·

1842-ben a vársánczok közelében találtatott.
(C. I. L. 1116.)

62. DDINAE EIC*
NVMINI · ET VIRTVTIBV ·
NATO · VBI · FERRVM · EXO ·
NATVRAE · BONI EVEN
ANI ANTONINIAV · · ·
TERENTIVS · · · ·

* Hihetőleg: Doinae etern . . . . .

Olv.: Dominae eternae, numini et virtutibus . . . . Antonini Terentius — — — —

Thalson közölte ezt az ötvenes években azon megjegyzéssel, hogy majdnem olvashatatlan.

(C. I. L. 1128. Ackner és Müller, n. 375.) Mithras tiszteletére vonatkozik.

63. |AETERN°
|— GALICA
|\E · EX BF · C°S
|A͡LVTE SW
|RVMQ POS

Olv.: Deo aeterno — — Aelius Galicanus veteranus ex beneficiario consularis pro salute sua suorumque posuit.

A reformátusok temetőjében volt.

(C. I. L. 7736.)

64. NVMINI
CA(e)LEST ·
MARC · RV ·
IV · VS · VL
CA · I · S VN͡T ·

(C. I. L. 992.) Más adatok hiányzanak.

65. TERRAE
MATRI · M
ANTONIVS
SATVRNINVS
DEC · COL
V · S · L · M

Olv.: Terrae matri Marcus Antonius, decurio collegii aurariorum, votum solvit libens merito.

Ariostus olvasása szerint:

TERRAE MATRI
M · ANTONINVS
SATVRNINVS
DEC · COLL
V · S · L · M

Seifert olvasása szerint:

TERRAE MATRI
P · ANTONINVS
SATVRNINVS
DEC · COL · AP ·
V · S · L · M

Köleseri olvasása szerint:

TERRAE MATRI
M · ANTONINUS
SATVRNINVS
DEC · COLL · AVR
V · S · L · M

Opicz tanár adatai szerint egy kertben találták.
(C. I. L. 1284. 1285. Ackner és Müller, n. 607.)

66. TRIF · LIBERAE
M · AVR · CO
MAT SVPER
ANTISTES

Olv.: Triforrii Liberae M. Aurelius Comatus Super Antistes.
Kis táblán.
(C. I. L. 1095. Ackner és Müller n. 436.)

67 · · · · · · · · · IBVS · MV
P · AEL · CRES
CENS D · · · · V
S · · C · · EQ · SIN
PER · QVEM
TEMPL · FAC
EST · POS

Olv.: Laribus municipii Publius Aelius Crescens, duplicarius cohortis equitum singularium, per quem templum factum est, posuit.
(Ackner és Müller, n. 439.)

68. CAVTI
G · HEREN
NIVS
ERMES
V · S

Olv.: Cauti* Gajus Herennius Ermes Votum solvit.
Opitz idejétől (1622) mai napig a nagyprépositi kertben van.
(C. I. L. 994. Ackner és Müller, n. 442.)

69. FLAMINVM · MENTI
T · LAEVIVS · T · F · VET
FLAMEN · SAC · Q
COL · APVL · ARAM
HANC · ROMAE · CON
P · S · F · C

Olv.: Flaminum Menti Titus Laevius (Laelius?), Titi filius, Veturia, flamen sacerdosque coloniae Apuli, aram hanc, Romae consecratam, proprio sumptu faciendam curavit.
Más adatok hiányzanak.
(Ackner és Müller, n. 449. — A 498. számmal ugyanegy.)

70. DIIS DEABVS
DACIARVM
ET TERRA — — —

Olv.: Diis et Deabus Daciarum et terrae — — —
Oltár, fehér márványból; a szöveg bevégezetlen maradt, a készitendő betük számára csak vonalak vannak bekarczolva. A városi sétatéren volt, most talán Déván van.
(C. I. L. 996. Ackner és Müller, n. 451.)

* Cauti Mithrasnak mellékneve = szeretett, kegyelt.

71. MESTRIVS · MARINVS
PICTOR · CONSTITVIT
PRO · SALVTE · SVA · ET
SVORVM
FANVM · DOMINAR

Az egész olvasható, az utolsó szó »Dominarum«-ra kiegészitendő. A várban volt.
(C. I. L. 1005. Ackner és Müller n. 458.)

72. REGINAE · AVG
DEDICARVNT
XIII · CAL · OKTOB

Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. 1161.)

73. DOM (no et domnae?)
C · SEVE(rius . . . et seve)
RIVS D . . . .

Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. 7749.)

74. DEABVS SV
Ø MARC · · ·
SENTI
VS ALE
XAND
RI
V · S · L · M

A külvárosban találták. Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. 7748.)

75. PRIEPO
PANTHEO
P · P · AELII
VRSIO · ET · A
TONIANVS · AE
DILES · C◦L AV
DICAVERVNT
SEVERO · ET · (q) VIN(t)IANO C◦S

Nagy kőtábla a Major nevü városrészben; a görög. kath. templom ajtaja előtt van.
(C. I. L. 1139.)

b) *Mithrasnak szentelt föliratok:*

76. SOLI
Q · MARCIVS · VI
CTOR · FELIX · MA
XIMILIANVS · LEG
AVGG · LEG $\overline{XIII}$ · G · ET
PVLLAIENA · CAEL
IANA · C · F · EIVS
ET · P · MARCIVS · VI
CTOR · MAXIMILI
ANVS · C · P · FILIVS
VOTO

Olv.: Soli Quintus Marcius Victor Felix Maximilianus, legatus Augustorum legionis XIII. Geminae et Pullaiena Caeliana, clarissima filia ejus et Publius Marcius Victor Maximilianus, clarissimus puer filius, voto.

E fölirat Kr. u. 196—198. évekből való. 1715-ben a városban befalazva találtatott. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1118. Ackner és Müller n. 360.)

77. SOLI · SACR
Q · CAECILIVS
LAETVS · LEG · AVG
LEG · $\overline{XIII}$ · G
V · L · S

Olv.: Soli sacrum Quintus Caecilius Laetus, legatus Augusti legionis XIII. Geminae, votum libens solvit.

Egy szobormű talapzatán Gruterius idejében.

(Ackner és Müller n. 361.)

78. SOLI · INVICTO
AEDEM · RESTITVIT
C · CAERELLIVS
SABINVS
LEG · AVG
LEG · XIII · GEM

Olv.: Soli invicto aedem restituit Cajus Caerellius Sabinus, legatus Augusti legionis XIII. Geminae.

A székesegyház közelében találták. Más adatok nincsenek.

(C. I. L. 1111. Ackner és Müller n. 363.)

79. (SOLI)
····· INVICTO
MITRAE
M · VAL · MAXI
MIANVS
LEG · AVG
V · S

Olv.: Soli (deo) invicto Mitrae Marcus Valerius Maximianus, legatus Augusti, votum solvit.

1722-ben találták a vár épitése alkalmával.

(C. I. L. 1122. Ackner és Müller n. 364.)

80. SOLI
INVICTO
Q · CAECIL
LAETVS
LEG · AVG
LEG XIII G ·
V · L · S

1715-ben találták egy szobor talapzatán. Hasonlit, az »Invicto« és »Sacrum« szavaktól eltekintve, egészen a 82. sz. alatt közlötthez. Lehet, hogy azzal azonos; de akkor egyik vagy a másik hibás. Ackner és Müller mindkettőt közli, az elsőt 361., a másodikat 365. sz. alatt.

(C. I. L. 1013. Ackner és Müller n. 365.)

81. DEO INVICTO MITHRE
A szokásos Mithra-kép.
SV^E MEDVS EX VOTO
POSVIT

Márványrelief. A betük nagyon gyarlók s azért közlik e kis föliratot többnyire hibásan.

Olvasandó: Deo invicto Mithre suae medus ex voto posuit. A Batthyáneumban van.

(C. I. L. 1120. jól van. Ackner és Müller n. 367. teljesen hibás.)

82. SOL · I · M
C · NVMMIVS
AMANDVS
QVI · ET
TEMPLVM

Valamely városi templom mellett volt. 1878-ban Nagyszebenbe a Bruckenthal-muzeumba vitték.

(C. I. L. 7766.)

83. MTHR
Rózsa SA · · · Kigyó
M · · · · Rózsa
(Bikafej)

A városban találták, most a Kolozsvári Erdélyi Muzeumban van. (C. I. L. 7778.)

84. DEO · SOLI
HIEROBOL
AVR · BAS
SINVS · DEC
COL · AEQVENS
SAGERD · NV
MIN · MVN · V · S · L · M

Olv.: Deo Soli Hierobolo Aurelius Bassinus, decurio coloniae Aequensis, sacerdos numinis municipii, votum solvit libens merito.

1862-ben még a várparancsnoki kertben volt. Jelenleg nincs ott. (C. I. L. 1108. Ackner és Müllernél a második sor hibás n. 371.)

85. D · S · I · M
PRO SALVTE · ET INC
OLVMITATE · M · AVRE .
TIMOTHEI · ET · AVR · M
AXIMI · VOTVM · NVN
CVPAVIT · SOLVITQVE
EVTHYCES · EORVM · LIB ·
RETVLIT

Olv.: Deo soli invicto Mithrae pro salute et incolumitate Marci Aurelii Timothei et Aurelii Maximi votum nuncupavit solvitque Euthyces, corum libertus. Retulit.

Oszloptalapzat, melyen egy ifju kezében leforditott fáklya s balkarja alatt bikafej van.

Jelenleg a Bruckenthali muzeumban van Nagyszebenben.

(C. I. L. III. 1110. Ackner és Müller n. 369.)

D · S · I · M
Kép: Mithras megöli a bikát.
86. TAE · M · AVR · THIMOTHEI · ET · AVR MAXIMI
VTQ EVTHCES · EORVM LB

Olv.: Deo Soli invicto Mithrae (pro salute et incolumit) ate M. Aurelii Timothei et Aurelii Maximi (votum nuncupavit) solvitque Euthyces eorum libertus.

Nem bizonyos, hogy Apulumból, vagy Sarmizból való, de valószinübb, hogy Apulumból. Most Nagyszebenben a Bruckenthal-muzeumban van.

(C. I. L. III. 1109.)

87.a) S · I · M · TVRRANVS · MARCELLINVS
ET · ANT · SENECIO · IVNIOR · CONDVCTORES · ARMAMEN
EX VOTO POSVERVNT

Olv.: Soli invicto Mithrae Turranus (Turranius?) Marcellinus et Antonius (Annius?) Senecio junior, conductores armamentorum (armamentarii?) ex voto posuerunt.

Mithras-relief, a püspöki udvarban volt.

(C. I. L. III. 1121. Ackner és Müller, n. 368.)

87.b) BONO · DEO
PVERO · POS
PHORO
T · FL · ITALICVS
PRIMVS · IIII
VIR · M · A · A
CVM · STATI
LIA · LVCIA
CONIVGE ET
SVIS · EX · VOTO

Olv.: Bono deo puero Posphoro Titus Flavius Italicus primus quatuorvir municipii Aurelii Apuli cum Statilia Lucia coniuge et suis ex voto.

Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. III. 1132. Ackner és Müller 376.)

88. DEO · BONO
PVERO
POSPHORO

Hihetőleg csak töredék darab; valamely városi templom közelében találtatott. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. III. 1130. Ackner és Müller, n. 377.)

89. BONO
PVERO
AVR · CH
RESTVS
V · S · L · M ·

Olv.: Bono puero Aurelius Chrestus votum solvit libens merito.
Igen szép oltár márványból; a Battyháneumban van.
(C. I. L. III. 1131. Ackner és Müller, n. 379.)

90. DEO · B · POS
PHORO · APOL
LINI · PYTHIO
D IVLIVS · RV
SONIVS · CVST
ARMORVM
PRO · SALVTE · SVA
ET SVORVM
V · S · L · M

Olv.: Deo bono Posphoro, Apollini Pythio Decimus (?) Julius Rusonius, custos armorum, pro salute sua et suorum votum solvit libens merito.
1754-ben a városban valamely templomnál találták. Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 1138. Ackner és Müller, n. 378.)

91. BONO · P
VERO · EX · V
OT · A RO
DIVS · ALEX
AND · P · L · P

Olv.: Bono puero ex voto Arodius (?) Alexander pecunia (sua?) libens posuit.
Oltár; 1754-ben a városban valamely templomnál találták.
(C. I. L. III. 1137. Ackner és Müller, n. 380.)

92. IVLIA · SECVNDA
PVERO · POSPHORO
D · O · M
D · D · D

Olv.: Julia Secunda puero Posphoro, deo optimo maximo, donum dedit dedicavit.
1753-ban találták, midőn Stojka püspök a székesegyháznak sanctuariumát alapjából kijavittatta.
(C. I. L. III. 1135. Ackner és Müller, n. 381.)

93. BONO PVERO
POSPHORO
LAELIA · CV
RILLIA · PRO · SA
LVTE · SVA · SVO
RVMQVE · V · S
L · M

Olvasandó: Bono puero (deo) Posphoro Laelia Curillia pro salute sua suorumque votum solvit libens merito.

1754-ben a városban valamely templom közelében találták. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. III. 1136. Ackner és Müller, n. 382.)

94. L · FL · VALENS
OB · HONOREM
FLAMONII
B · P · D

Olv.: Lucius Flavius Valens ob honorem flamonii bono puero dedit.

A »cardinalis« residentiájában találtatott. Talán a püspöki aulában, vagy Martinuzzi alvinczi kastélyában?

(C. I. L. III. 1134, Ackner és Müller, n. 527.)

c) *Apollónak szentelt föliratok.*

95. DEO APOLLINI · PRÆSTANTISS ·
AVR · VITALIS · PRO · SE · SVISQ · I · P.

Olv.: Deo Apolloni praestantissimo Aurelius Vitalis pro se suisque libens (?) posuit.

Márvány relief tábla; a fölirat fölött Apollo a lyrával; jobb kezében kis delphint tart, mely talán a lyra pengetésére való vesszőt helyettesiti; jobb oldalán van egy griff, mely lábát egy golyóra teszi, baloldalán van a sas. Igen szép kivitelü. Képe megjelent a Szilágyi Sándor millenáris nagy történelme I. kötetében, hol az mint Cserna Károly rajza van jelezve, a mi azonban tévedés, mert a fényképet én készitettem és beküldöttem az Athenaeum r. társaságnak. (L. a 30 ábrát.)

(C. I. L. III. 991. Ackner és Müller, n. 342.)

96. NVMINI
APOLLINI
M · AVR · MARI
NVS · VET · LEG
XIII G
EX VOTO
POS

Olv.: Numini Apollini Marcus Aurelius Marinus, veteranus legionis XIII. Geminae, ex voto posuit.

Oltár márványból. 1790-ben találták. Jelenleg a Batthyáneumban van. (C. I. L. III. 989. Ackner és Müller, n. 343.)

97.
EX · IVSSV · DEI
APOLLINIS · FON
TEM · AETERNI VI
PROCVLINVS
SPECVLATOR
LEG · XIII G · GORDIA
NAE · A · SOLO RESTI
TVIT

Olv.: Ex jussu dei Apollinis fontem aeterni Ulpius Proculinus, speculator legionis XIII. Geminae Gordianae a solo restituit.

Szép nagy márvány oltár, teljesen ép. A bitófadomb és az egészségi kanális közt levő forrásnál találtatott. Onnan a külső várszánczban levő, Karolina-kut nevü csurgóhoz s onnan a várparancsnok kertjébe került. Innen áthelyezték a katonai kórház udvarába s végre az alsófehérvármegyei régészeti egylet muzeumába jutott, hol jelenleg is van.

A cs. és kir. XII. hadtestparancsnokság engedte át egyletünknek Dr. Reiner Zsigmond kérésére.

(C. I. L. III. 990. Ackner és Müller, n. 344.)

98.
DIIS · APOL
IN · ET · DIANAE
. . . . . .

Olv.: Diis Apolini et Dianae · · · · ·

Márvány tábla töredéke. 1899-ki jan. 5-én Marosportus irányában a téglavetőhely közelében találtatott. Jelenleg az alsófehérmegyei régészeti egylet muzeumában van.

99.
DEO
APOLLINI · AVG
C · IVL · LYSIAS · ?
LEG XIII. GEM · SE
. . . . . E · IVS
. . . . . NIS · E
. . . . . IM · PE
. . . . . T

a) I C	b) C A	c) C A C	d) VIA

Márványtáblának egy nagyobb és négy kisebb töredéke. Ugyanazon helyen és időben találtatott, mint a 98. sz. alatt levő.

Olvasandó a kiegészítés után: Deo Apollini Augusto, Caius Julius Lysias centurio legionis XIII. Geminae Severianae iussu Apolinis e · · · · m arcum pecunia sua fecit. (22. ábra.) — — — —

Jelenleg az alsófehérmegyei régészeti egylet muzeumában van.

d) *Mercurnak szentelt föliratok.*

100. DEO MER
CVRIO · C ·
IMIVS · VE ·
RANVS · · ·
VLP · · · · · ·

Olv.: Deo Mercurio C . . . imius veteranus — — — — votum libens solvit (?).

1623-ban szántás közben, nem messze a görög kath. templomtól ásták ki. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. III. 1103. Ackner és Müller, n. 354.)

e) *Junónak szentelt föliratok.*

101. IVNONI RE
GINAE
C · AELIVS
PRIMVS
DEC · C · POT

Olv.: Junoni reginae Cajus Aelius Primus, decurio coloniae Potaissae. Ez utóbbi szó azonban nem bizonyos. Holléte ismeretlen.

(C. I. L. III. 1030. Ackner és Müller, n. 330.)

102. I · O · M ·
IVNONI
REG · MIN ·
Q · CORNEL
SILVANVS
LEG · V · M · PO
V · S

Olv.: Jovi optimo maximo, Junoni reginae, Minervae Quintus Cornelius. Silvanus legionis V. Macedonicae posuit voto soluto.

A fejedelmi lakban, azaz a mostani püspöki aulában találtatott.

(C. I. L. III. 1077. Ackner és Müller, n. 322.)

103. I · O · M
ET · IVNONI
REGINAE
T · CL · ANICE
TVS · AVG
COLONIAR
TEMPLVM
VETVSTATE
A · SOLO
RESTITVIT

Olv.: Jovi optimo maximo et Junoni reginae Titus Claudius Anicetus, augustalis coloniarum, templum vetustate collapsum a solo restituit.

Oszlop. (C. I. L. III. 1069. Ackner és Müller, n. 325.)

104. IVNONI
REGINAE · PO
PVLONIAE
DEAE · PATRIAE
C . CAERELLIVS
SABINVS · LEG
AVG. LEG · XIII. G
ET · FVFIDIA
POLLITTA · EIVS
VOTO

Olv.: Junoni reginae, Populoniae deae patriae, Caius Caerellius Sabinus, legatus Augusti legionis XIII. Geminae, et Fufidia Pollitta eius voto.

Oltár, durva mészkőből, 1721 körül a várépitésnél a mostani alsó kapunál találták.

(C. I. L. III. 1075. Ackner és Müller, n. 331.)

105. IVNONI · SEMIAE
IVL · ALEXANDER
ACTARIV · L · L XIII · G ·
ET · AELIA · VINCENTIA
LIB POS

Olv.: Junoni Semliae, Julius Alexander Actarius legatus legionis XIII. Geminae et Aeliae Vincentia liberti posuerunt.

(C. I. L. III. supp. 7753.)

f) *Venusnak szentelt fölirat.*

106. VENERI
AVG
FAB · PVCHR
· · · · · · · · VG
· · · · · · · COL
· · · · · VIT

Olv.: Veneri Augustae Fabius Pulcher ..... coloniae Apuli solvit.
Oltár. Az u. nevezett »Papok kertjé«-ben volt 1862-ben.
(C. I. L. III. 1157. Ackner és Müller, n. 353.)

g) *Minervának szentelt föliratok.*

107. MINERV
P · AEL · AN
TIPATER
IVLIANVS
GENITALIS
EQ · P · DEC
COL · APVLI · Q

Olv.: Minervae Publius Aelius Antipater Julianus Genitalis (Genialis?), equo publico, decurio coloniae Apuli quaestor.
Csürös Antal kertjében volt. Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 1104. Ackner és Müller, n. 334.)

108. MINERVAE
IOVIS · CONSILI
ORVM · PARTICI
PI · C · CAERELLIVS
SABINVS · LEG ·
AVG · LEG · XIII. G.
ET · FVFIDIA
POLLITTA EIVS
VOTO

Olv.: Minervae, Jovis consiliorum participi, Caius Caerellius Sabinus. legatus Augusti legionis XIII. Geminae, et Fufidia Pollitta eius voto,
Oltár, durva mészkőből. 1861-ben várjavitási munkálatok alkalmával az alsó várkapunál találták.
(C. I. L. III. 1076. Ackner és Müller, n. 335.)

109. MINERVE
TIB · IVLIVS
NOVIANVS
LIBR · LEG
POSVIT

Olv.: Minervae Tiberius Julius Novianus librarius legati, posuit.
Kovachozy háza falában találták.
(C. I. L. 1105. Ackner és Müller, n. 336.)

110. MINERVAE · AVG
VLP · DOMIT · HERMES
AVG · COL · ORNATVS
ORNAM · DECVR

Olv.: Minervae Augustae Ulpius Domitianus Hermes, Augustalis coloniae ornatus ornamentis decurionalibus.

Más adatok hiányzanak.

(Ackner és Müller, n. 337.)

111. MINER · · ·
SANCT · ·
CELERIN ·
VALERIAN
CORNICVL
COS

Olv.: Minervae sanctae — — Cellerinus Valerianus, cornicularius consularis.

A várban a plebániában, közel a püspöki aulához, találták.

(C. I. L. III. 1106. Ackner és Müller, n. 338.)

112. AΘHNA
KATA ЄΠI
TAΓHN A
NЄΘH KЄ
OK ΠPICT

Olv.: Athena kata epi tagen anethe keok prict.

Jelenleg Nagy-Szebenben a Bruckenthali-muzeumban van.

(C. I. L. III. supp. 7766. a.)

113. MINERVAE
VICTRICI PRO
SAL DOMINO
NN AVGG
IMP SEVERI
ET ANTONIN
ꝏ CAESARIS
AEL SABINVS
LIBRꝏ COS
V ◦ S ◦ L ◦ M

Olv.: Minervae Victrici pro salute dominorum nostrorum (duorum) imperatoris Severi et Antonini Caesaris, Aelius Sabinus librarius consularis votum solvit libens merito.

Oltár, durvább márványból. 1895-ki október 15-én az alsófehérmegyei régészeti egylet ásatási helyén találtam; most ezen egylet muzeumában van.

(Közöltem: Az egylet VIII. évk. 1896. 50. l., Arch. Értesitő 1896. 260. l., Arch. Epigr. Mitth. Bécs XIX. 69. l., Korrespondenzblatt d. Ver. f. Siebenb. Landesk. 1895. 152. Lásd: 25. ábra)

h) *Dianának szentelt föliratok.*

114. DIANNAE
SACRVM
PRO SALVT
A · TAPETI
ANTONN
TENAX · VS
L · M

Olv.: Dianae sacrum pro salute Augusti Titi Tapeti Antonini Tenax votum solvit libens merito.

Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. III. 999. Ackner és Müllernél hibás, n. 345.)

115. DIANAE
SACRVM
Q · P · SENILIS
V · S · L · M

Olv: Dianae sacrum Quintus Paetinius Senilis votum solvit libens merito.

A főtemplom kettős ajtaja fölött volt.

(C. I. L. III. 998. Ackner és Müller, n. 346.)

116. DIANAE
AVG
AEL · IVLIA
NVS · AVG
COL · APVL
V · L · S

Olv.: Dianae Augustae Aelius Julianus augur (augustalis?) coloniae Apuli, votum libens solvit.

Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. III. 1001. Ackner és Müllernél hibás a sorbeosztás, n. 348.)

117. DIANAE
MELLIFICAE
SACRVM
COM . SV
PER

Olv.: Dianae mellificae sacrum Commatus Superianus.
Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 1002. Ackner és Müller, n. 349.)

118. DIANAE
REGINAE
C · VAL · SAR
AP · V · L · P

Olv.: Dianae reginae Caius Valerius Sarapio votum libens posuit. Vagy sacerdos Apulensis posuit?)
Más adat nincs.
(C. I. L. III. 1003. Ackner és Müller, n. 350.)

119. LVNAE LVCIFERAE
C · IVL · VARIANVS
MAG · D · D

Olv.: Lunae luciferae Caius Varianus magister (?) dedicavit.
Eleinte Csürös Antal kertjében, azután a glacin, alsó vártéren, egy magánház előtt volt; most pedig az alsófehérvárm. rég. egylet muzeumában van.
(C. I. L. III. 1097. Ackner és Müller, n. 351.)

120. DEANE AVG
C · CATVLL⊢
NIVS · ADA
M · · · · · · · · · II
C · LIN
HILLEVS

Olv.: Deanae Augustae Caius Catullinius Adamantus et Caius Catullinius Achilleus.
Oltár, mészkőből, nehezen olvasható. Előbb Salmen Frigyesnél volt, jelenleg az alsófehérm. régész egyl. muzeumában van.
(Közöltem: C. I. L. III. supp. 12,557. Jung Julius közölte: Archepigr. Mittheil. Bécs XIV. 98. l. — hibásan.)

121. DIANE AVG
C · IVL · VALE
RIVS · VET
LEG · XIII · G
DEC · COL
SARMIS
EX · BF COS

Olv.: Dianae Augustae, Caius Julius Valerius veteranus Legionis XIII. Geminae decurio coloniae Sarmisae ex beneficiario consularis.

Idősb Löw Károly udvarában volt. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. III. 7742.)

i) *Libernek (Bacchus) szentelt föliratok.*

122. LIBERO · PATRI
SACRVM · PRO
SALVTE · IMP
CAES · M · AVR
COMMODI
ANTONINI
AVG · PII · P · P · L ·
CALVISIVS · L · F ·
VELINA · SECVN
DVS · FALERIONE
P · P · LEG · XIII G · D · D
SVB · VERSPRONIO · · ·
DIDO · COS · DEDIC
CAERELLIO · SA · · · · O

Olv.: Libero patri sacrum pro salute imperatoris Caesaris Marci Aurelii Commodi Antonini Augusti pii patris patriae, Lucius Calvisius, Locii filius, Velina, Secundus, Falerione primipilus legionis XIII. Geminae donum dat sub Vespronio Candido consulari dedicante Caerellio Sabino legato.

A Túrcu nevü háznál volt. A felirat Kr. u. 183—185. évekből való.

(C. I. L. III. 1092. Ackner és Müllernél hibás, n. 355.)

123. LIBERO · PATRI
P · AEL · FRONTO
VET · EX · B · F · COS
ET · AEL · · RONTON
· · · IA · CONIVX · EI
VS · PRO · SALVTE
SVA · SVORVM
QVE · OMNIVM
· · · · · · · · · · · · · ·

Olv.: Libero patri Publius Aelius Fronto veteranus ex beneficiario consulis et Aelia Frontoniana, coniux eius, pro salute suorumque omnium.

A városban egy magánház falában. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1091. Ackner és Müller, n. 356.)

124. LIBERO · PATR
TIB · CL · RVFVS
DEC · COL · ET
FLAMEN · · · ·
MVN · APVL

Olv.: Libero patri Tiberius Claudius Rufus, decurio coloniae et flamen municipii Apuli.

A város piaczán egyik ház falába beillesztve.

(C. I. L. 1065. Ackner és Müller, n. 357.)

125. LIBERO
PATRI · ET LIBE
CL · ATTEIVS · CELER
VETERANVS · LEG · XIII
GEM · · · · · · · AE · DEC
CANABENSIVM
CVM SVIS V · L · S
L · D · D · D ·

Olv.: Libero patri et liberae Claudius Atteius Celer, veteranus legionis XIII. Geminae Gordianae (Severianae?), decurio Canabensium cum suis votum libens solvit. Locus datus decreto decurionum.

Oltár mészkőből. Egyik oldalán szőlődiszitmény, másikon korsó, 1862-ben a városi sétatéren volt (most talán Déván van).

(C. I. L. 1093. Ackner és Müller, n. 358.)

126. LIBERO · PATR
ET LIBERE · C
MAXIMIVS
IVLIANVS · OP
TIO · PRAE · LEG · V
MAC · VISV · MO
NITVS · PRO · SAL
VTE · SVA · SVORVM · L · D

Olv.: Libero patri et libere Caius Maximius Julianus optio praefecti legionis V. Macedonicae, visu monitus pro salute sua et suorum dedicavit (?).

A püspöki palota közelében volt. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 1094. és 7765. Ackner és Müller, n. 359.)

j) *Herculesnek szentelt föliratok.*

127. DEO
HERCVLI
IVLIA
MAXIMINA
VOTI · SVI
COM · POS

1516-ban a kincstári vagy királybiró házában volt, 1722-ben felvitték Bécsbe a cs. kir. udvari könyvtár lépcsőházába. Oltár, fehér eres márványból.

(C. I. L. III. 1024. Ackner és Müller, n. 383.)

128. HERCVLI
SACRVM

1836-ban találták a városban, más adat nincs.

(C. I. L. III. 1023. Ackner és Müller, n. 384.)

129. HERCVL
INVICT
PRO SALVT
C · IVL · METRO
BIANI · ET
ALIAE BO
NAE CON
IVG · ADA
MAS · EX · VOT

Olv.: Herculi invicto pro salute Caii Julii Metrobiani et Aeliae Bonae, conjugis Adamas ex voto.

Oltár. 1593-ban a nagyprépost kapuja és a templom közt találták.

(C. I. L. III. 1028. Ackner és Müller, n. 385.)

130. HERCVLI
AVG · SAC
AVRELIVS
VETVSTINVS
·· VO · S ··

Olv.: Herculi Augusto sacrum Aurelius Vetustinus votum solvit.

Oltár. A városban találták és azután Zalathnára került.

(C. I. L. III. 1025. Ackner és Müllernél hibás a 4-ik sor, n. 386.)

131. · FRCVLI
AVG
·· REGINVS
S ·· ERDOS
· N · IITVIVS · AB
HEL · PERTINA€
C O S

Áldozó csésze. Áldozó csésze.

Olv.: Herculi Augusto . . . Regius sacerdos institutus ab Helvio Pertinace consulari.

Oltár. Idősb Löw Károly udvarában volt.

(C. I. L. III. 7751.)

132 HERCV
SAC · PRO
SAL · IMP
. . . . . .

A reformátusok temetőjében találtatott. Más adat hiányzik.

(C. I. L. III. 7752.)

k) *Aesculapius és Hygiának szentelt föliratok.*

133. AESCVLAPIO · ET
HYGIAE · P · AEL · SY
RVS · AVG · M · SEP · APV
ET · VAL · SEVERA · CON
IVX · ET · AEL · SYRA · FI
LIA · EX · VOTO · PORTI
CVM · PEDES · XXX
F

Olv.: Aesculapio et Hygiae Publius Aelius Syrus, augustalis municipii Septimii Apuli, et Valeria Severa coniux et Aelia Syra filia ex voto porticum pedes XXX fecerunt.

A volt jezsuiták zárdája kapujában volt.

(C. I. L. III. 976. Ackner és Müller, n. 395.)

134. NVMINI · AES
CVLAPI · ET · HY
GIAE · PRO · SA
LVTE · DO
MINOR · N · N · AVGG
ANTROGIVS · VER
NA · IPSOR · EX
DISP · POS

Olv.: Numini Aesculapii et Hygiae pro salute dominorum nostrorum Augustorum Antrogius verna ipsorum et dispensator posuit.

1590-ben Kovachozy Farkas kanczellár szállásán volt. Kr. u. 196—198 évek közti időből való.

(C. I. L. III. 978. Ackner és Müllernél hibás a sorfelosztás, n. 403.)

135. CAELEST · AVGVSTAE
ET · AESCVLAPIO · AV
GVSTO · ET · GENIO
CARTHAGINIS · ET
GENIO · DACIARVM
OLVS · TERENTIVS
PVDENS · VTTEDI
ANVS · LEG · AVGG
LEG XIII · GEM · LEG
AVGG · PRO · PRAET
· · OVINCIAE · RE
TIAE

Olv.: Caelesti Augustae et Aesculapio et Genio Carthaginis et Genio Daciarum Olus (Aulus helyett) Terentius Pudens Uttedianus, legatus Augustorum legionis XIII. Geminae, legatus Augustorum pro praetore provinciae Retiae (Raetiae helyett).

Oltár, fehéres márványból. Kr. u. 196—198. évek közti időből. Most a bécsi cs. k. udvari könyvtárban van.

(C. I. L. III. 993. Ackner és Müller, n. 409.)

136. AESCVLAPIO
ET · HYGIAE
SACR
AEL · MOSCHIS
V · S · L

Olv.: Aesculapio et Hygiae sacrum Aelius Moschis votom solvit libens.

Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. 977. Ackner és Müller, Moscos hibás, n. 401.)

137. AESCVLAPIO
ET · HYGIAE · CAE
TERISQVE · DIIS · DEA
BVSQE · HVISQ
LOCI · SALVTARIB ·
C · IVL · FRONTO
NIANVS · VET · EX
B · F · COS · LEG · V · M · P ·
REDDITIS · SIBI · LVM
INIBVS · GRAT · AGE · EX
VISO · PRO · SE · ET CARTEIA
MAXIMA CONIVG · ET · IVL ·
FRONTINA · FILIA
V · S · L · M

Olv.: Aesculapio et Hygiae caeterisque diis deabusque hujusque loci salutaribus, Caius Julius Frontonianus, veteranus ex beneficiario consularis (ex beneficiariis consularibus?) legionis V. Macedonicae, pro redditis sibi luminibus gratias agens, ex viso pro se et Carteia Maxima, conjuge, et Julia Frontina filia votum solvit libens merito.

1590-ben Kovachozy Farkas kanczellár udvarában volt.

(C. I. L. III. 987. Ackner és Müllernél hibás a sorbeosztás' n. 394.)

138. NVMINI
AESCVLAPI
ET · HYGIAE
P · AEL · GENI
· ALIS · · VIRA
LIS · COL APV · ·

Olv.: Numini Aesculapii et Hygiae Publius Aelius Genitalis — — — viralis coloniae Apuli (posuit).

A püspöki udvar közelében volt.

(C. I. L. III. 974. Ackner és Müller, n. 399.)

139. AESCVLAPI · ET · HYGIAE
P · AEL · RVFINVS
DEC · MVN · ET
PATRONVS
COLL · FABRVM · COL · APV ·
PRO · SALVTE · SVA · ET · VLPIAE · HEL
PIDIAE · CONIVGIS · ET · AEL ·
VRBANI · FILII · EX · IVSSO · F
PONT · PER XXX*

* Talán: PORT · PED · XXX
vagy: POND · AER · XXX

Olv.: Aesculapio et Hygiae Publius Aelius Rufinus, decurio municipii et patronus collegii fabrorum coloniae Apuli, pro salute sua et Ulpiae Helpidiae conjugis et Aelii Urbani filii ex jusso fecit porticum pedes XXX.

Oltár. Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. III. 975. Ackner és Müller, n. 397.)

140. AESCVLAPIO
ET HYGIAE
L · SEP · NIGRI
NVS · PATRO ·
COLL · FABRO ·
COL · APVL
PRO · SALVTE
SVA · ET · SVORVM
POSVIT

Olv.: Aesculapio et Hygiae Lucius Septimius, patronus collegii fabrorum coloniae Apuli, pro salute sua et suorum posuit.

A régi kanczellári épületben volt.

(C. I. L. III. 984. Ackner és Müllernél más a sorbeosztás, n. 398.)

141. AESCVLAPIO · ET
HYGIAE · TIB · CL ·
VALERIANVS ›
LEG · XIII · G ET LEG
I · AITRICIS
VOTO · P ·

Olv.: Aesculapio et Hygiae Tiberius Claudius Valerianus centurio legionis Geminae et legionis adjutricis voto posuit.

1862-ben a püspöki udvarban volt.

(C. I. L. III. 981. Ackner és Müller, n. 400.)

142. AESCVLAPO
ET · HYGIAE
PRO · SALVTE
SVA · SVORVM
Q · CARPION ·
AVGTI · LIB
TABLVLARVS
PROVINC · DACIAE
APVLENSIS

Olv.: Aesculapio et Hygiae pro salute sua suorumque Carpion, Augusti libertus, tabularius provinciae Daciae Apulensis.

1745-ben találták és azután a püspöki kertbe jutott. Oltár márványból.

(C. I. L. III. 980. Ackner és Müller, n. 402.)

143. NVMINI
AESCVLAPI
ET · HYGIAE
M · VLP · VALENS
IIII VIRALIS
MVNIC · SEPT
APVL
PRO · SALVTE
SVA · SVORVM
QVE · V · L · S

Olv.: Numini Aesculapii et Hygiae Marcus Ulpius Valens, quatuorviralis municipii Septemii Apuli, pro salute sua suorumque votum libens solvit.

Az ugynevezett Bitófa-dombon találták, azután az ugynevezett Papokkertjébe jutott. Oltár.

(C. I. L. III. 985. Ackner és Müller, n. 404.)

144. A(esc)VLAPIO
(et Hyg)IAE
C · (p)O(m)P
FVSCVS
II VIR · C·L
APV · V · L · S

Olv.: Aesculapio et Hygiae Caius Pompejus (Pompeianus?) Fuscus duumvir Coloniae Apuli, votum libens solvit.

Valamikor a régi gimnázium kertjében volt.

(C. I. L. III. 982. A 983. számu hasonlit ehhez. L. A 10-ik szám alatt levőt is.)

145. ESCVA
PEO
ET Y
GIE
REST
TVTA
.....

Kéztenyér Kéztenyér

Homokkő tábla. Az alsófehérvárm. rég. egyl. muzeumában van. (Közöltem: C. I. L. III. supp. 12,558.)

146. NIMINI
· ESCVLAPI
C · IVL · METRO · ·
ANVS · II · · · COL
SARM · SACERD
DEI · EIVSD · PON
TIF · QQ · IIVIR · COL
APVLI · EX · VOTO

Olv.: Numini Aesculapi C. Julius Metrobianus, duumvir coloniae Sarmizegetusae, sacerdos dei eiusdem, pontifex, Quinquenalis, duumvir coloniae Apuli ex voto.

Más adatok hiányzanak. A Corp. Inscr. Lat. e föliratot a kétes föliratok közé számítja. (C. I. L. III. 972.)

1) *Fortunának szentelt föliratok.*

147. FORTVNAE
REDVCI
Q · CAECILIV
LAETVS · LEG
AVG · LEG · XIII
GEM · V · L · S

Olv.: Fortunae reduci Quintus Caecilius Laetus, legatus Augusti legionis XIII. Geminae, votum libens solvit.

Oltár. Hohenhausen szerint 1767. aug. 19-én még a várba felmenő út jobboldali falába be volt épitve. 1857-ben a városi sétatéren volt. Most talán Déván van.

(C. I. L. III. 1011. Ackner és Müller, n. 426.)

148. FORTVNAE
REDVCI · LARI ·
VIALI · ROMAE
AETERNAE
Q · AXIVS · AELIA
NVS · V · E · PROC ·
AVG
IONI

Olv.: Fortunae reduci, Lari viale Romae aeternae: Quintus Axius Aelianus, vir egregius, procurator Augusti. Ionius.*

Más adatok hiányzanak. A Corpusban nincs fölvéve.

(Ackner és Müller n. 427.)

* Talán a kőfaragó neve.

149. FORT · BONAE
DOMESTIC · SACR ·
Q · PAETIN · SENILIS
V · S · L · L · M

Olv.: Fortunae bonae domesticae sacrum, Quintus Paetinus Senilis votum solvit libentissime merito.

Valamely templom kettős ajtajánál volt 1744-ben.

(C. I. L. III. 1009. Ackner és Müller, n. 428.)

150. FORTVNAE
PVPLICAE
VITALIS
V · S · L · M

Olv.: Fortunae publicae Vitalis votum solvit libens merito.

1744-ben találták. Más adat nincs.

(C. I. L. III. 1010. Ackner és Müller, n. 429.)

151. FORTVNAE
AVG · SAC
P · CALPVRNIVS
PROCVLVS
LEG · AGG
PR · PR ·

Olv.: Fortunae Augustae sacrum Publius Calpurnius Proculus, legatus Augustorum pro praetore.

Kr. u. 196—198. évek közt való fölirat. 1516-ban egy templom falában volt.

(C. I. L. III. 1007. Ackner és Müller n. 431.)

152.

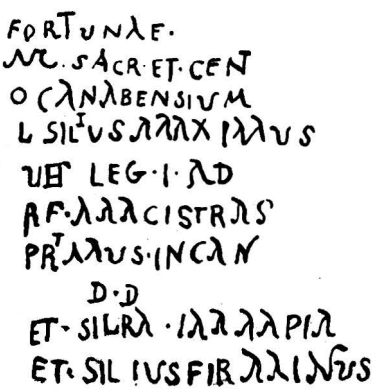

Olv.: Fortunae Augustae sacrum et Genio [Canabensium Lucius, Silius Maximus, Veteranus legionis I adjutricis, piae fidelis, magistrans primus in Canabis donum dat et Silia Januaria et Silius Firminus.

1745-ben a templom ajtaja mellett találtatott.

(C. I. L. III. 1008. Ackner és Müller n. 433.)

153. GENO . LOC
ET · FOR · MAGNAE
Q · APPIANVS ·
MATERNVS
PRO · SE · ET · M
VETIO · BEL
LATOR · EX
V · L · S · SOL · M

Olv.: Genio loci et Fortunae magnae Quintus Appianus Maternus pro se et Marco Vetio Bellatore ex voto libenter (suscepto?) solvit merito. A várfalak javításánál 1715-ben találtatott és Bécsbe vitetett.

(C. I. L. III. 1018. Ackner és Müller n. 444.)

m) *Silvanusnak szentelt föliratok.*

154. SILVANO
SACRVM
PHILIPPVS
EX · VISO ·
POS

Olv.: Silvano sacrum Philippus ex viso posuit.

1845-ben találták. Más adat nincs.

(C. I. L. III. 1144. Ackner és Müller, n. 410.)

155. SILVANO
M . ALGINVS
RVFINVS
MARIANVS
LEG · LEG XIII G

Olv.: Silvano Marcus Alginius Rufinus Marianus, legatus legionis XIII. Geminae.

A bécsi cs. k. udvari könyvtárba vitték.

(C. I. L. III. 1142. Ackner és Müller, n. 411.)

156. SILVANO
M · CHREST
PRO · SALVTE
M · ANTONI
PLORENTINI
FILI · MEI
V · S · L · M

Olv.: Silvano Marcus Chrestus pro salute Marci Antonii Florentini, filii mei votum solvit libens merito.

1847. év junius 12-én ásták ki a téglavetőhelynél.

(C. I. L. III. 1143. Ackner és Müller, n. 412.)

157. SILVANO
P · AEL · P · F · FAB ·
AVGVR · PON · C · V
DE · COL · SARM ·
DEC · COL · NAPO ·
AVGVR · COL · EIVS
DEC · MVN · APVL
V · S · L · M

Olv.: Silvano Publius Aelius, Publii Filius, Fabianus, augur pontifex clarissimus vir, decurio coloniae Sarmiz, decurio coloniae Napocae, augur coloniae eiusdem, decurio municipii Apuli, votum solvit libens merito.

1847. év jun. 12-én ásták ki a téglavetőhelynél.

(C. I. L. III. 1141. Ackner és Müller, n. 413.)

158. DEO SILVANO
VLP SALVINVS
QVAEST
V · L · P

Olv.: Deo Silvano Ulpius Salvinus, quaestor votum libens posuit.

1722-ben találták.

(C. I. L. III. 1145. Ackner és Müller, n. 414.)

159. M · Q · DONATVS
SILVANO · AVG · SACR
V · S · L · M

Olv.: Marcus Quinetius Donatus Silvano Augusto sacrum votum solvit libens meritur.

A régi várfalban találták 1722-ben.

(C. I. L. III. 1146. Ackner és Müller, n. 421.)

160. DEO · SILVANO
SILVESTRI
Q · LONG · AQVILI
NVS · \ET · LEG $\overline{XIII}$ G
PRO · SE · ET · SVIS
V · L · P

Olv.: Deo Silvano silvestri Quintus Longinus Aquilinus veteranus legionis XIII. Geminae pro se et suis votum libens posuit.

1722-ben a püspöki praefectus kertjében volt.

(C. I. L. III. 1155. Ackner és Müller, n. 415.)

116. SILVANO · SILVES
TRI · ET · DIANAE
M · AVR · COMAT
SVPER · DECANTIS
TES · PRO · SALVTE
SVA · ET · COMATIOR
SVPERIANI · SVPE
RES · EX SVPERA
TIANI · SVPER
STITIS · FILIOR
V · S · L · M

Olv.: Silvano silvestri et Dianae Marcus Aurelius Comatus Super Decantistes pro salute sua et Comatiorum Superiani, Superes, Exsuperantiani, Superstitis, filiorum, votum solvit libens merito.

1845-ben találták. Más adat hiányzik.

(C. I. L. III. 1154. Ackner és Müller, n. 416.)

162. SILVANO
DOMESTICO
SACRVM

Oltár. 1790-ben a püspöki aulában volt, később a városba került.

(C. I. L. III. 1147. Ackn. és Müll., n. 420.)

163. SILVANO ·
DOMEST ·
M · OPELLI
VS · SECVN
DVS
V · S · L · M

Olv.: Silvano domestico Marcus Opellius Secundus votum solvit libens merito.

1622-ben a püspöki kerten kivül volt.

(C. I. L. III. 1151. Ackner és Müller, n. 418.)

164. SILVANO
DOMES
TICO · C · IVL
VALENS
IIVIR · COL · APVL ·
PRO · SAL · SVI
SVORVMQVE · POS

Olv.: Silvano domestico Caius Julius Valens, duumvir coloniae Apuli, pro salute sua suorumque posuit.

1842-ben találták és Thalson (katona lelkész) házában állott.

(C. I. L. III. 1150. Ackner és Müller, n. 419.

165. SILVANO · D · M ·
TERRAE · M · H ·
HERCVLI ·
SACR ·
PRO · SALVTE · SVA
SVORVMQVE
IVLIVS GAIANVS
L · P

Olv.: Silvano domestico Terrae matri H (?) Herculi sacrum pro salute sua suorumque Julius Gajanus libens posuit.

1847-ben találták. Más adat hiányzik.

(C. I. L. III. 1152. Ackner és Müller, n. 422.)

n) *Serapis-nak szentelt fölirat.*

166. NVMINI · SERAPIS · · · · ·
G · IVL · METROBIANVS IIVIR
COL · ZARMIZ · SACERDOS
DEI · AES · · · · · · TT Q CV

Olv.: Numini Serapis — — — Gaius Julius Metrobianus, duumvir coloniae Zarmiz, sacerdos dei Aesculapii titulum faciendum (?) curavit.

1847-ben a városban volt.

(C. I. L. III. 973. Ackner és Müller, n. 391.)

o) *Glycon istenségnek szentelt föliratok.*

167. GLYCONI
M · ANT ·
ONESAS
IVSSO · DEI
L · P

Olv.: Glyconi Marcus Antonius Onesas jusso dei libens posuit.
1857. év május 16-án ásatott ki a volt pénzverdénél.
(C. I. L. III. 1021. Ackner és Müller, n. 440.)

168. GLYCO
M · AVR
THEODO
TVS · IVS
SO · DEI · P

Olv.: Glyconi Marcus Aurelius Theodotus jusso dei posuit.
1622-ben a városban egy ház falában volt, onnan a gimnázium kertfalába került. Hová lett?
(C. I. L. III. 1022. Ackner és Müller, n. 441.)

o) *A »Genius«-nak szentelt föliratok.*

169. GENIO
LEG · $\overline{\text{XIII}}$ · G ·
Q · CAECILIVS ·
LAETVS · LEG ·
LEG · EIVSDEM
V · S · L

Olv.: Genio legionis XIII. Geminae Quintus Caecilius Laetus legatus legionis ejusdem votum solvit libens.
1861-ben a várparancsnok kertjében volt. Más adat hiányzik.
(C. I. L. 1012. Ackner és Müller, n. 445.)

170 . . . . . .
VIRTVTI
ROMANAE ET
GENIO
IMPERATORIS
GORDIANI
PII · FEL · AVG
. . . . . .
. . . . . .

Olv.: — — — — — — Virtuti Romanae et Genio imperatoris Gordiani pii felicis Augusti.

A bécsi muzeumba került.

(C. I. L. III. 1159. Ackner és Müller, n. 452.)

171. GENIO · ORD ·
QVEM · VLP · DOM · HERMES
AVG · COL · APVL · ORN
ORNAM · DECVR · PROMI
SERAT · VAL · ITTREPTVS
ET · DOMITA · REGVLVS
HIPPONIC · HERMES ‘ ONE
SIMVS · AVGG · GOL · H · P · C ·
L · D · D · D

Olv.: Genio ordinis, quem Ulpius Domitius Hermes. augustalis coloniae Apuli, ornatus ornamentis decurionabilus promiserat, Valerius Threptus (?) et Domitianus Regulus Hipponicus Hermes Onesimus augustales coloniae hujus ponendum curaverunt. Locus datus decreto decurionum.

Más adatok hiányzanak. A Corpus Inscr. Latinarumban nincs felvéve.

(Ackner és Müller, n. 446.)

172. GENIO⁄
LB · CLAVDIVS
MANSVETVS
OPTIO

Olv.: Genio centuriae Tiberius Claudius Mansuetus optio.

Oltár. 1722-ben a régi kanczellári épület falában találtatott; azután a bécsi udvari könyvtárba jutott.

(C. I. L. III. 1015. Ackner és Müller n. 448.)

173. GENIO · PRAE
TORII · HVIVS
M · VAL · LON
GINVS · LEG ·
LEG · XIII · G
SEVERIANAE
CVM · SVIS
VOTVM
SOLVIT

Olv.: Genio praetorii hujus Marcus Valerius Longinus, legatus legionis XIII. Geminae Severianae, cum suis votum solvit.

1715-ben találtatott házépités alkalmával.

(C. I. L. III. 1019. Ackner és Müller n. 447.)

174. GENIO
IMP · GORDIANI
PII · F · INVICT
AVG · PETRONIVS
POLIANVS
V · C · LEG · LEG · XIII
GORD · LEG · AVG
PR. PR. RAETI
E · M · BELGICAE

Olv.: Genio imperatoris Gordiani, pii felicis invicti Augusti, Petronius Polianus, vir clarissimus, legatus legionis XIII. Gordianae, legatus Augusti pro praetore Raetiae item (!) Belgicae.

1722-ben házak épitésénél találták. A fölirat Kr. u. 238—244. évekből való.

(C. I. L. III. 1017. Ackner és Müller, n. 453.)

g) *Nemesisnek szentelt föliratok.*

175. NEMESI EXAVDIENTIS
SIME CL · MARCELLVS · N

Olv.: Nemesi exaudientissimae Claudius Marcellus. N (?)

Igen szép márvány relief tábla. A fölirat fölött van Nemesis, fején diademmal, lábig érő chitonban és köpenyben; egész arcz, jobb kezében tartja a mérleget, a baljában rőföt tart. Jobbra, lábainál, a griff ül, egyik lábát keréken nyugtatva, mintha azt forgatná.

Jelenleg a Batthyáneumban van, Szilágyi Sándor millenaris történelme I. kötetében előforduló kép tőlem van s nem, mint ott helytelenül jelezve van, Cserna Károlytól.

Az Arch. Értesitő XVIII. K. 387. l. megjelent kép is ugyanaz a kép, de jelzés nélkül.

(C. I. L. III. 1126. a betük nem helyesek, Ackner és Müller n. 424. a betük és a sorbeosztás hibás.)

176. DEAE · NEME
SI · SIVE · FOR
TVNAE ·
PISTORIVS · RVGIANVS
V · C · LEGAT
LEG · XIII · G
GORD

Olv.: Deae Nemesi sive Fortunae Pistorius Rugianus, vir clarissimus, legatus legionis XIII Geminae Gordianae. Kr. u. 238—244. évekből való felirat.

(C. I. L. III. 1125. Ackner és Müller, n. 425.)

177. DEAE · NEMESI
AVR · MARIVS
OPTIO · SIGNF
LEG XIII · GEM
CVM · SEVERIA
SECVNDINA
CONIVGE
PRO · SALVTE · SVA
ET · MARIANAE
BONASAE · DE
DICA · XIII · CAL
OCTOB

Olv.: Deae Nemesi Aurelius Marius, optio signifer legionis XIII. Geminae, cum Severia, Secundina conjuge pro salute sua et Marianae Bonasae dedicavit XIII. Calendas octobres.

(C. I. L. III. 1124. Ackner és Müller, n. 423.)

178. NEMESI
DEAE · TER ·
MARCEL ·
B · F · TEM
PVM · NOV°
FECIT · EX
V · L · S

Olv.: Nemesi deae, Terentius Marcellus beneficiarius templum novum fecit ex votum libens solvit. — 1897-iki deczemberben kiásuk

az alsófehérm. rég. egylet ásatási helyén; most az egylet muzeumában van.

(Eddig közölve volt az alsóf. régészeti évkönyv IX. évf. 46. l. és a »Jahreshefte des österr. archäol. Institutes Bd. III. Beiblatt« 179. l.)

r) *A római császároknak szentelt föliratok.*

179. PRO · SAL · AVGG
MART · CONSER
P · AEL · RVFINVS
COADIVTOR
OFF · RAT · VOVIT
CORNIC · PRAE
KASTR · LEG · XIII · G
V · L · P

Olv.: Pro salute Augustorum Marti conservatori Publius Aelius Rufinus, coadjutor officii rationum, vovit, cornicularius praefecti Kastrorum legionis XIII. Geminae votum libens posuit.

A városban házépitésnél találták. Kr. u. 196—198. évek közti időből való.

(C. I. L. III. 1099. Ackner és Müller n. 339.)

180. M
DOINAE · E · D
PRO · SALVT
IMP · NERVA
TRAIANI
CAES · AVG
GER · DACI
L · ANTONIVS
APOLLIN
VET · LEG · I · AD · P · F

Olv.: M (?) Dominae et deae pro salute imperatoris Nervae Trajani Caesaris Augusti Germanici, Dacici, Lucius Antonius Apollinaris veteranus legionis I. Adjutricis piae fidelis.

Oltár Kr. u. 107—117. évek közti időből. 1861-ben a püspöki kertben látták.

(C. I. L. 1004. Ackner és Müller n. 374.)

181. VICTORIAE
ANTONINI
AVG
L · ANNIVS · ITALICVS
HONORATVS · LEG
AVG · LEG · XIII. G
ANTONINIANA
PREFECTVS · AERARII
MILITARIS · SODALIS
HADRIANALIS · CVM
GAVIDIA · TORQVATA
SVA · ET · ANNIS · ITALICO
E · HONORATO · ET
ITALICA · FILIIS

Olv.: Victoriae Antonini Augusti Lucius Annius Italicus Honoratus, legatus Augusti legionis XIII. Geminae Antoninianae, praefectus aerarii militaris, sodalis Hadrianalis cum Gavidia Torquata sua et Anniis: Italico et Honorato et Italica filiis.

Kr. u. 211—222. évek közti időből való, A kezdete és vége meg van csonkitva. Most a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban van.

(C. I. L. III. 1072. Ackner és Müller, n. 435.)

182. PRO · SALVTE
DOMINI
NOSTRI · SA
NCTISSIMI
ANTONINI
PII · AVGVSTI
NYMPHIS
NOVIS · SACRVM
RVFRIVS · SVLPICI
LEG . LEG · XIII · G · ANTO

Olv.: Pro salute domini nostri sanctissimi Antonini Pii Augusti Nymphis novis sacrum Rufrius Sulpicianus, legatus legionis XIII. Geminae Antoninianae.

Oltár fehér márványból, Kr. u. 211—222-ik évek közti időből. Most a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban van.

(C. I. L. III. 1129. Ackner és Müller, n. 437.)

183. NVMINIB · AVGGG
SEVERI · ET
ANTONINI · ET
GETA CAES · ET
· · · · · ·
DEAE · DIANAE
C · IVLIVS
MAXIMINVS
LEGATVS · AVGG
PR · PR ·

Olv.: Numinibus Augustorum Severi et Antonini et Getae Caesaris et deae Dianae Cajus Julius Maximinus, legatus Augustorum pro praetore.

Oltár kagylómárványból, Kr. u. 196—198. évekből. A Geta neve ki van vakarva, mit már a rómaiak tettek, mikor Geta meggyilkoltatott (Kr. u. 212-ben). A papok kertjében volt, most Rajnay ügyvéd házában van.

(C. I. L. III. 1127. Ackner és Müller, n. 454.)

184. PRO · SALV · ·
IMP · AEL · HAD
ANTONIN

Olv.: Pro salute imperatoris Aelii Hadriani Antonini (Augusti pii.)
Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 1170. Ackner és Müller, n. 457.)

185. PRO · SALVTE · · · · · · · · · · · · · · · · ·
M · AVR · COMMAT · SVPER · · · DE · · · · M
COMAT · EXSVPERATVS · PETR · · · · · · NIA
MATER
CELERINA · HERENNIA · EVRESIS · EIS · ·
FILIOR · SVPERIANI · EXSVPERANTI
ANI · SVPERSTITIS · SVPERES · CRYPTAM
CVM · PORTICIBVS · ET · APPARATORI
O · ET · EXEDRA · PEC · SVA · FEC · L

Olv.: A Corp. Inscr. Lat. szerint: Pro salute sua et suorum (?) M. Aurelius Comatius Super decurio Antistes, M. Comatius Exsuperatus (pater superi, apinor) Petronia Celerina mater Herennia Euresis (uxor) ejus (Superi, apinor) filiorum (Superi et Heuresis) Superiani Exsuperantiani Superstitis Superes cryptam cum porticibus et apparatorio et exedra pecunia sua fecerunt libentes.

Márvány tábla. 1846-ban a Geniedirectio épületében a kapu alján be volt falazva; most Déván van az ottani muzeumban.

(C. I. L. III. 1096. Ackner és Müller, n. 462.)

186.
IMP · CAES
M · AVR · ANT · AVG · III · ET
IMP · CAES
L · AVR · VER · AVG · II · COS
PER · LEG XIII · G · SVB · CVRA
P · FVRI · SATVRNINI · LEG
PR · PR · COS · DES

Olv.: Imperatori Caesare Marco Aurelio Antonino Augusto tertium et imperatori Caesare Lucio Aurelio Vero Augusto iterum consulibus per legionem XIII. Geminam sub cura Publii Furii Saturnini, legati pro praetore, consulis designati.

Kr. u. 161. évből való. 1715-ben találták s 1723-ban Bécsbe vitték.

(C. I. L. III. 1171. Ackner és Müller n. 506.)

187.
P · FVRIO
SATVRNINO
LEG · AVG · PR · PR · COS
COL · DAC · SARMIZ
PRAESIDI
DIGNISSIMO

Olv.: Publio Furio Saturnino, legato Augusti pro praetore, consulari, colonia Dacica Sarmiz praesidi dignissimo.

Kr. u. 161. évből való. 1622-ben ásták ki (Opitz szerint), később Dévára jutott dr. Fodorhoz.

(C. I. L. III. 1177. Ackner és Müller n. 511.)

188.
IMP · · · · · · · · · · · · ·
AVG · P · FEL · · · · ·
VETERANIS · LEG
XIII · G · M · PVDENTE
ET · POLIONE · COS ·
IH · MI · · · · · · · · · · · · ·
ANILIVM · FVSCV
LG · AVG . APRONIANO
· · · · · · · BRADVA · COS
· · · · · · CVTVS · QVINTINVS
· · · TIR · CONCERANIS
IS · COLVMNAM · D · D

Ackn. és Müll. szerint: Imperatori (Marco Aurelio Antonio. Augusto, Pii filio, veterani legionis XIII. Geminae Pudente et Polione

consulibus hoc monumentum voverunt per Manilium Fuscum legatum Augusti. Aproniano (et) Brandua consulibus Mercutius Quintinus Tiberius Conceranus (?) istam columnam dedicaverunt.

A C. J. L. szerint: (In honorem) imperatori Commodi Augusti pii felicis, veteranis legionis XIII. Geminae militibus factis Pudente et Polione consulibus, missis honesta missione per Manilium Fuscum legatum Augustum Aproniano et Bradua consulibus, — — — cutius Quintianus contironibus conveteranis suis columnam donum dat.

Oszlop Kr. u. 166—191. évek közti időből. 1861-ben a püspöki residentiában volt.

(C. I. L. III. 1172. Ackner és Müller n. 508.)

189. PRO · SALVTE · AVGG
L · SEPT · SEVERI · PII · PERT · ET · M
AVR · ANTONINI · IMPP · L · P · SEPT
GETAE · CAESARIS · COLL · CENTONA
. . . . . .
RIOR · SCOLAM · CVM . AETOMA
PECVNIA · SVA · FECIT · DEDICANTE
L · POMP · LIBERALE · COS · DAC · III

Olv.: Pro salute Augustorum (nostrorum) Lucii Septimii Severi Pii Pertinacis et Marci Aurelii Antonini, imperatorum, et Publii (vagy Lucii Publii) Septimii Getae Caesaris collegium centonarium scholam cum aetoma pecunia sua fecit dedicante Lucio Pomponio Liberale, consulari Daciarum trium.

Fogadalmi oltár fehér márványból. 1834-ben házikertben találták s Lobkovitz A. Longin herczeg ajándékozta a bécsi cs. és kir. régiségtárnak. Ezen is a Geta neve hivatalból ki van vakarva. Kr. u. 196 – 198, évek közti időből való.

(C. I. L. III. 1174. Ackner és Müller n. 509.)

190. IMP · CAES · C ·
MESS · QVINTO
TRAIANO
DECIO · P · F · AVG
P · M · TRIB · POT ·
II · COS · II · P · P ·
RESTITVTO
RI · DACIARVM
COL · NOVA · APV · S

Olv.: Imperatori Caesari Caio Messio Quinto Trajano Decio, pio felici, Augusto, pontifici maximo, tribunicia potestate II, consuli II, patri patriae restitutori Daciarum, colonia nova Apulum solvit.

E felirat Kr. u. 250-ik évből való. Bécsbe való utján a hajóval együtt a Marosba elsülyedett. Ariosti Józs. feljegyzése szerint.
(C. I. L. III. 1176. Ackner és Müller n. 510.)

191.
AVR · IVSTV
Ƀ · AVR · LVCILIVS · AGR
BC · VAL · ROMVLVS
VAL · SABINVS
SEP · MACILIVS
SEP · VICTOR
AVR · SENECIO · D
IVL · MILITARIS
POR · IVLIAN · TES
COH · IIII
VLP · SYRVS

Olv.: Aurelius Justus, beneficiarius praefecti, Aurelius Lucilius Agrippa, beneficiarius consularis, Valerius Romulus, Valerius Sabinus, Septimius Macilius (vagy Magnus), Septimius Victor, Aurelius Senecio, Decimus Julius Militaris, Porcius Julianus tesserarius cohortis IIII. Ulpius Syrus.

A Jezsuiták zárdájában találták.
(C. I. L. III. 1189. Ackner és Müller n. 516.)

192.
PRO · SALVE AVGG
GENIO · FABRVM
M · AVR · TIMON
AVG · COL · APV · E
MAG · COL^{L} · S · S · PE
CVNIA · SVA · FEC
L · D · D · D ·

E fölirat Kr. u. 196—198. évek közti. Más adatok hiányzanak.
C. I. L. III. 1016.)

193. a)
p. SEPTIMIO
GETAE · LEG · AVG
PR · PR · III D a CC
FRAtri imp. caes.
L. Septimii
Severi pii Per
tinacis Aug.
et patruo
imp. caes. m. Au
relii Antoni

b) NI · P ii Augusti
CORNIC ul. et
COMM entar
ET speculatores.

E fölirat két töredék darabban van; a glacin találták a cs. és kir. pionirek munkálatuk alkalmával. E két darab a fenti szerint kiegészithető.

(C. I. L. III. supp. 7794.)

194. IMP · CAES
M · ANTONINO · GOR
DIANO · PIO · FELICI
AVG · PONTIF · MAX
TRIB · POT · II · COS · P · P
COLONIA · VLPIA
TRAI · AVG · DACIC
SARMIZ · METROP
DICATISSIMA NV
MINI · MAIESTATI
QVE EIVS

Kr. u. 239. évből való. Valamikor a fejedelmi lakban volt, de tartalma szerint lehetséges, hogy nem is Apulum, hanem Sarmizegetusából való.

(C. I. L. III. 1175.)

s) Tisztviselőkre vonatkozó föliratok.

195. L · MARIO · PER
PETVO · C ∘ S · DAC
III · LEG · AVG · PRO
PR · PROVINCIAE
MOESIAE · SVPER
CVRAT · RERVM · PV
BLICAR · VRBIS ITEM
TVSCVLANOR · · RAE
SIDI · PROV · ARABIAE
LEG · XVI · FL · VES
CANDID · AVG · TRIB
LATIC · LEG · IIII · SCY · · AES
· VSTIS · M . V · CAIVS ›
· · · III · ITAL · ANTONI
ANAE

Olv.: L. Mario Perpetuo, consulari Daciarum III., legato Augusti pro praetore provinciae Moesiae superioris, curatori rerum publicarum

Urbis, item Tusculanorum praesidi provinciae Arabiae, legato legionis XVI. Flaviae, quaestori, candidato Augusti, tribuno laticlavi legionis IIII. Scythicae, praesidi iustissimo M. Ulpius Caius centurio legionis III. Italicae Antoninianae.

E fölirat Kr. u. 211—222. évek közti időből való. A gör. kath. templom ajtaja előtt fekszik.

(C. I. L. III. 1178.)

196. C · NVMMIVS
VERVS · EQVES
ROMANVS
II VIRAL · C ◦ L ÆL
ET · SACERDS
NVM · AESCV
LAPI . CNSECR

A várban a Zangerl-féle, most dr. Setz-féle házban a kapu alján be volt falazva.

(C. I. L. III. Supp. 7739.)

197. EPONE · REGIV
SANC · C · · · · · · · · · ·
S · · · · · · · · · · · · LEG
AVG · PR · PR · COS
DAC · III · · · · · · · · · · · ·
· · · · · · · · · · · · · · · · ·
· V · · · · · · · · · · · · ·
NVS · · · · · SALE
IENT

Nagy oltárkő. A vár mögött a mezőn hevert. Más adat nincs.

(C. I. L. III. supp. 7750.)

198. P · AEL · P · F · P(a)P · MARCELLO
V · E · P · P · EX · PRAEF · VII
CL · ET · I · ADIVT · S u B · PRIN
CIPE · PEREG · ⟩ · FRVM(ent)
SACER · LAVREV(ti patr. colo)
NIAE · PAR(ono rerum publi)
CAR · (f)V(lginatium cet.)

Olv.: P. Aelius P. f. Papiria Marcello, centurioni frumentariorum subprincipi peregrinorum, astató (azaz hastato) et principi et primipilo legionis VII. Geminae piae felicis, adlecto ad numera praefectorum legionum VII. Claudiae et primae Adiutricis, viro egregio, flamini

luculari Laurentium Lavinatium patrono et decurioni coloniae Apulensium, Foroflaminensium Fulginatium itemque Iguvinorum splendidissimus ordo Foroflaminiensium; cuius dedicatione decurionibus et liberis eorum panem et vinum et (sestertios vicenos) nummos, item municipibus (sestertios quaternos) nummos dedit. Más adat nincs.

C. I. L. III. Supp. 7795.)

199. C · ANT · C · LIL · PAPIR
VALENTNO · · · · Q
DEC · COL · APVL · C
ANT · AGRIPPINVS
A · MILIT · DEC · COL
NAPOC · ET · MVNIC
POT · LIL · ET · GAII · ANT
MARCELLVS · AGRIP
PINVS · DEC Ø COL · A
PVL · MARCELLA . ET · A
GRIPPINA · NEPOT · EIVS

Olv.: C. Antonio C. fil. Papiria Valentino quondam decurioni coloniae Apuli C. Antonius Aprippinus a militiis, decurio coloniae Napocae et municipii Potaissa filius et Gaii Antonii Marcellus, Agrippinus decuriones coloniae Apuli, Marcella et Agrippina nepotes eius.

Régebben találták és azután Koslárdra Zeyk házába került.

(C. I. L. III. Supp. 7804,)

200. P · AE · · · · · · VS
PO · · · · · · · · · L
APV · · · · · · · · P
PRO · S · · · · V
SVOR · · · · · E
VOTVM · SOLVIT

Olv.: Publius Aelius potens (?) col. Apuli et Napocae pro salute sua suorumque votum solvit.

Hatalmas oltár réteges homokkőből, 1892-ben a Maros-Portusra vezető út és a vasúti gát közt a réten hevert, a nézők és a pásztorfiuk összerongálták s később eltünt arról a helyről. Tévesen jegyzi meg a Corp. Inscr. Lat., hogy ezen oltár az alsófehérm. régészeti egylet muzeumában van, mert nincs ott.

(C. I. L. III. Supp. 12.560.)

201. INSTANTIBVS
VLP · ASTIMIDORO · ET
AVR · MAXIMO QVAES
TORIBVS

Olv.: Instantibus Ulpio Artemidoro (?) et Aurelio Maximo quaestoribus.

Töredék, a püspöki aulában volt.
(C. I. L. III. 1218. Ackner és Müller, n. 530.)

202. P · AEL · ANTIPAT
RO · MARCELLO
EQ · R · DEC · €L · AP
FIL · P · AEL . ANTIPA
TRIB · MIL · ÊT · IIVIR
€L SS · ÊT · ADOPTIŎ
P · AEL · MARCELLI · V
ET · EX · PRAEF · LEGI
ON · VII · CLAVD · ÊT
I ADIVT · DADES · ÊT
FILETVS · ACTOR

Olv.: Publio Aelio Antipatro Marcello, equiti Romano, decurioni coloniae Apuli, filio Publii Aelii Antipatri, tribuni militum et duumviralis coloniae suprascriptae, et adaptivo Publii Aelii Marcelli, veterani ex praefecto legionis VII. Claudiae et I. Adjutricis, Dades et Filetus actores.

Oltár. A bécsi udvari könyvtárba vitték.
(C. I. L. III. 1181. Ackner és Müller n. 529.)

203. AVRELIAE
APOLLONIAE
T · AEL · LVPVS
EQ · R · PONTIF
ET · II VIRAL
COLONIAE
APVLENSIS
MARTI · CA
RISSIMAE

Olv.: Aureliae Apolloniae Titus Aelius Lupus eques Romanus pontifex et duumviralis coloniae Apulensis, matri carissimae.

A püspöki aulából 1722-ben Bécsbe vitték az udvari könyvtárba.
(C. I. L. III. 1213. Ackner és Müller, n. 522.)

t) A katonákra vonatkozó föliratok.

204. DACIIS
TRIBVS · ET
GENIO
LEG · XIII · G
M · CAELIVS
IVLIANVS
TR · L · C · D · D

Olv.: Daciis tribus et Genio legionis XIII. Geminae Marcus Caelius Julianus, tribunus laticlavialis, dedicavit.

Oltár márványból. A volt pénzverde udvarában találták, később, 1831—1840-ben, Nagy-Enyedre került, hol ajtóküszöbnek használták, végre gr. Kemény Józsefhez került Gerendre.

(C. I. L. III. 995. Ackner és Müller, n. 450.)

205. SABINA
AVGVSTA
HADR · · ·
· · · · AVG
LEG · · · · ·

Olv.: Sabina Augusta Hadriani (vagy Sabinae Augustae Hadriani) Augusti legio.

A városban találták. Más adat nincs.

(C. I. L. III. 1169. Ackner és Müller, n. 505.)

206. L · AELIVS
SILANVS
BF · COS · L · P

Olv.: Lucius Aelius Silanus, beneficiarius consulis, libens posuit.

Más adat nincs.

(C. I. L. III. 1185. Ackner és Müller, n. 517.)

207. MILITES
FACTI
MOL
RIA

A városban találták. Más adat nincs.

(C. I. L. III. 1173. Ackner és Müller, n. 519.)

208. · · · · · · · · DIC
· · · · · · · · RAC · PR
· · · · · · · · ICREV
· · · · · · · · RIB · LEG · XIII
V · L · S

Talán: — — — Thracum, praefectus cohortis — Cretensium veteranus ex tribuno legionis XIII. Geminae votum libens solvit.

A Corp. Inscr. Lat. szerint:

II · C
RAC · PR(aef. coh.)
$\overline{\text{I}}$ · CRETV(lor)
TRIB · LEG · XIII
V · L · S

Olv.: Praefectus cohors I. Cretulor tribunus leg. XIII.

Opitz idejében találták a réten. Más adat nincs.
(C. I. L. III. 1163. Ackner és Müller, n. 518.)

209. PVPLIAE · AELI
AE · IVLIANAE
MRCELLAE · SP ·
FIL · P · AEL IVLIANI
EQ · R · FLAM · ET · IIVI
RAL · CL · APVL · ET · AD
OPTIVE · P · AEL · MR
CELLI · VET · EX · PR
AEF · LEG · VII CL
ET · I · ADIVT · DADS
ET · FILETVS · ACTOR

Olv.: Publiae Aeliae Julianae Marcellae splendissimae filiae Publii Aelii Juliani, equitis Romani flaminis et duumviralis coloniae Apuli et adoptivae Publii Aelii Marcelli, veterani ex praefecto legionis VII. Claudiae et I. Adjutricis, Dades et Filetus actores.

Fehér márványlap. Más adat nincs.
(C. I. L. III. 1182. Ackner és Müller, n. 528.

210. M · VLP CAIO
PRAEFECTO
LEGIONVM
I · · I · FLAVIANA(e)
ET · XIII GEM
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

A Major nevü városrészben levő gör. kath. templom előtt találtatott. Más adat nincs.
(C. I. L. III. 1201. Ackner és Müller nem említik.)

211. S · LIB · LEG · XIII G
TABVLA · MARM°REA
IBVS · ET · ORDINIS
NCVLOS · SVOS
O · ET · MAXIMOS

Találtatott 1862-ben egy magánházban. Dr. Haynald Lajos volt erdélyi püspök küldte erről a rajzot Mommsennek.
(C. I. L. III. 1205.)

212. COCCEAE
VALERIAE
P · TENATIVS
GEMELLINVS
AVG · COL · APVL
EX · TESTAMEN
TO · P · TENACI
VINDICIS · ⟩
LEG · P · C ·
L · D · D · D

Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 6265. b).

213. IAIAII
OPT · LEG · XI
ANTON · PATER · E
PATRON · TALANC
IIQP · NOMIN · IS

Olv.: – – — Optio legionis XIII. Geminae Antoninianae pater et patron — — — —
Tövisi-utcza 160. ház-szám alatt volt.
(C. I. L. III. Supp. 7792.)

214. DASAI CENO
BARBI · EQ · AAE
BA(t)AVORVM
EX · N · SING · ST(ip)
(X)V (a)N*I BERS
·· NCRNVS DE(c)
EX N EO DEM ER
RES POSVIT

Más adat nincs.
(C. I. L. III. Supp. 7800.)

215. a) ~~CER~~
pro sal EVI · SVRI · C( )S · dac.
bro CCHIVS · ⟩ · LEG · XIII G
ta CITVS · ⟩ · LEG · V · MP
CLa VDIANVS · ⟩ · LEG · V · MP
Va ERIVS · CORN
C ORN

b)
III · N
GAIV S
COCC eius
VR bicius

b) Septimius Severus alatti legatus. Találta Haideczky hadbiró-kapitány a glacin a pionnierek munkálatai alkalmával.
(C. I. L. III. Supp. 7741.)

216. P. Ae LI us
LONGIN us
PRIMIpilA (ris)?
POSVI t

Találta a glacin Haideczky hadbiró-kapitány.
C. I. L. III. Supp. 7784.)

217. LLC
TIA∧I
I · · LV∧ · · ·
VLP · VITALIS
/ · LEG · III · ITAL
VOTO
IRI

Találta Haideczky hadbiró-kapitány a glacin.
(C. I. L. 7785.)

218. L · AVR · MARI
NVS · \ET · LEG
XIII · G · ANTON
PRO · S · SVA
SVORVM
QVE · EX VIS
POS

Olv.: Lucius Aurelius Marinus veteranus legionis XIII. Geminae Antoninianae pro salute sua suorumque ex viso posuit.

Az 1898-iki szeptemberben a lebontott Báthori-templom alapjából nyertük. Most az alsófehérm. rég. egyl. muzeumában van. (Közöltem az alsófehérmegyei rég. évkönyvben 1899.)

219. IMD · N
VLP · MA
NVS · AI
M · IP · SEPT
M · IVL · M
IVL · VINC
IVL

Katonai névjegyzék. Jelenleg az alsófehérm. rég. egyl. muzeumában. (Közöltem C. I. L. III. Supp. 12559.)

220. — \ —
VS · BF
G · PRAETOR
ONO · INNC*
SSIMO · · · ·

Márványtábla töredék; nincs befejezve, mert a kőfaragó a következő betük számára hat vonalat csak bekarczolt. Az alsófehérm. rég egyl. muzeumában van.

221. a) (q. q.) · · · LON · ORESTVS
IVL · VICTORINVS
Q · Q · VLP · VALENTINVS
IVL · SENECA
Q · Q · AEL · CAESIANVS
AEL · VALERIVS

Katonai jegyzéktábla-töredék. Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. Supp. 7803.)

221. b) · · · · · V · N · · · · · ·
· · VLP · BAC · · ·
· · · IVL · TAC · · ·
· · · CLA · CLA · · · (lehetne CIN is)
· · · · EL · VAL · · ·
T · VAL · · ·
· · · · · · · AN · · · ·
· · · · · · · CL · · · ·
· · · · · · FA · · · ·

Az ásatási helyen találtam a glacin 1897-ben. Márvány tábla. Valószinüleg katona-lista. Az alsófehérm. régészeti muzeumban van.

* (PATR)ONO
INNO(CENTI)
SSIMO.
Ha ez jó, akkor e fölirat a társulat védnökei közé tartozik.

u) *Társulatok védnökeire vonatkozó föliratok.*

222. P · AEL · P · FIL · PAP
GENIALI · DEC
ET · PONTIFCI
COL · APVL PA
TRON · COLLEG
CENT · P · AEL
EVTHYMVS
LIBERT

Olv.: Publio Aelio, Publii filio Papiria, Geniali, decurioni et pontifici coloniae Apuli patrono collegii centonariorum, Publius Aelius Euthymus, libertus.

(C. I. L. III. 1208. Ackner és Müller n. 521.)

223. VERZOVIAE · SA
TVRNIAE · Q · R · F
C · NVMM CERTVS
EQ · R · AVGVR · COL
APVL · PATRO · COLL
FAB · ET · DENDR · COL
SS · SVADEMENTE · AD
FECTIONE · MA
TRI · POSVIT

Olv.: Verzoviae Saturninae, Quinti R. filiae, Caius Nummius Certus, eques Romanus, augur coloniae Apuli, patronae collegii fabrorum et dendrophorum, coloniae suprascripta Suadente adfectione matri posuit.

1516-ban találták. Más adat nincs.

(C. I. L. III. 1217. Ackner és Müller, n. 524.)

224. P · AEL · P · F · PAP
SILVANO · QQ ·
IIVIR · ET SA
CERD · COL AP
EQ · R · EM · V
FABIIA · LVCIL
LA · EM · V · FILIA
MATER · COLL
FABR · E · DEND
COLONIAE · SS
SOCERO · SVI
AMANTISSIMO

Olv.: Publio Aelio, Publii filio, Papiria, Silvano quinquenali duumvirali et sacerdotali coloniae Apuli, equiti Romano egregiae memo-

riae viro, Fabia Lucilla egregiae memoriae viri filia, mater collegiorum fabrum et dendrophororum, (centonariorum?) coloniae suprascripta, socero sui amantissimo.

Bécsbe vitetett.

(C. I. L. III. 1207. Ackner és Müller, n. 525.)

225. P · AEL · P · FIL · PAP
STRENVO · EQ
P · SACERD · ARAE
AVG · AVGVRI · ET
IIVIRAL · COL
SARM · AVGVR
COL · APVL · DEC ·
COL · DROB · PAT
RON COLLEGIOR
FABR · CENTO
NAR · ET NAVT
AR · CONDVC · PAS
CVI · SALINAR
ET · COMMER
CIOR · RVFINVS
EIVS

Olv.: Publio Aelio, Publii filio, Papiria Strenuo, equo publico, sacerdoti arae Augusti, auguri et duumvirali coloniae Sarmiz, auguri coloniae Apuli, decurioni coloniae Drobetarum, patrono collegiorum fabrum, centonariorum et nautarum, conductori pascui, salinarum et commerciorum, Rufinus (libertus?) eius.

Nagy talapzatu márvány oltár.

(C. I. L. III. 1209. Ackner és Müller, n. 523.)

v) Sirkövek föliratai.

226. CLAVDIAE
MARTIANAE
VLPI · DOMI
TIANVS · ET
PHILETVS
PATRONE
OPTIMAE ·

Olv.: Claudiae Martianae Ulpius Domitianus et Philetus patronae optimae.

Sirkő. 1707-ben találták a gör. kath. temetőben.

(C. I. L. III. 1232. Ackner és Müller, n. 534.)

227. D · O · M
ANT · M · GE
NIANVS · MANS
VETVS · VBoRVM
VIXIT · ANNIS
/// · ITF · ANIS
XVIII

Olv.: Deo optimo maximo Antonius M. Genianus Mansuetus, Ubiorum, vixit annis L., militavit annis XVIII.

Oltár.

(Ackner és Müller, n. 282.)

228. SACR · NVTI
CAECILIA · SEXTI · FILIA

Olv.: — — — — sacrum Nutilia (?) Caecilia Sexti filia — — — — — —. Lehet, hogy sirkő.

(C. I. L. III. 1165. Ackner és Müller, n. 464.)

229. D · M ·
C · SENTIO · C · F · SVLP
FLACCO · ANTQ
VET · LEG · XIII[1] GEM
DEC · COL · DAC · SARM
VIX · AN · LXXV ····
C · SENTIVS · FLACCI
VS · FILIVS · ET · HERES
F · C ·

Olv.: Diis manibus. Caio Sentio Caio Sulpicio Flacco Antiquo veterano legionis XIII. Geminae, decurioni coloniae Daciae Sarmiz, vixit annis LXXV — Caius Sentius Flaccinus filius et heres faciendum curavit.

Relief, két fej koszoruban.

(C. I. L. III. 1196. Ackner és Müller, n. 456.)

230. D · M
P · AELI · PROCLUS
VE[2] · LEG · XIII · G
VIX · AN · XL · P
AEL · PROCLA · PAR
ENTIBVS · PIENISS
POSVER

[1] Corp. Inscr. Lat. szerint XIIII.

[2] Talán VTE

Olv.: Diis Manibus, Publius Aelius Proclus, veteranus legionis XIII. Geminae vixit annis XL., Publia Aelia parentibus pientissimis posuerunt.

A püspöki aulában volt 1861-ben.

(C. I. L. III. 1184. Ackner és Müller, n. 467.)

231. D · M ·
M · VLP · M
F · FLAVINO
OPTIO · S
· IGNIFERO
LEG · XIII · G
EM · ÞXX · VIX
AN · XL · TITIA
MAXIMILA
CONI · PI ·
F · C ·

Olv.: Diis Manubis, Marco Ulpio, Marci filio, Flavino, optioni signifero legionis XIII. Geminae, stipendiorum XXV., vixit annis XL. Titia Maximila conjugi pientissimo faciendum curavit.

1655-ben kiásták a zsidók temetőjében.

(C. I. L. III. 1202. Ackner és Müller, n. 468.)

232. D · M
P · AELIVS
\ETVSTNVS
MIL · LEG · XIII · G
STRIB · V · VIXIT
AN · L
. . . . . .

Olv.: Diis Manibus, Publius Aelius Vetustinus, miles legionis XIII. Geminae, stipendiorum V., vixit annis L.

Kovachozy házában volt.

(C. I. L. III. 1186. Ackner és Müller, n. 469.)

233. D · M ·
C · ATRIVS · C · F · CRVSTV
MINA · CRESCENS · C
APVLIS · MIL · LEG · XIII
GEM · VIX · A · XXXV
VALENTINVS — — —

Olv.: Diis Manibus, Caius Atrius, Caii filius, Crustumina*, Crescens,

* Apulum a Crustumia tribushoz tartozott. (Klein, Heidelberg. Jahrb. 1854. 643. l.)

civis Apulis, miles legionis XIII. Geminae, vixit annis XXXV., Valentinus.

(C. I. L. III. 1188. Ackner és Müller, n. 470.)

234. D · M ·
MVMOCI · VN
CIAS · VALENTIN
VS · LIB · LEGAT · LEG
XIII · G · VIXIT · ANNI
S · XXVIII · POSVIT
VAL · COSTAS
MIL · LEG · XIII . G
ET · EORVM · AMICI
MA · ET · ILI
B · M

Olv.: Diis Manibus, Mumocius (?) Uncias Valentinus, librarius legati legionis XIII. Geminae, vixit annis XXVIII., posuit Valerius Costas, miles legionis XIII. Geminae et eorum amici Maximus et Ilius bene merenti.

Ez a vége felé aligha helyesen iratott le.

(C. I. L. III. 1194. Ackner és Müller, n. 471.)

235. D · M
C · VRBICI · CON
DVNVS · M · L · XIII · G
S · IX · V · A · XXX · VRB
ICIA · INGENNA
V · A XX · VRBIC · SENIL · V · A · X
P · · · VRB · SPECI · F · B · M

Olv.: Diis Manibus. Caius Urbicius Condunus, miles legionis XIII Geminae, stipendiorum IX. vixit annos XXX. Urbicia Ingenua vixit annos XX., Urbicius Senilis vixit annos X—P. Urbicius Spectatus filii bene merentibus.

(C. I. L. 1204. Ackner és Müller, n. 472.)

236. CRESCENTI
PLATORIS
FILIA · V · AN
XXXV
VIBIVS · RV
TILIVS · SIG
LEG · XIII · G
H · B · F

Olv.: Crescenti Platoris filio, vixit annos XXXV., Vibius Rutilius signifer legionis XIII. Geminae, hoc bono fecit.

(C. I. L. III. 1192. Ackner és Müller, n. 473.)

237. P · AEL · ATHENO
DORVS · VIXIT
ANNIS · III · D · XL — —

Olv.: Publius Aelius Athenodorus, vixit annis III, diebus XL — — — —
A fejedelmi lakban táláltatott. 1600-ban.
(C. I. L. III. 1224. Ackner és Müller, n. 488.)

238. D · M
SL · VIAE · · · · S
SER · VICTO IAD
EQV · LEG · XIII · G · S
INGENVI · SIVR

Olv.: Diis Manibus, Servius Aelius (?), Sergia Victor Jadere, eques legionis XIII. Geminae Severianae Ingenus — — — —
Díszitett sirkövön, lóháton ügető ifjuval.
(C. I. L. III. 1200. Ackner és Müller, n. 474.

239. D · M
AETERNAE · QVIETI · ET · PERPETVAE
SECVRITATI · M · AVR · Q · VALENT / LEG · I · A ·
QVI · VIX · ANN · LIII · STIP*II · M · AVR · ALEXANDER
PRIMIPILARIS · FRATRI · ET · IVLIA · THEODORA
CONIVGI · ET AVRELIAS · SOSICRATIA · ET · VALENTINA
PATRI PIENTISSIMO
FAC · CVR

Olv.: Diis Manibus, Aeternae quieti et perpetuae securitati. Marco Aurelio Quinto Valenti, centurioni legionis I. Adjutricis, qui vixit annis LIII. stipendiorum XXXII. Marcus Aurelius Alexander primipilaris, fratri et Julia Theodora conjugi et Aurelias Sosicratia et Valentina patri pientissimo faciendum curaverunt.
Sarkophag, VI. Károly császár idejében a bécsi cs. és kir. régiségtárba került.
(Ackner és Müller, n. 475.)

240. PIVS IIP · · · · · ·
VEREC · XIN ·
RNTZ · MILI ·
IIC[IV] · STIP XI VI
NIOS · XXX TITV
OSV ERVNITZ · EI ·
ET · HERED · SL ·
· · · · · · IBATI · · · · ·

Olv.: Pius — Verecundus — — militavit in cohorte IV (?) stipendiorum XI, vixit annos XXX, Titus — — — et heredes — — —
Alig olvasható sirkőfölirat.
(Ackner és Müller, n. 476.)

241. D · M ·
· · · · · · · DEX
VIX · AN · ·
VINDEX
B · C°S
V · S · L · M

Olv.: Diis Manibus. — — — Vindex, vixit annis — — Vindex, beneficiarius sonsularis, votum solvit libens merito.

Oltáralaku sirkő.

(C. I. L. III. 1059. Ackner és Müller, n. 477.)

242. D ·
T · AELIVS A
EX · DEC · AL
· IX · AN · IVL*
CONIVG · BEN

Olv.: Diis — — — Titus Aelius A., ex decurione alae —, vixit annos XL, conjugi bene merenti.

(C. I. L. III. 1179. Ackner és Müller, n. 478.)

243. D · M ·
C · IVL · C · FIL · THEVEST
CORINTHIANO · PRAE
COH · VII · GALL · TRIBVN
COH · I · BRITT · ITEM · VEXIL
DACOR · PARTHIC · CVI
OB · VIRTVTE · SVA · SACRA
TISSIMI · IMPER · CORO
NAM · MVRALEM · HASTAM
PVRAM · ET · VEXILLVM ARGENT
INSIGNE · DEDERVNT
PRAEF · ALAE · CAMPAG
IDEM · S · VIX · ANNIS
XXXVIII
MARCIVS · ARRIANVS
ET · IVLI · CLINIAS · ET
PISONIANVS · HE
REDES · F · C

Olv.: Diis Manibus. Caio Julio, Caii filio, Thevestino Corinthiano, praefecto cohortis VII. Gallorum, tribuno cohortis I. Brittanicae, item vexillationis Dacorum Parthicae, cui ob virtute sua sacratissimi impera-

* Talán AN · XL.

tores* coronam muralem, hastam puram et vexillum argento insignem dederunt, praefecto alae Campagonum, idem milliariae vixit annis XXXVIII. Marcius Arrianus et Juli Clinias et Pisonianus, heredes, faciendum curarunt. (Olvasását vettem a C. I. L.-ból.)

A fejedelmi lakban volt s Kr. u. 191-ik évből való.

(C. I. L. III. 1193. Ackner és Müller, n. 479.)

244. D · M ·
MVCASENVS
S · CESORINI
AEQVES · EX · SN
GVS · COS · VI
XIT · ANNIS XX
RESCV · TVRME
SOIE · CONIVX
PIENTISSIMA
POSVI
B · M

Olv.: Diis Manibus. Mucasenius Cesorinus aeques ex singularibus consularis, vixit annis XX. Rescu — — turme Soie conjux pientissa posuit bene merenti.

Márvány tábla. Felül háromszögben babérkoszoru, két oldalon tritonok. Találták 1823-ban. Most Bürger Márton házának a falába van beépitve. E ház régebben »*Nap vendéglő*« volt.

(C. I. L. III. 1195. Ackner és Müller, n. 480.)

245. · · · · · · · · · · M
· · · · · · · · · · M
· · · · · · · PASSVS
T · ADIVTR
· · · · · · · · NPI · OP · II
· · · · NNIS · LXX
· · · · · · · · · · ·

Olv.: Diis Manibus — — — — — tabularius adjutor (vagy legionis I. Adjutricis) — — — Annis LXX — — — —

Találták a városban.

(C. I. L. III. 1206. Ackner és Müller, 481.)

* Értendő: Markus Aurelius és Lucius Verus.

246. VLPIAE · PROCIL
LAE · VIX · ANN · XXVI
L · VAL · RVFVS · VET
EX · BF · COS · DEC · COL
CONIVGI · B · M · P
L · VALERIO · RVFO · VETER ·
LEG · XIII · G · EX · B · F
COS · DEC · COL
QAEST · IIVIR
VIX · AN · LXV
VALERI · RVFINVS
ET PROCVLEIANVS
FILI
S · C ·

Olv.: Ulpiae Procillae, vixit annis XXVI., Lucius Valerius Rufus veteranus ex beneficiario consulis, decurio coloniae, conjugi bene merente posuit. Lucio Valerio Rufo, veterano legionis XIII. Geminae ex beneficiario consulis, decurioni quaestori, duumviro, vixit annis LXV., Valerii Rufinus et Proculejanus filii statuendum curaverunt.

(Ackner és Müller, n. 482.)

247. D · M ·
P · AEL · IVLIANVS
VIX · MENSIBVS · V
DIEB · XXV
P · AELIVS · PROVINCIALIS
DEC · COL · FILIO · P ·

Olv.: Diis Manibus. Publius Aelius Julianus, vixit mensibus V., diebus XXV., Publius Aelius Provincialis, decurio coloniae, filio posuit.

(C. I. L. III-ban nincs felvéve. Ackner és Müller, n. 483.)

248. Emberalak, delphin és páva

L · IANVARI · ROMVLI
VIX · ANN · VIIII · ET · IANVA
RIAE · PVPAE · VIX · ANN ·
XIII · IANVARIA · TITIA
MATER · FILIS · POSVIT

Emberalak, delphin és páva.

Olv.: Lucio Januario Romulio, vixit annis VIII. et Januaria Pupae, vixit annis XIII. Januaria Titia, mater filiis posuit.

Soterius látta és le is rajzolta e sirkövet 1772-ben a püspöki aulában. Szerinte sarkophag, melyet Bajtay püspök idejében Gyulafehérvár és Marosportus közt találtak.

(C. I. L. III. 1236. Ackner és Müller, n. 484.)

249. TVTICIAE · ADRASTILLAE
VIX · ANN · XVIII · M · II · D · XX ·
TVTICIA · VICTORIA · FIL
ET · HERMES · MATRI
KARISSIMAE

Olv,: Tuticiae Adrastillae, vixit annis XVIII. mensibus II. diebus XX. Tuticia Victoria filia et heres (Hermes?) matri carissimae.

1585-ben találták a jezsuiták zárdájában, 1656—57-ben a külső várkapuba be volt épitve. 1722-ben Bécsbe vitték.

(C. I. L. III. 1246. Ackner és Müller, n. 485.)

250. D · M ·
VELLECI · FIL
VRSINA · V
IX · ANNOS · XII · D

Olv.: Diis Manibus (Neigebaur szerint Manibus Diis!) Velleci (Velicii) filia Ursina, vixit annos XII. d.

Thalson közölte.

(C. I. L. III. 1247. Ackner és Müller, n. 495.)

251. D · M ·
VRSVLVS
VIXIT · ANNIS
XXIII · LVPV
LA · FRATRI · B
M · POS

Olv.: Diis manibus, Ursulus vixit annis XXIIII., Lupula fratri bene merenti posuit.

Relief, két mellkép két oroszlán alatt, fehér márványból. 1722-ben Bécsbe vitték az udvari könyvtárba.

(C. I. L. III. 1253. Ackner és Müller, n. 486.)

252. Ifju, támaszkodó lábbal.

D · M
SECCIA · CVPI
TI · F · VIX · ÂN
LX · FILI · ET
C°N · B · M · P
(Sima felület, betü nélküli tér.)
ĤI · S · ĒT

Ifju támaszkodó, lábbal.

Olv.: Diis Manibus. Seccia Cupitii filia, vixit annis LX., filii et conjux bene merenti posuerunt. — — — Hic sita est.

A püspöki kertben találták s most is (1901.) ott van.

(C. I. L. III. 1243. Ackner és Müller, 487.)

253. . . . . .
CONIVGI
P · AEL · FOR
TVNATI · AE
. . . . . .

Olv.: Conjugi Publiae Aeliae Fortunatae — — —

Kis fémtábla 1836-ban találták a városban, most a Battyháneumban van.

(C. I. L. III. 1226. Ackner és Müller n. 499.)

554. D · M
QVINQVE · HIC
ANNORVM · AETATIS
CONDITVR · INFANS
AEMILIVS · HERMES
HANC · GENERAVIT
MATRIS · DE · NOMINE
DIXIT · PL°TIA · PATRIS
PRONOMINE
AEMILIA · VIXIT · RAPV
QVAM · MORS · INLIMINE
VITAE

Olv.: Quinque hic annorum aetatis conditur infans. Aemilius Hermes hanc generavit: matris de nomine dixit Plotiam patris praenomine Aemiliam, vixit rapuit quam mors inlimine vitae.

A püspöki udvarban találták.

(C. I. L. III. 1228. Ackner és Müller, n. 489.)

255. D · M
VLPIA
NA · VIX · AN
NIS · LX · HEREN
NIA · LVCIA
ET · HERENNIA
SECVNDINA
MATRI · PIENT
ISSIMAE POSVE
RVNT

Olv.: Diis Manibus, Ulpiana, vixit annis LX, Herennia Lucia et Herennia Secundina matri pientissimae posuerunt.

1655-ben találták a zsidó temetőben.

(C. I. L. III. 1250. Ackner és Müller, n. 490.)

256. D · M ·
CLAVDIANAE · CANDIDAE
VIXIT · AN · XXX
AELIVS · FIRMINVS · CONIVGI
B. M . P

Olv.: Diis Manibus, Claudianae Candidae, vixit annis XXX., Aelius Firminus conjugi bene merenti posuit.

A várban találták a Capistranok zárdájához közel levő bástyán.

(C. I. L. III. 1233. Ackner és Müller, n. 491.)

257. D · M ·
VIRIA · PvBLIA · V
IRI · PvBLI · FILIA · V
X · AN · XXI ·
. . . . . .

Olv.: Diis Manibus. Viria Publia, Virii Publii filia, vixit annis XXI. — — — —

Sirkő. Félkörü üreg, férfi- és női mellkép, előttük két gyermek, a kőnek alsó része hiányzik. Az alsó várkapu közelében be volt falazva. Kieszközöltem a katonai kincstárnál annak ajándékozását. 1892. okt. 16-án kivétettem a falból és az alsófehérm. régész. egylet muzeumában helyeztem el.

(C. I. L. III. 1249. Ackner és Müller, n. 492.)

258. D · M ·
ISIDORAE
DOMO ASI
AE · VIXIT · ANN
XVIII · MENS ·
III · DIES · XIII
PRIMVS · AVRE
. . . . . VITAL
. . . . . .

Olv.: Diis Manibus. Isidorae Domo asiae, vixit annos XVIII., menses III. dies XIII., Primus Aurelius Vitalis — —

1600-ban találtatott a fejedelmi palota előtt.

(C. I. L. III. 1222. Ackner és Müller, n. 493.)

259. S · AT · VA
VSSI · FIL · CLAV
DIA · SAVARIA
VIXIT · ANNIS
XXXV · · ESTINVS
SVPER · CONIVGI
BENE · MERENTI
H . . . . . .

Olv.: — — — — filia Claudia Savaria, vixit annis XXXV., Festinus (?) Superatus conjugi bene merenti hoc (hic?) — — —

1650-ben találták a várban.

(C. I. L. III. 1221. Ackner és Müller, n. 494.)

260. · M
CLIANVS
CI · HI · VXT
· · N · XI LAI · S
· · NEM · P
· S · L · · · · ·

1836-ban találták a városban. Kiolvashatatlan töredék.

(C. I. L. III. 1240. Ackner és Müller, n. 502.)

261. D · M ·
HIC · PIETATIS · HONOS
HAEC · SVNT · PIA · DONA
MARITI
CVI · MVLTVM · DILECTA
FVI · EGO · MARCELLINA
PRO · MERITIS · CERNIS
QVAE · MIHI · SOLVS · CON
IVNX · AELIVS · COQVE
POST · OBITVM · MEMOR
AMORIS DICAT ·

(Ackner és Müller, n. 497.)

262. INGENV · · ·
GA · I · VC · XI · N · · ·
IXXV · GAIVS · S · · · ·
APOXO DO · · · ·
PO PP CAR · · · ·

Olv.: Ingenus Gai vixit annos (L)XXV Gajus et Apolodorus posuerunt patri pientissimo (?) carissimo.

Ezen nagyon zavarosan, görög és latin betükkel irt felirat talán Cajus Apolodorustól Ingenus Gajusnak szentelt felirat lehetne.

1622-ben találták.

(C. I. L. III. 1237. Ackner és Müller, n. 504.)

263. IV · · · · TI · SC · AE
DI · · · DA · · · · VIX
AN · · · CL · · · · · · · ·
· · · · · · · · · · · · · · ·

Egy Aedilis sirfeliratának töredéke, találták a városban.
(C. I. L. III. 1256. Ackner és Müller, 503.)

264. D · M ·
VLPIAE · RE
NATAE · VIX
ANN · XXXV
AVR · MAC

Olv.: Diis Manibus, Ulpiae Renatae, vixit annis XXXV., Aurelius Macer (?).

1836-ban találták a városban.
(C. I. L. III. 1251. Ackner és Müller, n. 498.)

265. SEVER CO
IVG · EIVS VIX · (a)
AMANDVS · ET · CT(ter)
FILI · ET · HEREDES
(fec.)

Olv.: Severiae (Severae?) conjugi (?) ejus vixit (XLV?) annorum Amandus et . . . filii et heredes fecerunt.

Hibásan leirt felirat.
(C. I. L. III. 1245. Ackner és Müller, n. 880.)

266. D · M ·
TVTOR Ø SILVAN
· · · · · S Ø A · AE Ø BOS · ·
EX Ø N Ø ILL — · R Ø STI · ·
XIII Ø VIX ANN · ·
XLIII Ø H Ø S Ø

Olv.: Diis Manibus, Tutor Silvani, eques alae Bosponarum ex numero Illyricorum, stipendiorum XIII, vixit annos XLIII hic situs est.

Találták Sárdi Miklós házában. Oltár, felső részén rózsa és di szitmény.
(C. I. L. 1197. Ackner és Müllernél nincs.)

267. T ‘ VAREN · T · F · PAP · SABINIANO · EQ · R ·
FLAM · LAVRENTINO · ITEM · FLAM
COL · SARMIS · DEC · CL · SAR · ET · APVL
E · M · V · OMNIB · EQVES · RIB · MILIT · PERFVNC
CORNEL · LVCILLA · CNIVX · PILA · EXRVC
TA · SARCOFAGVM · IN · QVO · AVRENIA
PROBINA · Q · SABINIANI · SOROR · CNDIA
ERA · ETIAM · EIVS · CRPORE · CNLOCA
TO · SVPERPOSVIT

Olv.: T. Vareni T. F. Papiria Sabiano, equiti Romano, flamini Laurentino, item flamini coloniae Sarmisegetusae, decurioni coloniarum Sarmizegetusae et Apuli, egregiae memoriae viro, omnibus equestribus militiis perfuncto, Cornelia Lucilla coniux. Pila extructa sarcofagum, in quo Varenia Probina q(vondam) Sabiniani soror condita erat, etiam ejus corpore conlocata superposuit.

Sarkophag, mely 1723-ban Bécsbe küldve, útközben a hajóval együtt elsülyedett a Marosban.

(C. I. L. III. 1198.)

268. D M
P IVSIIP
VEREC(u)N(di)
(sar)R(mi)Z · MIL · L(eg)
(XI)II · G · STIP · XI · VI(xit)
(an)NOS XXX TITV(lum)
(p)OSVERVN(t) (f)ILI
EHERES · L ·
IBATI

Találták a városban. Más adat nincs.

(C. I. L. III. 1199. Lásd a 240. sz. a. is.)

269. D · M ·
VLPIAE · CONSTAN
TINAE · QVAE · VIXIT · AN
NIS · XVI · MENSIB · VIIII
VLP · CONGONIVS · VET
EX · DEC · ET · AELIA · VALE
RIA · PARENTES INFELI
CISSIMAE · FILIAE · PIENTISSIM

Klincsitt szolgabiró házában találták.

(C. I. L. III. 1203.)

270. IVL · HERCVLANVS
D SCOL · FAB · AVRAR
VIXIT · A · LXXX

L. Hene 92. l. Más adat nincs.

(C. I. L. III. 1215.)

271. D · M ·
AELIVS · CRESCES
VLP · LVPO · FILIO
CARIS · VIXIT · ANNIS · III
MENS · VI · B · M · P

Olv.: Diis manibus Cresces Ulpius Lupo filio carrissimo; vixit annis III. mensas VI. bene merenti posuit.
(C. I. L. III. 1225.)

272. AELIAE PVPL
FILIAE GP · ·
. . . . . .

Szép márványmaradék. Valamely ház falában találták.
(C. I. L. III. 1227.)

273. M · FIRMO · BASSIANO · ET
M · FIRMO · SEVERO · VIX
. . . . . .

(C. I. L. III. Supp. 7809.)

274. . . . . .
AVRELIAE · PLACEN
TINAE · VIX · AN · LX
T · AVRELIVS · STEPHAN
LIBERTVS · PATRONAE
BENE · MERENT · POSVIT

Olv.: Diis Manibus Aureliae Placentinae, vixit annos LX. Titus Aurelius Stephanus libertus, patronae bene merenti posuit.
(C. I. L. III. 1229.)

275. D · M ·
IVLIA · VALRIA
VIXIT · ANNIS · XXX
(Julia)
IVNI(ua) LIB(e)R(t)AE
(et · · · NON CONIVGI
BENE MER
(f.) H · S ·

(C. I. L. III. 1239.)

276. D · M
VLP · RVSTICA
VIXIT · AN · XXV
TIPX I IIC*

1622. évben találták a mezőn, a város közelében.
(C. I. L. III. 1252.)

* Talán igy: (men)SIB · VII · F · C

277. AELIVS · NIGER · VE · ANN · LXX
CHOR · I · ALP · EQ · E · SATVRNINAE
SATVRNINI · FILIE · CONIV
GI · PIENTISSIME · POSVIT
ET · SIBI · VIVE

(C. I. L. III. 1183.)

278. D · M ·
ANTO M O GE
NIANVS O M
NS TVS O VRORVM
VIXIT O ANNOS
· MI · · ANIS
XVIII

(C. I. L. III. 1187.

279. P · AEL · PROCLVS
VE · LEG · XIII · G
VIX · ANN · IV · ET
AEL · CLAVDIA
VIX · AN · XL · P · AEL
PROC(l)NVS (et) AEL
PROCLA · PARENTIBVS
PIENTISS · POSVER

Gruterius találta az aulában.
(C. I. L. III. Supp. 7796.)

280. D · M ·
C · ATRIVS · C · F · CRVSTV
MINA · CRESCENS · C
ARSVLIS · MIL · LEG · XIII
GEM · VIXIT · A · XXXV
VALENTIVS
(de)METRI(u)S · ME(renti)
P

Kovachoczy Farkas házában volt.
(C. I. L. III. Supp. 7797.)

281. D · M ·
AELIO · GENIA
EX · SINGVL
VIX · AN · XXXII
VEXILLARIVS · LIBR
PRI · HERES ET
ATTICVS · SEC · HE
B · M · P

Találták Batthyány gróf püspök konyhaépületében.
(C. I. L. III. Supp. 7799.)

282. · D ·
VLP TE
EQ AL S(ti)
P XV · VI(xit a ·)
XXX · · · · · · · ·
II · · · · · · · · ·
MAC · F · · · · · · ·
FRA · PIENTI ·
SIMO
B · M

(C. I. L. III. Supp. 7801.)

283. D · M ·
ISIDORE
DOMO ASI
AE · VIXIT · ANN
XVIII · MENS
III · DIEB · XIII
PRIMVS · AVG
DISP · VIR · B · M

Találták a püspöki udvarban.
(C. I. L. III. Supp. 7802.)

284. M
Cla VDIE
GENE
V

A Geniedirectio kertjében volt.
(C. I. L. III. Supp. 7808.)

285. (d) M
(m) HORA
TIVS · MF

Andrásy István kanonok házában volt.
(C. I. L. III. Supp. 7810.)

286. (d) M
IC
(tis) DIO FAN

A reformátusok temetőjében találták. Dombormű, asszony, férfi és gyermek képeivel.
(C. I. L. III. Supp. 7813.)

287. D · I ·
(de)C · EQ · SING *
EX VOT · POS

A városban találták, Rét-utczában 282. h. szám alatt, Reindl Jánosnál.
(C. I. L. III. Supp. 7787.)

288. · · · · · DOM
· · · · · · VICTO
· · · · · · · IN · · ·

Sirkő, relieffel; a gyászoló Genius görbitett bottal.
(C. I. L. III. 1248. Ackner és Müller, n. 540.)

289. D · (M)
PEREGR inus

1898. szeptember hóban a Báthory-templom lebontatása alkalmával az alapba beépitve találtatott, most az alsófehérmegyei régészeti egyl. muzeumában van.

290. IMIAN
· · · · · · · · · · kivakart sor
IAN
S ·
N

* Equites singulares.

1896-ban az alsófehérm. régészeti egylet ásatási helyén ásattam ki, jelenleg a régészeti egyl. muzeumában van. Közöltem a IX. évkönyvben 1897, és a bécsi Jahreshefte des österr. archaeol. Institutes III. k. 181. l.

II. MAROSPORTUS.

(Colonia Apuli.)

a) Jupiternek szentelt föliratok.

291. I · O · M ·
· · · OMVLI
VS · CRES
V · S · L M

Olv.: Jovi optimo maximo Romulus Crescens votum solvit libens merito.

A Maros mellett találták. 1861-ben özv. Gräfnénél volt.

(C. I. L. III. 1048. Ackner és Müller n. 289.)

292. I · O · M
CORNELIVS
PRIMVS · VET
LEG · XIII · G · QVOT*
VOTVM · FECIT
PRO · SE · SVO
RVMQVE · SAL
POSUIT

Olv.: Jovi optimo maximo Cornelius Primus veteranus legionis XIII. Geminae quod votum fecit, pro se suorumque salute posuit.

1847-ben találták.

(C. I. L. III. 1041. Ackner és Müller n. 280.)

193. I · O · M · ET
MART
LARRIVS
PROBVS
B · COS · V
S · L · M ·

Olv.: Jovi optimo maximo et Marti Larrius · · · · Probus, beneficiarius consularis, votum solvit libens merito.

1840-ben találták. 1847-ben Kisfaludon a gróf Teleki féle parkban volt.

(C. I. L. III. 1080. Ackner és Müller, n. 327.)

* *Quod* helyett.

294. Két lándzsa pajzszsal

Felül:
Ökörfejhez hasonló fej, virág és más diszítményekkel.

I · O · M
AVL · TAPETIVS
A METHYSTVS
V · S · L · M

Két lándzsa pajzszsal.

Oltár. 1867-ben egy román templom romjai közt volt. Néhai Reissenberger Lajos tanár által Nagy-Szebenben a Bruckenthal-muzeumba került.
(C. I. L. III. 6260.)

295. Korsó

I · O · M
A · TAPETVS
EPIVS

Áldozó csésze

Oltár 1867-ben néhai Reissenberger Lajos luth. tanár Nagy-Szebenben a Bruckenthal-muzeumba vitte.
(C. I. L. III. 6261.)

296.

	I · O · M	
	L · AEL	
	S · PONT	(if)
(col)	APVLE	(ns)
(pr)	O · SALVT	(e sua)
(suo)	RVM(q) V	(eus)

Egy román templom romjai közt találták.
(C. I. L. III. 6262.)

297. (deo)
AETER(no)
CLODIA
MAXIMA
(e)T · ELA · ·
VALERIA

Jelenleg Nagy-Szebenben a Bruckenthal-muzeumban van.
(C. I. L. III. Supp. 7737.)

298. ⌐ERN

1867-ben Kastaly Istvánnál volt.
(C. I. L. III. 7738.)

299. I · O · M ·
A · MARTINVS
BASVS · ET · AVR
CASTOR · PO · LVD
I · CIRCVMSTAANTES
VIDERVNT · NVMEN
AQVLAE DESCIDSE
MONTE . SVPRADRACONE
RES · VAID VII
SVPSTRINXIT · AQVLA
HI · SS · AQVLA DE
PERICVLO
LIBERAVERVNT
L · M · P

Olv.: Jovi optimo maximo Martinus Basus (?) et Aurelius Castor pontem (?) Lydi circumstantes viderunt numen aquilae descidise monte supra dracones tres valida vii.

Supstrinxit aquila. Hi suprascripti aquilam de periculo liberaverunt. Voto libentes merito posuit.

Nagy oszlop. 1872-ben találták, most a kolozsvári erdélyi muzeumban van.

(C. I. L. III. Supp. 7756.)

300. I · O · M · D
AVRELII
ALEXAN
DER · ET FLA
VS · SVRI
NEGOTIA
TORES · EX
VOTO L · P

Szászsebesbe Bömches főerdészhez került.
(C. I. L. III. Suppl. 7761.)

301. I · O · M ·
PRO · SALVE IM
ET · COLL · FABR
TIB · IVL · BVBAL
EX · DEC · XI
D · D

Olv.: Jovi optimo Maximo pro salute (salve) imperatoris et collegii fabrum Tiberius Julius Bubalus ex decuriis XI donum dedit.

Oltár. 1861-ben Alvinczen a ref. templom mellett volt felállitva. (C. I. L. III. 1043. Ackner és Müller, n. 908.)

302. I · O · M · E · IVN
RE · ET · G · L©

Olv.: Jovi optimo maximo et Junoni reginae et genio loci.
Jelenleg Alvinczen van Bacsillánál.
(C. I. L. III. Supp. 7763.)

303. I · O · M
EX VO
POS

1867-ben a Bruckenthal-muzeumba került.
(C. I. L. III. Supp. 7758.)

b) *Mithrasnak szentelt föliratok.*

304. · · I · M · SIGNVM
· · · VNDINVS · EX · VOTO · POS

Szobormű, de csonka, Mithrasnak csak az alteste és lábai vannak meg, a bikának csak törzse és feje van, a fölirat a talapzaton van. A Batthyáneumban volt. Hene Ferencz 1836-ban kiadott munkájához csatolt táblákon megvan ennek a képe is. Most hiányzik a Batthyáneumból. De Ackner és Müller szerint éppen ilyen van N.-Szebenben a Bruckenthal-muzeumban.

Olv.: Deo Soli invicto Mithrae signum Secundinus ex voto posuit.

Találták Marosportuson. Kastaly Ferencz mázsamester udvarában volt.

(C. I. L. III. 1123. Ackner és Müller, n. 370.)

305. INVI (c) T (o)
MYTHRA (e)
SEX SYN R
OFVS · V · S · L

1867-ben Marosportuson találták. Jelenleg a segesvári luth. gimnáziumban van.

C. I L. III. Supp. 7777.)

306. INVICTO
MYTHIR
AII · CHR
ILSTION

Olv.: Invicto Mythiraii Chrilstion. A Corpus szerint: Chrestion, utolsó sor: I · STION.

Oltár. Pap Károly hajósmester kertjében találták, most Kolozsvárt az Erdélyi muzeumban van.

(C. I. L. III. 1112. Ackner és Müller, n. 900.)

307. INVICTO
MYTHRAE
DIOSCO
RVS · MARCI
V · S · L · M

Olv.: Invicto Mythrae Dioscorus Marcianus (scil filius) votum solvit libens merito.

C. I. L. III. 1113. Ackner és Müller, n. 901.)

308. D INOM
VOTA
RETVLI
LVCANVS

Olv.: Deo invicto optimo (?) maximo (?) vota retuli Lucanus.

A Bruckenthal-féle muzeumban.

(C. I. L. 7779.)

309. I · M ·
A · C ·

Olv.: Invicto Mithrae.

A. és C. neve lehetne annak, ki az oltárt készitette. Most a Bruckenthal-muzeumban van N.-Szebenben.

(C. I. L. III. Supp. 7780.)

c) *A Mater Magnának szentelt föliratok.*

310. M · D · M
SACR
PRO · SE · ET · SVIS
G · STATIVS POLLIO
LEG LEG V ET XIIII
GEM · MIL

Olv.: Matri deum magnae sacrum pro se et suis Gajus Statius Pollianus, legatus legionis V. et XIII. Geminae miles (?).

A Corpus szerint Pollio-tól kezdve:

POLLIO VET
LEG XIII G.

(C. I. L. III. 1101. Ackner és Müller, n. 388.)

311. M · D · M
VMBRICIA
MAXIM PRO
SE SVISQVE
V · S · L · M

Olv.: Matri deum magnae Umbricia Maxima pro se suisque votum solvit libens merito.

1846-ban találták.

(C. I. L. III. 1102. Ackner és Müller, n. 389.)

d) *Venusnak szentelt föliratok.*

312. VENERI · VIC
TRICI · PRO · SAL
IMPERI · ET · S · P · Q · R
ET · ORDINIS · COL
APVL · C · IVL · VA
LENS · HARVSPEX
COL · SS · ET ANTS
TES · HVISCE
LOCI P

Olv.: Veneri victrici pro salute imperi et senatus populique Romani et ordinis coloniae Apuli, Caius Julius Valens haruspex coloniae suprascriptae et antistes hujusce loci, posuit.

1838-ban Pauer János lakatos mester kertjében ásták ki.

C. I. L. III. 1115. Ackner és Müller, n. 352.)

e) *Dianának szentelt föliratok.*

313. DIA(n)AE
SACRVM

1792-ben május 15-én ásták ki.

(C. I. L. III. 997.)

314. (qui pro sua sol)VTEM · ET · VIT
(et vot)O PoSVIT

Relief. Diana képe és egy vadkan, Nagy-Szebenben a Bruckenthal-muzeumban van.

(C. I. L. III. Supp. 7743.)

315. DIANAE
SACRVM
COMMVN
VETERANVS
VLP · MIL · LEG · XIII
ET · C · FILIVS

Olv.: Dianae sacrum Comminius Veteranus Ulpianus, miles legionis XIII, et Cajus filius.

(C. I. L. III. 1000. Ackner és Müller, n. 347.)

316. DIANAE
SACR
P · CAESO
NIVS
CELER
V · S · L · M

Olv.: Dianae sacrum Publius Caesonius Celer votum solvit libens merito.

1865. nov. 7-én ásták ki és azután Alvinczre került.

(C. I. L. III. 6259.)

f) *Aesculapius és Hygianak szentelt föliratok.*

317. Áldozó csésze

ASCLEPI°
ET HYGIAE
C · FABRICIVS
DEXTER
V · S · L · M

Korsó.

1872-ben ásták ki Demián János volt községi biró házánál.

(C. I. L. III. Supp. 7740.)

318. DEO · AESCVL · ET · HYGIAE · AVR · ETERNALIS

Olv.: Deo Aesculapio et Hygiae Aurelius Eternalis.

Márványrelief. Aesculap a kigyóval; egy fiu, Posphorus vagy Telosphorus, két Hygia közt. 1846-ban találták a Maros mellett.

(C. I. L. III. 979. Ackner és Müller, n. 405.) L. a 474. c. alattit, mely talán azonos ezzel.

g) *Fortunának szentelt föliratok.*

319. FORTVNAE
AVG
SACRVM
P · AELIVS · GEME
LVS · VIR · CLA
RISSIMVS
PERFECTO · A · SOLO · BALNEO
CONSACRAVIT

Olv.: Fortunae Augustae sacrum Publius Aelius Gemelus, vir clarissimus, perfecto a solo balneo, consacravit.

Opitz idejében 1622-ben ásták ki Maros-Portus mellett. Római fürdő alapitására vonatkozik.

(C. I. L. III. 1006. Ackner és Müller, n. 430.)

320. FORTVAE
SVPERE
AVG
SACRVM
CVM · AEDE
V · S · L · L · M

Olv.: Fortunae supere (ae) Augustae sacrum cum aede (?) votum solvit libentissime merito.

Oltár. 1847-ben özv. Gräfnénél volt, onnan a várparancsnok kertjébe, majd az istállóba, innen pedig a várparancsnoki ház kapuja elé került, hol a katonák padnak használták. 1892-ki junius havában katonai engedély mellett kicseréltem egy más, hosszabb kőpaddal. Most az alsófehérm. régész. egylet muzeumában van

(C. I. L. III. 1014. Ackner és Müller, n. 432.)

h) *Silvanusnak szentelt föliratok.*

321. SILVANO · SANCTO
L · AEMIL · CARVS
LEG · AVG · PR · PR ·
III · DACIARVM

Olv.: Silvano sancto Lucius Aemilius Carus, legatus Augusti pro praetore trium Daciarum.

L. Aem. Carus Kr. u. 175—176-ban volt Dacia helytartója. 1767-ben a Maros partján találták.

322. SILVANO
DOMESTICO

Oltár. Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 1148.)

i) *Különböző föliratok.*

323. QVADRI
VIS · SACR
FL · PVLCHRA
PRO SE ET SṼ ·
V · S · L · M

Olv.: Quadriviis sacrum Flavia Pulchra pro se et suis votum solvit libens merito.
Pauer lakatosnál volt.
(C. I. L. III. 1140. Ackner és Müller, n. 438.)

324. DIIS
DEABVS
Q · P · FAB
ꟻERCLIN
V · S · L · M

Olv.: Diis Deabusque P. Fabius Herclianus solvit libens merito.
Kis oltár. Most a Bruckenthal-muzeumban van.
(C. I. L. 7746.)

325. HΛIΩ
ANЄIKH
TΩЄPM
HC · ΓOPΓI
OY · ANЄΘHK

Olv.: Helio aneiketo Hermes Gorgioi Anethek.
Kis oltár. A püspöki udvarban, a nagypréposti lakáshoz vezető ajtó fölött a falba beépitve.
(C. I. L. III. Supp. 7881.)

326. ZЄY · CAP
△Є N △HN
ΩPOYꟾOc
ANTIIIA
TPOY ЄY
XHN · ANЄΘ

Ismeretlen istenség. 1872—3-ban találták.
(C. I. L. III. Supp. 7762.)

327. ЄΞCIIIT
ΑΓΗC MH
TROC TRO
ΚΛMHNH
C

Olv.: 'Es epitages metros Troklimenes.
Metros talán Mitros = Mithras. Különben ismeretlen istenség. A Bruckenthal-muzeumban van.
(C. I. L. III. Supp. 7766.)

328. IMP · CAES · DIVI · AN
TON · F · DIVI · HA · NEP · DV
TRAI · PART · PRONEP · DIVI
NERVAE · ABNEP · L · AVREL
VERO · AVG · ARMENA
CO · TRIB · POT · III · CO
S · II · PROCOS · COH
II · F · COMMAG

Olv.: Imperatori Caesari, divi Antonini filio, divi Hadriani nepoti, divi Trajani Parthici pronepoti, divi Nervae abnepoti, Lucio Aurelio Vero Augusto Armeniaco, tribunicia potestate IV., consuli II. proconsuli, cohors II. Flavia Commagenorum.
Oltár márványból. E fölirat Kr. u. 165. évből való. E cohors főképpen Veczelben volt. 1861-ben br. Jósika jószágán, Branyicskán volt.
(Ackner és Müller, n. 507.)

329. TENACI · VINDICI
LEG · LEG · XIII · G · PRINC
CIVITATIS · NICOPOLITA
NOR
P · TENACS · GEMELLI
NVS · AVG · COL · APVL
LIBERTVS
L · P · C · D · DDD

Olv.: Tenaci Vindici, legato legionis XIII. Geminae, principi civitatis Nicopolitanorum, Publius Tenacs Gemellinus, augustalis coloniae Apuli, libertus locus publicus concessus decreto decurionum.
(C. I. L. III. 6265. Ackner és Müller, n. 512.)

330. IN · HONOREM
ATA · · · · · · · · TVS · ET
VIB · · · · · · · · · IVNX
ET · T · · · · · · · · · TVST
· · · · · · · · · · · · · ·
· · · · · · · · · AM · · N
DIA PAPINIA · · VS
ETIA · VIBIDIA · ET · ·
LI · TEMPLVM · ET · S · ·
ABSVM · P · S · F · ITA ·
M · ET · ORNAME · ·
· · · · · · · · REVERT · ·
· · · · · L · D · · · · · · ·

Olv.: In honorem — — et Vibidia conjunx et — — flamen (?) Papinianus et — Vibidia et — — templum et sacellum (vestutate?) collabsum pecunia sua fecerunt aram (?) ornamenta — — Locus datus (decreto decurionum).

Fehér márványtábla. Találtatott Pauer János kertjében, 3 töredék darabban.

(Ackner és Müller n. 531.)

331. CRASSO · MACRO
BIO
NEGOTIATORES
PROVINCIAE
APVLAE · DEFEN
SORI · OPTIMO
L · D · D · D

Olv.: Crasso Macrobio negatiatores provinciae Apuiae, defensori optimo Lucus datus decreto decurionum.

A Marosban találták.

(Ackner és Müller, n. 533.)

332. PRIMA VERA

Amor fatörzsön áll, támaszkodva egy gyümölcsös ágra. Most Kolozsvárt az Erdélyi Muzeumban van.

(C. I. L. III. Supp. 7783.)

333. AVREL TZOA°TVS
EX VOTO POSVIT

Férfi-láb, állaton. 1868-ban találták. Most Kolozsvárt az Erdélyi Muzeumban van.

(C. I. L. III. Supp. 7789.)

334. ARRIVS
HERMES
V · S

Nagy-Szebenben a Bruckenthal-muzeumban van (C. I. L. III. Supp. 7790.)

335. IINVS : I
M · ANT · SABI
NVS · DEC · COL
V · S

Alvinczre került Bacsillához.
(C. I. L. III. Supp. 7793.)

336. ADER
· ABRVM

Nagy-Szebenben a Bruckenthal-muzeumban van.
(C. I. L. III. Supp. 7806.)

337. M · LICIN
N · MOESICV
ET · M · LICIN
FRAT

Nagy-Szebenben a Bruckenthal-muzeumban van.
(C. I. L. III. Supp. 7811.)

k) *Sirkövek föliratai.*

338. D · M ·
MAMMVLO
VIX · AN · XXV
VLP · CLONO
V · MENS · I · VLP
IVVENALIS
MAMMVLO
AN XII
MAMMVLO
PIISIMO

Találtatott Marosportuson a Demian házában.
(C. I. L. III. Supp. 7812.)

339 (d) N (m)
SEIO R
(v) IX · AN · II
VS · SECV (ndus)
IIΛV

Találtatott Marosportuson, a Kornya Miklós földmives házában. (C. I. L. III. 1244.)

340. M
VI
IS
N

Találtatott Marosportuson, a Hous (Hajós?) házában. (C. I. L. III. Supp. 7817.)

341. a) (d) M
SEIO RE
(v) IX · AN · III
VS · SECV (ndus)
III · AV

Találtatott Marosportuson, a Sándrucz házában. L. 339. sz. (C. I. L. III. Supp. 7814.)

341. b) . . . . . .
· · · NDER
M.

Marosportuson találtam 1900. jul. 5-én. Durva homokkő. Most a gyulafehérvári muzeumban van.

III. ZALATHNA.

(Ampelum.)

a) *Jupiternek szentelt föliratok.*

342. I · O · M
PRO · S · IMPERA
TORIS
COLLEG · AVRA
RIORVM · L
CALPVRNIVS
D · D

Olv.: Jovi optimo maximo, pro salute imperatoris collegium aurariorum, Lucius Calpurnis decaverunt.

Petrozsán felé találták.

(Ackner és Müller, n. 545.)

343. I · O · M
PRO SA
LVTE
IMP · CAES
T · AEL · HADR
ANTONIN
AVG · PII · P · P
M · STATIVS
PRISCVS
LEG · EIVS · PR · PR

Olv.: Jovi optimo maximo, pro salute imperatoris Caesaris Titi Aelii Hadriani Antonini Augusti, pontificis maximi,* patris patriae, Statius Priscus, legatus ejus pro praetore.

A fölirat Kr. u. 158. évből való. A Lukács-féle ház pincze-lejáratánál beépitett oltár.

(C. I. L. III. 1299. Ackner és Müller, n. 546.)

344. I · O · M · · · · ·
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . R
DVCTVM
MA · DOMO
ITVR ET · ORDO · AMP
. . . .
C · AVREL · SALVIANO
PRO · AVG · N · CVRANTE

Olv.: Jovi optimo maximo — — — ductum (aquaeductum?) — — domo Itur — — (?) et ordo Ampejae, Cajo Aurelio Salviano procuratore Augusti nostri curante.

A Corpus szerint: II. (?) et ordo Ampelensium, C. Aurelio Salviano procuratore Augusti nostri curante.

Oltár. A malomtól jobbra fekvő dombon egy földmives az úton ásta ki 1861-ben.

(C. I. L. III. 1293. Ackner és Müller, n. 547.)

* A Corpus szerint pii (pontifex maximus helyett).

345. I · O · M
M · ANTO
NIVS SA
TVR NI
NVS ÐC
COL · V · S · L
M

Olv.: Jovi optimo maximo Marcus Antonius Saturninus decurio coloniae votum solvit libens merito.

Most a felső sor nélkül a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban van.

(C. I. L. III. 1282. Ackner és Müller, n. 548.)

346. I · O · M
T · AVRELIVS
DIOCLES · B
PROC
V · S · L
IMP · AVGVSTIS · COS

Olv.: Jovi optimo maximo Titus Aurelius Diocles, beneficarius procuratoris votum solvit libens, imperatoribus Augustis consulibus.*

* Azaz Caracalla és Geta Kr. u. 205. vagy 208-ból való (?) A Corpus szerint: Kr. u. 161. évből.

Egy románnak kertjében találták. Most a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban van.

(C. I. L. III. 1295. Ackner és Müller, n. 549.)

347. I · O · M
NEPTVNA
LIS · AVG · LIB
TABVL · AVR
DACIARVM
V · B · M · P ·

Olv.: Jovi optimo maximo Neptunalis, Augusti libertus, tabularius aurariarum Daciarum, votum bona mente posuit.

Néhai dr. Reinbold házában.

(C. I. L. III. 1297. Ackner és Müller, n. 551.)

348. (d)EO · AETER
NO ZMAR
AGDVS · AVG
LIB · TAB · ET
AVREL · VRB(i)
CA (c)O(niux) ET
MATRON
FILIA
V · S · L · M

Egy ház alapjában volt.
(C. I. L. III. 1286.)

349. I · O · M
M · AVREL
(a)LEXANDER
FIL · N · M · AR
HISP · AN̂TONI
NIANI · EX
IVSSV · DEI · FE

Olv.: Jovi optimo maximo Marcus Aurelius Alexander filius naturalis Marci Aurelii Hispani Antoniniani ex jussu dei fecit.
Tövisi Gergely volt szolgabirónál találták.
(C. I. L. III. 1294.)

350. I · O M
SACRVM
IVNI · NEDYM

Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 1296.)

351. IOMDET
DEO COM
MAGENO
AVREL
MARINVS
(et) ADDE
BAR SEME
I · ET OCEA
NVS SO
CRATIS SA
CERDOTES
V · L · P

Olv.: Jovi optimo maximo Dolicheno et Deo Commageno Aurelius Marinus et Addebar Semei et Oceanus Socratis sacerdotes votum posuerunt.

Oszlop. Találták a m. kir. kohó nagy házában.

(C. I. L. III. Supp. 13016. Ackner és Müller, n. 558.)

352. I · O · M
C · SEMPRONIVS
VRBANVS
PROC ⅁ AVG

Ezt először Nagy-Szebenbe és onnan a bécsi cs. kir. udvari könyvtárba vitték. Ugyanaz 2. sz. a.

(C. I. L. III. 1298.)

353. I · O · M
· MMORT · M ·
AVG · L PRI^MS
MERCVRIVS
CAES · · S · ·
CRIR M · KO

A második sor bizonytalan; lehetne: et dis immortalibus vagy et Fortunae Aug.

(C. I. L. III. 1300.)

354. DEO · · · · · · ·
N · OMM
^C · DVLC

Oltár. Aligor Áron háza előtt van.

(C. I. L. III. Supp. 7832.)

355. I · O · M
DOLIC[1]
MODES[2]

Kis oszlop. Egyszerü hypocaustum maradványai közt.

(C. I. L. III. 1302.)

356. LIBERO
(p)ATRI ET LI(b)
ERE HERCLIA(n)
IS ET CERVABV(s)
ROMANVS AVG N
ET AVR CRESTE VO(t)
POSVERVN(t)

[1] Dolicheno. [2] Modestius.

Libero patri et Libere Herclianis et cervabus Romanus Augusti nostri et Aurelia Creste votum posuerunt.
(C. I. L. 1303.)

b) *Különböző istenségeknek szentelt föliratok.*

357. DIAN
SACV
PRO SAL
ANT · RVFA(e)
VICTORINVS
SER

Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 1288.)

358. DIANAE
M · ANTO
NIVS · (s)A
TVRNINVS
DEC · COL
(v. s.) L · M

Valamely kertben találták.
(C. I. L. III. 1281.)

359. HERCVLI
INVICTO
SAC · AEL · ·
· · S · AVR
L · (l) P

A szolgabiró házában van.
(C. I. L. III, 1292.)

360. AESCVLA
PIO · ET · HY
GIAE · M · AN
TONIUS
SATVRNI
NVS · DEC · COL
V · S · L · L · M

Olv.: Aesculapio et Hygiae Publius Antonius Saturninus, decurio coloniae, votum solvit libentissime merito.
Majdnem ugyanezen felirat van Mehadiából is.
(C. I. L. III. 1279. és 1280. Ackner és Müller, n. 396.)

361. AESCVLAP
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . CVM
SVIS VSL

Néhai dr. Reinbold házában.
(C. I. L. III. 1278.)

362. FORTVNAE
P · AELII · VICTORI
NVS · VICT∘R · FAB
RIVS · VICT∘ꝚNꝟ
PATER CV̄MFIL̄S

Néhai dr. Reinbold házában.
(C. I. L. III. 1291.)

363. SILVANO · SACR
LEONAS · AVG
LIB · ADIVT · TABV(l)
PRO · SALVT · SVA
SVORVMQ · OM
EX · VOT · L · POS

Olv.: Silvano sacrum Leonas, Augusti libertus, adjutor tabularii, pro salute sua suorumque omnium ex voto libens posuit.
Oltár, márványból. Néhai dr. Reinbold házában.
(C. I. L. III. 1305. Ackner és Müller, n. 568.)

364. SILVANO
DOMESTC
SACRVM
EX VISO PO
SVIT

Találtatott Roska István házában.
(C. I. L. III. Supp. 7841.)

365. DEO
SILVANO · D
OMESTICO
SENT · APER
ET PHILVM
ENVS · V · L · P

Abban a házban volt, hol 1622-ben Opitz tanár lakott Zalathnára való kirándulása alkalmával.
(C. I. L. 1306.)

366. SILVANO
DOMESTICO
SAC
M · OPELIVS
FIRMINVS
V · S · L · M

Találtatott Kende János házában.
(C. I. L. III. Supp. 7840.)

367. NĒMESI
AVG
VITALIS
C · A(p) · ON(i)
V · S

Ariosti alatt 1723-ban Bécsbe akarták vinni, de a hajóval együtt a Marosban elsülyedett.
(C. I. L. III. 1304.)

368. TERRAE
MATRI · M
ANTONIVS
SATVRNINVS
DEC · COL
V · S · L · M

Olv.: Terrae matri Marcus Antonius, decurio collegii aurariorum, votum solvit libens merito.

Ariostus olvasása szerint:

TERRAE MATRI
M · ANTONINVS
SATVRNINVS
DEC · COLL
V · S · L · M

Seifert olvasása szerint:

TERRAE MATRI
P · ANTONINVS
SATVRNINVS
DEC · COL · AP ·
V · S · L · M

Köleséri olvasása szerint:

TERRAE MATRI
M · ANTONINUS
SATVRNINVS
DEC · COLL · AVR
V · S · L · M

Opicz tanár adatai szerint egy kertben találták. (C. I. L. 1284. 1285. Ackner és Müller, n. 607.)

c) *Császároknak szentelt föliratok.*

369. DIVI M · · · · · · · · · · · ·
NINI · PII · GER · S · ·
MAT · FIL · DIVI · C
MODI · FRATRI · D ·
ANTONINI · PII · I ·
DIVI · HADRIAN ·
NEP · DIVI · TRAIA ·
PART · ABNEP · DIVI
VAE · · · · · · · · · ADN
L · SEPT · SEVERO
PERT · AVG · AR
AB · PART · MAX ·
TIF · MAX · TRI · ·
VIII IMP · XI · CO
· · · · · PROCOSVL
ORDO AMPELE
D · D · L · OCT · · IVLIAN(o cos III)
DAC · · · · · · · · · · · · · ·

Olv.: (Imperatori Augusto), divi Marci (Aurelii) Antonini pii, Germanici Sarmatici filio, divi Commodi fratri divi Antonini divi Hadriani nepoti, divi Traiani Parthici abnepoti, divi (Nervae) adnepoti: Lucio Septimio Severo Pertinaci Augusto, Arabico, Parthico, Maximo pontifici maximo, tribunicia potestate VIII., imperatori XI., consuli pro-

consuli, ordo Ampeleie (Ampeiae helyett) dicavit dato loco Fabiano et Muciano (Juliano?) consulibus.

Kr. u. 201-ik évből való. Találtatott az aranyolvasztó huta közelében. (C. I. L. III. 1308. Ackner és Müller, n. 598.)

370. PRO SALVT IMP
CAÊS · M . AVR · ANTONINI · P(f)E
LI(c)(aug) PATRI(s) PATRIAÊ
M · · P · · S · · VS · · EIVS
M · · M · · PR · P(r)S
· · · · · · · · · · · · · · ·
ET · · · · · · · LI · · · · · · · D

Elagabulus vagy Caracallának szentelt fölirat. (C. I. L. III. 1309.)

371. · · · · · · · · · · · · · · ·
· CV · · · · · · · · · · · · ·
LVCI · · · · · · · · · · · · · ·
AVGVS
IMP · VERI · A
ARMENIA
· · · · · · · · · · · · · · · · · ·
· · · THRA · · · · · · ·
· · · MAXIM · · · · ·
LIB · ET · FAMILIA
ET
LEGVL · AVRIAR

A Corpus Inscr. Latin. olvasása szerint:

ANNIAE (?)
LVCILLAE
AVGVSTAE
IMP · VERI · AVG
ARMENIACI
MAXIMI
LIB · ET · FAMILIA
ET
LEGVLI · AVRARIAR

Kr. u. 161—167-ik évből való fölirat.

(C. I. L. III. 1307. Ackner és Müller n. 613. Hene szerint pedig Abrudbányán találták; ő maga sokáig Zalathnán lakott, tehát tudhatta; miért is e föliratot az ottaniakhoz lehetne csatolni. Hene X. Ferencz. Beiträge zur Dacischen Geschichte 1836. 103 l. L. a. 409. sz.)

d) *Sirkövek föliratai.*

372. D · M
M · VLPIO · AVG · LIB
HERMIAE
PROC · AVRARIARVM
CVIVS RELIQVIAE · EX
INDVLGENTIA · AVC · N
ROMAM · LATAE · SVNT
SALONIA · PALESTRICE
CONIVNX · ET · DIOGNES *
LIB · BENEMERENTI · FECER
VIXIT · ANN · LV

(Graevi: pag. DXCIV. n. 7. L. a 458. sz. a.)

373. D · M
P · MACRIN(i)
MARC(i)
PROC · AVGG

Kr. u. 196—198. évekből való.
(C. I. L. III. 1310.)

374. (leg. XIII)
GEM ‘ VIXIT
ANNIS · L · LI
CINIA · IVLIA
CONIVGI
B · M · P

A járási szolgabirónál találták.
(C. I. L. III. 1319.)

375. D · M
VLPIA(e)
M · (l) · TR(o)
PHIM(ae)
CONIVGI
SANCTIS
SIMAE
NEPTVN(a)
LIS · A(u)G · N · (l)
[PROC · AVR]

* Diogenes.

Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 1313.)

376. D · M ·
IVSTINVS · CAESA(r)
VERNA · SVBSEQVES
LIBRARIORVM
VIX ANIS XV
TERTIVS VERNA
VALDENIO
PIENTISSIMO
B · M · F

Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 1314.)

377. D · M ·
SOSSIA · SABINA
VIXIT · ANN · XXVI
EFECIT IN MAT
RIMON · ANN · XI
M · X · SINE · VLLAQ
VERELLA · FVSCI
NVS · VER · AB · INS
T · TAB · CONIVGI
B · M · F

Ackner és Müller olvasása szerint:

D · M ·
SOSSIA · SABINA
VIXIT · ANN · XVI
PEREGIT · IN MAT
RIMON · ANN · XI
M · X SIN · ET VLPAO
VER · FIL · A FVSCI
NVS · VER · ABINVS
T · TAB · COIVGI
B · M · F

Olv.: Diis Manibus, Sossia Sabina, vixit annis XVI, peregit in matrimonio annos XI. menses X, singulariter, et Ulpiano Vero filio Aulus Fuscianus Verus Albinus, thesaurorum tabularius, conjugi bene merenti fecit.

Egy magánház falába van beépitve. Egy génius fölött, ki koszorut tart kezében gazdagon diszitett kerettel.
(C. I. L. III. 1315. Ackner és Müller, n. 579.)

378. AELI
MILES
HISP*
VIX AN
AEL V (ictor)
INA C (oniugi)
P(i)EN (tissi)
MO (fecit)

A járási szolgabirónál volt.
(C. I. L. III. 1316.)

379. P · AELIVS IVLIANVS
VIXIT MENSIB · V̄
DIEB · XXV̄
P · AELIVS · PROVINCIALIS
DEC · COL · FILIO · POS

(C. I. L. III. 1321.)

380. D · M ·
ANT · · · · · · · · ·
NOI · · · · · · AC
VIO · · · · · · · · ·

Petrozsán közelében a réten találták. Téglás Gábor szerint.
(C. I. L. III. Supp. 7846.)

381. D · M
M · AVREL · ANTO
NINI · MIL · LEG · XIII
GEM · VIXIT · AN
XXII · MENS · XI · DI
EBVS · II · MILITAVIT
ANN · V · LIBRAR
AVR · MARCIA
NVS · ET · VAL · VALEN
TINA · FILIO · PIENTIS
SIMO

* Miles coh. II. Hisp.

E fölirat Trajanus idejéből való.
(C. I. L. III. 1317.)

382. D · M ·
P · HELVIO
PRIM(a)NO
MIL · LEG
XIII · GEM
LIB · (c)OS
PHÊ(l) · PRIMVS
PATER FILIO
IVN · · · · L

Egy kis, dülőfélben levő házban találták.
(C. I. L. III. 1318.)

383. D · M ·
M · VALERIANVS
VIX AN · LX · ET · MENS
· MENONIA · GEME
VIX · AN · LXV
M · AVR · MAXIM
INVS · VET · LEG · XIII
GEM · VIX · AN
L · MENONNIA
NVS BENEMERENTIS

Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 1320.)

384. P · CELSENIO · CONSTANTI
DEC · COL · DELMATIAE
CL · EQVO · ITEM · DEC · COL ·
DAC · V · A · XXX · M · O(p)ELLIVS
ADIVTOR · II VIRI · COL · DACI
H · T · V · P

Olv.: Diis Manibus, P. Celsenio Constanti decurioni coloniae Delmatiae Claudia Aequo, item decurioni coloniae Dacicae, vixit annos XXX M. Opellius adiutor duumvir coloniae Dacicae heres testamento v — -- — posuit.

Valamely faluban Gyulafehérvár és Zalathna közt találták.
(C. I. L. III. 1323.)

385. I · D · M
ASCLEPIVS
ET · ASCLEP
CIVES · BITHI
NVM · VIX · AN · XXX
AFFIA · CONIVNX
B · M · P

Egészen összetört példány.
(C. I. L. III. 1324.)

386. Férfiu és fiu képei
AEL · SILVA/
VIXIT · AN /
ET · AVR /

A járási szolgabirónál volt.
(C. I. L. III. 1325.)

387. D · M
OPELLIA · VIC
TORINA · VIX
AN · X · MEN · III
ET · M · OPILIVS
CRIS(p)INVS · VIX
AN IIII. · ME · V · DIE
XIII · ET · M · OPILIVS
FIRMI(n(VS · VIX · AN

Petrozsán közelében találták, honnan Zalathnára került.
(C. I. L. 1330.)

388. D · M
CALAVDIA
AVS · POSVI
FILIO · CLAVDI
O · MAX · AN
ORVM SEIT
EM · AVS · BIM

Drosterián házában van, Dávid Lukács mellett.
(C. I. L. III. 1327. és 7843.)

389. D · M ·
C(l) TER(t)VL
LINA · VIX · AN
NOS IIII · CL
VERA MAT

Félkörben két leányalak kettős koszoruval. A szolgabirónál volt. (C. I. L. III. 1328.)

390. D ꝺ M
VAL · RVFINY
VIX · ANN · L · · ·
ET OPILA · CAT ·
· · · DE · VIX · A · LX
VIII · VAL · CRES
CENS · LIB · EOR
B · M · P

Opitz Zalathnán levő lakóházából néhai Dr. Reinbold házába került. (C. I. L. III. 1331.)

391. D · M
AR · AER · EDVTA RNC
ADGM · EX · SLON
VIX AN · AR · SAT
TARA · LIB · AR · OPM · P

Olv.: Diis Manibus. T. Aurelius Afer Delmata princeps adsignato ex municipio Splona. Vixit annos XXX Aurelius Sattara libertus patrono optimo posuit.

Találtatott a Lukács-féle házban a pinczebejáratnál, megfestett betükkel. Lovas alak lengő köpenynyel, alatta a fölirat.
(C. I. L. III. 1322.)

392. L · · · · · · · · · · ·
VICTORC ·
QVAE VIX
ANNIS · S · M
PP · HERCVL ·
· · · · · · · · · · ·

Félkörrel diszitve.
(C. I. L. III. 1332.)

393. D · M
VICTOR(i)
NVS TEREN(ti)
FIL · VIX · AN(n)
VII · TER(ent)I
VS · T · · · · · · · · ·
· · IM · · · · · POSV
· · N · · S

Ezt Zeugmánál Zalathna közelében találták.
(C. I. L. III. 1334.)

394.
M
NVSA
(aug)VST · N̄
VA · VIX
N · XVIII
IA · VITALIS
BENE · DE
(se m)ERI
SV E

Zeugmánál Zalathna közelében találták.
(C. I. L. III. 1335.)

(bene)
395. (me)RITE · ET · SI
(bene)BI · V · (p)O(s)

A járási szolgabirónál volt.
(C. I. L. III. 1337.)

396. D · M ·
CA(l)V(e)N(t)IA · AS(e)LLA
DOMO · V(e)RNA · VIX
AN · XXXV · POSVIT · CA(l)
V(e)N(t)IA · MARCELLINA
PATRONA · LIBERTAE
BENE · MERITAE

Más adat hiányzik.
(C. I. L. III. Supp. 7844.)

397. CL · PIAE · DOMO
LAPIAEROM · VIX
ANN · XXXXVII · ET
CL · FIRMIO · FIL
EIVS · VIX · ANN̂ · XIII
M · IIII · D · X · POSVIT
CAPITO · TRIII · L
CONIVGI · ET · FIL
PIISSIMIS · B · M
(h) S · S

Más adatok hiányzanak
(C. I. L. III. Supp. 7845.)

e) *Vegyes föliratok.*

398. CASTO
RIBVS
M SACR

Olv.: Castoribus Augusti sacrum.
Néhai dr. Reinbold házában van.
(C. I. L. 1287.)

399. MEMOR(iae)
PAPIR(ii) RVFI · FA
·· PINAPQ PROC
AVRAR · LIBERT · ET HE
REDES · PATRONO PI
ENTISSIMO · (fe)CER
(et)SI(b)I

Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 1311.)

400. H
L · MA
RIY MAC
R PROC · AVGG

Kr. u. 196—198. évekből való. Találtatott egy erdészlakban Molnár mészgödrében.
(C. I. L. III. 1310. és 12563.)

401 D · · · · · · · ·
AVR · · · · ·
· · · A · · · ·
· · AR · · · ·
· · VS · · · · ·
· · C · · · · · ·
· · · · · · · · ·
C · · · · · · ME
PRIVS · · ·
AVRE · · · ·
NATI · · ·

A járási szolgabirónál találták.
(C. I. L. III. 1326.)

402. V
S SATVRN
NVS DEC
COL

Találtatott Andrea Gáspár házában.
(C. I. L. III. Supp. 7839.)

403. DOMNO ET D
MNAE SATRIVS
FELIX B R^{oc} PR^{o}
SE ET SV^{o}S VSLM

1844-ben Zalathna közelében találták. Most Nagyszebenben a Bruckenthal-muzeumban van.
(C. I. L. III. Supp. 7833.)

404. HE(lviae)
M
AN
HEL
PAT

A járási szolgabirónál volt.
(C. I. L. III. 1329.)

405. (sat)V(r)NO
M · AN(t)O
NIVS SA
TVRNINVS
DEC · COL

Mások szerint:

(sat)V(r)
NO · M(a)
TO(n)IVS
SATVRN
NVS · DEC
COL
V · S · L · M

Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. Supp. 7838.)

406. D · · · · · · ·
IV · · · · · · ·
DVII · · · · · P
VI · · · · · V
M · · · · · · · · ·
FR · · · · · · II
DA · · · · · II
IVC · · · · SE
TvS · · · · V
· VI · · · · II
P · II · · · ETTI

Relief. Egy ifju görbe bottal és phrygiai süveggel. A kohó falába van beépitve.

(C. I. L. III. 1336.)

407. VICTORIAE
COMMOD ·
· · IONOI IN ·
· · P MA · IM · ·
· · · PAVI · I · · ·
IDV · · · · · · · · · ·
· · · · · · · · · · · · ·

Olv.: Victoriae Commodi ob honorem Ulp. Maximus et Ulp Avitus II viri iure dicundo (?) v — —

Találtatott Lukács Béla házában.

(C. I. L. III. 1333. és Supp. 7842.)

IV. ABRUDBÁNYA.

408. MARTI · PATR
CONSERVAT
ORI · ET BONAE
VICTORIAE
L · AEL · RVFIN
VS · PRO · SE · ET
SVOS
V · L · P

Olv.: Marti patri conservatori et bonae Victoriae Lucius Aelius Rufinus pro se et suos votum libens posuit.

Oltár fehér márványból, most Bécsben az udvari könyvtárban van.

(Ackner és Müller, n. 606.)

409. LVCI
AVGVS
IMP · VERIA
ARMENIA
THRA
MAXIMI
LIB · ET · FAMILIA
ET
LEGVLI AVRARIA*

Hene szerint (1836.) ezen fölirat páratlan a maga nemében, mert a daciai feliratok közt ehhez hasonlót nem ismert.

(Hene Xav. Ferencz 103. l.)

410. D · M ·
T · FABIO · IBIO
MARO · DOMO
AVGVS · TREVE · ·
QVOND · DEC · · ·
I · · · · · ANABBR · VIX
ANNIS · LX
EABII · PVLCHER
ROMANA · AQVI
LEINENSIS · PER · TV
TORES · SVOS · POS

Olv.: Diis manibus. Tito Fabio Ibiomaro, domo Augusta Treverorum, quondam decurioni collegii aurariorum, vixit annis LX. Fabii Pulcher, Romana Aquileiensis per tutores suos posuerunt.

Ariosti leirása szerint (1722.) Bécsbe küldötvén, Szegednél a hajóval együtt a Marosba merült.

(Corp. I. L. 1214. sz. Ackner és Müller, n. 609.)

411. D · M ·
CASSIAE · PERE
GRINAE · INTEG(r)A(e)
VIX · AN · XXVII · F · BI
SIVS · SCENOB · SARD
CONIVG · B · M

Olv.: Diis manibus Cassiae Peregrinae integerrimae, vixit annis XXVII., Flavius Bisius Scenobarbus Sardes conjugi bene merenti.

ACorpus szerint Verespatakon lelték volna.

(C. I. L. III. 1266. Ackner és Müllernél, n. 610, hibás a sorbeosztás.)

* Aranygyüjtő vagy aranymosó.

412. D · M
C · CENSORO
G · FIL · SERENO
FL · SOLVA · · · · ·
) LEG · XIII · GEM
FVSCIVS · SVC
CESSVS · ET CENSO
RVS · FORTVNATVS
H · F · C

Olv.: Diis manibus, Caio Censorio, Gaii filio, Sereno Flavio, centurioni legionis XIII geminae, Fuscius successus et Censorius Fortunatus, heredes faciendum curaverunt.

Fehér márvány tábla. Először Nagy-Szebenbe, azután Bécsbe vitték az udvari könyvtárba.

(Ackner és Müller, n. 611.)

413. D · M
M · ATTIO
SATVRNI
NO
VIX · AN · X
M · ATTIVS
PRIMITIV
O · S · NEPOTI
POS

Olv.: Diis Manibus. Marco Attio Saturnino, vixit Annis X, Marcus Attius primitivo suo nepoti posuit.

1765-ben a Korna nevü hegyen levő tónál találták; most a kath. templom udvarában van.

(C. I. L. III. 1264. Ackner és Müller, n. 612.)

V. VERESPATAK.

(Alburnus Maior.)

a) *Jupiternek szentelt föliratok.*

414. I · O · M
M · AVRELIVS
MAXIMVS
(l)VGVLVS
(v)OTVM LI
(b)ES · AI · SOLVIT

A Karpin hegyen egy római castellum romjai közt találták.
(C. I. L. III. 1260.)

415. IOMAX
IMPIAIVS
LINSANT
V · S · L · M

Olv.: Jovi optimo maximo Piaius Linsantis (?) Votum solvit libens merito.

A gör. kath. templomban oltárkő gyanánt szolgált.
(C. I. L. III. Supp. 7823.)

416. I · O · M
SACR
VEZPAN
V · S · L · M

A Ferdinánd tárnában találták.
(C. I. L. III. Supp. 7825.)

417. LIB PAT(r)
SACRVM
ATRIVS · MA
XIMI · V · L · M
S

Popasake házában volt.
(C. I. L. III. 1261.)

b) *Libernek szentelt föliratok.*

418. LIBE(ro)
(pa)TR(i)
MA · · · · · ·
S · · · · · · · ·
(v.) S · (l.) (m)

Találtatott Simon Hanzel háza előtt.
(C. I. L. III. Supp. 7826.)

c) *Különböző istenségeknek szentelt föliratok.*

419. SOLI IN
VICTO M
ITRAE · ANI
CETO · ILI
MADIO
VOTVM
SOLVIT
L · M

Mithrasnak szentelt oltár. Most talán Abrudbányán van. (Ackner és Müller, n. 890.)

420. APOLLINI PLA
TOR PANEN
TIS EX (v) OTO
CASTELLANIS .
V · S (l) M

Olv.: Apollini Plator Panentis ex voto castellanis votum solvit libens merito.

A Ferdinánd-tárnában találták.
(C. I. L. III. Supp. 7821.)

421. SILVANO
PRABAO
TIVS ET
COLEGI[1]
D · D

Silvanusnak szentelt oltár. A Ferdinánd-tárnában találták.
(C. I. L. III. Supp. 7827.)

422. DIANAE
SAC
CELSENV(s)
ADIVTOR
MAG · COLL
D · D

Olv.: Dianae sacrum Celsenus adiutor magistri collegii,[2] donum dedit.

Most Abrudbányán van valamely templomnál.
(C. I. L. III. Supp. 7822.)

d) *Sirkövek föliratai.*

423. D · Ð M
MAXIMAE
LVRI[3] · VIXŤ
ANN · XXV
RVFVS[4] · ET
TERTIA · FIL

[1] Collegae. [2] Collegium aurariorum.
[3] Talán: DVRI.
[4] Talán: IVLIA E
TERNA FIL
PIISSIM

Olv.: Diis manibus Maximae Duri —, vixit annis XXV. Julia Eterna filiae piissimae.

Sirkő, két mellkép koszoruban. Találták Gritti házában.

(C. I. L. III. 1268. Ackner és Müller, n. 617.)

424. D · M
GAI Ↄ VAL
VIATORI
AN Ↄ XVI
AND Ↄ TITI
ET Ↄ VAL Ↄ TEREN
FIL · B · M · P

Olv.: Diis manibus. Gajo Valerio Viatori, annorum XVI. A — (?) Titius et Valeria Terentia filio bene merenti posuerunt.

Egy ebszőlős-edény fölött. Találták Gritti házában.

(C. I. L. III. 1272. Ackner és Müller, n. 618.)

425. D (koszoru) M
PLATINO
NIS · VERZ(o)
NIS · K · ANS(o)
VIX · ANN
LIII · L · RVFV(s)
PLATORIS
CON · K · P · P · F · C

Olv.: Diis manibus. Platinonis Verzonis Kanso (?), vixit annis LIII., Lucius Rufus Platoris (Platobis?) concordiali pientissimo faciendum curavit. (Darius Verzonis Pirusta ex kavi.)

Találták Gritti házában.

(C. I. L. III. 1271. Ackner és Müller, n. 619.)

426. A ILLIAE[1] PIETATIS
DOMO · AEQ
VIX · ANNIS
XXX · DASA
SVTTINIS[2]
CONIVG · PIISS
F · C

[1] MILLAE
[2] SVITTINIS

Ackner és Müller szerint: Millitiae Pietatis (?) domo Aequo, vixit annis XXX., Dasas Suitinis conjugi piissimae faciendum curavit.

Találták Gritti házában.

(C. I. L. III. 1262. Ackner és Müller n. 620.)

427.
D · M
ARRIA MAMA
VIX · ANN · XXV · POS
· · · VS SER · · ·

Találták Jánky Ferencz háza előtt.

(C. I. L. III. 1263.)

428.
D · M ·
M · AR · SCE
NOBARBVS
VIX ANN C
M · AR SI · ·
· · · · · · · · ·

Találták özvegy Mádánné házában.

(C. I. L. III. 1265.)

429.
D M
DOMITIA(e)
CLONI
Q · VIX · AN · XXX
T · M · B · M · PO(s)

Korna tava közelében találták.

(C. I. L. III. 1267.)

430.
D · M ·
PLAETORIA
MAXIMA
VIXIT · AN · III
LAVIVS · VER
ZON · NEP(t)AE · B
M · P

Ezen fölirat fölött egy kalapács, három idősebb ember és két fiu mellképe látható. Találták Mádán János házánál.

(C. I. L. III. 1269.)

431. D M
PLANIO · B
AEZI · QVI
ET · MAGIS
TRO · VIX · A
L · MAXIMA
C · B · M

Verespatak és Abrudbánya közt találták.
(C. I. L. III. 1270.)

432. D M
ARRIA · MAMA
VIX · ANN · XXV · POS
BEVCVS · SER · CO
NIVGI · B · M

Jánky Ferencz háza előtt találták.
(C. I. L. III. 1263. és 7830. L. a 427. sz. a.)

433. D (m)
PYRR (tro)
PHIMA

Találták a Vulkoj aranybánya közelében, a Korabia-hegy alján.
(C. I. L. III. 7831.)

d) *Különböző föliratok.*

434. · · · · · · · · · · · · · ·
· · · · · A · · · · · · ·
· · · · IVS · · · · O
D · · GTE · · · MEI ·
· · IC · · · · Z · · · · ·
· · · · · · · · O · · · · ·
· · · · · · · · · · · · · ·
· · · · · · · · · · · · · ·

Más adatok hiányzanak. 5 láb magas kő, kis oszlopokkal szegélyezve, melyek félkört tartanak. A református temetőben van.
(C. I. L. III. 1273. Ackner és Müller, n. 614.)

435. (Félkör két fejjel.)

NVC

A kath. templomhoz közel levő házban van.
(C. I. L. III. 1276. Ackner és Müller, n. 621.)

436. IAT

Öt sorból álló fölirat, de csak annyi látható a negyedik sorban. Gritti házában van.
(C. I. L. III. 1277. Ackner és Müller, n. 622.)

437. ··D····
.....

Félkörben két felnőtt egyén és egy fiu fejei. A kath. templom tornya falába be van épitve.
(C. I. L. III. 1274.)

438. IAIRı
ϟCERE

Találtatott Popasake házában.
(C. I. L. III. 1275.)

439. (as)CLEPI
··VIT
.....
.....

Találtatott Simon Hanzel (talán: Hanzéros?) házában.
(C. I. L. III. Supp. 7820),

440. (iu?) NOGEN
AEL · BΛEBET
BEVS · PLATO
V · S · L · M

Találtatott a Ferdinánd tárnában.
(C. I. L. III. Supp. 7824.)

441. SAMIICCVS
OVI
(sil)D(ome)STI

Találtatott Simon Hansel (Hanzeros?) háza előtt.
(C. I. L. III. Supp. 7828.)

442. TR
TREVSE
NO · PO
SVIT

Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. Supp. 7829.)

VI. ALSÓ-MAROS-VÁRADJA.

443. HERCVLI
INVICTO
PRO · SALVT
IVLIORVM
CALLISTVS
EORVM
V · S · L · M

Más adatok hiányzanak. Alsó-Maros-Váradja területe talán még a Colonia Apulensishez tartozott. (?)
(C. I. L. III. 1029.)

VII. KISFALUD.

444. I · O · M ·
CETERIS DIS
DEABVSQVE
· · · · · · · · · · · VS
· · · · · · C · · · · · ·
AVG · LEG · XIII · G
V · L · S

Olv.: Jovi optimo maximo ceteris diis deabusque — — — legatus Augusti legionis XIII. Geminae votum libens solvit.
1847-ben a gróf Teleki féle parkban volt.
(C. I. L. III. Supp. 1062. Ackner és Müller, n. 319.)

445. IOVI MAXIM
CRISPIVS
SATVRNINVS
B · LEG VF

Olv.: Jovi maximo Crispius Saturninus beneficiarius legati voto fecit.

Találták a gróf Teleki féle kertben.

(C. I. L. 1031.)

446. PRO · SALVTE · AVG · M · D · M
SANCTVM
T · FL · LONGINVS · VET · EX · DEC · AL · II PANN
DEC · COL · DAC · DEC · MVN · NAP · DEC · KANAB
LEG · XIII · G · E · CL· CANDIDA · CONIVNX · ET · FLAV
LONGINVS · CLEMENTINA · MARCELLINA · FIL.
EX · IMPERIO · PECVNIA · SVA · FECER · L · D · D · D

Olv.: Pro salute Augusti Matri deum magnae sanctum Titus Flavius Longinus, veteranus ex decurione alae II. Pannoniorum, decurio coloniae Dacicae, decurio municipii Napocae, decurio Kanabensium legionis XIII. Candida conjunx et Flavi Longinus Clementina, Marcellina filii ex imperio pecunia sua fecerunt. Locus datus decreto decurionum.

Találták a gróf Teleki féle parkban.

(C. I. L. III. 1100. Ackner és Müller, n. 387.)

447. . . . . .
. . . . . C V
CONSERVA
TORI · MARCV
S · LVCILIVS
THRPTIO
D · D · AMICIS

Olv.: — — — — Mercurio conservatori Marcus Lucilius Threptio dedicavit amicis (vagy diis amicis).

Találták a gróf Teleki féle parkban.

(C. I. L. III. 1027. Ackner és Müller, n. 631.)

448. M · AVREL
CHRESTVS
OB · HONO
REM · PATRO
NAT · COLL
FABR · COL
APVL · AD · EX
TRVCTION
AETOMAE
DED · HS · N · VI

Olv.: Marcus Aurelius Chrestus ob honorem patronatus collegii fabrorum coloniae Apuli ad extructionem aetomae dedit sestertia numero sex.

Oszlop. 1622-ben a mezőn, a Kisfaludon levő villa közelében találtatott.

(C. I. L. III. 1212. Ackner és Müller, n. 532.)

449. AVRIBVS · AESC
LAPI · ET · HYGIAE
ET · APOLONI · ET
DIANAE · C · IV
LII · DIVS · FAR
NAX · IRENCVS
FRATRES · AVG
MVNIC · AVR · AP
PS · PS · PRES
II · ET CONDˇ · COS

Olv.: Auribus Aesculapi et Hygiae et Apollini et Dianae Caii — — Dius Farnax Irenicus, fratres, Augustales municipii Aurelii Apli, pro salute sua suisque (posuerunt) Presente et Condiano consulibus.

Márvány oltár Kr. u. 180. évből. 1831-ben a kisfaludi parkban találták. 1862-ben még ott volt.

(C. I. L. III. 986. Ackner és Müllernél hibás, n. 406.)

VIII. SÁRD.

450. . . . . .
VICTO · PRO · SA
LVTE · IM · P · Q · R
ET · ORDINIS · C°L
APVL · C · IVL · VA
LENS · HAR · C°L · SS ·
ET · ANTISTES · HV
IVSQE · LOCI
V · L · P

Olv.: (Herculi, vagy Soli, vagy Deo Soli in) victo pro salute imperii populique Romani et ordinis coloniae Apuli Caius Julius Valens, haruspex coloniae suprascriptae et antistes huisque loci voto libens posuit.

1838-ban ásták ki.

(C. I. L. III. 1114. Ackner és Müller, n. 632.)

451. AIBM · · · · · · ·
ΓΛĂN · · · · · · ·
I · · · · · · · · · · ·

A templom csonka tornyába van beépitve.

(C. I. L. III. Supp. 7819.)

458. · · · · O IIDEM · DEDERAT · AT
FELIX · NIMIVM · PVER · HIC
· · · · · · · · · · SERVIT · VANAS TO · ·
· · · D · SVPEREST · GET R · · ·
· · · · CVM · VIOLIS · CVM
· · · · I · TIBIO · VOP · · ·
· · · · · · · IVA · · · · · · · · ·

Más darabon talán ennek a folytatása:

· · · · VM CORPVE · · · · · · ·
· · · · VI · T IX PLAVSYPE
· · · AT FEBRV · VSQV · ·
· · · ACI · DACVMR TE · ·
· · · MARTIAL · · · VNA ·
· · · · · · VIC · PRIMINI
· · · · · · · · · · ISC · · · · · · · ·

A református templom kerités falába van beépitve.

(Ackner és Müller, n. 633.)

453. AVVS* · AVG · C·L
APVL · PRO SALVTE
SVA ET FLAVIAE · SY
RAE CONIVGIS
ET · C · VAL · FLAVIAN
FILI · ET · OMNIVM
SVORVM · EX · VO
TO · POSVIT

* SALVIVS? Neugebauer szerint ALBVRVS?

Találtatott Bartsai Gergely udvarában.
(C. I. L. III. 1162.)

454. D · M ·
MEMMIO · HEL
VIX · AN · XLV
IVNIA BERON (i)
CE · C · B · M

Asszonyfej koszoruval köritve.
(C. I. L. III. 1241.)

IX. MAGYAR-IGEN.

455. D M
NNIVS
(fi) RM͡VS
(vix) A · L · DO
(miti) A · IVSTA
(c) ON · ET · F(i)L
(b) EN͡E · MER
POS · H · S · E

A templomba volt beépitve.
(C. I. L. III. 1235.)

456. RESTITVT · CONIVGI · B · M · F

A templomba volt beépitve.
(C. I. L. III. 1242.)

X. TÓTFALUD.

457. D · M
SER · TO · RI · AE
FE · ſICſAE · DO
MI · AEQVO · VI
XSIT · AN · ſX · PO
SV · IT · M · VA · TER
NI · VS · PRI · MIGE
NI · VS · BENEMEREN
TI · MA · TRI

Olv.: Diis manibus. Sertoriae Felicilae domo (vagy domu) Aequo, vixit annis LX., posuit Marcus Vaternius bene merenti matri.

1622-ben találta Opitz a tótfaludi vár alján létezett Szent Pálosok zárdájában egy boltivezet közelében.

(C. I. L. III. 1223. Ackner és Müller, n. 496.)

458. D · M ·
M · VLPIO · AVG
LIB · HERMIAE · PROC
AVRARIARVM · CVIVS
RELIQVAE · EX · INDVLGNTIA
AVG · N · ROMAM · LATAE
SVNT
SALONIA · PALESTRIC
CNIVX · ET · DIOGNES
LIB · BENEMERENTI · FECER
VIXIT · ANN · LV ·

Olv.: Diis manibus. Marco Ulpio Augusti liberto Hermiae procuratori aurariarum cuius reliquae ex indulgentia Augusti nostri Romam latae sunt. Salonia Palestrice coniux et Diogenes libertus bene merenti fecerunt. Vixit annis LV.

Opitz találta 1622-ben a tóthfalui Szent-Mihályról elnevezett vár összedőlt kapuja alatt.

(C. I. L. 1312.)

XI. PETROSÁN.

459. IVNONI · REGINAE
MINERVAE
PRO · SALVTE ET VICTORIA
ET INCOLVMITATE
MARCI AVRELI ANTONIN(i)
PII FELICIS AVGVSTI ET
(i)VLIAE AVG MATRIS EIVS E(t)
CASTRORVM SENATVS
ET PATRIA(e)
AELIVS SOSTRATVS PROC

A petrosáni gör. kel. templomban oltárkő gyanánt használják mai napig. Odavaló breazai homokkőből készült, 90 cm. magas, 46 cm. széles.

(C. I. L. III. Supp. 7836.)

460. DI
EM · IV · AP(olli)
NARIS VER S
AVG · NPO MA
NY · AVG · N VERN
VIIL POSVIT

Olv.: Isidi (?) pro salute M. Julii Apollinaris Verus Augusti nostri Romanus Augusti nostri vernae vilici posuit (posuerunt?).

Találták Popovits György román lelkész házában.

(C. I. L. III. Supp. 7837.)

461. COCCEIO VMBRIANO · DECVR · AVGVR
ITEM · PONTIFICI · CIVITATIS · PARAL
SENSIVM · PROVINCIAE · DACIAE · COC
CEIVS · SEVERVS · FILIVS · PARTIPIEN
TISSIMO

Más adatok hiányzanak.

(Seivert, n. 110. Neugebauer p. 172.)

462. VICTORI
PLAVTINIANO

(Seifert, n. 289. Neugebauer p. 171.)

463) D · M ·
CAECILIA CF VAL
LENA VIXIT AN
N X E MAT VS

Seivert, n. 266. Neupebar p. 172.)

464. D · M ·
SCAVRIANAE

CAESN SER
VAE VIX AN XXIII
FVSCIANVS
F · B · M · P

(Seivert, n. 258. Neugebauer p. 172.)

XII. TIBOR.

565. D · M TT
EXVOTO
VLP VINDEX
V · L

Olv.: Dianae (?) ex voto Ulpius Vindex — — —
Találták a 4-ik házszám előtt. Férfi, kutya, nyul képe látható a kövön. Tehát Diana tiszteletére tétetett.
(C. I. L. III. Supp. 7744.)

466. DIA
NE

Találták a 46-ik házszám alatt, Popovits József házában.
(C. I. L. III. Supp. 7745.)

467. M
LINI
ST
A TI
F · C · S

Találták a 125-ik házszám alatt, Ruszán sütőkemenczéjében.
(C. I. L. III. Supp. 7816.)

XIII. BOROS-BOCSÁRD.

468. SILVANO
DOMESTICO
PRO · S · T · FLAVI
CRESCENTIS
PAEF · N · M HP
T · FL · FELICIANV
DOMVS · ILLIV · ALVMNVS

Olv.: Silvano domestico pro salute T. flavi Crescentis, praefecti numeri militum (?) Hispanorum, T. Flavius Felicianus, domus illius alumnus.
Találták a falusi templomban. Capitularis Burchard,
(C. I. L. III. 1306.)

XIV. DIÓD.

469. DIANAE · AVG
PRO · SALVTE
IMP · CAES · TITI
AEL · HADR · ANTO
NINI · AVG · PII · P · P ·
M · STATIVS PRS
CVS · LEG · AVG · PR · PR
V · S · L · M

Olv.: Dianae Augustae, pro salute imperatoris Caesari Titi Aelii Hadriani Antonini Augusti Pii, patris patriae, Marcus Statius Priscus, legatus Augusti pro praetore, votum solvit libens merito.

Kr. u. 157—158. évből való legat volt.

E föliratos emlékkő Ackner szerint Diódon van; a Corpus szerint vagy N.-Enyeden, vagy Felgyógyon volt. Jelenben nincs N.-Enyeden. (C. I. L. III. 940. Ackner és Müller, n. 635.)

470.

	NEMESI REGIN	
	C · SPED · VALE	
	RIANVS · DEC	
	COLLEGI · FAB	(r)
	PRO · SALVTE	(sua)
(su)	ORVM QV	(e)
(o)	MNIVM	
(v)	S L	(m)

Diódon, Zeyk Gábor házában van.
(C. I. L. III. Supp. 7767.)

XV. NAGY-ENYED.

471. I · O · M
PRO · S · IMPE
RATORIS
COLLEG · AVRA
RIARVM · L
CALPVRNIVS
. . . . . .
Ø D · Ø D Ø

Találták Felgyógyon.

(C. I. L. III. 941. Ackner és Müller szerint n. 545. Zalathnáról való és e munkámban felsoroltak közt a 342. szám alatt levővel azonos. Nagy-Enyeden jelenben nincs.)

472. I · O · M
CETERISQ
DIS · CONSE
NTIBVS
M ' OPPLLIVS
ADIVTOR
IIVIR · COL

Olv.: Jovi optimo maximo. Ceterisque diis consentibus Marcus Oppellius adjutor duumviri coloniae.

(C. I. L. III. 942. Ackner és Müller, n. 636.)

473. P · FVRIO
SATVRNIO
COS · P · AELIVS
MAXIMIANVS
DEC · COL ·

Olv.: Publio Furio Saturnino consulari P. Aelius Maximianus, decurio coloniae.

Kr. u. 161-iki évből való legat. Találták a piaczon valamelyik házban beleépitve.

(C. I. L. III. 943.)

474. a) .....
·· FEC ···
· IMOD ···
· DICA /··
.....

Jelenleg a kollégium muzeumában van.

(C. I. L. III. 1259.)

474. b) ..... ADIZ DI .....
..... SEP · CARPIA .....
..... CAN · SEP · STATILIA
..... S · CAN · SEP · CASTVS
..... IN · DVP · SEP CELSVS · CAN
..... IAN DVP · SEP · NEPOS · CAN
.... ARIVS · SECR · SEP · NEPOS · CAN
..... MVS · VETR · CL · ALEXANDE · BF · COS
..... CAN .....

Olv.: Adizo deo Septimius Carpianus Candidatus, Septimius Statilianus Candidatus, Septimius Castus Candidatus, duplarius, Septimius

Celsus. Candidatus duplarius, Septimius Nepos candidatus secretarius, secutor tribuni, Septimius Nepos Candidatus veteranus, Claudius Alexander beneficiarius consularis — —

(C. I. L. III. 1190. Ackner és Müller, n. 637.)

474. c) DEO · AESCVL · ET · HYGIAE · AVR · ETERNVS

Igen csinos márványtábla, 37 cm. hosszu, 29 cm. széles. Basrelief. Balról jobbra női alak, mely edényt tart, melyen két gömb van, kigyó csavarodik az edény felé, Aesculapius, Hygea, mellette Sphinx. E basrelief alatt van fenti fölirat. Gyulafehérvárról a nagyenyedi főgimnázium muzeumába került.

(Lásd a 318. sz. alattit, mely talán azonos ezzel.)

474. d) .....
INVICT
O · I · O
II · V · SL M ·

Homokkő oltárnak alsó része. A nagyenyedi főgimnázium muzeumában van.

474. e) INVICT
M · SVRVS
V · S · L

Kis oltár 34 cm. magas homokkőből. A nagyenyedi főgimnázium muzeumában van.

474. f) I · O · M ·
ЄIΓRQVL · I · INVICTO ЄT LIBЄ PA
AVR · GAIS · ЄT · AVR · INGENVS · SACЄR · ЄX · VOT · P

E fölött igen szép márványcsoport töredéke van. A nagyenyedi főgimnázium muzeumában van.

474. g) C · ANT · C · FIL · PAPIR
VALENTINO Θ
DEC · COL · APVL · C
ANT · AGRIPPINY
AMILII DEC COL
POT · FIL · ЄT · CAII · ANT
MARCELLVS AGRIP
PINVS · DEC · COL A
PVL MARCELLAT A
GRIPPINA NEPOT · EIY

Nagy oltárkő három darabra törve, az egész 77 cm. széles és 152 cm. magas. A nagyenyedi főgimnázium muzeumában van.

474. h) AVR · TIMOTHEVS · SI
VOTVM LIBES

Csinos márványcsoport töredéke van fölötte. A nagyenyedi főgimnázium muzeumában van.

474. i) ····· CO ·····
···· NITORI ·····
EMIDORVS · L ·····
SACER CIRAVS S AP A
NIS · D · MAEDNIA · ET · AV
IOR · I · NIVS · ET MP · I · PRO · SE
ET SVIS FECIT

Oltár homokkőből. A nagyenyedi főgimnázium muzeumában van.

474. j) ILLVS ET ·
MANICIA VO

Kis csoport töredéke. A nagyenyedi főgimnázinm muzeumában van.

XVI. MAROS-UJVÁR,

475. ·····
·· DECVR ···
·····

Emlékkő diszitményes homlokzattal. Báró Nopcsához került Zámba. (Corp. I. L. III. 933. a. Ackner és Müller, n. 639.)

476. PER SI
RONIA
ACF

Oszlop Mikes gróf házában.
(C. I. L. III. Supp. 7711.)

XVII. FELVINCZ.

477. ···· N ·····
·· EL · IVL
···· A NA
·· FI · SA ···

Várfalván, Szabó Istvánnál találták.
(C. I. L. III. 938.)

478. M · O · S
V · P · O · R
L · V · X
V · S · T · I

Lelhelye bizonytalan, de Salinae közelében.
(C. I. L. III. 937.)

479. (Lyra és szőlők.)
. . . . . .
DECVR . . . . . .
. . . . . .

Azonos a 475. számmal. Felvincz, Salinae, Várfalva és Maros-Ujvár azon helyek, honnan származottnak nyilvánitják; lelőhelye tehát még nem bizonyos.
(C. I. L. III. 933.)

480. D · M ·
T · FLAV(i)
PAVLLI
VIX · AN · IIII
DIES · XIII
T · FL · PIN

Most Várfalván van, Vargyasi Boldizsár háza előtt.
(C. I. L. III. Supp. 7708.)

481. D
M · AV
AVG · C (ol. pot.)
AN · L · A
CA · HER (es)
OR · P ·
OP I

Most Várfalván van, Pálfi Lajos 232. szám alatti házában.
(C. I. L. III. Supp. 7709.)

XVIII. SZÉKELY-FÖLDVÁR.

482. APOLLINI
ATILIVS CELSIANVS · DEC · V · S · L · M ·
APOLLINI

Olv.: Apollini Atilius Celsianus decurio votum solvit libens merito Apollini. — Apollini ezen utóbbi ismétlése szokatlan a feliratokon.

Márvány relief. Apollo a lyrával. 1859/60-ban találták. Jelenleg talán az erdélyi muzeumban van Kolozsvárt.

(C. I. L. III. 933. Ackner és Müller, n. 640.)

483. SE(cun)DVS

Félkörben két felnőtt ember és négy gyermek relief-képével.

(C. I. L. III. 934.)

XIX. KOSLÁRD.

484. I · O · M · DOLICHE
NO · PRO SALVTE
IMPERATOR
H* · VALENTINVS · VET
SACERDOS
TEMPL · IMPENDIO SVO
RESTITVIT

Hihetőleg Apulumból került Koslárdra. Jelenleg a nagyenyedi kollégium főgimnáziumának muzeumában van.

(C. I. L. III. Supp. 7760.)

485. D M
P[illegible] · · · · L · · · · STI
· · · · · · V · · · SVA
· · · · · · · · · · · VLI
· · · · · · · · · · · · IVS
· · · · · · · · IILINO
· · · · · · · · · I · · MP

Találták Zeyk Károly háza előtt.

(C. I. L. III. Supp. 7818.)

XX. OLÁH-DÁLYA.

486. C C
C · AELIVS
PRIMVS
DEC · COL

Más adatok hiányzanak.

(C. I. L. III. Supp. 7788.)

* Hercunius.

XXI. SPRING ÉS DRASSÓ KÖZT.

487. OBILE · ET
HERCVLI
M D P D COL
V · S · L · M

1896-ban találták. Más adatok hiányzanak.
(C. I. L. III. 6263.)

XXII. ALVINCZ.

488. I · O · M
CETERISQVE · DIIS
DEABVSQVE · IMMOR
TALIBVS
T · IVL · GAIANVS · D(e)C · C
SARMIZ · PRO · SAL · SVA
SVORVMQE
OMNIVM · POSVIT

Lehet, hogy Apulumból Alvinczre került; a 155. sz házban van.
(Neugebauer. Dacien p. 148. D · O · M · (C. I. L. III. 1060.)

489. INVICTO
MITRAE
L · OCTAVIVS
GRATVS
V · S · L · M

Olv.: Invicto Mithrae Lucius Octavius Gratus votus solvit libens merito.

A Martinuzzi-kastélyban volt.
(C. I. L. III. 1119. Ackner és Müller, n. 271.)

490. DEO BONO
PVERO POS
PHORO APŒ
ŒNI PYTHO
T · FL · TITVS ET
T · FL · PHILETVS
P · S · S · S

Olv.: Deo bono puero Posphoro Apollini Pythio Titus Flavius Titus (Titius?) et Titus Flavius Philetus pro salute sua suorum.

Oltár kagylómészből. Barcsay Jánosnál van.
(C. I. L. 1133. sz. Ackner és Müller, n. 909.)

491. AYPHAIC CTЄΪANOC ΘЄΩ MIΘPA
ЄYXAPICTHPIN

Olv.: Ayrelik ktephanok teo Mitra eycharikterin.
A Maros Alvincz és Borberek közti medrében. Jelenleg a Brukenthal-muzeumban van N.-Szebenben.
(C. I. L. III. Supp. 7782.)

492. D M
···· INC NV
···· VSA ···· IO
····· M ····· S
·····E
·····MAR
·····IO
·····SMO

A Corp. Inscr. Lat. szerint:

D · M
Q · INGENV
VIVS · ATTIO
VIX · ANNIS
XV · INGE
NVVIA · MAR
CELLA · FILIO
PIENTISSIMO

Ackner és Müller szerint Algyógyon találták volna a népiskola mellett, de 1861-ben már nem látták ott.
(C. I. L. III. 1400. Ackner és Müller, n. 270. Ugyancsak Ackner és Müllernél 273. sz. a. hasonló fölirat van ismételten lenyomatva. L. az 540. sz. a.)

493. D · M ·
M · VLP · PROPRE
TORI · VIX · AN · LI
VLP · CON · CVM
FILIO
P · P · I

Olv.: Diis Manibus. Marco Ulpio propraetori; vixit annis LI. Ulpia conjux cum filio posuit propriis impensis.
A kastélyban találták.
(Ackner és Müller, n. 272.)

494. a)
D
Q · VAL · MAV
VET · LEGV
MISS · PR
AC SAC

Találták 1865-ben, a vasuti előmunkálatoknál. Jelenleg az erdélyi muzeumban van Kolozsvárt.
(C. I. L. III. 6264.)

494. b)
I O M
OCTAV(i)
A · DIGN(illus? vagy a?)
PRO SALV
TE SVIS ET
SVOR V · L · S

Homokő oltár. A Martinuzzi-kastély közelében volt. 1899. febr. 19-én kaptam Zudor urtól. Jelenleg az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

XXIII. BORBEREK.

495.
D · M ·
CASSIAE
SATVRNINAE
VIX · AN · L ·
CASSIA · PONTICILLA
SECVNDVM · VOLVNTATEM
ET STAMENT · PATRONAE
BENEMERENTAE · FECIT
ARBITRATV
PVPLICI IANVARI
CONIVG ET
PVPLICI · SEVERI

Borberek közelében vették ki a Marosból, azután az alvinczi templomba került.
(C. I. L. III. 1230.)

496. D · M
M · COMINIVS · PON
TIF · ET · BIS · QQ
COL · SARMIZ · METROPOL
ET Q · R · Q · SACERDOS · ARAE
AVG · SORORI · PIEN
TISSIMAE
L · D · D · D

Olv.: Diis Manibus. Marcus Cominius, pontifex et bis quinquenalis coloniae Sarmiz metropolis (et quaestor republicae Q. —) sacerdos arae Augusti, sorori pientissimae Locus datus decurionum decreto.
(Ackner és Müller, n. 274.)

XXIV. KARNA.

497. IONIS
SVRIL
I · POS

Most Déván van.
(C. I. L. III. 1261.)

Függelék a Gyulafehérvárt (Apulum) talált föliratos kövekhez.*

498. ..... **
T · LAEVIVS · T · F · VET
FLAMEN · SAC · Q ·
COL · APVL · ARAM
HANC · ROMAE · CON
P · S · F · C

Olv.: (Flaminum Menti) Titus Laevius, Titi filius, Veturia, flamen sacerdosque coloniae Apuli, aram hanc, Romae consecratam, proprio sumptu faciendam curavit.
Találták a városban, a gör. kath. templom közelében.
(Ackner és Müller, n. 449. Valószinü, hogy azonos a 69. sz. alattival.)

* E helyen közlöm részben a monografia nyomtatása közben meghatározott, részben pedig a legujabb időben lelt föliratokat.

** FLAMINVM · MENTI Ackner és Müller szerint, de kétesnek mondják.

499. FAMILIARICVM A S
OLO · PROSMONI EX SVO
FECERVNT · PER AVR
STATIVM ET VLP PA
VLVM QVAESTORES

Találtatott délnyugatra a vártól, azután a külvárosba, a 126. sz. házba került.

(C. I. L. III. Supp. 7807.)

500. SC · · · · · · ·
(s)AC PER AN
TIOCHV SA
LERDOS
LOCI

Találták a Sárdi-utczában, a Turcu-féle házban.

(C. I. L. III. Supp. 7791.)

501. C · · · · I · · · · · · ·
LV · · · · · · · · ·
I · P · · ↄ SAL
· M · · · · II · · · ·
EOR · · ↄ · · · ·
AV · E · · · · · ·
C · IV · VALE · I ·
CL · · · · · · VSL · · ·
SACERDO · · ·
D · · VS · · · · · ·
A · · · EI · · · · A · ·
QVINTA · · · ·
CONIVGE · I' C ·
T CA · · S · · · V ·
IS · VAL · · ET
PASINICO
FILIS
V · L · P

Kőtábla. Találták a vár területén. Kiegészitésül még hozzá lehetne tenni: A 3—4. sorhoz: pro salute imperii, 5. sorhoz: et ordinis, 7. sorhoz: C. Julius Valens, 9. sorhoz: sacerdos, 11. sorhoz: Arulenae? Quintae filiorum Gaiorum Juliorum Valentis et Pasinici . . . .

(C. I. L. III. 1117.)

502. DOMI ? I
LVCTA
TIVS

Találták a város közelében a mezőn.
(C. I. L. III. 1234.)

503. · · VALERIV · AVG · C
APVL · PRO SALVTE
SVA · ET FLAVIAE SYRAE
CONIVGIS
ET · C · VAL · FLAVIAN
FILI · ET · OMNIVM
SVORVM EX VO
TO · POSVIT

Olv.: Valerius, Augustalis coloniae Apuli, pro salute sua et Flaviae Syrae conjugis et Caii Valerii Flaviani filii et omnium suorum ex voto posuit.
(Ackner és Müller, n. 463.)

504. TI · CLAVDIVS
QVI · MACEDO
PHONASCVS
SIBI · ET
STLACCIAE · DIGNAE
VXORI SVAE

Olv.: Tiberius Claudius, qui Macedo Phonascus, sibi et Stlacciae, dignae uxori suae.
(Ackner és Müller, n. 500.)

505. A föliratos kő frontján:

ER
BALNE
POPVLO · PV
BLICE · OLEVM
POSVIT
L · D · D · D

A baloldalon:

RARISSIM
SEX · SENTINAS · MAXI
MVS · ANNO · PRIMO
(f)ACTI · MVNICIPI
POSVIT

Olv.: — — — — balneas populo publicas et oleum posuit. Locus datus decreto decurionum.

—

— clarissimus Sextius Sentinas maximus anno primo facti municipii posuit.

Talán az Antoninusok korából való fölirat. Találták 1872-ben a külvárosban, a 146. sz. házban.

(C. I. L. III. Supp. 7805.)

506. I · O · M
IVL · CR
YSAMPE
LVS V
L P ·

Olv.: Jovi optimo maximo Julius Chrysampelus votum libens posuit.

Mészkő oltár. Találták 1899-ben február elején a Kutyamál nevü szőlőben, hol római temetőhely volt. Most az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

507. · · · · I · INVICTO
· · · ·MPERI

Olv.: Soli (?) invicto — — — — imperi.

Szobor durva homokkőből. Ballába ujjai megvannak, a talapzaton van a fölirat. Találták 1899. jan. 30-án Metesán szőlőjében (Kutyamál, Portus felé néző részben).

508. AVR MVCIANVS · EX · V
STRATOR · COS · POS

Fölötte egy nyilas képe van.

(C. I. L. III. Supp. 7786.)

509. M · MARCELLVS LIBRARIVS
LEG V · S · M

Néhai Andrási kanonok házában van.

(C. I. L. III. 1166.)

510. CONLA
PSVM · A · SO
LO · RES
TITVIT

A volt Bethlen-iskola, most a nagy kaszárnya közelében volt.

(C. I. L. III. 1219.)

511. SVLE
FL · ATTA
LVS · VOTVM
L · S

Olv.: Soli (?) Silvano (?) Sule (viis) Flavius Attalus votum libens solvit.

Oltár. Találták a városban.
(C. I. L. III. 1156.)

512. AVR · MA
XIMILA · · · · · ·
MENSOR

Olv.: Aurelius Maximilianus — — — mensor.
(C. I. L. 1220. Ackner és Müller, n. 520.)

513. · · · · · · · · · ·
· · · · · · · · · · ·
· · · · · · · · · · ·
· · · · · · · · · · ·
TE
RENTIVS
EX VISO

Olv.: Terentius ex viso — — (posuit).
A téglavetőhely közelében ásták ki.
(C. I. L. III. 1167. Ackner és Müller, n. 465.)

514. Hirschfeld szerint: DEARV · · · · ·
CISE · · · · ·
· VV · · · · · ·
· · · · · · · · · · ·

Benndorf szerint: DEAPVC · CVN
C · T SE · · · ES
· VV · · · · · · · ·
IVL

Nagy oltár. A külvárosban, 272. sz. a. házban van.
(C. I. L. III. Supp. 7747.)

515. O · ET
E PIT
IAM

A nagyprépost kertjében van.
(C. I. L. III. 1255.)

516. M · VLP SEC

A nagyprépost kertjében van.
(C. I. L. III. Supp. 7815.)

517. Öreg férfi négylábu állaton ül és kétfülü edényt tart kezében. Töredék, márvány; alatta:

M
M

A Batthyány-muzeumban van.
(C. I. L. III. 1168.)

518. ··VSTOS E····

Olv.: Custos ecclesiae (?) —
Találták 1896-ban, a volt várközségi ház lebontásánál. Lehet, hogy ujabbkori darab. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

519. SP
CO
SA
———
ETE
OTC
———
II
IIS

A várba való feljárat keleti falában volt.
(C. I. L. III. 6266.)

520. CAERE
FANTVS
··IN····
···SOC·
·····
·····
·····
·····
C·····
VIM····
·····
ANN··

A várba való feljárat nyugati falában most is megvan. (C. I. L. III. 1254.)

521. ICOIV
NAIILI
CIP

Kemény homokkő. Találták 1898. szeptemberben a Báthory-templom falában. A kőmivesek beépitették az uj gimnázium alapfalába, mielőtt megmenthettem volna.

522. N V

Nagy márványtáblának két darab töredéke; a betük 15 cm. magasak. Találták Metesán szőlőjében, a Kutyamál Portus felé néző részében. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

523. D
MLLVS · M
CFFI·A · VII
ANI XXXI

Sirkő. Homokkő a hosszában ketté vágva. Oszlopok és koszoruban női alak, társa a másik felén hiányzik.

Találták 1898. augusztusban a Báthory-templom alapfalában. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

524. VI · · · · · · · · ·
\ MOR · · · ·
RAFAEL
CVIVXOM ·
· \ TAP ARAT

Durva homokkő töredék. Találták 1898. szeptemberben a Báthory-templom alapfalában. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

525. 
V
C FV
CENS
INNI
DIIPI
VALE
TO Ei
CAES
FILIO
MC · ·
QV · ·
PO

Durva homokkő, a hosszában ketté vágva. Találták 1898. szeptember hóban a Báthory-templom alapfalában. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

526. · · · · · · · · · · · V
HAST LEG XIII G
VLPIVS
RESTITVTVS
EXERCIT¹ EQ
V · S · L · M

(Istenség neve dativusban)
· · · · · · · · · · · · · · ·
h]ast(atus) leg(ionis) XIII g(eminae)
S]e[v(erianae)? e]t Ulpius | RESTITVTVS |
(centurio) exerciti(ator) eq(uitum) | v(otum)
s(olverunt) l(ibentes) m(erito).

Durva homokkő. Találták 1898. szeptember hóban a Báthory-templom alapfalában. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

527. BADONB
REGINIS
SEXTIA · AV
GVSTINA
EX VOTO

Olv.: Badonibus reginis Sextia Augustina ex voto.

A Badones reginae eddig még ismeretlenek, talán a Matres-hez hasonló istenségek.

Oltár kagylómészkőből. A betük alig olvashatók. Az egyik oldalán

kancsó, a másikon ivóedény van. Találták 1898. szeptemberben a Báthory-templom alapfalában. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

528. · · · CVLAPIO · ET · H · · IAE · L · IV ·
· ASSINVS · DEC · COL · APVL · IIVIR
COL · NAP · FLAM · COL · DROB · FLAM
MVNIC · DIER · DEC · MVNIC · APV
ET · POR · TRIB · LEG IIII · FL · PRO SA
LVTE · IVL · · · BERONICES CN
· · VCIS
V L S

Olv.: Aesculapio et Hygiae Luc. Jul. Bassinus decurio coloniae Apulensis duumvir coloniae Napocae Flamen coloniae Drobetae, Flamen municipii Diernae, Decurio municipii Apuli et Porolissensis tribunus legionis IIII Flaviae pro salute Juliae Beronices conjugis. Votum libens solvit.

Mészkő tábla. Találták 1898. szeptember hóban a Báthory-templom alapfalában. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van. Érdekes kombinácziót látunk itt a Daciában és Moesiában állomásozott katonaságban.

529, · · · · · · · · · · ·
R COL
VA FEC

Imperatori márványtábla töredéke. A betük 14 cm. magasak és lyukakkal vannak ellátva, fémbetük odaerősitésére.

(Lehetett itt női név nominativusban)
[sibi et · · · · · · · · · · · · · · · · ·]
decurioni et pontifi ?] ci col(oniae
Apulensis vi]va fec(it).

Találták 1898. szeptember havában a Báthory-templom alapfalában. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

530. · · · · · · · · · · ·
· · · · · · · · · · ·
· · · · · · · · · · ·
O Λ
POSVIT

Talán: Tit(us · · · · · S · · · · optio co[hortis) posuit.

Nagy oltár homokkőből. Találták 1898. szeptember havában a Báthory-templom alapfalaiban. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

531. a) ALVTE SEVERI NIN
LAM · SPECV A
VO · FECER
AFV

b) SC
DIO
IVSSV

c) ƆVV
FR · SCRÞ

Olv.: [Pro sa]lute Severi [et Anto]nin[i A]u[g (ustorum) s[cho]lam specu[latores i]n[pen] | dio[s]uo fec[erunt · · · · · curam egit ?] | iussu Mev · · · · · · · fr(· · · ·) scrip(sit).

Márványtábla, elég csinos betükkel. Találtuk 1886-ban az ásatási helyünkön. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

532. DEI

Homokkő töredéke az ásatási helyről. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

533. a) ƆR · I
C

Homokkő töredéke az ásatási helyről. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

333. b) SILVANO
DOMESTI
CO · MAR
VAL · BAS
SINVS · IV
NIOR · POSV
IT

Olv.: Silvano Domestico Marcius (Marcellus?) Valens (Valerius?) Bassinus junior posuit.

Márvány oltár. 62 cm. magas, 29 cm. széles; az irásra használt terület 34 cm. magas és 22 cm. széles.

Találtatott Ráda Juon szántóföldjén. 1901. április 19. óta az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

533. c) SILVAN
O · · · · ONB
S · · · · · CO
AVRELIVS

Silvanusnak szentelt kis márvány oltár, 36 cm. magas és 15 cm. széles. A betük hanyagul vannak kidolgozva, főleg az utolsó sor csak be van karczolva.

A Rét-utczában volt. 1901. április 14. óta az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van elhelyezve.

533. d) NVMINI
AESCVLAP

Oltár-töredék. Roska Péter és Victoria testvérek udvarában volt, kik az alsófehérvármegyei régészeti muzeumnak ajándékozták, hol az 1901. április 29. óta van elhelyezve.

533. e) D · M ·
CAESERN
T

Sirkő-töredék. Találtatott Lajos Mihály vasuti őr őrházához tartozó szántón. (A zalathnai vasuti vonalon levő 2-ik őrház.) 1901. április 15. óta az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

MAROSPORTUS.

533. f) NDER
M

Márványtábla töredéke. 1900-ben szereztem a régészeti muz. számára.

Alsófehér vármegye szomszédságában talált római föliratos kövek.

1. SZASZSEBES.

534. HERCVLI
CONSERVATO
RI · GEMIN
AELIANVS
PF · LEGATI
V · L · S

Egy asszony udvarában volt; az asszony, hogy el ne vigyék tőle a fölirat miatt, a nagy követ megcsonkitotta; de a Corp. Inscr. Lat. III. 1026. szerint még is csak elvitték tőle. Hová? — Seifert másképpen közli.

(C. I. L. III. 1026.)

535. VVLIV (cen)
SORINVS (pa)
TRI · F · C

Koczka alaku kő. A templom mellett volt. 1723-ban Bécsbe vitték.
(C. I. L. III. 1238.)

536. IVL
RT
PO
CC

Csonka kődarab a luth. templom mellett volt.
(C. I. L. III. 1258.)

537. D M
L · RVSTIO (f) I
NITO · DEC · C°L
VIXIT · AN · L
VSIA CENSC

A piaczon egy magánház falába van beépitve.
(C. I. L. III. 1216.)

538. AVRELIAE · PRISCILLAE
C°NIVGI · PIETATE · ET
CASTITATE · INCOM
PARABILI · AVRELIVS
SABINVS · PRIMIPILARIS

A mezőn találták. Ezen föliratot Szászrégenben, Brassóban, Zalathnán is vélték látni (?).

(C. I. L. III. 1191.)

II. ALGYÓGY. (GERMIZARA.)

539. ĤERCVLI
INVICTO
PR · IMPERA
TORIS · COL
GALATARVM
L · LIVINS · MA[1]
RCELLINVS
L · D · D · D

Olv.: Herculi invicto protectori imperatoris colonia (collegium?) Galatarum Lucius Livius Marcellinus. Locus datus decreto decurionum.

A Corp. Inscr. Lat. szerint: Herculi invicto post (?) reditum (?) imperatoris collegium Galatorum. Tit. Julius Marcellinus donum dedit dedicavit.

Találták Kuún József gróf kertjében.

(C. I. L. III. 1394. Ackner és Müller, n. 268.)

540.[2] D M
···· INC NV
···· VSA ···· IO
····· M ····· S
·· E
·· MAR
·· IO
·· SMO

A Corp. Inscr. Lat. szerint:

D · M
Q · INGENV
VIVS · ATTIO
VIX · ANNIS
XV · INGE
NVVIA · MAR
CELLA · FILIO
PIENTISSIMO

[1] L · IIVLNS · M ·

[2] Ugyanez már megvan a 492-ik szám alatt. A tévedést csak későn vettem észre, mikor a folyó számokon változtatást nem tehettem.

541. . . . . .
M · V · POS CO
NIVX · ET · FIL · E
PATRI · S · B · M
H · S · E · · · · · · ET
SEVERIA · · · · ·
VIX · AN · LX · ·
CONIVX · E · · · ·

Olv.: — — — monumentum posuerunt conjux et filiae patri suo bene merenti. Hic sita est Severia — — vixit annis LX — — — conjux ejus.

A Corp. Inscr. Lat. szerint:

IN · V · POS CO
NIVX · ET FIL · I ·
PATRIS · S · B · M
H · S · E · ET
SEVERIA (na)
VIX · AN · LX
CONIVX · EIVS

Oltár. Egyik oldalán Hercules és a nemaei oroszlán. Találták a »la Pepapse« nevü helyen. Kuún Gotthard gróf kertjében van.

(C. I. L. III. 1042. Ackner és Müller, n. 269.)

III. CSIGMO. (PETRAE.)

542. HERCVLI INVICTO ·

1864-ben találták.

(Ackner és Müllernél, n. 924.)

343. FORTVNAE
PRO · SALVTE
AVGGG · D · NN(n)
L · OCTAVIVS · I(u)
LIANVS · COS II(I)
DAC · FIERI · · · · SSI
INSTANTE LGE
NAN (p)RAE (f, a) LAE
ASTV · · · · · · · B

Ackner és Müller szerint: Fortunae pro salute Augustorum dominorum nostrorum Lucius Octavius Julianus consularis III. Daciarum et — — — alae Asturorum.

A Corp. Inscr. Lat. szerint: Fortunae pro salute trium Augustorum nostrorum L. Octavius Julianus consularis III. Daciarum fieri jussit, Aelio (?) Gemino (?) Antonio (?) praefecto alae Asturum — — — b.

Oltár. Találták Kuún Gotthard gróf kertjében.

(C. I. L. III. 1393. Ackner és Müller, n. 267.)

MAGYAR-PETERD.

544. VICTORIAE
AVG
L · IVL · ET GALER
LEVGANVVS
CLVC · VE · LEG
XIIII G · M · V · AEDIS
CVSTO S CR · LEG XIII
NOMNE SVO ET
C · IVL · PATERNI FIL
SVI · D · D

Ackner és Müller szerint: Victoriae Augustae Cajus Julius et Galerius Leuganus, Cajus Lucius — — XIIII. (?) geminae victricis aedis custos (?) scriba legionis XIII. nomine suo et M. Julii Paterni filii sui dedicaverunt.

A Corp. Inscr. Lat. szerint: Victoriae Augustae L. Julius T. (f.) Galeria Leuganus Clunia, veteranus legionis XIIII. geminae Martiae victricis, aedis custos civium Romanorum legionis XIII. nomine suo et C. Juli Paterni fili sui donum dedit.

Találták Lendvay József házában.

(C. I. L. III. 1158. Ackner és Müller, n. 434.)

545. D M
P · AEL · VICTo
RI PLAVTIANo
DEC · MVNI · · P
SALVIA CoI SE
CVNDAM VER
· VNIA · · · · · · · ·
MENTI · · · · · · · ·
FRONTINA
M

Magyar-Peterdre vitetett (honnan?) Balogh József kertjébe, onnan pedig Lendvay udvarába, hol Torma Károly látta és le is irta. — Huszti, Soterius és Seivert különféleképpen irták le, Seivert éppen háromféleképpen irta.

(C. I. L. III. 1211.)

546. D · M ·
P · AEL · VALERIANVS
PATRONVS ET · DEC
COLL · FABRVM · VIX
AN · LX · DECC · ET PRIN
CIPALES · COLL · SS AERE
CONLATO · SECVN)
DECRETV(m) (ip)SOR
FAC · CVR(ave)RVNT

Balogh József kertjében volt, onnan Czegére vitetett Vass Ádám gróf kertjébe, hol Torma Károly látta és leirta.
(C. I. L. III. 1210.)

547. D · M ·
T · FABIO · IB(l)IO
MARO · DOMO
AVGVS · TREVE (r)
QVOND · DEC(ur) · ·
(k) · · · · · ANABAR · VIX
ANNIS · LX
FABII · PVLCHER
ROMANA · AQVI
LEIENSIS · PER · TV
TORES · SVOS · POSVIT

Olv.: Diis manibus. Tito Fabio Ibliomaro, domo Augusta Treverorum, quondam decurioni collegii aurariorum (kanabarum?) vixit annis LX. Fabii: Pulcher, Romana Aquileiensis per tutores suos posuerunt (posuit?)
Ariosti leirása szerint (1721.). Bécsbe küldetvén, Lugos közelében a Marosba merült.*
(Corp. Inscr. Lat. III. 1214.)

Ackner és Müller által közölt római föliratos kövek, melyek azonban a Corpus Inscript. Latinarum szerint hamisitványok.

GYULAFEHÉRVÁR. (APULUM.)

548. ISIDI · ET · SERAP
SACRVM
EX · VOTO
PRO FILIOLI · SALVTE
SVSCEPTO
SAVRANA · FECIT

* Ezen fölirat a 410. sz. alatt is van közölve Abrudbányáról s pedig Ackner és Müller 609. sz. alapján. A Corp. Inscr. Lat. III. 1214. sz. alatt pedig módositott szöveggel jelent meg, Peterdről származtatva. Fönti szöveg a Corp. Inscr. Lat.-ból van véve.

Olv.: Isidi et Serapidi sacrum ex voto pro salute suscepto Saurana (Scauriana?) fecit.

(Ackner és Müller n. 390. C. I. L. III. 52.

549. IVNONI · LVCINAI
PRO FILIA · PARTVLA
BORANTE
SVSCEPTO
NOTO STATILIA · D · D

Olv.; Junoni Lucinai pro filia parva (partula) laborante suscepto voto Statilia dedicavit.

(Ackner és Müller, n. 333. C. I. L. 53. Már Orelli is kétségbe vonta e felirat valódiságát.)

550. I · O · M
DIS · ET · DEABVS
AEL · VALENS · ET · LVCIVS QVADRATIAN
CENTVR · IVL · FORT · PRI · PRI ET
C · MARCELLIN · TRIB · MIL · OB XIII
LEG · SERVATAM · IDIB · MART
P ·

Olv.: Jovi optimo maximo diis et deabus Aelius Valens et Lucius Quadratianus, centuriones, Julius Fortis, princeps prior et Cajus Marcellinus, tribunus militum, ob XIII. legionem servatam idibus Martiis posuerunt.

(Ackner és Müller n. 320. C. I. L. 54.)

551. M · MVNATIVS · M · F
CVM · BALBINO · QAES
TIONVM · CAVSARVMQVE
IVDEX · FLAM · DIAL
MVN · COL · APVLI
PRO · FELICI · EX · VRBE
REDITV · P

Olv.: Marcus Munatius, Marci filius, cum Balbino quaestionum causarumque judex, flamen Dialis, municeps coloniae Apuli pro felici ex reditu posuit.

(Ackner és Müller n. 461. C. I. L. III. 56.)

552. TI · SERRANVS · EXACTOR
A · A · A · AVG · AESCVLAPIO
SVPER · SALVTE · CONIVGIS
CRISPINILLAE · B · M
H · S · F

Olv.: Tiberius Serranus, exactor auri aeris Augustalis, Aesculapio super salute conjugis Crispinellae bene merentae hoc sacrum fecit.
(Ackner és Müller, n. 408. C. I. L. III. 57.)

553. Két halottnak képe. Alattuk:

NISI · VTILE · EST · QVOD · FACIMVS
STVLTA · EST · GLORIA

(Ackner és Müller, n. 501. C. I. L. III. 58.)

554. Női alak, mely baljában almát tart, szakállas férfinak az ölében ül nyugágon; Delphinek környezik. Alattuk:

ΓΕΓΟΝΕ · ECAΘHNAC OMOIΩC
BAEΠΕ TAVTA

Fehér márvány relief, melyet állitólag 1710-ben ástak ki a várépitésnél.
(Ackner és Müller, n. 541. C. I. L. 59.)

555. D · D · O
HECTENI
PATRES · EX · DE
ARAM POSIERVNT
C · CAST · · · PVLC ·
DVE · TRINAREI · · ·
TITANE · · · RVF · ·
PRO S L VT · SV · · ·
MILṬQ · LEG · XIII · ·

Olv.: Diis optimis Hecateni patres ex devotione aram posierunt Cajus Castricius (?) Pulcher ducenarius (?) Tiberius Tantilius (?) Rufus (tribunus?) pro salute sua militumque legionis XIII. (Geminae).
Állitólag beépitették a vár alapfalaiba.
(Ackner és Müller. n. 443. C. I. L. III. 59.)

556. FAVSTINA DIVA

Állitólag 1753-ban ásták ki a földből.
(Ackner és Müller, n. 455. C. I. L. III. 61.)

557. IOVI · STATORI
HERCVLI · VICTORI
M · VLP · NERVA · TRA
IANVS CAES
VICTO · DECEBALO
DOMITA · DACIA
VOTVM · SOLVIT

Ehhez tették még Sarmizegetuzában a következő sorokat:

ASPICE · ROMV
LE · PATER
GAVDETE · QVI
RITES
VESTRA · ISTA
EST · GLORIA

Gyanus volt már Scaliger idejében is. A hozzátétel kétségtelenül hamis. Ily hamisitványokat tulajdonitanak Taurinusnak, ki 1516—1519-ig hunyadmegyei főesperes volt s kitől Reichersdorffer 1550-ben Bécsben nyomatott »Chorographia Transilvaniae« czimü müvének I. fejezetébe átvett volt több ilyen hamis feliratot.

(Ackner és Müller, n. 328. C. I. L. III. 70.)

B. Viasztáblák.

Alburnus Maior (Verespatak.)

Az aranybányászat egész Daciában általában a császári kincstárhoz tartozott; de ennek daczára Alsófehér vármegye területén a magánbányászatnak nyomai kimutathatók, mely bányák semmiképpen sem képezhették a császári kormány hivatalnokai által lefoglalt bányamezők nagy tömegét. Ezek tehát a császári igazgatás alá vont területeken kivül állottak, s ennélfogva az egységes tervszerü bányaüzem keretéből kieső apróbb, elkülönitett bányarészleteknek tekinthetők, melyeket azonban nemzetgazdasági szempontokból parlagon heverni nem engedtek. Ezek eladását magánosoknak, császári parancsból, a procurator intézte el.

Lehet azonban, hogy csak bányaadó fejében hagyták ezen apróbb bányákat magánosok kezén.

A magánbányászat Alburnus maior (Verespatak) és az innen nem messze fekvő Korábia körül keresendő bányászatról kimutatható.

I.

A mult század óta ismeretes a gyulafehérvári püspöki könyvtárban (Batthyáneum) őrzött görög nyelven irott adóslevél, mely viaszszal bevont

kis fatáblán stilussal bevésetett. Ezt 1786-ban Jánk György a Lőrincz Igren nevü bányában találta és Gombos Dániel zalathnai bányaülnöknek ajándékozá. Eredetileg még egy második táblát is találtak, de az tüznél való száritás közben elolvadt. Kelete töredékes, de Verespatak görög nevét tartalmazza.

Az ép tábla, mint emlitém a Batthyáneumba került, mellette stilust találtak, mely hasonlóképpen a Batthyáneumban van. Jelenben a tábla ketté van törve. Szövege ez

Καὶ τῶν λοιπῶν Κ' ····· γων ✳ κή κ(αὶ)
τούτων εκατοστὴ(ντισει)ν ἀπο τῆς
προγεγραμμένης ἡμερας εἰς(τὴν δ') κ. Ὀκ(τω
βρίας· ἐὰν δὲ μή ἀποδῶ σ(οι εἰς)τήν ἡ-
μέραν ὡρισμένη(ν), ἀποδώσω ὡ(ς)
παρίων ἔτι ✳ κέ. Ἐγενετο εἰς (Ἀλ)β)ονυρ-)
νον μεγάλην.)[1]

II.

Az 1788. évben május hó 20-án a Lety nevü hegy Szent-József-bányája elfalazott és gáliczos vizzel megtelt üregének kibontásánál akadtak rá a budapesti Nemzeti Muzeum birtokában levő érdekes három táblát tartalmazó, zsinorral összekötött könyvecskére (triptychon), melyen a Cernenumban székelt temetkezési egylet (collegium funeraticum) a tagok leapadása és hanyag fizetése miatt Kr. u. 167. év február hó 9-én feloszlását jegyzőkönyvileg közzéteszi.

Két tábla a gondatlan kezelés áldozata lett. Az ép triptychont Kovács Lőrincz Pál abrudbányai lakos és bányamester ajándékából Lázár István unitárius püspök kapta kézhez Kolozsvárt. Ő az unitárius kollégiumot ajándékozta meg azzal. Az 1811. évig az unitárius kollégiumban kuriozumként bámult reliquiát a püspök fia, Sámuel, visszavette, nevét is bekarczolván egyik táblába. 1834-ben Literáti Nemes Sámuel váltotta magához 100 forintért, kitől Jankovich Miklós vette meg s gyüjteményével együtt jutott a Nemzeti Muzeumba.[2] Szövegei ezek.

Belső első lapon:

Descriptum et recognitum factum ex libello, qui propositus | erat Alb(urno) maiori ad statione Resculi, in quo scriptum erat | id quod i(nfra) s(criptum) est. | Artemidorus Apolloni magister collegi Jovis Cerneni et | Valerius Niconis et Offas Menofili questores collegi eius — | dem ····· posito hoc libello ····· publice testantur: | ex collegio s(upra) s(cripto), ubi erant ho(mines) LIIII, ex eis non plus | remasisse ad Alb(urnum) quam quot h(omines) XVII: Julium Juli quoque | commagistrum suum ex die magisteri non accessisse | ad Alburnum neq(ue) in collegio: seque eis qui pre — | sentes fuerunt rationem reddedisse et si quit | eorum (h)abuerat reddedisset sive funeribus:

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 2. IV. sz. pag. 933.

[2] Talán 2000 forintnyi árért. Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 925.

Belső második lapon:

et cautionem suam, in qua eis caverat, recepisset: | modoque autem neque funeraticis sufficerent | neque loculum (h)aberet neque quisquam tam magno | tempore diebus, quibus legi continetur, convenire | voluerint aut conferre funeraticia sive munera: | seque i(d) circo per hunc libellum publice testantur, | ut si quis defunctus fuerit, ne putet se colle — | gium (h)abere aut ab eis ····· aliquem petitio — | nem fune ris (h)abiturum. | Propositus Alb(urno) maiori V idus Febr. imp. L. Aur(elio) Vero III | et Quadrato cos. | Actum Alb(urno) maiori. |

Külső első táblán, az irás két részre osztva:

Descriptum et recognitum factum ex libello, qui propositus erat Alb(urno) maiori ad statio- nem Res culi, in quo scrip tum erat it quot i(nfra) s(criptum) est. Artemidorus Apolloni magister collegi Jovis Cerneni et Valerius Niconis et Offas Menofili questo- res collegi eiusdem posito hoc libello publice testantur ex collegis s(upra) s(criptis), ubi erant homines LIIII, ex eis non plus remasisse Albur(ni) quam quot homin(es) XVII:

L. Vasidi Victo- ris mi
C. Secundini Legiti — Stertini Rustici
Aeli Platoris
Geldonis
. . . . . .
Ulpi Felicis
Septembris Platoris

Külső második táblán:

Julium Juli quoque commagistrum suum ex die magisteri sui non accessisse ad Alburnum neq(ue) in collegio: seque eis qui presentes fuerunt rationem reddedisse et si quit eorum abuerat reddedisset sive funeribus, et cautionem suam, in qua eis caverat, recepisset: modoque autem neque funeraticis sufficerent neque loculum aberet neq(ue) quisquam ta(m magno tempore diebus qui)bus legi contine tur convenire voluerint aut conferre funeraticia sive munera:
seque idcirco per hunc libellum publice testantur, ut, si quis defunctus fuerit, ne putet se collegium abere aut ab eis aliquem petitionem funeris abiturum. Propositus Alb(urno) maiori V idus Febr. imp. L. Aur(elio) Vero III et Quadrato cos. Act(um) Alb(urno) maiori.*

III.

Az 1790. évben egy Kr. u. 159. szeptember 17-éről (?) kelt adóslevél került a Lety nevü hegyről elé, melynek szövege a következő:

* Corp. Inscr. Lat. III. 2. I. pag. 225, 227.

Belső második oldalon:

· · · · · (Epi)cadus · · · · · · rtor · · · · · ·
· ·
· ·
· ·
· · · · · · · · · · · · · · · · · quo · · · ha · · ·
· · · · · · · · · · · · · · Cerd (?) onis donec omn · · ·
· ·
· ·

Actum Alburno maiori XV (kal)

Külső első oldalon:

(Quinti(llo et Prisco cos	hel · · · ci
XV kal (oktobr?)	· · · pici (Felicis?)
(Andu)eia Batonis f(?)ide	Maximi Vera
· · · · · · · · · · · · · · · ·	nis
· · · · · · · · · · · · · · · ·	Servilius C(?)issi
ce(d?)it · · · · · · · · · · · ·	Epicadi
· · · · · · · · · · · · · · · ti	debitoris
prest(o sit?) · · · m	Juli Macedonis
Apu(l). Cerialem	fideiussoris
augebi · · · · · · · · · · · ·	

A budapesti nemzeti muzeumban van.*

IV.

1855-ben a Szent-Katalin-bányában három lapból álló adóslevél került elő, melynek első és második lapja Kolozsvárt az Erdélyi muzeumban van, a harmadik pedig Cipariu által a balázsfalvi gimnáziumba került. Szövegük a következők.

Belső első táblán:

⁜ centum quadraginta sortis et eorum usuras ex ea die sing(ulas) centesimas, qandiu abstinuerit, id utrumque probos recte dari f(ide) r(ogavit) Anduenna Batonis, d(ari) f(ide) sua promisit
Julius Alexander: quos eae reddere debebit, qua die petierit, cum usuris s(upra) s(criptis). utrumque sorte et usuras probos recte dari fide rogavit Anduenna s(upra) s(cripta), dari fide sua promisit Julius.

Belső második táblán:

Alexander.
Actum Deusare XII kal. Julius
Rustico II et Aquilino cos.

* Corp. Inscr. Lat. III. pag. 229.

Külső első táblán:

⁜ (centum) qu) adrigin-	Jul. Max · · · · · · ·
ta sorti(s) et eorum	Luci · · · · · · · · ·
(us)uras ex ea (d)ie	· ureli S · · · ·
(sing) . . centesi-	· · · · · Veri · ·
mas, id utrumq(ue)	Va · si · · · · · ·
(pr)obos recte dari	I · · Nicomi · · ·
(fid)e rogavit An(du-)	⁜ centum (qua-
enna Batonis, dari	draginta)
fide promisit Julius	Jul. Alexandri
Alexander: quos eae	· · · · · · · · · · ·

Külső második táblán:

reddere debebit, qua die petierit
cum (usu) ris s(upra) s(criptis)
Id ut(ru)mque sortem et us(uras) probos
recte dari fide rogavit An(due)nna
[s(upra) s(criqta), dari fide sua] promisit [Juli]us
Alexander.
Actum De[u]sarae [X]II kal. Julias Rusti-
co II [et] Aquilino cos.

Külső oldalon meg ez is:

⁜ CXXXX IN IULIUM ALEXANdRUM.[1]

V.

Az 1855. év julius 24-én a Verespatak közvetlen közelében nyiló Katalin-bányában találtak egy 66 cm. hosszu vöröses hajfonatot, egy fiókos asztalt, hordót, cseberrészleteteket, fateknőt, egy körülbelől 10 quadrans ürtartalmu edényt, posztódarabokat, lámpákat, fakanalakat és ezek társaságában viasztáblákat; ezen tárgyak mind el voltak falazva. A leletből kilencz viasztábla, egy cseber, egy teknő, egy ivópohár szaruanyagból, kis cserépedény két lámpával, a hajfonattal és posztórészlettel dr. Haynald Lajos, akkori erdélyi püspök révén a budapesti nemzeti muzeumba került. Előzetesen e táblák néhányát Ficker Ferencz és Ficker Béla erdőigazgató Kolozsváron maguknál őrizték.[2]

A budapesti példányok között van egy Kr. u. 162. év október 20-án kelt adóslevél, melynek szövege a következő.

Belső első lapon:

⁜ LX q(ua) d(ie) p(etierit), p(robos) r(ecte) d(ari) f(ide) rogavit Jul(ius) Alexander, d(ari) f(ide) p(romosit) | Alexander Cari, et se eos

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 931—932.

[2] Téglás Gábor, Tanulmányok a róm. daciai aranybányászatáról. 1891. 40. l.

⁜ LX, q(ui) s(upra) s(cripti) s(unt), mutuos | numeratos accepisse et debere se dixit. | Et eorum usuras ex hac die in dies XXXƆI | dari Jul(io) Alexandro e(ive) a(d) q(uem) e(a) r(es) p(ertinebit) f(ide) r(ogavit) Jul(ius) Alexander, | dari f(ide) p(romisit) Alexander Caricci. |

Belső második lapon:

Id fide sua esse iussit Titius Primitius d(ie) s(upra) s(cripta) s(ortum) | c(um) u(suris) r(ecte) p(robe) s(olvi). | Act(um) Alb(urno) maiori XIII. kal. Novembr. | Rustic(o) II et Aquilino c[o]s. |

Külső első lapon, két részre osztva:

⁜ sexagi(nt)a, qua die petierit,
probos recte [da]ri fide rogavit
Julius Alexander, dari fide
prom[isi]t Alexander Caricci,
et se e[os] ⁜ LX, q(ui) s(upra)
s(cripti) s[unt], mu[tuo]s
numera[tos] acce[pi]ss[e et]
debere [se d]ixit. E[t eo-]
rum usuras

L Vasidi Vi[c]toris
· · · ctati · as
Batonis Pr · · · vi
Tovetis
Titius Primi-
tius
Alexandri Caricci i[p-]
sius debitori[s][1]

VI.

Továbbá van a nemzeti muzeumban egy Kr. u. 139. év márczius 17-én kelt vásári szerződés, melyben Dasius Verzo fia Maximusnak, Bato fiának, Passima nevü rabszolganőt 250 denárért elárusitja. Szövege a következő.

Belső első lapon:

Maximus Batonis puellam nomine Passiam, sive ea quo alio nomine est, ancirciter p(lus) m(inus) empta sportellaria norum sex emit mancipioque accepit de Dasio Verzonis Pirusta ex Kaviereti(o) ⁜ ducentis quinque.

Jam puellam sanam esse a furtis noxisque solutam, fugitium erronem non esse praestari. Quot si quis em[2] puellam partemve quam ex eo quis evicérit, quominus Maximum Batonis quove ea res pertinebit habere possidereque recte liceat, tum quanti ea puella empta est, tam pecunim[3]

Belső második táblán:

et alterum tantum dari fide rogavit Maximus Batonis, fide promisit Dasius Verzonis Pirusta ex Kaviereti.

Proque ea puella, quae s(upra) s(cripta) est, ⁜ ducentos quinque accepisse et habere se dixit Dasius Verzonis a Maximo Batonis,

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 935.
[2] eam.
[3] pecuniam.

Actum Karto XVI k. Apriles
Tito Aelio Caesare Antonino Pio II et Bruttio Praesente II cos.

Külső első lapon, két részre osztva:

Maximus Batonis puellam nomine Passiam, sive ea quo alio nomine est annorum circiter p(lus) m(inus) sex, empta sportellaria, emit mancipioque accepit de Dasio Verzonis Pirusta ex Kaviereto ⚹ ducentis et quinque.

sanam esse,

Eam puellam furtis noxaque solutam, fugitivam erronem non esse praestari. Quot si quis eam puellam partemve quam ex eo quis evicerit, quo minus Maximum Batonis quove ea re(s)

Maximi Veneti principis
Masuri Messi dec(urionis)
Anneses Andunocnetis
Plani Verzonis Sclaietis
Liccai Epicadi Marciniensi
Epicadi Plarentis qui et Mico
Dasi Verzonis ipsius venditoris[1]

VII.

Az 1855. julius 24-én a Katalin-bányában előkerült viasztáblaleletből Cipariu Timotheus kanonok, akkor a balázsfalvi érseki gör. kath. gimnázium igazgatója is kapott két egész és négy töredéktáblát. Jelenleg is Balázsfalván vannak. Az egyik egy vásári szerződés, mely szerint Dasius Breucus Bellicus Alexandertől Kr. u. 142. május 16-án Aplaustus nevü rabszolgát vásárolja 600 denárért (840 kor.)[2] Szövege a következő.

Belső első lapon:

Dasius[3] Breucus emit mancipioque accepit pueram Apalaustum, sive is quo olio nomine est, n(atione) Grecum, apocatum pro uncis duabus, ⚹ DC de Bellico Alexandri, f(ide) r(ogato) M. Vibio Longo.

esse

Eum puerum sanum traditum furtis noxaque solutum, erronem fugitium caducum non esse prestari: et si quis eum puerum, q(uo)d(e) a(gitur), partenve quam quis ex eo evicerit, q(uo) m(inus) emptorem s(upra) s(criptum) eunve ad q(uem) ea res pertinebit uti frui habere possidereq(ue) recte liceat: tunc, quantum id erit quod ita ex eo evictum fuerit,

Belső második táblán:

duplam

t(antam) p(ecuniam) p(robam) r(ecte) d(ari) f(ide) r(ogavit). Dasius

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 937—939.
[2] Téglás Gábor, Tanulmányok a r. d. aranyb. 41. l.
[3] Külső lapon Dassius áll.

Breucus, d(ari) f(ide) p(romisit) Bellicus Alexandri. Id(em) fide sua esse iussit Vibius Longus.

Proque eo puero, q(ui) s(upra) s(criptus) est, pretium eius ⚹ DC accepisse et habere se dixit Bellicus Alexandri ab Dasio Breuco.

Act(um) kanab(is) leg(ionis) XIII g(eminae) XVII kal Junias Rufino et Quadrato cos.

Külső első lapon, két részre osztva:

Dassius Breucus[emit man-]
cipioque accepit [pu]e[rum]
Apalaustum, sive is quo ali[o]
nomine est, n(atione) Grecum,
a[po-]citatum pro uncis duabus,
⚹ DC de Bellico Alexandri, f(ide)
r(ogato) M. Vibio Longo. Eu[m
puer]um sanum traditum [esse]
furtis noxaque so[lutu]m, erronem
fugitivum kaducum non esse
prestari: et si quis eum puerum,
q(uo) d(e) a(gitur), partemve
quam quis ex eo evicerit

Appi Procli vet(erani) leg(ionis)
XIII g(eminae).
Antoni Celeris
Jul(i) Viatoris
Ulp(i) Severini
L. Firmi Primitivi.
M. Vibi Longi fideiussor(is)
Bellici Alex[a]ndri vendit(oris)

Külső második lapon:

quo minus emptorem s(upra) s(criptum) eumve adquem ea res pertinebit uti frui habere possideretque recte liceat: um quantum id erit, quod ita ex eo evictum fuerit, tantam pecuniam duplam probam recte f(ide) r(ogavit) Dassius Breuci, d(ari) f(ide) p(romisit) Bellicus Alexandri. Idem fide sua esse iussit M. Vibius Longus.

Proque es puero, qui s(upra) s(criptus) [est, pr]etium eius ⚹ DC acc[e]pisse et habere se dix[i]t Bellicus Alexand[ri] ab Dassio Breuci.*

VIII.

A Szent-Katalin-bányából 1855-ben előkerült és jelenleg a budapesti nemzeti muzeumban levő viasztábla-könyv egy Kr. u. 159. év május 6-án kelt adásvevési szerződést tartalmaz egy ház feléről. Szövege ez.

Belső első oldalon:

Anducia Batonis emit manci[pioque accepit] domus partem dimidiam interantibus partem [dex-]tram, que est Alb(urno) maiori vico Pirustar[um in]t[er] ad f[incs Platorem Accep-]tianum et Ingenum Callisti ⚹ trecentis de Veturi[o Valente]. Eam domus partem dimidiam, q(ua) d(e) a(gitur), cum su[is s]aepibus saepimentis finibus aditibus

* Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 941—943.

claustris fienestris ita uti clao fixsa et optima maximaque est, h(abere) r(ecte) l(iceat). [E]t si quis eam domum partemve quam quis [e]x [ea] evicerit, q(uo)m(inus) Andueia Batonis e(ive) a(d) q(uem) e(a) r(es) p(ertinebit) h(abere) p(ossidere) u(suque) c(apere) r(ecte) l(iceat), qu[o]d ita licitum n[o]n erit, t(antam) p(ecuniam) r(ecte) dari f(ide) r(ogavit) Andueia Batonis, fide promisit Veturius Valens. Proque e do[mu partem] [dim] idiam pretium ⁜ CCC Vetur[ius V]ales

Belső második táblán:

a[b A]n [du] ei[a Ba]tonis accepiss[e et] ab[ere se dixit.] Convenitq(ue) int[e]r eos, [uti] Veturius Va[lens pro ea] domo tributa usque ad recensum dep[e]n[dat.]

Act(um) Alb(urno) maiori prid. nonas Maias
Qui[n]tillo et Prisco cos.

Külső első táblán, két részre osztva:

Andueia Batonis emit mancipioque accepit domus partem dimidiam interantibus parte dextra, que est Alburno maiori vico Pirustarum inter adfines Platorem Acceptianum et Ingenum Callisti filium et si qui ali adfines sunt et viam publicam ⁜ trecentis de Veturio Valente.
Eam domum, q(ua) d(e) a(gitur), cum suis saepibus saepimentis finibus aditibus claustris

L. Vasidius V[i]ctor sig(navit)
T. Fl(avi) Felicis
M. Lucani Melioris
Platoris Carpi
T. Aureli Prisci
Batonis Annaei
Veturi Valentis venditoris

Külső második táblán:

[fienestris ita uti clao fixsa et optima]

ma[x]i[ma] q[ue e]st, Andueia Batonis habere recte liceat. Et si quis eam domum partem dimidiam partemve quam quis ex ea evicerit, quo minus Andueia Batonis e(ive) a(d) q(uem) e(a) r(es) p(ertinebit) habere possidere usuque capere recte l[i]ceat, qu[o]d ita licitum non erit, tum quantum id erit, qu[od ita habere possidere licitum non erit] t(antam) p(ecuniam) r(ecte) d(ari) fide rogavit Andueia Batonis, dari fide promisit Veturius Valens.

Proque ea [do]mu dimidia pretium ⁜ CCC Veturius [Va]lens ab Andueia Batonis accepisse et abere se dixit. Convenitq(ue) inter eos, uti Veturius Vale[n]s pro ea domo usque ad recensum tributa depe[n]dat. Act(um) Alb(urno) maiori prid. non. [M]aias Quintilio et Prisco cos.*

* Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 945—947.

IX.

Ugyancsak a Katalin-bányából előkerült, Kr. u. 163. év október 23-án (?) kelt bányahaszonbéri szerződés töredéke a nemzeti muzeumban van s szövege a következő:

Belső táblán:

Laelia[no] et [Pa]store cos. X · · k[a]l. Novembr. Adiutor Macari scripsi rogatus | [co]ram ipso pra[e]senti L. Ulpio Valerio, quia s[e] litteras scire negavit, it q[uod] di- | xit se loca[sse] et locavit Socratione S[o]catis[1] [op]eras suas ex [ha]c [d]ie in idus | seqeutes anno uno ⁎ [sept?] aginta. Mercedes suis tem[poribus solv]entu[r]. | Quas operas sanas valentes [ede]re debebit · · · · · · · · · [con]ductor · · · · · · · · | inpedierit · · · · · · · · [d]ebe[bit] · · · · · · · · · · dis- | [c]edere vel cessare · · · · · · · · · · · · · · | cessatis · · · · · · · · · · · · · · · · · · | [aut?] · · · · · · · · · · · · · · · · · · · |

A[ct? A]l[b?] ma[iori?][2]

X.

Az Ohába-Szent-Simon-bányából előkerült, Kr. u. 164. év május 20-án kelt bányahaszonbéri szerződés a kolozsvári Erdélyi Muzeumban van, szövege a következő:

[Macri]no et Celso cos XIII kal. Junias Flavius Secundinus scripsi rogatus a Mem- | mio Asclepi, quia se lit[ter]as scire negavit, it quod dixsit se locas[se] et locavit | operas s[ua]s opere aurario Aurelio Adiutori ex ha[c] die [in] idus Novembres | proxsimas [⁎ se]ptaginta liberisque. [Mercede]m per [te]mpora accipere | debebit. S[u]as operas sanas va[le]ntes [ede]re debebit, conductori [s(upra) s(cripto)]. | Quod si invito condu[c]tore recedere aut cessare voluer[it, da]re | debebit in dies singulos HS V numeratos · · · · · · c · · · [Quod si] | fluor inpedierit, pro rata conputare debebi[t]. Conductor si tem[po]- | re peracto mercedem sol[v]endi moram fecerit, ead[em] p[oena] | tenebitur exceptis cessatis tribus.

Actum Immenoso maiori

Titus Beusantis qui et Bradua — Socratio Socrationis — [M]emmius Asclepi.[3]

Ezeknélfogva Memmius Asclepias fia egy sajátjául megnevezett bányát Kr. u. 164. május 20-ától ugyanazon évi november 13-ig, vagyis egy fél esztendőre 70 denárért Aureliusnak, Adiutor fiának, bérbe ad. Bérlő kötelezi magát a bérösszegnek részletenként leendő törlesztésére. Viszont bérbeadó öt sestertius napi kártérítéssel tartozik, ha bérlőnek beleegyezése nélkül a szerződést felbontaná. Ugyanerre kötelezi magát

[1] Socratis helyett.

[2] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 948.

[3] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 998.

a bérlő, a bérösszegnek netalán késedelmes fizetése esetében. Ha azonban a bérlet tartama alatt bányaviz szakadna a bányába, az okozott munkakésedelem és kár arányában bérelengedés illeti a bérlőt.[1]

XI.

Az Ohába-Szt.-Simon-bányából előkerült és most a budapesti nemzeti muzeumben levő viasztáblakönyv egyik táblája hasonlóképpen bányahaszonbéri szerződésnek részlete s szövege a következő.

Belső táblán:

[Dor]cus scripsi rogatus per · · · · m Restitutum agno[m](ine) | Senioris quia se litter[a]s scire negavit: fatetu[r] | se locasse et [l]oca [v]it oper[as s]uas opere auri[oius | · · · · ·] quidquit opusfuerit ex hac die in id[us] | Novemb. proximas venturas Tito Beusantis qui Bradua ⁜ centum quinque. Ex qua mer- | cede a[d]huc in cesso accepit ⁜ viginti quin- | qu[e]. Reliqua(m) mercedem per tempora acci[pe]re dedebit. Quas operas sanas valen- | tes edere debebit conductori s(upra) s(cripto). Quod si | in[vit]o conductore a re cessa[b]it in dies · · · · ·[2]

Itt a haszonbér félévre 105 denár. Tehát a Memmius-féle szerződésnél (X. sz.) egy kétharmaddal nagyobb bánya haszonbérlete iránt köttetett meg. Bányakárosodásnál a kártérités valószinüleg itt is napi öt sestertius (1 kor.) lehetett.

Egy a bányászat czentrumában, a Korabia-hegy (vulkoji) bányászatánál működő s a Verespatakon most is divatozó régi haszonbérrendszerrel ismerős barátom, Szabó József felvilágositása szerint — mondja Téglás Gabor,[3] — a bányabért a munkások számához szabják. Igy Verespatakon egy 20 munkást foglalkoztató bányából kap a tulajdonos havonként körülbelül öt tonna zúzérczet, minthogy a hétnek csak három napja telik el komoly munkában. Ez öt tonna érczet 6—10 koronával számitva, 30—50 kor. a havi bevétel. De ebből a szállitási (bányától a zúzdáig), töretési költségeket tonnánként 4 koronával levonva, marad a tulajdonosnak havi tiszta haszonbér-bevétele 10—30 kor., vagyis évenként 120—360 korona. A nagyobb összeg ritka kivétel; az előbbi kisebb valószinübb. Az átlagot 160 koronának vehetjük mégis.

Hasonlitsuk össze ezt a X. sz. viasztáblán 70 denárra vett félévi haszonbérrel, vagyis 56 koronával. E haszonbér 112 kor. ad ki egy esztendőre s igy körülbelül akkora bányáról lehet szó, mekkorát ma 20 munkással dolgoznak.

A IX. számu viasztáblán egy évre jár a 70 denár. Ez tehát félakkora bánya lehetett, mint az előbbi.

[1] Finály H. Az erdélyi bányákból előkerült viasztáblák és a római folyóirás. Erd. Muzeum-egylet Évkönyvei I. évf. 84. lapján ismertette először tüzetesen.

Téglás Gábor, Tanulmányok stb. 42. l.

[2] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 949.

[3] Téglás Gábor, Tanulmányok stb. 43. l.

A harmadik szerződés (XI. sz.) egy félév alatt 105 denárról szól. Ez tehát egy évre 210 denárt adna, vagyis egy harmaddal nagyobb lehetett a két előbbinél, ugy hogy 30 munkaerőt foglalkoztathatott volna a mai árviszonyok szerint.

Bucsumban, a Korabia-hegy alatt, 10 munkást eltartó bánya 72—80 korona, 20 munkást foglalkoztató 192—200 korona.

A Korabia-hegyen 10 bányamunkással mivelt bánya után 90—120 korona az évi haszonbér. Ez adatok éppen Alburnus maior környékéről ősidők óta érvényben álló bérrendszerökkel némi tanuságul szolgálhatnak az érdeklődőknek.[1]

XII.

Ugyancsak a Szent-Katalin-bányából előkerült és most a budapesti nemzeti muzeumban levő viasztáblán látható egy Kr. u. 167. év május 29-éről 50 denárról szóló nyugtatvány, melynek szövege a következő.

Belső első táblán:

Vero III. Quadrato cons. IIII. kal. Junias ⁜ quinquaginta L commendatos Lupus Carentis dixit se accepisse et accepit a Julio [Al]exandro. quos ei reddere deb[e]t sine ulla contraversia

Actum Albur[no] maiori · · · ·[2]

XIII.

A Szt.-Katalin-bányából előkerült viasztábla könyv (1855. jul. 24.) egyike két táblából áll és egy Kr. u. 167. év márczius 28-án kelt társas szerződést tartalmaz. Ez a nagyenyedi kollégium birtokába jutott, de később egyéb régiségekért Berlinbe cserélte át a kollégium s jelenleg a berlini muzeumban van. Szövege a következő.

Belső első lapon:

Inter Cassium Frontinum et Julium Alexandrum societas dani[st]ariae ex X. kal. Januaris q(uae) p(roximae) f(uerunt) Pudente e[t] Polione cos. in prid[i]e idus Apriles proximas venturas ita conven[i]t ut quidq[ui]d in ea soeietati arre natum fuerit lucrum damnumve acciderit, aequis portionibus s[uscip]ere debebunt. In qua societate intuli[t Juli]us Alexander numeratos sive in fructo ⁜ [qu]ingentos et Secundus Cassi Palumbi servus a[ctor] intulit ⁜ ducentos

pr · · · · tin · ·

sexaginta septem · · · · · · · · s · · c · um · · · s

Belső második lapon:

[mi?]ssum Alburno · · · · · · d[ebe]bit.

In qua societ[ate] si quis d[olo ma]lo fraudem fec[isse de-]prehensus

[1] Téglás Gábor u. o. 43—44. l.

[2] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 949.

fue[rit], in a[sse] uno ⁜ unum · · · · · · · · · [denarum] unum ⁜ XX · · · · alio inferre deb[ebi]t et tempore perac[t]o de[duc]to aere alieno sive summam s(upra) s(criptam) s[ibi recipere sive,] si quod superfuerit, dividere d[ebebunt?]. Id d(ari) f(ieri) p(acstari)que stipulatus est Cassius Frontin[us, spopon]dit Jul(ius) Alexander. De qua re dua paria [ta]bularum signate sunt. [Item] debentur Lossae ⁜ L, quos a socis s(upra) s(criptis) accipere debebit. [Act(um) Deusa]re V kal. April. Vero III et Quadrato cos.

Külső első lapon:

Inter Cassium Frontinum et
Jul[i]um [Alexandrum societa]s dan[i]
s[tariae][1]

XIV.

Ugyancsak a Szent-Katalin-bányában talált viasztábla töredéke, mely egy közkereseti szerződést tartalmazott; kelte ismeretlen, most a budapesti nemzeti muzeumban van, hossza 17·5 cm., szélessége 8·5 cm. Szövege ez:

Belső első lapon:

Actum cor · · · · · · · · m ·
qu · · · est in m · [int]ulerunt
partes · · · · · · · [Bra]dua Beusantis [sopondit] · · · anum · · · · · · · erit
ab Ael. Fortunato et socis · · · · · · · · · · quae · · · · ·
debeb[it] · · · · · · · · · · · Plarentis · · · · · · · · nem · · · · · p. [unci]am
· semunciam
· [B]ato Liani?
p. unicam qu · [p. u]nciam
Aurel. Sil · · · · · · · · · Flavius · · · · · · · · · · ·
[Qu]as · · · · · · · · · · · · · · · · · · ·

VII idus April a · · · · · · · · · · · ·
idibus April acc · · · · · · · · · · ·
XVII kal. Maias acce · · · · · · · · XX
XV kal. Maias acce[p]it ⁜ XXII
XIII kal. Maias pensio ⁜ XXV
VIIII kal. Maias accepi ⁜ XXV ·
VII kal. Maias accepi ⁜ XX
IIII kal. Maias accepi ⁜ XXV
kal. Maias accepi ⁜ XX · · · · ·
· · · non Maias accepi · · · · · · · ·
p[rid] non. Aug. XXIII

Másik lapon:

pr. kal. Maias ex ⁜ CLXVI · · · 166 vagy 169 denár
agnos n. V ⁜ XVIII · ·
porcellum ⁜ V
panem candid(um) ⁜ II · · ·
thus prim(um) S ⁜ II · · ·
· · · · · · · · γ III. ⁜ II · · ·
· · · · · · · · · · · ⁜ XCV · ·
· · · · · · · · GIII ⁜ XX[XV?]
peganium ⁜ I 2
impensam ⁜ S 2
aceti γ I ⁜ S
salem et cep(am) ⁜ S — 2 ⁜ CL · · · ·
· · · · · · · · · · · ⁜ II S ⁜ CLC · · ·[1]
· · · · · · · · · · · ⁜ II

Ez a jegyzéktöredék egy ünnepi alkalmatosságról szól, midőn a konyhamester (?) beszámol, hogy különböző alkalommal bevett denárösszegből mennyit költött el az április 30-án tartott lakomán.

XVI.

Kelet nélküli okmánytöredék. Jelenleg a budapesti nemzeti muzeumban van. Szövege a következő:

Belső első lapon:

Inter P. Ant · · · · · · · · · · · ·
· · · · · [dies?] · · · · · X · · · · · · · ·
convenit conven[it inter?] · · · ·
[Ut?] · · · · · · s[i]milai [pari?] · · · ·
· · · · · · · · · · · [cremi porcei cremi?] · · ·
· · · · · · · · [cremi porcei?] · · · · · · ·[2]

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 953.
[2] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 954.

XVII.

Az Ohába-Szent-Simon-bányából 1854-ben előkerült, Kr. u. 131. év február 6-án kelt szerződés töredékét tartalmazó, igen rongált és ketté tört viasztábla Kolozsvárt az erdélyi muzeumban van elhelyezve. Szövege a következő:

[Po]ntiano [et] Rufius cos. VIII idus Februarius Firmus | s[cripsi rogatus ab] Verzone Beusantis quad (?) di · · · · s nu · · · · · · · | · Beusantis iure · · · · agro gra · · · · quod · · · · · · | · · suos feren · · · · retio Dasius Verzonis · · in · · · · os c · · | · · · · · · · r · · · · · i · · · · id · · · · · n · · · · · | · ex viro gra · · · · ide · · · · · ⁜ viginti · q · · · | gro gra · · · · · · · Beusantis · · · · · f · · · | · fere · · · · · · · [Al]burno maiori · · · · · · · · ·[1]

XVIII.

Szerződés töredéke. Viasztábla, mely a budapesti nemzeti muzeumban van. Körrajzban közli Zangemeister, de még nincsen megfejtve.[2]

XIX.

Szerződés töredéke, Viasztábla, mely a budapesti nemzeti muzeumban van. Szövege a következő:

· · · · · · · · [co]s XII kal novembr · · · · · · · · · coram signaturis · · · · · · avit · · · · · · est · · · · · uti pr[e?]s[e]n · · · · t a · · · · · · aput (?) Cerialem · · · · · · · · · · t Flavium Valentem.[3]

XX.

Viasztábla töredéke a Szent-Katalin-bányából, mely jelenleg a balázsfalvi gimnáziumi muzeumban van. Szerződést tartalmaz, melyből csak a külső első lap van meg. Ennek szövege a következő:

· · · · · · · · · Aepica [di]
[agn]ovit
Tere · · · · · · · · · · · · · · · ·
agnovi[t]
Terenti Liga · · · · · · · · · · · ·
agnovit
Dasantis Loni qui et · · · · · ·
Satornini Scenobarbi
Sexti Im · · · · · · ali
Batonis Annaei ipsius
· · · · · · · · · · · · · · · · · ·[4]

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 954.
[2] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 955.
[3] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 955.
[4] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 956.

XXI.

Ugyanazon helyről van még egy viasztábla töredéke Balázsfalván, melyen csak a második belső lap van és ezen is csak a következő áll:

act(um) Alburno maiore.[1]

XXII.

Az 1820-ik évben Verespatak fölötti Nagy-Kirnik nevü hegy Szt. Lászlóról elnevezett bányájában egy régi tárnában több kisebb viasztáblát találtak; ezek egyike Ackner szenterzsébeti (hammersdorfi) luth. lelkészhez került.[2]

XXIII.

A verespataki viasztáblák igen érdekes csoportjában egy fenyőtáblácskára jelölt bélyeget az Antoninusok egyik elsőrendü állami vállalkozójáénak találtatott. Ezen érdekes darab a nemzeti muzeumban van. A szövege ez:

T.
Juli(us)
Saturn(i)n(us)
Conduct(or) (vectigalis)
Illyr(ici)
Ann(o)
VI.

Vagyis bérviszonyának hatodik esztendejében állitá ki az elfalazott viasztáblák valamelyik tulajdonosának e lebélyegzett fenyőlapot, s minthogy a legfiatalabb keletü viasztábla 167. márczius 28-áról származik, igy minden hihetőség szerint a következő tavasz vagy nyár folyamán támadt a markomann háboruk egyik csapatától az a veszedelem, mely a lakosságot féltettebb értéktárgyainak elrejtésére és menekülésre késztete.[3]

XXIV.

A Szent-Katalin-bányából egy viasztábla töredéke jutott Balázsfalvára. Ennek csak fele van meg és ezen is csak e szók állanak:

····ERANIRP
····OVINDVÆ

A felső sor végén levő betük jelenthetik: Tr(ibus) P(ublicis).[4]

XXV.

Az 1855. évben a Szent-Katalin-bányában előkerült igen érdekes adás-vevési okmányt tartalmazó viasztábla Balázsfalvára került. E szer-

[1] Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 957.
[2] U. ott.
[3] Téglás Gábor, Tanulmányok. 80. lap.
[4] Corp. Inscr. Lat. III. 2. 958.

ződés szerint, mely Kr. u. 160. év október 4-én kelt, a XIII. legio Kanabéjában Claudius Julius Alexander Antipatertől 420 denárért (336 kor.) Theodota cretai rabszolganőt megvásárolta. Szövege a következő:

Belső első lapon:

Cl(audius) Julianus mil(es) leg(ionis) XIII g(eminae centuria) Cl(audi) Mari emit mancipio -- | que accepit mulierem nomine Theodotem, sive ea | quo alio nomine est, n(atione) Creticam, apochatum pro uncis | duabus, ⁜ quadringentis viginti de de Cl(audio) Phileto, | f(ide) [r(ogato)] Alexandro Antipatri. | Eam mulierem sanam traditam esse emptori s(upra) s(cripto): et si | quis eam mulierem, q(ua) d(e) a(gitur, partenve quam quis ex ea | evicerit, q(uo) m(inus) emptorem s(upra) s(criptum) eunve, at quem | ea res pertinebit, uti frui habere possidereque recte | liceat, tunc, quantum id erit, quot ita ex ea quit |

Belső második lapon:

evictum ablatunve fuerit, sive quot ita licitum | non erit, tantam pecuniam probam recte dari f(ide) r(ogavit) | Cl(audius) Julianus mil(es) l(egionis) s(upra) s(criptus), d(ari) f(ide) p(romisit) Cl(audius) Philetus. | Id fide sua esse iussit Alexander Antipatri. | Inque eam mulierem, quae s(upra) s(cripta) est, pretium eius ⁜ CCCCXX | accepisse et habere se dixit Cl(audius) Philetus a Claudio | Juliano mil(ite) s(upra) s(ripto). | Act(um) canab(is) leg(ionis) XIII g(eminae) IIII nonas Octobres Bradua | et Varo cos. |

Külső első lapon, két részre osztva:

Claudius Julianus mil(es) leg(ionis) XIII g(eminae centuria) Claudi Mari | emit mancipioque accepit mulierem nomine Theodotem, sive ea quo alio nomine est, n(atione) Creticam, | apochatam pro uncis duabus, ⁜ quadringentis | viginti de Cl(audio) Phileto f(ide) [r(ogato)] Alexandro Antipatri. |
Eam mulierem sanam traditam esse emptori s(upra) s(cripto): et si quis | eam mulierem, q(ua) d)e) a(gitur), partenve q(uam) q(uis) ex ea quis | evicerit, q(uo) m(inus) emptorem s(upra) s(criptum) eumve ad quem ea | recte liceat, tunc quantum id erit, |

Val(eri) Valentis * XIII g.
Cn. Vari A · ae
Ael(i) Dionysi vet(erani) leg(ionis)
Paulini s · · · ris
Jul(i) Victorini
ΑΛΕΖΑΔΡΕΙ
ΑΝΤΙΠΑΤΡΙ
ΣΕΚΟΔΟ ΑΥΚ
ΤΩΡ ΣΕΓΝΑΙ
Cl(audi) Phileti venditoris ibsius.

* Hihetőleg: [mil(es) vagy [/ le]g(ionis) XIII g(eminae).

Külső második lapon:

quot ita ex ea evictum ablatumve fuerit, sive quot ita licitum | non erit, t(an) t(am) p(ecuniam) probam recte dari f(ide) r(ogavit) Cl(audius) Julianus mil(es) s(upra) scriptus), | d(ari) f(ide) p(romisit) Cl(audius) Philetus. | Id fide sua esse iussit Alexander Antipatri. | Inque eam mulierem, quae s(upra) s(cripta) est, pretium eius ⚹ CCCCXX accepisse | et habere se dixit Cl(audius) Philetus a Claudio Juliano mil(ite) s(upra) s(cripto). | Act(um) kanab(is) leg(ionis) XIII g(eminae) IIII nonas Octobres Bradua es Varo cos.*

C. Téglabélyegek.

I. Gyulafehérvár. (Apulum.)

A.

1. LEG XIII GE
IVNI ADIVT

Olv.: Legio XIII. gemina Juni(us) Adjutor. — 1893-ban találtam a Glacin levő ásatási helyen.

2. LEG XIII ANT

Olv.: Legio XIII. Antoniniana. — 1889-ben találtam ugyanott.

3. LEG XIII C ANT

Olv.: Legio XIII. gemina. — Ugyanazon évben és helyen.

4. LEG XIII GEM
ANTONINIGER

Olv.: Legio XIII. ge(mina) Antoni Niger. — 1891-ben és 1900-ban is ugyanazon helyen.

5. LEG XIII GEM · ·
AV · APOLLONI

Olv.: Legio XIII. gemina Aureli Apollini. — Ugyanazon időben és helyen.

6. LEG XIII · · ·
AVR APOLLON

Olv.: Legio XIII. gemina Aureli Apolloni. — Ugyanazon időben és helyen.

* Corp. Inscr. Lat. III. 2. pag. 959.

7. LEG XIII GE
AVR · APOL

Olv.: Legio XIII. gemina Aureli Apolloni. — 1894-ben ugyanott.

8. LEG XIII GEM
LVCRET AQVILA

Olv.: Legio XIII. gemina Lucretius Aquila. — 1891-ben ugyanott.

9. LEG XIII G
LVCR · AQVI

Olv.: Legio XIII. gemina Lucretius Aquila. — 1892-ben ugyanott.

10. LEG XIII G
LV · AQVI

Olv.: Legio XIII. gemina Lucretius Aquila. — Ugyanazon időben és ugyanott.

11. · EG XIII · · ·
· · CR · AQ · · ·

Olv.: Legio XIII. gemina Lucretius Aquila. — 1891-ben ugyanott.

B.

12. LEG XIII G
AEL BASSVS

Olv.: Legio XIII. gemina Aelius Bassus. — Ugyanazon időben és ugyanott.

13. ʞEG XIII · · ·
AEʞ BROCT

Olv.: Legio XIII. gemina Aelius Broct. (?) — 1896-ban ugyanott.

C.

14. A · CANIBVS
· · · · X ƎƎI

Olv.: Aurelis Canibus. Legio XIII. gemina. — 1896-ban ugyanottt.

15. LEG XIII GEM
AVRELI CAIVS

Olv.: Legio XIII. gemina. Aurelius Cajus. — 1891-ben ugyanott.

16. LEG XIII GM
AVR · CAIS

Olv.: Legio XIII. gemina Aurelius Cajus. (?) — 1889-ben ugyanott.

17. LEG XIII GE
··· CALLISTRT

Olv.: Legio XIII. gemina — Callistri. (?) — 1890-ben ugyanott.

18. MEG I·····
TSTI

Retrograd: Legio XIII. gemina — Callistri. (?) — 1895-ben ugyanott.

19. LEG XIII Q
· GE CAPITO

Olv.: Legio XIII. gemina — Ge Capito. — 1895-ben ugyanott.

20. LEG XIII G
CE CAPID

Olv.: Legio XIII. gemina Ce Capid (?) Capito. 1890-ben ugyanott.

21. Ɔ IIIX ƎƎJ
ONOƆ ƎƧVA

Retrograd: Legio XIII. Aurelius Cono. (?) 1891-ben ugyanott.

22. ƧƎ⅃IVA ⅃ƎNƧOƆ
LEG · XIII GEM

Felforditott betük: Cornelius Valerius. Legio XIII. gemina. 1891-ben ugyanott.

23. CORNELI ·
LEG XIII ···

Olv.: Cornelius — —. Legio XIII. gemina. 1890-ben ugyanott.

24. ····· EM
····· VPITI

Olv.: Legio XIII. gemina — Cupiti. (?) 1883-ban ugyanott.

25. ·· G XIII G
··· CODWEI

Retrograd: COD MFI
·· Ɔ IIIX Ɔ ·· (?)

1890-ben ugyanott.

26. ···· I ·····
···· CIMI ··· (?)

1893-ban ugyanott.

D.

27. LEG XIII GE
IV · DEIOTARV

Olv.: Legio XIII. gemina Julius Deiotarus. — 1890-ben ugyanott.

28. ···· XIII GE
·· S ƎEIOTA

Olv.: Legio XIII. gemina Julius Deiotarus — 1890-ben ugyanott.

29. ····· GE
····· TARI

Olv.: Legio XIII. gemina Julius Deiotari(us). (?) — 1890-ben ugyanott.

30. LEG XIII GE
AVR DEMETR

Olv.: Legio XIII. gemina Aurelius Demetrius. — 1890-ben ugyanott.

E.

31. EQVIT SING

Olv.: Equites singulares. — 1890-ben ugyanott.

32. LEG XIII GE
AV EVDOX

Olv.: Legio XIII. gemina. Aurelius Eudoxius. — 1890-ben ugyanott.

F.

33. ·· G XIII GEM
····· FAVSTI

Olv.: Legio XIII. gemina — Faustinus. — 1893-ban ugyanott.

34. a) ⅃ƎƆ XIII ↄYZ
ANN ꟻORTNAT

Forditott betük: Legio XIII. gemina (ↄYZ?) Antoninus Fortunatus. — 1895-ben ugyanott.

34. b) ····· EM
ꟻORTIS

Olv.: Legio XIII. gemina Fortis.

35. LEG XIII GEM
VLP FRONTO

Olv.: Legio XIII. gemina. Ulpius Fronto. — 1890-ben ugyanott.

36. LEG XIII GE
VLP FRONT

Olv.: Legio XIII. gemina Ulpius Fronto. — 1890-ben ugyanott.

37. LEG XIII GE
VLP YRON

Olv.: Legio XIII. gemina Ulpius Fronto. (Y=F). — 1891-ben ugyanott.

38. LEG XIII GEM
VLP YROTO

Olv.: Legio XIII. gemina. Ulpius Fronto. — 1893-ban ugyanott.

39. ···· X C··
····· F · PLV

Retrograd: Legio XIII. gemina Ulpius Fronto. — 1895-ben ugyanott.

G.

40. LEG XIII G
GEL GEMEL

Olv.: Legio XIII. Gemina. Gellius Gemellius (Gemelinus?). 1893-ban ugyanott.

41. LEG XIII GEM
AVR · GODES

Olv.: Legio XIII. gemina. Aurelius Godes. — 1890-ben ugyanott.

42. LEG XIII GEM
AVR GODFE

Olv.: Legio XIII. gemina. Aurelius Godes fecit. — 1890-ben ugyanott.

43. ····· M
····· FE

Olv.: Legio XIII. gemina. Aurelius Godes fecit. — 1893-ban ugyanott.

H.

44. LEG XIII
LHELIOD

Forditott betük: Legio XIII. gemina. Flavius Heliodorus. — 1891-ben ugyanott.

45. LEG XIII GE
YLA ELIOD

Olv.: Legio XIII. gemina Flavius Heliodorus. — 1890-ben ugyanott.

46. LEG XIII GEM
···· VS HELIO

Olv.: Legio XIII. gemina. Flavius Heliodorus. — 1890-ben ugyanott.

47. LEG XIII GE HERA

Olv.: Legio XIII gemina Heracles. — 1893-ban ugyanott.

I.

48. LEG XIII GEM
ELIVS IVLIVS

Olv.: Legio XIII. gemina. Elius Julius. — 1891-ben ugyanott.

49. LEG XIII G ··
IVL IVLI ···

Olv.: Legio XIII. gemina. Julius Julius. — 1890-ben ugyanott.

50. IVLIA ·····
KEG ·····

Olv.: Julianus — —. Legio XIII. gemina. — 1893-ban ugyanott.

L.

51. LEG XIII.

Olv.: Legio XIII. — 1889-ben ugyanott.

52. LEG
XIII

Olv.: Legio XIII. — 1893-ban ugyanott.

53. LEG XIII G

Olv.: Legio XIII. gemina. — 1889-ben ugyanott.

54. LEG XIII G

Olv.: Legio XIII. gemina. — 1890-ben ugyanott. — A »Leg XIII G«-n vizszintes vonal huzódik keresztül.

55 Ɔ IIIX ƎL
. . . . . .

Olv.: Legio XIII gemina — — retrograd betük. 1890-ben ugyanott.

56. YEG XIII

Olv.: Legio XIII. (Y=L) — 1891-ben ugyanott.

57. LEG XIII GE

Olv.: Legio XIII. gemina. — 1891-ben ugyanott.

58. LEG XIII GEM

Olv.: Legio XIII. gemina. — 1891-ben ugyanott.

59. LEG XIII GEM

Olv. Legio XIII. gemina. — 1891-ben ugyanott.

60. LEG XIII G
LICINI PA

Olv.: Legio XIII. gemina Licinius Pa (?). — 1893-ban ugyanott.

M.

61. LEG XIII GE
IVL MARCIAN

Olv.: XIII. gemina. Julius Marcianus. — 1891-ben ugyanott.

62. LEG XIII GE
IVL MARCIA

Olv.: Legio XIII. gemina. Julius Marcianus. — 1890-ben ugyanott.

63. LEG XIII GEM
·· TONI MATER

Olv.: Legio XIII. gemina Antonius (?) Mater (?). — 1890-ben. ugyanott.

64. LEG XIII G
FL MARTINVS

Olv.: Legio XIII. gemina Flavius Martinus. — 1890-ben ugyanott.

65. LE XIII G ·
····· MENAN
DER

Olv.: Legio XIII. gemina — Menander. — 1890-ben ugyanott.

66. AVR · MENAND

Olv.: Aurelius Menander. 1893-ban ugyanott.

67. L · XIII G ···
AV MENAND

Olv.: Legio XIII. gemina Aurelius Menander. — 1893-ban ugyanott.

68. G IIIX GEL
NEM RVA
RENDA

Retrograd. Olv.: Legio XIII. gemina Aurelius Menander. — 1893-ban ugyanott.

69. G XIII GEL
NEM RVA

Retrograd. Olv.: Legio XIII. gemina Aurelius Menander. 1889-ben ugyanott.

70. LEG XIII G
AVR MOMMO

Olv.: Legio XIII. gemina Aurelius Mommo. — 1890-ben ugyanott.

71. LEG XIII. GM
AVR MOMM

Olv.: Legio XIII. gemina Aurelius Mommo. 1895-ben ugyanott.

N

72. LEG XIII. GEM
ANTONI NIGR

Olv.: Legio XIII. gemina Antonius Niger. — 1893-ban ugyanott.

73. NSING

Olv.: Numerus singularium. — 1889-ben ugyanott.

74. ꟻSING

Olv.: Numerus singularium. — 1889-ben ugyanott.

75. · · · III GEM
ONIRE

Olv.: Legio XIII. gemina — omire? — 1893-ban ugyanott.

P.

76. PED · SING

Olv.: Pedites singulares. — 1890-ben ugyanott.

77. PSICOS

Olv.: Pedites singulares consularis. — 1889-ben ugyanott.

78. PSC

Olv. Pedites singulares consularis. — 1889-ben ugyanott.

79. PSIN

Olv.: Pedites singulares. — 1889-ben ugyanott.

80. PS

Olv.: Pedites singulares. — 1891-ben ugyanott.

81. ONISDEd

Retrograd s régi betük. Olv.: Pedites singulares. — 1889-ben ugyanott.

82. NISDEd

Retrograd. Olv.: Pedites singulares. — 1889-ben ugyanott.

83. NI · CIEd

Retrograd. Olv.: Pedites singulares. — 1889-ben ugyanott.

84. ····· III GE POT

Olv.: Legio XIII. gemina Pot – – ? — 1893-ban ugyanott.

S.

85. .....
..... VL.

Olv.: — — — — singulares. — 1891-ben ugyanott.

86. LEG XIII G
STA SENTIA

Olv.: Legio XIII gemina Statius Sentianus. — 1891-ben ugyanott.

87. LEG XIII GE
ST. SENTIA

Olv.: Legio XIII gemina. Statius Santianus. — 1890-ben ugyanott.

88. SINGUL

Olv.: Singulares. – 1893-ban ugyanott.

89. LEG XIII G
ANNEI SAT
VRNINI

Olv.: Legio XIII genina Annei Saturnini. — 1891-ben ugyanott.

T.

90. TERENTIA
LEG .....

Olv.: Terentianus. Legio XIII gemina. – 1893-ban ugyanott.

91. LEG XIII ...
... TEIC ...

Olv.: Legio XIII. gemina. – Teic – (?). — 1890-ben ugyanott.

V.

92. ⅃EG XIII GEM
AE⅃ VA⅃EN?

Olv.: Legio XIII. gemina. Aelius Valens (⅃ = L). — 1890-ben ugyanott.

93. LE XIII GE
AEL VALENS

Olv.: Legio XIII gemina. Aelius Valens. — 1890-ben ugyanott.

94. . EL VALEN
. . . . . CEM

Olv.: Aelius Valens. Legio XIII gemina. — 1890-ben ugyanott.

95. ƎꓘAV XAS
Ɔ . . . ƆƎꓘ

Olv.: Sax (?) Valens. Legio XIII gemina. — (Retrograd). — 1890-ben ugyanott.

96. LEG XIII GEM
VALFANAM

Olv.: Legio XIII gemina. Valfanam (?). – 1890-ben ugyanott.

97. LEG XIII GEM
AVR VENTHIM

Olv.: Legio XIII gemina. Aurelius Venthimius. — 1890-ben ugyanott.

98. LEG XIII G
. . . . . VENTIM

Olv.: Legio XIII gemina. Aurelius Venthimium (Ventimus?). — 1891-ben ugyanott.

99. LEG XIII GE
IVLI VICTO

Olv.: Legio XIII gemina. Julius Victor. — 1891-ben ugyanott.

100. . . . XIII GE
. . . . . ON

Olv.: Legio XIII gemina Victon (?). — 1890-ben ugyanott.

101. LEG XIII GE
FLA VITALIS

Olv.: Legio XIII. gemina Flavius Vitalis. — 1890-ben ugyanott.

102. LEG XIII. GE
· EL VITAL

Olv. Legio XIII. gemina Aelius (Flavius?) Vitalis. — 1890-ben ugyanott.

103. ··· VITAL··
··· XIII GEM

Olv.: Flavius Vitalis. Legio XIII. gemina. — 1891-ben ugyanott.

104. ····· IICW
····· IAN (?)

1895-ben ugyanott.

105. ΓΛCII (?)

1893-ban ugyanott.

106. ··· XIIICN
··· N ····· IO (?)

1893-ban ugyanott.

107. LEG XIII GEM
ELIVS bALIVS

(C. I. L. 1629., 3.)

108. LEG XIII GEM
VLP ICO PROR

(C. I. L. 1629., 24.) Most a segesvári gimnáziumban van.

II. Maros-Portus.

109. LEG XIII GEM
ELIVS IVLIVS.

Dévára került Váradihoz.

110. LEG XIII GEM
AVR · VICTION

1814-ben találták egy falban.

111. LEG XIII GEM
AVR GODES

(C. I. L. 1629., 15.)

112. LEG XIII GEM
LVCRET AGVL

(C. I. L. 1629., 22. b.) Bizonyára hibás, mert Agul helyett olvasandó Aquila.

113. LEG XIII G
· VCR AQVILA.

114. LEG XIII GE
MEM ·· RO

(C. I. L. III. 1629., 11. f.) Hibás, mert Menander olvasandó.

115. LEG XII GEW
WEWV EKONO

1867-ből való.

116. LEG XIII GE
MEM ·· RO

1867-ből való; hibás, mert Menander olvasandó.

III. Sárd.

117. LEG XIII G
AVRE CON°

(C. I. L. III. 1629. 11 a.)

118. LEG XIII GEM
· FLAVI MARTINVS

A templom falában volt, most a Bruckenthal-muzeumban van Nagy-Szebenben. 1814-ből való. (C. I. L. III. 1629., 21.)

119. LEG XIII GEM
FLAVIVS HELIO

Pap Miklósnál volt; a templom falából való. (C. I. L. III. 1629., 20.)

120. LEG XIII GEM
VLPI RONIO

(C. I. L. III. 1629., 24. a.) Rossz, mert Ulpius Fronto.

121. LEG XIII GE
AEL · VALENS

122. PATER

1814-ben egy falban találták. (C. I. L. III. 1629., 25.)

IV. Különböző helyeken levők.

123. VVBECOW
ΓEG XIII G

Felforditva olvasták. Helyesen: Aurelius Conon. (?) (C. I. L. III. 1629., 11. b.) A szászsebesi gimnáziumban és a régészeti muzeumban van.

124. AVR DIONIS
LEG XIII G

A segesvári gimnáziumban van. (C. I. L. 1629., 12.)

125. LEG XIII G
AVR CAIV

A segesvári gimnáziumban van. (C. I. L. III. 1629., 14. b.)

126. LEG XIII GEM
AVRELI CAIVS

A segesvári gimnáziumban (C. I. L. III. 1629., 14. a.) és a régészeti muzeumban van.

127. N S B

Olv.: Numerus singularium Britanicorum. (Ackner és Müller 924.) Csigmón találták.

128. S B B

Olv.: Singulares Britanici. (Ackner és Müller 924.) Csigmón találták.

129. LEG XIII G (C. I. L. III. 1629., 1. a.)
LEG XIII GEM (C. I. L. III. 1629., 1. b.)

Kisfaludon a vizvezetékben, Krakkóban a ref. templomban, Sárdon, Maros-Portuson és Poklisán találták.

Egyéb tárgyakon levő bélyegek.

A) Mécsesek.

1. APRIO F

Olv.: Aprio fecit. A Batthyáneumban van. (C. I. L. III. 1634., 2.)

2. ARMENI

A Batthyáneumban van. (C. I. L. III. 1634., 3.)

3. FORTIS

Apulumban találták 1893-ban. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van. Zalathnáról való (C. I. L. III. 1634., 7 a.) és Nagy-Enyedről (C. I. L. III. 1634., 7 b.)

4. VIBIVS

A Kutyamál nevü szőlőben találtatott 1899. jan. 23-án. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

5. FAOR

A Kutyamál nevü szőlőben találtatott 1899. febr. 8-án. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

6. STROBILIS

Az ásatási helyen a glacin találtam 1895-ben. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

7. CAMNIS

Az ásatási helyen a glacin találtam 1895-ben. Most az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

8. IANVA

Talán Januarius. Az ásatási helyen a glacin találtam. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

9. SEXTVS

A Batthyáneumban van. (C. I. L. III. 1634., 8.)

10. a) STROBILI

(C. I. L. III. 1634., 9. a.) Az alsófehérv. régészeti muzeumban van.

10. b) STROBILIS

Az ásitási helyről való. Az alsófehérv. régészeti muzeumban van.

11. ATIMENTI

A Batthynáeumban van. (C. I. L. III. 6286., 1.)

12. LVCIVS

A Bathyaneumban van. (C. I. L. III. 62., 86., 5.)

13. THALI

Maros-Ujváron találtatott és Bécsbe vitetett. (C. I. L. III. 6286., 7.)

13. a) C · DESSI

Az ásatási helyen találtatott. A régészeti muzeumban van.

13. b) PROBI

Az ásatási helyen találtatott. A régészeti muzeumban van.

B) Szemorvos bélyege.

14. 1. T · ATTI · DIVIXTI DIA
ZMYRNES · POST · IMP · LIP

2. T · ATTI · DVIXT · NAR
DINVM · AD · IMPET · LIP

3. T · ATTI DIVIXTI · DIAMI
SVS · AD · VETERES · CIC

4. T · ATTI · DIVIXT · DIA
LIBANV · AD IMP · EX · oVo

Olv.: 1. Titti Atti Divixti diazmyrnes post impetum lippitudines.
2. Titti Atti Divixti nardinum ad impetum lippitudines.
3. Titti Atti Divivixti diamisus ad veteres cicatrices.
4. Titti Atti Divixti dialibanum ad impetum ex ovo.

5 centimeter hosszu, 3·5 centimeter széles kőlap. A négy lapján a fenti bélyegirás van. 1854-ben várépitészeti munkálatok alkalmával találták. Hogy hová lett, arról nincs adatom. (C. I. L. 1636. Ackner és Müller n. 536.)

C) Kőpadon levő betük.

15. SC
RV

D) Gyürün levő betük.

16. ANIA

Gyürükövön császárné feje sugárkoronával. Déván Váradinál.

E) Edényeken levő betük.

17. 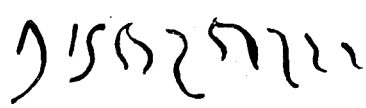

Drusus fecit. (C. I. L. III. 1635, 5.) Csészefenék darabja terra sigillatából. Ackner gyüjteményéből a bécsi cs. kir. régiségtárba került. Ackner máskép adja:

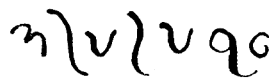

Retrograd:



Ackner és Müller n. 359.

18. Egy edényfülön:

C ω z ω N

Cozon. Az ásatási helyen a glacin. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

19. Egy kráter karimájának felső oldalán van:

) I M O
) Ǝ R T

Az ásatási helyen a glacin találtam. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban van.

20. sz. Abrudbányáról van a kolozsvári unitárius kollégiumban egy cserépkorsó, melyen e felirat van:

EIΛE
C ƆCMOI
OCEPAΠIC
KAI°IΘEoI
ΠANTEC

(Ackner és Müller, n. 608.)

7. A római korból való római leletek statisztikája.

E fejezetben közlöm, statisztika gyanánt, mind azon ingó, kisebb-nagyobb leleteket, melyekről biztos tudomást szerezhettem, hogy Alsófehér vármegye területén találtattak.

Igen természetes, hogy nagyon számos ilynemü, tényleg fölszinre került lelet hiányzik e statisztikából, mert számtalan tárgy magánbirtokban van elrejtve, melyekről tudomást szerezni lehetetlenség, s csak a jövő és a folytonos kutatás, karöltve a véletlenséggel, lesznek majd azután képesek teljesebb statisztikát összeállitani.

Ezeknélfogva az e téren működő szaktudósokra még igen fáradságos, de szép és hasznos feladatnak megoldása marad e munka kiegészitése szempontjából.

Könnyen érthető, hogy e helyen a föliratos köveknek, mécseseknek, bélyeges tárgyaknak stb., vagyis már az előbbi fejezetekben emlitetteknek ujbóli felsorolását mellőzöm, olvasóimat az illető fejezetekre utalva (162 – 433. oldal). Itt csak azoknak rövid jelzése lehet feladatom, melyek mint irás és bélyeg nélküli iparczikkek és műtárgyak szerepelnek.

Hasonlóképen nem vehettem föl az egyes helyeken talált római pénzek névsorát sem, mert azokról egy egész külön numismatikai feje-

zetet kellene készitenem, miért a pénzekre vonatkozólag is csak itt-ott jelzem a legfontosabbakat.

Későbbi irók és kutatók, kik munkámat kibőviteni kivánják, majd pótolhatják ezen, most elhagyott részt is.

Statisztikám összeállitásánál alkalmazott eljárásomra nézve megjegyzem, hogy a helységek neveit alphabetikus rendben közlöm azért, hogy az ez iránt érdeklődő minden hosszadalmas keresgélés nélkül hamarjában megtudja, hogy hol és miféle tárgyak fordultak elő.

Az egyes leletek felemlitésénél, a mennyire csak lehetséges, ugyanazon sorrendet követtem, melyet már *Az ipar és a művészet* czimü fejezetben (5. pont 194. old.) alkalmaztam: a) Agyagipar. b) Üvegipar. c) Bronz tárgyak. d) Nemes fémekből való tárgyak. e) Más fémekből és különféle anyagokból valók. f) Kőfaragó és szobrászati müvek. g) Pénzek.

A leleteknek mostani tulajdonosaira vonatkozólag még megjegyzem, hogy a magánosok neveit, a mennyiben megtudhattam, kiirtam az illető pontokon, mig a muzeumok neveit, a szöveg rövidítése végett, csak betükkel jeleztem.

Igy jelenti:

A. R. M. = Alsófehérvármegyei régészeti muzeum, Gyulafehérvárt

E. M. = Erdélyi muzeum, Kolozsvárt.

N. M. = Nagyenyedi főiskolai muzeum, Nagy-Enyeden.

D. M. = Dévai muzeum, Déván.

B. M. = Bruckenthal-muzeum, Nagy-Szeben.

Bp. M. = Nemzeti muzeum, Budapesten.

U. M. = Cs. kir. Udvari muzeum, Bécsben.

Bt. = Batthyáneum, Gyulafehérvárt.

1. Abrudbánya.

1. A róm. kath. templom tornyába van beépitve egy sirkő, melyen két felnőttnek és egy gyermeknek alakja van ábrázolva. Az alsó részen levő irásból csak a D. (= Diis) látható.

2. A külső falba van szintén beépitve egy kerek sirkő két alakkal.

3. Három különböző nagyságu kő oroszlán. Kovács József plébános tulajdonában voltak. (1818—1849.)

4. Oroszlán két nagy foggal.

5. Szépen faragott kövek vas kapcsokkal.

6. Nagy sirkő, melynek kifaragott oldala három részre — mezőre — van osztva. A legfelső részben edény van, melyből szőlővenyigék nyulnak ki kétfelé; a közbelső részt egy férfi és egy nő mellkép foglalja el, az alsó részben levő ábrázatok nem vehetők ki.

7. Oltárkő, nyolczlevelü rozettákkal diszitve.

8. Női konty, agyag mécsesek, fa edények, bronz edények. (Bp. M. III. terem 1. szekrény, alsó tárló 31—84., 35—40. sz.)

9. Mécsesek. (B. M.)

2. Alsó-Gáld.

1. E falutól észak-nyugat felé, a volt római út közelében (Via lapidea, okmány 1346-ból. Neugeb. 170., 8. Jahrb. der Centr. Comiss. 1856., 21.) több kőfaragó-munka találtatott. Ez év folyamán (1900.) diszes, nagy kőpárkányzatot találtak, mely valószinüleg az ott levő bárói kastélyba fog jutni.

2. Különböző római pénzek.

3. Alvincz.

1. A »Pien« patak torkolatánál, a helység közelében akadtak régi, valószinüleg római telepitvénynek maradékaira.

1. A Maros balpartján a római országút nyomai vannak, hol több föliratos kő találtatott.

3. Két kis oroszlán. Uj-Vinczen egy czipőkészitő birtokában van.

6. Emberfej, tömör agyagból. (E. M.)

4. Szép szobormüvek diszitik a néhai Teleky József örököseinek kertjét. Ezek Apulumból Konczára és onnan Alvinczre kerülhettek.

5. Több oszlopfej van elhelyezve itt-ott a kertekben.

6. Különféle római pénzek.

4. Berve.

1. Római alépitmények maradványainak törmeléke közt találtak agyag vizvezető csöveket, római pénzeket.

2. Az 1871-ik évben egy római ezüst gyürü került elő. (Szász-sebesi iskolai értesitő 1871.)

5. Besenyő.

A kis Székács mellett fekvő helyen Ackner szerint többféle antik tárgyak találtattak. (Jahrbuch d. Centr. Commiss. 1856. 21.)

6. Bisztra.

Az Aranyos mellett fekvő helység közelében római aranymosásnak nyomai találtattak. (Jahrb. d. Centr. Comm. 1856. 19., 1857. 24.)

7. Borberek.

1. Karna felé 1876. év tavaszán kövezettel ellátott római útrészletet tártak föl.

2. Római pénzek.

8. Boros-Bocsárd.

Föliratos kövön kivül többféle római faragványos köveket leltek.

9. Csáklya.

1. Római cserépedény-töredékek.
2. Római pénzek Jul. Caesar és Augustus császártól. — 1847. junius havában.
3. Szintén cserépedény-töredékek. (E. M.)
4. Tarajos fibula, pupos fibula, lépcsős fibula, lépcsős és kampós fibula, kampós fibula (5 drb). (N. M.)
5. Vas fibula, bronz véső, bronz tű, ár, gyürű, karika, késnyél, nyilhegy, fogantyu (26 drb). (N. M.)
6. Bronz edény trébelt peremmel. (N. M.)
7. Dárda vasból (3 drb), csatornás gyürű, bronz dísztárgyak. (N. M.)
8. Kézi malomkő. (N. M.)

10. Csekelaka.

1. Agyag urna. (N. M.)
2. Urna csontmaradványnyal. (N. M.)

11. Diód.

1. Edény-töredékek.
2. Kulcs (3—4 m. mélységben).
3. Római bélyeges tégla.
4. Szobor, oszlopfejek.
5. Fibula.
6. Ezüst sestertius.
7. Terracotta körlámpa töredéke. (N. M.)

12. Felgyógy.

1. Föliratos kő.
2. Oszlopfej és római pénzek.

13. Felső-Gáld.

1. Edény-töredékek.
2. Római pénzek.

14. Felső-Orbó.

Agyag bögre. (N. M.

15. Felső-Ujvár.

1. Edény-töredékek.
2. Római pénzek.

16. Felvincz.

1. Római bélyeges téglák a legio V. Macedonicától.

2. 1847. évi jul. hóban Neugebauer ásatást rendezett ott (Torda és Földvár közt). Épület-maradványok, födél-cserepek, csövek, csatornák, szürke és piros edény-töredékek jutalmazták a fáradozást.

3. Római pénzek.

17. Fugad.

1. Agyag bögre. 2. Kanna. 3. Tál. 4. Kancsó. 5. Edények (25 drb). 6. Bronz állványláb. 7. Bronz markolat. 8. Gabonamorzsoló kő. (N. M.)

18. Gergelyfája.

1. Római födélcserepek. 2. Homokkőből faragott oroszlán (Fronius ev. luth. lelkész gyüjteményében volt).

19. Gyulafehérvár.

1. Egyenes kardpenge bronzból; a hiányzó markolat alatt 5·3 cm. széles, onnan hirtelen keskenyebb lesz 2 cm.-nyire, hossza 68 cm. (B. M.)

2. Az 1857-iki pénzleletből 1—1 tetradrachma Ackner és Bielz gyüjteményébe került.

3. 43 különböző korsó, kanna, urna, csupor. (B. M.)

4. Melegvezető hypocaustum cső. (B. M.)

5. Hét finom agyag edény. (B. M.)

6. Igen szép agyagtál-minta. (B. M.)

7. Tégla mozaik darabok, kereszt alaku, félholdalaku (B. M.), 8 szögü, piskóta, rhomb alaku, pipa formáju. (B. M. és A. R. M.)

8. Agyag mécses, egy- és háromágu. (N. M.)

9. Hatoldalu és pipa alaku mozaik téglácska. (N. M.) Félhold alaku mozaik téglácskák. (B. M.)

10. Terracotta mellszobor. (N. M.)

11. Bélyeges téglák nagy mennyiségben B. M. és néhány N. M.

12. Aesculap és Hygea, dombormű (N. M.).

13. Arany karika. (E. M.)

14. Föliratos oltárok és márvány darabok. (N. M.)

15. Női márvány szobor ránczdús öltözetben, meglehetős jó munka, életnagyságban, csillagdai lépcsőházban. (Bt.)

16. Imperator márvány törzse és feje. (A. R. M.)

17. Egy római imperator márvány törzse a csillagdában volt.

18. Mithras-táblák, 3 drb. (Bt. és 1 drb. A. R. M.)

19. 3 kis Mithras-relief. (B. M.)

20. Nagy Mithras-relief. (B. M.)

21. Mithras és a bika, nagy szobormű.

22. 1 Jupiter fej, 1 oroszlánfej Mithras-féle bikán, de a bika nincs megölve, 2 oroszlán, 2 Mithras petrogenitus, 87 és 172 cm. magasak. (B. M.)

23. Mithras petrogenitushoz tartozó szikla. (B. M. és A. R. M.)

24. Vadászkép. Thrak lovas, kutya, vadkan és asszonyi alak. (B. M. és 2 drb. A. R. M.)

25. Mithras-relief varjuval és sok figurával. (D. M.)

26. Több föliratos kő és szobormű. (D. M.)

27. Bélyeges téglák. (D. M.)

28. Három Mithras-relief kisebb alakban. (E. M.)

29. Mécsesek bélyeggel: LVCIVS, FORTIS, FESTI, STOBILI, CAIIS, COESSI, FAOR, SEXTI, ATIMENTI, CSNATI (?) (B. M.)

30. Egy 13 cm. magas Mercur bronz szobrocska. (Bt.)

31. Diana bronz mellszobra. 8·5 cm. magas. (Bt.)

32. Mercur bronz mellszobra. 6·2 cm. magas. (Bt.)

33. 3 cm. hosszu láb bronzból. (Bt.)

34. 16 cm. magas szoborka bronzból. Barbar munkára vall. (Bt.)

35. Igen csinosan kidolgozott ló mellső része; rudra erősithető. (Bt.)

36. Márvány szobrocska, Silen edénynyel. (Bt.)

37. Márvány tábla, Jupiter és Juno. (Bt.)

38. Női torzó alabástromból; igen csinos munka; magassága 15 cm. (Bt.)

39. Hat mécses, részben bélyeggel és más relieffel. (Bt.) Ötvenkét drb.

40. Mithras petrogenitus, fej nélkül. (Bt.)

41. Házi istennő, magassága 20 cm., füles korsó agyagból; néger fej homokkőből. (Bt.)

42. Hekate-szobor. 1·64 cm. magas; három, háttal összenőtt alak, melyek közül az egyik körülbelül 30 apró állat- és ember-alakkal van boritva. (Die dreigestaltete Hecate, von P. v. Köppen. Wien, 1823.) (B. M.)

43. 169. cm. magas férfiszobor törzse hosszu tógában. (B. M.)

44. Igen csinosan kidolgozott 2 m. magas férfiszobor márványból, gazdag ránczozattal ellátott hosszu tógában, fej nélkül. A lövész-kertben volt. Tulajdonosa 1897-ben eladta valakinek.

45. Oroszlán homokkőből; a Lövész-kertben volt, most dr. Reiner Zsigmond tulajdona.

46. Két kisebb oroszlánfej u. o. (Az egyik A. R. M.)

47. Két oltár fölirat nélkül. (A. R. M.)

48. Két nagy korinthusi oszlopfej. (A. R. M.)

49. Tizennégy oszlopfej. (A. R. M.)

50. Több márvány oszlop. (A. R. M.)

51. Két sirkő-töredék. Az egyiken köríves diszités, alatta két fej, a másikon páva van. A Lövész-kertben voltak.

52. Egy matrona és egy fiatal római nő márvány szobra, mindkettő fej nélkül. (A. R. M.)

53. Relief. Egy férfi fához támaszkodva, előtte egy delphin és egy más szörnyeteg. Stern birtokos háza falában van.

54. Sirkő. Szülék két gyermekkel. Ezen utóbbi dr. Reinbold idejében még megvolt.

55. Két női fej mint karyatidák. Kisfaludon, Teleki grófné kertjében van.

56. Emlékkő. Lovas, phrygiai sipkával. A nagyprépositi kertben volt.

57. Architektonikai díszitmény két oroszlánnal. Ugyanott volt elhelyezve.

58. Oszlop-talapzatok és oszlopok. Szintén a nagyprépost kertjében volt.

59. Föliratos kövek. Oszlopok a püspöki kertben. $2^1/_2$ méter hosszu, 1 méter széles kőküszöb a püspöki lak kapuja mellett.

60. Körülbelül 21 cm. magas és 16 cm. széles márvány-relief női alakkal, mely két kezében fáklyát tart.

61. Virágokkal díszitett márvány-relief. Szőlőlevelekkel díszitett márványpárkányzat töredéke. (A. R. M.)

62. Fekete agyagból való nagy edény töredéke, bemélyitett mezőkkel, melyekben Minerva-fejek vannak. 1848—50. években még Acknernél volt.

63. 1767. Gyulafehérvár és Portus közt egy fekete és fehér márvány koczkákból összerakott ökröt ábrázoló mozaik találtatott. Hohenhausen müvében megvan ennek a képe. 1782-ben ugyanazon tájon fedeztek föl igen szép mozaikot, mely egy körülbelül 900 □′ nagyságu szoba padozata volt. Hene müvében le van rajzolva. 1863-ban ugyanazon tájon, de közelebb Gyulafehérvár felé, ugyancsak igen szép mozaikot tártak föl.

64. Szép női fej, 8 cm. magas. Torma Károlyhoz Deésre került.

65. Férfi-fej. Igen szép, 8 cm. magas. Ugyanott.

66. Igen durván kidolgozott, 8 cm. magas bronz szobrocska. Ugyanott.

67. Diana-szoborka márványból; fa mellett egy szarvas. A genie-directionál volt. Most talán Déván van.

68. Matrona márványból, szép ránczozatu ruhában. 40 cm. magas. Ugyanott.

69. 1847. juliusban Maros-Portus felé 32 cm.-nyi átmérőjü és 3·15 m. magas oszlopot ástak ki a szántóföldön.

70. Váradján két 1·58 m. magas oszloptalapzat van alsóváradjai Glück birtokos háza előtt.

71. Jupiter szoborkája. Találtatott a téglavetőnél. 1850-ben Strasser nevü genieofficialis birtokában volt.

72. Gyermek-sarkophag. Citron József kereskedőnél, A.-Váradján van.

73. Nagy kő sarkophag. Szikszay polgár udvarában és a gör. keleti egyház temetőjében van.

74. Két nagy sarkophag. Fekszik a Kutyamál nevü szőlőben.

75. Több szobormű. Rainay Ignácz ügyvéd udvarában van.

76. Több szobormű és föliratos kő foglal helyet Novák Ferencz polgármester kertjében.

77. Több szobormű és föliratos kő. Veres ügyvéd udvarában van.

78. Két kő oroszlán. Az izraeliták kórháza előtt hever.

79. Basrelief. Durva mészkő. Gladiatorok. (B. M.)

80. Százharmincz különböző bélyeges tégla. (A. R. M.)

81. Hypocaustum oszlopcsövek és oszlopok, melegvezető csövecskék és lábas téglák. Bekarczolt rajzokkal ellátott téglák; lábnyomokkal biró téglák. Falvakolatok. (A. R. M.)

82. Olajtartó, könygyüjtő üvegek és sok másféle üvegtöredékek. (A. R. M.)

83. Agyagkorsók, kannák, csuprok, fazekak, urnák, füstölő edények, tálak, tányérok, mécsesek, konyhaedény-töredékek. (A. R. M.)

84. Födélcserepek, küszöbtéglák, vizvezeték-csövek. (A. R. M.)

85. Házi isteni szobrocskák, orsógombok, hálónehezékek. (A. R. M.)

86. Bronz lánczok, körző, csiptetők, játékkoczka, fibulák, varrótűk. (A. R. M.)

87. Bronz karikák, fogantyuk, sarkantyu, kulcs, gombok, díszitési tárgyak, csattok, szegek. (A. R. M.)

88. Bronz szobor töredékei; ezek közt egy 2 mnél magasabb szobor müvészi kivitelü jobb lábának maradéka. (A. R. M.)

89. Bronz lapát, kulcsok, fibulák, gyürük, karikák, fogantyuk. (B. M.)

90. Ezüst trébelt votivtáblák. (A. R. M.)

91. Spatel, bronz csésze, bronz fejek. (B. M.)

92. Római pánczélpikkelyek, lándzsa- és nyilhegyek vasból. (A. R. M.)

93. Csont varró- és hajtűk, kanálka, játékhegyek, játékkoczka. (A. R. M.)

94. Csont hajtűk. (B. M.)

95. Terra sigillata töredékek, bélyegzők. (U. M.)

96. Pénzek nagy mennyiségben, köztársasági érmek egyes családoknak felismerhető typusai nélkül. Egyes családok typusaival, neveivel ellátott köztársasági érmek. Imperatori érmek. (A. R. M.)

97. Nagymennyiségü érmek. (Bt., N. M., B. M., Bp. M., U. M., E. M.)*

98. Apollo-fej, márványból (a belvederi Apollo kitünő utánzata). 14 cm. magas. (A. R. M.)

99. Az alsófehérvármegyei régészeti muzeumban a felsoroltakon kivül még több száz darab van, melyekre nézve a nevezett muzeum katalogusára kell utalnom az olvasót.

20. Háporton.

A Maros-Ujvár felé vezető völgyben római pénzeket már gyakran találtak.

* L. Maros-Portus, melyet Gyulafehérvárral tulajdonképen egy helységnek kell tekinteni.

21. Hosszutelke.

Az 1723-ik év julius 16-án találtak e helységben föliratos Mithras-emlékkövet. (Corp. Inscr. Lat. III. 968.)

22. Ispánlaka.

1. Vájó eszköz vasból, vas kés pengéje. (N. M.)
2. Szürke agyagedények, fazék-töredék, hálónehezék. XIII. legio téglái. (N. M.)
3. Bronz fibulák, bronz zár.

23. Káptalan.

E vidéken római pénzek találtattak.

24. Karácsonfalva.

A Dealu »Furtsilor« (bitófa) nevü hegyen a két Küküllő közt 1857-ben föliratos kő találtatott (Corp. Inser. Lat. III. 962), mely azután a nagy-ekemezői lelkész kertjébe került.

25. Karna.

1. Kézi kőmalom. Az ottani lelkész birtokában van.
2. Római pénzek szintén találtattak.

26. Kisfalud.

1. Sárd felé vezető vizvezeték a XIII. legio tégláiból épitve.
2. Félkörü kirugó részszel biró nagyobb római épület maradványai.
3. Föliratos kövek. (Corp. Inscr. Lat. 1027, 1031, 1080, 1248.)
4. Különböző téglák, láb- és csizmaszeg-nyomokkal; egykoron (M.-Gezsén) Splényi Mihály báró birtokában voltak.

27. Kis-Solymos.

1. Ezüst denarius.
2. Agyagedény-töredék. (N. M.)

28. Korna.

Sirok maradványai, pénzek, kisebb tárgyak agyagból és kőből.

29. Krakkó.

1. Krakkó és Tibor közt római útnak nyomai, római tábor körvonalai.
2. Bélyeges téglák és föliratos kövek. (Corp. Inscr. Lat. III. p. 182.)

3. Bélyeges téglák a református egyház templomában.

4. 1·10 méter magas kehelyalakulag faragott kő, belső üregének széle kör és 1·28 méter kerületü, külső széle hatszögletü, 3.84 méter kerülettel.

30. Kutyfalva.

A mezőn »Feljárók« nevü helyen Oroszíról Radnót felé vezető római út maradványait ismerték fel.

31. Magura.

Kézi malomkő. (N. M.)

32. Magyar-Igen.

1. Föliratos kő. (Corp. Inscr. Lat. III. 1242.)

2. Bronz tripus (Bp. M.)

3. Oszlopfejek. Ezüst és bronz pénzek, a kőbánya alatt levő szántón épületmaradványok és tömérdek edény-töredékek.

33. Magyar-Lapád.

1. Lapos szántóvas 2 drb. (N. M.)

2. Aczél fémvágó eszköz. (N. M.)

3. Bronz dísztárgy és bronz rög. (N. M.)

34. Maros-Décse.[1]

1. Agyag edények töredékei, födélcserép, födél-kupakcserép. (N. M.)

2. Mithras petrogenitus reliefje, Mithras petrogenitus föliratos alapzata, 2 drb. (N. M.)

3. Oltár, 3 drb. Krater, 3 drb. (N. M.)

4. Mithras petrogenitus szentélye. (N. M.)

35. Maros-Gezse.

1. Római út nyomai a mezőkön: Dócz. Moré, Rita-Janka közelében mutathatók ki. (Orbán B. V. 66. Neugebauer 246., 1.)

2. Bronz karikà, 2 drb. (N. M.)

3. Háromfülü csupor, hosszunyaku korsó és hosszunyaku füles korsó szürke agyagból. (N. M.)

4. Hasas csupor, terra sigillata. (N. M.)

36. Maros-Portus.[2]

1. Bronz karpereczek, bronz karikák, kis fibulák, torques-ek. (E. M.)

[1] Vármegyénk tőszomszédságában van.

[2] L. »Gyulafehérvár« alatt, melyhez tartozik; e helyen csak azért van külön felvéve, hogy a lelhely annál pontosabban legyen feltüntetve.

2. Ocrea bronzlemez, vert mű. (E. M.)

3. Agyag mécsesek bélyegekkel. (E. M., A. R. M.)

4. Kétfülü csupor, domboru díszitménynyel. Agyag henger, cserépcső. Mumia-szobrocska zöld mázos cserépből, cserép csuprok, olvasztótégely, sótartó, tálak és csészék. Cserép födél szürke agyagból, talpas cserép, agyag korongocska, cserép perzsely, kanták, házi istenek agyagból, cserép dombormű, férfi és nő egy széken ülnek. (E. M.)

5. Barnára mázolt szobrocska, gyermek-arcz és férfi-arcz agyagból, Hercules szobrocskája, kis Jupiter-fej, kétfülü csupor, Acrotheriatöredék, bachansnő, dombormű agyagból, futó négylábu állat, lábszár töredék, kigyófejdisz füles edényről, női alak cserépből. (E. M.)

6. Halpikkelyforma díszitésü füles csupor, tégla-töredék bekarczolt fölirattal. (E. M.)

7. Sok terra sigillata töredék, szép mécsesek genius-szal, delphinnel díszitve, nagyon picziny mécses, fürdőhez tartozó suspensura, melegitő csövek, palaczkalaku falbeli melegitő csövecskék, lapos tál, nagy cserép tál töredéke.

8. Hosszunyaku palaczk, üveg töredékek. (E. M.)

9. Mithras-kő V · R · DOLENS MIL · LEG · EX · · · fölirattal. Márványtábla, relief; ló mellett meztelen ifju áll, chlamyssal, kezében égő fáklya. (E. M.)

10. Női mellképhez való öntőminta, oszlop-töredékek, kis oltárkő, kis oroszlán bronzból, sárkányka, tengerből szálló Venus-szobrocska »Prima vera« fölirattal, kis bronz szobor, kigyó alaku fogantyu, szárnytöredék, sisakos vértes harczos lemeztöredéken, zománczos öv díszitménynyel és fityegővel, kis horog, talán mérleghez való. (E. M.)

11. Kétágu halászhorog. (E. M.)

12. Érdekes sodronyfonások töredékei, boglár-töredékek, fibulák töredékei, 66 drb., priapicus bronz ékszer, bronz kanál töredéke. (E. M.)

13. Római mérleg rudacskája; a felosztás és számozás rajta látható. (E. M.)

14. Ezüst csésze. (E. M.)

15. Borostyánkő gyürü magasra felfürtözött női fejjel. Intaglia korallból. Gyürü szürke kőből, két egymásba fogódzó kéz. Dombormüvü kerek boglár ember-arczczal. (E. M.)

16. Szép, nagy ezüst fibula, 2 drb. Agyag- és kőgyöngy, 27 drb. (E. M.)

17. Ugynevezett calculusok cserépből, üvegből és kőből. Gyöngyök tarka üvegből. Agyag és üveg gyöngyök, 338 drb. (E. M.)

18. Gyürüalaku arany rudacs vékonyodó, gömböcskékbe átmenő végekkel. (E. M.)

19. Női mellkép és terracotta csésze en relief vadász jelenettel, jól megmaradott minta. (E. M.)

20. Római pénzek, mozaik téglácskák. (E. M., B. M., A. R. M.)

21. Szerecsen-fej márványból, 14 cm. magas. (A. R. M.)

22. Mellövet felöltő Venus, müvészi kivitelü bronz szobrocska, 8 cm. magas. (A. R. M.)

37. Maros-Szent-Imre.

1. Három decurio föliratos siremléke. (N. M.)
2. Jupiter Dolichenus fölirattal. (N. M.)
3. Védő istennő. (N. M.)

38. Maros-Szent-Király.

1. Agyag tál és más edények töredéke. (N. M.)
2. Bronz kanál, bronz kulcs. (N. M.)
3. Római pénzek. (A. R. M.)

39. Maros-Ujvár.

1. E helyen a római sóbányászat nagyszerü feltárása van, melyben diófából való kalapács találtatott.
2. Bolthajtásos épület maradványa.
3. Márvány faragványok, sok római pénz főképpen a háportoni völgyben.
4. Bélyeges mécsesek és föliratos kövek. (Corp. Inscr. Lat. III. 933. a., 6289. 7.)
5. Római pénzek. (A. R. M.)
6. Csuprok, 2 drb. (E. M.)
7. Bronz sisak egy darabból kikalapálva, négyszögü arcnyilással és lenyuló, hosszu arczvédő szárnyakkal, alsó részei lyukasok, a tetején két párkány huzódik a homloktól a koponya felé, elől kiálló gomb és hátul fülke a taraj számára. Jeles és igen ritka darab. (E. M.)
8. Nagy agyagedény, csupor, bögre, tál, római urnafedő. (N. M.)
9. Csont fésü. (N. M.)

41. Maros-Váradja.

1. Föliratos kő. (Corp. Inscr. Lat. III. 1129.)
2. Jupiter szobra fej nélkül. Novák Ferencz polgármester kertjében van.
3. Oszlopfejek, basrelief-darabok. (A. R. M.)

41. Monora.

1. 1830-ban találtak e helyen római agyag edényeket, római téglákat.
2. Különböző fegyverek. (Neugebauer 253.)

42. Nagy-Enyed.

1. Föliratos kő. (Corp. Inscr. Lat. III. 942., 943.)
2. Szabadságolt róm. legionarius bronztáblájának 1/4 része. (Az uj főtanoda alapásásakor találták. Fölir. gyüjt. 474. k. sz. a. (N. M.)

3. Agyag pohár ugyanonnan. (N. M.)
4. Római pénzek. Találták az alsó malom zsilipje alatt. (N. M.)
5. Üveg palaczk csurgóval. (N. M.)

43. Nyágra.

Az Aranyosba szakadó Nyágra-patak mellett római aranymosásnak nyomai találtattak.

44. Oláh-Lapád.

Kézi malomkő. (N. M.)

45. Ompolyicza.

1. E helyen márvány- és rézbányák nyomai vannak.
2. 1890-ben római pénzek (Trajan és Antoninus Pius) kerültek fölszinre.
3. Bélyeges téglák. (N. M., A. R. M.)
4. 1898-ban talált Gliga nevü földmives az ompolyiczai szikláktól dél-nyugatra fekvő szántóján agyag bortartót; füles Dolium, mely 50 literes, 90 cm. magas és 158 cm. kerületü. Igen szép és ritka példány. (A. R. M.)
5. Római bélyeges tégla XIII. legio. (A. R. M.)

46. Oroszi.

Innen vezet a Kutyfalváról jövő, tisztán kivehető római út a Maros átjárása felé M.-Bogát közelében. (Orbán B. V. 53., 54.)

47. Ozd.

A régi templom-kastély magaslatán római téglákat és pénzeket találtak. (Orbán B. V. 60.)

48. Paczalka.

1. Dolium töredéke széles peremmel, vizszintes körökkel díszitve. (N. M.)
2. Fénymázas tál töredéke, fénymázas tál aljának töredéke, bögre alja két körös bélyegzettel, töredék; dolium oldala hullámos díszitéssel, töredéke. (N. M.)
3. Keskeny, magastalpu bögre töredéke, keskenynyaku kannácska, bögre nyaka kihajló keskeny peremmel. (N. M.)
4. Fazékoldal töredéke, apró téglány díszitéssel. 115 drb. edény töredéke. (N. M.)
5. Lapos bronz karika töredéke, bronz csésze alja töredéke, hüvelyes bronz fibula. (N. M.)

49. Petrosán.

1. Zalathna és Petrosán közt ezelőtt nagyszerü római aláépitkezések voltak láthatók; födélcserepek is találtatnak. (Neugebauer 171.)

2. A zalathnai vasút épitése alkalmával több oszlop-fejet és faragványos követ találtak.

50. Poklos.

Római téglák és cserepek találtatnak nagy mennyiségben.

51. Remete.

Római vas lakat. (N. M.)

52. Sárd.

1. A Gyulafehérvárról vezető út jobb oldalán sok nagyobb római épület falmaradványai találtattak.

2. 1847-ben Neugebauer, a legutolsó falusi háztól nem messze, 48 cm. hosszu és 32 cm. széles téglából készült földalatti épitkezést (hypocaustum, substructio) látott.

3. A faluban, egy paraszt háza előtt, római oltár-kő volt olvashatatlan fölirattal.

4. Faragott római kőmaradványok sok ház előtt hevernek. A 128. házszám előtt nyolczszögü oszloptörzs töredéke van.

5. Föliratos kövek. (Corp. Inscr. Lat. III. 1107., 1114., 1241.)

6. Sok régiség van Vadadi László urnál.

53. Sebeshely.

E helyen római épületek nyomaira akadtak, s edénytöredékeket találtak. (Neugebauer 259., 5.)

54. Sorostély.

Az ugynevezett »Árkok«-ban találták egy római emlékkő középső részét, melyen triclinium képe látszott és fölirat is volt rajta. (Corp. Inscr. Lat. III. 965.)

55. Spring.

Spring és Drassó közt föliratos kő találtatott. (Corp. Inscr. Lat. III. 263.)

56. Szász-Csanád.

Itt talált Mökesch nevü lakos római kézi malmot mészkőből és egy 10 cm. átmérőjü és 32 cm. magas mészkő csészeforma edényt, melynek fala 11 cm. vastag.

57. Szász-Ujfalu.

Innen 72 darab római edény, üveg és vas tárgy van a nagyenyedi muzeumban. (N. M.)

58. Székás. (L. Berve.)

59. Tibor. (L. Krakkó.)

60. Tompaháza.

Agyag edények töredékei, festettkek és egyszerüek, 150 drb. (N. M.)

61. Topánfalva.

Római aranymosás nyomai láthatók.

62. Tótfalud.

1. Római téglák és edénycserepek találtattak a szőlőhegy földjében és más helyen is.

2. Föliratos kövek is származnak e helyről. (C. I. L. III. 1223.

63. Vajasd.

1. Téglák és márványlap. (A. R. M.)

2. Födélcserepek, piskóta alaku mozaik téglácskák, melegvezető csövek. (N. M.)

3. Agyag edény töredéke, kanna-nyak barnára festve, finom agyag edények töredékei. Üvegolvasztó tégely. (N. M.)

4. Mithras-faragvány. (N. M.)

64. Valea-Doszului.

Itt is római telepitésnek vannak nyomai.

65. Verespatak.

1 Vászondarab és hajfonat. (E. M.)

2. Viasztábla, 2 drb. (E. M.)

3. Triptychon, 3 drb. (E. M.)

4. Viasztábla, 4 drb. (N. M.)

5. Aranykőtörésre való mozsár. (N. M.)

6. Viasztábla. (Bt.)

7. Deszkadarabok a római bányából. (A. R. M.)

8. Egy 2·2 m. hosszu sarkophag fedele. A román temetőben van.

9. Sirkő, melynek mélyitett részében két mellkép van, fölötte virágtartó edény szőlővel; mindkét oldalán madarak, melyek a szőlőből esznek.

10. Sirkő részlete két mellképpel. Kis oltár. Oszlop, mely gyengén kidolgozott fejben végződik. Két fekvő oroszlán, ugyanilyenek, melyek-

nek farkai egymásba fonódtak. Ugyanolyanok, de kisebbek; két álló oroszlán díszitésekkel. Több pinialma. (1847-ig ott voltak mind ezen utóbbi 8—10. sz. felsoroltak.)

66. Vizakna.

1. 1844. óta többször találtak e helyen pénzeket; említett évben 381 ezüst denárt leltek ott, többnyire III. Gordianustól, de egynehányat Commodus, Pertinax, Septimius Severus, Maximinus és Julia Domnától is. (Seidl I. 28.)

2. Szüknyaku csupor. (E. M.)

3. Igen szép gyüjtemény van e vidékről szentkatolnai Bakk Endre vizaknai róm. kath. plébános tulajdonában, melynek megtekintése és tanulmányozása valóban megérdemli a fáradságot.

67. Vládháza.

Kerek és négyszögletü római téglák. (N. M.)

68. Zalathna.

1. Mécses terra cottából, FORTIS bélyeggel. Durván kidolgozott 15 cm. hosszu és 5 cm. magas mécses. Régi bányában találta dr. Reinbold.

2. Petrosán és Zalathna közt talált Neugebauer 1847-ben római falmaradványokat és födélcserepeket.

3. Obeliszkalaku, 2 m. magas kőoszlop; egyik oldalán van egy fiu képe, ki nagy levelet tart feje fölött, a másik oldalon egy leány képmása látható, a harmadikon pedig egy mellkép foglal helyet.

4. Két 96 cm. magas sas; ezeknek a mellen levő tollazatuk cserfalevelekhez hasonlit.

5. Ülő női alak, férfi-szobor, ifju reliefje, női fej két ülő oroszlán közt.

6. Álló sas, fehér márványból.

7. Relief korsóval és merőedény nyéllel.

8. Párkányzat, ökörfejek guirlanddal összekötve.

9. Női mellkép, négy emlővel. (Hihetőleg Sphinx.)

10. Relief, melyen egy amorette szőlővenyigén hintázik, alatta pedig egy mellkép van.

11. Szakáll nélküli férfi-fej.

12. Márványból való sphinx, fekvő oroszlán, obeliszk-féle emlékkő, egyik oldalán kezét emelő fiu, másikon női mellkép.

13. Többféle párkányzat, irásnélküli oltár, oszlop-töredékek, oszlop-fejek.

14. Homokkő relief, melyen egy genius az egyik kezében vedret, a másikban koszorut tart; közelében van egy madár.

Régi római bányák nyomai is vannak e helyen.

A Zalathnán talált római régiségeket az ottani szolgabiró és dr. Reinbold őrizték még az ötvenes években.

15. Föliratos kövek vannak innen. (C. I. L. 1278—1337. stb.)

16. Kanna kristályüvegből. (U. M. XIV. terem XX. szekrény 130. sz. a. a lapidariumban.)

8. A római hóditás előtti korból való leletek statisztikája.

Tekintettel arra a történeti körülményre, hogy Trajanus császár Dacia meghóditása után első sorban azon helységeket igyekezett helyreállittatni, melyek többé-kevésbbé elpusztitva ugyan, de még a dákok idejéből maradtak fenn, érdemesnek tartom, hogy a mennyiben azok a dák és a római kor közt némi kapcsot képeztek, néhány szóban említést tegyek róluk.

Ezen oknál fogva ide iktatom ama régi korból való legnevezetesebb leletek névjegyzékét a lelhelyek felsorolásával egyetemben.

De mindenek előtt felhivom olvasóim figyelmét Herepei Károly »Alsófehér vármegye őskora« czimü régészeti tanulmányára,* melyben szakavatottan leirva találjuk typologiai alapon és kronologiai rendben felsorolva a római kor előtti leleteket 21 helységről.

Ezekre vonatkozólag használható e munkámhoz csatolt (I. táblának kiegészitő része) térkép is.

1. Berve.

Innen több serpentin balta került a szászsebesi gimnázium muzeumába. (Iskol. értesitő 1865—1866.)

2. Buzd.

Egy rézből készült kettős véső. (Goosz, Chronik d. arch. Funde Siebenb. Nagy-Szeben, 1876. Szászsebesi gimn. értesitő 1871.)

3. Csáklya.

Az őstelepről fejszének való öntőminta került a nagyenyedi főiskola muzeumába. (Rajzzal Archaelogiai Értesitő 1888. 93. l.) Amphibol baltarész. (Erd. muzeum évk. V. 135.) Ezen falu közelében a szántókon sok cserép töredéket találni. A bronz öntvények belföldi előállitásának gyakorlatáról Herepei Károly bizonyitékokat szolgáltatott innen. Ő itt nem csak ónlemezeket, de rézérczeket is fedezett föl. Téglás Gábor is talált itt ónlemezeket. A réznek önálló, külön forgalmát szintén Herepei Károly csáklyai ásatása mutatá ki, kideritve, hogy a rezet is lepény-

* Alsófehér vármegye Monografiája. Nagy-Enyed, 1901. 79—109. l.

táblaalakban hozták kereskedésbe s a vásárlók tájékoztatására meghasitották. Itt találtattak réz szekerczék is. (Arch. Ért. 1892. 403—410.)

4. Csora.

Az 1821. évben gazdag ezüst-leletre bukkantak, mely összesen 2 márka és $12^5/_6$ latot nyomott s a következő tárgyakból állott: 4 darab 7·8 cm. átmérővel biró, egyszerü ezüst sodronyból készült karperecz, 5 darab korong- és csőalaku díszitésrésze egy 43·4 cm. hosszu, négyélüen font láncznak, sok szegecskéhez hasonló függelékkel, 2 pálczaalaku és 4 sallangalaku fibula, 2 nyakgyürü (torquis) kapocsszerü zárral, 13·3 cm. és 11·8 cm. átmérővel, 1 drb. nyereggombhoz hasonló 7·8 cm. magas tárgy, 3 drb. sodrony-tekercs 2 cm. átmérővel s végre egy 13·1 cm. széles és 15·7 cm. magas tábla erős ezüstlemez, melyen két egymás felé forduló emberi alak basreliefben kidolgozott alakja látható. A munka teljesen megfelel a barbár izlésnek. (Goosz, Chronik 17—18. l.)

5. Felgyógy.

Az 1836. év előtt találtak e helyen 30—40 drb. homoru arany pénzt, melynek homoru oldalán a felkelő nap képe volt. (Hene, Beitrag z. dak. Gesch. 82. l.)

6. Gergelyfája.

Innen került a nagyszebeni ev. luth. gimn. muzeumába egy Nagy Sándor-féle tetradrachma.

7. Gyulafehérvár.

Innen a Bruckenthal-muzeum egy kardalaku, összehajtogatott bronz pengét kapott, melyen erősen kiszökő borda vonul végig. (Hampel József, A bronzkor emlékei Magyarhonban. II. r. 49. l.)

A Magyar Nemzeti Muzeumban (Budapesten) vannak őskori leletek. I. terem, G. LI. 28., 89., 90. — 1857. jutott innen Ackner és Bielz gyüjteményeibe egy-egy dák tetradrachma, szakállas férfi-fejjel. (Sieb. Arch. N. F. XI. 461. l.)

8. Ispánlaka.

E helyen egy bronzöntőműhely vagy raktár lehetett, mit a leletek minősége- és mennyiségéből lehet következtetni. Az 1887. évi augusztus havában egyik szántóföldön, egy gödörben, néhány métermázsa nyers bronz anyagra akadtak és métermázsányi ép és csonka bronz eszközöket, fegyvereket, ékszereket s hasonlókat leltek. A nagy leletből a legépebb példányokat Herepei Károly tanár a nagyenyedi muzeum számára, más részét Finály Henrik egyetemi tanár az erdélyi muzeum számára

szerezte meg, zömét dr. Reiner Zsigmond Budapesten vette meg és valószinü, hogy nem csekély része a földmivesek kezén elkallódott. A lelet azon darabjairól, melyek Kolozsvárra kerültek, Téglás Gábor értekezett. (Erd, Muzeum 1887.) E jelentés mellett legfontosabb dr. Reiner Zsigmond értekezése (Arch. Ért. 1888. 10—25. l.), melyhez 6 tábla van csatolva rajzokkal. A feljegyzett leletek közt vannak kardok töredékei, kardok markolatnyujtványaiból való töredékek, kardpengék csúcsfelőli részei, késmarkolat-lemez, tőr-részletek, lándzsacsúcsok és ilyenek töredékei, nyilcsúcsok, nyilcsúcs hiányosan öntött töredéke, nyers rögök,* bronz lepények töredéke és öntésből fönmaradt bronzhulladék; karimás véső, szárnyas véső töredékei, tokos ürvéső, felső szélén csonka, füles tokos véső, hiányos öntésü vésők, tokos véső szegző lyukkal; csákány pengéje, zabla oldalrésze, övlemezek töredékei kampósak szegző lyukakkal, pontozott díszitésekkel, csücskös mellkorong; kés nyele, csonka késpengék, fürész lemezek (2 darab az alsófehérv. régészeti muzeumban van), keskeny vésők; sarlók és sarlók töredékei nyélbe való erősitésük a penge tövéből kiálló gombszerü bütyökkel történt, csonka sarlók, a nyélbe való erősités a töve felőli szelvénynyel és e szelvény külső karimájából kiálló bütyökkel eszközöltetett, sarlók belföldi typussal, a nyélbe való erősités visszahajló kampó segitségével történt, szelvényes sarlók; vonalos ékitményi karpereczek, pléhkarikának csonka töredéke, gömbszelvényes fejü gomb, rovátkos ékítésü karperecz, ponczozó véső, karperecz négyélü huzalból; csüngő ék, gombostü, szárán vonalas díszekkel. A nagyenyedi kollégium muzeumába kerültek: Két pléhlemez bronzból, melyek sodronynyal vannak egymással összefüzve; csonka bronz lemezek, legtöbbnyire övrészletek ponczolt díszitményekkel. (Hampel József, A Bronzkor Emlékei Magyarországban II. r. 1892.)

9. Kákova.

Urnatemető, tumulusuk. Egy ép edény és sok cserép van a nagyenyedi muzeumban. (Arch. Értesitő 1888. 339. l.)

10. Kis-Cserged.

Kőfejszét találtak a patakban, melynek vize megsimitotta azt; a határon bronz fibulákat és nyilcsúcsokat találtak bronzból. (Sieb. Arch. IV. 27. l. N. Folge III. 381. l. Goosz Chron. 17. l.)

11. Kutyfalva.

E helyen bronz tárgyakkal egyetemben nagy mészmárgás véső

* Egy bronz rög és két bronz fürész töredéke jutott az alsófehérvármegyei muzeumba is Gyulafehérvárt.

találtatott. (Erd. Muz. évk. V. 134. l. Goosz, Chronik 33. l. Hampel József, A Bronzkor II. r. 74. l.)

12. Maros-Portus.

E nevezetes helyen találtak egy gyürüalaku arany rudacsot vékonyodó és gömböcskékbe átmenő végekkel, mely most az Erd. muzeumban van; továbbá három bronz fibulát, melyeknek egyike egy darab huzalból álló két lapos, korongidomu tekercs, melyek mindegyike 8 hajlásu; a két tekercs egymással nyolczas idomot képező két hajlással függ össze, az egyiknek közepéből emelkedik a tű, a másikból a tű befogadására szolgáló fül letörött. A huzal gömbölyü s csak a tekercs belső hajlásaiban, valamint a két rózsát összekötő középágon válik négyszögüvé; felülete sima és díszités nélkül való. A fibula hosszátmérője 19 cm., egy-egy tekercs átmérője 85 mm. A másik fibula az előbbihez hasonló. A huzal 10 hajlásu és mindegyik rózsa közepén reáfektetett apró s üres bronzkup alatt végződik, melynek nyilásán a tű külön darabot képezve állott. A tű hiányzik. Hosszátmérője 19 cm.; egy-egy korong átmérője 85 mm. A harmadik is az előbbiekhez hasonló szerkezetü apróbb fibula; az egyik rózsa közepéről hiányzik a kúp. A korongok alsó részén még megvan a tűt és a fület tartó korongocska, mely a tulsó oldalon levő kúphoz szöggel van erősitve; a tű és a fül hiányzanak. Hosszátmérője 15 cm., egy-egy rózsa átmérője 7 cm.

Leltek itten még 4 karpereczet, melyek közül az egyik vastag bronz huzalból való, záró végekkel, végei egyenesen el vannak metszve, a huzal belső oldala lapos, külső oldala laposan domborodó. E domborodó oldalát harántosan álló rovátkos vonalkákból álló bekarczolt díszek lepik el. Külső átmérője 115 mm., a huzal belső lapjának szélessége 22 mm. A másik karperecz vastag bronz huzalból áll egymásba érő végekkel; a huzal majdnem kerek átméretü s külső lapján bekarczolt vonalidomokkal díszes. Külső átmérője 125 mm., a huzal legnagyobb átmérője 1 cm. A harmadik karperecz bronz huzalból való, szélesre nyiló végekkel; belső oldala lapos, külső oldala félkörben domborodó, felülete sima, végei egyenesen el vannak metszve. Külső átmérője 112 mm., a belső lap szélessége 1 cm. A negyedik karperecz is bronz huzalból, mely kissé laposra nyomott; végei közel jutnak egymáshoz, felülete sima, idoma szabályos kör. Külső átmérője 8 cm., a belső lap szélessége 6 mm. Leltek továbbá még itt egy nyakgyürüt kerek huzalból, szélesre nyiló végekkel, melyek gyűrü idomuak, külsejük ferdén futó csekélyre bemélyedt rovátkos vonalakkal díszitve. Átmérője 168 mm., legnagyobb vastagsága 1 cm. Egy bronz karikának félre görbitett csonka töredéke, ferdén futó rovatokkal, vége lapos és tekercsbe csukódik. Hossza 30 cm., vastagsága 8 mm. Ezen leletek mindegyike az erdélyi muzeumban van Kolozsvárt. (Hampel József, A Bronzkor Emlékei Magyarhonban. II. r. 88. l.)

13. Maros-Ujvár.

Alluvial kovahomokban 6·5 méter mélységben, a sótömb fölött 8 méternyire két nagy kalapács töredékét találták augitporphyr és serpentinből, valamint jaspisból egy egészen épen maradott baltát. (Koch A.. Erd. muz. évk. V. 135.) Csongva felé, a mezőn talált korong nélkül készitett edényeket magam is láttam 1892-ben Kodra bányász házában.

14. Nagy-Cserged.

Innen egy sötétzöld szinü, jáspisból készült véső került a nagyszebeni természettudományi társulat gyüjteményébe. (Erd. muz. évk. V. 130. l.)

15. Vingárd.

E helyről 4 serpentin kalapács és egy chloritpalából készült kés jutott a szászsebesi gimnázium gyüjteményébe. (Szászsebesi gimn. isk. értesitője, 1865.)

16. Vizakna.

Ezen helyről, mint azt már fönnebb is emlitém a római leletekről szóló részben, igen szép gyüjteménye van szentkatolnai Bakk Endre róm. kath. plébánosnak. Többek közt kő balták, agyagból »tüzkutya« (nyárstartó), Dyrrhachion-féle drachma stb. (serpentinből való balta, Ackner gyüjteményében volt), barbar cserép edények töredékei találtattak nagy mennyiségben a »Zöld tó« fölötti dombon és más helyen is. Dolny postamester rétjén, roppant sok cseréptöredék közt, leltek egy jól kidolgozott kő vésőt, valamint egy egész és egy törött kő baltát. (Dr. Teutsch G. D. jelentése szerint.)

17. Zalathna.

Nagy bronz leletre akadtak 1889. október 17-én, mikor dr. Könyöki Alajos a földmivelési minisztérium megbizásából Zalathnán néhány hónapig tartózkodott. A Zalathnától keletre fekvő hegyoldalon, egy úti mélyedést kitöltendő, a töltő anyag ásatásánál a munkások agyagos földben egy rakáson 50—70 cm. mélységben, minden symmetria nélkül fekvő bronz tárgyakra bukkantak, melyeket Könyöki Alajos meg is szerzett és a leletet az Arch. Ért. 1890. 96. lapján következőleg irja le: 1. Egy bronz kargyürü, melynek végei egymást majdnem érintik és csúcsban végződnek; legnagyobb belső átmérőjük 64 mm. és a gyürü szelvényének átmérője legvastagabb részén 8 mm. Ezen karperecz érdes felületü öntött mű; a rajta levő rovátkák a gyürüvel együtt öntvék és ott, hol az anyag az öntőmintát vagy ki nem töltötte, vagy pedig az öntőminta hibás volta miatt a rovátkák az öntésnél

kimaradtak, talán reszelővel, vagy fürészhez hasonló szerszámmal utólag vésettek be. 2. Egy kargyürü, csúcsban végződő huzalból, legnagyobb belső átmérője 90 mm., a huzal átmérője 4 mm.; díszitéssel nem bir. 3. Egy öntött kargyürü fele, melynek végei vékonyodnak és gombba fejlődnek. 4. Egy öntött karperecz fele, kidomborodott gyürükkel. 5. Négyélü bronz huzal 90 mm. hosszu darabja. 6. Egy bronz tűnek 92 mm.-nyi és 7. ugyanolyan 68 mm.-nyi hosszu hegyes vége. 8. Egy lapos, kerekidomu bronz tárgy töredéke; valószinüleg átlyukasztott csüngő díszkorong volt. 9—11. Lapos vésők töredékei, melyeknek hossza 41, 60 és 60 mm.; az egyes darabok eleinek hossza 37, 64 és 95 mm. (Arch. Ért. 1890. 96. l.)

Zárószó.

Midőn munkám befejezéséhez jutottam s azt átnéztem, nyugodt lélekkel mondhatom, hogy munkálatomban, bár röviden, mindent összegyüjtöttem, mi csak vonatkozással bir Alsófehér vármegyének a rómaiak alatti történetére, s mindent közöltem, mit csak kikutathattam; midőn tehát munkálatom befejezésénél vagyok, érzem, hogy csak még egy dolog van hátra, melyet nem szabad elhallgatnom, habár nem is vonatkozik közvetlenül vármegyénk történetére.

Szerény, de az adott viszonyokhoz képest a leglelkiismeretesebb pontossággal s legjobb tudásommal összeállitott munkámat a szaktudós és a laikus egyaránt olvashatja, használhatja. Egyszerü, világos, minden nagyképüsködő frázistól ment irálya nem fogja bántani sem a szaktudóst, sem a laikust; s éppen azon körülmény miatt, hogy munkám szaktudósok számára is iratott, kényszerit, hogy néhány szóval említést tegyek azon eléggé meg nem becsülhető munkálkodásról, melyet több szaktudós a római Dacia szükebb, belterületeit körülvevő határvonalainak pontosabb kikutatásában kifejtett és folytatólag kifejt.

Fel kell ezt emlitem már csak azért is, hogy olvasóim figyelmét ezen irány felé is forditsam; mert Dacia határai (a Limes Dacicus) végleges megállapitása után a tulajdonképpeni római védmüvekkel körülvett Daciának földrajzi alakja nem csekély mértékben fog különbözni a régebbitől.

A tudomány e terén működő buzgó kutatók közt igen szerencsés volt Torma Károly, ki az északi határ-védmüveket megállapitotta s arról több jeles munkát irt.*

* Torma Károly, Rómaiak nyoma Erdély északi részében. Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei I. köt. 1861. 27—45. l. Dacia fölosztása a rómaiak alatt, Erd. Muzeum-Egylet Évk. II. köt. 1863. 108—114. l. Adalék észak-nyugati Dacia föld- és helyiratához. Magy. Tud. Akadém. Évk. XI. köt. 2. drb. 1863. A Limes dacicus felső része. 6 fametszettel és 1 térképpel. Budapest.

Szerinte a vallum Romanum Tihó és Kis-Sebes közt Őrmező, Prodafalva, Bréd, Karika, Mojgrád, Vártelek és Zsákfalva, Zilah és Felső-Kékes, Bogdánháza és Szt.-Péterfalva, Perje, Szent-György és Kásapatak területein ki van mutatva.

Szorgalmasan működött e téren azelőtti időkben Neugebauer bukaresti porosz konzul, ki már 1847-ben bejárta Erdély, Moldva és Romániának nagy részét.[1]

Neugebauer után Ackner Mihály segesvári tanár vette át ezen ügy folytatását,[2] kihez azután hozzá csatlakozott Müller Frigyes, jelenlegi ág. ev. püspök, akkori tanár Segesvárt;[3] nagy buzgalommal működött közre Orbán Balázs báró[4] és Goos Károly segesvári tanár.[5]

Legujabb időkben Téglás Gábor dévai reáliskolai igazgató működik sikeres eredménynyel e téren.[6] Dacia nyugati határát kutatja jelenleg Ornstein József nyug. cs. és kir. őrnagy.[7]

Ezen legujabb kutatási eredményeket, összevetvén a régebbiekkel és a még azután eszközlendőkkel, csak a jövő fogja kellőleg értékesiteni; jelenleg fel sem vehettem munkám keretébe, mert, mint már emlitém, ide sem tartoznak, a mennyiben Alsófehér vármegye e határoktól messze fekszik, csak nyugati része áll valamivel közelebb azokhoz.

Kedves kötelességet vélek teljesiteni, midőn munkálatom befejezése alkalmával őszintén érzett hálámat nyilvánitom Straubert Ödön ősrégi kollégámnak, ki munkálatom reviziójánál segédkezett, dr. Posta Béla egyetemi tanár, az erdélyi muzeum igazgatója, illetőleg őrének, Bodrogi János, a nagyenyedi muzeum őrének, és Csáki Mihály, a nagy-

[1] Dacien. Aus den Überresten des klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Topographisch zusammengestellt von Dr. G. F. Neugebauer. Nebst einer Übersichtskarte des traianischen Dacien. Kronstadt. 1851.

[2] M. J. Ackner, Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. Mit einer Übersichtskarte von M. J. Ackner. Jahrbuch der k. k. Central-Commission z. Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale. 1856. Wien. Külön lenyomatban is megjelent.

[3] Friedrich Müller, Römerspuren in Osten Siebenbürgens. Mittheilungen der k. k. Central-Com. z. Erf. u. Erhalt. der Baudenkmale. IV. Wien 1859. 69—74., 109., 103—166 l.

[4] Orbán Balázs, A Székelyföld leirása. Udvarhelyszék 165. l.

[5] Carl Goos, Archaeologische Annalecten. Archiv des Vereins für Landeskunde 1874. XII. 174. l. Chronik der archaeologischen Funde in Siebenbürgen. Hermannstadt. 1876. 94., 129. l.

[6] Téglás Gábor, Az erdélyi Érczhegység déli felének őskori védművei és legrégibb lakossága. Erdélyi Muzeum-egylet kiadványa. 1898. XV. köt. 431—440., 499—509. l. Dacia keleti batárvonala s annak védelmi rendszere a Maros felső völgyétől az Olt rákos-hévizi szorosáig. Erdélyi Muzeum-egylet kiadványa XVII. 1900. 260—269., 313—324. l.

[7] Ornstein József, Dacia nyugati határáról. Szolnok-Dobokamegyei Irodalmi, Történelmi és Ethnographiai Társulat évkönyve. I. Deés. 1900. 12—17. l.

szebeni Bruckenthal-muzeum őrének, de különösen még Téglás Gábor és Dr. Veress Endre, a dévai muzeum előljáróinak, kik az illető muzeumok látogatása alkalmával a lehető legnagyobb előzékenységgel viseltettek irányomban s azáltal munkálatomban lényegesen támogattak.

S midőn most búcsut veszek olvasóimtól, ujból koczkáztatom azon forró ohajom nyilvánitását, hogy bár némi hasznot nyujthattam volna e munkám által hazánk közmüvelődésének, olvasóimnak és a régészetnek.

Tartalom.

Bevezetés 3
I. Korszak. Vármegyénk területe a római hóditás előtt 7
II. Korszak. Vármegyénk területe a római hóditás alatt mint a a Dacia Provincia Augusti része.
1. A meghóditás 22
2. Vármegyénk betelepitése 26
3. Az útak 28
4. A római castrumok, őrhelységek, coloniák és municipiumok 36
5. Apulum álló táborának megalapitása 51
6. A legiók és a segédcsapatok szervezése és széthelyezése . . . 57
7. A helytartók 70
A) A helytartók a régebbi szervezet szerint 71
B) Helytartók consularis ranggal 73
8. A legio XIII. Gemina katonai élete 77
9. A legio XIII. Geminához tartozó segédcsapatok viszonyai . . 85
10. A legio XIII. Gemina tiszti kara 85
a) A legio legatusai 85
b) A legio tribunusai 88
d) A legio centuriói 91
11. Apulum városának keletkezése 94
12. Alsófehér vármegye területén levő helységek elpusztulása . . 100
13. Vármegyénk területének második fölvirágzása 106
14. A procuratorok 114
a) Procuratorok Dacia két részre való felosztása idejéből 114
b) Dacia hármas felosztása idejéből 114
c) Az egyesitett procuratorságok idejéből 115
d) Ismeretlen pályafutásuak 116
15. A városok és községek szervezete és kormányzása 116
16. A köz-. magán- és egyesületi élet 120
17. Vallási viszonyok és temetkezési emlékek 127
18. A bányaipar és a bányaigazgatás 139
19. Pénzügyi viszonyok, az apulumi pénzverde és a Daciában vert római pénzek 144
Az idősebb Philippus idejéből 147
Otacilia császárné idejéből 148
Az ifjabbik Philippus idejéből 149

Traianus Decius császar idejéből 149
Etruscilla császárné idejéből 150
Herennius Etruscus idejéből 150
Hostilianus idejéből 151
Trebonianus Gallus idejéből 151
Volusianus idejéből 151
Aemilianus császár idejéből 152
Az idősebb Valerianus idejéből 152
Gallienus császár idejéből 152
20. A tartománygyülés 154
21. Vármegyénk területének utolsó fölvirágzása és a tartománynyal együttes bukása 156
III. Vármegyénk területén talált római maradványok és leletek leirása és statisztikája.
1. Általános áttekintés 162
2. Apulum részleges feltárása 173
3. Az Apulumban alkalmazott római épitésmód 184
4. Apulum köz- és magánépületei 193
5. Az ipar és a müvészet 194
6. Az alsófehér vármegye területén felszinre került régiségleletek egybefoglalása 236
A) Kőföliratok a lelhelyek szerinti sorrendben.
I. Gyulafehérvár (Apulum).
a) Jupiternek szentelt föliratok 237
b) Mithrasnak » » 260
c) Apollónak » » 265
d) Mercurnak » » 267
e) Junónak » » 267
f) Venusnak » » 268
g) Minervának » » 269
h) Dianának » » 271
i) Libernek » » 273
j) Herculesnek » » 275
k) Aesculapius és Hygeanak » » 276
l) Fortunának » » 281
m) Silvanusnak » » 283
n) Serapisnak » » 286
o) Glycon istenségnek » » 287
(o) p) A geniusnak » » 287
(g) q) Nemesisnek » » 289
r) A római császároknak » » 291
s) Tisztviselőkre vonatkozó föliratok 297
t) Katonákra » » 300
u) Társulatok védnökeire » » 306
v) Sirkövek föliratai 307

II. Maros-Portus (Colonia Apuli).
a) Jupiternek szentelt föliratok . . . 325
b) Mithrasnak » » . . . 328
c) A Mater Magnanak » » . . . 329
d) Venusnak » » . . . 330
e) Dianának » » . . . 330
f) Aesculapius és Hygeanak » » . . . 331
g) Fortunának » » . . . 332
h) Silvanusnak » » . . . 332
i) Különböző föliratok . . . 333
k) Sirkövek föliratai . . . 336
III. Zalathna (Ampelum).
a) Jupiternek szentelt föliratok . . . 337
b) Különböző istenségeknek » » . . . 343
c) Császároknak » » . . . 345
d) Sirkövek föliratai . . . 347
IV. Abrudbánya . . . 356
V. Verespatak (Alburnus Maior).
a) Jupiternek szentelt föliratok . . . 358
b) Libernek » » . . . 359
c) Különböző istenségeknek » » . . . 359
d) Sirkövek föliratai . . . 360
(d) e) Különböző föliratok . . . 363
VI. Alsó-Maros-Váradja . . . 365
VII. Kisfalud . . . 365
VIII. Sárd . . . 367
IX. Magyar-Igen . . . 369
X. Tótfalud . . . 369
XI. Petrosán . . . 370
XII. Tibor . . . 372
XIII. Boros-Bocsárd . . . 372
XIV. Diód . . . 373
XV. Nagy-Enyed . . . 373
XVI. Maros-Ujvár . . . 376
XVII. Felvincz . . . 376
XVIII. Székely-Földvár . . . 377
XIX. Koslárd . . . 378
XX. Oláh-Dálya . . . 378
XXI. Spring-Drassó . . . 379
XXII. Alvincz . . . 379
XXIII. Borberek . . . 381
XXIV. Karna . . . 382
Függelék a Gyulafehérvárt (Apulum) talált föliratos kövekhez . . . 382
Alsófehér vármegye szomszédságában talált római föliratos kövek 392
I. Szászsebes . . . 392

II. Algyógy (Germizara) - 394
III. Csigmo (Petrae) - 395
Magyar-Peterd - 396
Ackner és Müller által közölt római föliratos kövek, melyek azonban a Corpus Inscript. Latinarum szerint hamisitványok - - - 397
B) Viasztáblák - 400
C) Téglabélyegek - 417
I. Gyulafehérvár (Apulum) - - - - - - - - - - - - - - - - - 417
II. Maros-Portus - 428
III. Sárd - 429
IV. Különböző helyeken levők - - - - - - - - - - - - - - - - 429
Egyéb tárgyakon levő bélyegek - - - - - - - - - - - - - - - 430
A) Mécsesek - 430
B) Szemorvos bélyege - 432
C) Kőpadon levő betük - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 432
D) Gyürün levő betük - 432
E) Edényeken levő betük - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 432
7. A római korból való római leletek statisztikája - - - - - - - 433
1. Abrudbánya - 434
2. Alsógáld. 3. Alvincz. 4. Berve. 5. Besenyő. 6. Bisztra. 7. Borberek. 8. Boros-Bocsárd - 435
9. Csáklya. 10. Csekelaka. 11. Diód. 12. Felgyógy. 13. Felső-Gáld. 14. Felső-Orbó 15. Felső-Ujvár. 16. Felvincz - - - - - - - - - - - - - - - - - - 436
17. Fugad. 18. Gergelyfája. 19. Gyulafehérvár - - - - - - - - - - - - - - - 437
20. Háporton - 440
21. Hosszutelke. 22. Ispánlaka. 23. Káptalan. 24. Karácsonfalva. 25. Karna. 26. Kisfalud. 27. Kis-Solymos. 28. Karna. 29. Krakkó - - - - - - - - - - - - 441
30. Kutyfalva. 31. Magura. 32. Magyar-Igen. 33. Magyar-Lapád. 34. Maros-Décse. 35. Maros-Gezse. 36. Maros-Portus - - - - - - - - - - - - - - - - 442
37. Maros-Szent-Imre. 38. Maros-Szent-Király. 39. Maros-Ujvár. 40. Maros-Váradja. 41. Monora. 42. Nagy-Enyed - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 444
43. Nyágra. 44. Oláh-Lapád. 45. Ompolyicza. 46. Oroszi. 47. Ozd. 48. Paczalka - 445
49. Petrosán. 50. Poklos. 51. Remete. 52. Sárd. 53. Sebeshely. 54. Sorostély. 55. Spring. 56. Szász-Csanád - 446
57. Szász-Ujfalu. 58. Székás. 59. Tibor. 60. Tompaháza. 61. Topánfalva. 62. Tótfalud. 63. Vajasd. 64. Valea-Doszuluj. 65. Verespatak - - - - - - - - - - - - 447
66. Vizakna. 67. Vládháza. 68. Zalathna - - - - - - - - - - - - - - - - - 448
8. A római hóditás előtti korból való leletek statisztikája - - - - - 449
1. Berve. 2. Buzd. 3. Csáklya - 449
4. Csora. 5. Felgyógy. 6. Gergelyfája. 7. Gyulafehérvár. 8. Ispánlaka - - - - - - 450
9. Kákova. 10. Kis-Cserged. 11. Kutyfalva - - - - - - - - - - - - - - - - - 451
12. Maros-Portus - 452
13. Maros-Ujvár. 14. Nagy-Cserged. 15. Vingárd. 16. Vizakna. 17. Zalathna - - - 453
Zárószó - 455

Sajtóhibák és helyreigazitások.

26. oldalon alulról 4. sorban: 1 helyett: 2.
26. » » 14. sorban: *P*arolissumot helyett: *P*orolissumot.
92. » felülről 3. sorban: Miner*via*ban helyett: Miner*va*ban.
96. » » 16. sorban: orig*ino.* helyett: orig*o.*
111. » » 12. sorban: equ*us* helyett: equ*es.*
111. » » 22. sorban: equ*us* helyett: equ*es.*
120. » alulról 10. sorban: Latin*o*rumból helyett: Latin*a*rumból.
121. » » 13. sorban: (ni*k*ularius) helyett: (ni*c*ularius).
121. » » 17. sorban: ECHIVS helyett: CCHIVS.
123. » felülről 14. sorban: tign*u*arii helyett: tign*a*rii.
163. » » 10. sorban: Gyulafehérvár*t* helyett: Gyulafehérvár*t*
216. » alulról 5. sorban: régészet helyett: régészet*i.*
217. » a 36. ábra alatt *(Dr. Cserni B.)* helyett: *(Straubert Ödön).*
227. » a 39. ábra alatt hozzáteendő: *(Régi kép után fénykép.* sat.*)*
276. oldalon felülről 1. sorban: *F*RCVLI helyett: *E*RCVLI.
278. » alulról 1. sorban: PO*N*T helyett: PO*R*T.
279. » felülről 5. sorban: Más adatok hiányzanak kiigazitandó igy: »*A városban a Muntyán-féle ház falában van beépitve.*«
287. oldalon: A Geniusnak szentelt föliratok »*o.*« jelzése helyett: »*p.*« jelzés kell.
289. oldalon: Nemezisnek szentelt föliratok jelzése »*g*« »*q*«-ra javitandó.
332. oldalon. 320. számu föliratban, az első sorban FORTVAE javitandó: FORT*VN*AE.
363. oldalon: Külön föliratok jelzése *d* helyett: *e.*
370. » felülről 21. sorban: tóthfalui helyett: tótfalu*d*i.
447. » felülről 7. sorban: festett*kek* helyett: festett*ek.*
451. » alulról 8. sorban: tumulus*uk* helyett: tumulus*ok.*
454. » felülről 10. sorban: *e*leinek helyett: *é*leinek.
454. » felülről 11. sorban: *96.* l. helyett: *95—96.* l.

Megjegyzés. *A 303. lapon levő 215. sz. a. közölt fölirati részlet a 391. lapon levő 531. számu fölirathoz tartozik, mint annak kiegészitő része. (Jahreshefte d. öst. Archäol. Instit. B. IV. 1901. 3—8. l.)*

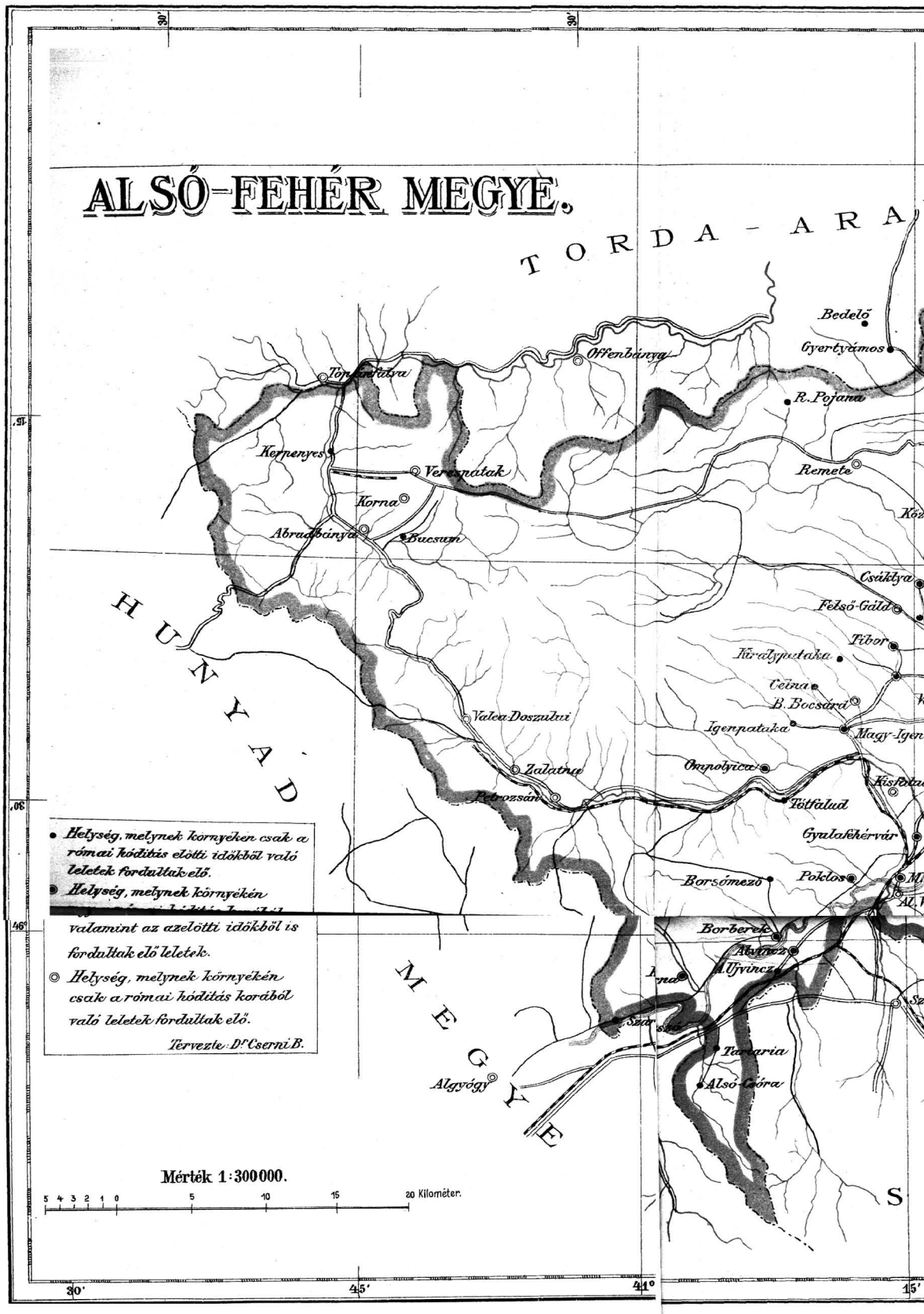
ALSÓ-FEHÉR MEGYE.
TORDA - ARA
HUNYAD
MEGYE
Bedelő
Gyertyámos
Offenbánya
Torockaújfalu
R. Pojana
Kerpenyes
Verespatak
Remete
Korna
Abrudbánya
Bucsum
Csáklya
Felső-Gáld
Tibor
Királypataka
Ceina
B. Bocsárd
Valea-Doszului
Igenpataka
Magy-Igen
Zalatna
Ompolyica
Petrozsán
Tötfalud
Gyalakhérvár
Borsómező
Poklos
Borberek
Abrámos
A. Ujvincze
Szár
Tamaria
Algyógy
Alsó-Enyed
Mérték 1:300000.
5 4 3 2 1 0 5 10 15 20 Kilométer.
Helység, melynek környékén csak a római hódítás előtti időkből való leletek fordultak elő.
Helység, melynek környékén
valamint az azelőtti időkből is fordultak elő leletek.
Helység, melynek környékén csak a római hódítás korából való leletek fordultak elő.
Tervezte Dr Cserni B.
30'
45'
46'
15'

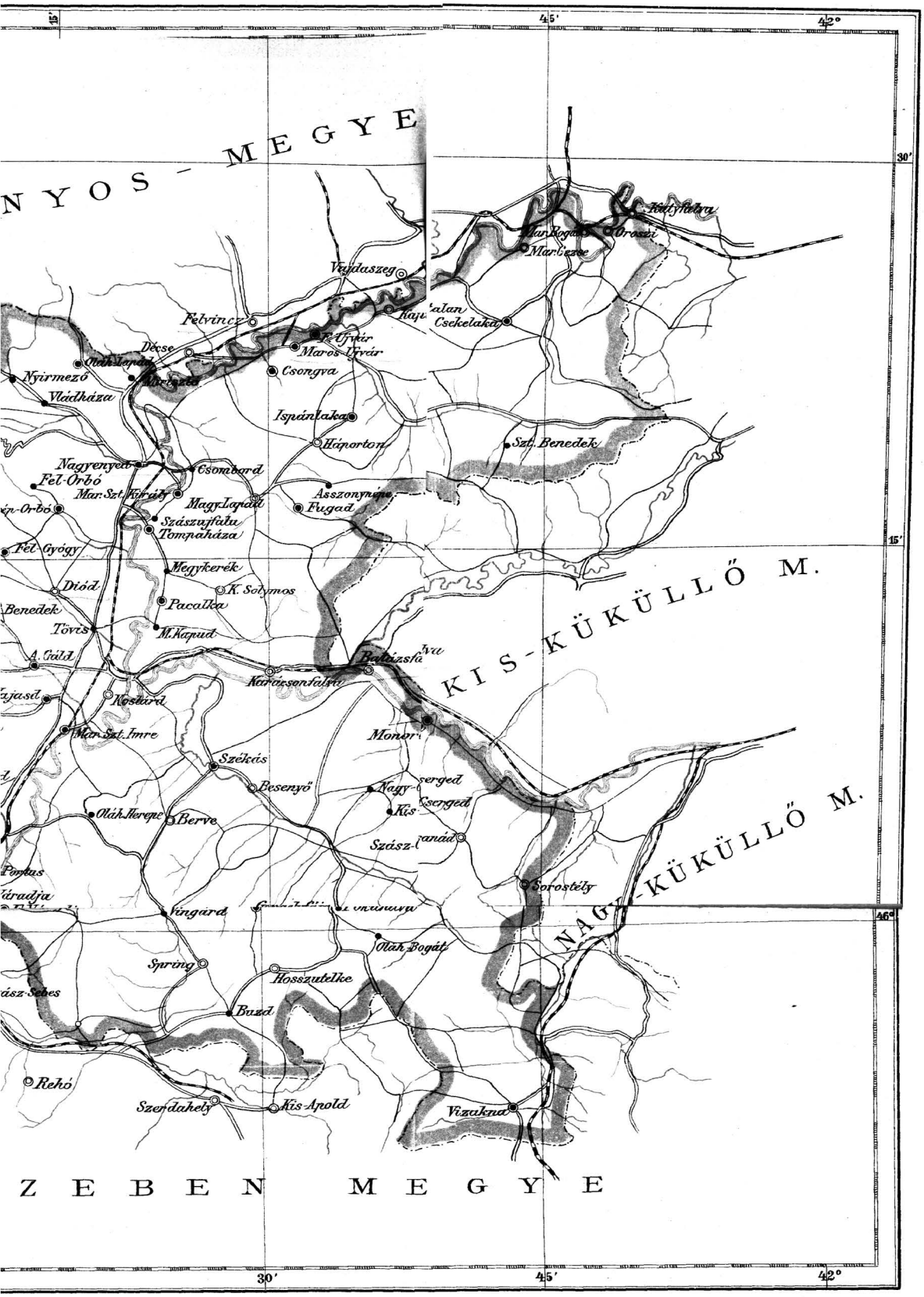

KÖNYVNYOMDA R-T., NAGY-ENYED.

Gyulafehérvár és legközelebbi környéke.

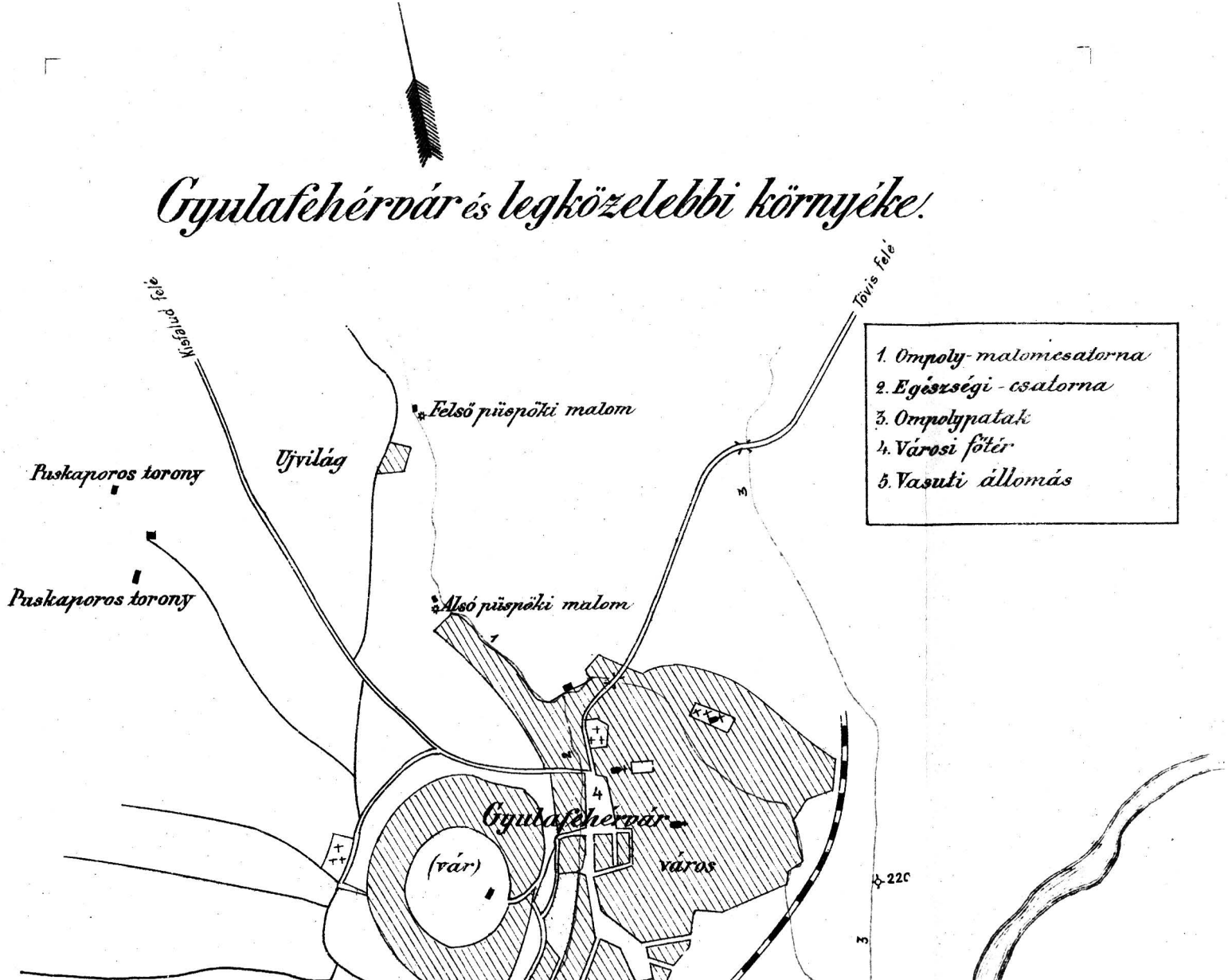

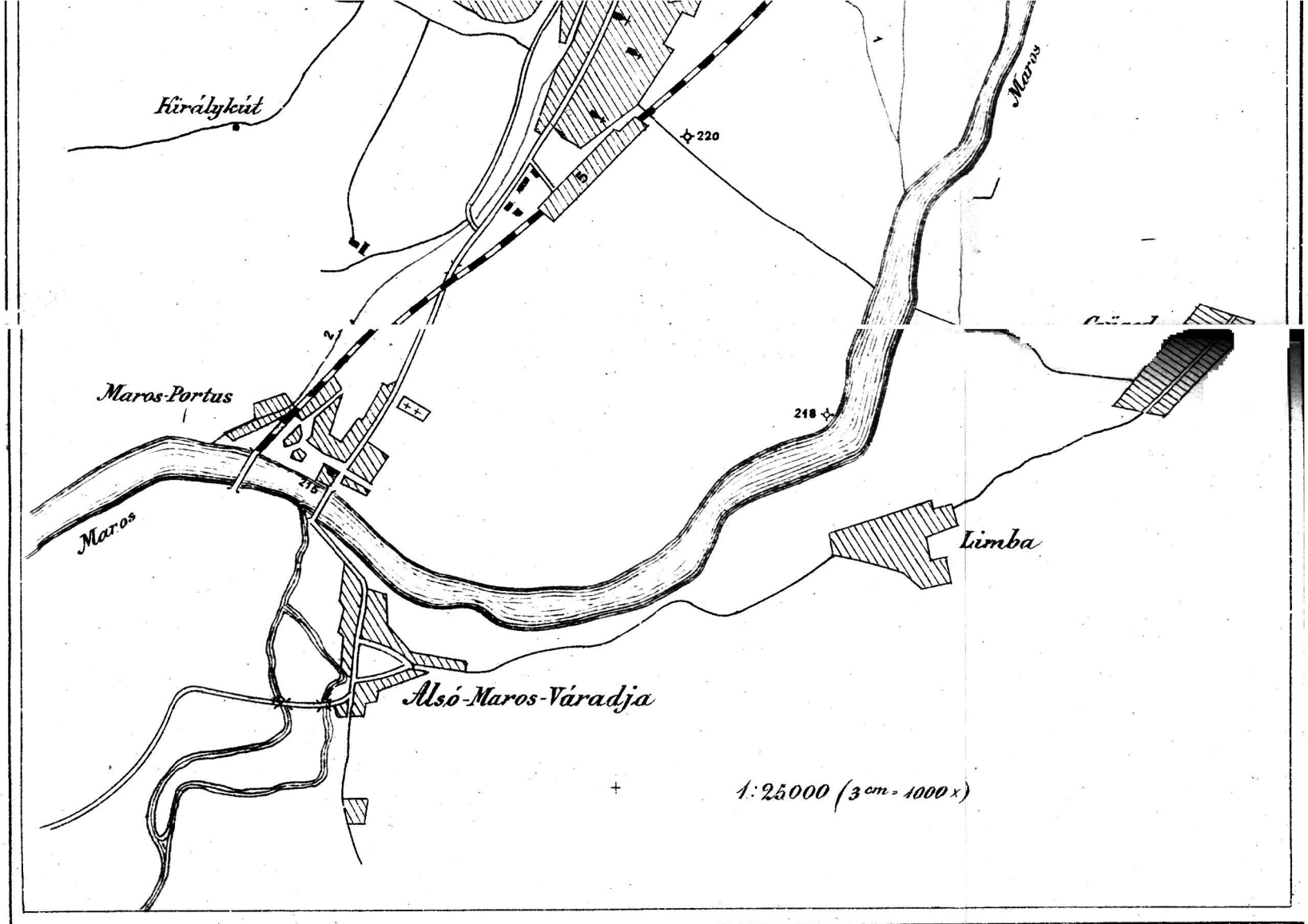

KÖNYVNYOMDA R.-T., NAGY-ENYED.